

Uluslararası Akademik

ISSN 2757-6469

Birikim Dergisi

31 ARALIK 2024 Cilt /7 Sayı/5

International Journal of ACADEMIC Accumulation

Uluslararası Hakemli E-Dergi

<https://akademikbirikimdergisi.com>

YIL: 2024 CİLT: 7 SAYI: 5 ***JENERİK / GENERIC PAGE***

ULUSLARARASI AKADEMİK BİRİKİM DERGİSİ (UABD) uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimiz 2021 yılına kadar yılda bir yayın yapmakta iken 2021 yılından itibaren Mayıs ve Aralık ayları olmak üzere yılda iki kez 2022 yılından itibaren ise Ocak-Mart-Mayıs-Ekim ve Aralık ayları olmak üzere yılda 5 kez yayınlanmaktadır.

UABD, sosyal bilimlerin her alanından yazı yayınlayan bir dergidir. Bu çerçevede özgün bilimsel makaleler, çeviriler, çeviri-yazılar, röportajlar, kitap, makale, sempozyum, panel ve bilimsel etkinlik tanıtma çalışmaları ile nekroloji metinleri yayınlar. Ayrıca, sunulduğu yer, toplantı ve tarihin kaydedilmesi ile başka bir yerde yayınlanmamış olması şartıyla sempozyum bildirimleri de yayınlanabilir. Ancak bu yayının etkinliğinden kaynaklanması muhtemel herhangi bir sorunun sorumluluğu yazara aittir. Yayınlanması için UABD Dergisi'ne gönderilen yazıların basım ve yayın hakları dergiye devredilmiş olur. Bu yazılar dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayını organında yayınlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

UABD Dergisi, yayınlamış olduğu metinleri çeşitli mecralarda yayınlatabilir. UABD Dergisi'ne gönderilmiş yazılardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal, hukuksal, ekonomik ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazarlarına aittir. Dergi herhangi bir yükümlülük kabul etmez.

UABD Dergisi'nin yayını dili Türkçe ve İngilizce'dir.

GENEL EDİTÖR / GENERAL EDITOR

Doç.Dr. Abdullah AYDIN

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Editör Yardımcısı / Associate Editor

Betül ALACA Malatya Turgut Özal Üniversitesi

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Adnan ÇELİK	Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali AZAD	United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI	Gunadarma University / ENDONEZYA
Prof. Dr. Erdiñ TUTAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT	Yozgat Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jayesh KUMAR	Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI	Warsaw School of Economics Warsaw /POLAND
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ	Wayne State University / USA
Prof. Dr. Mevlüt KARAKAYA	Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Milind SATHYE	University of Canberra / AUSTRALIA
Prof. Dr. Mohga BASSIM	Buckingham University / UNITED KINGDOM
Prof. Dr. Muhsin KAR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Murat TUNCER	Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TASLIYAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mücahit KAĞAN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH	Multimedia University / MALAYSIA
Prof. Dr. Partha SARKAR	The University of Burdwan / INDIA
Prof. Dr. Tahir AKGEMCI	Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup BULUT	Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE

YAYIN KURULU / PUBLICATION BOARD

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK	Harran Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. A.Menaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali AZAD	United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI	Gunadarma University / ENDONEZYA
Prof. Dr. Ferit İZCİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jayesh KUMAR	Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI	Warsaw School of Economics Warsaw /POLAND
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ	Wayne State University / USA
Prof. Dr. Milind SATHYE	University of Canberra / AUSTRALIA
Prof. Dr. Mohga BASSIM	Buckingham University / UNITED KINGDOM
Prof. Dr. Muhsin KAR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH	Multimedia University / MALAYSIA
Prof. Dr. Partha SARKAR	The University of Burdwan / INDIA
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Veysel EREN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup BULUT	Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Abdulsemet YAMAN	Ardahan Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ahmet ŞİT	Malatya Turgut Özal Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Aziz BELLİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Berat AKINCI	Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA	Malatya Turgut Özal Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Yıldız ATMACA	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Habibe POLAT	Malatya Turgut Özal Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Kürşad ÖZKAYNAR	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE
Öğr. Gör. Mehmet MECEK	Afyon Kocatepe Üniversitesi / TÜRKİYE

SAYI HAKEM KURULU / REWIEVER BOARD

Prof.Dr. Ayşe CEYDA ILGAZ	: İstanbul Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA	: İstanbul Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Çağatay KORKMAZ	: Artvin Çoruh Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Ekrem AYAN	: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enis Baha Biçer	: Cumhuriyet Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Hakan ALP	: İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Mehmet GÖKÜŞ	: Selçuk Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Mesut DOĞAN	: Afyon Kocatepe Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Mehmet Akif ÖZER	: Kırklareli Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Sefa USTA	: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Abdullah EROL	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Berat AKINCI	: Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Doç.Dr. Erdal ALANCIOĞLU	: Harran Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Asena BOZTAŞ	: Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Asmin KAVAS	: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ayşe MERİÇ YAZICI	: İstanbul Gelişim Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Aziz BELLİ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Erkan AFŞAR	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Gülşah ÖZDEMİR	: Cumhuriyet Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Halil Emre DENİŞ	: Hakkari Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Hatun KORKMAZ	: Erciyes Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Gülşah ÖZDEMİR	: Cumhuriyet Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr.Hakan ALPTÜRKER	: Mersin Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. İbrahim İRDEM	: Polis Akademisi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Mesut ÖZTIRAK	: Medipol Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Muzaffer BİMAY	: Batman Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Orhan VAROL	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Sena ERDEN AYHÜN	: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Süleyman ERATALAY	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç Dr. Hakan TAHİRİ MUTLU	: Bolu İzzet Abant Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Veysel ERAT	: Bitlis Eren Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Yıldız ATMACA	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Zehra Sedef KORKMAZ	: Artvin Çoruh Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Elif BALAM SIZAN	: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Gülferah ERTÜRKMEN	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Nigar ALEV	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Sibel ARMAĞAN BENEK	: Cumhuriyet Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Şahin NAS	: Şırnak Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan GÜZEL	: Hacettepe Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan AKAY	: Adıyaman Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KARAGÖZ	: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Demir	: Şırnak Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Fuad KAHRAMAN	: Hatay Mustafa emal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Sibel ARMAĞAN BENEK	: Cumhuriyet Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Yahya SÖNMEZ	: Kastamonu Üniversitesi (TÜRKİYE)
Öğr. Gör. Dr. Tuna Han SAMANCI	: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (TÜRKİYE)

İNDEKSLER / INDEXED & IN LISTED

Index Copernicus, Rsearchbip, Directory of Research Journals Indexing (DRJI)

Google Scholar, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), RootIndexing, Open AIRE, Idealongline, Ojop

YEAR: 2024 VOLUME: 7 ISSUE: 5

GENERIC PAGE

INTERNATIONAL ACADEMIC ACCUMULATION JOURNAL (IJAA) is an international refereed journal. While our journal is publishing once a year until 2021, it is published twice a year, in May and December, from 2021 on, and 5 times a year, as January-March-May-October and December from 2022.

IJAA is a journal that publishes articles from all areas of social sciences. In this context, it publishes original scientific articles, translations, translation-texts, interviews, books, articles, symposiums, panels and scientific events promotion works and necrology texts. In addition, symposium papers can be published, provided that the place, meeting and date of the presentation is recorded and not published elsewhere. However, the responsibility of any problem likely to arise from this publication activity belongs to the author. The printing and publication rights of the articles sent to the IJAA Journal for publication will be transferred to the journal. These articles cannot be published, reproduced or used without reference to any other publication without the permission of the journal management.

IJAA Journal can publish the texts it has published in various media. Any legal, legal, economic and ethical responsibility that may arise from the articles submitted to the IJAA Journal belongs to the authors even if the article in question has been published. The journal does not accept any liability.

The language of publication of IJAA Journal is Turkish and English.

GENERAL EDITOR

Assoc. Prof. Abdullah AYDIN Nigde Omer Halisdemir University

Associate Editor

Betul ALACA Malatya Turgut Ozal University

SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Adnan ÇELİK	Selçuk University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali AZAD	United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI	Gunadarma University / ENDONEZYA
Prof. Dr. Erdiñ TUTAR	Niğde Ömer Halisdemir University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT	Yozgat Bozok University / TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jayesh KUMAR	Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI	Warsaw School of Economics Warsaw / POLAND
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ	Wayne State University / USA
Prof. Dr. Mevlüt KARAKAYA	Gazi University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Milind SATHYE	University of Canberra / AUSTRALIA
Prof. Dr. Mohga BASSIM	Buckingham University / UNITED KINGDOM
Prof. Dr. Muhsin KAR	Yıldırım Beyazıt University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Murat TUNCER	Fırat University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TASLIYAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mücahit KAĞAN	Erzincan Binali Yıldırım University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH	Multimedia University / MALAYSIA
Prof. Dr. Partha SARKAR	The University of Burdwan / INDIA
Prof. Dr. Tahir AKGEMCI	Selçuk University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup BULUT	Gaziantep University / TÜRKİYE

PUBLICATION BOARD

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK	Harran University / TÜRKİYE
Prof. Dr. A.Menaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali AZAD	United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI	Gunadarma University / ENDONEZYA
Prof. Dr. Ferit İZCİ	Van Yüzüncü Yıl University / TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jayesh KUMAR	Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI	Warsaw School of Economics Warsaw / POLAND
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ	Wayne State University / USA
Prof. Dr. Milind SATHYE	University of Canberra / AUSTRALIA
Prof. Dr. Mohga BASSIM	Buckingham University / UNITED KINGDOM
Prof. Dr. Muhsin KAR	Yıldırım Beyazıt University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH	Multimedia University / MALAYSIA
Prof. Dr. Partha SARKAR	The University of Burdwan / INDIA
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Veysel EREN	Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup BULUT	Gaziantep University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Abdullah AYDIN	Niğde Ömer Halisdemir University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Abdulsemet YAMAN	Ardahan University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Ahmet ŞİT	Malatya Turgut Özal University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Aziz BELLİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Berat AKINCI	Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Oktay KIZILKAYA	Malatya Turgut Özal University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Yıldız ATMACA	Van Yüzüncü Yıl University / TÜRKİYE
Asistant Prof. Habibe POLAT	Malatya Turgut Ozal University / TÜRKİYE
Asistant Prof. Kürşad ÖZKAYNAR	Sivas Cumhuriyet University / TÜRKİYE
Lecturer Mehmet MECEK	Afyon Kocatepe University / TÜRKİYE

INDEXED & IN LISTED

Index Copernicus, Rsearchbip, Directory of Research Journals Indexing (DRJI)

Google Scholar, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), RootIndexing, Open AIRE, Idealonline, Ojop

ULUSLARARASI AKADEMİK BİRİKİM DERGİSİ

International Journal of Academic Accumulation

Open Access Refereed e-Journal

TABLE OF CONTENTS / İÇİNDEKİLER

s. 747-762	İrem BAYRAKTAR & Yakup SARIKAYA Ankara’da Bir Türkmen Yurdu: Balâ ve Balâ’daki Yer İsimleri
s. 763-774	Mustafa MUTLU Uluslararası Hukuk ve Siyaset Bağlamında Soğuk Savaş Dönemi ABD Müdahaleleri Üzerine Bir İnceleme
s. 775-783	Fazıl Uğur SOYLU Yasa Kapsamında Kurulan Esnaf ve Sanatkâr Meslek Odaları, İstanbul Fatih İlçesi Örneği
s. 784-794	S. Mustafa ÖNEN & Esra TUNÇ Kamu İdaresinde İç Denetim Sistemi: Türkiye ve İngiltere Karşılaştırması
s. 795-802	Zeynep Sude ÖZKAN Sanat Okuryazarlığı Ve Tarihsel Empati Becerileri Bağlamında Ressamları Konu Alan Resimli Çocuk Kitaplarının Hayat Bilgisi Dersine Entegrasyonu
s. 803-826	Sadık Badak Modern Karar Verme Metodu Olarak “Tasarım Yönetimi”, Kamu Kararlarında Etkinlik, Verimlilik ve Bir Uygulama*
s. 827-837	Özlem AYIK & Raci KILAVUZ & Erkan ARSLAN Türkiye’nin Uluslararası Göç Deneyimi Ve Geçici Koruma Uygulaması Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme
s. 838-863	Khetam MOHAMMED SAIF ABDULLAH AL-WAHBANI & Selma KILIÇ KIRILMAZ The Effect of Leaders' Consciousness Level on Leadership Style: A Qualitative Study within the Scope of Hawkins' Consciousness Map
s. 864-876	Ali Can Taşkan & Özlem Gök Anı ve Bellek Kavramları Bağlamında ‘Sivas’ Serisi
s. 877-886	Gülçin TAŞDEMİR & Gülşen TORUSDAĞ World on the Brink of Apocalypse: A Text Linguistic Analysis of How Close to Savage the Soul by John Atcheson
s. 887-916	Recep KAYA & Erdal BAYRAKCI Adalet Ve Kalkınma Partisi İktidarına Kadar Türkiye’de Bürokrasi Ve Siyaset İlişkisi*
s. 917-925	Nuh ATAMAN & Yalçın KARAGÖZ Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliğinin Hijyen ve COVID-19’dan Kaçınma Davranışlarına Etkisi*
s. 926-935	Tuğba KONUK Uluslararası Göçün Göç Alan Ülkeler Açısından Ekonomik Belirleyicileri: G7 Ülkeleri için Panel Veri Analizi
s. 936-946	Zeynep ÖZTÜRK Sınav Sorularının Geliştirilmesinde Rasch Analizi Kullanımı
s. 947-960	Vehip Birlik Platon’da Adalet ve Erdemin Doğası Üzerine

s. 961-967	Maya Moalla & Seyit Ali Miçoogulları İşgücü Verimliliği ve Yüksek Teknoloji Ticareti: Türkiye Örneği
s. 968-976	Arzu ÖZMERDİVANLI Hisse Senedi ve Döviz Piyasalarında Zayıf Formda Etkinliğin Test Edilmesi: Türkiye Örneği
s. 977-992	Şükrü Mustafa KAYA & Vildan BAYRAM İşletmelerde Açık İnovasyon Kavramının Yapay Zekâ ve IoT Teknolojisi ile İlişkinin Sektörel Bazda İncelenmesi
s. 993-1006	Okan GARİP Muhasebe Alanında Dijital Dönüşüm ve Yapay Zeka: Bibliyometrik Bir Analiz (2006-2024)
s. 1007-1114	Nehir DEVRİM ESEROL Medya Okuryazarlığı ve Spor
s. 1115-1123	Serhat DÜVENCİ İbn Haldun'un Dönemler Kuramının İnsan Doğası Üzerinden Değerlendirilmesi
s. 1124-1140	Ahsen SAÇLI Çevresel Sürdürülebilirlik ve Teknolojideki Değişimlerin İncelenmesi
s. 1141-1052	Büşra Fadim SARIKAYA TÜNALP Yapay Zeka Sistemlerine Etik Değerlerin Entegrasyonu-Kavramsal Çerçeve Bir Tartışma

Ankara'da Bir Türkmen Yurdu: Balâ ve Balâ'daki Yer İsimleri

İrem BAYRAKTAR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ibayraktar2205@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-0282-712X

Makale Başvuru Tarihi : 05.09.2024

Makale Kabul Tarihi : 12.10.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14000892

Yakup SARIKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
yakupsarikaya@kku.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-8654-701X

Özet

Anahtar Kelimeler:

İsim Bilimi, Yer İsimleri Bilimi, Ankara, Balâ

“İsim Bilimi” üst başlığı, “Yer İsimleri Bilimi” alt başlığı bünyesinde yapılan çalışmalar, seçilmiş bir bölgedeki yer isimlerinin araştırılmasını kapsamaktadır. Yer isimleri araştırılırken araştırılan bölgede yaşayan halkların kültürel özellikleri, farklı etnik grupları bir arada bulundurması gibi faktörler büyük önem arz etmektedir. Biz de bu çalışmada birçok kültürden ve etnik gruptan insanın bir arada yaşadığı bir bölge olan Ankara'nın “Balâ” ilçesinde bulunan yer isimlerini konu edindik. Söz konusu çalışmanın odak noktasını unutulmaya yüz tutmuş yer isimleri ile coğrafi konum bildiren yer isimleri oluşturmaktadır. Bu unutulmaya yüz tutmuş yer isimleri ile coğrafi konum bildiren yer isimleri, derleme yöntemiyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen isimlerden coğrafi anlamı olanlar özellikle seçilmiş ve buldukları yerlere verilme sebepleri üzerinde durularak alandaki boşluğun doldurulmasına gayret edilmiştir. Bazı yer isimlerinin resmî haritalarda yer almadığı, yalnızca söz konusu bölgelerde yaşayan halk tarafından o şekilde anıldığı ve bunun halkın tamamı tarafından bilindiği tespit edilmiştir.

A Turkmen Dormitory in Ankara: Balâ and Place Names in Balâ

Abstract

Keywords:

Onomastics, Toponymy, Ankara, Balâ

The field of "Onomastics" includes studies within the subfield of "Toponymy," which encompasses the investigation of place names in a selected region. In researching place names, factors such as the cultural characteristics of the people living in the studied area and the coexistence of different ethnic groups play a significant role. In this study, we focused on the place names found in the "Balâ" district of Ankara, a region where people from various cultures and ethnic groups live together. The primary focus of the study is on forgotten place names and those indicating geographical locations. These forgotten place names and geographical place names were identified using a compilation method. Among the identified names, those with geographical significance were particularly selected, and an attempt was made to fill a gap in the field by investigating the reasons for their attribution to the respective locations. It was found that some place names do not appear on official maps, but are only known and used by the local population in the respective areas.

GİRİŞ

Türkçe Sözlük'te "isim" kelimesinin tanımı, "Bir varlığın ne olduğunu anlatmak için kullanılan terimlerin tamamını karşılayan ifadeler isim denir." şeklinde yapılmıştır. İsimler, insanların zihinsel yapılarını, çevreleriyle kurduğu ilişkileri, kültürel birikimlerini yansıtmaları açısından son derece önemlidir ve yaklaşık her dilde var olan benzer isimlendirme yöntemlerine tabidir. Bu yöntemler arasında doğadan insana (bir hayvan isminin bir insana verilmesi) isim aktarması, insandan doğaya (insana has özelliklerin doğadaki nesnelere tanımlamak için kullanılması) isim aktarması, doğadaki nesnelere arasında (doğadaki birbiriyle ilgisiz iki nesnenin birbiriyle beraber kullanılması) isim aktarması ve somutlaştırma (soyut bir anlam ifade eden kelimenin, somut bir kavramla ifade edilmesi) sayılabilir (Aksan 1999: 64-67).

"İsim Bilimi", Türkçe Sözlük'e göre tanımı yapılan isimleri inceleyen özerk bir bilim dalıdır. Bir ismin incelenmesi sırasında arkeoloji, coğrafya, dilbilim, kültür, psikoloji, sosyoloji, tarih gibi birçok bilim dalı ve disiplinden yararlanılmaktadır.

Aksan, İsim Bilimini Özel İsimler ve Tür İsimleri başlıkları altında ikiye ayırarak ele almıştır (Aksan 2003:91).

1. Özel İsimler:

- a. Coğrafya İsimleri Bilimleri: Akarsu İsimleri Bilimi (Hydronymie, Hydronymy), Dağ İsimleri Bilimi (Oronymie, Oronymy)
- b. Kişi İsimleri Bilimi: Antroponim (Anthroponymie, Anthroponymy)
- c. Yer İsimleri Bilimi: Toponimi (Toponomie, Toponomastique, Toponymie, Toponymy) (Aksan 2003: 100).

2. Tür İsimleri:

Tür İsimleri, Aksan tarafından "geniş anlamda isimbilim" olarak nitelendirilmiştir ve Aksan, dilbilgisinde tür ismi sayılan öğelere dayanan kavramların hangi yollardan, ne biçimde dile getirildiğini, yeryüzünde bulunan canlı ve cansız tüm varlıklar ile somut ve soyut nesnelere dilde nasıl anlatım bulunduğunu araştırmıştır (Aksan 2003: 125).

Bizim yazımızın dayanak noktası Yer İsimleri Bilimidir (Toponimi). "Yer İsimleri" Türkçe Sözlük'te, "Yerleşim bölgeleri ile bağ, bahçe, dağ, deniz, göl, ırmak, tepe vb. yerlerin isimleri; içinde bulunulan coğrafya öğelerine, halka, sanat yapılarına göre bir yere verilen isim; kasaba, köy, şehir gibi yerleşim birimleriyle buralardaki cadde, meydan, sokak vb. yerlere verilen isimdir." şeklinde tanımlanmaktadır. "Yer İsimleri Bilimi" ise bu tanımda yer alan tüm kavramların ve onlara verilen isimlerin incelenmesini esas alan bir bilim dalıdır. Yer İsimleri Bilimi kapsamında yapılan araştırmalardan elde edilen bulguların anlambilime dayandırılabilir olması, bu alanda kökenbilimsel ve yapısal olarak incelemeler yapılması gibi önem arz eden durumlar, birçok disiplinin bir arada kullanılmasını gerektirmektedir.

Yer İsimleri Biliminin, yani Toponimi'nin alt alanlarından biri de "Mikrotoponimi"dir. Türkçe Sözlük'e göre "Mikrotoponimi, yalnızca belirli bir bölgede hayatını idame ettiren insanlar tarafından ortak bir anlaşma varmışçasına kullanılan yer isimlerini inceleyen bir disiplindir." Mikrotoponimi'nin incelediği yer isimlerine de "mikrotoponim" ismi verilmektedir. Mikrotoponimler, genellikle coğrafi-fiziki ya da yerel, sadece o bölgede yaşayan halk tarafından bilinen bir yerin (bataklık, çayır, kuyu, tarla, yol vb.,) isimleridir.

Bizim yazımıza konu olan bölge, Ankara iline bağlı, elli beş (55) adet mahalleden oluşan Balâ ilçesidir. Yer isimlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için incelenen bölge neresiye oranın coğrafi ve tarihi özelliklerinin de bilinmesi gerekmektedir. Bundan hareketle, genelden özele bir bakış açısı izleyecek olursak, öncelikle Ankara üzerinde dururuz.

Ankara, batısında Eskişehir, doğusunda Kırıkkale ve Kırşehir, güneyinde Aksaray ve Konya, kuzeyinde Çankırı, kuzeybatısında ise Bolu şehirleri bulunan bir şehirdir. Aynı zamanda Orta Anadolu'nun kuzeybatısında konumlanan Kızılırmak ile Sakarya Nehirlerinin kaynaklık ettiği kolların oluşturduğu ovalarla kaplıdır. Bölgenin güney kesimlerinde İç Anadolu'nun en belirgin iklim özelliklerinden biri olan step iklimine ait özellikler bulunurken kuzeyinde yer yer Karadeniz ikliminin özellikleri gözlemlenmektedir. Ankara'da yaz aylarında sıcaklıklar yüksekken kış aylarında düşüktür.

"Ankara" isminin kökeni konusunda kesin bir bilgi olmamakla birlikte günümüze kadar ulaşmış kuvvetli söylentiler söz konusudur. Bu söylentilerin başında Galatlar tarafından kullanılan ve Yunanca "çapa" anlamına gelen "Ankyra" kelimesinin süreç içerisinde bazı değişimlere uğradığı ve bu değişimlerin ardından kelimenin

bugünkü şeklini aldığı gelmektedir. Şehrin kuruluşu hakkında da direkt bilinen ve kanıtlanan bir şey olmamasına rağmen bölgede farklı dönemlerde yapılan arkeolojik kazı ve diğer incelemelerde tarih öncesi izlere rastlanmış ve bu izlerden hareketle şehrin yerleşik düzene geçiş sürecinde kurulduğu tespit edilmiştir.

Balâ ilçesi, Ankara'nın doğusunda yer almakta ve Ankara'ya yetmiş sekiz (78) kilometrelik bir asfalt yol ile bağlanmaktadır. Balâ, Ankara'nın en kalabalık ilçelerinden biri olup bünyesinde elli beş (55) adet mahalle bulundurmaktadır.

1850 tarihli Osmanlı arşiv belgeleri, Balâ Belediyesinin kendi arşivlerinden elde edilen bilgiler, çeşitli tarihçilerin konuyla ilgili yaptığı araştırmalar ve bizim bu çalışmayı gerçekleştirmek için mahallelerde bulunduğumuz süre zarfında görüştüğümüz mahalle sakinlerinden edindiğimiz bilgilere göre Balâ halkının kökenleri, Aydın-Koçarlı/Söke, Türkmenistan-Daşoğuz ve Erzurum-Horasan/Pasinler gibi çeşitli bölgelere dayanmaktadır.

“Balâ” isminin kökeni araştırıldığında tıpkı “Ankara” isminin kökeninde olduğu gibi kesin bir bilgiye ulaşılamasa da Balâlilerin günümüzde yerleşik olarak buldukları bölgeye gelmelerinde onlara öncülük ettiğini ileri sürdükleri Bozulus Türkmenlerinin kendilerine bu anlamda da büyük bir katkı sağlamış olabileceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra yaşadığı dönemde aşiret reisi olan ve bölge halkı tarafından çok sevilen, hatta öyle ki gördüğü bu sevgi sayesinde ünü civar ilçelere yayılan İmirzalıoğlu Mir Osman Bey de ilerleyen yıllarda yaptığı çeşitli çalışmalarla Balâ'nın yapılandırılmasını sağlamıştır.

Bizim çalışmamızda Aksan'ın (Aksan 2003: 100) “Özel İsimler” başlığı altında ele aldığı “Yer İsimleri Bilimi”nden hareketle Ankara ilinin Balâ ilçesinde yer alan elli beş (55) adet mahalle konu edilmiştir. Bu yönüyle çalışmamız, mikrotoponimik bir çalışmadır. İlçeye bağlı tüm mahalleler tek tek gezilerek bir derlem oluşturulmuş, daha sonra oluşturulan derlemler deşifre edilmiş ve ortaya çıkan veriler ışığında olabildiğince betimleyici bir inceleme yapılması için gayret edilmiştir. Yapılan incelemenin sonunda bazı yer isimlerinin yalnızca incelenen mahalle veya civar mahallelerde yaşayan insanlar tarafından bilinip kullanıldığı, resmî herhangi bir haritada yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aşağıda “Balâ İlçesi Yer İsimleri” başlıklı tezin saha araştırmaları sırasında elde edilen ve tez içerisinde de bulunan yer isimlerinin bir kısmına değinilmiştir. Her başlığın altında bulunan “...” ibaresinden sonra elde edilen verilerden de hareketle genellikle iki ile on (2-10) arası örneğe yer verilmiş, daha sorma yine “...” kullanılarak örnekler sonlandırılmıştır. Detaylı okuma ve öğrenme için tez metninin tamamının gözden geçirilmesi tavsiye edilmektedir.

İlçe İsmi

Araştırdığımız bölgede yaşayan bir (1) adet ilçe ismi tespit edilmiştir: Balâ.

Mahalle İsimleri

Abazlı, Afşar, Ahmetçayırı, Akkoyunlu, Aşağıhacıbekir, Aşikoğlu, Aydoğan, Bahçekaradalak, Bektaşlı, Belçarsak, Beynam, Büyükbayat (Küme Evleri), Büyükboyalık, Büyükcamili, Çatalçeşme, Çatalören, Çiğdemli, Davdanlı, Derekişla, Eğribasan, Ergin, Göztepe, Gülbağı, Hamidiye, Hanburun, İsmetpaşa, Karahamzalı, Kartaltepe, Kerişli, Kesikköprü, Kesikköprü Erdemli, Kesikköprü Kızılırmak, Koçyayla, Köseli, Kuyular, Küçükbayat (Küme Evleri), Küçükbıyık, Küçükboyalık, Küçükcamili, Sarıhüyük, Sırapınar, Sofular, Suyugüzel, Şehriban, Şentepe, Tatarhüyük, Tepeköy, Tolköy, Üçem, Yaylalıözü, Yeniköy, Yeniyapançarsak, Yeniyapanşeyhli, Yörelî, Yukarıhacıbekir.

Tarihi Mahalle İsimleri

Balâ'da geçmişte mahalle ismi olan ancak günümüzde kullanılmayan on dört (14) adet yer ismi tespit edilmiştir. Bunlar:

Ālar (Agalar/Ağalar) (Yukarıhacıbekir Mahallesi'nin eski ismi), Aĥviran Ġaradalaĥ-Dā Ġaradalaĥ (Akviran Karadalak-Dağ Karadalak) (Aşikoğlu Mahallesi'nin eski isimleri), Bāyaka (Bağyaka) (Şehriban Mahallesi'nin eski ismi), Bayatatiĥ-Cāmili (Bayatatic-Cāmili) (Küçükbayat (Küme Evleri) Mahallesi'nin eski isimleri), Büyühbıyılĥ (Büyükbıyık) (Kuyular Mahallesi'nin eski ismi), Gezeran (Ergin Mahallesi'nin eski ismi), Hacı Osman Çarsaĥ (Hacı Osman Çarsak) (Yeniyapançarsak Mahallesi'nin eski ismi), Haciban-Rostiġa (Rostika) (Bektaşlı Mahallesi'nin eski isimleri), Ġeġliceĥ (Kekliceĥ) (Büyükbayat Mahallesi'nin eski ismi), Üçemmi Ġaradalaĥ (Üçemmi Karadalak) (Üçem Mahallesi'nin eski ismi), Yaylaözü (Yaylalıözü Mahallesi'nin eski ismi).

Yıkık-Ören İsimleri

Yıkık, eskisi kadar sağlam olmayan yer ya da yapıdır. Ören ise eski yapı ya da kent kalıntısıdır. (TS)

Bölgede çok fazla yıkık-ören ismi tespit edilememiştir. Tespit edilen az sayıda yıkık-örenin de yalnızca bazılarına ait kalıntıların korunduğu gözlemlenmiştir.

...

Acıgöy < Acıköy: Aşıkoğlu Mahallesi'nin güneyinde yer alır. Önceleri bir yerleşim yeri olan bu bölge, şu an sit alanıdır.

Âmezar < Ağmezar: Büyükbayat Küme Evleri Mahallesi'nin doğusunda yer alır. Geçmiş dönemde mezarlık olarak kullanılmış, tarihi bir kalıntıdır.

Aslan Gür Tarihi Çevresi < Aslan Gür Tarihi Çevresi: Çatalçeşme Mahallesi'nin güneydoğusunda yer alır.

Balıhlı Yerleşim Yeri < Balıklı Yerleşim Yeri: Aşağıhacıbekir Mahallesi'nin güneybatısında yer alır.

Cazibeli Ev < Cazibeli Ev: Sırapınar Mahallesi'nin güneydoğusunda yer alır.

Dar Ğaya < Dar Kaya: Şehriban Mahallesi'nin kuzeybatısında yer alır. İçinde tarihi bir in bulunmaktadır.

Eşgi Ğale < Eski Kale: Yaylalözü Mahallesi'nin güneybatısında yer alır.

Hacı Collu'nun Evi < Hacı Collu'nun Evi: Yukarıhacıbekir Mahallesi'nin kuzeybatısında yer alır.

İsimsiz Mâra < İsimsiz Mağara: Aydoğan Mahallesi'nin doğusunda yer alır. Yirmi beş (25) kilometre uzunluğundadır ve eski zamanlarda bu mağaranın üzerinden İpek Yolu geçtiği bilinir.

Uzunbayır Ğulesi < Uzunbayır Kulesi: Çatalören Mahallesi'nin doğusunda yer alır.

...

Yayla İsimleri

Yayla, akarsularla derin bir biçimde yarılmış, parçalanmış, üzerinde düzlüklerin belirgin olarak bulunduğu, deniz yüzeyinden yüksek yeryüzü parçası, plato, dağlık, yüksek bölgelerde, kışın hayat şartları güç olduğu için boş bırakılan, yazın havası iyi ve serin olan, hayvan otlatma veya dinlenme yeridir. (TS)

Bölge halkının yaşadıkları bölgenin özellikleri göz önüne alındığında, çok büyük ihtimalle, yazları sıcak, kışları soğuk bir bölgede bulunmalarının etkisi ve bundan önceki dönemlerde istedikleri yerde hayvanlarını otlatabilmeleri ile günümüzde hayvancılığın giderek azalması gibi durumlar dolayısıyla yayla olarak kullanılan süreli yerleşim birimlerine olan ihtiyacın azalmasından kaynaklı olarak az sayıda yayla ismi tespit edilmiştir. Az sayıda tespit edilen bu yayla isimlerinin kendi içindeki çoğunluğu o bölgeye giden ilk kişi veya kişilerin isimlerinden hareketle konulmuştur.

...

Abdal Yaylası < Abdal Yaylası: Küçükbayat Küme Evleri Mahallesi'nin batısında yer alır.

Abdullah Efendi Yaylası < Abdullah Efendi Yaylası: Kuyular Mahallesi'nin güneyinde yer alır.

Acısız Yaylası < Acısız Yaylası: Afşar Mahallesi'nin doğusunda yer alır.

Balıhlı Yaylası < Balıklı Yaylası: Aşağıhacıbekir Mahallesi'nin güneydoğusunda yer alır.

Çanağlar Yaylası < Çanaklar Yaylası: Küçükbayat Küme Evleri Mahallesi'nin kuzeydoğusunda yer alır. Bu yaylada sadece davar otlatılmaktadır.

Deli Ali Yaylası < Deli Ali Yaylası: Çatalçeşme Mahallesi'nin doğusunda yer alır.

Depel Yaylası < Depel Yaylası: Büyükbayat Küme Evleri Mahallesi'nin güneybatısında yer alır.

Esği Ğışla Mezrāsı < Eski Kışla Mezrası: Kuyular Mahallesi doğusunda yer alır.

Fevzi'niñ Yayla < Fevzi'nin Yayla: Ergin Mahallesi kuzeyinde yer alır.

Ğütüñlü Yaylası < Kütüñlü Yaylası: Büyükbayat Küme Evleri Mahallesi batısında yer alır.

...

Ağıl, Arkaç, Dam, Köm İsimleri

Ağıl, keçi, koyun, sığır gibi hayvanların gecelemesi için yapılmış, üzeri açık ve kenarları çitle örülmüş yerdir.

Arkaç, dağ sırtlarında davarların yatırıldığı düz, rüzgâr almayan kuytu yerdir.

Dam, ahırdır.

Köm, ağıl, davar ahır, çalı, çırpı, ağaç ya da çamurdan yapılmış küçük ev, yayla evidir. (TS)

Bölgede birçok ağıl, arkaç, dam, köm ismi tespit edilmiştir ancak isimleri tespit edilen bu ağıl, arkaç, dam, kömlerin bazıları günümüzde hâlâ aktif olarak kullanılırken bazılarının terk edilmiş durumda olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda bu alanlar, birbirlerine oldukça yakın bölgelerde olabildikleri gibi, birbirlerinden tamamen bağımsız sayılabilecek mesafelerde konumlanmış olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

...

Aharhaç < Akarkaç: Aşıkoğlu Mahallesi doğusunda yer alır.

Anşā Ahır < Anşa Ahır: Çatalören Mahallesi güneybatısında yer alır.

Bolez Arhaç < Bolez Arkaç: Yenyapançarsak Mahallesi batısında yer alır.

Çakıcı'ların Āl < Çakıcı'ların Ağıl: Büyükbayat Küme Evleri Mahallesi kuzeydoğusunda yer alır.

Dam < Dam: Afşar Mahallesi güneybatısında yer alır.

Dedemiziñ Ālı < Dedemizin Ağılı: Yenyapanşeyhli Mahallesi kuzeyinde yer alır.

Ğanlı Āl < Kanlı Ağıl: Sırapınar Mahallesi doğusunda yer alır.

Ğiromar'ın Ālı < Kıromar'ın Ağılı: Yenyapanşeyhli Mahallesi doğusunda yer alır. Saçları bembeyaz olduğu için “Kır Ömer” olarak anılan mahalleliye aittir. Bu isimlendirme zaman içinde çeşitli ses değişimlerine uğrayarak “Ğir Omar-Ğiromar”a dönüşmüştür.

Ğurderesi Āl < Kurtderesi Ağıl: Yenyapançarsak Mahallesi güneyinde yer alır.

Ğütüñlü Arhaç < Kütüñlü Arkaç: Büyükbayat Küme Evleri Mahallesi batısında yer alır.

...

Dağ ve Tepe İsimleri

Dağ, yer kabuğunun çıkıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla çevresine hâkim ve oldukça geniş bir alana yayılan bölümüdür.

Tepe, küçük yükselti, tümsektir. (TS)

Bölgede birçok dağ, tepe ismi tespit edilmiştir. Bu dağ, tepe isimlerinden bazıları tamamen birbirinden farklı yerlere ait kavramları karşılarken bazıları aynı yerlerin farklı mahallelerde, farklı konumlarda önümüze gelen biçimleridir.

...

Āgale Dā < Ağkale Dağı: Büyükboyalık Mahallesi güneyinde yer alır.

Āgale Dā < Ağkale Dağı: Çatalçeşme Mahallesi'nin batısında yer alır.
Āğaya Dā < Ağkaya Dağı: Üçem Mahallesi'nin kuzeybatısında yer alır.
Arpa Depesi < Arpa Tepesi: Bahçekaradalak Mahallesi'nin batısında yer alır.
Beşihdepe < Beşiktepe: Derekışla Mahallesi'nin kuzeybatısında yer alır.
Çataldepe < Çataltepe: Üçem Mahallesi'nin güneyinde yer alır.
Çoban Depesi < Çoban Tepesi: Tepeköy Mahallesi'nin doğusunda yer alır.
Fatma Depesi < Fatma Tepesi: Aşıkoğlu Mahallesi'nin kuzeybatısında yer alır.
Ġara Arma Depesi < Kara Arma Tepesi: Çatalören Mahallesi'nin doğusunda yer alır.
Ġavga Depesi < Kavga Tepesi: Aşıkoğlu Mahallesi'nin kuzeyinde yer alır.
...

Kaya İsimleri

Kaya, büyük ve sert taş kütle, kayaçtır. (TS)

Bölgede çok sayıda kaya ismi tespit edilememiştir. Bölge halkının burada tespit edilen kayaları isimlendirirken kayaların buldukları alanlardan ziyade cisim, şekil özellikleri ve insanların geçmiş dönemde o kayaların etrafında hangi amaçla bir araya geldiğini göz önüne aldıkları gözlemlenmiştir.

...

Aşihlar Ġayası < Aşıklar Kayası: Afşar Mahallesi'nin güneyinde yer alır.
Beyaz Daş < Beyaz Taş: Abazlı Mahallesi'nin batısında yer alır.
Delihli Daş < Delikli Taş: Davdanlı Mahallesi'nin kuzeydoğusunda yer alır.
Dihili Daş < Dikili Taş: Abazlı Mahallesi'nin güneybatısında yer alır.
ErkeĠ Ġayası < Erkek Kayası: Üçem Mahallesi'nin güneyinde yer alır.
Ġavga Ġayası < Kavga Kayası: Aşıkoğlu Mahallesi'nin kuzeyinde yer alır.
Ġazan Ġaya < Kazan Kaya: Ergin Mahallesi'nin güneydoğusunda yer alır.
Ġız Ġayası < Kız Kayası: Üçem Mahallesi'nin kuzeyinde yer alır.
Ġuş Ġayası < Kuş Kayası: Yeniköy Mahallesi'nin kuzeyinde yer alır.
Yeşil Daş < Yeşil Taş: Davdanlı Mahallesi'nin doğusunda yer alır.
...

Mevki İsimleri

Mevki, yer, mahaldir. (TS)

Bölgede en çok tespit edilen yer isimlerinden biri, mevki isimleridir. Mevki isimleri oluşturulurken mahalledeki insanlar arasında özel olarak bir yer belirleyip oraya bilerek ve isteyerek isim koymak, bunun için karar verip/öneri sunup birileriyle anlaşmaya varmaya çalışmak gibi bir yaklaşım söz konusu değildir. İnsanlar gittikleri yerleri başkalarına tarif ederken çevrelerinde gördükleri ve isimlerini bildikleri diğer yerlerden

yararlanmıştır. Mevkilere verilen isimlerin genellikle bu yararlanmalardan esinlendiği göze çarpmaktadır.

...

Acıgöy < Acıköy: Aşıkoğlu Mahallesinin güneyinde yer alır. Önceleri bir yerleşim yeri olan bu bölge, şu an sit alanıdır.

Ada < Ada: Çatalören Mahallesinin kuzeybatısında yer alır.

Ālar/Agalar < Ağalar: Yukarıhacıbekir Mahallesinin kuzeyinde yer alır.

Ahğırma < Akkıрма: Aşıkoğlu Mahallesinin batısında yer alır.

Āmezar < Ağmezar: Büyükbayat Küme Evleri Mahallesinin doğusunda yer alır. Geçmiş dönemde mezarlık olarak kullanılmış, tarihi bir kalıntıdır.

Araseki < Araseki: Yeniyapançarsak Mahallesinin kuzeybatısında yer alır.

Arpa Depesi < Arpa Tepesi: Bahçekaradalak Mahallesinin batısında yer alır.

Bend < Bent: Aşağhacıbekir Mahallesinin kuzeybatısında yer alır.

Çamıñ Beli < Çamın Beli: Derekişla Mahallesinin güneydoğusunda yer alır.

Çatalöz < Çatalöz: Çatalören Mahallesinin kuzeydoğusunda yer alır.

...

Geçit, Patika, Yol İsimleri:

Geçit, iki dağ arasında dar ve uzun yol, derbenttir.

Patika, engebeli yerlerden gelip geçenlerin ayak izlerinden oluşan, tekerlekli araç işlemeyen dar yoldur.

Yol, havada, karada, suda, bir yerden bir yere gitmek için aşılacak uzaklık, karada hayvanların ve insanların geçmesi için açılan veya kendi kendine oluşmuş, uygun yer, genellikle yerleşim alanlarını birbirine bağlamak için düzeltilerek açılmış ulaşım şerididir. (TS)

Bölgede birkaç geçit, patika, yol ismi tespit edilmiştir. Yapılan gözlemler sonunda tespit edilen tüm geçit, patika, yolların kendilerine özgü işlevleri olduğu ve o işlevlere göre isimlendirildiği gözlemlenmiştir.

...

Anğara - Bağdat Şosesi < Ankara Bağdat Şosesi: Aşıkoğlu Mahallesinin doğusunda yer alır. Bu yol üzerinde üç adet tarihi köprü bulunur.

Ġanı Yolu < Kağrı Yolu: Davdanlı Mahallesinin kuzeyinde yer alır.

Ġeçi Yolu < Keçi Yolu: Belçarsak Mahallesinin batısında yer alır.

Ġervan Yolu < Kervan Yolu: Üçem Mahallesinin güneybatısında yer alır.

Ġıral Yolu < Kral Yolu: Bahçekaradalak Mahallesinin kuzeydoğusunda yer alır.

...

Köprü İsimleri

Köprü, herhangi bir engelle ayrılmış iki yakayı birbirine bağlayan veya trafik akımının başka bir trafik akımını kesmeden üstten geçmesini sağlayan ahşap, beton, demir veya kâgir yapıdır. (TS)

Bölgede az sayıda köprü ismi tespit edilmiştir ancak bu köprüler, buldukları mahalleler için son derece önemli konumlarda bulunan, işlevsel köprülerdir.

...

ĖesihĖöprü < Kesikköprü: Kesikköprü Mahallesiinin güneyinde yer alır.

Dahta Ėöprü < Tahta Köprü: Üçem Mahallesiinin batısında yer alır.

Yılıh Ėöprü < Yıkık Köprü: Aşıköğlu Mahallesiinin kuzeydoğusunda yer alır.

...

Bağ İsimleri

Bağ, bahçe, bostandır. (TS)

Bölgede çeşitli bağ isimleri tespit edilmiştir. Bu bağların bazıları tüm mahallelinin ortak kullanım alanıyken bazıları kişisel mülktür ve isimlendirmeleri de buna göre yapılmıştır. Her birinin ismiyle bağlantılı olarak anlattığı bir şey vardır. Bu şey, bazen bağa ait, vurgulanması gereken ya da gerekmesi de yerinde olan bir unsur, bazen yalnızca o bağda yetişen bir ürün, bazen bağın sahibinin kim olduğu hakkında bir bilgi olabilir.

...

Abdalbeli < Abdalbeli: Yenyapançarsak Mahallesiinin doğusunda yer alır.

Acı Bāları < Acı Bağları: AşāĖhacıbekir Mahallesiinin doğusunda yer alır.

Acığöy Bāları < Acığöy Bağları: Aşıköğlu Mahallesiinin güneyinde yer alır.

Acısu Bāları < Acısu Bağları: Çatalçeşme Mahallesiinin batısında yer alır.

Afşarbeli < Afşarbeli: Yenyapançarsak Mahallesiinin doğusunda yer alır.

Bend < Bent: AşāĖhacıbekir Mahallesiinin kuzeybatısında yer alır.

Buğdaylıh < Buğdaylık: Sofular Mahallesiinin batısında yer alır.

Hurşud'un Bā < Hurşud'un Bağı: Yenyapanşeyhli Mahallesiinin batısında yer alır.

Ėıromar'ın Bāları < Kıromar'ın Bağları: Yenyapanşeyhli Mahallesiinin batısında yer alır. Saçları bembeyaz olduğu için "Kır Ömer" olarak anılan mahalleliye aittir. Bu isimlendirme zaman içinde çeşitli ses değişimlerine uğrayarak "Ėır Omar-Ėıromar"a dönüşmüştür.

Öteyüz < Öteyüz: Yenyapançarsak Mahallesiinin güneyinde yer alır.

...

Bahçe İsimleri

Bahçe, sebze ve meyve yetiştirme alanıdır. (TS)

Bölgede çok sayıda bahçe ismi tespit edilmiştir. Bölge genelinde, özellikle eski zamanlarda yoğun olarak faaliyette bulunan sebze ve meyve yetiştiriciliği, günümüzde mahallelerin, ne yazık ki, daha çok yazlık/tatil yapılacak bir alan gibi kullanılması ve mahalle halklarının şehirlerde yaşamaya başlaması ile günden güne önemini yitirse de bu bahçeler tamamen yok olmamıştır. Birçok mahalleli bahçelerinde aktif olarak ekim-dikim yapmaktadır.

...

Acer Hüseyin'in Bahçesi < Acer Hüseyin'in Bahçesi: Bahçekaradalak Mahallesiinin batısında yer alır. "Acer", yeni demektir. Hüseyin isimli mahallli, bahçesinde çalışırken bile sürekli yeni giyisiler giydiği için hem kendisi hem de ona ait her şey bu şekilde isimlendirilmiştir.

Ada Bahçeleri < Ada Bahçeleri: Sırapınar Mahallesiinin kuzeydoğusunda yer alır.

Aslan Gür Bahçeleri < Aslan Gür Bahçeleri: Çatalçeşme Mahallesiinin güneydoğusunda yer alır.

DarĖaya Bahçeleri < Darkaya Bahçeleri: Şehriban Mahallesiinin kuzeybatısında yer alır.

Eviñ Altı < Evin Altı: Akkoyunlu Mahallesi'nin kuzeyinde yer alır.

Eviñ Ardı < Evin Ardı: Eğribasan Mahallesi'nin batısında yer alır.

Eviñ Önü < Evin Önü: Belçarsak Mahallesi'nin güneydoğusunda yer alır.

Ğöyün Bahçeleri < Köyün Bahçeleri: Çatalören Mahallesi'nin güneydoğusunda yer alır.

Salık/Seylek Bahçesi < Salık/Seylek Bahçesi: Büyükbayat Küme Evleri Mahallesi'nin doğusundadır.

Yeñi Bınar Bahçeleri < Yeni Pınar Bahçeleri: Sırıpınar Mahallesi'nin batısında yer alır.

...

Tarla İsimleri

Tarla, ekin yetiştirmek veya hayvancılık için kullanılan arazi alanıdır. (TS)

Bölgede birçok tarla ismi tespit edilmiştir. Mahallelerde yapılan saha çalışmaları sırasında bu tarlaların genellikle "tarla" kelimesinin tanımında yer alan "ekin yetiştirmek" kavramını karşılamak için kullanıldığı gözlemlenmiştir.

...

Adibeğ Darla < Adibek Tarla: Yukarıhacıbekir Mahallesi'nin güneydoğusunda yer alır.

Ağmalı < Akmalı: Büyükbayat Küme Evleri Mahallesi'nin doğusunda yer alır.

Alabaş < Alabaş: Büyükbayat Küme Evleri Mahallesi'nin batısında yer alır.

Aslan Gür Darlası < Aslan Gür Tarlası: Çatalçeşme Mahallesi'nin güneydoğusunda yer alır.

Çuğur Darla < Çukur Tarla: Üçem Mahallesi'nin batısında yer alır.

Damlacık Darlaları < Damlacık Tarlaları: Şehriban Mahallesi'nin güneydoğusunda yer alır.

Düzâç < Düzağaç: Büyükbayat Küme Evleri Mahallesi'nin kuzeybatısında yer alır.

Hacıbel < Hacıbel: Büyükbayat Küme Evleri Mahallesi'nin güneyinde yer alır.

Ğör Darla < Kör Tarla: Yukarıhacıbekir Mahallesi'nin güneydoğusunda yer alır.

Süslü'nün Darla < Süslü'nün Tarla: Yenyapanşeyhli Mahallesi'nin doğusunda yer alır. Mahalle sakinlerinden "Süslü Mehmet"e ait bir tarladır ve onun ön ismini almıştır.

...

Akarsu İsimleri

Akarsu, yeryüzünde, yer altında, belirli bir yatak içinde, eğim boyunca, sürekli veya zaman zaman akan sudur. (TS)

Bölgede birden fazla akarsu ismi tespit edilmiştir. Bu akarsulardan bazıları suyun aktığı yerin konumuna göre isimlendirilirken bazıları su özelliklerine göre (acı, bulanık, tatlı vb.) isimlendirilmiştir.

...

Acı Çay < Acı Çay: Beynam Mahallesi'nin güneyinde yer alır. İsminden de anlaşılacağı üzere acı, buruk bir sudur.

Âmezar Çayı < Ağmezar Çayı (Salık Çayı < Seylek Çayı): Büyükbayat Küme Evleri Mahallesi'nin doğusunda yer alır. Geçmiş dönemde mezarlık olarak kullanılmış olan tarihi yapının hemen solundan akmaktadır.

Aslan Gür < Aslan Gür: Çatalçeşme Mahallesi'nin güneydoğusunda yer alır.

...

Çeşme İsimleri

Çeşme, genellikle yol kenarlarında herkesin yararlanması için yapılan, borularla gelen suyun bir oluktan veya musluktan aktığı, yalıklı su hazinesi veya yapısı, pınardır. (TS)

Bölgede çok sayıda çeşme ismi tespit edilmiştir. Bu çeşmelerden çoğunun mahallelerde yaşayan köklü aile üyelerinin kendileri ve/veya aile büyükleri adına yaptırdığı hayratlar olduğu gözlemlenmiştir. Hayrat, sırf hayır maksadıyla herkesin faydalanması için yapılan câmi, çeşme, köprü, sebil, vb. tesisler, başkalarının yararlanması için vakıf ve tahsis edilmiş olan gayrimenkuller veya mallardır. (TS)

...

Acı Çeşme < Acı Çeşme: Aşıkoğlu Mahallesi'nin güneydoğusunda yer alır. Suyu acı olduğu için bu isimle anılmaktadır.

Aralık Çeşmesi < Aralık Çeşmesi: Yeniköy Mahallesi'nin kuzeyinde yer alır. Çeşmenin suyu zaman zaman kendi kendine kesilip daha sonra tekrar akmaya başladığı ve buna mahalleli tarafından herhangi bir sebep bulunamadığı için bu şekilde isimlendirilmiştir.

Verem Çeşmesi < Verem Çeşmesi: Beynam Mahallesi'nin doğusunda yer alır. Bundan uzun yıllar önce verem hastası bir kadının sırtında yükleriyle yürürken bu çeşmede durup mola verdiği ve çeşmeden su içtikten kısa bir süre sonra iyileştiği rivayet edilir. Bu rivayetten hareketle çeşmeye bu isim verilmiştir.

...

Dere İsimleri

Dere, genellikle yazın kuruyan küçük akarsu, iki dağ arasındaki uzun çukurdur. (TS)

Bölgede birkaç dere ismi tespit edilmiştir. Tespit edilen bu isimlerin genellikle isimlendirilen derenin bulunduğu konum veya özelliklerine göre seçildiği gözlemlenmiştir

...

Acı Dere < Acı Dere: Aşıkoğlu Mahallesi'nin güneyinde yer alır.

Ayno'nun Dere < Ayno'nun Dere: Beynam Mahallesi'nin kuzeybatısında yer alır.

Boşlu Dere < Boklu Dere: Büyükbayat (Küme Evleri) Mahallesi'nin batısında yer alır.

...

Pınar İsimleri

Pınar, yerden kaynarak çıkan su, kaynak, bir suyun çıktığı yer, kaynak, mambadır. (TS)

Bölgede birden fazla pınar ismi tespit edilmiştir ancak en önemlileri, bünyesinde çok sayıda pınar bulundurması sebebiyle "Sırapınar" ismini almış olan mahallede bulunan pınarlardır. Sırapınar Mahallesi'ndeki pınarların çoğu günümüzde kurumuş durumdadır.

...

Ağa Bınarı < Ağa Pınarı: Avşar Mahallesi'nin kuzeyinde yer alır.

Aşā Bınār < Aşāğı Pınar: Sırapınar Mahallesi'nin batısında yer alır.

Böyük Bınār < Büyük Pınar: Gülbağı Mahallesi'nin güneydoğusunda yer alır.

Sarıbuar < Sarıpuar: Aşıkoğlu Mahallesi'nin batısında yer alır.

Şarlah Şelalesi < Şarlah Şelalesi: Aşıkoğlu Mahallesi'nin kuzeyinde yer alır. Şelaleden akan su mahalleye getirildiği için şu an kurumuş vaziyettedir.

...

Bataklık İsimleri

Bataklık, yer altı sularının çok yüksek olduğu, çoğu zaman yüzeye çıktığı, toprağı aşırı ıslak olan, su göllenmelerinin görüldüğü yerlerdir. (TS)

Bölgede bataklık ismine pek rastlanmamıştır.

...

Acısu Bataklığı < Acısu Bataklığı: Küçükboyalık Mahallesiinin doğusunda yer alır.

Çıpıl Bataklığı < Çıpıl Bataklığı: Aşıkoğlu Mahallesiinin güneyinde yer alır.

Derbend < Derbent: Ergin Mahallesiinin kuzeybatısında yer alır.

...

Gölet İsimleri

Gölet, genelde gölden küçük olan, doğal veya yapay, durgun su birikintisidir. (TS)

Bölgede birden fazla gölet ismi tespit edilmiştir. Bu göletlerin isimlendirilmesinde yine birçok suyun isimlendirilmesi için değerlendirilen şartlar değerlendirilmiş ve coğrafi konum, su özellikleri gibi konular göz önüne alınmıştır.

...

Acı Göl < Acı Göl: Çiğdemli Mahallesiinin kuzeyinde yer alır.

Balıklı Çeşmesi Göledi < Balıklı Çeşmesi Göleti: Aşağıhacıbekir Mahallesiinin güneybatısında yer alır.

Uyuz Gölü < Uyuz Gölü: Yeniköy Mahallesiinin güneydoğusunda yer alır. Kuyuya benzer biçimdedir. Burada bulunan suyla yıkanan bir uyuz hastasının iyileştğine inanılır. Günümüzde hâlâ (özellikle son dönemlerde yaşanan uyuz salgınlarında) buradan su alındığı ve bölgedeki okullarda çocuklara bu suyla bazı alternatif tedaviler uygulandığı gözlemlenmiştir (Çocukların ailelerinin onları bu suyla yıkaması gibi).

...

Câmi İsimleri

Câmi, Müslümanların bir arada namaz kılmak, Tanrı'ya tapınmak için yaptıkları, içinde günde beş kez namaz kılıp dua okudukları ve yapıma amacına uygun olarak Tanrı'ya tapındıkları yapıdır. (TS)

Bölgede toplam mahalle sayısından birkaç tane fazla câmi ismi tespit edilmiştir. Tespit edilen câmi isimlerinin elli beş (55) tanesi bulundukları mahallelerin isimlerini taşımakta, geri kalanı yapılış yılı veya câmiyi yaptıran kişi ya da kişilerin isimlerini almıştır.

...

Câmi < Câmi: Abazlı Mahallesiinin câmisidir.

Câmi < Câmi: Bektaşlı Mahallesiinin câmisidir.

Câmi < Câmi: Gülbağı Mahallesiinin câmisidir.

Baraj Câmi < Baraj Câmi: Kesikköprü Mahallesiinde bulunan câmidir.

Devlet Üretme Çiftliği Câmi < Devlet Üretme Çiftliği Câmi: Büyükboyalık Mahallesiinde bulunan câmidir.

Hacı Behir Aslan Câmi < Hacı Bekir Aslan Câmi: Kesikköprü Mahallesiinde bulunan câmidir.

Hacı Faiğ Güngör Câmi < Hacı Faik Güngör Câmi: Şentepe Mahallesiinde bulunan câmidir.

İhlas Mescidi < İhlas Mescidi: İlçe merkezinde bulunan mescittir.

Ğaraburun Çiftliği Câmi < Karaburunçiftliği Câmi: Yeniyapanşeyhli Mahallesiinde bulunan câmidir.

Ğuyruhlular Çiftliği Cāmi < Kuyruklular Çiftliği Cāmi: Beynam Mahallesiinde bulunan cāmidir.

...

Dernek İsimleri

Dernek, kazanç paylaşma dışında, belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere bir araya gelmiş insanların oluşturduğu tuzel kişidir. (TS) Dernek kelimesinin Eski Tuzkede bulunan ve "derinmek, toplanmak" anlamlarına gelen "térin- " fiiline +Ak soneki getirilerek tuzretildiği bilinmektedir.

Bölgede az denilebilecek sayıda dernek bulunmaktadır. Sadece bazı mahallelerde yaşayan mahalle sakinlerinin böyle bir girişimde bulunarak kendileri için yardımlaşma ve yaşatma dernekleri kurduğu gözlemlenmiştir.

...

Dernek < Dernek: Aşağıhacıbekir Mahallesiinin derneğidir.

Dernek < Dernek: Aşıkoğlu Mahallesiinin derneğidir.

Dernek < Dernek: Bahçekaradalak Mahallesiinin derneğidir.

Dernek < Dernek: Bektaşlı Mahallesiinin derneğidir.

Dernek < Dernek: Çatalçeşme Mahallesiinin derneğidir.

Dernek < Dernek: Kuzukbayat Mahallesiinin derneğidir.

Dernek < Dernek: Uem Mahallesiinin derneğidir.

Dernek < Dernek: Yeniyaşanarsak Mahallesiinin derneğidir.

Dernek < Dernek: Yeniyaşanşeyhli Mahallesiinin derneğidir.

Akder Derneği < Akder Derneği: Afşar Mahallesiinde bulunan dernektir.

...

Eren İsimleri

Eren, kendini Tanrı'ya adanmış olduğu için benliğinden, öz varlığından sıyrılmış, Tanrı'ya ermiş kimsedir. (TS)

Bölgede birden fazla eren ismi teşpit edilmiştir. Bu erenler, mahalle halkları için son derece önemlidir ve benliklerinde derin bir saygı uyandırmaktadır.

...

Dut Dede Tuzrbesi < Dut Dede Tuzrbesi: Afşar Mahallesiinin kuzeyinde yer alır. Dut Dede'nin asıl isminin şeyh Duran olduğu ve Osmanlı Devleti padişahlarından II. Murat Döneminde Horasan'da bulunduğu yerden ayrılarak bu bölgeye yerleştiği, daha sonra Hacı Bayram-ı Veli'nin kızıyla evlendiği bilinmektedir. Afşar Mahallesi, Dut Dede'yi kendileri için manevi bir lider kabul etmektedir.

Haydar Dede Tuzrbesi < Haydar Dede Tuzrbesi: Uem Mahallesiinin batısında yer alır.

Ğirli'nin Evi (Molla Ğirli) < Kirli'nin Evi (Molla Kirli): Beynam Mahallesiinin doğusunda yer alır.

...

Kale İsimleri

Kale,savunma ve güvenlik amacıyla yapılan ve kullanılan, kalın ve yüksek duvarlı, burlu, mazgallı yapı, kolay girilemeyen, korunmalı yerdir. (TS)

Bölgede nispeten az sayıda kale ismi teşpit edilmiştir. Bu kalelerin büyük çoğunluğu isimleri söylendiğinde akla gelen ilk şey neyse o şeyin üstünde durularak isimlendirilmiştir.

...

Āgale < Aġkale: Kūçūkboyalık Mahallesiinde bulunan kaledir.

Gavur Ġalesi < Gavur Kalesi: Kuyular Mahallesiinde bulunan, Bizanslılardan kalma kaledir. İsmi de Bizanslılardan kalmasından almaktadır.

Gölyeri Ġalesi < Gölyeri Kalesi: Yeniyaçaarsak Mahallesiinde bulunan kaledir.

...

Kıraathane İsimleri

Kıraathane, müşterilerinin okumaları için gazete ve dergi bulunduran, geniş, temiz ve iyi döşenmiş kahvehanedir. (TS)

Bölgede az sayıda kıraathane ismi tespit edilmiştir. Yapılan saha çalışmaları sırasında mahalle sakinleriyle genellikle köy odaları ve muhtarlık binaları gibi yerlerde bir araya gelinmesinden de hareketle bölge halkının yaygın bir kıraathane kültürü olmadığı gözlemlenmiştir.

...

Ġāve < Kahve: Şentepe Mahallesiinin doğusunda yer alır.

Afşar Dernek Ġāvesi < Afşar Dernek Kahvesi: Afşar Mahallesiindeki dernek kahvesidir.

Köy Ġıraathanesi < Köy Kıraathanesi: Büyükboyalık Mahallesiinin kuzeyinde yer alır.

...

Köy Odası İsimleri

Köy Odası, köylülerin köy sorunlarıyla ilgili toplantılar yaptıkları, kimi zaman oturup söyledikleri, köye gelen konukları ağırladıkları, özel olarak hazırlanmış yapıdır. (TS)

Bölgede birçok köy odası ismi tespit edilmiştir ancak bu köy odalarının çoğu kapatılmış, şu an aktif olarak toplanmaya uygun olmayan, sadece mahalle halkları tarafından bilinen ve başka yerleri işaret etmek için kullanılan yapılar olarak öne çıkmaktadır.

...

Ābeġirler Odası < Aġabekirler Odası: Beynam Mahallesiinde bulunan köy odasıdır ancak terk edilmiş durumdadır.

Behçed'in Oda < Behçet'in Oda: Yeniyaçaarsak Mahallesiinde bulunan köy odasıdır.

Hacı Hasan Ulu Ġöy Ġonā < Hacı Hasan Ulu Köy Konağı: Kuyular Mahallesiinde bulunan köy konağıdır.

Halil Hoca Odası (Dopsaġallar Odası) < Halil Hoca Odası (Topsakallar Odası): Beynam Mahallesiinde bulunan köy odasıdır ancak terk edilmiş durumdadır.

Halid'in Oda < Halit'in Oda: Yeniyaçaarsak Mahallesiinde bulunan köy odasıdır.

Ġadir'leriñ Odası < Kadir'lerin Odası: Beynam Mahallesiinde bulunan köy odasıdır ancak terk edilmiş durumdadır.

Ġuyular Taziye Evi < Kuyular Taziye Evi: Kuyular Mahallesiinde bulunan taziye evidir.

Osman'in Oda < Osman'in Oda: Yeniyaçaarsak Mahallesiinde bulunan köy odasıdır.

Osman Şahin Vakfı Ġöy Ġonā, Ġöy Odası < Osman Şahin Vakfı Köy Konağı, Köy Odası: Kūçūkboyalık Mahallesiinde bulunan köy konağı, köy odasıdır.

Veli'niñ Oda < Veli'nin Oda: Yeniyaçaarsak Mahallesiinde bulunan köy odasıdır.

...

Meydan İsimleri

Meydan, alan, bulunulan yer ve çevresi, ortalıktır. (TS)

Bölgede çok sayıda meydan ismi tespit edilmiştir ancak bu meydan isimlerinin farklı mahallelerde kendini tekrar ettiği, bir meydanın isimlendirmesi yapılırken alışılmışın dışında ifadelere çok sık başvurulmadığı gözlemlenmiştir.

...

Afşar Meydanı < Afşar Meydanı: Afşar Mahallesinde bulunan meydandır.

Atatürk Caddesi < Atatürk Caddesi: Afşar Mahallesinde bulunan caddedir.

Câminin Arçası < Câminin Arkası: Aşıkoğlu Mahallesinde bulunan câminin arkasındaki alandır. Günümüzde meydan olarak kullanılmamaktadır.

Câmi Önü Meydanı < Câmi Önü Meydanı: Beynam Mahallesinde bulunan meydandır.

Câmi Önü Meydanı < Câmi Önü Meydanı: Büyükbayat Mahallesinde bulunan meydandır.

Câmi Önü Meydanı < Câmi Önü Meydanı: Küçükbayat Mahallesinde bulunan meydandır.

Derneğ Önü Meydanı < Dernek Önü Meydanı: Yeniyaşaşeyhli Mahallesinde bulunan meydandır.

Harman Yeri < Harman Yeri: Büyükbayat Mahallesinde bulunan meydandır.

Harman Yeri < Harman Yeri: Yeniyaşaşarsak Mahallesinde bulunan meydandır.

Harman Yeri < Harman Yeri: Yeniyaşaşeyhli Mahallesinde bulunan meydandır.

...

Mezarlık İsimleri

Mezarlık, ölülerin defnedildiği mezarların oluşturduğu gömü alanına verilen isimdir.(TS)

Bölgede toplam mahalle sayısından biraz fazla mezarlık ismi tespit edilmiştir. Mezarlıklar, genellikle mahallelerin kendi isimleriyle anılırken birkaç tanesi mahalle içinde bulunduğu konum veya yapılış tarihinin eskiliği, yeniliği gibi durumlar göz önüne alınarak isimlendirilmiştir.

...

Aşâ Mezarlıh < Aşağı Mezarlık: Afşar Mahallesinde bulunan mezarlıktır.

Esği Mezarlıh < Eski Mezarlık: Çatalören Mahallesinde bulunan mezarlıktır.

Ġalenin Türbe < Kalenin Türbe: Yeniyaşaşarsak Mahallesinde bulunan mezarlıktır.

Ġalenin Türbe < Kalenin Türbe: Yeniyaşaşarsak Mahallesinde bulunan mezarlıktır.

Ġral Mezarlığı < Kral Mezarlığı: Bahçekaradalak Mahallesinde bulunan tarihi mezarlıktır.

Mezarlıh < Mezarlık: Abazlı Mahallesinin mezarlığıdır.

Mezarlıh < Mezarlık: Ahmetçayırı Mahallesinin mezarlığıdır.

Mezarlıh < Mezarlık: Akkoyunlu Mahallesinin mezarlığıdır.

Mezarlıh < Mezarlık: Aşağıhacıbekir Mahallesinin mezarlığıdır.

Mezarlıh < Mezarlık: Aşıkoğlu Mahallesinin mezarlığıdır.

...

Okul İsimleri

Okul, okuyup yazma öğretiminden başlayarak en yüksek düzeyde bilim ve sanat bilgisi vermeye değin çeşitli derecede toplu öğretimin yapıldığı, verildiği yerdir. (TS)

Bölgede çok sayıda okul ismi tespit edilememiştir. Hatta çoğu mahalledeki okulun zaman içerisinde kapatıldığı gözlemlenmiştir.

...

Oğul < Okul: Şentepe Mahallesinde bulunan anaokuludur.

Oğul < Okul: Aşıkoğlu Mahallesinde bulunan ilkokuldur. Şu an kapalı durumdadır.

Oğul < Okul: Şentepe Mahallesinde bulunan ilkokuldur.

Oğul < Okul: Kartaltepe Mahallesinde bulunan ilkokuldur.

Oğul < Okul: Suyugüzel Mahallesinde bulunan ilkokuldur.

Oğul < Okul: Sofular Mahallesinde bulunan ilkokuldur.

Oğul < Okul: Küçükcamili Mahallesinde bulunan ilkokuldur.

Oğul < Okul: Köseli Mahallesinde bulunan ilkokuldur.

Oğul < Okul: Kesikköprü Mahallesinde bulunan ilkokuldur.

Oğul < Okul: Büyükbayat Mahallesinde bulunan ilkokuldur.

...

Koru-Orman İsimleri

Koru, şehir içinde ya da şehirlerin yakın çevresinde yer alan, çevresi sınırlanmış büyük ağaç topluluklarıdır. Orman, ağaçlarla kaplı geniş alan, bu ağaçların oluşturduğu bütündür. (TS)

Bölgede birçok koru, orman ismi tespit edilmiştir.

...

Beynam Ormanları < Beynam Ormanları: Beynam Mahallesinde bulunan ormandır.

Çam Ormanı < Çam Ormanı: Aşıkoğlu Mahallesinin batısında bulunan ormandır. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından oluşturulmuştur.

Meşe Ormanı < Meşe Ormanı: Aşıkoğlu Mahallesinin güneydoğusunda bulunan ormandır.

...

SONUÇ

Bu çalışmada, öncelikle Ankara ilinin Balâ ilçesinde kullanılan yer isimlerinin tespiti yapılmış, daha sonra bu yer isimlerinin neden ortaya çıktığı ve günümüze kadar nasıl ulaştığına yönelik derin bir saha araştırması yürütülmüştür. Yürütülen bu saha araştırmasında elde edildikten sonra çeşitli aşamalardan geçerek yazıya dökülen bilgiler, bölgede şu an yaşamakta olan, canlı kaynaklardan edinilmiştir. Kendilerinden sonraki tüm nesillere, hatta günümüzde kendileriyle beraber yaşayan ve ileride bu anlamda yetersiz olmalarından endişe duydukları çocukları ve torunlarına dil ve kültür tarihleri hakkındaki birikimlerini miras olarak bırakmak isteyen mahalle sakinleri, çalışmamız süresince en doğru bilgileri edinmemiz gayretinde olup bize son derece hoşgörülü ve özverili yaklaşmıştır. Bu da aslında çok normaldir çünkü söz konusu yer isimleri, sadece basit düzeyde yer ismi olarak değerlendirilmemeli, bu yer isimlerinin değiştirilmesi veya artık kullanılmayan, ölü birer kelime/kelime grubu hâline gelmesi durumunda gelecek nesillerin bu konudaki bilincinin zayıflayacağı, hatta tamamen bilinç kaybı yaşayarak yüksek ihtimalle toplumsal benliklerinden uzaklaşacaklarının üzerinde durulmalıdır. Bu sebeple bu alanda yapılacak çalışmalara ağırlık vererek onları desteklemek ve önlerini açmak son derece önemlidir çünkü Ankara ili, Balâ ilçesi veya başka şehirler ve ilçelerde buna benzer çalışmalar yapılması hem insanları bireysel dünyalarından tamamen uzaklaştırmadan onlara içinde buldukları halkı ve o

halkın değerlerini tanıtma vazifesi görerek yeni ufuklara erişmelerini sağlayacak hem de yapılan kökenbilimsel bazı açıklamalar ile bunların sunuluyor oluşu bu alanda yapılacak sonraki çalışmalara kaynaklık edecektir.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan (1972), ‘‘Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar’’, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1973: s. 185-193.

_____ (2003), Her Yönüyle Dil, Ana izgileriyle Dilbilim, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

_____ (2006), Türkçenin Söz Varlığı, Ankara, Ergin Yayınevi.

Alağöz Cemal (1984), ‘‘Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler’’, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Ankara: s. 11-23.

_____ (2011), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eren, Hasan (1999), Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara.

_____ (2003) ‘‘Coğrafi Adların Etimolojik Sözlüğü’’, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 2: s. 171-186.

_____ (2018), Yer Adlarımızın Dili, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Evcı, Ümit (2019). Balışeyh İlçesi Yer Adları, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Sakaoğlu, Saim (2001), Türk Ad Bilimi I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tarama Sözlüğü (1983), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkçe Sözlük (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uluslararası Hukuk ve Siyaset Bağlamında Soğuk Savaş Dönemi ABD Müdahaleleri Üzerine Bir İnceleme¹

Mustafa MUTLU

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi

mustafamutlu@adiyaman.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6573-3772>

Makale Başvuru Tarihi : 07.10.2024

Makale Kabul Tarihi : 26.11.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14212728

Anahtar

Kelimeler:

Müdahale,
Uluslararası
Hukuk, ABD

Özet

Uluslararası sistemde devletlere müdahaleler geçmiş dönemlerden günümüze kadar modern devletin sorunları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Uluslararası hukukun gelişimi göz önüne alındığında özellikle hegemon devletlerin diğer devletler üzerinde müdahale ile egemenliklerine zarar vermesi uluslararası hukuk ve siyaset bakımından sorunlu görülmektedir. Özellikle ABD'nin hegemon bir devlet olarak ortaya çıkmasından bu yana uluslararası sistemde devletlere müdahale etmesi uluslararası hukukun gelişimini ve uluslararası toplumun barış içinde yaşamasını engeller niteliktedir. Uluslararası toplumun en spesifik haliyle Milletler Cemiyeti'nden bu yana uluslararası barışı sağlama çabaları bu tür müdahalelerle sürekli sekteye uğramaktadır. ABD'nin müdahalelerinin diğer bir sonucu ise diğer devletlerin de bu gibi müdahalelere girişmelerinin önünü açmaktadır. Oysa Birleşmiş Milletler ile birlikte uluslararası hukukun vazettiği barış ortamının kurulması sürekli ertelenmekte ve iki devlet arasındaki küçük sorunlar daha da büyüyerek uluslararası bir sorun haline gelebilmektedir. Bu bakımdan ABD'nin Soğuk Savaş döneminde gerçekleştirdiği Dominik Cumhuriyeti, Grenada, Libya ve Panama müdahaleleri günümüzde uluslararası sistemde barışın sağlanması için devletlere müdahale edilmemesi gerektiğini ortaya koyması bakımından değerlendirilecektir.

An Analysis of US Interventions in the Cold War Era in the Context of International Law and Politics

Keywords:

Intervention,
international law,
USA,

Abstract

Interventions in states in the international system have been an important problem among the problems of the modern state from the past to the present. When the development of international law is considered, it is seen as problematic in terms of international law and politics, especially when hegemonic states interfere with other states and harm their sovereignty. Especially since the emergence of the USA as a hegemonic state, its intervention in states in the international system has prevented the development of international law and the peaceful living of the international community. The efforts of the international community, most specifically since the League of Nations, to establish international peace have been constantly disrupted by such interventions. Another result of the USA's interventions is that they pave the way for other states to engage in such interventions. However, the establishment of the peace environment prescribed by international law together with the United Nations is constantly postponed and small problems between two states can grow even bigger and become an international problem. In this respect, the USA's interventions in the Dominican Republic, Grenada, Libya and Panama during the Cold War will be evaluated in terms of revealing that states should not be intervened in order to establish peace in the international system today.

¹ Bu makale, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Programı'nda hazırlanan "Uluslararası Hukuk ve Siyaset İlişkisi: İyileştirici Yaklaşım Bağlamında ABD Müdahaleleri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Müdahale, tarihsel olarak uluslararası ilişkiler literatüründe tartışmaların yğün olarak yaşandığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Müdahalelerin hukuki olarak yasal olup olmadığı konusunda birçok tartışmalar yaşanmıştır. Bu bağlamda uluslararası toplum tarafından devletlerin bir başka devlete müdahale etmeme ilkesi uluslararası sistem açısından oldukça önem kazanmaktadır. Müdahale etmeme ilkesinin temelinde devlet kavramının özüne aykırılık söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, devleti oluşturan unsurlardan olan egemenlik kavramının ihlal edilmesi ve bunun meşru görülmesi uluslararası sistemin de sorunlarla karşılaşmasına neden olacaktır. Hukuki açıdan müdahaleler ilk defa Troppau Protokolü ile yasal bir statü kazanmıştır. Protokol gereğı müdahaleler; devletin kendini savunması, başka bir devletin vatandaşlarını ve mülkiyetini koruması ve davet üzerine müdahale gibi nedenlerle uluslararası hukuk açısından yasal hale getirilmiştir. Protokol yasal çerçeve çizmesine rağmen bu durum zamanla istisnadan istismara doğru bir yöne evrilmiştir (Hilaire 1997: 3).

ABD tarafından 1823 Monroe Doktrini ile Latin Amerika devletlerini Avrupa'nın müdahalelerinden korunacağıının belirtilmesi, yakın çevreye yayılcı bir politika izlemesi nedeniyle Latin Amerika devletlerine ekonomik ve siyasi nüfuz kurma çabasının ilk somut örneğini oluşturmaktadır. Latin Amerikalı bazı hukukçular Drago, Calvo ve Estrada Doktrinleri çerçevesinde ABD müdahalelerini uluslararası hukuk ve devlet egemenliğinin ihlali olarak nitelendirmişlerdir (Hershey 1961: 26). 1907 Lahey Konferansı'nda ele alınan Drago Doktrini çerçevesinde katılan devletlere belirli türden müdahalelerin uluslararası hukuka aykırı olarak yapılan bu müdahaleler karşısında alınacak tedbirlerin neler olacağını ortaya koymuştur. Drago Doktrini, ABD'ye Monroe Doktrini'nde ifade edilen Latin Amerika'ya Avrupa müdahalesini engellemek için destekleyici bir belge olarak kullanılmıştır. Bu gelişmelerle birlikte Roosevelt döneminden itibaren (1933-1945) Monroe Doktrini'nin kapsamı genişletilerek, ABD'nin temsil ettiği değerlerin dışında herhangi bir rejimin Latin Amerika'da işbaşına gelmesinin engelleneceğı ve müdahalede bulunulacağı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu çabalar özellikle 20.yy.'dan itibaren artarak devam etmiştir (Hilaire 1997: 4; Çakmak 2013: 161-165).

Müdahalelerin yasadışı kabul edilmesi yönünde diğer bir gelişme ise normatif temellerde kurulmuş olan Milletler Cemiyeti (MC)'dir. MC, müdahale konusunda önemli rol oynamıştır. MC bir devletin diğer bir devlete müdahalesinin yasadışı olduğunu kabul etmiştir. Ancak MC, normatif kaygılar taşımasına rağmen müdahale konusunda zorlayıcı kararlar alabilecek mekanizmalara sahip olmaması nedeniyle müdahale konusunda büyük devletlerin etkisinde siyasi olarak hareket etmiştir (Denk 2015: 91; Hilaire 1997: 5). Bu nedenle MC, müdahaleleri hukuki temelde yasadışı olarak kabul etmesine rağmen siyasi nedenlerle başarılı olamamıştır.

ABD'nin uluslararası hukuku araç olarak kullanması sonucu kuvvet uyguladığı ve bunu meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirdiğı yönündeki düşünceler Soğuk Savaş döneminden bu yana devam etmektedir. ABD'nin Afganistan başta olmak üzere Irak, Somali, Cezayir, Panama, Grenada vb. birçok müdahalesi bu kapsamda gerçekleştirilmiştir. Ancak ABD'nin meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirdiğı bu müdahaleler meşru müdafaa'nın şartları ile örtüşmemektedir. Gerek BM Antlaşması ilgili maddeleri gerekse de "meşruluk" anlamında ikna edici bir argüman sunmamaktadır. Kohen'in belirttiğı gibi, ABD'nin tek taraflı kararları, uluslararası hukukun önceliğinden çok onun amaçlanan hedeflerine ulaşması için bir araç olarak görülmektedir (Kohen 2007: 229).

ABD, öne sürdüğü gerekçelerle müdahalelerini meşrulaştırmaya çalışmaktadır. ABD'nin gerekçelerinin kendi ekonomik ve siyasi kaygılarla gerçekleştirdiğı görülmektedir. ABD'nin müdahaleleri kapsamında öne sürdüğü gerekçelerin neler olduğu ve bu kapsamda uluslararası hukuk ve siyaset açısından günümüz uluslararası sisteminin karşılaşabileceğı sorunlar değerlendirilmiştir.

2. 1965 DOMİNİK CUMHURİYETİ MÜDAHALESİ

ABD'nin Soğuk Savaş dönemi ilk müdahalelerden biri Dominik Cumhuriyeti müdahalesidir. ABD'nin Soğuk Savaş döneminde uluslararası hukuk çerçevesinde meşru gerekçeler ile kriz durumunda ilk doğrudan müdahalesini oluşturmaktadır (Hilarie 1997: 55). Dominik müdahalesi, ABD'nin uluslararası hukuku bir araç olarak kullanmasının önemli bir örneğini oluşturmaktadır. ABD'nin komünizm tehlikesine karşı "insan

haklarını” öne sürmesi müdahalenin meşru gerekçesini oluşturmaktadır. Bu nedenle ABD’nin Dominik müdahalesi, uluslararası hukuk bakımından gerekçelendirilmiş ancak gerekçelerin uluslararası toplum tarafından kabul görmediği durumda güç kullanarak bir devlete müdahale edilmesi bakımından değerlendirilecektir.

2.1. Müdahale Öncesi Dominik Cumhuriyeti ve Müdahale

1961 yılına kadar ABD-Dominik Cumhuriyeti ilişkilerinde sorun yaşanmamasına rağmen 1961 yılından itibaren özellikle ABD’nin komünizmin yayılmasını önleme politikasının bir gereği olarak Dominik Cumhuriyeti ile olan ilişkilerinin bozulmaya başlaması müdahale ile sonuçlanmıştır. Dominik Cumhuriyeti’nde 1961 yılında iktidarda bulunan iktidarda olan Rafael Turillo komünizmin destekçileri arasında görülmüş ve ABD’nin komünizmin yayılmasını engelleme politikasına rağmen komünizmin önemli bir destekçisi olarak görülmüştür. ABD’nin komünizmin yayılmaması doğrultusunda yürüttüğü uluslararası siyasetinin bir gereği olarak Dominik Cumhuriyeti’nin ikinci bir Küba olmaması ve bunun diğer Latin Amerika ve Karayip ülkelerine sıçramaması için Turrillo’nun yönetimine son vermek istemiştir (Withana 2008: 200).

Turillo’nin şüpheli ölümünden sonra 1963 yılında yapılan seçimlerle Juan Bosch iktidara gelmiştir. Ancak Juan Bosch’un iktidarı kısa süreli olmuştur. Bosch’un tekrar iktidara gelmesini isteyen grubun başında bulunan Caamano ile Albay Pedro Bartolomie Benoit destekli grup arasında çıkan çatışmalar ülkede kaos ortamının oluşmasına neden olmuştur (Yates 1988: 1; Hilarie 1997: 55). ABD, çatışmaların başında ülkedeki herhangi bir grubu desteklemeyeceğini açıklamıştır. Ancak daha sonra ülkedeki sivil kayıpların yaşanması ile birlikte ABD’nin desteklediği Benoit tarafından ülkede sıkıyönetim ilan edilmiştir (Hilaire 1997; 56).

ABD, bölgeye yönelik müdahalelerin uluslararası toplum tarafından oluşan hassasiyetleri göz önüne alarak müdahalenin meşru görülmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu kaygının nedenlerinden birisi Başkan Johnson’ın ABD’nin bölgede yabancılaşmasına engel olunması gerektiği yönündeki düşüncesi oluşturmaktadır (Withana 2008: 200). ABD’nin bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmesi ve Guatemala ve Küba’ya yönelik dolaylı müdahaleleri ABD’nin bölgeye yönelik müdahalelerinin sorgulanmasına yol açmıştır. Özellikle Amerika Devletleri Örgütü (Organization of American States-OAS) ve BM Antlaşmalarına göre müdahale etmeme ilkesi gereği ABD’nin müdahalelerinin meşruiyetinin sorgulanmaya başlamasına neden olmuştur. Dolayısıyla ABD, müdahalenin hukuki olarak meşruiyet kazanma arayışına girmiştir.

2.2. Müdahalenin Hukuki ve Siyasi Değerlendirmesi

ABD, siyasi olarak çıkarlarını korumak ve Soğuk Savaş döneminde Komünizmin yayılmasını engellemek için farklı gerekçelerle müdahalede bulunmuştur. Dominik Müdahalesi ABD’nin “arka bahçesi” nde oluşabilecek herhangi bir tehdidin önceden engellenmesi anlamını taşımaktadır. Çünkü ABD, gerek siyasi gerekse ekonomik çıkarları göz önüne alındığında hemen yanında yer alan bu ülkelerin yönetiminde söz sahibi olmak istemiştir.

ABD’nin Dominik Müdahalesi için öne sürdüğü gerekçelerden ilkinin, vatandaşlarının can güvenliğinin tehlikede olduğunu iddia etmesidir. ABD, müdahale etmeme ilkesini içeren birçok antlaşmaya taraf olmasına rağmen yurtdışındaki vatandaşlarının hayatının tehlikede olduğunu ileri sürerek birçok ülkeye müdahalede bulunarak antlaşmaları ihlal ettiği söylenebilir. Vatandaşlarının hayatını koruma adına giriştiği bu müdahaleler uluslararası toplum tarafından bir devletin egemenliğinin ihlal edilip edilmediği konusunda görüş birliği sağlanamamıştır. BM Antlaşması’nın istisnası olarak 51. maddesi meşru müdafaa ilkesini getirmesine rağmen bir devletin yurtdışındaki vatandaşlarını koruma hakkının bu kapsamda değerlendirilip değerlendirilemeyeceği her zaman tartışma konusu olmuştur. Vatandaşları tehlikede olan devletin tek çözüm yolu olarak müdahale aracının kullanılması ve bunun meşru görülebileceği konusundaki görüşler olmasına rağmen bunun bir uluslararası hukuk kuralı haline dönüşmesi tehlikesine karşı uluslararası toplum ihtiyatlı davranmaktadır. Ayrıca bu görüşün savunucuları müdahale edilen devletin egemenlik haklarının ihlal edilmemesi ve müdahalenin sadece vatandaşlarının hayatını kurtarma ile sınırlı olmasını dile getirmektedirler (Hilarie 1997: 60-61). Ancak Özellikle Avrupalı devletler, yurtdışındaki vatandaşları korumak için bir devlete müdahale edilmesinin uluslararası sistemin karşılaşılabileceği sorunlara karşı bu tip müdahaleleri onaylamamaktadır.

ABD'nin ileri sürdüğü ikinci gerekçe ise, davet üzerine müdahale ilkesini oluşturmaktadır. ABD'nin desteğini alan Benoit, ülkenin kaos durumundan kurtulması için ABD'den yardım talep etmiştir. Ancak uluslararası meşruiyet bakımından Benoit'in yetkisi tartışma konusu olmuştur. Çünkü ülkenin toprakları üzerinde tam anlamıyla egemen olarak nitelendirilecek bir yetkiye sahip olmadığı ve ABD'yi müdahale için davet yetkisine sahip olmadığı görüşü savunulmaktadır. Buna göre uluslararası hukuk bakımından davet ile müdahale şeklinin ve yönteminin yanlış olduğu konusundaki görüşler ayrı bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Çünkü genel kabul görmüş bir kural olarak davet için, de facto olarak yönetimlerin değişmesinden sonra bu davetin geçersizliği söz konusu olmaktadır (Hilarie 1997: 67). Devlet yönetiminin tam olarak kim veya kimlerin veya hangi yetkili organların elinde bulunduğu "belirsiz" durumlarda, davetin uluslararası hukuk bakımından yasal olarak değerlendirilemeyeceği genel kabul görmektedir (Demirci 2016: 140).

ABD'nin öne sürdüğü üçüncü gerekçe ise komünist rejimin etkisi altına girebilecek bir yönetimin iktidara gelmesini önlemek olduğu belirtilmiştir. Ancak bu gerekçe hukuki olmaktan çok siyasi bir gerekçe olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu gerekçe hukuki olarak değerlendirildiğinde, BM ve OAS Antlaşmaları dikkate alındığında komünist bir yönetimin iktidara gelmesini önlemek için bir devlete müdahale edilebileceği yönünde yasal dayanaktan yoksun olmaktadır. OAS Antlaşmaları komünizmi tehlike olarak görmesine rağmen müdahale edilmesini onaylamamaktadırlar. Dolayısıyla, BM ve OAS Antlaşmaları çerçevesinde üye devletlerin çoğu bir devletin iç işlerine müdahale etmeme ilkesini kabul etmektedirler (Hilarie 1997: 69). Uluslararası hukukta devletlerin yönetim biçimlerinin nasıl olacağı yönünde yasal dayanaklar mevcut değildir Bu nedenle de ABD'nin müdahaleye komünizm gerekçesi tamamen siyasi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Soğuk Savaş dönemi siyasi olarak ABD politikasına uygun olması aynı zamanda meşru görülmesini gerektirmemektedir. Dolayısıyla ABD'nin uluslararası hukuku araç olarak kullanarak müdahaleye gerekçe göstermektedir. Ancak bunun uluslararası toplum tarafından kabul görmemesi ile sonuçlanan gerekçeler ABD'nin tek taraflı siyasi ve askeri müdahalesi ile sonuçlanmaktadır.

ABD'nin Dominik müdahalesinin hukuki gerekçesinin diğer bir temeli bölgesel bir antlaşma olan OAS Antlaşmalarına dayanmaktadır. Dominik müdahalesi ile birlikte bölgesel antlaşmalar devletler arasındaki sorunların uluslararası sorun düzeyine ulaşmadan çözümlenmesi için önemli rol oynamıştır. Bu dönemde ilkel sayılabilecek düzeyde bulunan bu yaklaşım ilerleyen yıllarda özellikle Soğuk Savaş sonrası gelişme göstermeye başlamıştır. Dominik müdahalesi, BM soruna müdahil olmadan çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Ancak, OAS Antlaşması çerçevesinde ABD'nin Dominik müdahalesi üye devletlerin çoğunluğu tarafından meşru olarak değerlendirilmemiştir. Ayrıca müdahale BM Şartı 2 (7) maddesine göre de meşru olarak değerlendirilememektedir (Withana 2008: 206). Bunun yanı sıra, BM Şartı'nın Bölgesel Antlaşmalar başlıklı VIII. Bölüm 52. maddesine göre sorun OAS çerçevesinde barışçıl yollarla çözüme kavuşturulabilir. Ancak BM 53 (1) maddesine göre bölgesel antlaşmalar çerçevesinde bir ülkeye güç kullanarak müdahale hakkı hiçbir devlete verilmediği görülmektedir. Çünkü BM Antlaşması 53 (1) maddesine göre "...Güvenlik Konseyi'nin izni olmaksızın bölgesel anlaşmalar uyarınca ya da bölgesel kuruluşlar tarafından hiçbir zorlama eylemine..." başvurulamamaktadır.

Dominik müdahalesi, devletlerin egemen eşitlik ilkesine aykırı olarak egemenliğini ihlal olarak görülmektedir. Vatandaşlarını koruma amacını taşıdığı ancak komünizmin yayılmasını engellemek için yapılan müdahale uluslararası hukuk bakımından kabul görmemiştir. Bu nedenle müdahale, siyasi amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmiş ve ABD'nin gücünün doğrudan bir uygulaması olarak değerlendirilmektedir.

3. 1983 GRENADA MÜDAHALESİ

ABD, 1983 yılında Grenada'ya müdahale için sunduğu gerekçeleri arasında vatandaşlarını koruma iddiası (self-help) yatmaktadır. Ancak müdahale, güce dayanmasının yanı sıra uluslararası hukukun gereklerinin yerine getirilmesi bağlamında da değerlendirilmesi gerekmektedir. Müdahaleden önce ABD'nin uluslararası toplumun onayını almak istemesi ve bu bağlamda Doğu Karayip Devletleri Örgütü (OECS)'nin onayını alması ve ayrıca BM'nin onayını almak için çaba göstermesi uluslararası hukuk kurallarını önemli bir konuma taşımıştır.

ABD'nin Grenada müdahalesi uluslararası hukuk ve politika açısından değerlendirilmeden önce Grenada müdahalesine giden sürecin bilinmesi gerekmektedir.

3.1. Müdahale Öncesi Grenada ve Müdahale

Grenada, Doğu Karayipler’de bulunan Windward Adaları zincirinin en güneyinde bulunan bir ada ülkesidir. 1498 yılında keşfedilmesinden bu yana Fransız ve İngiliz sömürgesi altında kalmıştır. 1958 yılında Batı Hint Adaları Federasyonu’na katılmış ancak 1962 yılında Federasyonun dağılması ile birlikte Birleşik Krallığa bağlanarak özerk bir devlet olarak varlığına devam etmiştir (Willams 2007: 1; Çakmak 2013: 468).

1967 yılında seçimleri kazanan Eric M. Gairy önderliğindeki sol hareket, 1979 yılına gelindiğinde bölünmelere ve muhaliflerin artmasına karşın iktidarı elinde bulundurmaya devam etmiştir. Özellikle Maurice Bishop önderliğindeki Marksist-Leninist görüşte kurulan NJM (New Jewel Movement) Partisi, Gairy’e karşı yürüttüğü muhalif çalışmaları sonuç vermiş ve 1979 Mart ayında iktidarda bulunan Eric M. Gairy’e karşı New York’ta BM toplantısına katıldığı sırada ülkede darbe gerçekleştirerek Gairy hükümetini devirmişlerdir. Darbe girişimi sonrası ABD ve Karayip Devletleri Bishop hükümetini tanıdıklarını açıklamışlardır. Ancak ABD, Gairy hükümetinin devrilmesi ile iktidara gelen Bishop hükümetinin serbest ve adil seçimlerin yapılmasının ardından yeni hükümeti tanıyacağını ve Bishop hükümetinin tanınmayacağını açıklamıştır (Hilaire 1997: 74).

Marksist-Leninist çizgide bulunan Bishop hükümeti, Sovyet Bloğu ve diğer sosyalist ülkelerle ilişkilerini yoğunlaştırarak çeşitli ekonomik ve askeri antlaşmalar imzalaması sonucu Batılı devletler ve özellikle ABD tarafından tepki görmesine sebep olmuştur. Sovyet Bloğu ile yapılan bu antlaşmalar çerçevesinde çeşitli yardımların yapılması ve işbirliğinin ilerlemesi sonucu ülkede çeşitli yatırımlar yapılmaya başlanmıştır. Batılı devletlerin tepkisine rağmen ülkede çeşitli reformlar gerçekleştirilmiş ve altyapı çalışmaları başlamıştır. Bu gelişmeler sonucu ABD, yapılan bazı yatırımların Sovyet Bloğuna hizmet ettiği iddiasıyla müdahil olmaya başlamıştır. Özellikle ABD ülkede inşası süren havaalanının çok geniş olması nedeniyle bir Sovyet- Küba hava üssü olarak kullanılabilceğini öne sürerek yapımının durdurulması ve ardından küçük çaplı yapılmasını istemiştir. Ancak inşaatın devam etmesi ABD’yi harekete geçirmiş ve NJM içindeki muhalif seslerin yükselmesini sağlamıştır. Bu çabaların sonucunda, 1983 yılında Bernard Coard liderliğindeki muhalif hareket Bishop hükümetine karşı darbe gerçekleştirerek hükümetten uzaklaştırmış ve idam etmişlerdir (Çakmak 2013: 470). Uzun süre Bishop hükümetinin görevden uzaklaşması için çaba gösteren ABD, desteklediği Coard önderliğindeki hükümetin iktidarı ele geçirmesi ile müdahale için Zemin bulmuştur. Darbe sonucunda ülkede asayiş tam anlamıyla sağlanamamıştır. Yeni hükümete karşı İngiliz ve ABD tarafından vatandaşlarının güvenliği konusunda endişeler dile getirilmeye başlanmıştır. Hükümet ülkede bulunan yabancıların güvenliğinin sağlanması için güvence vermesine rağmen ABD, müdahale için Doğu Karayip Devlet Örgütü tarafından bir karar çıkmasını sağlamıştır. Yeni hükümet Grenada’ya yapılacak herhangi bir askeri müdahalenin uluslararası hukukun ihlali ve egemenliğine yönelik bir saldırı olarak değerlendirileceği yönünde nota vermiştir (Hilaire 1997: 75).

3.2. Müdahalenin Hukuki ve Siyasi Değerlendirmesi

ABD ve müdahaleye dahil olan Karayip ülkeleri, müdahaleyi 3 temel üzerine inşa ederek meşrulaştırmışlardır. İlki, ABD vatandaşlarının güvenliğini sağlamak, ikincisi iç çatışmaların daha fazla ilerlememesi için davet üzerine müdahalede bulunulması ve üçüncüsü ise ülkede hukukun ve düzenin yeniden sağlanması için yardım etmektir. ABD’nin müdahaleyi bu üç temel üzerinde meşru göstermeye çalışmasının yanında OECS (Batı Karayip Devletler Örgütü) Antlaşması’na ve davetle müdahaleye dayanarak hukuki Zemin oluşturmaya çalışmıştır. Ayrıca, dönemin ABD Büyükelçisi Kirkpatrick, durumun uluslararası hukuk çerçevesinde uygun olduğunu belirtmiş ve müdahalenin kendi vatandaşlarını ve kaos ortamının ortadan kaldırılması olduğunu savunmuştur (Hilaire 1997: 81). ABD’nin Grenada örneğinde olduğu gibi müdahaleyi hukuki zemine oturtmaya ve müdahaleye meşruluk kazandırmaya çalışması uluslararası hukukun gelişimi açısından dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. ABD, gücün etkisinin uluslararası sistemde tek başına yeterli olmadığını, hukuki meşruiyet zemini oluşturmaya çalışmıştır.

ABD’nin müdahale için öne sürdüğü gerekçeler BM Genel Kurulu tarafından ele alınmıştır. BM Genel Kurulu, ABD’nin müdahale gerekçelerinin uluslararası hukuk açısından uygun olmadığı yönünde karar almıştır. BM Genel Kurulu, ABD’nin bu müdahalesini kınamış ve Grenada’ya müdahalesi için öne sürdüğü gerekçelerin haklı olmadığı yönünde görüş bildirmiştir. BM Genel Kurulu’nun aldığı kararda altı madde ile

yapılması gerekenler açıklanmış ve ABD'nin Grenada'ya müdahalesi uluslararası hukuk açısından BM Antlaşması'nın kuvvet kullanma ile ilgili 2 (4) ve meşru müdafaa ile ilgili 51. maddelerine aykırı olarak değerlendirilmiştir.

Müdahaleye dahil olan birkaç ülke dışında çoğunluk, müdahalenin haksız nedenlerle yapıldığı yönünde görüş birliği içinde olmuştur. Özellikle Fransa ve İngiltere müdahalenin uluslararası hukuk kurallarına aykırı olduğunu belirtmişlerdir. Guyana ve Nikaragua'nın BM Güvenlik Konseyi'ne sunduğu ABD öncülüğünde gerçekleşen müdahaleyi kınayan karar tasarısı, ABD tarafından veto edilmiştir. Ancak BM Genel Kurul'u tarafından kabul edilen ikinci bir karar ile yapılan müdahalenin (İngiltere çekimser kalarak) "uluslararası hukukun genel ilkeleri ve devletin egemenliğinin ve bağımsızlığın açık bir ihlali" olarak değerlendirilmiştir. Grenada, ABD vatandaşlarının güvenliğini garanti etmiş ancak ABD tarafından bu konuda diplomatik girişimlerde de bulunulmamıştır (Hilaire 1997: 82-87).

ABD'nin diğer bir gerekçesi ise davet üzerine müdahale gerçekleştirdiğini öne sürmesi oluşturmaktadır. Bir devletin başka bir devleti, ülkesine davet üzerine müdahaleye izin vermesi, uluslararası hukuk açısından davetle müdahale konusunda sorun oluşturmamaktadır. Soğuk Savaş döneminde iki blok tarafından bu şekilde müdahalenin ilk örneğini oluşturmamaktadır. SSCB'nin Macaristan, Çekoslovakya ve Afganistan 'a müdahalesi bu tip bir müdahale olarak değerlendirilmektedir. Grenada için iktidardaki Bishop'un devrilmesi sonucu yerine atanan Vali Sir Paul Scoon'un müdahaleye katılan Karayip ülkeleri tarafından meşru olarak görülmesine rağmen hem zaman hem de yetki bakımından bu kuralı tam olarak karşılamadığı belirtilmelidir. Çünkü Grenada'da iktidarda olan meşru bir hükümet bulunmamaktadır. Anayasa gereği geçici olarak atanan Vali'nin davetinin anayasal yetki ve kapsamı bakımından davet üzerine müdahalenin meşru olmadığı değerlendirilmektedir. Davet üzerine müdahalenin meşru olabilmesi için uluslararası hukuk ve uluslararası toplum tarafından kesin bir şekilde meşru otorite ve ülke yasaları bakımından şüphe götürmeyecek şekilde net olması gerekmektedir (Hilaire 1997: 88). Ancak Grenada'da müdahale öncesi durumda Vali'nin davet üzerine müdahaleye çağırması anayasal olarak Vali'nin yetkilerini aşmaktadır. Bu nedenle müdahaleye katılan Karayip ülkeleri dışında BM'ye üye devletler müdahaleyi meşru olarak görmemişlerdir. Ayrıca BM açısından, bu şekilde müdahalenin dünyanın diğer bölgelerine de örnek oluşturması bakımından endişe ile karşılanmaktadır.

4. 1986 Libya Müdahalesi

4.1. Müdahale Öncesi Libya ve Müdahale

ABD'nin Libya'ya müdahalesi 1986 yılında gerçekleşmiştir. Ancak gerek ABD gerekse de diğer BM Güvenlik Konseyi üyeleri tarafından terörizmle mücadele konusunda yeterince çaba sarf edilmemesi her devletin özellikle hegemon devletlerin kendi çözüm yollarını veya tek taraflı müdahalelerini gündeme getirmiştir. Terörizmle mücadele konusunda, uluslararası sistemin temel süjesi olan devletlerin desteği oldukça önemlidir. Devletlerin birbirlerini terörizmle desteklediği yönündeki ithamları, mücadelenin yönünü ve geleceğini etkilemektedir. Libya müdahalesi, uluslararası toplumun desteğinden yoksun olarak ABD'nin uluslararası hukuktan doğan haklarını kullandığı iddiasıyla tek taraflı müdahalesinin tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Soğuk Savaş dönemi hegemonya anlayışının bir gereği olarak değerlendirilebilecek bu tür girişimlerin Soğuk Savaş sonrası uluslararası hukuk açısından ilerlemenin bir göstergesini oluşturmaktadır.

Libya müdahalesine giden süreç, 1969 yılında Libya lideri Kral Seyyid İdris'e karşı darbe sonucu iktidara gelen Muammer Ebu Minyar el-Kaddafi'nin ABD-Libya ilişkilerinin bozulması ile başlamaktadır. Soğuk Savaş'ın sonuna doğru ABD'nin Libya müdahalesi, bir devletin egemenlik ilkesine karşı yapılmış müdahale olarak değerlendirilmektedir. ABD, 1986 yılında gerçekleştirdiği müdahalenin gerekçesi olarak terörist saldırılarını öne sürmüştür. ABD, Libya'nın teröre destek verdiği yönündeki açıklamaları ile birlikte 1986'da Batı Berlin'de bir bara yapılan saldırı sonrasında iki ABD askerinin ölmesi ile Libya'ya müdahale etmiştir. Bu olaydan sonra ABD, Libya'da belirlediği bazı hedeflere saldırmıştır (Doğan 2008: 165). ABD-Libya arasındaki gerginlik 1970'lerden itibaren devam etmektedir. 1970'lerden itibaren uluslararası sistemin en önemli sorunlarından birini oluşturan uluslararası terörizm, Libya yönetiminin terörizme destek verdiği iddiaları ile uluslararası gündemin ilgilendiği konular arasına girmiştir (Williamson 2009: 134). Özellikle Libya'nın Filistinli örgüt Ebu-Nidal'a verdiği destek ve bu Örgüt'ün İsrail, Arap ülkeleri ve Batılı toplumları hedef alması, sık sık terörizme destek verdiği gerekçesiyle sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Dönemin

Libya lideri Kaddafi'nin zaman zaman yaptığı konuşmaların uluslararası terörizmi destekler nitelikte olması, sorunun başlangıcını oluşturmaktadır (Kedikli 2013: 144-146).

4.2. Müdahalenin Hukuki ve Siyasi Değerlendirmesi

ABD'nin Libya müdahalesi için öne sürdüğü terörizmi destekleme iddiaları yetersiz görülmüştür. ABD'nin BM Güvenlik Konseyi'ni acil olarak toplantıya çağırması ve belirttiği kanıtların yeterli olduğu görüşü müdahalenin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur. ABD'nin ise kanıtların yeterli olduğunu ileri sürmesi ve tek taraflı hareket etmesi uluslararası hukukun belirsiz alanlarını kullanmasına neden olmuştur. Şu nokta belirtilmelidir ki, BM Antlaşması 2 (3)'e göre "Tüm üyeler, uluslararası nitelikteki uyuşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde, barışçı yollarla çözerler" ilkesi ve "Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözülmesi" başlıklı 33 (1) (2) maddesine göre belirtilen "Süreğitmesi uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürebilecek nitelikte bir uyuşmazlığa taraf olanlar, her şeyden önce görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları ile, bölgesel kuruluş ya da anlaşmalara başvurarak veya kendi seçecekleri başka yollarla buna çözüm aramalıdır", ve 33 (2)'ye göre "Güvenlik Konseyi, gerekli gördüğünde tarafları aralarındaki uyuşmazlığı bu gibi yollarla çözmeye" çağırılmaktadır. Ancak ABD, sorunun çözümü için yeterli girişimlerde bulunmamıştır. Libya ile olan sorunu BM Güvenlik Konseyi'ne havale etmemesi beraberinde başka sorunlarında yaşanmasına neden olmuştur. Öncelikle normatif temellere dayanmayan bir anlayışla hareket etmesi gelmektedir. İkincisi, uluslararası toplumun bu ve benzeri sorunlar karşısında tek taraflı davranışlar sergilemesinin önünü açmaktadır. Bu durum uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bir nitelik taşımaktadır. Üçüncü bir sorun ise, başta BM Antlaşması olmak üzere uluslararası ve bölgesel antlaşmaların uluslararası barış ve güvenliğe sağlayacağı katkıların azalmasını ve dikkate alınmaması durumlarını ortaya çıkarmaktadır.

BM Antlaşması'nın 51. maddesine göre meşru müdafaa konusunda uluslararası hukukçuların ve mahkemelerin gereklilik ve orantılılık unsurlarının uygulanması gerektiği üzerinde fikir birliği sağlanmaktadır. Bu fikrin temelinde *locus classicus* olarak bilinen 1837 Caroline Olayı² yatmaktadır. BM Antlaşması'nın 51. maddesi meşru müdafaa hakkına yer vermesine rağmen ön alıcı (pre-emptive) meşru müdafaa kavramının uluslararası hukuk içerisindeki yeri tartışmalı bir durumu ifade etmektedir. Arend'in belirttiği gibi, ön alıcı meşru müdafaa kavramı Bush Doktrini'nden çok öncelere dayansa da Caroline Olayı ile ilişkilendirilmektedir. Arend'a göre Caroline Olayı ile meşru müdafaa hakkının gerçekleşmesi için iki şartın yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlardan gereklilik ve orantılılıktır. Gereklilik ilkesine göre meşru müdafaa hakkını kullanacak olan devletin bunu ispatlaması gerekmektedir (Arend 2003: 90). Taşdemir (2006: 126-128): "ABD'nin 1986'da Libya'ya karşı kuvvet kullanmadan önce tüm barışçıl yolları tükettiği argümanının inandırıcı olmadığını, zira, BM Antlaşması md. 37/1 'e göre, "uzaması uluslararası barış ve güvenliğin muhafazasını tehdit edebilecek mahiyette bir uyuşmazlığa taraf olanlar bu uyuşmazlığı 33. maddede anılan yollarla çözmeye muvaffak olamazlarsa bunu Güvenlik Konseyi'ne sunarlar" şeklindeki yükümlülüğe rağmen ABD'nin, Libya ile olan Sirte Körfezi ve Libya'nın terörizmi desteklemesi gibi uyuşmazlıklarını, askeri tedbir almadan önce; BM Güvenlik Konseyi'ne sunmamış olduğuna işaret ederek; burada ABD'ye karşı ne "silahlı saldırı" ne de "vukuu muhakkak bir silahlı saldırı" tehdidi olduğunu ve dolayısıyla ABD'nin meşru müdafaa esasında münferiden kuvvet kullanması için "gereklilik" koşulunun yerine getirilmediğini" ifade etmektedir. Libya müdahalesi orantılılık ilkesine göre meşru müdafaa hakkını kullanacak olan devlet, karşı karşıya kaldığı tehdide karşı aldığı önlemlerin orantılı bir biçimde karşılık vermek zorundadır (Bowett 2009: 13). Dolayısıyla bu iki kriter meşru müdafaa hakkının kullanılması için gerekli şartları oluşturmaktadır. Buna göre verilen kararda, meşru müdafaa hakkının kullanılması için tehlikenin o an ortaya çıkmış olması, aniden gelişmesi, karşı konulamaz olması ve başka hiçbir korunma biçiminin mevcut olmaması durumunda sorunun diplomatik yollardan görüşülmesi için zaman kalmaması olarak belirtilmiştir (McCredie 1987: 230).

Libya müdahalesinin uluslararası hukuk bağlamında değinilmesi gereken diğer bir konu ise ABD'nin müdahalesinin misilleme olarak değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Bu bakımdan ABD'nin Libya

² Caroline Olayı, İngiliz sömürgesi olan Kanada'nın İngilizlere karşı bir ayaklanma sırasında meydana gelen ve önleyici savaş doktrininin dayandığı temel olay olarak bilinmektedir. Caroline Olayı, ayaklanmalar sırasında ABD tarafından Caroline adlı geminin Kanadalılara silah desteği verdiği iddiasıyla İngilizlerin Caroline adlı gemiyi yakmaları ve bir ABD askerinin ölümüyle sonuçlanan bu olayda, İngiltere'nin bunu meşru müdafaa olarak tanımlaması sonucu literatürde yerini almıştır. ABD'nin olayı hakemliğe götürmesi ile İngiltere haksız bulunmuştur (Dixon, McCorquodale ve Williams 2016: 601).

müdahalesinin bir misilleme olup olmadığı sorusu ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. BM Antlaşması'nın 2(4) maddesi incelendiğinde bir devletin diğer bir devlete karşı kuvvet kullanımı yasaklanmaktadır. Ancak BM Antlaşması'nın 51. maddesine göre meşru müdafaa kapsamında kuvvet kullanılabilir. Bu durumda BM Antlaşması'na göre misillemenin meşru müdafaa bağlamında güç kullanımı olarak değerlendirilmesi söz konusu olmamaktadır. Misilleme ile meşru müdafaa arasında çok ince bir çizgi vardır. Naulilaa Olayı ile uluslararası hukuk bakımından bağlayıcı nitelik kazanan misilleme, daha önce zarara uğrayan devlet tarafından derhal harekete geçmeyi ifade etmemektedir. Misilleme daha sonraki bir zamanda planlı bir şekilde yapılabilir. Meşru müdafaa açısından kuvvet kullanılması ise derhal ve acil bir durumu ifade etmektedir. Dolayısıyla McCredie'nin belirttiği gibi, BM Antlaşması'nın 2(4) ve 51. maddeleri ve diğer kuvvet kullanılmasını yasaklayan maddeler incelendiğinde misilleme uluslararası hukuk bakımından yasaklanmış bir eylem olarak değerlendirilmektedir (McCredie 1987: 236-237). Bu bakımdan ABD'nin öne sürdüğü iddiaların misilleme bağlamında değerlendirilemeyeceği de gerek BM Antlaşması gerekse de Naulilaa Olayı ile ilgili olarak verilen mahkeme kararları bunları doğrular niteliktedir.

ABD'nin belirtilen şartların ötesinde müdahalenin doğrudan Kaddafi'ye yönelik siyasi amaçlar doğrultusunda yapılması, uluslararası toplum tarafından meşru görülmemiştir. ABD'nin Güvenlik Konseyi'ne başvurmadan Libya'ya karşı gerçekleştirdiği hava hareketi, BM Antlaşması 51. madde kapsamında meşru müdafaa olarak değil, zararlar karşılık olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla hareketin meşru müdafaa olarak değerlendirilmesinden ziyade bir devletin cezalandırılması söz konusu olmaktadır (Taşdemir 2006: 128).

5. 1989 PANAMA MÜDAHALESİ

Panama müdahalesi, Soğuk Savaş dönemi ABD'nin güç kullanımının uluslararası hukuk çerçevesinde meşrulaştırmasını simgelemektedir. ABD'nin hegemonik gücünü kullanarak müdahale için öne sürdüğü gerekçelerinin uluslararası hukuk bağlamında meşrulaştırmaya çalışması, Panama müdahalesinin uluslararası hukuk ve siyaset açısından değerlendirilmesi gereken bir diğer müdahale olarak karşımıza çıkmaktadır.

ABD dış politikasında 20. yy. ve özellikle Soğuk Savaş sonrası Karayip Ülkeleri ABD'nin en çok ilişkili olduğu bölgeleri temsil etmektedir. Dolayısıyla ABD, bölgeye yaptığı müdahalelerle bu ülkelerin siyasi ve ekonomik yaşamında etkili olmuştur. ABD'nin bölgeye yönelik siyasi ve ekonomik olarak uyguladığı yöntemler zaman zaman değişiklik göstermesine rağmen II. Dünya Savaşı sonrası bölgeye yönelik gerçekleştirilen müdahalelerde sert gücün yanı sıra yumuşak gücün kullanıldığı görülmektedir (Crandall 2006: 9). Özellikle askeri müdahalelerin zorluğu ve uluslararası toplumun bakış açısı, ABD'nin sadece sert gücünü kullanarak müdahalede bulunması birçok zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştur.

Panama müdahalesi, ABD'nin sert gücünün zorluklarını göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Yapılan müdahalelerin halk desteğinden yoksun olması ve ABD'nin tek taraflı karar alma süreci ABD'nin müdahaleler karşısında yaşadığı temel sorunlardan bazılarını oluşturmaktadır. ABD, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde giriştiği müdahalelerde sık sık uluslararası hukuk çerçevesinde hareket etmeye çalışmış ancak bunun yetersiz olduğu durumlarda sert gücünü son seçenek olarak kullanmıştır.

5.1. Müdahale Öncesi Panama ve Müdahale

Panama, 1903 yılında ABD-Kolombiya arasında Panama Kanalı'nın yapımının devri konusunda Kolombiya yönetiminin, Kanal'ın yapımını ABD'ye devretmeyi reddetmesi üzerine çıkan anlaşmazlık sonucu, Kolombiya'dan ayrılarak ABD'nin desteği ile bağımsızlığını ilan etmiştir (Jones 2008: 36).

Atlantik - Pasifik arasında açılacak olan bir kanal ABD'nin başta ekonomik olmak üzere askeri yönden Karayip ülkeleri üzerindeki etkisi bakımından değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda ABD'nin, Panama'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından ülke yönetiminde ortaya çıkabilecek olası ABD çıkarlarına karşı girişimleri engellemek için yönetime birçok defa müdahil olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ABD, Panama'nın ekonomik ve askeri çıkarlarına karşı oluşabilecek herhangi bir olumsuzluğu bertaraf etmek için bağımsızlığını kazanmasından 1964 yılında çıkan olaylara kadar birçok defa yönetime müdahale etmiştir (Hilaire 1997: 112).

ABD, Panama Kanalı'na yönelik politikası nedeniyle ülkenin siyasi yapısındaki değişikliklerde rol oynamıştır. ABD-Panama arasında 1964 olaylarından sonra Panama ile Kanal'ın yönetimi için birkaç antlaşma imzalanmıştır. 1979 yılında yapılan son antlaşma ile Kanal, 1999 yılında Panama yönetimine bırakılacaktır. Ancak ABD, 1964-1989 yılları arasında ülkenin yönetimine müdahale etmeye devam etmiştir. 1968 yılında ABD, desteklediği Torrijos liderliğindeki darbe ile ülkenin yönetiminde tekrar söz sahibi olmuştur. Ancak ABD, 1980'lerin başında Torrijos'un politikalarının ABD çıkarlarına zarar verdiği düşüncesi ile yönetimin değişmesi gerektiğine karar vermiştir. 1981 yılında Torrijos'un ölümünden sonra ABD tekrar ülke yönetiminde söz sahibi olmak için müdahil olmaya başlamıştır (LaFeber 1989: 122-123; 193; Pastor 2001: 4).

Torrijos'un ölümünden sonra de facto olarak yönetime gelen Noriega, 1986 yılına kadar ABD ile ciddi sorunlar yaşamamıştır. Ancak Noriega'nın istihbarat bilgilerini Küba'ya verdiği yönünde somut deliller üzerine ABD ile Noriega arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. ABD, Noriega yönetimi ile olan ilişkisini Küba ve diğer devletlere karşı kullandığı sürece suçlamalar daha önce bilinmesine rağmen üstü kapatılmıştır. Ayrıca ABD, Noriega'yı görevden uzaklaştırmak için Noriega'yı silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile suçlamış ve 1988 yılında ABD mahkemesi tarafından suçlu bulunması üzerine ABD ile Panama arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır (LaFeber 1990: 195).

Noriega, ABD'nin istihbarat kaynağı olarak uzun yıllar bilgi akışını sağlamasına rağmen ABD ile Noriega arasındaki ilişkiler 1980 yılından itibaren giderek bozulmaya başlamıştır. ABD, Noriega'ya uyuşturucu kaçakçılığı ve Küba'ya istihbarat bilgilerini sattığı gerekçesiyle siyasi ve ekonomik baskı uygulamasına rağmen Panama halkı, yapılan baskılar karşısında Noriega'nın yanında yer almıştır. Bu nedenle ABD, halk desteğini alan Noriega'ya karşı askeri güç kullanmak için harekete geçmiş ve bu müdahale Vietnam Savaşı'ndan bu yana en büyük askeri güçle gerçekleştirilmiş bir müdahaleyi temsil etmektedir (Crandall 2006: 171).

5.2. Müdahalenin Hukuki ve Siyasi Değerlendirmesi

1989 Panama müdahalesi, ABD'nin Panama üzerinde kurmaya çalıştığı hegemonyanın bir örneğini oluşturmaktadır. ABD, tek taraflı müdahalesini gerçekleştirirken uluslararası ve bölgesel antlaşmaları tek taraflı yorumlayarak müdahaleyi gerçekleştirmiştir. Müdahale için öne sürdüğü gerekçelerin uluslararası hukuk bakımından meşru olduğunu ileri sürmesine rağmen BM ve bölgesel antlaşmalar bağlamında meşru görülmemiştir. Bu nedenle Panama müdahalesi, ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki kaygılardan daha çok ABD'nin hegemonyasının uygulamasının bir örneğini oluşturmaktadır.

ABD, Karayip ülkelerine karşı siyasi yaklaşımının bir devamı olarak Panama'ya müdahale için dört madde öne sürmüştür. Bunlardan ilk ikisi ABD'nin hukuki gerekçelerini oluşturmaktadır. ABD'nin ilk gerekçesini Panama'da bulunan ABD personeline karşı yapılan saldırılar, ikincisini ise Panama Kanalı anlaşmalarından doğan haklarının korunması oluşturmaktadır. Diğer gerekçeler ise, Panama'nın demokratikleşmesi ve uyuşturucu kaçakçılığının önlenmesi için Noriega'nın tutuklanması olarak sıralanmaktadır (Crandall 2006: 172; Quigley 1990: 276; Hilaire 1997: 110).

ABD'nin ilk gerekçesi, Kanal bölgesinde bulunan personelinin Noriega'ya bağlı PDF güçlerinin kontrol noktasındaki çıkan olay nedeniyle hayati tehlikelerinin olduğunu ileri sürmesi oluşturmaktadır. Hilaire'nin belirttiği gibi, Noriega, ABD'nin müdahalesini önlemek için uluslararası toplum karşısında haksız eylemlerde bulunmamaya özen göstermeye çalışmıştır (Hilaire 1997: 116). ABD, müdahalenin BM Antlaşması'nın 51. maddesine dayanarak meşru müdafaa hakkına dayandığını beyan etmiştir. Ancak BM Antlaşması bir devletin diğer bir devlete karşı meşru müdafaa dışında silah kullanımını yasaklamaktadır. BM Antlaşması gereği, devletler sorunlarını barışçıl yollarla çözmesi gerekmektedir. Üye devletler, BM Antlaşması'nın 51. maddesi gereği "...üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde..." bu hakkını kullanabileceklerdir. ABD, Panama'daki personelini korumak için müdahaleyi dayandırdığı bu maddeye göre ülkesine silahlı bir saldırı gerçekleşmemiştir. Bu nedenle BM Antlaşması'nın 51. maddesi'ne dayanarak müdahale edilmesi uluslararası hukuk açısından meşru olarak nitelendirilememektedir. Ayrıca ABD'nin taraf olduğu, OAS Antlaşması'nın 4. Bölüm altında yer alan "Temel Haklar ve Devletlerin Görevleri"ne ilişkin maddeler (özellikle 19. madde) gereği Panama'ya müdahale edilmesi uluslararası ve bölgesel antlaşmalar açısından meşru olarak değerlendirilmemektedir.

ABD'nin ikinci gerekçesi, Kanal antlaşmasına dayanmaktadır. ABD, Kanal'ın güvenliğini sağlamak için 1979 yılında yapılan antlaşmaya atıfta bulunmuştur. Ancak Kanal'ın güvenliği için herhangi bir sorun

bulunmamaktadır. Noriega, daha önce de belirtildiği gibi, ABD'nin müdahalesini uluslararası toplum nazarında haklı çıkarabilecek hiçbir eylemde bulunmamıştır. Ancak ABD, açıkça Kanal antlaşmasını ihlal ederek, tek taraflı olarak Kanal'ı geçişlere kapatmıştır. ABD'nin 1999 yılına kadar Kanal'ı Panama yönetimine tedricen devretmesi gerekmektedir (Hilaire 1997: 117-118).

ABD'nin müdahale için öne sürdüğü üçüncü gerekçe hukuki nitelikten çok siyasi nitelik taşımaktadır. ABD'nin Noriega'nın silah ve uyuşturucu kaçakçılığı yaptığı yönündeki iddiaları üzerine, ABD mahkemesi tarafından Noriega'nın yakalanması kararı verilmiştir. Ancak belirtilmelidir ki, hiçbir ülke başka bir ülkeye karşı müdahale etmek için böyle bir gerekçe ile müdahale ya da kuvvet kullanmayı haklı gösterememektedir. Uyuşturucu ile ilgili olarak devletin ulusal yasaları çerçevesinde çözüm aranması gerekmektedir. Dolayısıyla ABD'nin öne sürdüğü üçüncü gerekçe yasal zeminden ziyade siyasi bir zemine değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durumda siyasi gerekçelerle bir ülkeye müdahale söz konusu olamayacağı gibi ABD'nin ulusal yargısı tarafından alınan kararın devlet egemenliği ilkesine karşı yapılmış bir ihlal olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Hilaire 1997: 121).

ABD'nin öne sürdüğü son gerekçeyi, Panama'nın demokrasisinin geliştirilmesi gerektiği iddiaları oluşturmaktadır. ABD'nin 1989 yılında yapılan seçimlerde desteklediği adayın uluslararası gözlemciler tarafından adil bir şekilde seçilmiş olduğunu belirtmesinden sonra Noriega'nın seçim sonuçlarını tanımaması üzerine gerekçelendirilmiştir. Ancak Noriega, seçimleri daha sonra belirlenecek olan bir tarihte yapılacağını bildirmiştir. Bunun üzerine ABD ve OAS, Noriega'nın tutumunu sert bir şekilde eleştirmiştir (Hilaire 1997: 118). Dolayısıyla gelişen bu olaylar bakımından ABD'nin veya herhangi bir devletin diğer bir devlet üzerindeki yönetim biçiminin demokratik sistemleri destekleyici veya geliştirici bir görevi bulunmamaktadır. BM'ye üye devletlere bakıldığında tüm devletlerin demokratik yönetim biçimlerinde olmadığı görülmektedir. ABD'nin öne sürdüğü gerekçe siyasi olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan Müdahale, hukuki olmaktan çok siyasi amaçlar bakımından sonuçlar doğurmaktadır.

Panama müdahalesi göstermektedir ki; bir devletin diğer bir devlete gerek halkını zorba bir yönetimden kurtarmak ya da tek taraflı çıkarları nedeniyle müdahalede bulunulması uluslararası toplum tarafından onaylanması gerekmektedir (Polat 1999: 112). Aksi takdirde hukuki anlamda geçerli bir müdahale olarak değerlendirilememektedir. Anthony D'Amato gibi düşünürler, müdahalenin insani ve özgürlük boyutu dikkate alınarak egemenliği önceler bir özellik kazanmaktadır. D'Amato, müdahalenin ABD halkından ziyade Panama halkı için temel insani ve yurttaşlık haklarının zorba bir yönetimden geri alınması için meşru olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Bu durumda başta Farer olmak üzere yazarlar, egemenlik ilkesinin kutsiyetine atıfta bulunarak bir devletin diğer bir devletin egemenliğine ve ülkesel bütünlüğüne zarar verecek şekilde müdahale etmesini, yönetim sistemine ve kurumlarına veya liderlerine dayatmalarda bulunulmasını kabul edilemez olduğunu ifade etmektedir (D'Amato 1990: 516; Farer 1990: 507). Buna göre Panama müdahalesi hukuki ve siyasi anlamda bir devletin diğer bir devlete müdahalesinin öncelikle diplomatik çabaların sonuç vermediği ve aynı zamanda bu çabaların sonuçsuz kaldığının uluslararası toplum tarafından kabul edilebilir bir müdahaleye dönüşmesinin sağlanması gerektiği düşünülmektedir.

6. SONUÇ

Uluslararası hukuk ve siyaset geçmişten günümüze pek çok aşamadan geçerek uluslararası toplumun barış içinde yaşaması için değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Modern devletlerin ortaya çıkmasından bu yana devletlerin savaş yerine barış içinde daha müreffeh olacağını gösteren pek çok örnek mevcuttur. Ancak devletler özellikle dönemin hegemon gücünün etki alanını genişletme çabaları nedeniyle sürekli savaş ve barış arasında bir yerde durmuştur. ABD'nin kendinden önceki hegemon güçlerden farkı ise bunu dolaylı yollardan yapmasından ileri gelmektedir. Günümüzde devletlerin aralarındaki sorunları savaşla çözme girişimleri sonuç getirmemektedir. Uluslararası hukukun savaşı yasaklaması ise uluslararası toplumun gelişimini gösteren en önemli göstergelerden birini oluşturmaktadır. Uluslararası sistemin bu kazanımlarını özellikle Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında kaybetme riskiyle karşı karşıya kalınması devletlerin hukuk kurallarına uygun davranması ile mümkün olacaktır.

ABD'nin özellikle Soğuk Savaş dönemi müdahaleleri hukukun gelişimini günümüzde de geciktirmektedir. Soğuk Savaş döneminde girşitiği müdahaleler uluslararası hukuk ve siyaset açısından büyük riskleri günümüze kadar getirmiştir. Özellikle tarihsel, kültürel, dini, stratejik, vb. sebeplerden diğer bazı devletler diğer bir devlet üzerinde meşru hakları olduğunu öne sürebilmektedir. Bu durum karşımıza günümüzde Latin

Amerika, Ortadoğu gibi çeşitli bölgelerde istikrarsızlığa ve devletlerin uzun süre yapısal sorunlarla uğraşmalarına neden olmaktadır.

ABD'nin Latin Amerika'da ABD değerleri dışında bir rejim, sistem veya değer anlayışı benimsemesini istememesinin sonucu devletler müdahalelerle karşılaşmıştır. Geçmişte devletlere müdahalenin istisna olarak kalması bu durumu Soğuk Savaş döneminde istisna durumundan çıkararak normalleşmeye doğru gitmesine sebep olmakta ancak bu durum uluslararası sistemin yapısına zarar vermektedir. ABD ile birlikte Rusya da uluslararası sistemde kendi siyasi politikaları çerçevesinde müdahale girişimlerini haklı sebeplere dayandırmaya çalışmaktadır. Uluslararası toplum özellikle günümüzde bunun erken farkına varması nedeniyle özellikle Soğuk Savaş sonrası Irak ve Afganistan müdahalelerinde gördüğü üzere haklı gerekçeler gibi görünen çoğu durum aslında ABD hegemonyasının gereklerini yerine getirmektedir.

ABD'nin veya gelecekte ortaya çıkacak hegemon gücün Soğuk Savaş döneminde yaptığı haliyle ortaya çıkabilecek müdahalelerin önüne geçmek için uluslararası toplumun birlikte hareket etmesi ve bu tip müdahalelerin sınırlandırılması için caydırıcı hukuki ve siyasi iradeye ihtiyaç vardır. Uluslararası hukukun "ilkel" halinin ortadan kaldırılarak modern bir hale dönüştürülmesi ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Arend, A. C. (2003). "International Law and the Preemptive Use of Military Force". *The Washington Quarterly*, 26 (2), 89–103.
- Bowett, D. (2009). Self-Defence in International Law. *The Lawbook Exchange Ltd.*
- Crandall, R. (2006). Gunboat Democracy - U.S. Interventions in the Dominican Republic, Grenada, and Panama. *Rowman & Littlefield Publishers.*
- Çakmak, H. (2013). ABD'nin Askeri Müdahaleleri: 1801'den Günümüze. *Kaynak Yayınları.*
- D'Amato, A. (1990). "The Invasion of Panama Was a Lawful Response to Tyranny". *The American Journal of International Law*, 84 (2), 516–524.
- Demirci, S. R. (2016). "Suriye Krizinde Davetle Müdahale Sorunu". Suriye: Çatışma ve Uluslararası Hukuk. Ed. Fatma Taşdemir. *Nobel Yayınları*, 117–155.
- Denk, E. (2015). Uluslararası Örgütler Hukuku: BM Sistemi. *Siyasal Kitabevi.*
- Dixon, M., McCorquodale R. ve Williams, S. (2016). Cases & Materials on International Law. *Oxford University Press.*
- Doğan, N. (2008). Global Politika, Bölgesel Gelişmeler ve Türkiye. *Savaş Yayınevi.*
- Farer, T. J. (1990). "Panama: Beyond the Charter Paradigm". *The American Journal of International Law*, 84 (2), 503–515.
- Hershey, Amos S. (1961). "1907 The Calvo and Drago Doctrines" *The American Journal of International Law*, 1 (1): 1: 26–45.
- Hilaire, M. (1997). International Law and the United States Military Intervention in the Western Hemisphere, *Kluwer Law International.*
- Jones, H. (2008). Crucible of Power - A History of American Foreign Relations from 1897. *Rowman & Littlefield Publishers.*
- LaFeber, W. (1989). The Panama Canal-The Crisis in Historical Perspective. *Oxford University Press.*
- Kedikli, U. (2013). Uluslararası Terörizm ve Devlet Sorumluluğu. *Nobel Yayınları.*
- Kohen, M. G. (2007). "ABD'nin Soğuk Savaş'ın Bitişinden Sonra Kuvvet Kullanması ve Bunun Uluslararası Hukuka Etkisi". Çev. Ersin Embel. ABD Hegemonyası ve Uluslararası Hukukun Temelleri. Ed. Michael Byers ve Georg Nolte. *Phoenix Yayınevi*, 221–258.
- McCredie, J. A. (1987). "The April 14, 1986 Bombing of Libya: Act of Self-Defense or Reprisal". *Case Western Reserve Journal of International Law*, 19 (2), 215–242.

- Pastor, R. (2001). *Exiting The Whirlpool: U.S. Foreign Policy Toward Latin America and the Caribbean*. Westview Press.
- Polat, N. (1999). *Ahlak, Siyaset, Şiddet-Bir Kuram Olarak Uluslararası Hukuk*. Kızılelma Yayıncılık.
- Quigley, J. (1990). "The Legality of the United States Invasion of Panama". *Yale Journal of International Law*, 15 (2), 275–315.
- Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. USAK Yayınları.
- Withana, R. (2008). *Power, Politics, Law: International Law and State Behaviour During International Crises*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Williams, G. (2007). *US-Grenada Relations: Revolution and Intervention in the Backyard*. Palgrave Macmillan.
- Williamson, M. (2009). *Terrorism, War and International Law: The Legality of the Use of Force Against Afghanistan in 2001*. Ashgate Publishing Limited.
- Yates, L. A. (1988). *Power Pack: U.S. Intervention Republic in the Dominican*. Combat Studies Institute.

Yasa Kapsamında Kurulan Esnaf ve Sanatkâr Meslek Odaları, İstanbul Fatih İlçesi Örneği

Fazıl Uğur SOYLU

Yerel Yönetimler ve Şehircilik, Kamu Hukuku, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Uzmanı. TV. Tamircileri Meslek Odası Bşk. Vk. Ekonomist, Uzlaştırıcı, Bilirkişi. fusoylu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6419-4498>

Makale Başvuru Tarihi : 10.09.2024

Makale Kabul Tarihi : 27.11.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14581982

Özet

Anahtar Kelimeler:

Esnaf, Sanatkâr,
Meslek Odası, Tacir,
Sicil,

Esnaf ve sanatkâr dediğimiz zaman çok geniş bir meslek yelpazesinden söz edilmektedir. Bunun içinde taksici, fırıncı, terzi, kuyumcu, elektronikçi, bilişimci, elektrikçi gibi 491 meslek dalı bulunmaktadır. Esnafın, teknolojinin gelişmesine, nüfus artışına bağlı hizmetlere uyum sağlamasına, odaların destek vermesi tüm bu sıkıntıların yanında odaların birbirleri arasında ve üst kuruluşlarla ilgili yaşadığı problemlerde mevcuttur. Esnafın kanun gereği kayıt olmak zorunda oldukları esnaf ve sanatkâr odaları, faaliyetleri esnasında birçok zorlukla karşılaşmaktadırlar. Odaların bütçelerinin yeterli olmamasına bağlı olarak yıllık gayri safi gelirlerinden yüzde 5 oranında ayrılan eğitim bütçesinin çok yetersiz olmasına dayalı eğitim faaliyetlerinin gereken seviyede yapılmasına imkân tanınmamaktadır. Meslek odalarına kayıtlı üyelerinin yaptığı iş, genel anlamda kamu görevi niteliğine haizdir. Bundan dolayı yetkileri ve görevleri bakımından kamu hukukunun verdiği yetkiler ve haklar bulunmaktadır. Kazanılmış olan bu haklar resmi ve özel kuruluşlarla münasebetlerde verimli çalışma imkânını yaratmaktadır. Meslek kuruluşları kamu kurumu niteliğinde olduğundan mesleki derneklerle arasındaki ciddi ve en önemli fark bundan kaynaklanmaktadır. Bu iki kurum arasındaki diğer bir fark ise üyeliğin gönüllü ve zorunlu olmasından da kaynaklanmaktadır. Makalemizde, çalışma evreni ve örneklem İstanbul il merkezinde bulunan Esnaf ve Sanatkâr Odaları çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Verilerin toplanması için görüşlerine başvuru esnaf ve sanatkâr odalarının sayısının 145 gibi çok fazla olması nedeniyle örnekleme yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda, çalışma evreni içerisinden ilçe temelli örnekleme yoluyla belirlenen, İstanbul ili Fatih ilçesinde yer alan farklı meslek dallarına mensup 35 esnaf ve sanatkâr odasının oda merkezlerinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bunlar arasında belirlenen beş mahalledeki meslek odası araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Tradesmen and Craftsmen Professional Chambers Established Within the Scope of the Law, Istanbul Fatih District Example

Abstract

Keywords:

Tradesman,
Craftsman,
Professional
Chamber,
Merchant, Registry

When we say craftsmen and artisans, we are talking about a very wide range of professions. There are 491 professions such as taxi drivers, bakers, tailors, jewelers, electronics, IT specialists, and electricians. In addition to all these difficulties, the chambers provide support to the tradesmen in adapting to the services related to the development of technology and population growth, and there are also problems that the chambers experience with each other and with higher organizations. The chambers of craftsmen and artisans, to which tradesmen are required to register by law, face many difficulties during their activities. Due to the insufficient budgets of the chambers, the education budget allocated as 5 percent of their annual gross income does not allow for the necessary level of education activities to be carried out. The work done by members registered to professional chambers generally has the nature of a public duty. Therefore, they have the powers and rights granted by public law in terms of their authorities and duties. These acquired rights create the opportunity to work efficiently in relations with official and private institutions. Since professional organizations are public institutions, the most serious and important difference between them and professional associations stems from this. Another difference between these two institutions is that membership is voluntary and compulsory. In our article, the universe and sample of the study are the Chambers of Tradesmen and Craftsmen located in the city center of Istanbul. Since the number of chambers of tradesmen and craftsmen whose opinions were consulted for the collection of data was very high, 145, sampling was used. In this context, the study universe is determined by district-based sampling and is due to the fact that there are chamber centers of 35 chambers of tradesmen and craftsmen belonging to different professions located in the Fatih district of Istanbul. The professional chambers in the five neighborhoods determined among these constitute the sample of the research.

1. GİRİŞ

Ülkemizde ticaretin önde gelen ve önemli kesimini hiç şüphesiz ki esnaf ve sanatkârlar oluşturmaktadır. Bu kesimi meydana getiren ticaret erbabı sayılan esnaf ve sanatkârın tamamı dikkate alındığında ülkemiz için ciddi ekonomik ve toplumsal önem taşımaktadır. Esnaf ve sanatkârlarımız ekonomik açıdan sektörel temelde ve bölgesel özelliklerine elverişli çalışmalar ve raporlamalar olmadığından, geleceğe yönelik ciddi kaygılar taşımaktadır. Cumhuriyet döneminde esnaf ve sanatkârların tanımı yapılırken meslek örgütlenmesi ile iştiğal konularına göre sicillerinin tutulması, 1924 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile düzenleme getirilmiştir. 655 sayılı Kanun, esnaf ve sanatkârların sicil yönüyle ticaret odalarına bağlı, örgütlenme yapısında ise Medeni Kanun'un dernekler serbestisi içinde zorunlu üyeliğin olmadığı bir yapı kurmuştur.

18 Kasım 1943 tarihinde yürürlüğe giren 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunuyla Ticaret Odaları bünyesinde esnaf odaları sistemi getirilmiştir. Esnaf ve sanatkârların ilk bağımsız örgütlenmesi ise "25 Nisan 1949 tarihli 5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Kanunu" ile gerçekleşmiştir. Bu Kanun çerçevesinde kurulan esnaf ve sanatkâr odaları birlikleri birleşerek 1953 yılında Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonunu oluşturmuşlardır. 17 Temmuz 1964 tarihli ve 507 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Kanunu ile de esnaf sanatkârlar teşkilatı bugünkü yapısına kavuşmuştur. Tarihi süreç içerisinde, 1925-1930'da 191, 1943'de 280 civarında, 1959'da 2700 civarında, 1965'li yıllarda ise yaklaşık 4.100, esnaf ve sanatkâr odası bulunmaktaydı. 1940 ila 1965 yılları arasında ise oda enflasyonu yaşanmıştır.

Bunun altında yatan temel sebepleri arasında,

- 50 kişi ile oda kurulabiliyor olması,
- Beldelerde de oda kurulabilmesi,
- 507 sayılı Kanuna kadar aynı yerde aynı konuda birden fazla oda kurulabiliyor olması,
- İthalat kotaları nedeniyle esnafın oda kurmak suretiyle bu kısıtı aşmaya çalışmaları,
- Kredi temini avantajları,
- Vergi ve belediye uygulamalarında zorunlu üyelik belgesinin aranması sıralanabilir (Okumuş, 2021: 108-116).

Diğer taraftan esnaf ve sanatkâr sayılarında da yıllar itibarıyla bir tutarlılığın olmadığı gözlenmektedir. Bunun nedenleri ise, işini ve vergisini kapatmış esnafın takip edilerek üyelikten düşürülmemiş olması, çırak ve kalfaların kayıt edilebilmeleri, şoför gibi esnafın yanlarında çalışanların da üye olarak kayıt edilmesi ve Bakanlık e-esnaf ve sanatkâr veri tabanı (ESBİS) oluşturulana kadar üye bilgilerinin manuel olarak takip edilmesidir.

5392 sayılı Kanun ile birlikte (ESBİS) sistemi kurulmuş, bu sistem Maliye, İç İşleri Bakanlığı gibi birçok kurum ve kuruluşlarla bütünleşmeleri sağlanmış, sicil işlemleri ise tamamen elektronik ortamda tutulmaya başlanmıştır. Bu sayede doğru ve gerçekle örtüşen sicil ve oda üye bilgileri oluşmuştur.

1.1. Araştırmanın Hipotezi

Makalenin hipotezi; Esnaf ve Sanatkârlar Odalarının ve üyelerinin yıllara sâri olarak yaşadıkları sıkıntıların giderilmesi, yasaların emrettiği hükümlerin tam ve tarafsız olarak uygulanmadığının tespiti ve gereğinin yapılmasıdır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Ülkemizde özellikle İstanbul Fatih İlçesinde yasa gereği kurulan Esnaf ve Sanatkâr Meslek Odalarının ve üyelerinin yaşadığı sıkıntıları ve bunların giderilmesi için yapılması gerekenlerin kamuoyunun bilgisine sunmak amaçlanmıştır. Bu çalışmanın örnek teşkil ederek, esnafın güçlenmesi için çeşitli eğitimlerin verilmesi ve bunlara bağlı olarak toplumda farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Makale nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Metin analizi için ise, temin edilen belgelerin barındırdığı bilgileri inceleyip anlamlandırılarak nitelikli verilere ulaşılmıştır. Oda merkezleri Fatih İlçesinde bulunan oda başkanları ile bizzat yapılan görüşmeler ile farklı kaynaklardan inceleme yapılmak suretiyle araştırmaya derinlik kazandırılmıştır.

Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu (TESK) ve açık kaynaklardan yapılan araştırmalarda yasa gereği kurulan meslek odaları ile bu çerçevede yapılan çalışmaları kapsayan yazılmış kitaplar, tezler ve makaleler ile web sitelerinden, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliğinin (İSTESOB) faaliyet raporlarından ve Konfederasyonun Vitrin dergilerinden faydalanılmıştır (<https://www2.tesk.org.tr/>, 2023: 85).

2. ESNAF SANATKÂR TANIMI

Esnaf, kelime anlamı olarak sınıflar manasını taşır. En bilinen genel anlamıyla bağımsız çalışan, sermayesi kısıtlı, kol ve beden gücüne dayanarak iş yapan girişimcileri tanımlamak için esnaf adı kullanılır. Esnafın ekonomik ve sosyal olarak statüsü, işçi olmakla beraber teorik ve pratik bilgiye sahip bir profesyonel yapısı olduğundan bu toplum kesiminin arasında yer almadığı düşünülmektedir. Öncelikle 6102 ve 5362 sayılı Kanunlarda kavram birliği bulunmamaktadır. 6102 sayılı

Kanun "esnaf" ve "esnaf işletmesi" kavramları kullanılmışken, 5362 sayılı Kanunda "esnaf ve sanatkâr" kavramı kullanılmıştır.

Esnaf tanımının tarihsel süreçte kaynağının 1926 tarihli ve 845 sayılı Eski Türk Ticaret Kanunundaki "küçük tacir" tanımlamasından geldiği anlaşılmaktadır. 1926 tarihli eski TTK 13'üncü maddesinde Ticareti nakit sermayesinden ziyade..." denilmektedir. Mecelle'nin buna ilişkin düzenlemenin esas mercisinin olduğu da ileri sürülmüştür. Bu tanımlamalara bakıldığında ülkemizin ekonomik ve sosyal alanda çağ atlamış yapısı ile bağdaşmamaktadır. Elektronik ticaretle sınırların kalktığı bir dünyada "seyyar olmak, bir iş yerinde olmak veya sokağın sabit bir yerinde olmak" çok anlamsız ve yersiz bir tabir olarak günümüze kadar gelmiştir. Yine, üretim teknoloji ve teknikleri ile satış ve pazarlamanın bu kadar çeşitlendiği günümüzde sermaye ve bedeni çalışma ikileminin de bir karşılığı bulunmamaktadır. 6102 sayılı Kanunun 15'inci maddesinin gerekçesinde; AET /AT bünyesi kapsamında esnafın tanımı gelir seviyesine göre olmayıp değişik ve farklı bir açılım olan "meslek" anlayışına göre tariflemektedir. Bu tarifleme meslekleri "esnaf" mesleği olarak görmekte, bu meslek mensupları "esnaf" olarak görmektedir. Söz konusu meslekleri icra edenleri "esnaf" olarak tanımlamak için kâfi bulunmakta, tacir ile esnaf arasındaki belirleme kriterini "meslek" ile belirlemekte buna rağmen elde edilen gelirin seviyesi önemli olarak görülmemektedir. Örneğin, kazançları hangi seviye olursa olsun, ayakkabı boyacısı, sıvacı, muslukçu, tamirci gibi el işlerini yapan zanaatla uğraşanlar esnaf statüsündedir.

Ülkemizin teknolojik gelişimi, ekonomik ve sosyal anlamdaki ilerleyişi dikkate alındığında esnaf işletmesi tanımlamalarının günümüz şartlarında uygun bir tanım olmadığı aşikârdır. Esnaf işletmesi, mikro işletme sınırını aşmayan düzeyde kazanç elde etmeyi amaçlayan ve icraatlarını sürekli ve kimseye bağlı olmadan sürdürdüğü işyerini tarif eder (Koyuncu, 1999: 169-175). Kanuni düzenlemelerimizde esnaf tanımlanması hem meslek hem de gelir kıstaslarına göre belirlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında en somut belirlenmenin bu tarif olduğu görülmektedir. Esnaf Odalarına üye olan bir esnaf, odanın yayınladığı fiyat tarifelerine uymak zorunda olup faaliyette buldukları iş yerine verilen tarifeyi asmakla yükümlüdür. Ancak tacir sınıfında olan işletme sahipleri ticaret odasına kayıtlı olduklarından ticaret odasının yayınladığı herhangi bir fiyat tarifesi olmadığından, esnafın kayıtlı olduğu odasının kendisine yasanın tanıdığı yetkiye dayanarak yayınladığı fiyat tarifelerini uygulayan esnaf ile çelişki yaşamaktadır. Aynı hizmeti veren ve birbirine yakın iki berberden birinde saç kesimi 150.- TL iken, diğerinde 350.- TL istenebilmektedir. Bu sorunların sık sık yaşanması neticesinde, haksızlığa uğradığını düşünerek fahiş fiyat uygulanmasından rahatsızlık duyan vatandaş, esnaf odaları birliğinin disiplin kuruluna esnaf hakkında şikâyetçi olmaktadır.

Esnafın üye olduğu odaların ve birliklerinin kanunların öngördüğü azami fiyat tarifesi hazırlayarak yayınlama görevlerinden farklı olarak, yasadan kaynaklanan bu yetkilerini aşarak, üyelerine farklı fiyatları zorunlu tutmaları, üyeleri arasında müşteri ve ticari alan belirleyerek paylaşmalarını, ticari faaliyetlerin yapıldığı piyasaya katılmasını önleyici vasıflarda uygulama ve kararlar almaları veya yönlendirmede bulunmaları kanun gereği yasaklanmıştır. Ayrıca, 03/07/2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunu Madde 76, yürürlüğe giren Kent Konseyi uygulaması Fatih Belediyesi Kent Konseyi bünyesinde 5393 sayılı yasaya dayanılarak hazırlanan yönetmelikle, Kent Konseyi oluşumunda ilçede bulunan esnaf ve sanatkâr odalarının temsilcileri aktif Kent Konseyi üyesi olarak esnaf ve sanatkârların yaşadıkları problemleri ve çözüm önerilerini kent konseyi vasıtasıyla Belediye Meclisine öneri verebilir proje sunabilir.

2.1. 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu

Türkiye tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçiş sürecinin yanı sıra kırsal yerleşimden kentsel yerleşime geçilmesi nedeniyle çocuk işçiliği problemi tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, ülkemiz için de önem taşıyan bir konudur. Küçük yaşta olan çocukların çalışarak işçilik yapması problemi sıklıkla gündeme geldiğinden, özellikle aile gelirine katkıda bulunmak amacıyla eğitimini yarıda bırakıp sokakta ve sıra dışı sektörlerde çalışmaya başlayan çocukların sayısı hızla artmaktadır. Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu 1986 yılında itibaren ülkemizde uygulanmaktadır. Bu Kanunda meslek öğrenme yollarından biri olarak gösterilen çıraklık eğitimi sistemi ya da diğer adıyla ikili sistem, ağırlıklı olarak işyerinde eğitimi esas almaktadır. Çıraklık eğitimi sistemine göre Kanunda belirtilen yaş ve eğitim şartlarını taşıyan kişiler, meslek öğrenmek amacıyla bir işyerinde çıraklık sözleşmesi yaparak çalışabilirler. Çıraklık sözleşmesi yapmakla çırak ve işveren bazı haklara ve sorumluluklara sahip olmaktadır. Eğitim süresince, haftada bir gün çıraklık eğitim merkezlerinde teorik eğitim görmekte, haftanın kalan 4-5 gününde ise işyerinde pratik eğitim almaktadırlar. Görüldüğü gibi ikili sistem, ağırlıklı olarak işyerinde alınan pratik eğitime dayanmaktadır.

3308 sayılı Kanunun teorik eğitimle ilgili tüm ayrıntıları düzenlemesine karşın, pratik eğitimle ilgili yeterli düzenlemeyi yapmaması, uygulamada sıkıntılara yol açmış olduğu dikkate alınarak 1991 yılında 507 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Kanununda yapılan değişiklikle, çıraklık eğitiminin işletmelerde yapılan pratik bölümünün planlanması, uygulanması, finansmanı ve denetimi ile ilgili yetki ve sorumluluklar Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu verilerek sorumluluk alması sağlanmıştır.

2.2. Esnaf Sanatkâr Odalarının Yayınladığı Fiyat Tarifesi

Fiyat Tarifesi

"5362 sayılı Kanunun 62'nci maddesine göre, esnaf ve sanatkârlarca üretilen mal ve hizmetlerin..."

6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Kanunu kapsamında hizmet ve tamir işi yapan esnaf ve sanatkârın bulundurma zorunlu olan ve denetim yapan zabıta memurlarına sunması gereken işçilik tarifesi yapma yetkisi ihtisas odalarına ait olup, hazırlanan işçilik tarifesi ihtisas odaları tarafından kayıtlı üyesi olan esnaf ve sanatkârlara sunulmaktadır. Bu nedenle işçilik fiyat tarifesini hizmet ve tamir işi yapan esnaf ve sanatkârların yasa gereği iş yerinde ibraz etmesine yönelik sorumluluğunun olumsuz bir durumla karşılaşmasının engellenmesi gereklidir. Aralarında ticari olarak rekabet eden esnafın pazarları ve/veya müşterileri paylaşmaları, rakip esnafı pazarın dışına çıkarmak için ortaklaşa eylemlerde bulunması ve birlikte fiyat belirlemeleri kanun gereği yasaklanmıştır. TESK bünyesinde yer alan esnaf oda, dernek, birlik veya federasyonların hazırladığı veya onayladığı azami satış fiyatını gösteren tarifelerin yine aynı teşebbüs birlikleri tarafından sabit ya da asgari satış fiyatına dönüştürülme yetkisi bulunmaktadır.

3. FATİH İLÇESİNDEKİ ODALAR

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunundan önce beş ilçe (Çatalca, Silivri, Büyükçekmece, Sultanbeyli Şile) Büyükşehir Belediyesi sınırları dışındaydı. O nedenle bu ilçelerde esnaf ve sanatkârlar oda kurulabiliyordu. 5216 Sayılı Kanun'la bu ilçeler Büyükşehir sınırları içine girmiştir. Bunun sonucu olarak aynı Kanunun 5'inci maddesi 3'üncü fıkrası gereğince artık İstanbul'da konusu aynı olan birden fazla oda kurulamamaktadır. Ebetteki Büyükşehirlerde meslek kolu itibarıyla faaliyette bulunan bir oda yoksa aynı sanat, hizmet ve meslek sahibi ile esnaftan beş yüz kişi oda kurabilmektedir. Bu odaların üyeleri arasında olup, farklı isimdeki meslek odalarını terk etmiş olanların üyeliği son bulur ve üyenin özlük dosyası üyesi olduğu yeni kurulan odaya, bir ay içinde devredilir. Odaların faaliyet alanlarını çalışma bölgesi belirler, esnaf ve sanatkârların mesleki faaliyetleri çalışma bölgesiyle sınırlandırılmaz (Ferlengeç, 2009: 130).

6360 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesi ile Büyükşehir olan illerin Büyükşehir Belediyesi sınırları tüm il idari sınırları haline gelmiştir. Bu nedenle de Büyükşehir merkezde kurulan odaların yani il ismi ile başlayan Odaların çalışma bölgesi tüm ilin idari sınırları haline gelmiştir (5362/ Geçici Md:8(1)). Söz konusu kanun hükümleri birlikte değerlendirildiğinde; Büyükşehir Belediyesi sınırlarının il mülki sınırı olacağı; bu nedenle il merkezinde kurulu bulunan yani unvanında o ille başlayan odaların çalışma bölgesinin, 6360 sayılı Kanunun yürürlüğüyle birlikte Büyükşehir'e dahil ilçelerin idari sınırları olacağı; bir başka ifadeyle, söz konusu odaların çalışma bölgesi ve dolayısıyla faaliyet alanının tüm il sınırlarına şamil olduğu ve ilçesinde oda bulunmayan esnaf ve sanatkârların da bahse konu odalara kaydolabilecekleri anlaşılmaktadır.

Büyükşehirlerdeki ilçelerde faaliyet gösteren esnaf ve sanatkârların merkezde kurulu olan odalara kaydolabileceği ve bu nedenlerle ilçelerde oda yahut şube kurulamayacağı ancak esnaf ve sanatkârların hizmete erişimini kolaylaştırmak için irtibat bürosu açılmasının mümkün olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak;

- Büyükşehir olan illerin esnaf ve sanatkârlar odası bulunmayan ilçelerinde yeni bir oda kurulamayacağı,
- Büyükşehir olan illerin esnaf ve sanatkârlar odası bulunmayan ilçelerinde Esnaf ve Sanatkârlar Birliği tarafından şube açılmayacağı,
- Büyükşehir olan illerin, odası bulunmayan ilçelerinde faaliyet gösteren esnaf ve sanatkârların merkezde kurulu bulunan odalara kaydının yapılabileceği, bu kişilerin yakın ilçede kurulu bulunan odalara kayıtlarının yapılmasının hukuken mümkün olmadığı,
- Büyükşehir olan illerin merkezde kurulu bulunan odaların ilçelerde irtibat bürosu açarak esnaf ve sanatkârlara hizmet verebileceği değerlendirilmektedir.

İstanbul ili Fatih ilçesinde yer alan 35 esnaf ve sanatkâr odasının oda merkezlerinin bulunduğu, belirlenen beş mahalledeki meslek odası araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Fatih ilçesindeki Aksaray, Molla Gürani, Beyazıt, İskenderpaşa ve Cerrahpaşa mahallerinde oda yönetim Merkezleri bulunan Odalar olarak daraltılmıştır.

Bunlardan Bazıları:

- İstanbul Ayakkabı Satıcıları Esnaf Odası
- İstanbul Erkek Kadın Konfeksiyoncular Terziler Esnaf ve Sanatkârlar Odası
- İstanbul Erkek Berberleri Usta ve Kalfaları Esnaf ve Sanatkârları Odası
- İstanbul Kırathaneci, Kahveci, Gazinocular Esnaf Odası
- İstanbul Marangozlar Esnaf ve Sanatkârlar Odası
- İstanbul Mobilyacılar ve Döşemeciler Esnaf ve Sanatkârlar Odası
- İstanbul Perakendeci Bakkallar Benzerleri ve Müstahdemleri Esnaf Odası
- İstanbul Pikap Radyo Teyp ve TV. Tamircileri Esnaf ve Sanatkârlar Odası
- İstanbul Tuhafiye Manifaturacı ve Hazır Giyim Esnaf Odası
- İstanbul Minibüsçüler Esnafı Odası
- İstanbul Ayakkabıcılar ve Esnaf ve Sanatkârlar
- İstanbul Çorap İmalatçıları ve Formacılar Esnaf ve Sanatkârlar Odası
- İstanbul Deri Süet Konfeksiyon Terzi ve Esnaf ve Sanatkârlar Odası

- İstanbul İşportacılar Esnaf Odası
- İstanbul Kantinciler Esnaf Odası
- İstanbul Leblebi İmalatçıları ve Kuruyemişler Esnaf Odası
- İstanbul Özel Halk Otobüsçüleri Sahipleri ve İşletmecileri Esnaf Odası
- İstanbul Otel Motel Kamping Pansiyoncu ve Benzerleri Esnaf Odası
- İstanbul Kamyonetçiler ve İşletmeleri Esnaf Odası
- İstanbul Kuyumcu Esnaf ve Sanatkârlar Odası
- İstanbul Profesyonel Foto Sanatkârları Esnaf Odası
- İstanbul Yorgancı ve Hallaç Esnaf ve Sanatkârlar Odası

4. ESNAF VE SANATKÂR SİCİLİ

1964 yılında 507 sayılı Kanun ile tutulması öngörülen Esnaf ve Sanatkâr Sicili çeşitli nedenlerden dolayı tam olarak işlevsel olamamış, bu alandaki boşluk uzun yıllar hissedilmiştir. 1983 yılında 507 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Kanununda 62 sayılı K.H.K. ile değişikliğe gidilerek esnaf ve sanatkârların sicillerinin sağlıklı ve güvenli bir şekilde kayıt altına alınması ve yayınlanması sağlıklı ve düzenli bir yapıya kavuşması sağlanmıştır. Yapılan bu düzenleme ile her il merkezinde ticaret davalarına bakan asliye hukuk mahkemeleri nezdinde o ili kapsamak ve il sınırları içinde çalışmak üzere bir esnaf ve sanatkâr sicili kurulması hüküm altına alınmıştır (Polat, 2017 :125). 5362 sayılı Kanun ile birlikte ticaret davalarına bakan asliye hukuk mahkemeleri gözetiminde ve kurulu bulunduğu il idari sınırları içerisinde çalışmak üzere birlik bünyesinde ayrı bir birim olarak Esnaf ve Sanatkâr Sicil Müdürlükleri oluşturulmuştur. Esnaf ve sanatkârların önce sicile daha sonra odaya kaydı yapılır. Sicil kaydı olmayan esnaf ve sanatkâr hiçbir şekilde odaya kaydedilemez. Esasen odaya kayıtlı ilgili yasal düzenleme buna imkân vermez. Çünkü odaya kayıt sicil kanalıyla yapılmaktadır. Sicile kayıt olan esnaf ve sanatkâra ait bilgiler sicil tarafından, elektronik ortamda işyerlerinin bulunduğu yerindeki, işyerleri seyyar olanlar ikametgâhlarının bulunduğu yerdeki meslek ve sanatlarıyla ilgili ihtisas odasına; ihtisas odası yoksa karma odaya gönderilir.

Esnaf sicilinden gelen bilgi doğrultusunda ilgili oda ilk yönetim kurulu toplantısında gerekli incelemeyi yaparak şahsı üyeliğe kabul veya reddeder. Bu kabul ve ret etme kararı için ilgili oda yönetim kurulu üyeleri karar vermeden önce odaya kaydı yapılmadan üyenin işyerini ziyaret ederek gerçek olup olmadığını kontrol etmesi gerekmektedir (Yönetmelik, 2018:6)

4.1. Koordinasyon Kurulu

5362 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanununun 63'üncü maddesi gereğince Esnaf ve Sanatkârın gruplandırılması Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayiciyi Belirleme Koordinasyon Kurulu'nca tespit olunan "Esnaf ve Sanatkâr Meslek Kolları" olarak belirlenmiştir. Yapılan bu ayırım sonucu oluşan sınıflamada esnaf ve sanatkârın başlangıçta İmalat ve Tamiratla İlgili Meslek Grupları ve Meslekler ve Hizmetle İlgili Meslek Grupları olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Gruplar sonraki aşamada kendi bünyelerinde ayrılmaktadır. Esnaf ve sanatkâr ile Tacir ve Sanayiciyi Belirleme Koordinasyon kurulunun amacı, esnaf ve sanatkâr meslek kollarını belirlemek, yıllık gayri safi gelirleri ve bölgelerin özelliklerine göre esnaf ve sanatkârlar ile tacir ve sanayicinin ayırımını yapmak olarak,

"6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 1463'üncü..." maddesinde tarif edilmiştir. Kurulun sekretarya hizmetleri, Esnaf ve Sanatkârlar Genel Müdürlüğü tarafından yürütülür ve kurulun çalışma esasları 5362 sayılı Kanunun 63 ve 75 inci maddelerine dayanılarak 16.09.2005 tarihinde çıkarılan, "Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayiciyi Belirleme Koordinasyon Kurulu Çalışma Esasları Yönetmeliği'nde" belirtilmiştir.

4.2. Mutabakat Komiteleri

5362 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanununa tabi odalar arasında veya bu odalar ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği bünyesindeki odalar arasında, üye kayıt zorunluluğu bakımından çıkacak anlaşmazlıkları çözümlmek üzere, il ve ilçelerde kurulan komitelerdir. Bu komiteler anlaşmazlıkları, Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayiciyi Belirleme Koordinasyon Kurulunun belirleyeceği esaslar dahilinde çözüme kavuştururlar.

Mutabakat komitelerinin oluşumu aşağıdaki şekildedir.

a) 5362 sayılı Kanuna tabi odalar arasında üye kayıt zorunluluğu bakımından çıkacak anlaşmazlıkları çözümlmek üzere, il ve ilçelerde mülki amirin başkanlığında ilgili odaların ve birliğin birer temsilcisinden oluşur, oyların eşitliği halinde başkanın oyu iki sayılır.

b) 5362 ayılı Kanuna tabi odalar ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği bünyesindeki odalar arasında üye kayıt zorunluluğu bakımından çıkacak anlaşmazlıkları çözümlmek üzere, il ve ilçelerde mülki amirin başkanlığında illerde birlik, ilçelerde ilgili oda ile ticaret veya ticaret ve sanayi odalarının birer temsilcisinden oluşur.

Komite kararlarına karşı ilgililer tarafından on gün içinde yetkili Asliye Hukuk Mahkemesine itiraz edilebilir. Mahkemenin kararı kesindir. Kesinleşen mahkeme kararı üzerine ilgili sicil müdürlükleri kayıtlarında gerekli işlemi yapmak zorundadırlar.

4.3. NACE Kodları

Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflaması (NACE); Avrupa 'da ekonomik faaliyetlerle ilgili istatistiklerin üretilmesi ve yayılması amacıyla yönelik bir başvuru kaynağıdır. Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (ISIC) ile ilişkisinden dolayı NACE, ekonomik faaliyetlere ilişkin istatistiki verileri dünya düzeyinde karşılaştırma açısından çok önemli bir araçtır. Ülkemizde birçok alanda yürütülen Avrupa Birliğine uyum çalışmaları kapsamında, NACE kodları kullanılmaya başlanmıştır. "5362 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanununun 63'üncü maddesi..." yeniden belirlenmiş ve liste halinde 30/01/2019 tarihli ve 30685 sayılı Resmî Gazetede" yayımlanmıştır. İlgili meslek kollarına giren esnaf ve sanatkarların, söz konusu listede yer alan kullanacakları, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından ilan edilen Nace Rev.2 Altılı ekonomik faaliyet sınıflandırmasında belirlenen faaliyet kodları, koordinasyon kurulu kararı ile Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkarlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü tarafından mesleklere eşleştirilmiştir.

5. ESNAF VE SANATKÂR ODALARININ ÖRGÜTLENME ŞEKLİ

Ülkemizde faaliyet gösteren esnaf ve sanatkarlar, 07.06.2005 tarihinde kabul edilerek 21.06.2005 tarihinde yürürlüğe girerek uygulanmaya başlayan 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanununda yer alan esaslar içeriğinde örgütlenmişlerdir. 5362 sayılı kanun, 507 sayılı Kanundaki teşkilat yapısına esaslı değişiklikler getirmemiş olmakla birlikte, eksiklikleri büyük ölçüde gidermiştir.

5362 sayılı Kanunun gerekçesinde; "Esnaf ve sanatkar kesiminin bizzatı başvuru, esnaf ve sanatkar meslek kuruluşlarının yöneticilerinden..." Bu anlamda, esnaf ve sanatkar odalarındaki parçalı olarak yönetilmesine son verilerek daha güçlü bir teşkilat bünyesi oluşturmak üzere 200 üyeden meydana gelmesi öngörülen olan meslek odasının kurulabilmesi için gerekli yeter sayı artırılarak, 500 esnafın kurucu üye olması şartı getirilmiştir. Başkanlar kurulu, Esnaf ve sanatkar meslek kuruluşlarından birlik ve Konfederasyon yapılanmasında mevcut olan ve arzu edilen yararı gösterememesi üzerine, müzakere kurulu niteliği değiştirilmiş bundan bağımsız olarak faaliyet alanı bulamadığından fayda sağlamadığı tespit edilen birlik ajanlığı kurulunun yapılanmasına son verilmiştir.

Esnaf ve sanatkar kuruluşlarının yapılanmasında yer alan genel kurul toplantıları organlarının seçim uygulamaları, seçilme için öngörülen şartlardan başta yönetim ve denetim kurullarının yaptıkları hizmetleri, genel sekreterler, denetim, ücret tarifeleri ve benzeri hükümler ortak hükümler başlığında toplanarak yeni baştan revize edilerek tüm yapılanma gözden geçirilmek suretiyle mükerrerlikten arındırılmıştır. Oda kuruluş sayılarında 50, 200, 500 kişi kıstası getirilmiştir. Oda üst yapı kuruluşlarında da yapı "Birlik", "Federasyon", ve "Konfederasyon" olarak genel itibarıyla bir değişikliğe uğramamıştır.

5.1. Esnaf Sanatkar Odaları Birliği

"5362 Sayılı kanunu, Madde 42- Bu kanuna göre kurulan ..." 5362 sayılı kanunun 16'ncı maddede bir ilde birden fazla birlik kurulamayacağı hükme bağlanmış olmasına karşın kanunun geçici 4'üncü maddesi ile bu hükme bir istisna getirilmiş ve kanunun yürürlüğe girdiği tarihte faaliyette bulunan İstanbul Madeni Eşya Sanatkarları Odaları Birliği için, söz konusu hükmün uygulanmayacağı ifade edilmiş olduğundan İstanbul ilinde iki birlik faaliyet göstermektedir. Ancak istisnai nitelikteki bu birlik, yalnızca Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte kendisine üye odaların işlemlerini yürütmekte olup, bunun haricindeki odalar ile yeni kurulan odalara ilişkin iş ve işlemler 5362 sayılı Kanun uyarınca kurulan İstanbul Esnaf ve Sanatkarları Odaları Birliği tarafından yerine getirilmektedir. Söz konusu nedenlerden ötürü de Türkiye genelinde 81 birlik olması gerekirken 82 birlik bulunmaktadır.

Kanunun 18'nci maddesi; odaların çalışma bölgesi içinde buldukları birliğe, birliğin kuruluşunu takip eden bir ay içinde, yeni kurulan odalar da kuruldukları tarihi baz alarak bu tarih itibarıyla zaman kaybı olmadan aynı süre içinde kayıt olmak zorunda olduğunu hüküm altına almıştır. Bu uygulamayı dikkate almayarak, kayıt zorunluluğunu yerine getirmeyen odalar birlik tarafından resen kayıt altına alınır ve söz konusu durum ilgili odaya yazılı olarak tebliğ edilir.

5.2. Esnaf Sanatkarlar Federasyonları

Federasyon kurulabilmesi için ülke kapsamında iştegi konuları farklı olmayan aynı meslek dalında kurulan meslek odaların %60'ının yaptıkları genel kurullarının federasyon kurulması yönünde gündemlerini belirleyerek bu doğrultuda karar almaları gerekmektedir. Federasyon kurulması için kurucu oda sayısının 40'dan az olmaması şartı aranmaktadır. Kurucu odalar, Bakanlığın hazırladığı şablona uygun olarak düzenleyecekleri federasyon ana sözleşmesinin bir örneğini dilekçe ile birlikte Bakanlığa teslim ederler. Bu işlemden önce Konfederasyondan kuracakları Federasyon için uygun görüşü alınır. Bu işlemlerin tamamlanması aşamasından sonra kurulacak federasyonun sözleşmesinin Bakanlık tarafından sakınca görülmeyle onanmasının ardından kurulma işlemleri tamamlanmış olmaktadır.

Faaliyet konusu benzer olan birden fazla federasyon kurulmasına yasa izin vermemektedir. Federasyonların merkezi Ankara'dadır. Federasyon kurulduktan sonra aynı meslek dalında kurulmuş bulunan veya sonradan kurulacak olan odalar, kuruluş tarihinden itibaren bir ay içinde federasyona yasa gereği kayıt olmak zorundadırlar. Federasyona kaydı yaptırmayarak kayıt zorunluluğunu ilgili yasa gereği yerine getirmeyen odaların kayıtları resen federasyon tarafından yapılarak ilgili odaya yazılı olarak tebliğ edilmektedir.

5.3. Esnaf Sanatkârlar Konfederasyonu

Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu, Anayasanın 135. Maddesine göre kanunla kurulmuş Ankara’da yerleşik kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşudur. Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu özü itibari ile Ahilik Teşkilatına benzemekle beraber Ahilik Teşkilatına göre daha geniş kapsamada görev yapan bir teşkilattır. Gerek ulusal gerekse uluslararası alanda birçok temsilciliği bulunan TESK esnaf ve sanatkâr kesiminin mesleki anlamda sorunlarına çare arayan esnafın örgütlenmesine önem veren ve bu neticede çalışmalar yapan önemli bir kuruluştur.

Zaman içerisinde Ahilik Teşkilatı’nın yerini önce Gedik Teşkilatı alırken daha sonra Cumhuriyet dönemiyle beraber Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu Ahilik Teşkilatının görevlerini üstlenmiştir. Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu aynı zamanda Ahilik Teşkilatı’nın daha yakından tanınması, gelecek kuşaklara aktarılması ve ahilik kültürünün yaşatılması için önemli çalışmalar yapmaktadır. TESK bünyesinde, İl ve ilçe düzeyinde kurulmuş 3.098 meslek odası, il düzeyinde kurulmuş 82 Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği, 13 mesleki federasyonu ve sayıları 2 milyonun üzerinde kayıtlı esnaf ve sanatkâr bulunmaktadır.

6. ESNAF VE SANATKÂR ODALARININ SORUNLARI

Esnaf ve sanatkârların önde gelen sorunlarının başında kalifiye eleman yetersizliği gelmektedir. Bilhassa eğitim sistemimizde yapılan değişiklik neticesinde ortaya çıkan sekiz yıllık kesintisiz eğitim süresinin olması, kalifiye eleman yetişmesi açısından sıkıntı oluşturmaktadır (Vitrin Dergisi, 2022: 72-74). Esnaf ve sanatkârların diğer önemli sorunlarından birisi ise maliye ile vergilendirme aşamasında yaşadığı sıkıntılardır. Uygulamada bulunan Maliye Bakanlığı bünyesindeki vergi kanunu ile uygulamaları ve uyumsuzluklar ile düzensizlik, maalesef esnaf ve sanatkârların mesleki kariyerlerini büyümelerini sıkıntıya sokacak birçok sorunlar içermektedir (Yücel, 2011: 22).

Vergilendirmede, iş hacmi, işin nitelik ve niceliği ile yapılan işin ağırlığı karşılayacak vergilendirme ve uygulamalar önemsenmediği gibi dikkate alınmamaktadır. Birçok meslekte, vergi matrahının tespiti ile ödenmesi arasında geçen zaman diliminde farklı adlandırılan çeşitli ödemeler ile yan ödemeler (ÖTV, KDV, BAĞ-KUR, SGK, muhasebe ücreti, oda aidatları vb.) vergi matrahını aşan ve esnafın baş edemeyecek seviyelerde ödemeler hayli yüksek tutarları oluşturmaktadır (Çam ve Kabadayı, 2017: 98-108). Farklı iş hacmine sahip aynı iş kolunda, bazı mesleklerde, vergi oranlarının yapılan iş bazlı olmayan ve işin niteliğine göre belirlenmesi, haksız bazı ödemelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Esnaf muafılığı ile ilgili olarak GVK'nin 9'uncu maddesinde ifade edilen şartların uygulama esnasında yerine getirilip getirilmediğinin takip edilmesi oldukça zordur. Esnaf muafılığından faydalanan kişilerle ticari ilişkide bulunan mükellefler bakımından söz konusu muafiyetin vergiden kaçınma aracı olarak kullanılması mümkündür. Vergi muafiyetinden faydalanan kişilere yapılan satışların olduğundan az gösterilerek satılan malların maliyetinin yüksek gösterilmesi söz konusu olabilir. Bu şekilde vergiden muaf esnafın vergisel anlamda bir kaybı olmamakta, satışlarını olduğundan az göstermek suretiyle maliyetlerini olduğundan yüksek gösteren mükellefler ise hiç vergi ödememekte veya ödemeleri gerekenden daha az vergi ödemektedirler (Palandöken, 2022: 21-24)

Esnafın ihtiyaç duyduğu sermaye için iki kaynağı olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar iç ve dış kaynaklardır (Oktay ve Güney, 2002). Dış kaynak olarak değerlendirilen sermaye temini bir anlamda borçlanmanın kendisidir. Ancak esnafın kredilere ulaşması kolay olamadığı gibi kredibilite sorunları karşılıklarına sıkça çıkmaktadır. Esnafın öz kaynak yetersizliğinden teminat gösterme imkânının kısıtlı olmasının yanında kredilerin vadelerinin kısa, faizlerin yüksek olmasından kaynaklanan geri ödeme imkânlarını riske atmalarına dayanarak kredi kullanmalarından vazgeçerek sermaye sıkıntısı çekmelerine neden olmaktadır (Dönmez, 2013: 28).

İhtiyaç duyulan finansmanın temin edilememesi, esnaf ve zanaatkârların teknik ve sermaye ağırlıklı üretim yapacağına, emek yoğun üretime yönelmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum ise ürün kalitesi başta olmak üzere ürünün maliyetine negatif etki yapmakta dolayısıyla rekabet güçleri sektöre uğrayarak zayıflatmaktadır (Yücel, 2024). 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Kanunu kapsamında hizmet ve tamir işi yapan esnaf ve sanatkârın bulundurulması zorunlu olan ve denetim yapan zabıta memurlarına sunması gereken işçilik fiyat tarifesini hizmet ve tamir işi yapan esnaf ve sanatkârların yasa gereği iş yerinde ibraz etmesi gereklidir. Bu konuda esnaf ve sanatkârların fiyat tarifesini bulundurmamakta özen göstermesi gerekmektedir. 5362 sayılı kanun ile yapılan esnaf ve sanatkâr tanımında, Kanunun “Üyelik Şartları” başlıklı 7’nci maddesinin (c) bendinde esnaf ve sanatkâr odalarına üyelik için vergi mükellefi olma şartı da getirilmiştir.

Bu yasanın uygulanmasına göre; esnaf ve sanatkârlar, faaliyete başlamadan önce vergi dairelerine kayıt yaptırmakta veya ilgili vergi dairelerinden gelir vergisinden muaf olduklarını gösteren bir yazı alarak esnaf ve sanatkârlar sicil ve ardından da esnaf odalarına kayıt yaptırmaktadırlar (TESK Yayınları, 2008: 95-96) Bilhassa vergiden muaf esnaf ve sanatkârların büyük bir bölümü ile gezici çalışanlar sicil ve maliye yönüyle kayıt dışı faaliyette bulunmaktadırlar. Ticaret odasına kayıt olmak zorunda olan şahıs ve sermaye şirketleri ile esnaf ve sanatkâr odalarına kaydolmak zorunda olan esnaf ve sanatkârların kayıt işlemleri tam ters olarak uygulanmaktadır. Şirketler önce ilgili ticaret sicili ve ticaret odalarına kayıt yaptırmakta, sonra vergi dairelerine ilgili ticaret odası tarafından kayıt yaptırılmaktadır.

7. SONUÇ

Kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşları arasında sanayi odası, ticaret odası, sanayi ve ticaret odası ve deniz ticaret odasında ayrıca meslek komiteleri ve meclisi organları olduğu gibi; baro, esnaf ve sanatkâr odaları birliği gibi bazı kuruluşlarda disiplin kurulları seçilmektedir. Teşkilatlanma yapılanması uygulamalarında genellikle benzerlikler görülebilmektedir. Çeşitli meslek üyesi faaliyetlerine devam edebilmek üzere dahi olduğu meslek branşı açısıyla, faaliyetini sürdürdüğü çevre içinde faaliyet alanı bulunan ilgili odaya, benzer meslek branşında üyeleri bulunan odalar ise bir üst kuruluşu olan bulunduğu il adını taşıyan birliğe kaydı yaptırmak mecburiyetindedir. Bu teşkilat yapılanmasında bazı meslek grupları bazı küçük farklı uygulamalara tabi olmaktadır. Örneğin İstanbul'da sayısı iki olan esnaf odaları birliğinden birine kayıt olan odalar gibi.

En üst kuruluş olan Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonuna (TESK) ülke çapında faaliyet gösteren meslek birlikleri ve federasyonların kaydolmak yükümlülüğü bulunduğu gibi, ülke çapında faaliyet gösteren tüm meslek odaları meslek branşları ile ilgili bulunan federasyonlara kayıt olmak zorundadırlar. Esnaf ve Sanatkâr odalarına ise faaliyetlerine esnaf ve sanatkâr olarak sürdüren tüm esnaf ve sanatkârların kaydolmaları yasa gereğidir. Ayrıca her ildeki esnaf ve sanatkârlar odaları o ildeki esnaf ve sanatkârlar odaları birliğine kaydolmak zorundadır.

Ülke ekonomisinde esnafın oynadığı ana rolün oluşturduğu yadsınamaz. Esnafın istihdamın sağlanması, müteşebbis ruhları, toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeleri, büyük işletmelerin tüketiciye ulaşmasında aracı ve köprü görevi üstlenmesi, sermayenin ülke geneline yayılmasına yaptığı katkı gibi birçok olumlu işlevleriyle ülke ekonomilerinin ana unsuru olmalarının yanında üretim ve hizmet sektörünün temel enerjisinin açığa çıkmasını sağlamaktadır (Akgül, 2017:8-26).

Esnafın bulunduğu süreçte hızla değişen ve gelişen ekonomik ve sosyal rekabet şartlarına uyum sağlayacak biçimde rekabet güçleri, bilgi ve deneyimlerini dolayısıyla kapasiteleri artırılmalıdır. Bunun için öncelikle mesleki eğitimleri ile esnafın girişimsel faaliyetlerde bulunmaları için desteklenmeli ve teşvik edilerek ülkeye ve topluma yarattıkları katma değerlerin artışı sağlanmalıdır. Esnaf ve sanatkâr meslek odalarının özelliklerinin, farklılık yaratan özelliklerinin ve ekonomik, siyasal, kültürel, toplumsal ve hukuksal yönlerden içinde buldukları konuları ve işlevlerinin verimli olarak esnaf ve halk tarafından anlaşılacak tam ve eksiksiz bir işleve kavuşabilmesi için, meslek odalarının işlevselliği tüm açılardan incelenerek eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir.

Son dönemlerde ülkemize gelen, göçmen ve geçici koruma statüsünde olan başta Suriyeli olmak üzere diğer ülke vatandaşları arasında bulunup esnaf ve sanatkâr odalarına kayıt olarak esnaf statüsü kazananların, eğitim, uyum ve rekabet açısından mevcut esnafımız ile ortaya çıkan ve Oda bünyesine yansıyan sorunları gündeme getirerek çözüm bulunması gerekmektedir. Belirlenen NACE kodlarını sağlıklı olarak işletilmesi için Esnaf ve sanatkârların iştegi konularına uygun odalara sicil kayıtlarının yapılması aşamasında sıkıntılar yaşanmaktadır. Mevcut 5362 sayılı yasanın uygulanması esnasında sicil yönetmeliğine eklenen geçici 8. Madde ile bu sıkıntılar daha da artmıştır. Esnaf sicil müdürlüklerinde, yeni üye kaydı yapılırken, esnafın faaliyet göstermiş olduğu meslek (nace) kodu doğrultusunda, ihtisas (meslek) odasına yönlendirilmesi gerekirken, Büyükşehir statüsündeki illerde tek ihtisas (meslek) odası olmasına rağmen, geçici 8. Maddeye istinaden ilçelerde varsa Birleşik (karma) esnaf odasına veya meslekle ilgisi olmayan başka esnaf odalarına üye kaydı yapılmasının engellenmesi, geçici 8. Maddenin kaldırılması gerekmektedir. Sicil kayıtları esnasında esnaf ve sanatkârların kayıt olacakları odalara üye yapılmasında odalar arasında çıkan sorunları düzenlemek üzere kurulan mutabakat komisyonlarına çok iş düşmekte, esnaf ve sanatkâr odalarından sorumlu Vali yardımcısının başkanlığında, odalar birliği, ilgili oda yöneticilerinin temsilcilerinden oluşan komisyon bu sorunlara çözüm bulmaya çalışmaktadır.

Belediyelerin sorumluluk alanında bulunan, yetkisiz ve meslekten olmayan kişilerin işyerleri açtıkları ve faaliyetlerine devam ettikleri gözlemlenmektedir. Yürürlükteki yasalar kapsamında esnaf sicil kaydı olmayan, tüketicinin korunması için ilgili işçilik tarifesi bulundurmeyen ve mesleği icra edebilmesi için ustalık belgesi sahibi olması gerektiren hükümlerin mevcudiyetine rağmen bu işyerlerinin açılmaları ve faaliyetlerini sürdürmeleri denetimin yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Mevcut 5362 sayılı Yasa günümüz Esnaf ve Sanatkâr Odalarının ve üyelerinin tam manada örgütlenme, eğitim ve diğer yaşanan sorunlara tam olarak karşılık veremediğinden yeterli olamamaktadır. Bu anlamda yeni bir yasanın hazırlanarak tüm mevcut sıkıntıları ortadan kaldırması, gelişen teknoloji ve endüstri 4,0 çalışmalarına uyum sağlayabilecek düzenlemelerle etkin ve üye merkezli meslek odalarının yeniden yapılanması çok önemli ve acil olarak hayata geçirilmesi gereklidir.

KAYNAKÇA

Akgül, D. (2017). Ahilik Kültüründeki Etik İlkelerin Günümüz İşletmelerine Yansımaları: Kırşehir İli Örneği. Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1), 8–26.

Çam, A. V. ve Kabadayı, T. (2017). Esnafın Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Gümüşhane İlinde Bir Uygulama. Global Journal of Economics and Business Studies, 6(11), 98–108.

Dönmez, A. (2013). Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Sorunları: Karabük İli Örneği. (Yayımlanmamış İşletme Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi.

- Esnaf ve Sanatkârlar Genel Müdürlüğü (2014). Meslek Kuruluşları 5362 Sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu ve İlgili Mevzuat. Ankara
- Fatih, Y. (2011). Kent Esnaf ve Sanatkârlarının Ekonomik Sorunları, Tehditler ve Çözüm Önerileri- I Kent Araştırmaları Merkezi Makale Yarışması Birincisi Niğde Üniversitesi İİBF
<https://fazilgursoyulu.com.tr/meslekodasi.html> erişim 28/08/2024
- Ferlengez, A. K. (2009). Okumalıyız. İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği ve Esnaf Sanatkârlar Vakfı Yayını.
- İstesob.com.tr. (2021) Erişim 26 Haziran 2024. <https://www.istesob.org.tr/241-nolu-genelge-27-10-2021-yonetim-kurulu-faaliyet-raporu-hakkinda/>
- Koyuncu, M. (1999). Türkiye’de ve Dünyada Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme Tanımı. Öneri Dergisi, 2(11), 169–174. doi:10.14783/maruoneri.685762
- Oktay, E. ve Güney, A. (2002). Türkiye’de KOBİ’lerin Finansman Sorunu ve Çözüm Önerileri, Doğu Akdeniz Üniversitesi, K.K.T.C “21.Yüzyılda KOBİ’ler: Sorunlar, Fırsatlar ve Çözüm Önerileri” Sempozyumu, 03-04 Ocak.
- Palandöken, B. (2022). Ahilik Üniversitesi Kırşehir’de Kuruldu. Türkiye’nin Vitrin’i Dergisi. Yıl:29 Aralık Sayı: 283. s:21-24
- Polat, İ. (2017). Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Örgütlenme Kuruluş İşleyiş ve Uygulamaları. Başak Matbaacılık 1. Baskı. Ankara
- TESK, Yayınları, (2008) Esnaf ve Sanatkâr Raporu, Mevcut Durum Sorunlar Öneriler, Ankara.
- Vitrin, Dergisi (2022) Esnaf ve Sanatkârları Mağdur Eden Rekabet İhlalleri. Türkiye’nin Vitrin’i Dergisi. Yıl:29 Aralık Sayı: 283. ss:72-85
- Vitrin, Dergisi (2023) Erişim 28 Haziran 2024. <https://www2.tesk.org.tr/view/hizlierisim/goster.php?Guid=66f57c00-f125-11e9-97b7-54213e5f8f01>
- Yönetmelik, (2018). Esnaf ve Sanatkârlar Sicil Yönetmeliği Resmî Gazete 14 Aralık 2018, sayı: 30625: 6-10
- Yücel, F. (2024). Kent Esnaf ve Zanaatkârlarının Ekonomik Sorunları, Tehditler ve Çözüm Önerileri- I Niğde Üniversitesi İİBF Kent Araştırmaları Merkezi Makale Yarışması Birincisi Erişim 21 Haziran 2024. Kent_Esnaf_ve_Sanatkârlarının_Ekonomik.pdf sf. 72

Kamu İdaresinde İç Denetim Sistemi: Türkiye ve İngiltere Karşılaştırması

S. Mustafa ÖNEN

İnönü Üniversitesi İİBF, Prof. Dr.

mustafa.onen@inonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7284-2616>

Makale Başvuru Tarihi :15.10.2024

Makale Kabul Tarihi : 27.11.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14582156

Esra TUNÇ

İnönü Üniversitesi SBE SBKY ABD Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, Dr. Öğr.

esratuncesra@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8046-2162>

Özet

Anahtar Kelimeler:

Kamu İdaresi, İç Denetim, Kamu İdaresinde İç Denetim, Türkiye'nin Kamu İdaresinde İç Denetim, İngiltere'nin Kamu İdaresinde İç Denetim

İç denetim, kaynakların ekonomik, etkili ve verimli kullanılmasını sağlamak, değerlendirmek ve yöneticiye bu konuda rehberlik etmek için başvurulmuş bağımsız ve nesnel bir faaliyettir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYK) ile kamu yönetiminde ilk defa uygulanmaya başlayan iç denetim sistemi, kamu kaynaklarının muhtemel risklere karşı önceden belirlenen yasal sistem ve süreçlere dayalı mali iş ve işlemlere dayalı yönetilmesini kapsamaktadır. Bu çalışmanın esas amacı, kamu idarelerinde iç denetim anlayışının varlığını ve önemini açıklamak, kamuda iç denetim uygulamasına dünyada örnek gösterilen bazı ülke deneyimlerini özellikle iç denetim modeline öncülük eden İngiltere'yi incelemek, Türkiye'de kamu idarelerinin iç denetimine ilişkin mevcut yasal ve kurumsal yapıyı ele almak ve sonrasında Türkiye ve İngiltere'deki kamu idarelerinin iç denetim dinamiklerini karşılaştırmak, değerlendirmek ve buna ilişkin birtakım öneriler geliştirmektir. Bu çalışmada kamu idarelerinin iç denetimine ilişkin mevcut durumun ortaya konulmasında ilgili literatürden yararlanılması bakımından "betimleyici (tasvir edici) araştırma yöntemi"nden, iç denetim uygulamasının geçmişten günümüze kadar olan gelişiminin anlatılmasında ise "tarihsel araştırma yöntemi"nden yararlanılmıştır.

Internal Audit System in Public Management: Comparison of Turkey and England

Abstract

Keywords:

Public Financial Management, Internal Audit, Internal Audit in Public Financial Management, Internal Audit in Turkey's Public Financial Management, Internal Audit in UK's Public Financial Management

Internal audit is an independent and objective activity applied to ensure the economical, effective and efficient use of resources, to evaluate and to guide the manager in this regard. The internal audit system, which began to be implemented for the first time in public administration with the Public Financial Management and Control Law No. 5018 (PFMC), covers the management of public resources based on financial affairs and transactions based on predetermined legal systems and processes against possible risks. The main purpose of this study is to explain the existence and importance of the understanding of internal audit in public administrations, to examine the experiences of some countries that are examples of internal audit practice in the public sector, especially the UK, which leads the internal audit model, to address the current legal and institutional structure of internal audit of public administrations in Turkey, and then to compare and evaluate the internal audit dynamics of public administrations in Turkey and the UK and to develop some recommendations related to this. In this study, the "descriptive (descriptive) research method" was used in terms of using the relevant literature to reveal the current situation related to the internal audit of public administrations, and the "historical research method" was used to explain the development of the internal audit practice from the past to the present.

1. GİRİŞ

Kamu yönetimi yapısı ve niteliği gereği hesap verebilirlik veya denetleme fonksiyonu uygulamasına açık bir konumdadır. Gerek kamu hizmetleri gerekse kamu hizmetlerini yerine getiren kamu görevlileri açısından kamu yönetiminin en temel fonksiyonlarından birisini denetim oluşturmaktadır. Kamu yönetiminde denetimin başarılı olabilmesi için yönetimin tarafsızlık, şeffaflık ve hesap verebilirlik çerçevesinde önceden belirlenen ilke ve esaslara göre hareket etmesi önemlidir. Kamu yönetiminin denetlenmesinde çeşitli denetim yöntemleri bulunmaktadır. Bunların başlıcası olarak siyasi denetim, idari denetim, ombudsman denetimi, yargısal denetim, baskı grupları-kamuoyu denetimi ve mali denetim sayılabilir. Kamu yönetiminin denetlenmesi amacıyla kullanılan her bir denetim yöntemi, farklı kurum, organ ve kişiler tarafından gerçekleştirilmesinin yanı sıra farklı işlevleri de yerine getirme özelliğine sahiptir. Bundan dolayı kamu idarelerinin iç denetimi, kamu mali yönetimi sistemine ilişkin önceden belirlenmiş faaliyet, ilke ve standartlara uygunluğun sağlanmasını, kaynakların daha etkili, ekonomik ve verimli kullanılmasına ilişkin her türlü iş ve işlemi kapsamaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, kamu idarelerinde iç denetimin varlığını ve önemini irdelemek, kamuda iç denetime dünyada örnek gösterilen kimi ülke uygulamalarını ve özellikle dünyada öncü ülke olarak kabul edilen İngiltere uygulamasını incelemek, Türkiye'deki kamu idarelerinin iç denetimini yasal ve kurumsal yönleriyle ele almak ve bu bağlamda Türkiye ile İngiltere uygulamalarını karşılaştırmak ve değerlendirmektir. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikli olarak kamu yönetiminde iç denetimin önemi vurgulanmış; sonrasında İngiltere ve Türkiye'de uygulanan kamu iç denetim sistemleri ele alınmış ve kamuda iç denetime ilişkin yaşanan değişimlere kısaca değinilmiştir. Son olarak ise çalışmanın esas amacına uygun olarak Türkiye ve İngiltere'de kamu iç denetim sistemleri karşılaştırılmış, ardından her iki ülkenin kamu iç denetim sistemlerinde var olan benzerlikler ve farklılıklar ana hatlarıyla ortaya konularak bu bağlamda Türkiye'nin kamu iç denetim uygulamalarına yönelik bazı öneriler geliştirilmiştir.

Çalışmada her iki ülkenin karşılaştırılması kapsamında Türkiye ve İngiltere'nin seçilmesinin nedeni olarak iç denetim olgusunun İngiltere'de gelişmesi ve uygulanmasının yanı sıra Türkiye'de iç denetim uygulamalarının İngiltere'deki yapı ve işleyişe benzer ve farklı yönlerinin olup olmadığı sorusuna öncelikle yanıt aranmıştır. Türkiye, idari sistem olarak merkezîyetçi olmakla birlikte iç denetim uygulamasında İngiltere'nin âdem-i merkezîyetçi iç denetim sistemine belli ölçüde benzemektedir. Dolayısıyla çalışmada Türkiye ve İngiltere'nin iç denetim uygulamalarının benzer özellikler taşımasına rağmen uygulama sürecinde ortaya çıkan çeşitli çelişkilerin karşılaştırılması da araştırılmıştır. Çalışma; kamu idarelerinde iç denetimine ilişkin mevcut durumun araştırılması ve değerlendirilmesinde çeşitli kaynaklardan yararlanılması bakımından "betimleyici (tasvir edici) araştırma yöntemi"ne, iç denetim uygulamalarının geçmişten günümüze kadar geçirdiği sürecin ortaya konulması bakımından ise "tarihsel araştırma yöntemi"ne dayanmaktadır. Çalışmada derlenen bilgilere dayalı olarak Türkiye ve İngiltere'de kamu iç denetim uygulamalarının benzer ve farklı özelliklerinin karşılaştırılmasının yanı sıra uygulama sürecinde ortaya çıkan çelişkiler ve çeşitli çözüm önerileri de ortaya konmuştur.

2. KAMU İDARELERİNDE İÇ DENETİMİN VARLIĞI VE ÖNEMİ

Kamusal işlere bağlı olarak yapı ve faaliyetlerden meydana gelen kamu yönetimi, gerek sahip olduğu roller gerekse verimlilik ve etkinlik açısından ön plana çıkar. Bu nedenle kamu yönetimi, hesap verebilirlik ve sorumluluk şeklinde yerine getirmesi gereken temel yükümlülüklerle sahiptir (Eryılmaz, 2015: 373-378). Bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi kapsamında kamu idarelerinde iç denetim ön plana çıkmaktadır.

İç denetime ilişkin çok sayıda tanım mevcuttur. Bu tanımların daha çok belli kurum ve bazı düşünürler tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Uluslararası Standardizasyon Kurumu'na göre iç denetim, denetim kriterlerinin ne ölçüde yerine getirildiğine ilişkin nesnel kanıtların elde edilmesi ve objektif değerlendirilmesine yönelik sistematik, bağımsız ve belgelendirilmiş bir süreçtir (ISO 19011: 2018; Naidoo, 2020). ABD İç Denetim Enstitüsü'ne göre ise iç denetim, kurumsal faaliyetlerin geliştirilmesini ve onlara değer katılmasını sağlayan bağımsız ve objektif güvence esaslı bir danışmanlık faaliyetidir (The Institute of Internal Auditors: 2024). İç denetim sayesinde kurumun risk yönetimi ve yönetim süreçleri etkili bir şekilde harekete geçirilmekte ve bu sayede kaynakların daha sistemli ve düzenli kullanılması sağlanmaktadır.

Bir kaynakta iç denetim (Mayne, 2006); kurumun çıktılarının, faaliyetlerinin veya durumunun önceden belirlenmiş kriterleri karşılayıp karşılamadığının saptanması ve belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır.

Dolayısıyla iç denetim; denetimin yapılması, hesapların ve ilgili varlıkların incelenmesi, mali gelir ve giderlerin doğruluğunun, yasallığının ve etkinliğin denetlenmesi amacıyla çeşitli birimler ve kuruluşlar tarafından yürütülen bağımsız bir faaliyettir. İç denetim sistemi sayesinde birim ve kuruluşların bünyesinde oluşturulan denetim birimlerinin, bu birim, kurum veya bağlı ortaklıkların mali gelir ve giderlerinin denetimi gerçekleştirilmektedir (Xiangdong, 1997: 200). Kamu yönetiminde iç denetim uygulaması ise, denetlenene karşı tarafsızlık ve nesnelliği içermektedir. Denetleme sürecinde toplanan kanıtların önemli ve uygun olma işlevine sahip olması gereklidir. Amaç ve sonuçların karşılaştırılmasında kriterlerin kullanılması ve önceden belirlenmiş standartların varlığı, kamu yönetiminde iç denetimin sağladığı fırsatlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bağımsız ve objektif olan iç denetim, bu sayede kamu yönetiminde hesap verebilirlik ve risk yönetiminin oluşmasına da katkıda bulunmaktadır (Prawitt, Smith & Wood, 2009: 1260). Bu sayede iç denetim, kamu idarelerinin kaynakları etkili ve verimli kullanmasını sağlar iken; aynı zamanda kamu hizmetlerinden yararlananların kamu idarelerine karşı güvenini artırmaktadır.

İç denetimde öncelikli amaç, yetki ve sorumlulukların belirlenmesi ve idare tarafından bir belge ile kayıt altına alınmasıdır. Kamu alanında iç denetim, kurum içindeki üst yöneticiden başlayarak oluşturulan denetim birimleri tarafından yerine getirilmektedir (Bozkurt, 2019: 7; Köse, 2007: 27). Kamu yöneticileri, kamu hizmetlerinin yürütülmesi konusunda yasalarla belirlendiği gibi takdir yetkisi konusunda yasalara bağlı olarak hareket etmektedir. Bu nedenle kamu yönetiminde iç denetim, hiyerarşik olarak ve denetim birimleri tarafından yasalara uygun olacak şekilde yerine getirilmektedir. Bu bağlamda iç denetime yönelik geleneksel yaklaşımların işlerin neden yapıldığından ziyade nasıl yapıldığına odaklanma eğiliminde olduğu da görülmektedir (Hawkes & Adams, 1994: 15). İç denetçinin yönetimde yöneticilere birtakım tavsiyelerde bulunması, iç denetimde yönetim fonksiyonlarını en iyi şekilde uygulamaya çalışması yönü ön plana çıkmaktadır.

İç denetimin asıl kaynağını iç kontrol faaliyetlerinin denetlenmesi oluşturmaktadır. İç denetim faaliyetlerinin iç kontrol süreçleri ve risk yönetimi ile birlikte ele alınması gerekmektedir (Pamukçu, 2019: 51). Bu bağlamda iç denetim ile iç kontrol sistemi arasında sıkı bir ilişki vardır. İç denetim, her şeyden önce iç kontrol sisteminin tamamlayıcısı ve bütünleştiricisi konumundadır. İç kontrol sisteminin kamu kaynaklarının etkililik, ekonomiklik ve verimlilik esasına dayalı kullanılmasına yönelik iş ve işlemleri kapsamı, yasaların uygulanmasını, faaliyetlerin düzenli ve güvenilir yapılmasını, bilginin üretilmesini, yolsuzlukların giderilmesini öngören yönetime güvence sağlayan bir yönetim aracı (Ekmekçi, 2022: 50) kabul edilmesi nedeniyle iç kontrol; iç denetimi de kapsayan bir yönetim fonksiyonudur. Dolayısıyla iç denetim daha çok yönetime ilişkin risklerin belirlenmesine ve azaltılmasına ilişkin yönetim süreçlerinin uygulanması konusunda iç kontrole yardımcı olmakta; yönetimin asli amaçlarına ulaşmasında iç kontrol kapsamında yönetime bilgi vermekte ve birtakım öneriler sunmaktadır.

İç denetim, Yeni Kamu Yönetimi reformlarının uygulanmasıyla kamu sektöründe giderek yaygınlaşan ve gelişen bir özel sektör uygulamasına dönüşmüştür. Bu denetim türü ile mali ve performans konularının yanı sıra yapılan faaliyetlerin yürürlükteki yasal düzenlemelere uygunluğunun sağlanması amaçlanmaktadır (Cordery & Hay, 2024). Bundan dolayı kamu yönetiminde iç denetimden sorumlu olan bağımsız ve tarafsız bir iç denetçi; kamu kurumunun yükümlü olduğu görevleri yerine getirmesinin yanı sıra yolsuzlukların giderilmesine de çalışmaktadır. Ayrıca iç denetçi, kamu yönetiminde üst yönetici için kamu politikalarını, planlarını, faaliyetlerini ve uygulama sonuçlarını bağımsız bir biçimde değerlendirmekte ve böylece kamu sektöründe gelecekte meydana gelebilecek riskleri ve güçlükleri tespit edebilmektedir (Yıldırım & Özyiğit, 2019: 7-8). Bu sayede iç denetçilerin yardımıyla yöneticilerin daha isabetli ve daha etkili kararlar alması kolaylaşmaktadır.

3. BAZI ÜLKELERDE KAMUDA İÇ DENETİM ÖRNEKLERİ

Kamu sektöründe iç denetim, karmaşık ve nispeten keşfedilmemiş geniş bir denetim alanını içermektedir (Hay & Cordery, 2018: 1). Denetim olgusunun aslında ortaya çıkışı oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Denetim, Eski Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerinde hesapların kontrolüne yönelik gerçekleştirilen bir meslek olarak kabul edilmektedir. İslam'ın 13. Yüzyıla kadar olan gelişme sürecinde kamu denetimi de bu gelişmeye dahil olmuştur. Modern anlamda denetim ise Sanayi Devrimi ile birlikte geniş anlamda gelişim göstermiştir (Khan, 1995: 2-3). Buna bağlı olarak denetim süreçlerinde ve modellerinde tarihsel süreç içerisinde çeşitli değişimler ve farklılıklar ortaya çıkmıştır. Her ülkeyi içine alan belirli bir denetim modeli bulunmamaktadır. Ülkeler ya yönetim geleneğine bağlı olarak ya da denetimde ortaya çıkan ihtiyaçlar çerçevesinde çeşitli denetim modelleri

uygulamışlardır. Dolayısıyla iç denetim sisteminin uygulanmasında ülkelerin yönetim sistemleri başta olmak üzere çeşitli faktörlere bağlı olarak farklı denetim modelleri söz konusu olmuştur.

İç denetimin kurum içerisindeki yapılanması, ülkelerin yönetim anlayışına ve denetimin varlığına bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. İç denetim sistemlerinin varlığını, Merkeziyetçi ve Âdem-i Merkeziyetçi sistem olmak üzere iki grup altında incelemek mümkündür (Baykara, 2014: 42). Merkeziyetçi modelde iç denetim olgusu mali denetim olarak şekillenirken, âdem-i merkeziyetçi modelde iç denetim modeli yönetimin sorumluluğunu kapsayacak şekilde ve ilgili kurumlar tarafından yerine getirilmektedir (Soylu, 2010: 79). Âdem-i merkeziyetçi model olarak da adlandırılan Anglo-Sakson iç denetim modelini uygulayan ülkelerin başında ABD ve İngiltere gelmektedir. Bunun yanı sıra Hollanda, Finlandiya, İrlanda, Estonya, Polonya, Slovenya ve Norveç gibi ülkeler de iç denetim sisteminde “yönetimin sorumluluğu ilkesi”ni benimsemişlerdir (Mallı, 2014: 29-31). Merkeziyetçi modelde Kıta Avrupası sisteminin “siyasetin sorumluluğu ilkesi” bağlamında gelişen, merkezi denetimin güçlü olduğu ve buna bağlı olarak teftiş kurulları ve müfettişlerden oluşan güçlü denetim birimleri bulunmaktadır. Merkeziyetçi modelin ağırlıklı olarak kullanıldığı ülkelerin başında Fransa olup, Portekiz, İtalya, İspanya ve Malta gibi ülkeler ise bu türden merkeziyetçi denetim modeli sistemini uygulamaktadırlar (Mil, 2016: 41; Mallı, 2014: 32-33). Ancak günümüzde hiçbir ülkenin yönetim sistemi tek bir modele dayanmamaktadır. Ülkenin sosyal, kültürel ve tarihsel dokusuna bağlı olarak bu yönetim sistemlerinin bileşimi farklı düzeylerde uygulanabilir.

Kıta Avrupası'nın denetim sisteminde öncü ülke Fransa; merkeziyetçi modelin uygulandığı denetim sisteminde teftiş kurulları veya genel müfettiş modeli ile ön plana çıkmaktadır. Fransa'da teftiş kurulları olarak Maliye Bakanlığı içerisinde genel maliye müfettişleri bulunmakta ve Fransa'da kamu kaynağının kullanıldığı her alan, genel maliye müfettişlerince denetlenmektedir (Uzun 2007: 7; Karatepe, 2011: 14-19). Bu doğrultuda Fransa'nın hem yönetim hem de denetim yapılanması, merkezi yönetim geleneği çerçevesinde gelişmiştir. Fransa'da iç denetim sistemi belirli standartlar ve kurallara bağlı olarak gelişmiş ve zaman içinde kendine özgü bir yapıya kavuşmuştur. Ancak dünyada iç denetim modeli ve uygulamasının ortaya çıkışına Amerika ve İngiltere'nin öncülüğünde Anglo-Sakson yapı ve işleyiş gösterilmektedir.

Modern iç denetimin tarihsel olarak gelişimi ilk olarak ABD'de başlamıştır. ABD'de 1941 yılında “İç Denetçiler Enstitüsü” kurulmasıyla birlikte iç denetimin varlığı kurumsal bir çerçeveye kavuşmuştur. Yine ABD'de 1977 yılında çıkarılan “*Yabancı Ülkelerde Yolsuzluk Uygulamaları Yasası*” ile birlikte iç denetimle sağlanabilecek güvencenin önemini anlaşılması ve kuruluşların iç denetim birimleri kurmalarına yönelik anlayış gelişmiştir (Adiloğlu, 2010: 17; Korkmaz, 2007: 6). İç denetim uygulamalarına yönelik genel standartların belirlenmesinde ABD'deki uygulamalar önemli olmuş; iç denetim ve bu denetim mesleğine yönelik bakış açısının daha profesyonel bir içerik kazanmıştır. Buna bağlı olarak iç denetim sistemi, dünya genelinde çeşitli uygulamalara ve dönemlere bağlı olarak gelişim gösteren ve çeşitli etkenlerle birlikte dönüşen bir yönetim aracı olma özelliğine sahiptir.

4. İÇ DENETİM MODELİNE ÖNCÜ ÜLKE: İNGİLTERE

İngiltere, 17. yüzyıldan itibaren parlamentoda vergilerin artırılması, veto edilmesi ve hükümet harcamalarının onaylanmasında olduğu gibi, modern denetim biçiminin kazanılmasına iç denetim uygulamaları bakımından örnek gösterilebilecek bir ülkedir (Hay & Cordery, 2018). Bu bakımdan İngiltere, iç denetim sisteminin oluşturulması ve uygulanması sürecinde diğer ülkelerin öncüsü konumunda yer almaktadır.

İç denetimde âdem-i merkeziyetçi modele sahip olan İngiltere, iç denetim sistemini hesap verebilirliğinin yanı sıra iç mali kontrol çerçevesinde yürütmektedir (Gürkan, 2009: 79). İngiltere'deki kamuda iç denetimin tarihsel gelişimi, Ortaçağ döneminden günümüz Modern dönemine kadar olan süreçte iki alt dönemde incelendiğinde beş temel farklılık ön plana çıkmaktadır (James, 2008: 1070-1071): Birincisi, Ortaçağ İngiltere'sinde iç denetim bir izleme aracı olarak daha çok kişisel gözlemlenme ve kişisel ilişkilere dayanmaktaydı. Hesapların denetiminden dolayı ilgililer, yöneticiler tarafından doğrudan sorgulanmaktaydılar. Oysa, Modern dönemde iç denetimde performans ve yazılı belgelere dayalı hesap verebilirlik uygulaması başlamıştır. İkincisi, Ortaçağ döneminde iç denetimde karlılık ve verimliliğe daha az odaklanırlar iken; günümüz modern İngiltere'sinde bu değerler daha çok önemsenmiş ve iç denetimde daha çok uygulanmaya başlamışlardır. Üçüncüsü, Ortaçağ İngiltere'sinde iç denetim ortamı modern döneminkinden daha katı hiyerarşik bir yapıya sahipti ve zorlayıcı bir esasa dayanmaktaydı. Kurallara uymamanın cezası da çok ağırdı. Oysa günümüz modern İngiltere'sinde yaptırım olarak ölüm veya fiziksel açıdan sakatlık cezası yerine hapis cezası uygulanmaktadır. Dördüncüsü, Ortaçağ

İngiltere’inde risk yelpazesi bugünkünden çok sınırlıydı. Günümüz modern İngiltere’inde ise risk yeniden tanımlanarak çok geniş bir alanı kapsamış ve yeniden düzenlenmiştir. Beşinci ve son olarak ise, Ortaçağda denetimin sonunda raporlama sözlü ve tartışmalı bir yapıya bürünür iken; günümüz İngiltere’inde bu uygulama yerini yazılı, bilgi ve iletişime dayalı bir hesap verme sorumluluğuna bırakmıştır.

İngiltere’de merkezi hükümet tarafından geliştirilen performans yönetimi yaklaşımlarının muhtemelen Avrupa’da en iyi bilinenler olduğu anlaşılmaktadır. Bu uygulamaların merkezi olarak yönetilen, zorunlu, ülke çapında kurulmuş ve yaptırımlara tabi bir performans yönetiminin bir türü olduğu düşünülmüştür (Kuhlmann & Bogumil, 2018: 549). İngiltere’de yönetim sorumluluğu ilkesine bağlı olarak şekillenen iç denetim, kamu giderleri ve gelirlerinin denetiminde Maliye Bakanlığı’na bağlı bir birim şeklinde uygulanmamıştır. Âdem-i merkeziyetçi sistemden dolayı iç denetim, bakanlıkların kendi iç denetçileri tarafından yerine getirilmektedir. İngiltere’de “Mali Görevli” olarak isimlendirilen görevli, kamu harcamalarına yönelik hesap verme ilkesine bağlı olarak çalışmakta; görev ve sorumluluklarının içeriği bakımından ise Hazine’ye bağlı görevlerini yerine getirmektedir. Bakanlık Mali Görevlisinin, kamu harcamaları hakkındaki “uygunluk, yerindelik ve performans denetimini” yerine getiren meclis komitesine hesap verme zorunluluğu vardır (Baykara, 2014: 50).

İngiltere’nin kamu yönetiminde her bir bakanlıkta bulunan iç denetim biriminin ana amacı, Bakanlık Mali Görevlilerinin gerçekleştirdikleri iç kontrol sürecini güvence altına almaktır. Buna bağlı olarak, söz konusu olan birim başkanının sorumluluğu, Bakanlık Mali Görevlisine karşıdır. İngiltere kamu yönetiminde iç denetime yönelik öncelikli amaç, Bakanlık Mali Görevlilerinin yürüttükleri iç kontrol sisteminin güvence altına alınmasıdır (Soylu, 2010: 75; Günerdem, 2004: 30). Meclise karşı sorumlu olan Hazine, bakanlıkları da elinde bulundurdukları kaynaklara yönelik olarak hesap verme sorumluluğuna tabi tutmuştur. Bakanlığa tahsis edilen kaynakların korunması görevini yerine getiren Bakanlık Mali Görevlisi, kamu harcamalarına yönelik hesap verilmesinde iç denetçi olarak kilit bir öneme sahiptir. İngiltere iç denetiminde, “Kamu İç Denetim Rehberinde” belirlenmiş hedeflere ve standartlara uyum göstermenin yanı sıra iç denetimin kalitesinin ve etkinliğinin artırılması da amaçlanmaktadır (Günerdem, 2004: 31). Bu sayede kaynakların daha etkili ve verimli kullanılması söz konusu olmaktadır.

İngiltere’de kamu yönetiminde iç denetim sistemine ilişkin uyulması gereken prensipler, “dürüstlük, tarafsızlık, meslek ehliyeti ve sır saklama” şeklinde sıralanmaktadır. İngiltere’de iç denetim standartlarının yanı sıra amaç ve sorumlulukların saptanması, risk yönetiminin belirlenmesi ve iç denetçinin danışmanlık rolünün kabul edilmesi, iç denetimin kapsamını oluşturan temel hükümler arasında yer almıştır. Ayrıca denetçinin bağımsız olması da iç denetimde bağımsızlık ilkesi açısından önemlidir (Özeren & Ekinci, 2004: 4-5). Bu ilkelerin kararlılıkla uygulanması iç denetim sisteminden beklenen yararları artırmaktadır.

İngiltere dünyada iç denetim sisteminin geliştirilmesi konusunda öncü bir role sahip olması ve iç denetim birimleri olarak âdem-i merkeziyetçi bir yapıda olması açısından ön plana çıkmıştır. Ancak İngiltere’de âdem-i merkezi kamu iç denetimi sisteminden, merkezi iç denetim yapısına doğru geçilen önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümün temelinde ise iç denetim birimleri arasında belirli ve uyumlu standartların saptanması ihtiyacı bulunmaktadır (Kiral & Hatipoğlu, 2019: 183-184). Buna bağlı olarak iç denetim fonksiyonunun âdem-i merkeziyetçi yapısından kaynaklanan yetersizlikler, İngiltere’de kamu iç denetim sistemine yönelik birtakım yeni düzenlemelere başvurulmasını gerekli kılmıştır.

5. TÜRKİYE’DE KAMU İDARELERİNDE İÇ DENETİM UYGULAMASI

Türk kamu denetim sistemi, teftiş kurulları ve müfettişler üzerine kurulan Kıta Avrupası denetim sistemi doğrultusunda yapılanmıştır. Ancak KMYK bağlamında ve ilgili süreç içerisinde geliştirilen reformlarla birlikte Türkiye’de iç denetim ve dış denetimden oluşan Anglo-Sakson sistemine yönelik bir dönüşüm yaşanmıştır (Mil, 2016: 63). Anglo-Sakson kamu denetim sistemine doğru bir geçişin olması, Türkiye gibi üniter devlet anlayışında olan ve merkeziyetçi denetim elemanları ve birimlerine sahip bir örgütlenme için çeşitli çelişkileri de beraberinde getirmiştir.

Türkiye’de kamuda iç denetim süreci, yasal olarak KMYK’na dayanmaktadır. Bu kanun ile iç denetimin uluslararası standartlara uygun olarak uygulama esaslarının belirlenmesi sağlanmış ve ilgili kanunda iç denetim birimleri, standartları ve gerekli faaliyetlerin belirlenmesine ilişkin unsurlar yer almıştır. Kamuda iç denetim süreci, temel olarak kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını ve iç denetim sürecinin daha şeffaf uygulanmasını gerektirmiştir. 2006 yılından itibaren fiilen uygulanmaya başlayan KMYK ile birlikte iç denetim

uygulamasını kamu kurumu ve kuruluşları için yasal bir yükümlülük haline dönüştürmüştür. Bunun yanı sıra 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle birlikte kamuda iç denetim sisteminde çeşitli yansımalar ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de iç denetim sistemi öncelikli olarak özel sektörde ve uluslararası şirketlerde uygulama alanı bulmuş; sonrasında kamu alanında iç denetim sistemine geçilmiştir. 1900’lü yıllarda denetim, belgelere yönelik hata ve hilelerin tespit edilmesini içermekteydi. 1927 tarihli Muhasebe-i Umumiye Kanunu, Türkiye’de iç denetim uygulamasını başlatan bir kanundu. Ancak ilgili kanun, zamanla mali sistemin bütünlüğünü koruyamaması, denetim dışında kalan alanların çoğalması ve diğer benzeri nedenlerden dolayı işlevini yitirmiştir (Önen & Özmen, 2011: 94). 1930’lu yıllardan itibaren ise belgelere yönelik denetimin yanı sıra finansal tabloların da dahil edildiği bütüncül bir denetim fonksiyonu uygulanmasına geçilmiştir (Çevikbaş, 2011: 48; Kartal, 2013: 11).

1995 yılında Türkiye’de İç Denetim Enstitüsü’nün kurulmasıyla birlikte iç denetim, dernek vasfında gelişim göstermiş ve Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne aday ülke olması, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile olan ilişkilere bağlı olarak kamu alanında iç denetim gerekli görülmüştür. Bu gereklilik doğrultusunda 2002 yılında T.C. Merkez Bankası bünyesinde İç Denetim Genel Müdürlüğü kurulmuştur (İç Denetim Koordinasyon Kurulu, 2009). 2003 yılında 5018 sayılı Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle birlikte kamu mali yönetimi alanında ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak Türk kamu idarelerinin denetiminde “iç denetim” uygulaması ilk defa oluşturulmuştur. Türk kamu mali yönetim sisteminde yapılan değişikliklerle birlikte 2003 yılından itibaren iç denetim uygulaması, Türk kamu yönetiminin kapsamına dahil olmuş ve 2006 yılında da Türk kamu yönetimi sisteminin uygulama alanına girmiştir. 2003 yılında yasal bir zemin sağlayan ve 2006 yılından itibaren ise yürürlüğe giren KMYK ile birlikte düzenleyici ve denetleyici kurumların dışında kalan tüm kamu kurum ve kuruluşlarında iç denetim uygulaması başlatılmıştır (Çevikbaş, 2011: 49).

KMYK’nda (md. 63) iç denetim; kamu idarelerinin faaliyetlerine değer katılmasına ve geliştirilmesine ilişkin kaynakların ekonomik, etkili ve verimli kullanılmasının değerlendirilmesi ve kılavuzluk yapılması amacıyla gerçekleştirilen bağımsız, nesnel güvence sağlayan ve danışmanlık yapan bir etkinlik olarak tanımlanmıştır. Ayrıca ilgili Kanun ile birlikte kamu idarelerinde iç denetçi görevini yerine getirecek görevlilerin nitelikleri ve atanma kriterleri de belirlenmiştir (KMYK, 2003: Geçici Madde 21). Buna bağlı olarak kamu iç denetim sisteminin uygulamalarına yönelik kamu kurumlarında görev ve sorumlulukların tam anlamıyla anlaşılması ve kamu iç denetim birimlerinde görev alan iç denetçilerin mesleki yetkinliğe sahip olması şartı getirilmiştir. Çünkü iç denetçinin teknik bilgi ve becerilerinde ortaya çıkan eksiklik, iç denetim sürecinin etkinliğini olumsuz yönde etkileyebilecektir.

KMYK’nda denetim anlayışında ortaya çıkan yenileşmenin yansıması olarak, iç denetimin kamu idarelerinde uygulanması için gerekli yasal altyapı sağlanmıştır. Bu şekilde iç denetim, “kaynakların verimli kullanımı, hesap verebilirlik ve mali saydamlık” şeklindeki ilkelere bağlı olarak yeniden oluşturulmuştur (Tufan & Görün, 2013: 116-117). İç denetimin objektif verilere dayandırılması, iç denetim biriminin güvencesinin sağlanmasının, danışmanlık faaliyetinin yürütülmesinin yanı sıra idari faaliyetlerin geliştirilmesi yönündeki anlayışların KMYK ile birlikte uygulanması hedeflenmiştir. Kamu kurumlarında iç denetime yönelik nitelik ve performans standartlarına ek olarak kamu iç denetçilerinin, dürüstlük, nesnellik, gizlilik ve yetkinlik biçimindeki kurallara uyması gerektiği öngörülmüştür (Çevikbaş, 2011: 49-50). Ancak Türkiye’de kamu iç denetiminde hem idari yapıda var olan belirsizlikler hem de denetimde bağımsızlığın tam olarak yerleşememesi, iç denetimde yaşanan önemli problemler olarak sayılmıştır (Baykara, 2014: 54).

Ülkeler arasında uygulanan iç denetim sistemlerinin standart bir içeriğe sahip olmadığını anlaşılmaktadır. Türkiye’de uygulanan iç denetim sistemine yönelik farklı görüşler de bulunmaktadır. Ancak KMYK bağlamında Türkiye’de iç denetim sistemi olarak âdem-i merkezîyetçi modelin uygulandığı görülmekte ve bu uygulanan âdem-i merkezîyetçi model ise, İngiltere’de de uygulanan ve “yönetim sorumluluğu anlayışını” içermektedir (Baykara, 2014: 56). Türkiye’de 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle birlikte Anayasa’nın 8. maddesi değiştirilerek, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı’na verilmiştir. Ayrıca Anayasa’nın 104. maddesinde Cumhurbaşkanı’nın üst düzey kamu yöneticilerini ataması, görevlerine son vermesi ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasların Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmesi bakımından yürütme süreci hızlandırılmak istenmiştir.

Kamu iç denetim sisteminin ademi-merkeziyetçi modelde hızlı karar mekanizmalarının olmasının yanı sıra, iç denetimde etkinlik ve verimlilik esaslı ön plana çıkmıştır. İdarenin sorumluluğunun merkeze alınması, kurumlara kendi bütçelerini “hazırlama, uygulama, kontrol ve raporlama sorumluluğu” getirilmiştir (Yılmaz & Yıldız, 2019: 225). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde denetleme birimi olarak, Devlet Denetleme Kurulu oluşturulmuş ve bu birime kamu kurum ve kuruluşlarına yönelik “inceleme, araştırma, denetleme, soruşturma ve teftiş yapma” şeklinde yetkiler verilmiştir. Ayrıca mali yönetim ve iç kontrol sağlanmasına yönelik çeşitli düzenlemelerin yapılması amacıyla bu konuda Kamu Mali Yönetim ve Dönüşüm Genel Müdürlüğü’ne önemli yetkiler tanınmıştır (Tögel, 2016: 98-100; Yılmaz & Yıldız, 2019: 236). İç denetimin kamuda etkili uygulanmasında kurum ve kuruluşlar arasında işbölümüne gidilmesi ve bunun yasal dayanağının oluşturulması bu konuda ortaya çıkabilecek belirsizliği ortadan kaldıracak ve iç denetimin aktif uygulanmasına yol açacaktır.

6. TÜRKİYE VE İNGİLTERE KAMU İDARELERİNDE İÇ DENETİM UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Türkiye ve İngiltere’deki kamu iç denetim uygulamaları karşılaştırıldığında her iki ülkenin kamu iç denetim sistemlerinin kendilerine has özelliklere sahip oldukları fark edilmektedir. İç denetim sistemlerindeki kimi benzerliklerin yanı sıra kurumsal yapılar, iç denetim uygulamalarının gelişim süreci ve kamu kurumlarıyla etkileşimleri gibi her iki sistem arasında da birtakım farklılıklar vardır. Bu nedenle her iki ülkenin iç denetim sistemlerinin temel benzer ve farklı yönlerinin irdelenmesi, her ülkedeki kamu idarelerinin iç denetim uygulamalarının belirgin özelliklerini ortaya çıkaracaktır.

Türkiye ve İngiltere kamu iç denetimleri bakımından karşılaştırıldığında öncelikli olarak iç denetimde âdem-i merkeziyetçi modele sahip olmaları yönüyle dikkat çekmektedir. Hesap verme sorumluluğunun yalnızca bireysel değil, aynı zamanda kurumsal düzeyde tutulduğu ve yerel yönetimlerin yetki düzeyinin artırıldığı âdem-i merkeziyetçi model, İngiltere’nin öncülüğünde oluşmuştur. Âdem-i merkeziyetçi modelin temelinde ise “yönetim sorumluluğu” esaslı bulunmaktadır (Baykara, 2014: 47). Türkiye, idari sistem olarak Fransa’dan merkeziyetçi örgütlenmeyi temel almakla birlikte AB müzakere sürecinden kaynaklı olarak iç denetim modeli olarak âdem-i merkeziyetçi modeli yürütmektedir. Böylece iç denetim, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ayrı ayrı yürütülmekle birlikte standartların sağlanması ve kalite kontrolü açısından merkezi izlemeye tabi tutulmuştur (Mallı, 2014: 32; Baykara, 2014: 55).

Türkiye’de KMYK öncesinde harcamaların ön mali kontrollerinin yapılması Maliye Bakanlığı’na bağlı başkanlıklar tarafından kontrol edilmekteydi. Maliye Bakanlığı’na bağlı denetim birimlerinin kontrolüne dayanan iç kontrol, merkeziyetçi modelin bir yansımasıydı. Ancak KMYK sonrasında ise kamu harcamalarının sorumluluğu harcamayı yapan kamu idaresine geçmiştir (Mallı, 2014: 28). İngiltere ve Türkiye’deki kamuda iç denetim sistemi, denetim standartlarının belirlenmiş olması açısından birtakım benzer özelliklere sahiptir. Her iki ülkenin kamuda iç denetim sisteminde bağımsızlık ve objektif değerlendirme ilkeleri benimsenmiştir (KMYK, md. 63; Özeren & Ekinci, 2004: 6). Buna bağlı olarak her iki ülke, iç denetim süreçlerini standartlara bağlı olarak yönlendirmekte ve uygulamaktadırlar.

Türkiye ve İngiltere’de iç denetimin bağımsızlığın sağlanmasında olduğu gibi, iç denetçilerin de bağımsız ve tarafsızlık ilkelerine uyması beklenmektedir. Denetçilerin çalışmaları sırasında dürüstlük ve tarafsızlık şeklindeki etik kurallara bağlı kalmaları istenmiştir (Özeren & Ekinci, 2004: 12; KMYK, md. 67). Bu şekilde iç denetçilerin, kurum içerisinde denetimlerini objektif olarak gerçekleştirmeleri ve buna bağlı olarak yaptıkları değerlendirmeler sonucunda hedeflenen sonuçlara ulaşmaları sağlanmaktadır. Bundan dolayı her iki ülkede de iç denetçilerin bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerine göre hareket etmesi zorunlu hale getirilmiştir.

Hem Türkiye’de hem de İngiltere’de iç denetim süreçleri risk odaklı olarak şekillenmiştir. Mali işlemler sırasında risk yönetimi ve kontrol süreçlerinin etkin çalışması durumu gerekmektedir. Ayrıca risk analizlerinin yapılması, kamu idarelerinin yönetim ve kontrolünde iç denetçinin görevleri arasında sayılmıştır. Buna bağlı olarak iç denetçinin risk yönetimi ve kontrolü konusunda etkin olması beklenmektedir (Özeren & Ekinci, 2004: 8; KMYK, md. 63). Yani her iki ülkede de iç denetimin varlığı, kamu kurumlarının risklerini önceden belirlemeleri ve buna uygun yönetim ve izleme araçlarını belirlemeleri iç denetim süreçlerinde önemli bir araç haline gelmiştir.

Türkiye ve İngiltere'deki kamu iç denetim uygulamaları arasında önemli farklılıklar da vardır. Bu noktada iç denetim uygulamaları açısından her iki ülkedeki kurumsal farklılıklar dikkat çekmektedir. Ayrıca Türkiye ve İngiltere'de her şeyden önce idari sistem olarak farklı örgütlenme modelleri söz konusudur. Buna karşılık Türkiye ve İngiltere'de iç denetim uygulaması âdem-i merkeziyetçi sisteme göre şekillenmiştir (Baykara, 2014: 55-56). İç denetim modeli, Türkiye'de 2006 yılından itibaren fiilen uygulanmaya başlamışsa da birçok ülkenin idari sisteminde bu modelin daha önceki yıllarda yürürlüğe girdiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda İngiltere, farklı ülkeler arasında iç denetim sisteminin geliştirilmesinde ve uygulanmasında öncü bir konumda yer almıştır (Gürkan, 2009: 79). Dolayısıyla İngiltere, iç denetim sisteminin geliştirilmesi ve uygulanması sürecinde yerine getirdiği öncü konumdan dolayı birtakım ayırt edici özelliğe sahiptir.

Türkiye'de KMYK ile birlikte kamuda iç denetim yapısında çeşitli düzenlemeler yapılmasına rağmen, kamu idarelerinin iç denetim bakımından Türk kamu yönetiminin merkeziyetçi anlayışıyla yeterli uyum sağlamadığını ifade etmek mümkündür. Ayrıca Türk kamu yönetiminde iç denetim için gerekli ölçülebilir bir düzenin oluşturulmamış olması, iç denetim ve kamu yönetimi arasında uyumsuzluklara da neden olabilmektedir (Bilge, 2014: 28, 51). Türkiye'nin kurumsal yapısının merkeziyetçi olmasının yanı sıra İngiltere'deki kamu yönetiminin daha dağınık bir yapıya sahip olması, kamu iç denetim sürecinde her iki ülke arasındaki belirgin farklılıklar şeklinde kendini göstermektedir.

Her iki ülkede de iç denetim süreçlerinin ortaya çıkması ve kurumsal olarak yansması farklı zamanlarda oluşmuştur. İngiltere iç denetimde âdem-i merkeziyetçi modelin öncüsü olarak sayılmakla birlikte Türkiye, AB müzakere süreci doğrultusunda ve fiili olarak 2006 yılında kamu iç denetim uygulamasına geçmiştir (Baykara, 2014: 56). Bu durum kamu iç denetim sisteminin ülkeler arasında kurumsal olarak gelişmesi ve olgunlaşması sürecinde farklılıkların yaşanmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak her iki ülkede de kamu iç denetim süreçlerinin mevcut ihtiyaçlara ve özelliklere göre şekillendiği anlaşılmaktadır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye ve İngiltere'de uygulanan kamu iç denetim sistemleri karşılaştırıldığında her iki ülkenin kamu iç denetim sistemleri arasında birtakım benzerlikler dikkat çekmektedir. Her iki ülkenin kamu iç denetim sistemleri arasındaki en önemli benzerlikler olarak başlıca âdem-i merkeziyetçi model çerçevesinde hesap verebilirlik, kaynakların etkin ve verimli kullanımı, sorumluluk alınması, standartların belirlenmesi ve risk yönetiminin sağlanması sayılabilir.

Türkiye ve İngiltere'nin kamu iç denetim uygulamalarında kimi benzerliklerin olması yanında her iki ülkenin kamu iç denetim uygulamalarında belirgin farklılıklar da vardır. Her iki ülkede iç denetim uygulamaları belirli yasal düzenlemelere bağlı olarak belirlenmekle birlikte yönetim ve uygulama aşamalarında ülkeler arasında belirgin farklar da ortaya çıkmaktadır. İngiltere'de iç denetim uygulamaları, Türkiye'ye kıyasla tarihsel sürecin daha erken başlaması, uygulama sırasında yeterli altyapıya sahip olması ve gerekli yetkinliği sağlaması bakımından Türkiye'den ayrılmaktadır.

Her iki ülkede de iç denetim sisteminin kamu kurum ve kuruluşlarıyla iş birliği sağlaması ve denetimde koordinasyona uyulması zorunluluğu esastır. Ayrıca iç denetçilerin raporlarının ve bulgularının gereğine uyulması da istenmiştir. Bu duruma bağlı olarak Türkiye'de kamu iç denetim sürecine yönelik bazı uyumsuzluklara rastlanabilmektedir. Ancak etkili bir kamu iç denetiminin sağlanması için denetçiye bağlı olarak elde edilen denetim sonuçlarına uyulması şarttır. Türkiye'nin kamu iç denetimine yönelik olarak sayılan eksik veya yetersiz yönlerin iç denetimde daha etkin ve verimli sonuçlara ulaşılması için tamamlanması gerekmektedir. Böylece kamu iç denetim sisteminde etkinlik ve verimlilik sağlanarak kamu kaynaklarının kullanımında risklerin ortadan kaldırılması söz konusu olacaktır.

İngiltere'de kamu iç denetimine yönelik özel olarak belirlenmiş standartlar vardır. Ayrıca İngiltere'de iç denetimin belirlenmesinde etkili olan standartlar, uluslararası alanda yapılan düzenlemelerle uyumludur (Mallı, 2014: 29). Bu durum Türkiye'de kamuda iç denetimin amaçlarına ulaşması için öncelikli olarak ve tam anlamıyla bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerine uyulmasını sağlayan yasal düzenlemelerin veya belirli standartların yeterince uygulanmasından geçeceği ilk bakışta düşünülebilir. Böylece Türkiye'nin iç denetim birimlerinin dış etkenlerden bağımsız bir konumda olmasının sağlanması ile birlikte kamu iç denetiminde istenilen amaçlara daha etkili ve etik ilkelere dayalı bir şekilde ulaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Türkiye’de kamu iç denetim sisteminin hukuki temelleri KMYK ile birlikte atılmışsa da bu kanunun ilgili şartlara göre zaman içinde güncellenmesi ve kamuda iç denetiminin rolünün ve kapsamın genişletilmesi gereklidir. İç denetimin rolünün ve kapsamının gelişmesinde risk yönetiminin sağlanması yanında iç denetimin sürekli bir şekilde izlenmesini sağlayan kontrol sistemi de güçlendirilebilir. Böylece risk yönetim ve uyumluluk için gerekli olan kontrollerin yapılması, Türkiye’de kamu iç denetim sisteminin daha kapsamlı bir şekilde uygulanmasını sağlayacaktır. Türkiye’de kamu iç denetim sürecinde elde edilen denetim bulgularına bağlı kalarak hareket edilmesi de risklere karşı gerekli önlemlerin alınmasını ve düzenleyici işlemlerin buna göre yapılmasını gerektirmektedir. Buna bağlı olarak kamu kurumlarının iç denetimle birlikte ortaya çıkan sonuçlara göre riskleri azaltacak yönde hareket edilmesi ve iç denetim sürecinde etkin bir işlevin yerine getirilmesi kaçınılmazdır.

Ülkemizde kamu iç denetimine yönelik 2003 yılından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde yapılan düzenlemelere kadar olan süreçte iç denetime yönelik direncin yanı sıra plan ve programlarda üst yöneticilerin eylemlerine bağlı olarak gecikmeler, iç denetim ve teftiş konusunda ortaya çıkan çatışmalar da iç denetimde karşılaşılan etkili sorunlar olmuştur (Uzun & Usta, 2021: 34). Buna bağlı olarak kamu iç denetiminde yaşanan sorunların çözümüne yönelik somut adımların bir an önce atılması ve bu sorunların çözümünde temel olarak, kamu iç denetim birimleri ve kamu kurumları arasında güçlü bir iş birliği ve dayanışmanın sağlanması da şarttır.

İç denetimde şeffaflık ve açıklık olunmaması sorunlarının çözümünde iç denetim faaliyetlerinin açık ve erişilebilir bir zeminde bulunmasını gerekli kılmaktadır. Ayrıca iç denetimle elde edilen bilgilerin ilgili kurum ya da bireylerle zamanında ve doğru bir şekilde paylaşılması da bu tür sorunların giderilmesinde etkili olacaktır. Günümüzdeki teknolojik imkanların ve gerekli güvenlik önlemlerinin etkin bir şekilde kullanılması, Türkiye’de kamu iç denetiminin başarılı bir şekilde uygulanmasına da zemin hazırlamaktadır. Kamu iç denetiminde elde edilen geniş verilerin analiz edilmesinde yapay zekâ gibi önemli teknolojilerin kullanılmasının yanı sıra kamu iç denetiminde siber güvenlik önlemlerinin alınması da Türkiye’de iç denetim sürecinin başarılı bir şekilde uygulanmasını kolaylaştırabilecektir.

Türkiye’de kamu iç denetim sisteminin etkinliğinin sağlanmasında eğitim ve farkındalığın artırılması da önemlidir. Eğitim ve farkındalığın artırılması, hem iç denetimi mesleki olarak yerine getiren profesyoneller için hem de kamu kurumlarında yer alan yönetici ve çalışanlar için gereklidir. Böylece kamu iç denetiminin önemini ve rolünü anlaşılması bu denetimin başarılı uygulanmasını kolaylaştıracaktır. Ayrıca iç denetime yönelik belli standartların hazırlanması, yasal zeminin oluşturulması ve ilgili yöntemlerin şekillendirilmesi de bu türden bir iç denetim uygulamasına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla İngiltere’deki iç denetim uygulamalarının ülkemiz açısından hassas bir şekilde değerlendirilmesi ve yararlı olabilecek türden özelliklerin öncelikle dikkate alınması, Türkiye’de özellikle başarılı bir iç denetim sürecine önemli katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Adiloğlu, B. (2011). *İç Denetim Süreci ve Kontrol Prosedürleri*. (1. Baskı). Türkmen Kitabevi.
- Baykara, S. T. (2014). OECD Ülkelerinde İç Denetim. *Denetim*, (14), 42-58.
- Bilge, S. (2014). Kamu Sektöründe İç Denetimin Başarıyla Uygulanmasında Rol Oynayan Faktörler. (Ed. H. Kırıl). *İç Denetim “Yönetime Değer Katmak”* (Ss. 21-54). *İç Denetim Koordinasyon Kurulu Yayını*
- Bozkurt, P. (2019). Yönetişim Ekseninde İç Denetim ve Kamu İç Denetim Standartları Çerçevesinde Gelişime Açık Yönleri. *Gazi Kitabevi*.
- Cordery, C. J. & Hay, D. (2024). Public Sector Audit: New Public Management Influences And Eco-System Driven Reforms. *Journal Of Public Budgeting Accounting & Financial Management*, Emerald Publishing Limited, 1096-3367.
- Çevikbaş, R. (2011). Türkiye’de İç Denetim Kurumu. *Türk İdare Dergisi*, 471, 47-67.
- Ekmekçi, M. (2022). *İç Denetim Faaliyetinde Şeffaflık*. Siyasal Kitabevi.
- Eroğlu, F. & Khan, M. A. (1995). Yeni Başlayanlar İçin Denetime Giriş. (Çeviren: Faruk Eroğlu). *Sayıştay Dergisi*, (19), 15-30.

- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu Yönetimi Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar*. (8. Baskı). Umuttepe Yayınları.
- Günerdem, D. E. (2004). AB Aday Ülkelerinin Kullanımı İçin Kamu Harcama Kontrol Sistemi (İngiltere Örneği). *Bütçe Dünyası Dergisi*, 18.
- Gürkan, N. Z. (2009). *Türk Kamu Mali Yönetiminde İç Denetim ve İç Denetim Algısı*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Maliye Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Hawkes, Lindsay C. & Adams, Michael B. (1994). Total Quality Management Implications For Internal Audit. *Managerial Audity Journal*, Vol. 9, MCB University Press, No. 4, Pp.11-18.
- Hay, D. C. & Cordery, C. J. (2018). The Value Of Public Sector Audit: Literature And History. *Journal Of Accounting Literature*, Vol.40, June, Pp.1-15.
- ISO 19011 (2018). Guidelines For Auditing Management Systems. <https://www.iso.org/standard/70017.html>
- İç Denetim Koordinasyon Kurulu. (2009). *Kamu İç Denetim Genel Raporu 2008*.
- James, M. J. (2008). Internal Control, Accountability And Corporate Governance: Medieval And Modern Britain Compared. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 21, No.7, Pp. 1052-1075.
- Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. (2003). *T.C Resmî Gazete*, No: 25 326, 24 Aralık 2003.
- Karatepe, K. (2011). Uluslararası Gelişmeler ve Türkiye’de Denetimin Yeniden Yapılanması. *Denetim Dergisi*, 116, 5-21.
- Kartal, F. (2013). Türkiye’de Kamu ve Özel Sektörde İç Denetim Uygulamaları. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(99), 8-36.
- Kiral, H., & Hatipoğlu, İ. (2019). İngiltere Kamu İç Denetim Sisteminde Merkezileşme ve Devlet İç Denetim Ajansının Kurulması. *Sosyoekonomi*, 27(39), 175-185.
- Korkmaz, U. (2007). Kamuda İç Denetim. *Bütçe Dünyası Dergisi*, 2(25), 4-15.
- Köse, H. Ö. (2007). Dünyada ve Türkiye’de Yüksek Denetim. *T.C. Sayıştay*, 145, 10.
- Kuhlmann, S. & Bogumil, J. (2018). Performance Measurement And Benchmarking As “Reflexive Institutions” For Local Governments Germany, Sweden And England Compared. *International Journal Of Public Sector Management*, Vol. 31, No: 4, Pp. 543-562.
- Mallı, İ. (2014). İç Denetimde Farklı Ülke Modelleri Bu Modellerin Üstünlük ve Zayıflıkları ile Ülkemizin İç Denetim Sistemiyle Karşılaştırılması. *Denetişim*, (14), 27-41.
- Mayne, J. (2006). Audit And Evaluation İn Public Management: Challenges, Reforms, And Different Roles, *Journal Of Program Evaluation*, 34(1), Pp. 57-70.
- Mil, H. İ. (2016). *Türk Kamu Denetim Sistemi*. (1. Baskı). Gazi Kitabevi.
- Naidoo, I. (2020). Audit And Evaluation: Working Collaboratively To Support Accountability, *Evaluation-Sage Journals*, Vol.26, Issue:2, 177-189.
- Önen, S. M. & Özmen, B. (2011). Kamu Mali Yönetiminde Kontrol ve Sorumluluk. *Sayıştay Dergisi*, S. 81, 91-110.
- Özeren, B., & Ekinci, M. (2004). İngiltere Kamu Sektöründe İç Denetim Standartları. *Sayıştay Araştırma/İnceleme/Çeviri Dizisi*, 37.
- Pamukçu, A. (2019). *Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde İç Kontrol Ve İç Denetim*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Prawitt, D., Smith, J., & Wood, D. (2009). Internal Audit Quality And Earnings Management. *The Accounting Review*, 84(4), 1255-1280.

- Soylu, H. (2010). *İç Denetimin Yeni Bir Yaklaşım Olarak Kamu Sektöründe Uygulanması ve Mevcut Uygulamaların, Verimlilik ve Başarısı: Türkiye Örneği*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe-Finansman Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- The Institute Of Internal Auditors (2024). "Definition Of Internal Auditing", <https://www.theiia.org/en/standards/what-are-the-standards/definition-of-internal-audit/> (Erişim Tarihi:26.08.2024).
- Tögel, A. (2016). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Devlet Denetleme Kurulunun İdari Denetimdeki Rolü. *Ombudsman Akademik*, (5), 91-110.
- Tufan, M., & Görün, M. (2013). Türkiye'deki Kamu İç Denetim Sisteminin Uluslararası İç Denetim Standartları Çerçevesinde İncelenmesi. *Sayıştay Dergisi*, (89), 115-135.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (1982). T.C. Resmî Gazete (Rega.Gov.Tr). 07.11.1982/2109.
- Uzun, F. (2007). İç Denetim ve Fransa Uygulaması. *Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi*, 12(9), 1-11.
- Uzun, A. & Usta H. (2021). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde İç Denetim: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Denetişim*, (23), 27-40.
- Xiangdong, Wang (1997). Development Trends And Future Prospects Of Internal Audit. *Managerial Auditing Journal*, MCB University Press, 12/4,5, Pp.200-204.
- Yıldırım, S., & Özyiğit, H. (2019). Kamu Sektörü Yönetiminde İç Denetimin Rolü. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-11.
- Yılmaz, T. & Yıldız, A. (2019). Avrupa Birliği ve Türkiye'deki Kamu Kurumlarında İç Denetim Uygulamalarının Karşılaştırma ve Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 222-241.

Sanat Okuryazarlığı Ve Tarihsel Empati Becerileri Bağlamında Ressamları Konu Alan Resimli Çocuk Kitaplarının Hayat Bilgisi Dersine Entegrasyonu

Zeynep Sude ÖZKAN

Dr.,-

zeynepsudeozkan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4146-1239>

Makale Başvuru Tarihi : 28.10.2024

Makale Kabul Tarihi : 29.11.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14582239

Özet

Anahtar Kelimeler:

Hayat Bilgisi,
Sanat
Okuryazarlığı,
Tarihsel Empati.

Hayat Bilgisi dersi çocuğun bildiği ve tanıdığı bir çevreden başlayarak, hayat ile ilgili ilk duygu, davranış ve düşüncelerin olduğu bir derstir. Bu çalışmada, sanat okuryazarlığı ve tarihsel empati becerileri bağlamında ressamı konu alan çocuk kitaplarının hayat bilgisi dersine entegrasyonu amaçlanmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu çalışmada amaçsal örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Ben Picasso ve Ben Dali başlıklı resimli çocuk kitapları araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Söz konusu kitaplar hayat bilgisi dersi bağlamında, 2024 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yenilenen beceriler içinde yer alan tarihsel empati ve sanat okuryazarlığı becerileri ve bu becerilere ait bileşenler çerçevesinde analiz edilmiştir. Analizler sonucunda hayat bilgisi dersi kazanımlarıyla karşılaştırılıp ilköğretim hayat bilgisi dersine entegre edilmesinin etkili olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Integration Of Illustrated Children's Books About Painters into Life Science Course In The Context Of Art Literacy And Historical Empathy Skills

Abstract

Keywords:

Life Science, Art
Literacy, Historical
Empathy.

Life Science lesson is a lesson in which the first feelings, behaviors and thoughts about life are formed, starting from an environment that the child knows and recognizes. In this study, it was aimed to integrate children's books about painters into the life science course in the context of art literacy and historical empathy skills. Document analysis, one of the qualitative research designs, was used in this study. The data were analyzed by descriptive analysis method. Criterion sampling, one of the purposive sampling methods, was used in this study. Illustrated children's books titled I am Picasso and I am Dali constitute the study group of the research. These books were analyzed in the context of the life science course within the framework of historical empathy and art literacy skills and the components of these skills, which were included in the skills renewed by the Ministry of National Education in 2024. As a result of the analysis, it was concluded that it would be effective to integrate these skills into the primary school life studies course by comparing them with the life studies course outcomes.

1. GİRİŞ

Bireyler ilkokula başladığında farklı rollerle ve yeni bir toplumla tanışmaktadır. Okul yaşamından önce daha rastlantısal olan öğrenmeleri, okulla daha planlı hale gelmektedir. Hayat Bilgisi dersi çocuğun bildiği ve tanıdığı bir çevreden başlayarak, hayat ile ilgili ilk duygu, davranış ve düşüncelerin oluştuğu bir derstir (Özdemir, 2003). Hayat Bilgisi dersinin, çocuğun yakın çevresinden yola çıkarak nesne, kişi ve durumlarla etkileşimde bulunması, bu etkileşimlerle ilişkili olarak kendi yeteneklerini ortaya çıkarması açısından gelişiminde önemli bir rolü üstlendiği görülmektedir. Çocukların sosyal hayata dahil olması ve ilkokulda hedeflenen genel amaçlara ulaşması açısından bu ders oldukça önemlidir (Belet, 1999). İçinde birden çok disipline yer veren Hayat Bilgisi dersi, çocuklara yaşadığı toplumsal ve kültürel çevreye karşı farkındalık kazanmasını sağlayan ilk derstir. Bu disiplinlerden biri olan sanat, zaman, hafıza ve tarih konularını mutlaka barındırmalıdır (Tay, 2007; Yücel, 2014).

Sanat yoluyla eğitim yalnızca görsel bir eğitim değildir. Sanatın eğitimde bir araç olması, diğer eğitim alanlarını da etkili ve eğlenceli hale getiren önemli bir faktördür. Böyle bir eğitim çocuğa; bilinç, akıl ve yargılama boyutlarıyla çok yönlü bir pencere açar (Akaroğlu, 2014). Yenilenen 2024 öğretim programında okuryazarlık becerileri önemli bir yer tutmaktadır. Veri okuryazarlığı, dijital okuryazarlık vb. beceriler gibi sanat okuryazarlığı da bu becerilerden bir tanesidir. Sanat okuryazarlığı kavramı oldukça yeni bir kavram olması sebebiyle tanımına da az rastlanmaktadır. Bu kavram üzerine yaptığı tez çalışmasında Uyar (2019) sanat okuryazarlığını; sanat ile ilgili gerekli olan bilgiyi bilme, gerekli görülen sanatsal bilgilere ulaşabilme, ihtiyaç duyulup elde edilen sanatsal bilgiyi değerlendirebilme ve bu bilgiyi kullanabilme ve bu bilgileri kendi ürünlerine yansıtabilme olarak tanımlamaktadır.

Sosyal bilimlerin çocuğa dönük bir parçası olan hayat bilgisi dersi, okuryazarlık becerilerinin yanı sıra soyla bilimler alan becerilerini de geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu becerilerden biri de tarihsel empati becerisidir. Empatinin bir alt boyutu olan tarihsel empati, geçmişte var olmuş insanların belli bir tarihsel ve sosyal çevre içinde neler düşündüklerini, nasıl kararlar aldıklarını ve bu kararlar sonucundaki davranışlarını ortaya çıkarmak için tarihteki kişilerle bilişsel ve duyuşsal olan etkileşim sürecini ifade eder (Endacott ve Brooks, 2013). Geçmişe mana vermek ve geçmişte yaşanmış olayları günümüze yönelik açıklayabilmek için tarihsel empati becerisinin önemli görülmektedir. Tarihsel empati, geçmiş dönemlerde yaşanmış olaylarda tarihi figürlere odaklanarak geçmiş dönemlerde yaşamış olan insanların duygu, düşünce, inanç ve dünya görüşlerinin araştırılmasına ihtiyaç duyar (Yılmaz, 2011).

Bu çalışmada, sanat okuryazarlığı ve tarihsel empati becerileri bağlamında ressamı konu alan çocuk kitaplarının hayat bilgisi dersine entegrasyonu amaçlanmıştır. Benzer olarak çalışmasında sanat içerikli çocuk kitabına yer veren Bolat Aydoğan (2013), ele aldığı çocuk kitabını, biçimsel ve içerik özellikleri yönlerinden inceleyerek sanat içerikli çocuk kitaplarının değerlendirilmesine yönelik bazı ölçütler sunmuştur. Araştırma sonucunda geliştirmiş olduğu bilimsel ölçütler çerçevesinde incelediği kitabın uygun bir çocuk sanat kitabı olduğunu ve öğretmenlerin derslerde bu kitaba yer vermesini uygun gördüğünü belirtmiştir. Akhun (2012) ise çalışmasında görsel sanatçıları tanıtan 20 çocuk kitabında sanatçıların yönelimlerini, sanat akımlarını, sanatçıların yaşadıkları dönemin içinde sanata dokunan olayları ve durumları, çevrelerinde yaşananların sanatlarına olan etkisi ve kitapların çocuklara iletileri incelenmiştir. Türk ve kadın sanatçıların tanıtıldığı kitapların daha az olduğu, çeviri kitapların ağırlıkta olduğu ve kitapların hedef kitleye uygun olduğu araştırma sonuçları arasında bulunmaktadır. Mathis (2015) sanat ile ilgili olan 12 çocuk kitabının içerik analizini gerçekleştirmiş ve sanatın kültürdeki güçlü etkisini açığa çıkarmıştır.

Alan yazında bulunan çalışmaların sanat ve sanatçılara yer veren çocuk kitaplarının birçok açıdan değerlendirildiği belirlenmiş ancak kitapların eğitsel özelliklerinin beceriler kapsamında incelendiği çalışmalara rastlanmamıştır. Buradan hareketle çalışmanın amacı, ressamı konu alan çocuk kitaplarının sanat okuryazarlık becerisi ve tarihsel empati becerisi bağlamında hayat bilgisi dersine uygunluğunun incelenmesidir.

Hayat bilgisi programının özel amaçlarından biri, sanatın bireylerin yaşamındaki yerini kavramalarıdır. 2024 Hayat Bilgisi Öğretim Programında Hayat Bilgisi öğrenme alanlarından biri olan “Bilim, Teknoloji ve Sanat” öğrencilerin STEAM (Fen, Teknoloji, Mühendislik, Sanat, Matematik) faaliyetleri ile bilim, teknoloji ve sanata yönelik merak ettiklerini sormaları, sanatçıların sanata katkılarını anlamalarını, bilim, teknoloji ve sanatın insan hayatındaki yerini ve önemini anlamlandırmalarını amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin bilim ile tanışmaları, günlük yaşamında teknolojiyi fark etmeleri, sanatı keşfetmeleri, yaratıcılıklarını geliştirmeleri ve hazırladıkları ürünleri sergilemeleri amaçlanmaktadır. (Milli Eğitim Bakanlığı, 2024a).

Bu araştırmayla iki alt probleme yanıt aranmıştır:

- 1) Resimli çocuk kitapları hayat bilgisi dersine sanat okuryazarlığı becerisi bağlamında nasıl entegre edilebilir?
- 2) Resimli çocuk kitapları hayat bilgisi dersine tarihsel empati becerisi bağlamında nasıl entegre edilebilir?

2. YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Betimsel analizde bir çerçeve oluşturur, veriler okunur ve düzenlenir. Daha sonra veriler tanımlanıp doğrudan alıntılarla desteklenir ve son olarak anlamlandırılması gerçekleştirilir (Yıldırım ve şimşek, 2013).

Bu araştırmada amaçsal örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede belli ölçütlerin örnekleri çalışma grubu olarak belirlenmektedir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012). Araştırmada çocuklara uygun olarak hazırlanmış ressamı konu alan Ben Picasso (Sonmaz, 2005) ve Ben Dali (Sonmaz, 2008) resimli çocuk kitapları çalışma grubunu oluşturmaktadır.

Verilerin analizleri, Milli Eğitim Bakanlığı (2024b; 2024c) tarafından ilkokulda geliştirilmesi hedeflenen tarihsel empati ve sanat okuryazarlık becerileri çerçevesinde yapılmıştır.

Tablo 1’de bu araştırmada kullanılan tarihsel empati becerileri ve bu becerilere ait bileşenler yansıtılmıştır.

Tablo 1. Tarihsel empati becerisi ve bileşenleri

Tarihsel Empati Becerisi	Beceriye Ait Bileşenler
(1) Yorumlama	(a) Mevcut olay/ konu/durumu incelemek (b) Kendi ifadeleriyle olay/konu/durumu nesnel, doğru anlamı değiştirmeyecek bir şekilde yeniden ifade etmek
(2) Tarihsel Bağlamsallaştırma	(a) Tarihsel aktör/ olay/durumu, kanıtlara dayalı analiz etmek (b) Dönemin/zamanın/ mekânın koşullarını fark etmek (c) Tarihsel aktör/olay/ durumu, günümüz koşullarıyla karşılaştırmak (d) Tarihsel aktör/olay/ durumu ait olduğu dönemin koşulları içerisinde açıklamak
(3) Yapılandırma	(a) Mevcut olay/konu/durumu inceleyerek çıkarım yapmak (b) Mevcut olay/konu/ durumla ilgili kendi öz bilgisi ile elde ettiği çıkarım üzerine öznel ifadelerde bulunmak

(Milli Eğitim Bakanlığı, 2024c).

Tablo 2’de bu araştırmada kullanılan sanat okuryazarlık becerileri ve bu becerilere ait bileşenler yansıtılmıştır.

Tablo 1. Sanat okuryazarlık becerisi ve bileşenleri

Sanat Okuryazarlık Becerisi	Beceriye Ait Bileşenler
(1) Sanat Türlerini ve Tekniklerini Anlama	(a) Temel sanat kavramlarını tanımak
(2) Sanat Eseri İnceleme	(a) Sanat eserini betimlemek (b) Sanat eserini çözümllemek (c) Sanatsal yargıda bulunmak
(3) Sanatı Kültürel, Tarihi ve Sosyal Bağlamda Anlama	(a) Sanatla toplum arasında ilişki kurmak

(4) Sanatsal Pratik Geliştirme	(a) Sanatla toplum arasında ilişki kurmak
	(b) Performans sergilemek

(Milli Eğitim Bakanlığı, 2024b).

3. BULGULAR

3.1. “Ben Picasso” Kitabı ile Hayat Bilgisi Sanat Okuryazarlık ve Tarihsel Empati Becerilerine İlişkin Bulgular

“Ben Picasso” başlıklı çocuk kitabı sanat okuryazarlığı ve *tarihsel empati* becerisi bağlamında incelenmiş ve hayat bilgisi dersine entegrasyonu kazanımlar çerçevesinde açıklanmıştır. Picasso'nun doğumu hakkında bilgilerle başlayan *Ben Picasso* başlıklı kitapta sanatçının isminin hikayesinden ve isim verme üzerine doğduğu şehirdeki bir inanıştan söz edilmiştir. O zamana ve o şehre ait bir durumdan söz edilmiştir. Bu bağlamda “Annem ve babam bana önce pablo ismini verdiler. Sonra Diego, sonra Jose Francisco de Paula, sonra Juan Nepomuceno, Maria de los Remedios, Crispinlano, Santísima, Trinidad... Çünkü benim doğduğum Malaga şehrinde bir çocuğa ne kadar çok isim konulursa o kadar yetenekli olacağına inanılırdı.” ifadesi *tarihsel empati* becerisi içinde (1) *yorumlama* becerisinden (a) *mevcut olay/konu/durumu incelemek* süreç bileşeni ile ilişkilidir. Aynı zamanda (2) *tarihsel bağlamsallaştırma* içinde yer alan (b) *dönemin/zamanın/ mekânın koşullarını fark etmek süreç* bileşeni ile açıklanabilir.

Ressamın isminin hikayesinden sonra okuyucuyu geçmişten kendi hayatına çekerek “Senin adının hikayesi nedir? Kim koydu sana bu ismi, anlamı ne, neden bu isim peki? Sorup öğrenmeye ne dersin?” ifadesi ile (2) *tarihsel bağlamsallaştırma* içinde (c) *tarihsel aktör/olay/ durumu, günümüz koşullarıyla karşılaştırmak* süreç bileşenine örnek oluşturmuştur. Kitapta aynı beceri altında aynı süreç bileşeni ile uyumlu başka ifadeler de yer almaktadır. Babası da ressam olan Picasso'nun “Babam güvercin resimleri çizerdi sürekli. Bu güvercinler benim ilk arkadaşlarımdı. Senin ilk arkadaşın kimdi?” ifadesi, sözü geçmişten günümüze getirmektedir. Aynı bileşen altında incelenebilecek benzer bir ifade de babası ressam olduğundan ve kalemlerle bu sebeple yakın olduğundan Picasso'nun “İlk söylediğim kelime “piz”, yani ispanyolca lapiz, yani kalem. Peki sen ilk olarak hangi kelimeyi söylemişsin?” ifadesidir.

Picasso'nun üzüntüyü çok yoğun hissettiği bir dönemde bu duygusunu sanatına yansıttığından söz edilmiştir. “Sence bir ressam çok üzülürken ne yapar? ... Üzüntüsünü paletine döker. O günlerde benim fırçam da en çok mavi rengi alıyordu paletimden. Çünkü hüznümü, üzüntümü mavi renkte buluyordum...Peki sence üzüntünün rengi nedir?” ifadesi *tarihsel empatinin* (3) *yorumlama* becerisindeki (b) *mevcut olay/konu/ durumla ilgili kendi öz bilgisi ile elde ettiği çıkarım üzerine öznel ifadelerde bulunmak* bileşeni ile açıklanabilir.

“16 yaşına geldiğimde İspanya'daki sanat okullarının tüm sınavlarını bitirmiş durumdaydım. Madrid'de çok tanınmış bir sanat akademisine girdim. İlk sergimi 1900 yılında...” ifadeleri ilkökulda *tarihsel empati* becerisini kazandırmak için uygundur. Sanatçının küçük yaşlarda sanata yöneldiğinden söz edilmiştir. Sanatçının sanat yolunda ilerlerken küçük yaşlarda hangi aşamalardan geçtiğinin belirtilmesi, çocukların *tarihsel empati* yapabilmelerine olanak sağlar. Bu bağlamda, (1) *yorumlama* becerisinin (a) *mevcut olay/ konu/durumu incelemek* bileşeni ile ilişkilendirilebilir.

“Tablolarımda sadece pembe renk değil canbazlar, akrobatlar ve palyaçolar da vardı. Çünkü o sıralarda sık sık Medrano sirkine gidiyor ve gösterileri büyük bir keyifle izliyordum. Hayatımda ne varsa resimlerimde de onlar olduğunu anladın değil mi?” ifadeleri *tarihsel empati* açısından (3) *yapılandırma* becerisindeki (2) *mevcut olay/konu/durumu inceleyerek çıkarım yapmak* bileşenini yansıtmaktadır. Ressamın resimlerinde yer alan renk ve nesnelerin sebebi hakkında çocukların çıkarımında bulunması sağlanmaktadır. Ayrıca, *sanat okuryazarlığı* açısından, (3) *sanatı kültürel, tarihi ve sosyal bağlamda anlama* alt becerisindeki (a) *sanatla toplum arasında ilişki kurmak* bileşenini içermektedir. Sanatçının resimlerinde toplumun izleri olduğu anlaşılmaktadır.

“1908 yılında farklı ve sıra dışı bir biçim denedim resimlerimde: Bu akıma “Kübizm” deniyor. Küp şeklinde kafalar, kollar, bacaklar, yerleri değiştirilmiş gözler, kulaklar, burunlar.” ifadesi resim sanatındaki bir akımı

anlatarak çocuklara *sanat okuryazarlığı* becerisi kazandırılmasında yol göstericidir. Bu bağlamda, (1) *sanat türlerini ve tekniklerini anlama* alt becerisindeki (a) *temel sanat kavramlarını tanımak* bileşenini yansıtmaktadır.

“Guernica, en ünlü resimlerimden biri oldu.” ifadesiyle bir savaştan etkilendiğini ve bunu duvar resmine aktardığından söz etmiştir. “Savaşta gördüğüm bütün çirkinlikleri, acıyı, karmaşayı, öfkeyi ve çaresizliği çizmeye başladım.” ifadesi *tarihsel empatide* (2) *tarihsel bağlamaştırma* becerisinin (d) *tarihsel aktör/olay/durumu ait olduğu dönemin koşulları içerisinde açıklamak* bileşeni ile açıklanabilir. Çünkü o dönemdeki bir savaşı sanatına duygularıyla aktarmıştır. Ayrıca, sanat okuryazarlığı bağlamında (2) sanat eseri inceleme alt becerisinde (c) *sanatsal yargıda bulunmak* bileşeni ile ilgilidir. Sanatçının söz konusu eseri bu bileşen ışığında çocuklarla tartışılabilir.

“Dört tane çocuğum oldu. Çocukları çok sevdim. Son dönemde yaptığım resimler çocukların yaptıkları resimlere çok benziyor, fark ettin mi?” ifadesi öğrencilere *tarihsel empati* becerisi kazandırırken çıkarım yapmayı sağlayabilir. Bu bağlamda, (3) *Yapılandırmanın* (a) *mevcut olay/konu/durumu inceleyerek çıkarım yapmak* süreç bileşeni ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Kitabın son cümlesi olan “Sanat eserleri var olduğu, sergilendiği ve çocuklar onları görmeye geldiği sürece sanatçılar asla ölmüyor.” cümlesi üzerinden çocuklarla tartışılarak sanat eseri hakkında çıkarımda bulunulabilir. Bu durumda (3) yapılandırma becerisinin (b) *mevcut olay/konu/ durumla ilgili kendi öz bilgisi ile elde ettiği çıkarım üzerine öznel ifadelerde bulunmak* bileşeni ile *tarihsel empati* becerisi kazandırılır.

3.2. “Ben Dali” Kitabı ile Hayat Bilgisi Sanat Okuryazarlık ve Tarihsel Empati Becerilerine İlişkin Bulgular

“Ben Dali” başlıklı çocuk kitabı sanat okuryazarlığı ve *tarihsel empati* becerisi bağlamında incelenmiş ve hayat bilgisi dersine entegrasyonu kazanımlar çerçevesinde açıklanmıştır. “Ben Salvador Felipe Jacinto Dali! 11 Mayıs 1904’te İspanya’nın Katalonya bölgesindeki, Figueres şehrinde dünyaya geldim.” ifadesi *tarihsel empati* becerisi içinde (1) *yorumlama* becerisinden (a) *mevcut olay/ konu/durumu incelemek* süreç bileşeni ile ilişkilidir. Çocuklar sanatçının yaşadığı dönem ve yerler hakkında yorum yapabileceği bilgiler edinmektedir.

“Bazen kardeşimle birlikte denize açılır, yaşlı balıkçıdan bu kayalıkların esrarengiz masallarını dinlerdik. Büyüleyici masalları dinlerken ve acayip şekilli kayalıkları seyrederken resim yapmamam mümkün değildi. 10 yaşına geldiğimde resim dersleri almaya başladım. İlk resimlerim, yaşadığım yerdeki manzaralar ve çevremdeki insanların portreleriydi.” ifadesi *tarihsel empati* becerisi kazandırmada (2) *tarihsel bağlamaştırma* alt boyutundaki (d) *tarihsel aktör/olay/ durumu ait olduğu dönemin koşulları içerisinde açıklamak* bileşeni ile uyumludur. Çünkü sanatçının resimlerine o dönemde yaptığı gezilerin ve gözlemlerinin yansıdığı anlaşılmaktadır.

“İlk sergimi 14 yaşında Figueres Tiyatrosu’nda açtım.” ifadesi (2) *tarihsel bağlamaştırma* alt boyutundaki (b) *dönemin/zamanın/ mekânın koşullarını fark etmek* bileşenini yansıtmaktadır. Sanatçının açtığı sergi, yaşadığı zaman ve mekân koşullarına göre değerlendirilir. Bu farkındalıkla ifadeler üzerinden tarihsel bağlamaştırma yapılabilir.

“... Cadagues’e geri döndüm. Neredeyse tüm resimlerimde görebileceğin Cadagues’in sıcak kumları ve kayalıkları beni hemen kucakladı.” ifadesi, sanatçının birçok eserinde bulunan yerin aynı zamanda yaşadığı dönemlerde zaman geçirmeyi sevdiği bir yer olduğu anlaşılmaktadır. *Tarihsel empati* becerisi açısından (2) *tarihsel bağlamaştırma* alt boyutundaki (d) *tarihsel aktör/olay/ durumu ait olduğu dönemin koşulları içerisinde açıklamak* bileşeni ile uyumludur.

“Bazen Picasso gibi Kübist nesnelere çizdim, bazen Seurat gibi yüz binlerce noktadan oluşan resimler yaptım, kimi zaman renkleri Matisse gibi kullandım. Picasso, Joan Miro gibi sanatçılarla tanıştım. Bana kendi içimdeki resmi bulmam için cesaret verdiler.”

“Sence gerçek resim nedir? Görünenin aynısını yapmak mı? ... Rüyalarımı, korkularımı, kabuslarımı ve hayalimde yarattığım her şeyi çizdim. Bu resimlere gerçeküstücü resim dediler. Yani sürrealist resim!”

“Gerçeküstücü resimler yapmak istersen beni dikkatle dinlemelisin. İlk önce hiçbir kural olmadan yaratmaya karar vermelisin...” ifadeleri çocuklarla sınıfta sürrealist bir çalışma yapmakla yaşam bulabilir. Bu bağlamda *sanat okuryazarlığı* becerisi, (4) *sanatsal pratik geliştirmede* (b) *performans sergilemek* yoluyla kazandırılabilir.

“...Öyleyse peynir gibi akıp giden saatler çizebilirdim. Aynı resimde yumuşak saatlerin yanına sert saatler de ekledim. Zaman geçtikçe yok olacak şeylerle, her zaman kalacak olanları bir arada anlatmak istedim.” ifadesiyle sürrealist akıma bir gönderme yapılmıştır. Sınıfta bu ifadeler okunduktan sonra (2) *sanat eseri inceleme* boyutundaki (c) *sanatsal yargıda bulunmak* bileşeni doğrultusunda sürrealist akım hakkında tartışılabilir.

“Yemek benim için çok önemliydi ... Bir gün Dali Müzesi’ne gelersen, duvarlarını süsleyen tam 1200 ekmeği gören herkesi şaşırta dev yumurtaları da görebilirsin.”

Sürrealist akımla tanıştıran çocukların “Sahne dekorları ve çılgın kostümler tasarladım. Sıra dışı mücevherler yaptım. ... Dev bir ekmeğe, ayakkabı gibi görünen şapkalar...” ifadelerinden yola çıkarak *sanat okuryazarlığı* becerisi geliştirilebilir. (2) *sanat eseri inceleme* boyutundaki (c) *sanatsal yargıda bulunması* sağlanabilir.

“Japonya’ya atom bombası atıldı. Atom, yani her şeyi oluşturan görünmez parçacıklar ... Parçacıklardan oluşan resimlerimi işte o zamanlar yaptım.” Bu ifade üzerinden *sanat okuryazarlığı* bağlamında (3) *sanatı kültürel, tarihî ve sosyal bağlamda anlamak* için (a) *sanatla toplum arasında ilişki kurmak* sağlanabilir. Tarihte yaşanan bir olayın sanata yansdığı çocuklara fark ettirilebilir. Ayrıca tarihsel empati beceri kazandırmak için de bu ifade önem arz etmektedir. (3) *yapılandırma* boyutunun (a) *mevcut olay/konu/durumu inceleyerek çıkarım yapmak* bileşeni ile açıklanabilir.

Hayat Bilgisi Öğretim Programında “Bilim, Teknoloji ve Sanat” öğrenme alanında birinci sınıf kazanımlarından “HB.1.6.3. Sanatla ilgili merak ettiklerini sorabilme: Sunulan sanatsal bir konu hakkında merak ettiği soruları sorar” (MEB, 2024a: 34) kazanımının kazandırılmasında; ikinci sınıf kazanımlarından “HB.2.6.3. Sanatın günlük yaşamdaki yerini belirleyebilme” (MEB, 2024a: 56) kazanımının kazandırılmasında; üçüncü sınıf kazanımlarından “HB.3.6.3. Sanatçıların sanata katkılarını yönelik verilen kaynaklardan bilgi toplayabilme: a) Sanatçıların sanata katkılarını yönelik bilgileri bulur, b) Sanatçıların sanata katkılarını yönelik bilgileri kaydeder.” (MEB, 2024a: 79) kazanımlarının kazandırılmasında söz konusu çocuk kitaplarının hayat bilgisi dersine entegre edilmesi uygun görülmektedir.

4. SONUÇ

Bu araştırmada Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2024 yılında yenilenen beceriler çerçevesinde bulunan tarihsel empati ve sanat okuryazarlığı becerilerinden ve bu becerilere ait bilşenlerden hareketle, *Ben Picasso* (Sonmaz, 2005) ve *Ben Dali* (Sonmaz, 2008) çocuk kitapları hayat bilgisi dersine entegre edilmiştir. İki kitabın da hayat bilgisinde tarihsel empati ve sanat okuryazarlığı becerilerini geliştirebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Tarihsel empati üzerine ülkemizde yapılan ilk çalışma olan Karabağ’ın (2003) çalışması deneysel bir çalışmadır. Deney grubunda tarihsel empati becerisinin öğretimine yönelik çeşitli etkinlikler yapılmış, kontrol grubunda ise geleneksel eğitim uygulamalarına yer verilmiştir. Uygulama sonunda öğrencilere 6 soru sorulmuştur. Çalışma sonucunda deney grubu lehine anlamlı fark görülmüştür (Karabağ, 2003). Yıldız ve Durmuşoğlu (2018) ise araştırmalarında ressamları konu alan resimli çocuk kitaplarının biçimsel ve sanatla ilişkili eğitsel özellikleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda incelenen kitapların en çok resimli öykü, biyografi, eğitici ve bilgilendirici olarak sunulduğu, iki kitabın ise çizgi roman türünde hazırlandığı tespit edilmiştir. Galda ve Short’un (1993) yaptığı araştırmada, çocuklara yönelik hazırlanan sanat kitaplarının daha çok biyografi türünde hazırlandığını ifade edilmiştir. Bu durum, günümüzde sanat ve sanatçılara yönelik hazırlanan çocuk kitaplarının farklı türlerde de hazırlandığı göstermektedir. Ayrıca araştırmada kitapların yaklaşık yarısının çeviri, yarısının ise yerli yazarlar tarafından kaleme alındığı bulunmuştur. Benzer olarak Akhun (2012) tarafından yapılan çalışmada da çeviri kitapların yoğunlukta olduğu ifade edilmiştir. Eryalçın’ın (2024), müzede yapılan yaratıcı drama çalışmalarının dördüncü sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına ve tarihsel empati becerilerine etkilerini incelediği çalışmada, ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin müzede yapılan yaratıcı drama çalışmaları sonucunda hem akademik başarılarında hem tarihsel empati beceri düzeylerinde anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşmıştır. Akademik başarı ve tarihsel empati beceri düzeyleri arasında ise bir ilişki olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte, Demir (2019) tarafından yapılan yüksek lisans tez çalışmada, tarihsel empati etkinliklerinin ders kitapları aracılığıyla yürütülmüş, deney ve kontrol grubunda bu beceri alanında anlamlı farklılıklar olmadığı belirtilmiştir.

Kitaplar duygusal okuryazarlık becerisi ve tarihsel empati becerisi bağlamında analiz edildiğinde, bu kitapların hayat bilgisi dersine entegrasyonunun mümkün olduğu görülmüştür. Çalışma sonuçlarına göre, öğrencilerin sanat alanında ufkunu açacak çocuk kitaplarının sadece görsel sanatlar içinde değil farklı disiplinler içinde de öğrencilere sunulması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Akaroğlu, E. O. (2014). *Sanat eğitim programının 6 yaş çocuklarının gorsel algı düzeylerine etkisi*. (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Akhun, B. (2012). Gorsel Sanatçılarını Tanıtan Resimli Çocuk Kitaplarının İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Özel Sayı 1*(1-11).
- Belet, D. ř. (1999). *İlköğretim kurumlarında uygulanan hayat bilgisi programının değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Bolat Aydoğan, K. E. (2013). An Unaddressed İssue İn Art Education: Review Of Children's Art Book. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 106*, 418-438.
- Büyüköztürk, ř., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, ř. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Demir, B. (2019). *Sosyal bilgiler dersinde tarihsel empatiye dayalı etkinliklerin öğrencilerin tarihsel empati becerilerine ve başarılarına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Endacott, J. ve Brooks, S. (2013). An Updated Theoretical And Practical Model For Promoting Historical Empathy. *Social studies research and practice, 8*(1), 41-58.
- Eryalçın, K. (2004). *Sosyal bilgiler dersinde müze eğitiminin akademik başarı ve tarihsel empatiye etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Galda, L. ve Short, K. G. (1993). Children's Books: Visual Literacy: Exploring Art And İllustration İn Children's Books. *The Reading Teacher, 46*(6), 506-516.
- Mathis, J. (2015). The Significance Of The Arts İn Culture: Learning Through Children's Literature. *Libri & Liberi, 4*(1), 85-102.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2024a). *İlköğretim Hayat Bilgisi Öğretim Programı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2024b, Kasım 5). Okuryazarlık becerileri. *Türkiye yüzyılı maarif modeli*. <https://tymm.meb.gov.tr/beceriler/okuryazarlik-becerileri>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2024c, Kasım 5). Sosyal bilimler alan becerileri. *Türkiye yüzyılı maarif modeli*. <https://tymm.meb.gov.tr/beceriler/sosyal-bilimler-alan-becerileri>
- Özdemir, S. (2003). Hayat bilgisi ders programının değerlendirilmesi. L. Küçükahmet (Ed). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu*. Ankara: Nobel.
- Sonmaz, S. (2005). *Ben picasso*. Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul.
- Sonmaz, S. (2008). *Ben dali*. Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul.
- Tay, B. (2007). Öğrenme stratejilerinin Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi dersinde akademik başarıya etkisi. *Milli Eğitim Dergisi, 35*(173), 87-102.
- Uyar, E. (2019). *Amatör ve profesyonel koristlerin sanat okuryazarlıklarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğe.
- Yıldırım, A. ve şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, C. ve Durmuşoğlu, M. C. (2018). Ressamları Konu Alan Çocuk Kitaplarının Sanatla İlişkili Eğitsel Özellikleri. *Uluslararası Güzel Sanatlar Eğitimi Araştırmaları Dergisi (UGSEAD), 1*(1), 29-49.
- Yılmaz, K. (2011). Sosyal bilgiler ve tarih öğretiminde tarihsel empati: Geçmişe geçmişteki insanların gözıyla bakabilme becerisi. A. Sumbül, H. Akdağ (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar II* (s. 11-33). Ankara. Pegem Akademi.
- Yücel, S. (2014). *Günümüz sanatı politika ve kentsel mekân ilişkisi: Türkiye'de güncel sanat tartışmaları*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.

Modern Karar Verme Metodu Olarak “Tasarım Yönetimi”, Kamu Kararlarında Etkinlik, Verimlilik ve Bir Uygulama*

Sadık Badak

Dr. TDM Institute

badak@tdm.institute

<https://orcid.org/0000-0002-1192-5055> Türkiye

Makale başvuru Tarihi : 01.11.2024

Makale Kabul Tarihi : 04.12.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14582489

Özet

Anahtar Kelimeler:

Tasarım Yönetimi,
Etkinlik ve
Verimlilik,
Tedarik ve
Pazarlama
Ekosistemi,
Klonlama,

Yönetim uygulamalarında etkinlik ve verimlilik, kararın "en uygun seçim" olması ile yakından ilgilidir. Çalışma, ülkelerde sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen ve modern karar alma yöntemleri arasında yer alan "karar süreçlerinde tasarım" teorisini kamu yönetiminde tanıtmayı amaçlamaktadır. Amaç doğrultusunda teorik ve örneklem araştırması gerçekleştirilmiştir. Teorik araştırma, kuramı açıklayan ve geliştiren akademik yayınlardan, örnekler ise "karar tasarım süreçleri" üzerine çalışan akademisyenler Simon ve Topalian metotları ile kamu uygulamalarından elde edilmiştir. Karar tasarım süreci altı adımdan oluşmaktadır. Çalışmanın teorisi, araştırma ve uygulama bulguları, ülkemizde sürdürülebilir kalkınmayı etkileyecek kamusal kararlarda kullanılan yöntemler arasında "Karar Tasarım Teorisi"nin de yer alması gerektiğini ortaya koymaktadır. Öneriyi destekleyen ve ülkemizde "Dengeli Kalkınma" konusunu irdeleyen bir karar tasarım modeline çalışmada yer verilmiştir. Ulaşılan model, ülkemizde var olan GSYH'sı düşük B Grubu iller bölgesini Karadeniz ve Akdeniz limanlarına iç su yolu gibi bağlayan iki adet "Bölünmüş Transit Karayolu" çevresine kurulmuştur. Gelişmiş A Grubu illerde tüm unsurları ile çalışan "Tedarik, Üretim ve Pazarlama Ekosistemi"nin az gelişmiş B Grubu illere klonlanması tasarlanmaktadır. Alanda yayın olmaması nedeniyle özgünlük sağlayan çalışmanın ülkemizde kamu kararlarında etkinlik ve verimliliğe, buna bağlı olarak sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

“Design Management” as a Modern Decision Making Method, Effectiveness, Efficiency and an Application in Public Decisions

Keywords:

Design
Management,
Effectiveness and
Efficiency, Supply
and Marketing
Ecosystem, Cloning,

Abstract

Effectiveness and efficiency in management practices are closely related to the decision being the "most appropriate choice". The study aims to introduce the theory of "design in decision processes" in public administration, which supports sustainable development in countries and is among the modern decision-making methods. In line with the purpose, theoretical and sample research was carried out. Theoretical research was obtained from academic publications explaining and developing the theory, and examples were obtained from public practices and the methods of academics Simon and Topalian working on "decision design processes". The decision design process consists of six steps. The findings of the study, theory, research and practice suggest that "Decision Design Theory" should be included among the methods used in public decisions that will affect sustainable development in our country. The model reached is established around two "Divided Transit Highways" that connect the low GDP Group B provinces region in our country to

* Çalışma, 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında Munzur Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 24. Kamu Yönetimi Forumu'nda (KAYFOR) sunulmuş bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

the Black Sea and Mediterranean ports like an inland waterway. It is planned to clone the "Supply, Production and Marketing Ecosystem" that works with all its elements in developed Group A provinces to underdeveloped Group B provinces. It is thought that the study, which provides originality due to the lack of publications in the field, will contribute to the effectiveness and efficiency in public decisions in our country and, accordingly, to sustainable development.

1. GİRİŞ

Kamu uygulamalarında etkinlik ve verimliliğin bulunması, ülkelerde sürdürülebilir kalkınma sürecinin en önemli unsurları arasındadır. Uygulamanın etkinliği, kararın “en uygun tercih” olması ile yakından ilgilidir. Etkin ve verimli yönetim süreçlerinde en uygun karara ulaşmak için modern yönetim teorileri kullanılmaktadır. Ülkemizde akademik literatürde ve pratik uygulamalarda henüz kullanılmayan “karar tasarım teorisi”, Sebep-Sonuç Analizi, Durumsallık Yaklaşımı, 5N 1K, Yöneylem Araştırması, Regresyon Analizi, Gemba Altın Beşlisi, Kıyaslama Metodu, Fayda Maliyet Analizi gibi modern yönetim ve karar kuramları arasında bulunmaktadır (Özer, 2013: 11-13). Ülkelerde sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen modern karar alma metotları arasında bulunan “karar süreçlerinde tasarım” teorisinin kamu yönetiminde tanıtılması çalışmanın temel amacıdır.

Kavram olarak “etkinlik ve verimlilik” genellikle birbirleriyle eş anlamlı veya birbirini destekleyen anlamlarda kullanılmaktadır. Etkinlik, iş ve eylemleri doğru ve zamanında gerçekleştirebilme yeteneği olarak, “verimlilik” kavramı ise en az kaynak ile en çok çıktıyı elde etmek” olarak kabul edilebilir. Bir başka ifade ile “etkinlik” doğru işleri yapmak, “verimlilik” ise işleri doğru yapmaktır (Yükçü ve Atağan, 2010: 1-13).

“Sürdürülebilirlik” kelime anlamıyla, mevcut olan denge durumunu devam ettirebilmektir. Ülkelerde ekonomik açıdan “sürdürülebilir kalkınma” mevcut ekonomik ve sosyal dengeyi belli bir artan ivme ile daha ileriye götürme çabasını ve sürecini tanımlar. Sürdürülebilir kalkınma, ekonomiyi içeren ancak genel refah seviyesini de yükselterek vatandaşların hayat kalitesini arttırmayı ifade eder (Erbay, E. R., & Tulgar, D. 2019: 511).

Kelime olarak “tasarım” TDK sözlüğünde somut veya soyut bir nesnenin veya eylemin zihinde oluşturulması olarak belirtilmektedir. “Yönetimde tasarım” kavramı ise mevcut durumdan varılmak istenen hedefe ulaşmak için yapılan eylemleri ifade eder (www.sozluk.gov.tr, 2024), (Badak ve Önal, 2023: 406-426).

Ülkemizde kamu kurumlarının üst yönetim kademelerinde bulunan yetkililerin yatırım ve hizmet öncesinde, karar süreçlerinde etkinlik ve verimlilik açısından modern karar verme metotlarının kullanılıp kullanılmadığı üzerinde yeterli akademik çalışma bulunmadığı görülmüştür. Bu nedenle araştırmamızın benimsenmesi halinde ülkemizin yönetiminde etkinlik ve verimliliğe, dolayısıyla ülkenin sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Çalışma sürecinde, amaç doğrultusunda teorik ve örnek araştırmalar yapılmıştır. Teorik araştırmalar “yönetimde tasarım” kuramını açıklayan, geliştiren ve takip eden akademik ve kamusal yayınlardan, örnekler “karar tasarım süreçleri” üzerinde çalışan enstitü ve akademisyenler ile kamu uygulamalarından elde edilmiştir. Tasarım Yönetiminde tarihsel gelişim çalışmada şu başlıklarla yer almaktadır; Amerikan malları ile rekabet edebilmek için 20.yy. başlarında Almanya’da görülen endüstriyel tasarım hareketi, 1940’lı yıllarda kamu kurumları ve organizasyon yönetimlerini inceleyen H.A. Simon’un akademik yayınlarında araştırma ve uygulama alanı bulmuştur. 1970’li yıllardan sonra bazı Batı ve Doğu ülkeleri üniversitelerinde açılan “Design Management” dersleri ile akademik çalışmalar yaygınlaşmış Almanya, İngiltere, Danimarka, Japonya gibi ülkelerde “tasarım yönetimi” kamu başta olmak üzere eğitim programlarında akademik hayatta ve uygulamalarda yerini almıştır. (Değirmencioğlu, 2013: 207),

(<https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-in-england-design-and-technology-programmes-of-study>).

Ülkemizde endüstriyel alan dışında akademik müfredatta yer almayan “tasarım disiplini” Amerika, Kanada, İngiltere, Danimarka, İspanya, Japonya gibi ülkelerde ilk ve orta eğitimden itibaren tüm akademik düzeyde kendine yer bulmuştur. Sosyal branşlarda “Tasarım Disiplini” üzerinde çalışan akademisyenlerin başında; H. A. Simon (1947, 1969), Nigel Cross (2006, 2011), Richard Buchanan (1995), C. Lloyd Morgan (1997), Rittel Horst (2010), D. J. Huppatz (2019), Sabine Junginger (2016), Thomas Lockwood (2009), Peter Gorb (1994), Alan Topalian (1979), Brigitte Borja De Mozoto (2003), Rachel Cooper (2011), Kathryn Best (2010), Bruce Acher (1965), David Hands (2009), Takashi Maeno (2016), Slyvia Xihun Liu gelmektedir.

Çalışmada “Karar Süreçlerinde Tasarım” metodu H. Simon, ve A. Topalian modelleri ile açıklanmaktadır. Altı aşamadan oluşan karar tasarım sürecinde öncelikle problem tanımlanmakta ve bölümlere ayrılmaktadır. İkinci aşamada problemin detayları üzerinde bilgiler toplanmaktadır. Üçüncü adımda çözüm alternatifleri üzerinde durularak yeni bilgiler değerlendirilmekte ve dördüncü aşamada uygun alternatif üzerinde bir model geliştirilmektedir. Beşinci aşamada, modelin sunumu ve model üzerinde gelişen yeni fikirlerin değerlendirilmesini takiben karar aşamasına gelmektedir (Badak ve Önal, 2023: 415).

Çalışmanın bulguları ve kuram, araştırma ve pratiğe yönelik önerileri ise, “Karar Tasarım Teorisi” nin ülkemizde sürdürülebilir kalkınmayı etkileyecek niteliğe sahip olan kamu kararları sürecinde kullanılan metotlar arasına alınmasıdır. Öneriyi destekleyen ve ülkemizde bölgesel kalkınma konusunu inceleyen bir karar tasarım modeli çalışmaya dahil edilmiştir.

Çalışma kapsamında örnek karar tasarım sürecinde, ülkemizde kalkınmayı olumsuz etkileyen ve iç göçü devam ettirme niteliğine sahip olan üç adet kamu kararı rasyonellik açısından değerlendirilmiştir. Tasarlanan modelde ülkemizin bazı illerinde var olan “kronik gelişmemişlik temel sorunu” ele alınmıştır GSYH analizleri üzerinden açıkça görünen ve Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınmasını tehdit eden bu sorunun doğrudan ve dolaylı nedenleri, karar metotları açısından incelenmekte ve çözüm için “Karar Süreçlerinde Tasarım” metodu kullanılarak kabul edilebilir bir tercihe ulaşılması hedeflenmektedir. Bugün olduğu gibi ulaşım, haberleşme ve üretim şekillerinde köklü değişim dönemlerinde ülkelerde kronikleşen sorunların çözümü çağa uygun radikal yaklaşımlar gerektirmektedir. Sunulan bölgesel kalkınma modelinde GSYH göre düşük gelirli B grubu iller bölgesini Karadeniz ve Akdeniz limanlarına bağlayan iki Bölünmüş Transit Karayolu coğrafyası esas alınmaktadır. Bu illerimizin seçilmesinin nedeni; bölgede kuzey-güney istikametinde yapılmış olan iki adet bölünmüş transit karayolunun kuzeyde Doğu Karadeniz limanlarımıza ve güneyde Doğu Akdeniz limanlarımıza bağlanıyor olmasıdır. Ülkelerin, bölgelerin ve illerin sanayi ve teknolojiye dayalı kalkınma süreçlerinde ithalat-ihracat açısından denizlere doğrudan ulaşımına sahip olmak temel unsurlar arasındadır. Dünya taşımacılığının %90’ı denizler üzerinden gerçekleşmektedir. Deniz taşımacılığı güçlü olan Marmara, Ege ve bunlarla yakın bağlantılı illerimizde, son 60 yıl içinde diğer illerimizden daha yüksek refah seviyesine ulaşılmasının temel nedenlerinden birisi deniz taşımacılığının da içerisinde bulunduğu ve tüm unsurlarıyla çalışan “tedarik-üretim-pazarlama ve teslim” ekosistemine sahip olmalarıdır (Taşçı vd., 2022: 41), (Atmaca, 2007: 7), (Badak, 2023: 32).

Çalışmada incelenen kalkınmamış B Grubu iller bölgesinde, Doğu Akdeniz limanlarına ve Doğu Karadeniz limanlarına en kısa karayolu ve demiryolu ile ulaşım kabiliyeti bulunduğundan “tedarik, üretim, pazarlama ve lojistik ekosistemi” nin” tüm unsurlarıyla çalışır şekilde tamamlanması, diğer Doğu Anadolu illerine göre daha mümkün görülmektedir. Öneri ile; Gelişmemiş B grubu iller bölgesi en yakın deniz limanlarına yüksek nitelikli karayolu ve demiryolu ile bağlanacaktır. “Tedarik üretim, pazarlama ve lojistik ekosistemi” tüm unsurlarıyla çalışmakta olan yüksek gelirli A grubu iller bölgesinden B

bölgesine endüstriyel üretim (OSB) altyapıları ve üst yapı sistemi, yöneticileri ve yatırımcılarının talepleriyle kopyalanacaktır. Böylece, refah açısından geri kalmış bölgemizde ve illerimizde “Tedarik, Üretim ve Pazarlama Ekosistemi” tüm unsurlarıyla çalışır hale getirileceği bu coğrafyanın, ülkemizin topyekün kalkınmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

2. TASARIM KAVRAMI VE ORGANİZASYONLARDA GELİŞİMİ

Tasarım kısaca, bulunulan yerden varılmak istenen hedefe ulaşma sürecinde eylemlere yön veren tercihleri ifade eder. Tasarım Teorisi somut veya soyut nesnelerin oluşturulmasını ve bunların görsel, duyuşsal, mesleki, iktisadi, sosyal ve idari ortamlarımıza, hayatımıza yerleştirilmesi sürecinde ele alınır. İyi tasarım yenilikçi, sürdürülebilir ürün ve hizmetler aracılığıyla hayatımızı iyileştirir, değer yaratır, çeşitli uygulamaların olumsuz sonuçlarını azaltır veya ortadan kaldırır. Kötü tasarım ise hayatımızı mahveder(Papalambros,2015: 1).

Tercihle bulunma ergenliğine gelen her insanda var olan tasarlama yeteneği, endüstrileşmiş toplumların artan rekabet döneminde daha çok tercih edilecek ürün meydana getirme çabaları ile mesleki açıdan dikkatleri çekmiştir. 19. yy. sonlarında ABD ve İngiltere mallarında tasarım ile sağlanan çekicilik, bu ülkeler ile rekabet edebilmek açısından Almanya Ticaret odasının “tasarım ofisi” kurmasına yol açmıştır (Değirmencioğlu, 2013: 207). İkinci dünya savaşının yıkıcı etkilerini ortadan kaldırabilmek için İngiltere Hükümeti içerisinde Tasarım Konseyi; “Resmi Stratejik Danışmanlık Kurumu” olarak 1944 yılında faaliyete geçmiştir (<https://www.designcouncil.org.uk/who-we-are/our-history>).

Tasarım Teorisi, yönetim biliminin Neo klasik dönemi sonrasında daha iyi ürün, daha iyi çevre, yönetim ve refahı sürdürebilmek amacıyla bir “Problem Çözme ve Karar Verme Metodu” olarak ABD, İngiltere ve Almanya’da gelişmiştir. Bir disiplin haline gelmesi aşağıda belirtilen tarihlere bölünebilir:

- 1907 Alman Ticaret Federasyonu’nun, ABD ürünleri ile rekabet etmek için «tasarım destek ofisi» kurması (Münih).
- 1913 Mimar Peter Berhens’in «tasarım disiplinlerini koordine etmeyi» kendine meslek edinmesi (Berlin). AEG, Olivetti gibi firmaların kurumsal kimliklerinin tasarlanması,
- 1920’ler, ABD ürün reklam ve pazarlama süreçlerine «tasarım» unsurunun dahil olması.
- 1944 İngiltere Hükümeti bünyesinde “Design Council” faaliyete geçmesi.
- 1947 H. Simon’un «Organizasyonel Davranış» kitabında “tasarım metodu” nu akademik olarak açıklaması.
- 1953 Almanya Parlamentosu bünyesinde “Design Council” faaliyete geçmesi.
- 1969 H. Simon «Yapay Bilimler» kitabı ile «tasarım disiplininin» akademik prensibe kavuşması.
- 1976 P. Gorb ve A. Topalian London Business School “Design Management” derslerinin başlaması.
- 1978 Danimarka Bakanlıklar Bünyesinde “Design Council” faaliyete geçmesidir.

Tasarım disiplini, toplumların kültürlerine bağlı olarak ülkelerde farklı uygulamalara sahiptir. ABD ve Kanada’da öncelikli olarak tanıtım, pazarlama ve satış stratejileri geliştirilmesinde kullanılan tasarım teorisi, Almanya, İsveç, Danimarka, İngiltere, Hollanda gibi Avrupa ülkelerinde Yönetim ve Organizasyon, Ürün ve Hizmet üretimi, Mekan ve Çevre Politikaları ve Uygulama alanlarında, Japonya’da ise Mal ve Hizmet üretim süreçlerinde uygulanmaktadır (LIU, 2014: 62-79).

Sanayileşmiş ülkelerin endüstri ürünleri arasında tasarım rekabeti sürerken “tasarım” işleminin sosyal sistemleri de yakından ilgilendirdiği tezi gelişmiştir. Simon, fiziki nesnelere yanında organizasyonların (devlet, kurum, aile vb), “sosyal sistemlerin” ve organizasyonlarda alınan kararların “idari birey” tarafından gerçekleştirilen bir tasarım olduğu görüşünü yayınlamıştır. “The Sciences Of The Artificial”

kitabında, “Newton fiziğine” dayanan tasarım ile meydana getirilen modern sistemlerin, Qantum fiziği ile yeniden tanımlanması ve tasarlanması gerektiğini belirtmiştir. Çok genişleyen bilgi ve yüksek kapasite gerektiren işlemlerde insan beynine yardımcı olacak “yapay beyin” tasarımının gerekli olduğunu ifade ederek, genel olarak karar tasarım sürecinde uyulacak ilke ve önerileri açıklamıştır (Simon, 1969: 6-12).

2.1. Herbert Simon’a Göre Organizasyonlarda Karar Süreçleri

Akademik açıdan kuruluşlarda karar süreçlerinde tasarım tartışması Simon’un (1997: 33) “Organizational Behavior” kitabı ile başlamıştır. Simon’a göre “Karar Verme”, organizasyonun doğasında bulunur ve organizasyonun içinde gömülüdür. Organizasyonlarda alınan kararlar genel olarak, Programlanmış (alınmış) ve Programlanmamış (alınmamış) olarak iki grupta toplanır.

- **Programlı Kararlar;** organizasyonlarda aylık, haftalık, günlük işlerin yerine getirilmesinde genellikle tekrarlayan problemlerin çözümünde verilen kararlardır. Bu kararlar alt kademe, orta kademe veya üst kademe gibi örgüt yönetiminin her seviyesinde rutin olarak görülmektedir. Programlanmış kararların alınmasında örgüt yönetmelikleri ve iş standartları esas alınır (Simon, 1997: 35).
- **Programlı Olmayan Kararlar;** her zaman olmayan bir yatırım, bir politika değişikliği, büyük bütçe veya uzmanlık gerektiren (yeni bir hastanenin nereye, hangi tedaviler için hangi kapasitede yapılacağı, hangi bölgenin ekonomik açıdan nasıl geliştirileceği vb.) bir problemin çözülmesi için verilen kararlardır. Bu nitelikte olan sorunların çözümü için alınan kararlarda ise modern yönetim teknikleri yanında yargı, sezgi, geçmiş deneyimler ve yaratıcılık gibi bireysel özellikler önem taşımaktadır. Örgütlerde programlanmamış kararların alınması üst yönetimin görevidir (Gullermo ve Gobet, 2010: 18).

Simon karar tasarım sürecini; A. Problemin Ön Değerlendirmesi ve B. Uygun Alternatiflerin aranması şeklinde iki aşamaya ayırır ve en uygun karara yedi alt adımda ulaşmayı önerir (Simon, 1996: 135).

A. Problemin Ön Değerlendirilmesi

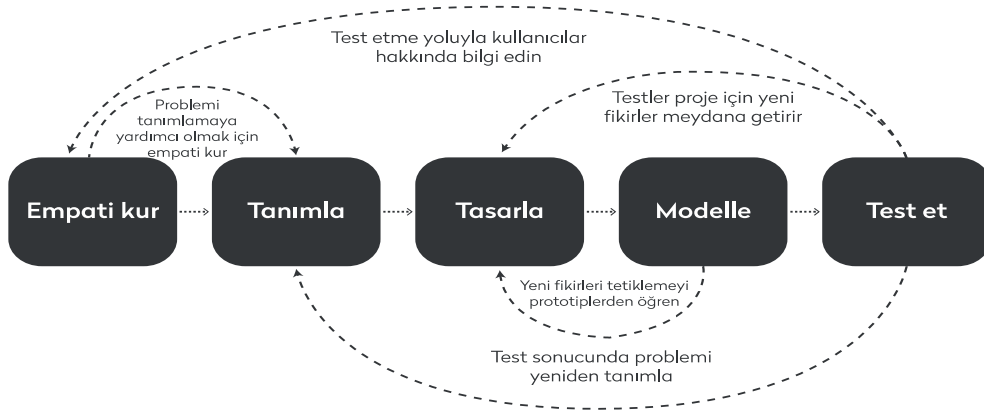
1. Değerlendirme teorileri: Fayda teorisi, İstatiksel karar teorisi, Sistem teorisi
2. Hesaplamalı Yöntemler:
 - a-Doğrusal programlama, kontrol teorisi, dinamik program, yöneylem teorisi,
 - b-Tatmin edici alternatifleri bulmak için algoritmalar ve buluşsal yöntemler,
3. Tasarımın Formel Mantığı: Emir ve bildirim mantığı üzerinde çalışma.

B. Alternatiflerin Aranması

4. Sezgisel Arama: çarpanlara ayırma, sebep-sonuç analizi,
5. Arama Kaynaklarının çeşitlendirilmesi;
6. Hiyerarşik sistemlerin kurulması: Yapı-tasarım organizasyon teorisi,
7. Tasarım sonuçlarının sunumu

Herbert Simon karar tasarım prensipleri Standford Hasso Platner Enstitüsü tarafından Şekil 1. ile görülen beş adımlı bir model olarak geliştirilmiştir.

Şekil 1. Herbert A. SIMON'ın Karar Tasarım Süreci

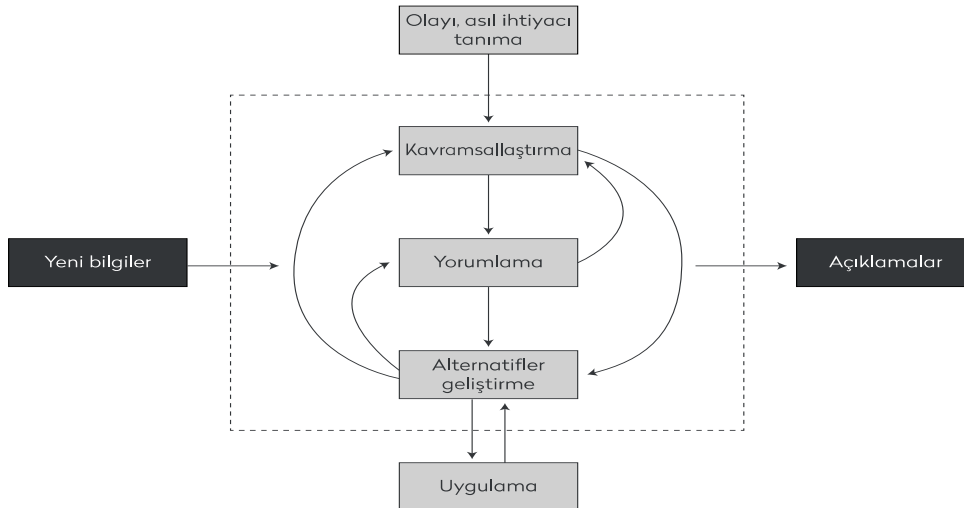
Kaynak: <https://www.kaizen40.com/tasarimodakli-dusunme-design-thinking/>; 2024

Simon karar tasarım ilkelerine bağlı kalınarak geliştirilen diğer karar tasarım model örnekleri de bulunmaktadır. 1970'li yıllarda Londra Business School'da A. Topalian tarafından geliştirilen altı adımlı model, 2000'li yıllarda R. Almansy tarafından Edinburg'da geliştirilen yedi aşamalı model ve 2023 yılında Badak S. ve Önal İ. tarafından Ankara'da geliştirilen model bunlar arasındadır. A. Topalian metodu aşağıda incelenmektedir.

2.2. Alan Topalian Karar Tasarım Metodu

Herbert Simon tarafından yedi bölüm olarak önerilen karar tasarım süreci, Topalian tasarım yönetimi metodunda altı aşamalı olarak önerilmektedir. Topalian'a göre karar tasarım aşamaları; olayı/asıl ihtiyacı tanımak, sorunu kavramsallaştırmak, derin bilgiye erişmek, yorumlamak, alternatifler geliştirmek, uygulamak adımlarını içerir (Topalian, 1980: 7-8).

Şekil 2. Topalian Karar Tasarım Süreci

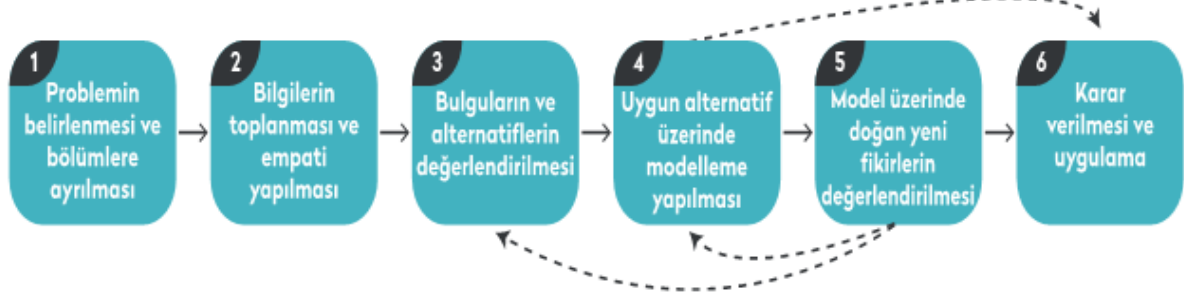
Kaynak: Topalian, 1979: 7

2.3. Herbert Simon ve Alan Topalian Karar Tasarım Metotları Değerlendirmesi

Simon ve Topalian'a göre; başarılı tasarım için problem iyi tanımlanmalı, sorunu oluşturan asıl nedenlere ulaşmak için yeterli çaba ve özen gösterilmelidir. Her iki model ön yargılı olmayan tanımlama

ile sorunun metodik bir “kavram” a kavuşturulmasına önem verir. Simon’da çözüm için fikir geliştirme dönemi ve devamında prototip oluşturma, Topalian’da yorumlama ve alternatifler geliştirme aşamaları ile örtüşmektedir. Çözüm için modelleme ile test etme aşaması en uygun karara ulaşmayı desteklemektedir. Simon’da yedi adımda görülen süreç model üzerinde müzakere edildikten sonra yeniden değerlendirme yapılmasını önermektedir. Topalian’da modelleme ile uygulama arasında kazanılan yeni bilgilerin geri bildirim ile yeniden değerlendirme yapmak mümkündür. Her iki model de esnek bir karar tasarım sürecine ve son karar öncesinde elde edilen yeni bulguları değerlendiren bir yaklaşıma sahiptir (Badak ve Ünal, 2023: 422).

Şekil 3. Simon ve Topalian metotlarından geliştirilen bir Karar Tasarım Süreci

Kaynak: Badak ve Ünal, 2023: 423

Şekil 3. de görülen altı aşamalı modelde dördüncü aşamada üretilen prototip üzerinde müzakere sağlayan beşinci aşama sonuçları yeniden (üçüncü ve dördüncü aşamalara kısa dönüş) değerlendirildikten sonra karar (altıncı) aşamasına ulaşmaktadır.

3. TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE KAMUDA KARAR ALMA METOTLARI

Toplumsal, ekonomik ve sosyal seviyede yüzyılımızın en önemli uluslararası yaklaşımlarından birisi olarak kabul edilen “sürdürülebilirlik”, kamu çalışmaları açısından 21. Yüzyılın temel kavramları arasındadır. ‘Sürdürülebilir kalkınma’ sadece ekonomik perspektiften değil, insan ve toplum hayatını kuşatan niteliksel gelişmeyi ve kendi kendine yeterli olan sistemlere sahip olmayı içeren bakışla değerlendirilmelidir (Nemli, 2004: 19-21).

İlk yüzyılımı geride bırakan ülkemiz yüzyıl önce çok sınırlı alanlarda sınai mal üretebilirken 2023 yılında tüm endüstrilerde 232 milyar \$/yıl ihracat yapma kabiliyetine erişmiştir. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2023-49630>). Çok boyutlu ve olumsuz siyasi etkilere açık olan coğrafyamızda ülkemizin yüz yılda sağladığı ekonomik ve sosyal kazanımlar çok önemlidir. Bu düzeye, isabetli ve yerinde kamu kararları ile geldiğimiz asla göz ardı edilemez. Laik kamu yönetimi yapısı ile teşebbüs, düşünce, inanç hürriyeti ve çalışan hakları gibi temel politikalar yanında; yaygın olan sıtma ve verem gibi hastalıkların neredeyse yok edilmesi, tedaviye ve eğitime erişilebilirlik, coğrafyamızın ücra köşelerine kadar “bölünmüş nitelikli karayollarının” yapılmış olması veya İstanbul ve Ankara merkez alınarak tüm çevre illere ve ülkelere havayolu hatlarının açılması, her alanda uygulanan çok sayıda doğru karar örnekleri arasındadır. Ancak, son 60 yılda (planlı dönem) gösterilen bütün çabalara rağmen milli gelir artışında hedeflenen 25.000 \$ kişi/yıl hedefine erişilemediği gibi gelirin toplumda kabul edilebilir dengeli dağılımının sağlanamadığı 2023 yılında 0.420 olan gini katsayısı ile görülmektedir (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2023-53840#:~:text=>).

Hedeflenen milli gelir seviyesine erişilememesi ve gelirin ülke düzeyinde dengeli olmayan dağılımında hedeflerin gerisinde kalınmasının önemli sebeplerinden birisinin, bazı kamu karar süreçlerinde uygun metotların kullanılmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ülkemizde büyük bütçeli temel alt ve üst yapıların gerçekleştirilmesi veya usul, yöntem ve hukuk düzenlemeleri gibi “programlanmamış işlemlerin” karar süreçlerinde yukarıda bazıları belirtilen “karar verme metotlarının” hangisinin

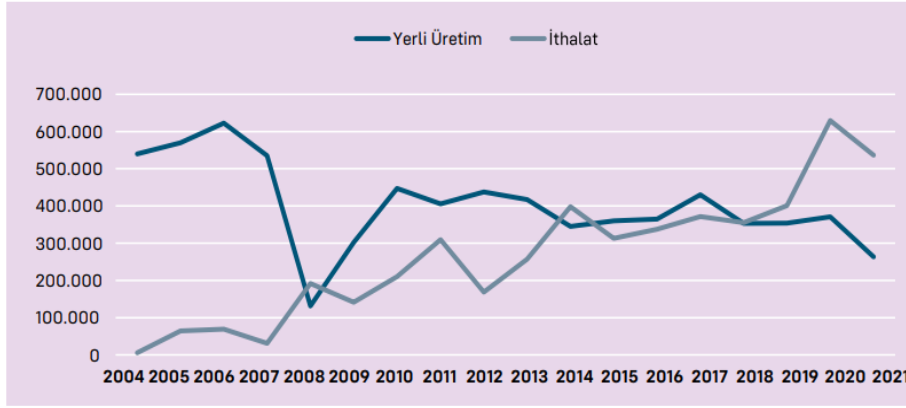
kullanıldığı bilinmemektedir. Modern karar verme metotlarına dayanmayan kamu uygulamaları ülke kalkınmasına katkı sağlamadığı, aksine ekonomik ve sosyal hayata zarar verici olabildiği görülmektedir. Sürdürülebilir ve dengeli kalkınmaya katkı sağlamayan bazı kamu kararları ve uygulama örnekleri aşağıda incelenmiştir.

3.1. Ülkemizde Kalkınmaya Katkı Sağlamayan Bazı Karar ve Uygulama Örnekleri

3.1.1. Mercimek üretim ve ithalat kararı sonrasında yerli mercimek üretiminde büyük azalma

Tablo 1’de görüldüğü üzere, 2006 yılına kadar 600.000 tona çıkan yerli mercimek üretimi, ithalat ve üretim kararlarında yapılan değişiklik ile 2008 yılında 130.000 tona kadar düşmüştür. Şanlıurfa ilinde üretim ise 205.000 ton/yıldan, 36.000ton/yıla gerilemiştir. Yurtiçi tüketimi bir milyon ton/yıl olan mercimekte Türkiye’nin rakipleri Kazakistan, Kanada, Rusya ve Avustralya’dır (Taşcı vd., 2022: 55).

Tablo 1. Türkiye’nin Mercimek Pazarı 2004-2021 (Ton)

Kaynak: Taşcı vd., 2022: 55

2011 Haziran Milletvekili genel seçimlerinde hükümeti yöneten Ak Parti Şanlıurfa ilinde %64.80 oranında oy tercihi sağlamıştır. Buna karşılık, 2023 Mayıs genel seçimlerinde Ak Parti %43.01 oranında tercih edilmiştir. 2023 yılında iktidar partisinin oylarında görülen %21.79 oranında azalmanın, ilin temel tarımsal üretimi olan mercimekte 2011 yılında ithalatın 300.000 ton olduğu, 2020’li yıllarda yerli üretim düşerken ithalatın 600.000 tonu aşması ile de bağlantılı olduğu, Tarım Bakanlığının mercimek teşvik ve ithalat kararının doğru sonuç vermediği sonucuna varılabilir. (<https://www.haberler.com/secim/2011/sanliurfa-secim-sonuclari/>), (<https://secim.hurriyet.com.tr/14-mayis-2023-secimleri/sanliurfa-milletvekili-genel-secim-sonuclari/>).

Tarım Bakanlığının mercimek üretim teşvik ve ithalat kararını (regresyon, yöneylem, girdi-çıktı vb.) hangi modern karar metotları ile aldığı öğrenilememiştir.

3.1.2. Antalya’nın Döşemealtı ile Alanya ilçeleri arasında 500 Milyon \$ Maliyetli 2x3 Şeritli 200 km Bölünmüş Transit Yol Yerine Alanya-Serik arasında 3.2 Milyar € Maliyetli 2x3 Şeritli 122 km Otoyol İnşa Etme Kararı

Öncelikle otoyol teriminin kısaca açıklanması faydalı olacaktır. Otoyol; uzak sanayi bölgeleri arasında yüksek tonajlı endüstri ürünlerinin kesintisiz taşınmasını sağlayan, maliyeti ve işletme giderleri çok yüksek kontrollü karayolu türüdür (Badak, 2023:211-212).

Antalya ilimizin doğusunda, Gazipaşa ilçesi yönünde yerleşimin ilk dönemlerinden bu yana kullanılmakta olan mevcut 2x2 şeritli D400 karayolu aynı zamanda Aksu, Serik, Manavgat, Alanya, Gazipaşa ilçelerinin merkezlerinden geçmektedir. Tüm günlük ticari ve sivil ulaşımın ana hattını oluşturmakta olan karayolu adliye, maliye, finans, eğitim, sağlık, tarım ve turizm için zorunlu olarak kullanılmaktadır. Alternatif ulaşım kanalları henüz yapılmadığından Antalya merkez ilçelerinden doğu yönünde akan trafik sıkışmakta, yüksek turizm sezonunda Antalya havaalanı ile Alanya oteller bölgesi arasında turizm transferlerinde ciddi gecikmeler yaşanmaktadır. Bu güzergahta seyahatin güvenlik ve konfor artışına ihtiyaç bulunmaktadır. Bölge ulaşımında iyileştirme için eş zamanlı veya ardışık zamanda yapılabilecek dört proje bulunmaktadır.

Birinci iyileştirme projesi, mevcut karayolu trafiğinde rahatlatma sağlayacak D400 karayoluna yeni şerit ilave edilerek 2x3 şeritli hale getirilmesi ve yoğunluğun en yüksek yaşandığı Aksu-Serik ilçeleri bölgesinde 10 yıldır yapılmayan çok katlı kavşak projelerinin tamamlanmasıdır.

İkinci iyileştirme projesi, D400 trafiğinden %10 seviyesinde araç çekecek olan, D400 karayolu güneyinden Havaalanı-Belek turizm bölgesini 2x2 şeritli, Antalya Büyükşehir belediyesi tarafından inşa edilecek karayolu ile bağlanması projesidir.

Üçüncü iyileştirme projesi, D400 trafiğinde %20 seviyesinde aracın azalmasını sağlayacak olan Gazipaşa Havaalanı-Kepez (Ant. Mrk.) İlçesi arasında 10-12 duraklı ve Ort 150km/h. hızlı tren projesidir.

Dördüncü iyileştirme projesi, Denizli-Burdur-Isparta istikametinden Alanya yönünde karşılıklı oluşan trafiği ilçelerin yerleşim yerlerine girmeden taşıyacak olan D400 karayolunun Alanya bölgesinde 5km ve Aksu bölgesinde 30km kuzeyinden geçerek Döşemealtı ilçesine bağlanacak olan 2x3 şeritli bölünmüş transit karayolu projesidir.

D400 karayolunda en yüksek araç geçişi 2023 Kurban Bayram'ında 79.406 araç olarak ölçülmüştür (Tablo.2)

Tablo 2. Antalya-Gazipaşa karayolunda ölçülen araç geçiş sayıları

Kaynak: Karayolları Antalya 13.Bölge Müdürlüğü 2023

Analizler kullanılmakta olan mevcut karayolundan, yeni yapılacak çevre yollarına kayan araç sayısının (%20-30) ortalama %25 seviyesinde olduğunu göstermektedir. D400'ü kullanan araç her gün 80.000 adet kabul edilse bile yeni çevre karayolunu kullanacak $80.000 \times \%25 = 20.000$ araç/gün sayısına erişilecektir.

Bölünmüş 2x3 şeritli Transit Karayolu ve 2x3 şeritli Otoyol Maliyetleri:

2x3 şeritli bölünmüş transit karayolu maliyeti 2.5 milyon \$/km. (Doğan 2010: 121).

2x3 şeritli otoyol maliyeti 6-8 milyon \$/km. (Kabasakal ve Solak 2021: 127).

Ulaştırma bakanlığı tarafından birinci, ikinci ve üçüncü arayışlar incelenmemiştir ve dördüncü alternatif için Döşemealtı-Konaklı arasında 200km. 2x3 şeritli "bölünmüş transit yol" yerine Serik-Konaklı arasında 2x3 şeritli 122km. yatırım ve işletme maliyetleri çok yüksek olan "otoyol" yatırımı tercih edilmiştir.

Tablo 3. Konaklı-Serik 2x3 şeritli 100.000 araç/gün geçiş garantili 122km. otoyol ihale ordinosu

ANTALYA-ALANYA OTOYOLU										
	YATIRIM BEDELİ	YAPIM DÖNEMİ FİNANSMAN MALİYETİ	KAMULASTIRMA BEDELİ	MAKSİMUM GEÇİŞ ÜCRETİ (€/km)	UZUNLUK (KM)	TRAFİK GARANTİSİ	YILLIK GARANTİ GELİRİ (€)	İŞLETME YILI	TOPLAM GARANTİ GELİRİ (€)	AÇIKLAMA
Antalya-Alanya	68.039.091.623,65 TL 2.154.390.265,97 €	8.009.458.938 TL 253.611.563 €	7,5 Milyar (500 Milyon TL Görevli Şirket) 237.480.052 € (15.832.003 € Görevli Şirket)	0,0598	122 (84 OY + 38 BY)	100.000	266.289.400	12	3.195.472.800	15.12.2023 tarihinde ihale gerçekleştirildi. En uygun teklif olan 0,0598 €/km, Limak İnşaat San. ve Tic. AŞ Tarafından verilmiştir.

Kaynak. Ulaştırma Bakanlığı 15.12.2023

Yukarıda Tablo 3. de ihale ordinosu görülen Konaklı-Serik 84km 2x3 şeritli otoyol ve 38 km. 2x2 şeritli bağlantı yollarına sahiptir ve 3+12=15 yıl süreli YİD modeli ile 100.000 araç/gün geçiş garantisi, 26 milyon €/km. maliyet ve toplam 3.195.472.800 € geri dönüş bedeli ile 15.12.2023 tarihinde ihale edilmiştir (Harita.1).

Harita 1. Antalya ili, Konaklı-Serik arası 84 Km. Otoyolu

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü 2023

Bölünmüş Transit Karayolu'nun Avantajları şöyle belirtilebilir;

- Antalya-Alanya arasında "Hız ve Konfor açılarından" turistik, ticari, sivil ve transit taşımacılık için tamamen yeterli olması
- YİD bütçe imkanını Kepez-Gazipaşa Hızlı Tren (Alanya-Ray) için de kullanma fırsatı vermesi
- Otoyol maliyetinin % 26'sı (yaklaşık ¼) seviyesinde bütçe gerektiriyor olması
- 40-50 m. Genişlikte arazi kullanılması ve İşletme maliyetlerinin düşük olması
- Döşemealtı-Konaklı 200 Km. ve 500 milyon \$ maliyetle yapılacak olması
- Kontrollü imalat yapılabilmesi ve geçiş ücretinin Otoyola göre çok makul olması
- Teknik nedenlerle yapım ihalesine çok firmanın katılarak rekabet maliyetin oluşması.

Otoyol' un Dezavantajları şöyle belirtilebilir;

- Doğrudan Döşemealtı'na ulaşmadığından tüm trafiğin Serik-Aksu hattında toplanması.
- 80-150 m. genişliğinde arazi kullanılması ve İşletme maliyetlerinin yüksek olması
- Gelecek yıllarda Serik-Döşemealtı arası 78 Km. için ilave 2.5 milyar € yatırıma ihtiyaç olması
- İhaleye giren firma sayısının çok az olması

- Güzergahta var olan yüksek nitelikli Tarım, Eko ve Agro turizm alanlarını bozacak olması
- Araç geçişi 20.000-30.000/gün olacağından, 100.000 araç/gün geçiş garantisiyle vatandaşa, sektörlere ve kamu bütçesine büyük bir yük getirecek olması
- Alanya-Antalya güzergahında otoyolu gerektirecek endüstriyel taşımacılık bulunmaması

Ulaştırma Bakanlığının daha rasyonel çözümler yerine 84km. “otoyol” yatırım kararına hangi analizler ve modern karar verme (yöneylem, regresyon, girdi-çıktı vb.) yöntemleri ile ulaştığı öğrenilememiştir.

10 yıldır büyük ihtiyaç olduğu halde Antalya-Alanya arasında farklı seviyeli kavşakların ve ulaşımı iyileştirecek rasyonel alternatiflerin gerçekleştirilmemesi halkın refah seviyesini düşürmüştür. Halkın ve iş hayatının yaşadığı olumsuzlukların 2023 yılı genel seçim sonuçlarına yansıdığı görülmektedir. 2011 milletvekili genel seçimlerinde Antalya ilinde %39.30 oranında tercih yapılan iktidar partisi 2023 genel seçimlerinde %29.06 oranında tercih edilmiş ve %10.24 seviyesinde oy tercihini kaybetmiştir İktidar partisi oylarında görülen azalmanın, Ulaştırma Bakanlığının ilde gerçekleştirdiği uygulama kararlarında doğru tercihler yapmadığının göstergesi olduğu kabul edilebilir (<https://www.haberturk.com/secim/secim2011/genel-secim/sehir/antalya-7>), (<https://secim.hurriyet.com.tr/14-mayis-2023-secimleri/antalya-milletvekili-genel-secim-sonuclari>).

3.1.3. Ankara-İstanbul ulaşımında yeni bir “Otoyol” ve yeni “Yüksek Hızlı Tren” inşa etme kararı.

Ulaştırma Bakanlığı tarafından, Ankara-İstanbul arasında halen çalışmakta olan otoyol ve yüksek hızlı tren’den daha farklı güzergahlardan yeni bir “otoyol” ve yeni bir “yüksek hızlı tren” inşa edilmek istenildiği açıklanmıştır (<https://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/3461146-bakan-uraloglundan-yeni-otoyol-mujdesi>).

Hızlı tren ve otoyollar, yatırım ve işletme maliyeti çok yüksek olan, uzun yıllar kullanılmak üzere yapımı gerçekleştirilen, ekonomiyi, nüfus göçünü ve sosyal hayatı etkileyen ulaşım altyapılarıdır. Ankara-İstanbul arasında on yıl önce işletmeye açılan otoyol ve yüksek hızlı tren işletmeleri başarıyla hizmet vermekte ve geliştirilmektedir. Henüz yeni sayılabilecek mevcut yatırımların ekonomik ömürleri dolmadan, bölgede nüfusu artırıcı yeni imar alanları ve geniş ulaşım yatırımları kent hayatını olumsuz etkilemeye devam ederken, aynı bölgede yeni otoyol ve yüksek hızlı tren inşa edilme kararının ülkemizin sermaye, ulaşım ve kalkınma verimliliğine katkıda bulunmayacağı bilimsel analizlere ihtiyaç duyulmadan ampirik yaklaşım ile görülebilir (Badak, 2023:58-70).

Haberde yeni otoyol uzunluğunun 276 km ve yüksek hızlı tren uzunluğunun 344 km olacağı açıklanmış olup, yeni yatırım toplamının 620 km olacağı anlaşılmaktadır. Halen otoyol ve hızlı tren ulaşımına sahip olan Ankara-İstanbul arasında yeni yapılması düşünülen otoyol ve yüksek hızlı tren yatırımının ertelenmesi ve 620 km’lik ikinci yatırıma ayrılacak bütçe ile bu çalışmanın “bir uygulama tasarımı” bölümünde açıklanan ve Anadolu’da Doğu Karadeniz ile Doğu Akdeniz limanları arasında yapılması önerilen üretim ve ulaşım altyapılarının geliştirilmesi daha rasyonel olabilir. Orta Anadolu’nun Kuzey-Güney limanlarını birbirine bağlayan iki transit bölünmüş karayolu üzerinde “tedarik, üretim, pazarlama ve ulaşım ekosistemi” nin tüm unsurları ile çalışır duruma getirilmesi halinde bu coğrafyanın, ülkemizin sürdürülebilir ve dengeli kalkınmasına yüksek seviyede katkıda bulunacağı açıktır. Orta Anadolu limanlarının yüksek kapasiteye kavuşması ile ülkemizin ithalat ve ihracatında taşıma ihtiyaçları yeni limanlara kayacaktır. Buna bağlı olarak Marmara bölgesinde ve İstanbul ilinde limanların kullanım artış hızı doğal olarak azalacaktır. İstanbul-Ankara arasında endüstriyel ulaşım problemleri 2040 yılından sonra masaya yatırılarak, ihtiyaç görülürse yeni otoyol ve yüksek hızlı tren yatırım kararları güncellenebilir.

İstanbul iline 2010 lu yıllardan sonra yapılan yatırımların halkta refah ve memnuniyet artışı meydana getirmediği iktidar partisinin 2011 ve 2023 genel seçim sonuçları üzerinden görünmektedir. 2011 genel seçim sonuçlarına göre İstanbul ilinde iktidar partisine %49.45, tercih yapılmış iken 2023 genel seçimlerinde %36.03, tercih yapılmıştır Hükümeti yöneten siyasi partinin 12 yıl içinde 13.42 puanlık oy kaybı İstanbul iline yapılan yatırım kararlarının şekli, mahiyeti, niteliği veya zamanlamalarında yanlışlıklar olduğunu gösteren işaretlerden birisi olarak kabul edilmelidir

(<https://www.haberler.com/secim/2011/istanbul-secim-sonuclari>),
(<https://www.haberler.com/secim/2023/istanbul-secim-sonuclari>).

Ulaştırma Bakanlığının açıkladığı Ankara-İstanbul arasında yeniden “otoyol” ve yeniden “yüksek hızlı tren” yatırımlarına, sürdürülebilir dengeli kalkınma odaklı hangi analizler ve modern karar verme (yöneylem, 5N 1K, regresyon, girdi-çıkı vb) yöntemleri ile ulaştığı öğrenilememiştir.

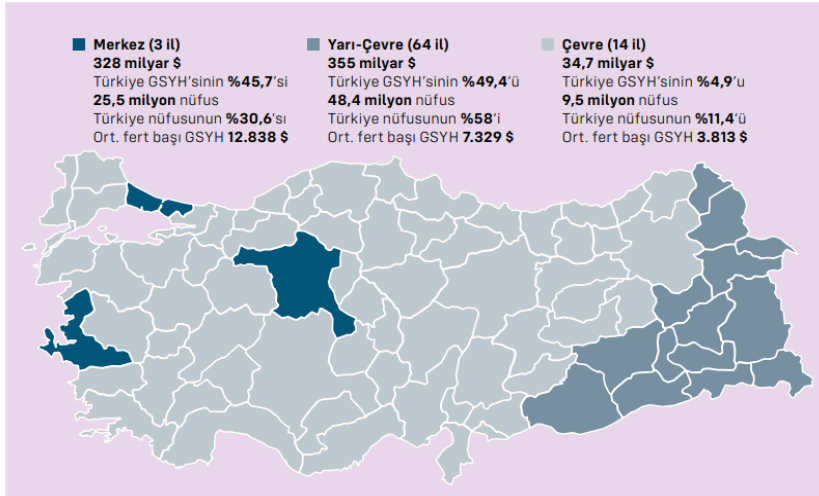
4. TÜRKİYE’DE “KRONİK KALKINMA SORUNU” VE ÇÖZÜME KATKI İÇİN BİR UYGULAMA

GSYİH tüm dünyada kalkınma göstergesi olarak kabul edilir. Türkiye’nin ve yeni nesillerin geleceği, öncelikle kamu yönetiminin bugün vermekte olduğu kararlar ile şekillenecektir. Ülkemizde dengeli ve sürdürülebilir kalkınma çabaları yanında rasyonel yaklaşıma uygun olmayan kamu kararları kalkınma verimliliğini düşürmektedir. Ülkemizde GSYH ve illere göre dağılımını gösteren aşağıda Harita.2. üzerinde gösterilen bilgiler kalkınma hedeflerimize henüz ulaşamadığını ve bazı illerimizde çözülemeyen kalkınma probleminin kronik hale geldiğini göstermektedir (Özsoy ve Tosunoğlu, 2017: 296).

2022 yılında yapılan çalışmada Merkez iller olarak tanımlanan İstanbul, Ankara, İzmir illerimizde gelir dağılımı (toplam 25.5 milyon, nüfusun % 30.6’sı) kişi başı gelir 12.838 \$/yıl, GSYH % 45.7’si,

Yarı-Çevre iller olarak tanımlanan 64 ilde (toplam 48.4 milyon, nüfusun % 49.4’ü) kişi başı gelir 7.329 \$/yıl, GSYH % 58’idir (Taşcı vd. 2022: 41). Çevre İller olarak tanımlanan 14 ilde (toplam 9.5 milyon, nüfusun % 11.4’ü) kişi başı gelir 3.813 /yıl, GSYH % 4.9’u, olduğu gösterilmekte ve bu durum “Üç Türkiye” olarak tanımlanmaktadır (Taşcı vd. 2022: 41).

Harita 2. Üç Farklı Gelir Coğrafyası

Kaynak: Taşcı vd., 2022:41

Harita.2’de görülen ve dengeli olmayan gelişmişlik durumunun Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınmasını zorlaştırdığı açıktır. Top yekün kalkınma ve refahın dengeli dağılımı prensibi açısından ülkemizin yeni yüzyılında bu tabloyu olumlu yönde dönüştürecek metotlar üzerinde çalışması önemli bir görev olarak görünmektedir.

Dünya Bankası Çevre Komisyonu Raporuna göre “sürdürülebilir kalkınma”; ‘bugünün ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün verilmemesini sağlayan kalkınmadır’ (Nemli, 1998: 19-21). Birleşmiş Milletler Teşkilatı kalkınma prensibi açısından değerlendirildiğinde, **Çalışmada ele alınan “A grubu” bölgesinde son 60 yılda toplumun tüm imkanlarıyla geliştirilen “kalkınma ekosistemi” ile bugünün ihtiyaçları karşılanırken, B grubu bölgesinde kalkınma ekosisteminin geliştirilmemesi nedeniyle gelecek kuşakların kendi**

ihtiyaçlarını karşılama ve refaha ulaşma yeteneğinden ödün verilmiş olmaktadır. Çalışma, kamusal bir karar tasarımına dayanarak B grubu bölgesinde güçlendirilecek “Tedarik, Üretim, Pazarlama ve Lojistik Ekosistemi” ile ülkemizin Batı Anadolu, Orta Anadolu, Doğu Anadolu bölgelerinde “kazan kazan kazan” prensiplerine sahip olan “Ekonomi, Toplum ve Çevre Yönetimi” ile refah değerlerine ulaşılacağı tezine sahiptir.

4.1. Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma Sorununun Çözümüne Katkı İçin Bir Karar Tasarım Süreci

Çalışma modelinde, Harita.2.’de görülen ve ülkemizin sürdürülebilir kalkınmasına engel olan problemlerin çözümüne “endüstrinin ülke coğrafyasında dengeli dağılması açısından” katkı sağlayacak bir karar tasarım süreci ele alınacaktır. Burada kullanılacak Topalian metodu ile karar tasarım süreci altı aşamadan oluşmaktadır.

Birinci adımda problem tanımlanacak, bölümlere ayrılacak ve kavramsallaştırılacaktır.

İkinci adımda sorun ile ilgili bilgiler, veriler toplanacaktır.

Üçüncü aşamada bulgular değerlendirilerek yorumlanacak.

Dördüncü adımda alternatifler içinden bir model tasarlanacaktır.

Beşinci adımda modelin sunumu ve üzerinde müzakere, sonrasında karar verilecektir.

4.1.1. Birinci adım: Türkiye’de Dengeli Kalkınma Problemi; Tanımlama, Bölümlere Ayırma, Kavramlaştırma ve Değerleme

Problemin tanımlanması; 18.yy.dan itibaren ülkelerin kalkınmasını sağlayan temel iktisadi faaliyetler teknoloji ve endüstriye dayalıdır (Gedikli, 2011: 99), (Koç, 2013: 241). Şehirlerde ve bölgelerde teknolojiye dayalı sektörler, birbirini tamamlayan unsurların iş birliği içinde ve bir “sistem halinde” çalışarak zenginliği artırmakta ve refahı yükseltmektedir. Endüstrinin geliştiği kentler ve bölgelerde refah yükseldikçe diğer kentlerden ve bölgelerden nüfusu çekmekte, böylece, göç veren kentler ve bölgeler fakirleşirken göç alan kentler zenginleşmeye devam etmektedir. Kamu yönetimi, zenginleşen kentler ve bölgelerde artan altyapı ihtiyaçları, ulaşım ve yükselen sosyal ve çevre problemleri ile savaşırken fakirleşen şehirler ve bölgeler az nitelikli eğitim, düşük üretim, yüksek işsizlik ve verimsizlik ile yüz yüze kalmaktadır. Bunun sonucunda bölgeler düzeyinde memnuniyetsizlikler artmakta, ülke düzeyinde dengeli kalkınma hedefine ulaşamamakta, bu nedenle ülkede dengeli kalkınmama problemi doğmaktadır (Badak, 2023: 58-68).

Problemin bölümlere ayrılması ve kavramsallaştırılması; çalışmada ele alınan problem, Türkiye’de iktisaden kalkınmış ve kalkınmamış kent bölgeleri olarak iki grupta toplanmıştır. Problem kapsamında; A Grubu İllerin bulunduğu coğrafya (İstanbul, Kocaeli, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ, Manisa, İzmir, Aydın, Denizli, Antalya, Ankara) ile, B Grubu İller (Ordu, Giresun, Tokat, Sivas, Tunceli, Malatya, Adıyaman, K. Maraş, Elazığ, Osmaniye, Adana, Hatay, G. Antep, Kilis, Şanlıurfa) coğrafyası endüstriyel gelişmenin sağlanması için temel olan “**Tedarik ve Pazarlama Zinciri Ekosistemi**” özellikleri açısından mukayeseli olarak ele alınmıştır.

A ve B grubu bölgeleri kendi düzeylerinde “Tedarik ve Pazarlama Zinciri Ekosistem” yapısına sahiptir. “**Endüstri bölgeleri**” Lojistik altyapısı, birbirini destekleyen iş kollarının kümelenmesi, güçlü tedarik ve pazarlama zinciri gibi **Asıl, Yardımcı ve Çevre unsurlardan oluşan bir açık sistem** özelliği taşırlar. Bu nedenle **problemi “Sistem Kuramı” ile kavramsallaştırmak mümkündür.**

Sistem, birbiriyle ilişkili alt sistemlerin (unsurların) belirli bir hedef yönünde iş birliği içinde çalıştığı bir bütündür. Unsurları arasında merkezi yapı olması ve parçaların bir disiplin içinde çalışması sistemin özellikleri arasındadır. Her sistem hiyerarşik bir düzen içinde daha küçük alt sistemlerden oluşurken

kendisi de daha büyük bir sistemin alt sistemini oluşturur. Alt sistemler karşılıklı ve ahenkli bir etkileşim halindedir (Ünal, 2008: 3-4).

Açık Sistemlerin Bazı Özellikleri

- 1.Çevresi ile alışverişte bulunur.
- 2.Dışarıdan aldığı nesne (hizmet, enerji, hammadde, bilgi, finans vb.) ile imal-inşa eder.
- 3.Kendini geliştirir-dönüştürür.
- 4.Sistem bileşenleri bölünebilir, yeni sistemler oluşturabilir
- 5.Zamana bağlı olarak bozulma (entropy) üretebilir.
- 6.Sistemin parçalarında meydana gelen değişiklik bütün sistemde değişikliğe yol açar. Diğer bir ifade ile sistem, belli bir amacı gerçekleştirmek için birlikte çalışan ve birbirlerini etkileyen unsurlardan oluşan bir bütündür (Bertalanffy, 1969: a: bölüm 5, 1969: 144).

Endüstri Ekosisteminin dört asıl (alt sistemleri) unsuru; Lojistik Altyapı (Denizyolu, Karayolu, Demiryolu, Havayolu, Suyolu, Boruyolu) **Teknoloji, Girişimci ve Üretim Noktasıdır** (fabrika).

Sistemin ikincil (alt sistemleri) unsurları; İK, Endüstriyel Finans, Yönetici, Tesisler, Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), OSB kurucu ve yöneticisi, Sistemi Harekete geçiren Bilgi, Geri Besleme ve Oto kontrol Yeteneği, Gümrük müdürlükleri, Gümrük Danışmanları, Gelişmiş Liman Donanımları, Depolama tesisleri, Yüksek Performanslı Lojistik firmalar, IT firmaları.

Sistemin Diğer (alt sistemleri) Unsurları: Hukuki Mevzuat, Kamu Güvenliği, Yatırım ve işletme destekleri, İşletme ve Pazarlama Uzmanlıkları, Yönetim danışmanlığı, Tanıtım destekleri, Taşıma ve lojistik destekleri, Diplomatik destekler, Sistemin işlemlerini sağlayan genel kamu hizmetleri, vb.

4.1.2. Karar Tasarım Sürecinde İkinci Adım (Bilgilerin Toplanması)

İller ve Bölge düzeyinde Nüfus, A ve B bölgeleri İhracatı, Bölge Limanlarında Elleçleme miktarı (Limanlarından Taşınan Tonaj, Gümrük Müdürlükleri ile Sosyal ve Ekonomik Gelişmişlik (SEGE) verileri;

Tablo 4. A ve B Grubu İller Nüfus Tablosu

A Grubu İller Nüfus Tablosu													
A Grubu İller	İstanbul	Kocaeli	Bursa	Tekirdağ	Ç.Kale	Balıkesir	Manisa	İzmir	Aydın	Denizli	Antalya	Ankara	Toplam
Gümrük	15 907 951	2 079 072	3 194 720	1 142 451	559 383	1 257 590	1 468 279	4 462 056	1 148 241	1 056 332	2 688 004	5 782 285	40 746 364

B Grubu İller Nüfus Tablosu																	
B Grubu İller	Ordu	Tokat	Sivas	Adana	K.Maraş	Osmaniye	G.Antep	Hatay	Giresun	Erzincan	Tunceli	Elazığ	Malatya	Adıyaman	Kilis	Ş.Urfa	Toplam
Gümrük	763 190	596 454	634 924	2 274 106	1 177 436	559 405	2 154 051	1 686 043	450 862	239 223	84 366	591 497	812 580	635 169	147 919	2 170 110	14 977 335

Kaynak: TÜİK 2022 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 4. de görülen A grubu bölgesinde 12 ilin 2023 yılı toplam nüfusu 40.746.364 iken, Tablo 2. B grubu bölgesinde bulunan 16 ilin toplam nüfusu 14.977.335 kişidir. İç göç verilerine göre, 2023 yılına kadar B Grubu Ekosisteminde yer alan illerden A Grubu Ekosisteminde yer alan sadece İstanbul'a 4.089.581 kişi göç etmiştir. İllere göre göç eden sayısı; Ordu 525.681, Tokat 484.463, Sivas 767.428, Adana 98.449, Kahramanmaraş 110.641, Osmaniye 33.987, Gaziantep 92.568, Hatay 112.687, Giresun 494.160, Erzincan 307.032, Tunceli 84.986, Elazığ 154.649, Malatya 418.888, Adıyaman 210.570, Kilis 41.684, Şanlıurfa 151.708 ([https://www.ekonomist.com.tr/ekonomist/istanbulda-en-cok-nereli-var-megakent-en-cok-hangi-illerden-goc-aldi-290644](https://www.ekonomist.com.tr/ekonomist/istanbulda-en-cok-nereli-var-megakent-en-cok-hangi-illlerden-goc-aldi-290644)).

Tablo 5. A ve B Grubu İller İhracat Verileri (2022)

A Grubu İller 2022 Yılı İhracat Verileri (Bin TL)													
A Grubu İller	İstanbul	Kocaeli	Bursa	Tekirdağ	Ç.Kale	B.Esir	Manisa	İzmir	Aydın	Denizli	Antalya	Ankara	Toplam
İhracat	124.661.773	14.462.056	12.778.086	3.057.386	213.453	913.523	3.153.084	17.014.901	1.200.166	4.450.116	4.450.116	12.004.809	198.359.469

B Grubu İller 2022 Yılı İhracat Verileri (Bin TL)																	
B Grubu İller	Ordu	Tokat	Sivas	Adana	K.Maraş	Osmaniye	G.Antep	Hatay	Giresun	Erzincan	Tunceli	Elazığ	Malatya	Adıyaman	Kilis	Ş.Urfa	Toplam
İhracat	296.699	44.251	104.758	3.117.029	1.411.262	375.044	11.197.256	4.065.689	347.933	28.896	216	366.888	456.190	97.263	111.930	308.941	22.330.244

Kaynak: TÜİK 2022 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 5. de bulunan A grubu 12 il bölgesinin 2022 yılı toplam ihracat geliri 198.359.469 \$ olup B grubu 16 il bölgesinin ihracatı ise 22.330.244 \$'dır. **A grubunda yer alan 12 ilin ihracatının, B grubunda yer alan 16 ilin ihracatından yaklaşık sekiz kat daha fazla olduğu görülmektedir.**

Tablo 6. A ve B Grubu İller Gümrük Müdürlüğü Sayıları

A Grubu İller Gümrük Müdürlüğü Sayıları													
A Grubu İller	İst.	K.Eli	Bursa	Tekirdağ	Ç.Kale	B.Kesir	Manisa	İzmir	Aydın	Denizli	Antalya	Ankara	Toplam
Gümrük	19	5	4	4	0	3	2	10	2	1	6	3	59

B Grubu İller Gümrük Müdürlüğü Sayıları																	
B Grubu İller	Ordu	Tokat	Sivas	Adana	K.Maraş	Osmaniye	G.Antep	Hatay	Giresun	Erzincan	Tunceli	Elazığ	Malatya	Adıyaman	Kilis	Ş.Urfa	Toplam
Gümrük	3	0	1	4	1	1	5	6	1	0	0	1	1	1	1	4	30

Kaynak: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı 2022 verilerinden derlenmiştir.

05.11.1993 tarih ve 5 seri sayılı yönetmelik ile ülke düzeyinde Tarım Ürünleri için 6 ve Tarım Dışı Ürünler için 21 toplam 26 adet gümrük müdürlüğü özel olarak yetkilendirilmiştir. **Tablo 6.da görünen A grubu 12 il Ekosisteminde 19 adet özel ihtisas gümrük müdürlüğü var iken B grubu 16 il Endüstri Ekosisteminde 5 adet özel ihtisas gümrüğü faaliyet göstermektedir.**

Tablo 7. A ve B Grubu İller Liman Tesislerinde İşlenen Yük Miktarı (2022)

Liman tesislerinde 2022 yılında elleçlenen toplam yük miktarı													
A Grubu İller	İstanbul	Kocaeli	Bursa	Tekirdağ	Ç.Kale	B.Esir	Manisa	İzmir	Aydın	Denizli	Antalya	Ankara	Toplam
Limanlarımızda Elleçlenen Miktarı* (2022)	40.225.708	82.799.204	15.393.811	44.172.813	18.094.988	7.481.689	0	91.776.752	0	0	6.899.413	0	306.844.378

Liman tesislerinde 2022 yılında elleçlenen toplam yük miktarı																	
B Grubu İller	Ordu	Tokat	Sivas	Adana	K.Maraş	Osmaniye	G.Antep	Hatay	Giresun	Erzincan	Tunceli	Elazığ	Malatya	Adıyaman	Kilis	Ş.Urfa	Toplam
Limanlarımızda Elleçlenen Miktarı* (2022)	1.171.165	0	0	68.227.434	0	0	0	67.635.537	1.146.501	0	0	0	0	0	0	0	138.180.637

Kaynak: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı 2022 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 7. İle gösterilen A ve B bölgeleri “endüstri ekosistemlerine” ait deniz limanlarından yapılan ihracat ve ithalat miktarları “ton” üzerinden değerlendirilirse A grubu iller ekosistemi limanlarında 2022 yılında işlenen yük 306.844.378 ton iken, B grubu iller “endüstri ekosistemi” bölgesinden boru hatları nedeniyle çoğunluğu petrol olan 138.180.637 ton yük işlenmiştir.

İllerin “sosyal gelişmişlik faktörleri açısından incelenmesi:

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı çalışmalarında illerimiz, sekiz adet “sosyal gelişmişlik faktörü” ile değerlendirilmektedir. Rekabetçilik/Yenilikçilik, Finans, Genel Erişilebilirlik, Yaşam Kalitesi, Demografi, İstihdam, Eğitim, Sağlık (T.C. Sanayi ve Teknoloji bakanlığı, kalkınma ajansları genel

müdürlüğü, “İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması SEGE”, 2017:35), (<https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/il-sege-raporlari>).

Tablo 8. A ve B Grubu İller Gelişmişlik Faktörleri

A Grubu İller Sosyal Gelişmişlik Endeksi				B Grubu İller Sosyal Gelişmişlik Endeksi					
A Grubu İlleri	Sıra	Skor	Kademe	A Grubu İlleri SEGE Ortalaması	B Grubu İlleri	Sıra	Skor	Kademe	B Grubu İlleri SEGE Ortalaması
İstanbul	1	4,051	1	12 il Skor Toplamı 17,510	Ordu	60	-0,486	5	13 il (-) Skor Toplamı -4,419
Kocaeli	4	1,787	1	A Grubu İller SEGE Skor Ortalaması	Tokat	56	-0,381	5	3 il (+) Skor Toplamı 0,620
Bursa	6	1,336	1	17,510 / 12 = 1,459	Sivas	45	-0,337	4	-4,419 – 0,620 = -3,799
Tekirdağ	9	1,014	1		Adana	27	0,353	5	B Grubu İller SEGE Skor Ortalaması
Çanakkale	20	0,548	2		Kahramanmaraş	8	-0,416	5	-3,799 / 16 il = -0,237
Bahkesir	24	0,476	2		Osmaniye	54	-0,367	5	
Manisa	23	0,49	2		Gaziantep	30	0,25	3	
İzmir	3	1,926	1		Hatay	39	0,017	4	
Aydın	15	0,599	2		Giresun	56	-0,323	5	
Denizli	10	0,923	2		Erzincan	47	-0,150	4	
Antalya	5	1,642	1		Tunceli	59	-0,439	5	
Ankara	2	2,718	1		Elazığ	42	-0,061	4	
Toplam		17,51			Malatya	44	-0,113	4	
					Adıyaman	66	-0,926	6	
					Kilis	62	-0,57	5	
					Şanlı Urfa	73	-1,350	6	
					Toplam		-3,799		

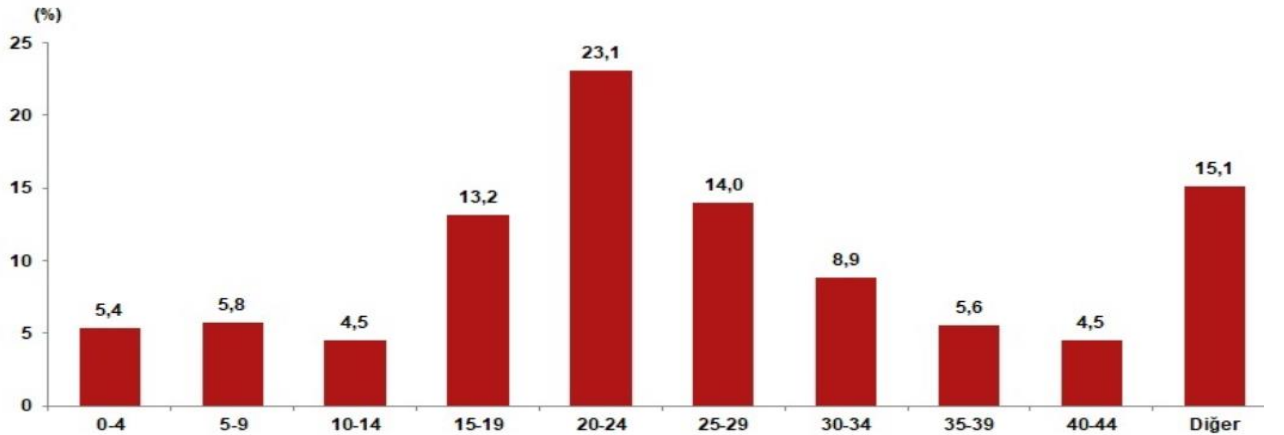
Kaynak: <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/il-sege-raporlari>

Tablo 8.de görülen A ve B bölge illeri arasında sekiz kategoride değerlendirilen “Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması” SEGE tablosuna göre A grubu iller Ekosistem bölgesinde SEGE 1.429 puan alırken, B grubu iller Ekosistem bölgesinde SEGE -0.237 puan alabilmektedir. A ve B Ekosistem bölgeleri arasında B bölgesi aleyhine var olan gelişmemişlik farkı yaklaşık altı kat olmaktadır.

4.1.3. Karar Tasarım Sürecinde Üçüncü Adım (Değerlendirme-Yorumlama)

Yukarıda incelenen verilere göre, A grubu iller bölgesi B grubu iller bölgesinden göç almakta, diğer bir ifade ile B grubu illerin nüfusu yaşadığı kentten ayrılarak özellikle A grubu iller bölgesinde yaşamayı tercih etmektedir. Aşağıda tablo 9.da görülen TÜİK verisine göre gelişmiş bölgelere göç edenlerin çoğunlukla 15-44 yaş arası çalışabilir (% 69.3) çağ nüfusu olması nedeniyle B grubu bölgesi için işgücü kaybı ve A grubu bölgesi için işgücü kazanımı olmaktadır.

Tablo 9. Yaş Grubuna Göre İller Arası Göç Eden Nüfus Oranı (2022)

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2022-49727>

Ayrıca, A bölgesinde, B bölgesine göre ihracat miktarının, özel yetkili gümrük müdürlüklerinin, limanlarda elleçlenen yük miktarının ve SEGE verilerinin önemli derecede yüksek olması, A bölgesi ekosisteminde tüm unsurların tam olarak çalıştığını bu nedenlerle A Endüstri bölgesinde büyük yatırım ve işletmeleri gerçekleştirecek ve yönetecek kabiliyete sahip olan **girişimci** sayısının yüksek olduğunu buna karşılık, B Endüstri bölgesinde ekosistem unsurları eksik olduğundan büyük yatırım ve işletmeleri gerçekleştirecek ve yönetecek kabiliyete sahip olan **girişimcinin** az sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Aynı nedenle A bölgesi çok sayıda **Üretim (fabrika) Noktasına** sahip olduğu halde B bölgesi ekosistemi tüm unsurlarıyla çalışmadığı için üretim (fabrika) kurmak riskine girecek yatırımcı bulmakta zorlanmaktadır.

A bölgesi yurtiçi ve yurt dışı ulaşım kanalları çok gelişmiş olduğundan “tedarik ve pazarlama ekosistemi gelişmiştir ve alıcıya ulaşmakta kolaylıklara sahiptir. Alıcılar kongre, fuar, eğlence, turizm gibi nedenlerle bölgeye ziyaret etmekte ve üretim noktaları ile iletişim içinde olmaktadır. Buna karşılık B bölgesi yurtiçi ve yurt dışı ulaşım kanalları az gelişmiş olduğundan “tedarik ve pazarlama ekosistemi yeterli şekilde çalışmamaktadır. B bölgesi üreticisi alıcıya ulaşmakta zorluklara sahiptir. B bölgesinde kongre, fuar, eğlence, turizm gibi alt sistemler gelişmemiş olduğundan alıcılar bölgeye ziyaret etmemekte ve üretim noktaları ile iletişim içinde olmamaktadır.

İhracat rakamları arasındaki B bölgesi aleyhine görünen büyük fark A bölgesinde bulunan tedarik-üretim-dağıtım ve pazarlama ekosisteminin B bölgesinde var olan tedarik-üretim-dağıtım ve pazarlama ekosisteminden çok daha gelişmiş olduğunu açıkça göstermektedir. Bunun diğer anlamı; A bölgesinde hammaddeye erişim için (Deniz Yolu, Karayolu, Demiryolu, Havayolu) **tüm ulaşım sistemleri birbirini tamamlayan şekilde çalışmaktadır. Buna** karşılık B grubu bölgesinde hammaddeye erişim için (Deniz Yolu, Karayolu, Demiryolu, Havayolu) **tüm ulaşım sistemlerinin birbirini tamamlayan şekilde çalışmadığıdır.**

A Endüstri bölgesi Ekosistemi içinde Teknoloji transferi ve entegrasyonu daha hızlı ve yüksek seviyede gerçekleşirken B endüstri bölgesi ekosisteminde Teknoloji transferi ve entegrasyonu eksik ve düşük seviyede gerçekleşmektedir.

Endüstride çok kullanılan mal ve eşyanın ithalat ve ihracatına yetkili ihtisas gümrükleri ağırlıklı A grubu iller bölgesinde olması tedarik, üretim ve pazarlama ekosistemine yüksek verimlilik sağlamakta, buna karşılık B grubu illerde yer alan fabrikaların tedarik ve pazarlama taşımacılığında büyük maliyet farkları meydana getirmektedir. Her iki bölgede işlenen yük miktarının B grubu aleyhine olması da bu durumu doğrulamaktadır.

Ekosistemin ikincil (alt sistemleri) unsurları bakımından da A bölgesi B bölgesine göre çok daha avantajlı durumda bulunmaktadır. **Nitelikli personel kendisi ve ailesine daha iyi eğitim, sağlık ve sosyal yarar gördüğünden insani nedenlerle B bölgesi yerine A bölgesinde çalışmayı tercih etmektedir.** Bankalar A bölgesi şubelerine daha yüksek miktarda kredi kotası vermekte, daha deneyimli banka yöneticileri ve yüksek nitelikli işletme yöneticileri A bölgesinde görev yapmak istemektedir. Nitelikli organize sanayi bölgeleri (OSB), Deneyimli OSB kurucu ve yöneticisi, Yetkili gümrük müdürlükleri, Gümrük Danışmanları, Gelişmiş Liman Yönetimleri, Yüksek Performanslı Lojistik firmalar, IT firmaları, B bölgesine göre A bölgesinde daha yoğun olarak yer almaktadır.

Ekosistemin Diğer Unsurları (alt sistemleri) açısından: Yatırım ve işletme destekleri, Pazarlama, tanıtım destekleri, Taşıma ve lojistik destekleri, Diplomatik pazarlama destekleri, Sistemin işlemlerini sağlayan genel kamu hizmetleri, vb. A bölgesi Ekosisteminde daha verimli olarak işlemektedir. SEGE (Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik) endeks karşılaştırması A bölgesinin B bölgesine göre yaklaşık altı kat fazla gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Sistemler kendi bütünlüğü içinde iç ve dış çevre ile bir hayat (yaşama) dengesi oluşturur (Bertalanffy, 1969: 70). **Sistemde Denge prensibi gereğince A grubu Tedarik ve Pazarlama Ekosistem**

bölgesinde merkez ve alt unsurlar (Yurt dışı taşımacılık, Girişimci, Üretim Noktası ve Teknoloji) yüksek nitelikli olduğundan verimli ve yüksek gelir düzeyinde bir denge oluşturmuştur. B grubu Tedarik ve Pazarlama Ekosistem bölgesinde merkez ve alt unsurları yeterli olmadığından düşük gelir düzeyinde bir denge ile hayatını sürdürmektedir.

Değerlendirme; İncelenen veriler, sürdürülebilir ve dengeli kalkınmanın dayandığı Tedarik ve Pazarlama Ekosistemine ait merkez, yardımcı ve tali unsurların A bölgesinde bütün unsurları ile çalışmakta olduğu buna karşılık B bölgesinde sistem unsurlarının eksik ve yetersiz olduğunu göstermektedir. B bölgesinde Tedarik ve Pazarlama Sisteminin **Taşımacılık** (liman, Demiryolu, Karayolu, Havayolu), **Girişimci, Teknoloji, Üretim Noktası (OSB)** gibi merkez unsurlarının geliştirilmesi halinde A bölgesinde var olan gelişmişlik düzeyine erişebileceği düşünülmektedir.

Tasarım süreci, B bölgesi ana unsurlardan ihracat taşımacılığı için (liman, karayolu, demiryolu, havayolu) sistemlerinin geliştirilmesi için A grubu bölgesinde var olan (Girişimci, Fabrika ve Teknoloji) unsurların B bölgesine “klonlama eyleminin” incelenmesi görüşüne ulaşmıştır.

4.1.4. Karar Tasarım Sürecinde Dördüncü Adım (Prototip Hazırlama)

Dördüncü adıma geliş sürecinde ulaşılan bilgi, analiz ve değerlendirmelere uygun olarak A ve B grubu “**Tedarik ve Pazarlama Ekosistem**” bölgelerini tanımlamak ve B bölgesini geliştirmek için bir prototip hazırlanacaktır. Prototip üzerinde Tedarik ve Pazarlama Ekosistemi’ nin asıl unsurları olan Mütешеbbis, Üretim Noktası (fabrika), Ulaşım Altyapıları (Karayolu, Denizyolu, Demiryolu, Havayolu) ve Teknolojinin, aşağıda Harita.3 de görülen B illeri bölgesinde geliştirilme (Karadeniz-Akdeniz Kalkınma Koridoru) adımları tasarlanacaktır.

Harita 3. Doğu Karadeniz-Doğu Akdeniz Limanları arasında Bölünmüş Karayolları

Kaynak: Ulaşan ve Erişen Türkiye, Kuzey-Güney Koridorları 2021: 67

B İlleri “Karadeniz-Akdeniz Kalkınma Koridoru” bölgesinde “Güçlü Tedarik, Üretim ve Pazarlama Ekosistemi” merkez unsurlarının geliştirilmesi.

B iller grubu ekosisteminde asıl unsurların geliştirilmesi;

a) Güçlü ulaşım ve lojistik unsurlarının geliştirilmesi

Karayolu, Kuzey-Güney akslarında Ünye-Ordu-Giresun illerini Doğu Akdeniz’de Adana-Hatay-Şanlıurfa illerine bağlayan mevcut bölünmüş transit karayolları Ekosistemin (iç su yolu mantığıyla) iç ana ulaşım aksını oluşturacaktır. Böylece, Karadeniz ve Akdeniz limanlarına gelen yarı mamullerin üretim noktalarına (fabrika) veya limanlara sevk edilecek mamullerin hızlı şekilde teslimi sağlanacaktır. Endüstriyel taşımacılığı hızlandırmak için **Doğu Karadeniz-Doğu Akdeniz Otoyolu** yapılacaktır.

Denizyolu (limanlar), Ünye-Ordu-Giresun ve Adana-Hatay-İskenderun limanları rıhtımları, yükleme-boşaltma ekipmanları, açık ve kapalı depolama alanları, liman idaresi büyük hacimli yükler ve konteyner taşımacılığına uygun hale getirilerek Akdeniz ve Karadeniz üzerinden nehir, demiryolu ve karayolu ile ulaşılan coğrafyalar ile her türlü deniz taşımacılığı geliştirilecektir.

Demiryolu, B illeri bölgesi Tedarik ve Pazarlama Ekosistemi **Doğu Karadeniz ve Doğu Akdeniz limanları arasında düzenli ve konforlu yük ve yolcu taşımacılığı için hızlı tren (150 Km/saat) hattı kurulacaktır.** Böylece, Ekosistem bölgesinde işlenmek üzere Güney veya Kuzey limanlarına gelen hammadde ve yarı mamuller fabrikalara veya yurtdışında kuzey veya güney ülkelere gönderilecek ürünler limanlara 7/24 esasıyla hızlı ve güvenli şekilde taşınacaktır.

Havayolu, B illeri bölgesi Tedarik ve Pazarlama Ekosisteminin yurtdışından hava yolu ile taşınması uygun olan mal ve mamullerin, bölge içinde iki ilde oluşturulacak hava kargo lojistik hattı ile 7/24 taşınması sağlanacaktır. Lojistik merkezler ile İntermodal taşımacılık sistemleştirilerek, taşıma verimliliği ve ihracatta rekabet avantajı yükselecektir.

b) Nitelikli üretim noktası (OSB-tesis-fabrika) unsurunun geliştirilmesi;

B illeri Tedarik ve Pazarlama Ekosistem bölgesinde Kuzey-Güney koridoru uzunluğu 450 Km. dir. Ünye-Ordu-Giresun illerinden Güneyde Adana-Hatay-Gaziantep-Şanlıurfa illerine bağlanan bölünmüş karayolları yakınında bulunan il ve ilçelerin mücavir alanlarında tarıma elverişli olmayan, Tarım ve Orman Bakanlığının OSB alanı olarak planlanmasına onay verebileceği kamu arazileri “sanayi alanı” ilan edilecektir. İki adet bölünmüş karayolunun iki tarafında 450 Km. boyunca yerleşim yerlerine yakın toplam 100 OSB planlanabileceği düşünülmektedir. Böylece, A illeri bölgesinde fabrika arsası bulamadığı için üretimini artıramayan veya yurtdışı (Doğu Avrupa, Mısır vb.) ülkelere yatırım yapan yerli girişimciler için ülke içinde deniz taşımacılığı imkanı olan rezerv sanayi alanları doğacaktır.

c) Nitelikli girişimci ve OSB yönetimleri unsurunun geliştirilmesi;

B illeri Ekosisteminde planlanacak OSB alanlarının A grubu illerde var olan OSB yönetimlerine tahsis edilmesi. A grubu illerinde başarılı OSB yönetimlerinin B illeri Ekosisteminde kuracakları OSB'lere yönetim kurulları ile gelerek B ekosisteminde ileri girişimcilik ve yönetim deneyiminin klonlanması sağlanacaktır. Gelişmiş ekosistemden gelen yatırımcı ve girişimciler ileri tecrübe ve geniş endüstriyel bağlantılarını B illeri Tedarik ve Pazarlama Ekosistemine kopyalamak suretiyle B endüstri bölgesini ileri pazarların niteliklerine uygun üretimlerle geliştireceklerdir.

d) Nitelikli teknoloji ve inovasyon merkezlerinin geliştirilmesi;

A grubu illeri Üniversitelerinde ve OSB'lerde var olan “Teknokent” ler, B grubu Üniversiteleri ve OSB'lerinde var olan Teknokentler ile eşleştirilerek tanımlanmış süre (örnek. 10 yıl) birlikte çalışmalarını sağlanacaktır. Böylece, A grubu bölgesi teknokentlerinde var olan bilgi, deneyim ve gelişmiş ekipman ile B grubu bölgesinde Endüstri Ekosisteminin geliştirilmesine katkıda bulunulacaktır.

B iller grubu ekosisteminde yardımcı ve tali sistem unsurlarının geliştirilmesi;

- 25 Ana sektör ve alt sektörlerinde B grubu OSB'lerde “sektörel kümelenmenin” teşvik edilmesi,
- B grubu bölgesinde yer alan Meslek Okulları, Meslek Y. Okulları, Müh. ve Fen Bilimleri Fakültelerinin; başarılı öğretmen-öğretim üyeleri ve uygulamalı eğitim destekleri ile güçlendirilmesi
- Vasıf yoğun (Skill Intensive) işgücünün B grubu bölgesinde yaygın eğitim ile hızla artırılması
- Yurtdışı pazarlama desteği için her sektöre 200 ülkenin talep özellikleri kısa filmler ile tanıtılması

- B grubu bölgesinde ana ve yan sanayi, teknoloji, lojistik, yeni üretim teknikleri ve dijital üretim yatırımlarına uzun vadeli finans destekleri sağlanması
- B grubu bölgesinde sanayi tesisi, makine ekipman, işletme sermayesi, üretim ve işletme yönetimi ile yurtdışı tanıtım ve pazarlama destekleri sağlanması
- B grubu illerde artacak seyahat ve toplantılar için kent içi turizm yatırımları ve organizasyonların yapılmasıdır.

B grubu “Karadeniz-Akdeniz Kalkınma Koridoru” bölgesinde “Güçlü bir Tedarik ve Pazarlama Zinciri Ekosistemi” kurulması sonucunda beklenen faydalar aşağıda belirtilmiştir;

- B grubu bölgesinde artacak üretim ve ihracat ile GSYİH’ nın yükselmesi,
- B grubu illerden yurt içi ve yurtdışına nüfus göçünün durması, diğer bölgelerden işgücü ithal edilmesi,
- Komşu illerden hammadde, yarı mamul ve mamul teminiyle Doğu Anadolu kalkınmasına katkı sağlanması,
- Yurtdışından hammadde, yarı mamul temini ve yurt dışına mamul sevkiyatı için Karadeniz ve Akdeniz limanları kullanılarak taşımada zaman ve ücret avantajı sağlanması,
- Ülkenin Batısında, özellikle Marmara bölgesinde aşırı yoğunlaşan sanayileşmeye yurt içinde alternatif coğrafya sağlanması,
- Sanayi bölgelerinin gelişimine bağlı olarak B grubu bölgesinde yeni modern kentler kurulması,
- Beklenen Marmara depremi nedeniyle karşılaşılabilecek endüstriyel yıkımın hafifletilmesi,
- Yeni nesil üretim (fabrika) tesisleri ile yeşil endüstride liderlik sağlanması,
- Yurtta gelirin dengeli dağılımı ile «Gelirde Üç Türkiye» formunun ortadan kaldırılması,
- Gelişecek teknolojik tarım ile bölgede ve çevre illerde tarımsal üretimin artırılması.

5. SONUÇ

İkinci dünya savaşında ulaşım, üretim ve hayatı sürdürme altyapıları tamamen yıkılmış olan İngiltere, Almanya, Japonya gibi ülkelerin kamu uygulamalarında, modern yönetim teorilerine dayanarak “en uygun kararı üreten” kurumları oluşturdukları çalışmada görülmüştür. Bu ülkelerin kamu politikalarının oluşturulması ve yönetim sistemlerinin etkin ve verimli olmasında, Yöneylem-Fayda Maliyet–Gemba-Sebeup/Sonuç Analizi-Oyun Teorisi-Sistem yaklaşımı-Tasarım Teorisi gibi modern karar verme metotları kullanmalarının büyük rolü olduğu açıktır. Modern karar verme metotlarını kullanmak uzmanlık gerektirmekte olup ülkemizde 1964 yılında bu metotlar ile Siyaset Müessesesinin yatırım politikalarına ve kararlarına yardımcı olmak göreviyle Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Ülkenin hızlı karar ihtiyacına uygun olarak DPT, “tasarım yaklaşımı” dışında diğer modern karar metotları kullanarak doğrudan mekânsal planlama çalışmalarına yönelmiş, kıt kaynaklar ile ülkenin büyük ihtiyaç duyulan yatırımlarını önceliklendirmeye çalışmıştır. Ancak Siyasi Yönetim ile DPT kararları arasında öncelikler konusunda doğan sürtüşmeler sonucunda 2011 yılında kapatılmıştır.

1980’li yıllarda, yerel yönetimlere nazım imar planı yapma yetkisi verilmesiyle büyük kentlerde üretim alanları açılmadan başlayan konutlaşma, kontrol edilemeyen iç göçü artırmış, aynı süreçte yeri ve öncelikleri tartışılan ve göçü teşvik eden büyük yatırımlar ile ülkemiz, çalışmada görülen üç farklı ekonomik seviyede toplum yapısına evrilmiştir. A grubunda yer alan illerden sadece İstanbul’a B grubu illerimizden 4.089.581 kişi göç etmiştir (Tablo.1). B grubundan aynı sayıda kişinin A grubunda bulunan diğer 11 ile göç ettiği de kabul edilirse A grubu illerde bugün yaşayan 40.746.000 nüfusunun 8.179.162 kişisi B grubu ekosistemine ait bulunmaktadır. B grubundan ve geri kalmış diğer illerden aldığı göç ve işgücü ile birlikte A grubu illerimiz endüstriyel kalkınmada öne geçmiş olsa da İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya, Bursa gibi illerimizde altyapı yetersizlikleri kronikleşmektedir. Bilim insanları ve Kamu yetkilileri tarafından “İstanbul ve Körfez bölgesinde imalat sanayi ve atıklar için çözümler üretilmediği

takdirde Marmara Denizinin kaybedileceği uyarısı yapılmaktadır (<https://www.iha.com.tr/ankara-haberleri/bakan-ozhaseki-boyle-gider-ve-kirletmeye-devam-edersek-marmarayi-yitirecegiz-94680968>).

Bölgede iş akışında verimlilik yükselmekte ve çalışan mutluluğu azalmaktadır. Buna karşılık göç veren illerde var olan altyapılar yetersiz talep nedeniyle verimli çalışmama durumu ile karşı karşıyadır. Ayrıca göç veren ilçe ve kasabalarda 1990 yılından buyana 4 milyon ha=40.000Km². tarım alanının terk edilmiş olduğu belirtilmektedir, Konya ili 38.873Km².dir (Ekinci, 2022). Planlı dönemden itibaren B grubu iller ile Doğu ve Güneydoğu illerimizde heyecanla geliştirilen endüstriyel kalkınma ve teşvik programlarının, “problem”, asıl nedeni olan “Endüstriyel Tedarik ve Pazarlama Ekosistemi” düzeyinde ele alınmadığından yeterince başarılı olamadığı görülmektedir.

Buna karşılık “tedarik, üretim ve pazarlama ekosistemi” geliştirilerek endüstrileşmiş olan A grubu iller bölgesinde sanayi alanları yetersizliği başlamıştır. Büyük şehirlerde artan çevre sorunları, bireysel hayatı sürdürme ve üretim girdilerinde yükselen maliyetler, endüstrinin yurt dışı pazarlarda rekabet gücünü azaltmakta, yurtiçi üretimde sürdürülebilirliği tehdit etmektedir. Ayrıca, bilim insanları A grubu iller ekosisteminin merkezi durumundaki Marmara-Ege bölgesi için yüksek sesle büyük bir deprem uyarısı yapmaktadırlar. 20. Yüzyıl dünyasını etkileyen yazarlardan Aldous Huxley’in “Cesur Yeni Dünya” kitabının (Çev. Tosun, Ümit. 2019: 266) ana fikrine göre insanlığın geleceğinde, “merkezinde teknoloji bulunan toplumlar” yer alacaktır. Bu nedenlerle ülkemizde sürdürülebilir ve dengeli kalkınma için “tedarik ve pazarlama ekosistemi” tüm faktörleri ile verimli çalışan yeni sanayi bölgelerine ihtiyaç bulunmaktadır.

Çalışmada, ülkemizde kamusal düzeyde yer almayan “Karar Süreçlerinde Tasarım Metodu” ‘nun diğer ülkelerde akademik bir disiplin haline gelme aşamaları incelenmiş ve “Türkiye’de kalkınma problemi” ni ele alan bir karar tasarım sürecinde uygulanmıştır. Ülkemizde var olan kronik kalkınma problemi bölümlere ayrılmış, veriler incelenmiştir. Sistem yaklaşımı ile temel sorunun, bölgelerin “Tedarik, Üretim ve Pazarlama Ekosistemi” gelişmişlik seviyelerinde olduğu görülmüş ve çözüm için bir alternatif üzerinde çalışılmıştır. Prototip tasarımında, dengeli ve sürdürülebilir kalkınmanın ülke düzeyine yayılan endüstriyel kalkınmaya bağlı olduğu gerçeğinden hareket edilmiştir. Çalışmada geliştirilen model bir planlama değil, planlamaya esas olacak bir tasarımdır. Karar tasarım süreci beşinci (model sunumu) adımında doğacak yeni faktörlerin değerlendirilmesini takiben karar verilecektir. Sürdürülebilir dengeli kalkınma, kamu kararlarının verimliliği ile yakından ilgilidir. Ülkemizde (siyasi ve bürokratik) kamu yönetiminde kullanılan modern yönetim ve karar metodları arasında karar süreçlerinde tasarım metodunun da alınması durumunda ülkemizde var olan “dengeli ve sürdürülebilir kalkınma” sorununun daha kısa zamanda çözülebileceği düşünülmektedir. Çalışmanın tezi açısından bakıldığında; A grubunda Marmara bölgesi “tedarik, üretim ve pazarlama ekosisteminde” son 10 yıl içinde alt ve üst yapılara yapılan yatırımların karar süreçlerinde “tasarım metodu” kullanılarak bütçenin bir kısmı ile B grubu ekosistem bölgesinin Karadeniz limanlarına ulaşmasını sağlayacak yatırımlar yönünde karar verilmiş olsa, B bölgesinde “tedarik, üretim ve pazarlama ekosistemi” güçlenmiş olacağı, bölgenin sektörel gelişme dönemine gireceği ve ülke düzeyinde daha dengeli kalkınmanın gerçekleşmesine katkıda bulunulacağı ampirik bir yaklaşımla öngörülebilir.

Karar süreçlerinde tasarım metodu sadece genel ve bölgesel kalkınma, otoyol, stadyum, fuar merkezinin nereye kurulacağı gibi yatırım konularında değil, bir işletmenin yeniden yapılanması, yeni bir bakanlığın ihdas edilmesi veya kapatılması, ani bir salgın hastalıkla başa çıkılması gibi programlanmamış kararların rasyonele en yakın şekilde alınmasına katkıda bulunabilir. Bunun için diğer modern problem çözme ve karar verme metodları yanında “tasarım yönetimi” teorisinin orta öğretimde farkındalık derecesinde ve lisans düzeyinde, kullanabilme düzeyinde öğretilmesi halinde ülkemizde toplam faktör verimliliğine katkı sağlayabilir. Doktora ve doktora sonrası akademik çalışma yapan değerli hocalarımızın konuya ilgi

duyması durumunda “tasarım yönetimi” öğretimi ve uygulamalarının ülkemizde yaygınlaşacağına inanılmaktadır.

Çalışmada ele alınan “kamu kararlarında etkinlik ve verimlilik açısından modern karar verme teknikleri” nin siyaset ve bürokraside yer alan üst düzey yöneticilerimiz tarafından “programlanmamış karar süreçlerinde” kullanılması halinde, ülkemizde verimliliğe ve sürdürülebilir kalkınmaya katkısı olacaktır. Her metot, birey tarafından ancak öğrenildikten sonra uygulama imkanı bulur. Yönetici ve mühendis yetiştiren fakültelerin lisans öğrenimi müfredatında uzun evreli, karmaşık veya programlanmamış konularda karar alma süreçlerinde, modern yönetim teorileri ile birlikte “tasarım yönetimi” metodunun yer alması faydalı olacaktır. Halen siyasette ve kamu kurumlarımızda görev alan üst düzey yöneticilerimizin çoğunluğunun modern karar verme metodlarını kullanma imkanına sahip olmaması doğal karşılanmalıdır. Konunun ülke kalkınması açısından taşıdığı önem nedeniyle, halen bakanlıklarda ve diğer kamu kurumlarımızda yatırım ve düzenleme kararlarına olur veren, imza atan yöneticilerimizin, hizmet içi eğitim programları ile modern karar verme metodlarını edinme imkanı sağlanabilir. Eğitim programı Ankara’da bulunan bir Üniversitemizin koordinasyonuna verilebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akpulat, F. (2019). Sürdürülebilirlik kavramına farklı yaklaşımlar: *Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi*, s.2,

Atmaca, İ. L. (2007). Türk kamu yönetiminde stratejik düşünme ve reform çalışmalarının stratejik düşünce bakış açısıyla incelenmesi (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Badak, S. & Önal, İ. (2023). Yönetim ve karar süreçlerinde “Tasarım Teorisi”, Simon ve Topalian metodları üzerinde bir inceleme. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 12(34), 406-426. <https://doi.org/10.31199/hakisderg.1382291>

Badak, S. (2023). Ulaştırma ekonomisi, lojistik ve Türkiye, *Nobel Yayınları* s. 163. Ankara. *park Avenue NY.10016* ilk baskı 1969 Feb. Second Print Nov. 1969 US.

Bertalanffy, L. (1969). *General System theory, Foundations, Development, Applications*, George Braziller Inc. Newyork,

Değirmencioğlu, Ö. (2013). 21. Yüzyılın modern yönetimi için geleceğe yön veren yönetim teorileri. Ankara, *Gazi Kitabevi*. s.204-211

Doğan, A. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 2021, Year 7, Volume 9:121).

Ekinci, İ. (2022). 6 milyon tarım arazisini kurtarma hareketi, *Dünya Gazetesi*. (Yayın tarihi.27.06.2022).

Erbay, E. R., & Tulgar, D. 2019. Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Sanayiye Entegre Olmuş Kooperatiflerin Önemi. *ibaness plovdiv proceedings draft 7*, 511.

Gedikli, A. (2011). Çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerin kalkınması üzerine etkileri, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* (6:1), s.96-146,

Gullermo, C. ve Gobet, F. (2010). Herbert Simon’s Decision-Making Approach: Investigation of Cognitive Processes in Experts. *Article in Review of General Psychology* 14, 354-364.

Huxley, A., (Çeviren Tosun, Ü.), (2019). Cesur yeni dünya, *İstanbul: İthaki Yayınları*, basım. 32.

Kabasakal, A. Solak, A.O. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Anadolu University Journal Of Social Sciences, 2010. Cilt/Vol.: 10- Sayı/No: 1:127

KOÇ, A. (2013). *Maliye Dergisi Sayı 165 Temmuz-Aralık*, s. 240-258, s.241.

Liu, S. X. (2014). The evolution of design management: *A Comparison of the UK, US, and Japan. International Journal of Cultural and Creative Industries.*

Nemli, E. (1998). *Dergi Park*, Ocak, s.287-294, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/948710>

Nemli, E. (2004). Sürdürülebilir kalkınma: Şirketlerin çevresel ve sosyal yaklaşımları. S.19-21, *İstanbul: Filiz Kitabevi*, pp.204,

Özer, M.A. (2013). 21. Yüzyılın modern yönetimi için geleceğe yön veren yönetim teorileri. Ankara, *Gazi Kitabevi*

Özsoy, C. E., & Tosunoğlu, B. T. (2017). GSYH'nin ötesi: Ekonomik gelişmenin ölçümünde alternatif metrikler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 285-301.

Papalambros, P.Y. (2015). *Published by Cambridge University Press c The Author(s) Distributed as Open Access under a CC-BY 4.0 license* (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>, Des. Sci., vol. 1, e1 journals.cambridge.org/dsj DOI: 10.1017/dsj.2015.1)

Simon, H.A. (1996). *The sciences of the artificial* (3. bs.). MIT Press.

Simon, H.A. (1997). *Administrative behavior, A study of decision making processes in administrative organizations*, (4. bs.). The Free Press.

Taşcı, K., Belgin, Ö. ve Saygılı, H. (2022). Doğu ve güneydoğu illerinde kronik kalkınma sorunu, alternatif bir çözüm önerisi, s.41, *Maliye Hesap Uzmanları Yayınları*, Mass Matbaacılık A.Ş. İstanbul.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, (2017). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması SEGE-2017*, s:35), <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/il-sege-raporlari> (Erişim Tarihi: 25.03.2024.)

Topalian, A. (1980). *The Management of Design Projects. London: Assosiated Business Press. Ulaşan ve Erişen Türkiye 2021* <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2021.pdf> (Erişim Tarihi:14.06.2024).

Ünal, S. (2008). Sağlık bilimleri üniversitesi, *Genel sistemler kuramı*, January 2008, DOI:[10.13140/RG.2.1.2251.1123](https://doi.org/10.13140/RG.2.1.2251.1123), Conference: Asistan Dersleri,

Yükçü, S., & Atağan, G. (2010). ETKİNLİK, ETKİLİLİK VE VERİMLİLİK KAVRAMLARININ YARATTIĞI KARIŞIKLIK. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 1-13.

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2023-49630> (Erişim Tarihi: 12.06.2024).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2023-53840#:~:text=> (Erişim Tarihi: 12.06.2024).

<https://www.designcouncil.org.uk> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).

<https://www.designcouncil.org.uk/who-we-are/our-history/> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).

<https://www.ekonomist.com.tr/ekonomist/istanbulda-en-cok-nereli-var-megakent-en-cok-hangi-illerden-goc-aldi-290644> (Erişim Tarihi:25.03.2024).

<https://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/3461146-bakan-uraloglundan-yeni-otoyol-mujdesi> (Erişim Tarihi: 11.10.2024).

<https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-in-england-design-and-technology-programmes-of-study>, (Erişim Tarihi: 05.02.2024).

<https://www.haberler.com/secim/2011/istanbul-secim-sonuclari> (Erişim Tarihi: 11.10.2024).

<https://www.haberler.com/secim/2011/sanliurfa-secim-sonuclari/> (Erişim Tarihi: 11.10.2024).

<https://www.haberturk.com/secim/secim2011/genel-secim/sehir/antalya-7> (Erişim Tarihi: 12.10.2024).

<https://www.haberler.com/secim/2023/istanbul-secim-sonuclari> (Erişim Tarihi: 12.10.2024).

<https://www.iha.com.tr/ankara-haberleri/bakan-ozhaseki-boyle-gider-ve-kirletmeye-devam-edersek-marmarayi-yitirecegiz-94680968> (Erişim Tarihi: 28.06.2024).

<https://www.kaizen40.com/tasarimodakli-dusunme-design-thinking/> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).

https://www.researchgate.net/publication/292991539_Genel_Sistemler_Kurami (Erişim Tarihi: 13.10.2024).

<https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/il-sege-raporlari> (Erişim Tarihi: 25.03.2024).

<https://secim.hurriyet.com.tr/14-mayis-2023-secimleri/antalya-milletvekili-genel-secim-sonuclari> (Erişim Tarihi: 12.10.2024).

<https://secim.hurriyet.com.tr/14-mayis-2023-secimleri/sanliurfa-milletvekili-genel-secim-sonuclari/> (Erişim Tarihi: 12.10.2024).

www.sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.06.2024).

<https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 12.06.2024).

<https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2021.pdf> (Erişim Tarihi: 12.06.2024).

Uluslararası Akademik Birikim Dergisi

Yıl: 2024, Cilt: 7, Sayı 5 ss.827-837

Türkiye'nin Uluslararası Göç Deneyimi Ve Geçici Koruma Uygulaması Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

Özlem AYIK

Avukat

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE,

Göç ABD Yüksek Lisans Öğrencisi

av.ozlemayik@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-2452-8217>

Makale Başvuru Tarihi :01.11.2024

Makale Kabul Tarihi : 05.12.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14582554

Raci KILAVUZ

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

rkilavuz@cumhuriyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6330-6029>

Erkan ARSLAN

Doç. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İletişim

Fakültesi, Sivas, erkana@cumhuriyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8273-9460>.

Özet

Anahtar Kelimeler

Uluslar arası Göç,
Uluslar arası Göç
Hukuku, Geçici
Koruma, Geçici
Koruma Yönergesi
Türkiye

Tarih boyunca göç olgusu her zaman var olmuş ancak insanlık tarihinin gelişimine bağlı olarak çeşitlilik göstermiştir. İlk dönemlerde göçler; iklim koşulları, doğal afetler, kıtlık gibi nedenlerle yapılmakta iken günümüzde ise savaş, ekonomik ve siyasi nedenlerle göç hareketlilikleri devam etmektedir. Tarihin her döneminde göçlere dair bulgu ve bilgiler ile karşılaşmak mümkündür. Göç olgusu dinlerin dahi ortak konusu haline almıştır. Bu çalışma temelde iki bölümden oluşmaktadır. Bu kapsamda çalışmaya giriş ve göçe dair kavramsal bir değerlendirme ile başlangıç yapılmaktadır. Akabinde çalışmanın ilk bölümünde bazı temel metinlerden referansla geçmişten günümüze göç meselesine bakış açıları incelenmekte ve günümüz uluslararası göçleri konu alan temel metinlerin ortaya çıkması ve gelişim süreci aktarılmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise geçmişten günümüze Türkiye'nin göç deneyimine genel bir bakış atılmaktadır. Çalışmanın ana teması olarak, Suriye'de yaşanan iç savaş neticesinde Türkiye'ye yönelen göçler karşısında; Türkiye'nin göç yönetimi sürecinde güncellediği kimi hukukî düzenlemeler tanıtılmaktadır. Türkiye'nin Göç mevzuatına sonradan eklenen ve temel hükümlerin yer aldığı Geçici Koruma Yönetmeliği, Avrupa Birliği Geçici Koruma Yönergesi başta olmak üzere diğer çeşitli uluslararası hukuk metinleri ile karşılaştırılmak sureti ile bir değerlendirme sunulmaktadır. Çalışma, Türkiye'nin temel göç mevzuatına dair geliştirilen bazı tespit ve öneriler ile sonuçlandırılmaktadır.

An Overview Of Türkiye's International Migration Experience And A Comparative Evaluation On Temporary Protection Practice

Abstract

Keywords:

International Migration, International Migration Law, Temporary Protection, Temporary Protection Regulation, Türkiye

Throughout history, the phenomenon of migration has always existed, but it has varied depending on the development of human history. While migrations in the early periods were made due to reasons such as climate conditions, natural disasters, and famine, today migration movements continue for war, economic, and political reasons. It is possible to come across findings and information about migrations in every period of history. The phenomenon of migration has become a common subject even for religions. This study basically consists of two parts. In this context, the study starts with an introduction and a conceptual assessment of migration. Then, in the first part of the study, perspectives on the issue of migration from the past to the present are examined with reference to some basic texts, and the emergence and development process of basic texts on today's international migrations are tried to be conveyed. In the last part of the study, a general view of Turkey's migration experience from the past to the present is taken. As the main theme of the study, in the face of migrations directed to Turkey as a result of the civil war in Syria; some legal regulations updated by Turkey in the migration management process are introduced. An evaluation is presented by comparing the Temporary Protection Regulation, which was added to Turkey's migration legislation later and includes basic provisions, with other international law texts, especially the European Union Temporary Protection Directive. The study is concluded with some findings and suggestions developed regarding Turkey's basic migration legislation.

1. GİRİŞ

Devletin kökenine ilişkin çeşitli kuramlar arasında; göçebeliği uygarlığın inşacı gücü olarak gören, devletin göçebelerin fetihleri sayesinde ortaya çıktığını ileri süren çeşitli tarihsel değerlendirmelere rastlanılmaktadır. Göç ve yönetsel sistem arasındaki ilişkiye farklı bir bakış açısı getiren bu değerlendirme kimi büyük Asya devletleri örnek gösterilerek tezini kanıtlamaya çalışmaktadır (bknz; Güler, 2023). Kavimler göçü de tarihin akışında önemli bir yeri olan bir göç hareketliliğidir. Gerek göçleri devletin doğuşu ile ilişkilendiren görüş ve gerekse de dünya tarihinde önemli bir dönüm noktasına işaret eden kavimler göçü gibi hadiseler, göçlerin insanlık tarihinde ne denli köklü değişikliklere neden olduğunu göstermektedir.

Göç, tarihsel süreçte nedenleri, sonuçları ve türü farklı olsa da insanlık hayatının her döneminde var olan bir olgudur. İlkel dönemlerde göçün nedeni arasında fetihler, iklim şartları ve kıtlık gibi nedenler öne çıkarken, Sanayi Devrimi döneminde işgücü göçleri şeklinde insan hareketliliği devam etmiştir. Tarihin her döneminde kanlı ve uzun süren savaşlar meydana gelirken (Yozgat, 2022, s.180-181), 19. ve 20. yüzyılda patlak veren dünya savaşları ve bölgesel savaşlar ciddi oranlarda göçlere sebebiyet vermiştir. İç savaşlar, mezhepler arası şiddet ve terör faaliyetleri, sel baskınları, toprak kaymaları gibi doğal felaketler son dönemde göçlere ivme kazandıran dinamiklerden bazılarıdır (Akçay ve Deniz, 2021: 363). Ancak Günümüzde her ne kadar medeniyetin geliştiği, insan haklarının önem kazandığı iddia edilse de dünyanın birçok yerinde insanlara yönelik zulümler devam etmektedir. Sadece savaşlar değil İnsan hakları ihlalleri, baskı, zulüm ve savaşlar ile iklim koşullarında yaşanan bozulmalar birlikte düşünüldüğünde göç istek ve hareketliliği her zamankinden daha da büyük hacimlere ulaşmıştır.

Diğer taraftan bakıldığında ise ülkeler arasında iletişimin, ulaşımın ve ticaretin arttığı dönemde göçlerin de arttığı görülmektedir. İnsanlar daha iyi şartlarda eğitim görme, çalışma ve yaşama arzusu ile gelişmiş ülkelere göç etmektedir. Görüldüğü üzere tarihsel her dönem ve toplumun her kesiminde bir göç arzusu, göç etme hikâyesi ve planı hayatın bir parçası haline almıştır.

Çalışmada göç ve göçlere ilişkin kavramlara değinildikten sonra uluslararası göçlere ilişkin olarak tarihsel, dönemselsel ve teolojik perspektiften bakış açılarına temas edilecek olup, bu kapsamda temel bazı metinlerde göçe dair temel bulgular ve hukukî düzlemde çeşitli düzenlemeler ele alınacak ve değerlendirmeler sunulacaktır. Çalışmanın son bölümünde Türkiye özelinde göç hareketliliği irdelenecek ve Türkiye'nin temel göç mevzuatı tanıtılmaya çalışılacaktır. Yine aynı kapsamda Avrupa Birliği Geçici Koruma Yönergesi ve Türkiye'de yürürlükte bulunan Geçici Koruma Yönetmeliği karşılaştırmalı bir bakış açısı ile analiz edilecektir.

2.GÖÇ, GÖÇÜN AKTÖRLERİ, NEDENLERİ VE SONUÇLARI ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Göç olgusu insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. Göç, en genel tanımı ile bireylerin ya da toplulukların buldukları yerden, ekonomik, siyasal, iklim ya da toplumsal sorunlar nedeniyle aynı ülke içinde başka bir yere veya başka bir ülkeye taşınmalarını ifade eden kavramdır. TDK sözlüğündeki tanımı ise “Ekonomik, toplumsal, siyasal sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” şeklindedir (Türk Dil Kurumu, 2023).

Göç eyleminin ülke sınırları içerisinde bir yer değiştirme şeklinde gerçekleşmesi durumu iç göç kavramı ile açıklanmaktadır. İç göç kararında ekonomik nedenler daha çok öne çıkarken bunun yanında daha iyi eğitim ve sağlık imkânlarına erişim, daha iyi yaşam şartları arzusu gibi faktörlerde etkilidir. Dış göç ya da uluslararası göç (internationalmigration) ise bu kez uluslararası sınırlar geçilerek başka ülkeye yapılan göçü tarif eden bir kavramdır. İfade edildiği üzere uluslararası göç eyleminin arkasında farklı dönemlerde farklı belirleyici nedenler öne çıkmaktadır. Ancak gerek iklim kaynaklı gerekse de diğer zorunlu koşulların etkisi ile ve gerekse de daha iyi yaşam koşullarına erişim amaçlı isteğe bağlı nedenler ile günümüzde üç yüz milyona yakın bir nüfus göçmen pozisyonundadır. Göçmen pozisyonundaki bu insanlar dünya nüfusunun %3,6’sına denk gelirken aynı zamanda ulaştığı hacim ile de 21. yüzyıla isim verebilecek bir hal almıştır. Bu bağlamda içinde bulunduğumuz 21. yüzyıl, “göçler çağı” ve “iklim göçü çağı” olarak nitelendirilmektedir (Arslan, 2023, s. 382; Castles ve Miller, 2008; IOM, 2023).

Uluslararası göç eyleminin aktörleri göç ediş nedenlerine bağlı olarak ve uluslararası hukuk kurallarına ya da ülkelerin kendi iç mevzuatlarına göre farklı statüler kazanmaktadırlar. Örneğin “göçmen” (migrant) statüsü kendi özgür iradesi ve kişisel uygunluk sebepleri ile başka bir ülkeye kalıcı ya da en azından bir yıldan daha uzun süreli yerleşen kişiye verilmektedir. Diğer taraftan göç eylemi kişinin menşei ülkede ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasal düşüncelerinden dolayı baskı ve zulümle karşılaşacağı gerekçesi ile ülkesinden kaçan kişiler “mültecilik” (refugee) statüsü ile uluslararası bir korumaya erişmiş olmaktadır. Sığınmacı (asylumseeker) ise zulüm veya ciddi zarardan korunmak amacıyla, kendi ülkesi dışında bir ülkede güvenlik arayışında olan ve ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde mültecilik statüsüne ilişkin yaptığı başvurunun sonucunu bekleyen kişiye verilen bir statüdür (Göç Terimleri Sözlüğü).**

Çatışma ve yaygın şiddet ortamlarından bu kez bireysel değil de kitlesel boyutlarda kaçan ve başka bir ülkeye ulaşan kitleler için tesis edilen koruma türüne ise “geçici koruma” (temporaryprotection) adı verilmektedir. Geçici koruma, 1951 Cenevre Sözleşmesi’nde yer alan bir düzenleme değildir. Avrupa Birliği Konseyi tarafından 2001’de AB Geçici Koruma Yönergesi’ni kabul etmesi ile bu statünün hukukî çerçevesi belirginleşmiştir. Buna göre geçici koruma “üçüncü ülkelerden gelen ve menşe ülkelerine geri dönemeyen, yurdundan ayrılmaya zorlanmış kişilerin kitlesel olarak sığınması durumunda ya da kitlesel olarak sığınma tehlikesi içerisinde bulunduğu durumlarda, mevcut sığınma sisteminin bu akın karşısında etkin işlemeyeceği zaman ilgili kişilerin menfaatleri doğrultusunda acil ve geçici koruma sağlanması” olarak tanımlanmıştır (Küpe, 2022, s. 379-380).

Türkiye’nin iç hukukunda ise geçici koruma uluslararası koruma statüsü olarak düzenlenmemiştir. Geçici koruma statüsü hukukumuzda ilk defa Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile girmiştir. YUKK’ta geçici koruma “ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir.” (madde 91) olarak düzenlenmiştir.

Göç eylemi ve bu eyleminin aktörleri günümüzde gerek uluslararası hukukun gerekse de uluslararası gündemin bir konusu olmakla birlikte bir olgu olarak göç kadim zamanlara kadar ulaşan bir geçmişi vardır. Aynı şey göç eyleminin aktörleri içinde söylenebilir. Göç ve göçlere dair bakış açılarına çeşitli tarihi belge ve destanlarda, kutsal metinlerde de karşılaşabilmekteyiz. Yine çeşitli dönemlerde devletler tarafından teşvik edilen kimi dönemlerde ise duvarlar örülerek engellenmeye çalışılan bir hadise olarak da göç olgusu günümüze kadar

*Çalışma boyunca göç kavramı “uluslararası göç” anlamında kullanılacaktır.

**Hukukî manada farklı statüler ile ifade edilen göç eyleminin tüm aktörleri çalışmamızın bundan sonraki bölümünde aksi belirtilmedikçe “göçmen” kavramı ile ifade edilecektir.

ulaşmış ve devam eden bir eylemdir. Yaşanan yoğun göçler nedeniyle terk edilen ülke kadar göçe maruz kalan ülke de etkilenmektedir. Göç olgusu kitlesel göç alan ülkede ekonomik, sosyolojik ve siyasal açıdan farklı sonuçlara neden olmaktadır (Yılmaz, 2020, s.288). Günümüzde göçler küresel bir boyut kazanırken egemen devletlerin ve insan haklarına ilişkin hukukî belge, ilke ve normların da giderek belirginleştiği görülmektedir. Pozitif uluslararası göç hukuk belgeleri; insan hakları hukuku, insancıl hukuk, iş hukuku, mülteci hukuku, konsolosluk hukuku, ticaret hukuku ve denizcilik hukuku gibi çeşitli hukuk dallarına yayılmış durumdadır.

3. TÜRKİYE’NİN ULUSLARARASI GÖÇ DENEYİMİ VE ULUSAL GÖÇ MEVZUATI

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’nin göç deneyimine dair tarihsel gelişmelere ve hukukî düzenlemelere değinilecektir. Türkiye’nin maruz kaldığı göç hareketlerinin tarihi çok gerilere kadar gitmektedir. Göktürk devleti dönemine ait Orhon Kitabelerinde (Demirbilek, 2019) ve Uygur devleti dönemine ait Göç Destanı gibi tarihi Türk destanlarında (Sevim ve Çetin, 2021) göçe dair bulgulara rastlanmaktadır.

Osmanlı Devletinin ilk döneminde ise fetihler yoluyla kazanılan topraklar üzerinde hâkimiyeti pekiştirme yöntemi olarak göçlerin kullanıldığı görülmektedir. 14. yüzyılda devletin fetihler yolu ile genişlediği, kazanılan toprakların Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılması amacıyla yürütülen sistematik bir iskân politikasının ürünü olarak Anadolu’dan Balkanlara yönelen bir göç hareketliliği göze çarpmaktadır. Bu göçler 17. yüzyılda fetihlerin durduğu, toprak kayıplarının başladığı dönemle birlikte bu kez yön değiştirecektir. İkinci Viyana Kuşatması sonrası Türk ordusunun geri çekilmesiyle, bölgedeki Türk ve Müslüman nüfus üç yüz yılı aşan yerleşik yurtlarını terk etmek zorunda kalacaktır. Osmanlı devletinin bu dönemden sonra yıkılışa kadar sürekli olarak toprak kaybetmesi ve bu topraklardan Anadolu coğrafyasına kitleler halinde bugün için bile çok büyük miktarda sayılabilecek göç akını meydana gelmiştir. Osmanlı devleti sadece kaybettiği topraklardan göçe maruz kalmamış, başka ülkelerde meydana gelen siyasi olaylar neticesinde sığınmacı kabul etmek durumunda da kalmıştır. Örneğin 1830 ve 1848’de Avrupa’da meydana gelen ihtilaller neticesinde Macar ve Leh sığınmacılar da ülkeye kabul etmiştir (Arslan, 2021b; Odman, 2020, s.27-29).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Osmanlı bakiyesi topraklardan Anadolu’ya göçler devam etmiştir. Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, SSCB, Yugoslavya, İran, Irak ve Suriye’den gelen göçler yaşanmıştır. Genel olarak bu ülkeler ile ikili anlaşmalar yapılarak sorun çözülmeye çalışılmıştır. Yapılan anlaşmalar sayesinde bir kriz yaşanmasının önüne geçilmiş ve gelen göçmenler düzenli bir şekilde yerleştirilmiştir (Uzman, 2018, s.73-90; Çiçek, 2021, s. 144-146).

Türkiye’nin uluslararası göç deneyimi 20. yüzyılın ikinci yarısında da devam edecektir. Ancak bu kez Türkiye biryandan başta Almanya olmak üzere Avrupa’nın birçok ülkesine işgücü kaynaklı ve ekonomik amaçlı göçler ile yurt dışına vatandaşlarını gönderirken; diğer taraftan Balkanlardan ve 1980 sonrası dönemle birlikte bu kez doğu bölgesindeki çevre ülkelerden çok sayıda göçün hedef veya transit ülkesi konumunda göçlere maruz kalmıştır. Sovyetler rejiminin dağılması Birinci ve İkinci Körfez Savaşlarının yarattığı baskı ve korkudan kaçan çok sayıda göçmen Türkiye’ye sığınmıştır (Turan, 2023, s. 340-341).

Ancak Türkiye’nin maruz kaldığı ve kitlesel boyutlarda göçlerin hedefi haline gelen esas gelişme, 2011’de Suriye iç karışıklığı sonrasında Türkiye’ye sığınan Suriyeliler oldu. Türkiye ilk başta “açık kapı politikası” ile sınıra dayanan Suriyelilerin ülkeye girişine izin verdi ve Suriyelileri sınıra yakın bölgelerde kurduğu kamplara yerleştirdi. Ancak devam eden süreçte Suriye kaynaklı göçlerin devam etmesi ve kamp alanlarının yetersizliği karşısında bu kez Suriyelilerin kentlere yerleşmelerine izin verildi. 2013’e gelindiğinde sadece Suriye kaynaklı göçler nedeniyle maruz kaldığı göçmen yükü Türkiye’yi dünyanın en fazla yabancı barındıran ülkesi haline getirdi. Türkiye, Suriyelilerin geri dönme eylemlerinin yakın bir zamanda mümkün olmadığını anladığı 2013’ten itibaren yeni bir göç yönetimi ve göç hukuku düzenlemesine gitti. O güne kadar Türkiye kendine yönelen göçleri, temelde çeşitli uluslararası hukuk hükümleri, Pasaport ve İskân Kanunu çerçevesinde yönetmiştir. Ancak bu tarihten sonra Türkiye başta kurumlarını yeni göç stratejisine göre yeniden yapılandırırken aynı zamanda da göç mevzuatını uluslararası hukuka ve ülkedeki genel ihtiyaçlara uygun yasal boşlukları dolduracak biçimde yeni bir göç mevzuatı oluşturma çabasına yönelmiş oldu (Arslan vd., 2023, s. 8).

Daha öncesinde Türkiye’de göç hukuku 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi kabul edilene kadar gelişme gösterememiş, ihtiyaca göre düzenlemeler yapılmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından sonra dünyada

ortaya çıkan ulus devlet anlayışından ülkemizde etkilenmiştir. Bu nedenle de Türk soylular göçmen olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda bir düzenleme yapılmıştır. Ancak 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin kabul edilmesinden sonra sözleşmenin getirdiği yükümlülükler neticesinde daha geniş kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle aşağıda isimleri belirtilen 1994 ve 2006 Yönetmelikleri Türk mevzuatındaki eksiklikleri tamamlamak için çıkartılmıştır. 2011'de başlayan Suriyelilerin kitlesel şekilde ülkemize akın etmesi ve bunların hukukî statüsü, Avrupa Birliği uyum süreci gibi etmenler göç konusundaki mevzuatımızın yetersiz olduğunu göstermiş ve yeni bir düzenleme yapma yoluna gidilmiştir. 2013'te Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Türkiye'nin bir yandan göçlerin hedef ülkesi haline gelmesi ve giderek artan göç bagajı diğer taraftan kendine yönelen göçleri hala 1950 tarih ve 5682 sayılı Pasaport Kanunu ile 5683 sayılı Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun ile yönetmeye çalışması güncel sorunları çözmede yetersizlikler yaratmaktadır. Bu ve benzer sebeplerle Türkiye yeni bir uluslararası göç mevzuatı oluşturma çabası içerisine girmiştir. Yeni göç mevzuatı en temel hukukî metni olarak Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) hazırlanırken, uluslararası normlara uygunluğun gözetildiği, ülkenin idari ve fiziki kapasiteye uygun, etkin ve yönetilebilir göç sistemi kuracak bir içerik amaçlanmıştır (Göç İdaresi Başkanlığı, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Genel Gereği).

Yeni Kanun hem kavram açısından eksiklikleri gidermiş hem de Avrupa Birliği standartlarına uygun modern bir kanun olmuştur. Ülkede bulunan geçici koruma altındaki Suriyelilerin sayısının çok fazla olması da ek bir düzenleme ihtiyacı doğurmuş ve 2014'te Geçici Koruma Yönetmeliği kabul edilmiştir.

Türkiye'de göç hukukuna dair temel mevzuatı kronolojik olarak sıraladığımızda;

- 1926 Tarihli 885 Sayılı İskân Kanunu
- 14 Haziran 1934 Tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu
- 19.09.2006 Tarihli 5543 Sayılı İskân Kanunu
- 5 Temmuz 1950 Tarihli 5682 Sayılı Pasaport Kanunu
- 15 Temmuz 1950 Tarihli Yabancıların Türkiye'de İkamet Ve Seyahatleri Hakkında Kanun
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi
- 11 Şubat 1964 Tarihli 403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu
- 30 Kasım 1994 Tarihli İltica Ve Sığınma Yönetmeliği
- 30.11.1994 Tarihli Türkiye'ye İltica Eden Veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara Ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik
- 29 Nisan 1983 Tarihli Mülteci Misafirhaneleri Yönetmeliği
- 10 Temmuz 1985 Tarihli Evlendirme Yönetmeliği
- 16.01.2006 tarihinde, 9938 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Türkiye'ye İltica Eden Veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara Ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik
- 29 Mayıs 2009 Tarihli 5901 Sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu
- 4 Nisan 2013 Tarihli Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanunu
- 13 Ekim 2014 Tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği
- 17 Mart 2016 Tarihli Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik

4.YABANCILAR VE ULUSLARARASI KORUMA KANUNU VE SURİYELİLERİN ÜLKEMİZDEKİ HUKUKİ STATÜLERİ

2011'den itibaren Suriye'de yaşanan iç savaş sonrası Türkiye'ye yönelik başlayan Suriyeli göç akımının geçici bir durum olduğu düşünülmüş ve Türkiye'deki Suriyelilere misafir gözüyle bakılmıştır. Dolayısı ile ilk dönemlerde Suriyelilerle ilgili bir düzenleme yapma ihtiyacı bu varsayımdan dolayı hissedilmemiştir. Ancak bir yandan uygulanan açık kapı politikası nedeniyle gelen göç akımı düzenli bir şekilde koordine edilememiş ve

gerekli şekilde kayıt altına dahi alınamamıştır. Diğer taraftan da Suriye kaynaklı göçlerin geçici bir durumdan ziyade artık uzun yıllara yayılan, kalıcı olma ihtimali beliren ve bir soruna dönüşme hali değerlendirilmeye başlanmıştır. Durumun ciddiyetinin ortaya çıkmaya başladığı 30/03/2012 tarihinde “Türkiye’ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyetinde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne Ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge” İçişleri Bakanlığı tarafından yürürlüğe konulmuştur (Göç İdaresi Başkanlığı, 2012). Ancak sürenin uzaması ve Suriyeli sayısının büyük ölçüde artması sonrasında bir dizi düzenleme yapma ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır.

2013’te kabul edilen Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile birlikte Suriyelilerin Türkiye’deki statüleri daha da netleşmiştir. Ancak diğer taraftan Türkiye’nin Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanunu’nda 1951 Cenevre Sözleşmesi’nde yer alan “coğrafi sınırlandırma” çekincesini sürdürüldüğü de görülmektedir. YUKK’ta üç farklı koruma statüsünün çerçevesi çizilirken mültecilik statüsünü ancak “Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle” baskı ve zulüm görenlerin ve bu sebeple ülkesine dönmek istemeyen kişilere verilebilecek bir statü (YUKK, madde 61) olduğu hükmü yer almaktadır. Avrupa ülkeleri ise Avrupa Konseyi’ne üye olan ülkeler ve Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen ülkelerden oluşmaktadır (YUKK, madde 3/b). Türkiye’deki Suriyelilerin bu statüye sahip olmaları bu anlamda mümkün değildir.

YUKK’ta yabancılar için yer verilen bir diğer statü ise şartlı mülteciliktir. YUKK’ta yer verilen Şartlı mültecilik statüsü, mültecilik statüsünden farklı olarak “Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle” baskı ve zulüm görenlerin ve bu sebeple ülkesine dönmek istemeyen kişilere verilebilecek hukukî bir statü olup; bu statüye sahip şartlı mültecinin Türkiye’de kalmasına yönelik bir izni içermekte ve üçüncü bir ülkeye geçen şartlı mültecinin statüsü sona ermektedir” (YUKK, madde 62). YUKK’ta yer verilen şartlı mültecilik statüsünü Türkiye’nin Cenevre Sözleşmesi’ndeki “coğrafi sınırlandırma” çekincesinin bir neticesi olarak görmek gerekir. Şöyle ki; Avrupa ülkeleri dışından Türkiye’ye sığınma talebinde bulunan yabancılar şartlı mültecilik statüsü ile Türkiye’de kalmalarına izin verilmekte ve bu statü üçüncü bir ülkeye geçiş haline kadar devam edecek geçici bir koruma sunmaktadır.

Burada önemli bir husus Türkiye’deki Suriyelilerin statülerinin şartlı mültecilik statüsüne de dâhil edilmesinin mümkün olmamasıdır. Çünkü YUKK’ta ifade bulan hali ile gerek mültecilik gerekse de şartlı mültecilik bireysel göçle ülkeye giriş yapan ve bireysel başvuru yolu ile elde edilebilecek bir statü olup; kitlesel göç hareketleri şeklinde ülkeye giriş yapanların bu kapsamda değerlendirilmesini mümkün kılmamaktadır. Ülkemizdeki Suriyeliler kitlesel bir göç hadisesinin neticesinde Türkiye’ye erişmiş olmaları nedeniyle şartlı mültecilik koşullarının dışında kalmaktadırlar (Özel, 2020, s. 718).

YUKK’ta yer verilen bir diğer uluslararası koruma çeşidi ikincil koruma statüsüdür. Bu koruma çeşidi “mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde; ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak, Uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında ikincil koruma statüsü verilir” (YUKK, madde 63). İkincil koruma statüsü bu kez mülteci ve şartlı mülteci statüsü dışında kalan ancak bu kez ülkesine ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağı düşünülen kişileri değil de ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, işkenceye, insanlık dışı, onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak, uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak kişiler açısından bir koruma sunulmakta ve ikincil koruma statüsü verilebilmektedir. YUKK’ta sayılan bu üç uluslararası koruma çeşidi kitlesel göçler ile ülkeye giriş yapan yabancılara herhangi bir uluslararası koruma sağlamayacaktır.

Ancak mültecilik, şartlı mültecilik ve ikincil koruma statüsü dışında kitlesel göç akınları ile ülkeye giriş yapanlar açısından YUKK’ta “geçici koruma” adı altında ayrı bir düzenleme yapıldığı görülmektedir. Kanun’da geçici koruma kavramı şu şekilde tanımlanmıştır; “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir” (YUKK, madde 91).

Bu madde, geçici koruma ile ilgili temel hatları belirlenmiş ve maddenin ikinci fıkrasında ise ayrıntı hükümlerin bir yönetmelikle düzenleneceği belirtilmiştir. İlgili yönetmelik Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY) adı altında 22.10.2014'te yürürlüğe girmiştir. Yönetmelikte geçici korumanın tanımı; “ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan yabancılara sağlanan koruma” şeklinde yapılmıştır (GKY, madde 2f).Türkiye'deki Suriyeliler gerek kanun gerekse de yönetmelik hükümlerinde ifade bulan hali ile geçici korumaya dair çerçeve kapsamına girdiği belgindir. Ancak tüm bu netliğe rağmen yönetmelikte ayrıca “28/4/2011'den itibaren Suriye Arap Cumhuriyeti'nde meydana gelen olaylar sebebiyle geçici koruma amacıyla Suriye Arap Cumhuriyeti'nden kitlesel veya bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşlarının” geçici koruma kapsamında oldukları ifadesine yer verilmiştir (GKY, geçici madde 1).

5.TÜRKİYE'DE VE AVRUPA BİRLİĞİ'NDE GEÇİCİ KORUMA DÜZENLEMELERİ: GEÇİCİ KORUMANIN SONA ERMESİ VE GERİ GÖNDERMEME İLKESİNİN UYGULANMASI BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

Geçici Koruma Yönetmeliği ile Suriyelilerin hukukî durumu her ne kadar netleşmiş olsada, yönetmelik hazırlanırken örnek aldığımız Avrupa Birliği Geçici Koruma Yönergesi ile yönetmeliğimiz arasında ciddi farklılıklar mevcuttur. Geri dönüş göçleri konusunda çeşitli ülke uygulamalarında açık hükümlere rağmen Türkiye'nin temel uluslararası göç mevzuatında bu bağlamda bazı eksiklikler ve farklılıklar göze çarpmaktadır. Önemli farklılıklardan biri olarak Geçici Koruma Yönetmeliği'mizde geçici korumanın süresiz olmasıdır. Geçici koruma istisnai bir koruma olduğundan süre sınırlamasına ilişkin düzenleme yapılması gerekmektedir. Geçici koruma adından da anlaşılacağı üzere geçici bir koruma uygulamasıdır.Bu nedenle Avrupa Birliği Geçici Koruma Yönergesi geçici korumayı süre ile sınırlandırmıştır. Geçici koruma için bir yıllık bir süre öngörülmüş olup, en fazla üç yıl olarak belirlenmiştir. Ancak bizim yönetmeliğimizde süre ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Sürenin belirsiz olması da geçici korumanın amacına aykırılık teşkil etmektedir. On yılı aşkın süredir ülkemizde bulunan Suriyelilerin hala geçici koruma altında olması ülkemize her anlamda yük teşkil etmektedir. Bu nedenle kalıcı bir çözüm bulmak ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Bu bağlamda Suriyelilerin hukukî statülerinin yeniden belirlenmesi gerekmektedir (Kuzucu, 2018, s. 59-60).

Hukukumuzda geçici korumadan faydalanan kişilerin sınır dışı edilmesine ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Uluslararası koruma statüsünde olanların (mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma) sınır dışı edilmesi Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda açıkça düzenlenmiştir (YUKK, madde 54 ve 55). Ancak geçici koruma statüsü uluslararası koruma statüsünden sayılmadığı, kendi iç hukukumuz kullandığımız bir koruma tedbiri olduğu için sınır dışı düzenlemesine geçici koruma statüsündekiler tabi değildir. Geçici Koruma Yönetmeliği'nde ise zorunlu geri dönüş ya da sınır dışı ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Geçici koruma, diğer uluslararası koruma statüleri gibi bireysel bir koruma değil kitle halinde bir gruba verildiği için farklı düzenleme yapılması gerekmektedir.

Geçici Koruma Yönetmeliği'nde geri göndermeme ilkesi de (madde 6) açıkça düzenlenmiştir. Ancak bu durum geçici korunanlara sınırsız bir koruma sağlamamalıdır. Geçici koruma yönetmeliğinde “işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulacağı veya ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemez” hükmü ile geri gönderme yasağının çerçevesi çizilmiştir. Ancak bu şartlar dışında kalan ve Yönetmeliğe göre geçici korumanın sona ermesi halinde bu kişilerin ülkeyi terk etmesi esastır (GKY, madde 14).

Geçici koruma statüsünü uluslararası koruma statüsü ile kıyaslamak ve aynı hukukî statü içinde değerlendirmek hatalı olacaktır. Ancak geçici koruma altındakilerin sınır dışı etme kararı kapsamında diğer uluslararası statüye sahip kişiler ile aynı şartlarda ele almak mümkün değildir. Mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma gibi uluslararası bir koruma statüsünden yararlanan ve haklarında sınır dışı etme işlemi başlatılacak olanlar YUKK'ta (madde 54) belirtilmiştir. Buna göre menşe ülkelerine döndükleri takdirde ölüm cezası, işkence ya da insanlık onuruna aykırı muameleyle karşılaşma tehlikesi olanlar ile ciddi sağlık sorunu olanlar,

yaşlılık ve hamilelik gibi seyahat engeli olanlar ve tedavi alanların bu durumları devam ettiği sürece menşe ülkeye geri gönderilemezler (YUKK, 55).

Ancak hemen bu noktada “sınır dışı etme” kararı ile uluslararası hukuktaki “geri göndermeme” ilkesini birbirinden ayrı uygulamalar olduğunu belirtmek gerekir. Sınır dışı etme kararında geri göndermeme ilkesi göz önünde bulundurulması gereken bir koşulu dayatmaktadır. Diğer taraftan uluslararası korumadan faydalanan (mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma sahipleri) kişiler sınır dışı etme kararından tamamı ile muaf da değildirler. “Terör örgütü yöneticisi, üyesi, destekleyicisi veya çıkar amaçlı suç örgütü yöneticisi, üyesi veya destekleyicisi olanlar” ve “Kamu düzeni veya kamu güvenliği ya da kamu sağlığı açısından tehdit oluşturanlar” ile “Uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından tanımlanan terör örgütleriyle ilişkili olduğu değerlendirilenler” geçici koruma statüsüne sahip olsalar dahi haklarında sınır dışı etme kararı alınabilecektir (YUKK, 54/2). Bir yandan sayılan sınır dışı etme şartları devletin egemenlik hakları ve kamu güvenliği ile yakından ilişkili bir konu iken diğer taraftan da kanunda sayılan sınır dışı etme hallerinden birinin vukuu bulması durumunda dahi uluslararası koruma sahiplerinin kesin sınır dışı edilip edilmemesi kararı idareye verilmiştir.

Geçici koruma yönetmeliğinde geçici koruma sahiplerinin sınır dışı etme kararına dair hükümlere yer verilmemiştir. Ancak bu demek değildir ki geçici koruma statüsüne sahip olanlar sınır dışı etme kararlarından muafır. Yönetmelikte sayılan geçici koruma kapsamına alınamayacak yabancılar (madde 8) ile geçici koruma uygulaması sona erenler (madde 11/2a) ve kamu düzeni, kamu güvenliği ve kamu sağlığı (madde 15) açısından bir tehlikenin vukuu bulması hallerinde statüsüne son verilen geçici koruma altındakiler hakkında sınır dışı işlemi başlatılabilir. Geçici korumadan yararlananların kendi iradeleri dışında genel sınır dışı etme hükümlerine tabi olduğunu ileri sürmenin hukukî bir dayanağı bulunmamaktadır. Ancak olsa olsa geçici koruma statüsüne sahip olanların YUKK (madde 54 ve 55) çerçevesi çizilen mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma sahipleri için sayılan koşullar ile aynı olduğu ileri sürülebilir. Sınır dışı etme kararı dışında Avrupa Birliği Geçici Koruma Yönergesi’nde de zorunlu geri dönüşler konusunda düzenlemeler bulunmaktadır. Bizim mevzuatımızda bu konuda herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Ancak yönetmeliğimizde sınır dışı etme kararı dahi önemli bir hukukî boşluk var iken geri dönüş göçleri konusunda bir hükmün yer almaması da bir diğer eksiklik olarak belirtmek gerekir (Aydoğmuş, 2017, s. 160-162).

Bir yanda devletin egemenlik hakkına bağlı olarak kimlerin ülkede kalabileceğine dair karar verme hakkı bulunmakta, diğer yandan da devletin bütünlüğüne yönelik eylemlerde bulunan geçici koruma altındaki yabancıların geçici koruma hakkı kaldırılarak sınır dışı etme yetkisi bulunmaktadır. Bu karara karşı yargı yolu açık olup ilgili yabancı kişinin sınır dışı işlemine karşı yürütmeyi durdurma talepli iptal davası açma hakkı da bulunmaktadır.

AB Yönergesi’nden farklı olarak yönetmelikte zorunlu geri dönüş düzenlenmemiştir. AB Yönergesi’nde ise zorunlu geri dönüş düzenlenerek, zorunlu geri dönüşle ilişkin yapılacak düzenlemelerin insanlık onuruna uygun olması gerektiği belirtilmiştir. Ancak yönetmelikte sadece gönüllü geri dönüş düzenlenmiştir (Özgür, 2022, s. 418-422). Geçici koruma uygulamasının sona ermesi hali bir süre ile sınırlandırılma yerine belli koşullara veya idarenin takdirine bağlı tutulmuştur. Örneğin Bakanlık teklifi üzerine Cumhurbaşkanı geçici korumayı tamamen durdurarak geçici korunanların ülkesine dönmelerine karar verebilir. Ya da bireysel olarak geçici koruma sahibi bir kimsenin kendi isteğiyle ülkeden ayrılması, başka bir ülkenin korumasından faydalanması veya başka bir ülkeye geçiş yapması, ölümü, vatandaşlık alması gibi durumlarda da geçici koruma sona erecektir. Geçici koruma sona erse bile bu kişilerin ülkede kalmaları konusunda Cumhurbaşkanına takdir yetkisi verilmiştir (GKY, madde 11 ve 12).

Türk hukukunda geçici korumanın sona ermesi ise Geçici Koruma Yönetmeliği 11, 12 ve 15. maddelerde düzenlenmiştir. Geçici koruma Cumhurbaşkanı kararı ile sonlandırılabilir. Cumhurbaşkanı bu sonlandırma kararı ile geçici koruma altında olanların ülkelerine dönmelerine veya ülkede kalmalarına karar verebilmektedir. Ayrıca geçici koruma statüsü sona eren kişilerden uluslararası koruma başvurusu yapanların başvurularının bireysel olarak değerlendirilmesine karar verebilmektedir (GKY, madde 11, 12 ve 15).

YUKK ve Geçici Koruma Yönetmeliği’nde geri dönüş göçlerine ilişkin yeterli düzenleme yapılmamıştır. Görüldüğü üzere hukukumuzda geçici koruma statüsünün sona erdirilmesinde idareye geniş takdir yetkisi tanınmıştır. Cumhurbaşkanı geçici koruma statüsündeki insanların bu statüsünü kaldırıp ülkede kalmasına karar verebilecektir. Geçici koruma statüsünün kaldırılmasına rağmen geri dönüş göçleri ile neticelenmeyecek böylesi

bir durumun Türkiye'nin göç yönetimine bir katkı sunmayacağı gibi ülkedeki Suriyelilerin durumunu daha belirsiz hale getirecek ve konuya siyasi bir boyut da kazandırabilecek sonuçlara neden olabilecektir.

Bir diğer husus ise geri gönderme yasağıdır. Geri gönderme yasağı ise yönetmelikte (madde 6) açıkça düzenlenmiştir. Bu nedenle geçici koruma statüsü altındaki insanları iradeleri dışında geri göndermek mümkün değildir. Ancak AB Geçici Koruma Yönergesi'nde zorunlu geri dönüş düzenlendiği halde Türk hukukunda böyle bir düzenleme yapılmamıştır. Geçici koruma sahiplerinin ülkeden sınır dışı edilmesine ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. YUKK'ta uluslararası koruma statüsünde olanların sınır dışı edilmesi (madde 54) düzenlenmiş, ancak geçici koruma sahipleri için böyle bir düzenleme yapılmamıştır. Geçici korumanın sona ermesini takip eden zorunlu ve gönüllü geri dönüşe ilişkin düzenleme yapılması gerekmektedir.

Geçici koruma adından da anlaşılacağı üzere acil ve geçici durumlar için düzenlenen bir koruma türüdür. Ülkemizde geçici koruma altındaki Suriyeliler 2011'den beri Türkiye'de yaşamaktadırlar. Bu süre Suriyelilerin Türkiye'deki durumlarını geçici olarak tanımlanabilecek sınırın ötesindedir. Ancak bu geçen süre boyunca hukukî statüleri aynı kalmıştır. Geçici koruma ile ilgili mevzuatımız kapsayıcı, insan haklarını önceleyen bir düzenleme olsa da uzun süreli geçici koruma anlayışı geçici korumanın amacı ile örtüşmemektedir.

3. SONUÇ

Göç, insanlık tarihi boyunca her dönem meydana gelen bir olgudur. İklimsel nedenler, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlar, daha iyi bir yaşam arayışı ve güvenlik arzusu gibi çeşitli faktörler göçlerin itici ve çekici sebepleridir. Tüm bunlara ek olarak son dönemde küreselleşme, bilimsel ilerlemeler, hızlı ulaşım, haberleşme ve bir dizi teknolojik ilerlemeler göç hareketliğine yeni bir ivme kazandırmıştır (Eser vd., 2023, s. 174). Bu bağlamda göç olgusu sadece içinde yaşadığımız yüzyılın bir meselesi değil insanlık ve medeniyet tarihini şekillendiren boyutu ile her dönem var olan bir olgudur (Çiçek, 2022). Yine her dönem farklı bakış açılarının geliştirildiği bir olgu olarak göç hadisesi, günümüzde de gerek bölgesel ve gerekse de küresel çapta sıcaklığını hissettiren sadece devletlerin değil devlet üstü teşkilatlarında ilgi alanına giren bir meseledir.

Türk devlet tarihinde de göç hadisesi destanlarda, tarihin ilk yazılı metinleri arasında gösterilen Orhon Kitabeleri'nde kendini göstermektedir. Bu kayıtlarda/anlatılarda geçen ifadeler ile göçlere neden olan gelişmeler ya da göçlerin neden olduğu gelişmeler geleceğe bir öğüt olarak anlatılmaktadır. Diğer taraftan gerek Osmanlı döneminde gerekse de Cumhuriyet tarihi boyunca Türk ülkesi her zaman göç akınlarının doğduğu ya da hedefinde olduğu bir coğrafya olmuştur. Ancak sadece rakamların değil etkilerinin de küresel ölçekte en fazla hissedildiği günümüzde göçler ülkeleri, toplumları, bireyleri, sektörleri etkileyen boyutu ile küresel bir sorun haline almıştır. Göçlerin etkilerinin en yoğun hissedildiği ülkelerden bir de şüphesiz Türkiye'dir.

Makale boyunca elde edilen bulgular ve değerlendirmeler ışığında ve Türkiye'nin maruz kaldığı son dönem göç akınları karşısında şu hususlar tespit edilmiş ve bazı öneriler geliştirilmiştir.

- Cumhuriyet, ilk asrını tamamladığı günümüzde kendini bölgesel kriz ve çatışmaların yakınında sınır aşan göçlerin hedefinde bulmuştur. Ancak Türkiye geçmişten günümüze göçler ile tanışık bir ülke olmasına rağmen kapsamlı bir göç mevzuatı ve kurumları oluşturmada geç kalmıştır.
- Diğer taraftan Türkiye, son dönem kendisine yönelen ve her geçen gün artan göç yükü ve trafiği karşısında sığınma talep eden yabancılar için "kar-güvenlik-insan hakları" denkleminde göçmenlerin durumunu temel bir "insan hakları" meselesi olarak görmekte ve bu kapsamda mevzuatını oluşturduğu, göçmenlere çeşitli hukukî güvenceler sağladığı görülmektedir.
- Türkiye'nin oluşturmaya çaba sarf ettiği uluslararası göç mevzuatı genel manada uluslararası hukuka uygun ve paralel bir çerçevede ilerlediği görülmektedir.
- Sosyal, siyasal, iktisadi, güvenlik ve diğer birçok açıdan Türkiye'nin göç yükünün ülke şartlarının çok üzerinde olduğu bir gerçektir. Bu gerçeklik başta Suriyeli göçmenler olmak üzere ülkemizdeki göçmenlerin "geri dönüş göçleri" konusunda bir planlama yapılmasını, üzerinde ciddi çalışmaların ve stratejilerin geliştirilmesinigerekli kılmaktadır. Gerek uluslararası hukukta gerekse de iç hukukumuzda geçici korumadan yararlananların geçici koruma uygulamasının sona ermesi, gönüllü geri dönüş göçleri konusunda açık hükümler bulunmaktadır.

- Ancak burada geçici koruma altındakilerin istekleri doğrultusunda geri dönmeleri veya geçici korumanın sona ermesi durumunda geri dönüşlere ait önlemler, geri dönüşlerin insanlık onuruna yakışır şekilde tamamlanması ve kolaylaştırılması gibi planların ve hukukî düzenlemelerin oluşturulmadığı ve zorunlu olarak geri dönmeleri, sınır dışı edilmelerine ilişkin açık düzenlemeler bulunmamaktadır.
- Geri dönüş göçleri konusunda çeşitli ülke uygulamalarında açık hükümlere rağmen Türkiye'nin temel uluslararası göç mevzuatında farklılıklar göze çarpmaktadır. Önemli farklılıklardan biri olarak Geçici Koruma Yönetmeliği'mizde geçici korumanın süresiz olmasıdır. Geçici koruma istisnai bir koruma olduğundan süre sınırlamasına ilişkin düzenleme yapılması gerekmektedir.
- Avrupa Birliği Konseyi'nde geçici koruma kararı nitelikli çoğunlukla alınmaktadır. Ancak ülkemizde geçici koruma kararı Cumhurbaşkanı tarafından alınmaktadır. AB hukukuna göre ülkemizde bu karar çok kolay alınabilmekte ve aynı şekilde de sona ermektedir.
- Diğer taraftan geri dönüş göçleri konusunda mevzuat idareye yetki vermekle birlikte, sınır dışı etme kararlarının dahi yargısal süreçleri uzamakta ve yargı kararları ile idari uygulamalar arasında farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda idari uygulamalar-mevzuat-yargı denkleminin yeniden tasarımı gerekmektedir.
- YUKK ve Geçici Koruma Yönetmeliği'nde geri dönüş göçlerine ilişkin yeterli düzenleme yapılmamıştır. Geçici korumanın sona ermesini takip eden zorunlu ve gönüllü geri dönüş göçlerine ilişkin düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçay, E. Y., & Deniz, H. E. (2021). Uluslararası Göç Koridorunda Akdeniz Havzası ve Türkiye Bölgesel Güvenlik Sorunları Ekseninde Türkiye (pp.361-384), Ankara: Nobel Yayınları.
- Arslan, E. (2023). "Uluslararası göç" *Göç Ansiklopedisi* içinde, Editörler: Yakup Özkaya, Veysel Erat, Kıvanç Demirci, Aytac Duran, 381-382. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Arslan, E. (2021). "Uluslararası Göç Teorik Bakış ve 21. Yüzyıl Göçleri: Göç Karşıtlığının Yükselişi ve Zorunlu Göçlerin Artması Üzerine Bir Değerlendirme" *Uluslararası Göç Üzerine Akademik Çalışmalar* içinde, Editör: Erkan Arslan, 1-33. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Arslan, E. (2021). "Türkiye'de Göç Yönetimi: Süreçler Aktörler ve Politikalar" *Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye* içinde, Editör: Erkan Arslan, 1-30. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arslan, E., Öztürk, S. ve Yağlı, Ş. (2023). "Türkiye'de Uluslararası Göçlerin İdari Yapıya Etkileri ve Bakanlıkların Göç Yönetim Süreçlerindeki Rollerini," *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 65:7-14.
- Aydoğmuş, A. Y. (2017). "Türk Hukukunda Geçici Korumadan Yararlananların Sınır Dışı Edilmesi," *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* 37(2): 141-169.
- Castles, S.-Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çiçek, A. (2021). "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Uluslararası Göçler" *Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye*, içinde, Editör: Erkan Arslan, 143-164. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çiçek, A. (2022). "Türkiye'de Göçmen Entegrasyonu ve MIPEX Verilerine Göre Değerlendirilmesi" *Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeliler: Güncel Tartışmaları* içinde, Editör: Hamza Bahadır Eser, 185-204. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Demirbilek, S. (2019). "Orhon Yazıtlarında Göç ve Göçle İlgili Söz Varlığı," *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1(1): 19-25.
- Eser, H. B.- M.R. Uygur-A. Saydam. (2023). "Geçici Koruma Statüsü Altındaki Suriyelilerin Entegrasyonunu ve Refahını Artırmada Yerel Yönetimlerin Rolü: Adana Büyükşehir Belediyesi Örneği," *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26: 170-185.

- Göç İdaresi Başkanlığı, *Türkiye’de Geçici Koruma*, <https://www.goc.gov.tr> erişim 12 Ekim 2023.
- Güler, B. A. (2023). *Devlet Bilimi: Göçebe ve Yerleşik Devlet*. Ankara: İmge Kitabevi.
- International Organization for Migration. Erişim 01 Eylül 2023, <https://www.iom.int/>
- Küpe, B. (2022). “ABVeTürkHukukundaGeçiciKoruma” *AvrupaVeUluslararasıGöçHukuku* içinde, Editörler: Gülüm Bayraktaroğlu Özçelik, Elçin Aktan, 377-403. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Odman, M. T. (2020). *TarihselGelişimSürecindeGüncelleştirilmişMülteciHukuku(Dünya’da ve Türkiye’de İlticanın Gelişim Süreci)*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özel, S. (2020). “Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü,” *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 17(2): 709-734.
- Özgür, Ç. (2022). “ABGeçiciKorumaYönergesi ve TürkHukukundaGeçiciKorumanın Sona Ermesi” *AvrupaVeUluslararasıGöçHukuk* içinde, Editörler: Gülüm Bayraktaroğlu Özçelik, Elçin Aktan, 411-441. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Sevim, O.–D. Y. Çetin. (2021). “GöçDestanı’nınKahramanınınSonsuzYolculuğuBağlamındaKişilerDünyası Açısındanİncelenmesi,” *Trakya Eğitim Dergisi* 11(3): 1660-1670.
- Turan, A. (2023). “MigratioanditsPoliticalDimensionsinTürkiye,” *Journal of EconomicsandAdministrative Sciences* 24(3): 331-347.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Erişim 30 Ekim 2023, <https://sozluk.gov.tr/>
- Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü, “1951 Mülteci Sözleşmesi: 70 Yıllık Hayat Kurtaran Koruma.” Erişim 10 Eylül 2023, <https://www.unhcr.org/tr/30023-the-1951-refugee-convention-70-years-of-life-saving-protection.html>
- Uluslararası Göç Örgütü –IOM. *Göç Terimleri Sözlüğü*, Uluslararası Göç Örgütü, 2009.
- Uzman, N. (2018). *Türkiye’ninMülteciVeMuhacirPolitikaları(1923-1947)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yılmaz, V.- Efşan Çelik N.- Meccek M. (2020). “Suriyeli Göçmenlerin Kentlere Etkilerinin Torbalı Özelinde Değerlendirilmesi” *Türkiye’de Göçün Kentler Üzerindeki Etkileri ve Yönetimi* İçinde Editör: Vedat Yılmaz & Yıldız Atmaca. 285-312. Bursa Ekin Yayınevi.
- Yozgat, F. (2022). *Devletler Ve Aktörleri*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Göç İdaresi Başkanlığı, “Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanunu Genel Gereğesi.” Erişim 04 Ekim 2023 [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgleclefindmkaj/https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/GENEL.pdf](https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/GENEL.pdf) .
- Zenginkuzucu, D. M. (2018). Türkiye’de Geçici Koruma Rejiminin Uluslararası Ölçütler Çerçevesinde Bir Değerlendirmesi,” *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Dergisi* 1: 37-62.

The Effect of Leaders' Consciousness Level on Leadership Style: A Qualitative Study within the Scope of Hawkins' Consciousness Map

Khetam MOHAMMED SAIF ABDULLAH AL-WAHBANI
Graduate Student, Sakarya University of Applied Sciences
22501905008@subu.edu.tr
<https://orcid.org/0009-0005-4619-6445>

Makale Başvuru Tarihi : 02.11.2024
Makale Kabul Tarihi : 05.12.2024
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.14583113

Selma KILIÇ KIRILMAZ
Assoc. Prof. Dr., Sakarya University of Applied Sciences
skirilmaz@subu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-8478-1910>

Abstract

Keywords:

Leadership,
Leadership Styles,
Hawkins' Map of
Consciousness.

A lack of comprehensive studies were observed on how consciousness level of leader influences his/ her leadership style, demanding this qualitative content analysis. This analysis is applied with the aim of testing the impact of leader's consciousness level on leadership style. Nine global leaders' comments were examined by the researcher which were utilized from The Brave Ones series. Findings emphasize the important role that consciousness plays in shaping leadership style. The idea of this study is significant, especially in leadership literature because by applying Hawkins' Map of Consciousness, this study introduces a unique perspective that could provide new and valuable insights into how leadership works. Consequently, this study is an attempt to explore different reason behind the advent of leadership style. Also, this study could be an enlightenment for organizations to solve the matter of how could leaders transcend their consciousness level to the highest ones by considering this map as a guide for them and for their followers to understand each other and thrive together.

Liderlerin Bilinç Düzeyinin Liderlik Tarzına Etkisi: Hawkins'in Bilinç Haritası Kapsamında Nitel Bir Çalışma

Özet

Anahtar Kelimeler:

Liderlik, Liderlik Stilleri,
Hawkins'in Bilinç Haritası.

Liderin bilinç düzeyinin liderlik tarzını nasıl etkilediğine dair kapsamlı çalışmaların eksikliği, bu nitel içerik analizinin yapılmasını gerektirmiştir. Bu analiz, liderin bilinç düzeyinin liderlik tarzı üzerindeki etkisini test etmek amacıyla uygulanmıştır. Araştırmacı tarafından The Brave Ones serisinden yararlanılan dokuz küresel liderin yorumları incelenmiştir. Bulgular, bilincin liderlik tarzını şekillendirmede oynadığı önemli rolü vurgulamaktadır. Bu çalışmanın fikri, özellikle liderlik literatüründe önemlidir çünkü Hawkins'in Bilinç Haritası'nı uygulayarak, bu çalışma liderliğin nasıl işlediğine dair yeni ve değerli içgörüler sağlayabilecek benzersiz bir bakış açısı sunmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma liderlik tarzının ortaya çıkışının ardındaki farklı nedenleri keşfetmeye yönelik bir girişimdir. Ayrıca bu çalışma, liderlerin bu haritayı kendileri ve takipçilerinin birbirlerini anlamaları ve birlikte gelişmeleri için bir rehber olarak görebilme bilincini en üst seviyeye nasıl çıkarabilecekleri konusunu çözmeleri için kuruluşlara ışık tutabilir.

1. INTRODUCTION

Through history, leadership style, starting with the great man theory, have evolved from traditional trait-based theories to contemporary transformational theories (Johns, Moser, 1989; Elramalli, 2020). Thoroughly, this evolving underlines the complexity of leadership as a deep comprehension, challenging leaders to apply the best style to proceed with the technological advancements, the changing industrial landscapes, the post-pandemic world and importantly the developing, diverse and accordingly changing humanity (Thomas, 2021; Krawczyńska-Zaucha, 2022; Kuzior et al., 2023). Moreover, to proceed, more than one leadership style could be seen in one organization (Kim & Hays, 2010). However, it cannot be assured, without questioning, about the real features behind these applied leadership styles, only what is provided by the theoretical perspectives (Fuhse, 2022). To explain this, the conscious and unconscious processes of leader perception could be examined (Emrich, 1999). Consciousness is an explanation which plays a crucial role in shaping leadership style (Baron & Cayer, 2011). Accordingly, there is a positive relationship between the leadership style and leader's consciousness (Chauhan et al., 2013). Consciousness could depend on brain states and functions or it could be defined differently to reflect someone's views on the nature of consciousness (Velman, 2009). In this sense, from one side, "Level of consciousness is the general level of being aware throughout the day as assessed by six dimensions of CQ-i (i.e. Physical, cognitive, emotional, spiritual, social relational and self consciousness)." (Chauhan et al., 2013: 253). However, on the other side, according to Hawkins, the "Map of Consciousness," a hierarchical scale of human consciousness ranging from zero to thousand, was developed describing how emotions, thoughts, and behaviors align with different levels of consciousness, influencing the leader and the collective experiences and describing the fundamental difference between power and force in every field of life including leadership which is that the real power is the result of consciousness and truth, it is sustainable and transformative, while force is the result of ego, dishonesty and misleading, it is temporary and eventually destroying (Hawkins, 2000). Accordingly, at higher levels of consciousness, leaders demonstrate positive leadership style than leaders who are at lower ones (Young, 2002). Also their motivation is an authentic demonstration of leadership style which depends on principles (Jordan Sr, 2022). By transcending the levels of consciousness, leaders adapt with complex organizational changes and solve problems agilely (Jones & Brazdau, 2015). They thrive by continue learning and becoming elders, stewards, navigators, facilitators and healers (Deckman, 2021). As a result, successful organizations depends on the ability of those leaders to thrive (Ismail, 2023).

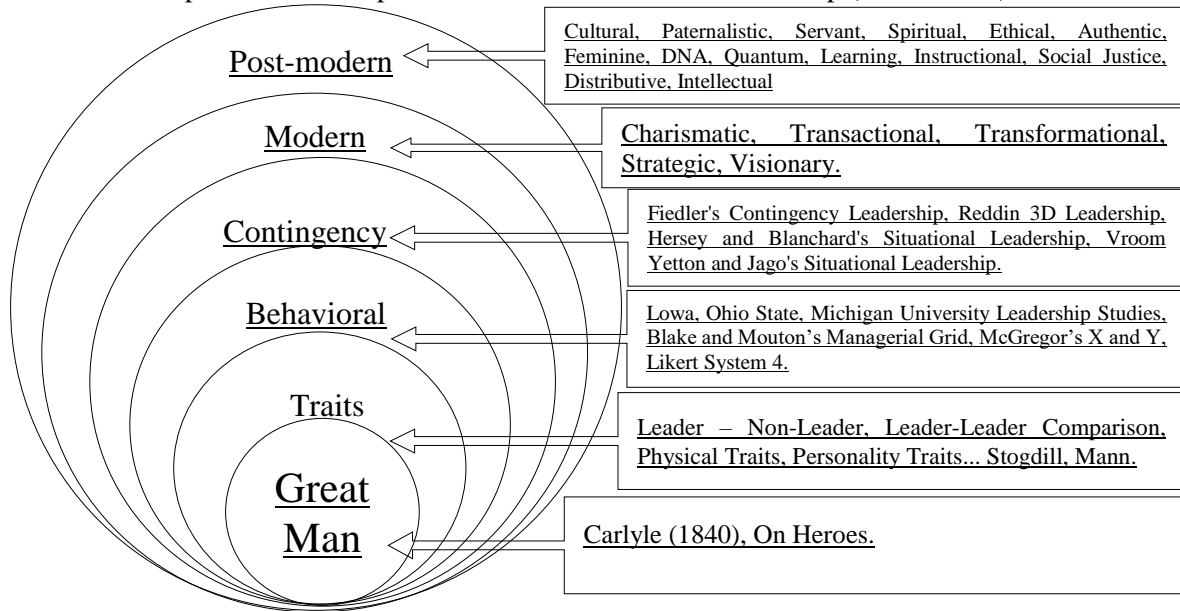
In this context, a lack of comprehensive studies were observed on how consciousness level of leader influences his/ her leadership style, demanding this qualitative analysis. The idea of this study is fundamental, especially in leadership literature because by applying Hawkins' Map of Consciousness, this study introduces a unique perspective that could provide new and valuable insights into how leadership works. Consequently, this study is an attempt to explore different reason behind the advent of leadership style by answering the question of how leaders' level of consciousness, as described by Hawkins' map of consciousness, influence their leadership style or why sometimes, while applying a style of leadership, it works and sometime it does not. This study could be an enlightenment to organizations on solving the matter of how could leaders and their followers transcend the consciousness level to the highest ones by considering this map as a guide for them to understand each other and thrive together.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. Leadership Style & Overview of Leadership Styles

A Leadership Style is a specific manner and approach which leaders use to guide, influence, and manage followers and organizations (Acar et al., 2020). The following figure demonstrates how leadership styles have developed and changed over time while this study suggesting the reason behind this change which is the evolving of leader consciousness through history.

Figure 1. Leadership snowball metaphor: Historical evolution of leadership (Fidan, 2019).

Also, the following table provides an overview of the historical evolution of leadership styles in response to industrial changes, supports the study's suggestion on the impact of leader consciousness in this change.

Table 1. Industrial evolutions and leadership styles (Kuzior et al., 2023)

Industrial Evolution	Leadership Styles	Features
Industry 1.0 (Labor Mechanization - First Industrial Revolution)	Autocratic Leadership	Centralized decision-making; Strict hierarchy; Minimal participation of subordinates; Strict control; Low level of employee satisfaction; Dependence on the leader; Effectiveness in a crisis.
	Analytical Leadership	Analytical thinking of the manager; Factology; Strategic planning; Objectivity in problem-solving and decision-making; Systematic approach; Exactingness.
Industry 2.0 (Implementation of Electrification and New Energy Sources)	Transactional Leadership	Motivation through incentives; Centralized decision-making; Evaluation of performance based on achieving specific goals and standards; Focus on performance; Vertical structure.
	Performance-based Leadership	Results orientation; Performance rewards; Performance appraisal; Clear articulation of expectations for each team member; Definition of performance standards; Application of specific metrics and key performance indicators; Individual recognition; Task orientation.
Industry 3.0 (Automation of Work Processes)	Transformational Leadership	Clear vision and defined goals; Inspiration and motivation; Stimulation of creativity; Individual development of followers; Developed emotional intelligence in the leader; Leadership ethics; Effective communication; Creation of a favorable atmosphere for self-expression and self-realization of followers;

		Implementation of positive and transformational changes in the organization; Cultivation of collective identity.
Industry 4.0 (Digital Transformation and Application of Artificial Intelligence)	Flexible Leadership	Adaptation to constant changes in the economic environment; Introduction of innovations into organizational processes; Combination of strategic vision, transactional, and transformational elements; Servant and empathic leadership; Ability to make decisions in the face of uncertainty; Maintenance of flexibility.

According to a previous study, the following table maps leadership styles along a continuum of consciousness levels, enhancing conceptual clarity and supporting the theoretical framework of the study by illustrating how different levels of consciousness correspond to specific leadership behaviors.

Table 2. Leadership rubric continuum (Jones, Brazdau, 2015).

Leadership Themes	Beginning Qualities	Developing Qualities	Advanced Qualities
Theoretical Perspective	Behaviorist	Transformative Change Oriented Integrated and Networked	Sociocultural/Reciprocity. Quantum Interconnectivity Systems Perspective/ Thinking
Epistemic Practice of Transformation and Systems	Reactive and Low Expectations	Nurture Change Responsive to Problems Follower Perspective	Have a Focus, Plan, Observe and Collect Info; Interpret, Translate, Cooperative and Collaborate; Implement; Shared Responsibility; View Practice in Context
Disposition	Focuses on Fixed Behaviors, Traits, Competencies or Styles	Charismatic Intrinsic Motivation Inspirational/Motivational Influential/Social Architects	Flexible, Authentic and Creative and Innovative Intentional/ Purposeful; Take a Holistic Perspective, Evolutionary/Transcendence; Positive/Inclusive; Have Spiritual Aspect
Socio-emotional/ Human Consciousness Capacity	Outside Observers Not Aware of the Relationships Around You or Does Not Value	Affective/ Feeling Self-efficacy Some Self-knowledge Some Value Towards Relationships	Knowledge of Self Observe Thoughts as they Arise Inspirational; Relational and interconnected to Universal Law/Nature
Cognition Capacity	Exertion to Lead or Develop Habits of the mind	Learning from Experience; Limited ability for New Thought; Becoming a Critical Thinker; Beginning to be aware of being aware	Use Cognitive and Metacognitive Skills; Reflective; See Patterns and Themes in the Environment and use to Make Meaning; Capacity for New Thought

2.2. Hawkins' Map of Consciousness and Leadership

A map was developed by Hawkins which measures human consciousness, called "Map of Consciousness" (Hawkins, 2000). It contains numerical values to different levels of consciousness, ranging from the lowest levels of consciousness to the highest ones. Also, to develop this map, Hawkins used applied kinesiology, a technique involves testing the strength of muscles in response to various stimuli, and accordingly he claimed identifying specific energy frequencies associated with different levels of consciousness, which scaled from 0 to 1000. As these frequencies accelerated, they indicate the awareness, truth, and empowerment of a leader. In this context, this study concentrates on the critical point in this scale of consciousness, the energy level 200 which refers to the Courage, the balance point between weak and strong attractors which makes a leader go strong. Courage marks a significant shift towards empowerment and authentic power, representing a crucial point distinguishing positive from negative influences in the leadership style.

- 2.2.1. Energy Level 20; Shame:** This level could be observed with the the leader’s self-perception in his/ her relation with others (Mayer, 2020) experiencing setbacks like low motivation, poor performance, internal conflicts, and increased absenteeism due to stress, low loyalty, and high turnover rates (Clough, 2010). For successful and real leadership, it is fundamental to transcend this energy level (Rees, 2021).
- 2.2.2. Energy Level 30; Guilt:** This level could be observed with evaluating the leaders’ actions (Krakovsky, 2012) aiming to make amends (Tillman-Samuelson, 2018). However, at higher levels of consciousness, an authentic sense of accountability towards others serves as the underlying factor contributing to the favorable association between guilt proneness and assessments of leadership qualities (Schaumberg & Flynn, 2012).
- 2.2.3. Energy Level 50; Apathy:** This level could be observed with the disengagement of the leaders in their work (Jenkins, 2013).
- 2.2.4. Energy Level 75; Grief:** This level could be observed in a leader by becoming intricate (Sangster, 2019), losing consistent presence and decreasing performance (Krishnan, 2023). Leader discovers avenues for personal growth as long as he/ she transends this energy level (Spriggs, no date).
- 2.2.5. Energy Level 100; Fear:** To be a leader is natural to experience fear (Groberg, 2023). Fear accompanies leaders throughout leadership (Cochrane, 2022). However, this does not mean that they are in this energy level. This fear is only originating from human survival instincts. Leaders who transcended this level acknowledge the effect of their emotions on their actions and control them (Goleman et al., 2013). In this energy level, toxic leaders could be found, who employ control, boosting a climate of urgency and reliance (Lipman-Blumen, 2005).
- 2.2.6. Energy Level 125; Desire:** Being a leader starting with the desire to lead and guide others (Kuronen & Huhtinen, 2016). However, this energy level could create a narcissistic leader who displays a lack of empathy towards others and demonstrate a readiness to manipulate and exploit in pursuit of his/ her desires (Rigby, no date).
- 2.2.7. Energy Level 150; Anger:** This energy level can make leaders less committed to democracy (Webster & Albertson, 2022). It is more associated with men than women (Boussalis et al., 2021). In contrast, Black Leadership has often drawn on this energy level positively to defend Black communities (Ricks, 2014). However, it also can hinder the leader from focusing on urgent and vital issues (Goleman et al., 2013).
- 2.2.8. Energy Level 175; Pride:** This energy level leads leaders to a boost in the selfesteem, arrogance, denial and adverse outcomes, as it is said: "pride comes before a fall" (Harrison, 2011). Leaders in this level displays hostile or abusive behavior and less interest in effective leadership which hinders leadership effectiveness (Yeung & Shen, 2019; Schaumberg & Tracy, 2020). Leaders in this energy level could be also boosted by the excessive humility of their followers (Bahmannia et al., 2023). Authentic pride is not included in this energy level because it fosters a safe space for learning, taking risks, and increasing innovation (Clough, 2010).
- 2.2.9. Energy Level 200; Courage:** This energy level is often observed in leaders who feel called to serve others (Lopez, 2018). Such leaders are courageous (Neville, 1989). However, courage can also be seen as a skill or quality that is learned and applied in various situations (Aljowaie, 2016). When a leader operates at this energy level, their impact is authentic and not merely an imitation or learned behavior (Şen, 2013). A courageous leader prioritizes inner values over reputation or money and balances carefulness with fairness (Heft, 2004). In this context, the pandemic has given rise to a new leadership style known as “conscious leadership,” which focuses on empowerment and growth (Nagendra, 2022)—a trait often seen in leaders at this energy level.
- 2.2.10. Energy Level 250; Neutrality:** True leadership involves genuine humility, which fosters authentic connections (Harrison, 2011). Leaders operating at this energy level often achieve positive outcomes and promote collaboration within their organizations (Schout, 1998). Neutrality and leadership are closely linked, typically requiring clearly defined roles—a quality demonstrated by leaders at this energy level (Seoane, 2022).
- 2.2.11. Energy Level 310; Willingness:** At this energy level, leadership extends beyond personal status, prioritizing the well-being of the workplace and fostering a sense of community connectedness

(Rodríguez, 2024). A leader's willingness plays a significant role in enhancing followers' commitment (Rabiul et al., 2022), serving as evidence of the leader's energy being transferred to their followers.

- 2.2.12. Energy Level 350; Acceptance:** At this energy level, leaders can create their own reality, becoming more effective and adaptable as it is explained in the concept of conscious leadership which involves self-awareness and understanding how our inner beliefs influence our behaviors (Leadership group, 2023). Also, they can navigate complex and evolving business environments and create inclusive and thriving communities and make values-driven decisions that account for diversity, sustainability, and collective well-being (Vrioni, 2022). It could be a dilemma between equality and leadership (Keohane, 2016) which could be achieved by leaders in this energy level. Therefore, leader should transcend into this energy level to ensure that leadership style includes everyone, and to acknowledge how fairness, diversity, and social justice impacts leadership (Chin, 2010).
- 2.2.13. Energy Level 400; Reason:** the connection between intelligence and leadership could not be found (Judge et al., 2004), however it is found by this energy level. Thus, substantially, at this energy level, leaders could be found in their fields of study. In this sense, while leaders are described with rationality, they are also limited by cognitive constraints that hinder their ability to comprehend all available information (Santizo Rodall & Ortega Salazar, 2018), and that is why this energy level could hinder leaders from transcending into higher levels.
- 2.2.14. Energy Level 500; Love:** At this energy level, leaders create a healthy and supportive environment where followers feel safe to share their thoughts and participate in decisions-making (Li et al., 2024). Also, in this energy level, love is considered as a universal source of leadership (Khandelwal & Mehta, 2018). The transformative power of choosing love in leadership is chosen by leaders to extend love through actions and led to a profound shift in perception, revealing the inherent goodness within followers and increasing positive relationships (Miller, 2006). The "habits of the heart" include harmony, courage, wisdom, and imagination. They are vital for leading with love. These traits helps leaders to create a supportive environment for learning (Byrne-Jiménez & Yoon, 2019).
- 2.2.15. Energy Level 540; Joy:** This energy level is observed when leaders empower their followers with freedom, responsibility and delegated authority by embracing vulnerability (Cho, 2020). An effective leadership style is influenced by moments of joy (Bailey, 2021), which is created by the leader and described as a Joyful leadership (McIntyre et al., 2024), as a good example of this energy level.
- 2.2.16. Energy Level 600; Peace:** The best example of this energy level is Servant Leadership, which emphasizes mindfulness, enthusiasm, self-reflection, healing, forgiveness, empathy, and active listening (Song, 2019). Leaders operating at this energy level inspire their followers to develop star follower traits (Tatone, 2019), a concept also explored in peace leadership (McIntyre Miller, 2016). It is worth noting, however, that peace is not a guiding principle in many leadership theories and concepts (Irwin et al., 2022).
- 2.2.17. Energy Level 7000-1000; Enlightenment:** This energy level fosters wise leaders who make decisions that benefit everyone (Neville, 1989), a quality described in the concept of wise leadership (King et al., 2022). An example of this energy level is differential leadership, which emphasizes creating value rooted in reliance on God's guidance, with a focus on the care and well-being of followers (Wheeler, 2017). For instance, Islamic leadership draws its authority from the Prophet Muhammad, whose leadership depended on God's guidance (Almoharby & Neal, 2013).

Table 3. Map of consciousness (Hawkins, 2000)

Level	Log/ Energy	Emotion	Process	Life-View	God-view
Shame	20	Humiliation	Elimination	Miserable	Despising
Guilt	30	Blame	Destruction	Evil	Vindictive
Apathy	50	Despair	Abdication	Hopless	Condemning
Grief	75	Regret	Despondency	Tragic	Disdainful
Fear	100	Anxiety	Withdrawal	Frightening	Punitive
Desire	125	Craving	Enslavement	Disappointing	Denying
Anger	150	Hate	Aggression	Antagonistic	Vengeful
Pride	175	Scorn	Inflation	Demanding	Indifferent

Courage	200	Affirmation	Empowerment	Feasible	Permitting
Neutrality	250	Trust	Release	Satisfactory	Enabling
Willingness	310	Optimism	Intention	Hopeful	Inspiring
Acceptance	350	Forgiveness	Transcendence	Harmonious	Merciful
Reason	400	Understanding	Abstraction	Meaningful	Wise
Love	500	Reverence	Revelation	Benign	Loving
Joy	540	Serenity	Transfiguration	Complete	One
Peace	600	Bliss	Illumination	Perfect	All-Being
Enlightenment	700-1000	Ineffable	Pure Consciousness	Is	Self

3. METHODOLOGY

This study concentrates on exploring and answering the following question:

How does leaders' level of consciousness, as defined by Hawkins' map of consciousness, influence their leadership style?

A qualitative deductive content analysis is applied with the aim of testing the impact of the leader's consciousness level on the leadership style by analyzing textual data within a predefined theoretical framework. The processes of the deductive content analysis include three main phases: preparation, organizing and reporting (Elo & Kyngäs, 2008).

In the preparation phase, the energy levels of consciousness were divided into two categories: low energy levels of consciousness and high energy levels of consciousness. Eight energy levels were included as codes in the first category, while nine energy levels were included as codes in the second category. Additionally, the leadership styles and approaches in this table were categorized by the researchers based on their general characteristics and alignment with the energy levels, as outlined in the literature.

Table 4. Categories and codes of the study; leadership styles and approaches

Category	Codes	Leadership Styles/ Approaches
Low energy levels of consciousness	Shame; Guilt; Apathy; Greif; Fear; Desire; Anger; Pride	Autocratic/Authoritarian (Thomas, 2021); Transactional (Thomas, 2021); Activist (Papa, 2012); Black (Ricks, 2014); Dictatorial (Igbaekemen, Odivwri, 2015); Directive (Mehta & others, 1996); Coercive/Commanding, Bureaucratic, Paternalistic (negative), Laissez-faire/Delegative/ Hands-off (negative), Pacesetting, Entrepreneurial (negative), Charismatic (negative), Implicit (Acar & others, 2020; Elramalli, 2020; Setiawan & Others, 2021; Kuzior & Others, 2023)
High energy levels of consciousness	Courage; Neutrality; Willingness; Acceptance; Reason; Love; Joy; Peace; Enlightment	Visionary, Servant, Adaptive, Innovative, Authentic, Empathetic, Inclusive, Resilient, Facilitative, Distributed, Resonant, Adaptive, Collaborative, Contingency, Situational, Emergent, Sustainable, Democratic/ Participative, Affiliative, Feminine, Analytical, Strategic, Corporate, Educational, Entrepreneurial, coaching, Complexity, Cognitive, Digital, Ethical, Flexible, Explicit (Acar & others, 2020; Elramalli, 2020; Setiawan & Others, 2021; Kuzior & Others, 2023; Fidan, 2019); Spiritual (Egel, Fry, 2017); Environmental (Boiral, Baron, Gunnlaugson, 2014); Global (Pusch, 2009); Transformational (Thomas, 2021; Bonsu, Twum-Danso, 2018); Cross-Cultural (Bonsu, Twum-Danso, 2018); Unitary, Consultative, Abdicatorial (Igbaekemen, Odivwri, 2015); Enlightened (Sharma, 1995); Transcendent (Amornpipat, 2023); Responsible (Thakur, Sharma, 2019); Compassionate (Basu, 2024); Anonymous (Grace, Platow, 2015); Agile (Setiawati, 2021); Wise (King & others, 2022); Peace (McIntyre Miller, 2016); Joyful (McIntyre & others, 2024); Courageous (Heft, 2004); Conscious (Nagendra, 2022); Connected (Hayward, 2015)

In the organizing phase, as a unit of analysis, nine global leaders' comments were examined by the researchers which were utilized from *The Brave Ones series*, "which features interviews with successful entrepreneurs. Each episode tracks their journey to success and examines what makes them 'brave', including their determination and ability to overcome challenges" (The Brave Ones, 2017), as a secondary data for this study. The leaders were selected with the aim of choosing leaders from various nationalities to assure the diversity of the chosen sample. Additionally, leadership styles were identified based on characteristics and features described in available articles and websites found on the internet.

Table 5. List of the global leaders

Leader	Gender	Nationality	Organization	Status	Leadership Style
Jack Ma J.M.	Male	Chinese	Alibaba Group	Founder	Charismatic (Syahmilian, 2019) Transformational, Visionary (UKEssays, 2018)
Bernard Arnault B.A.	Male	French	LVMH	Founder Chairman and CEO	Hands-on (Arnaults Leadership Style, no date) Visionary (Bernard Arnault's Leadership Essay, 2024) Transformational (LVMH's Bernard Arnault, 2022)
Sebastian Thrun S.T.	Male	German-American	Udacity	Co-founder, Chairman	Transformational, Servent, digital (Udacity, CEO, Sebastian Thrun, 2013)
Sir Richard Branson S.R.B.	Male	British	Virgin Group	Founder	Charismatic (Vries, 1996)
Mo Ibrahim M.I.	Male	Sudanese-British	Ibrahim Foundation	Founder and Chair, business man, billionaire	Participatory, Inclusive, Collaborative (Mo Ibrahim, 2019)
Arianna Huffington A.H.	Female	Greek	Huffington Post Thrive Global	Co-founder CEO	Transformational (Ekaterina Walter, 2013)
Min-Liang Tan M-L.T.	Male	Singaporean	Razar	CEO	Directive, Strategic, Digital (Tan Min-Liang, 2016)
Hugh Evans H.E.	Male	Australian	Global Citizen	CEO	Humanitarianism, Youth Voluntary with Visionary, Collaborative, Strategic (Wikipedia. Hugh Evans, no date)
Chandrika Tandon C.T.	Female	Indian	Tandon Global Clinics	Business Leader	Authentic, Spiritual (Chandrika Tandon, 2019)

Finally, in the reporting phase, a general view of the analysis and the results, prepared with MAXQDA software, were accomplished as following:

Figure 2. High and low energy levels of consciousness categories

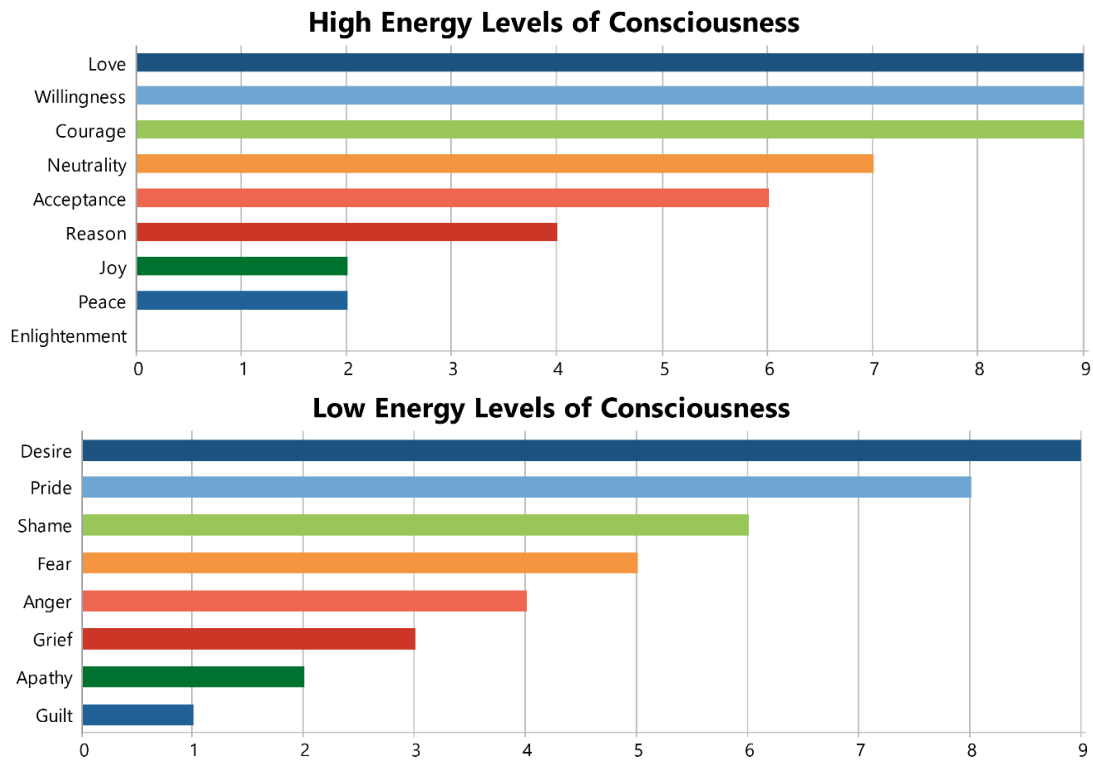

Figure 3. Code matrix: Visual map of the categories and codes

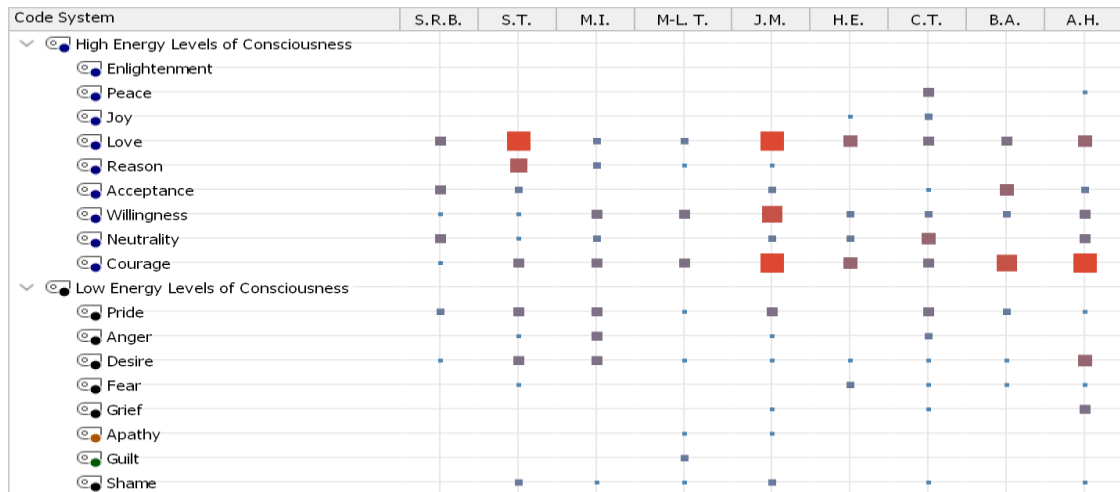
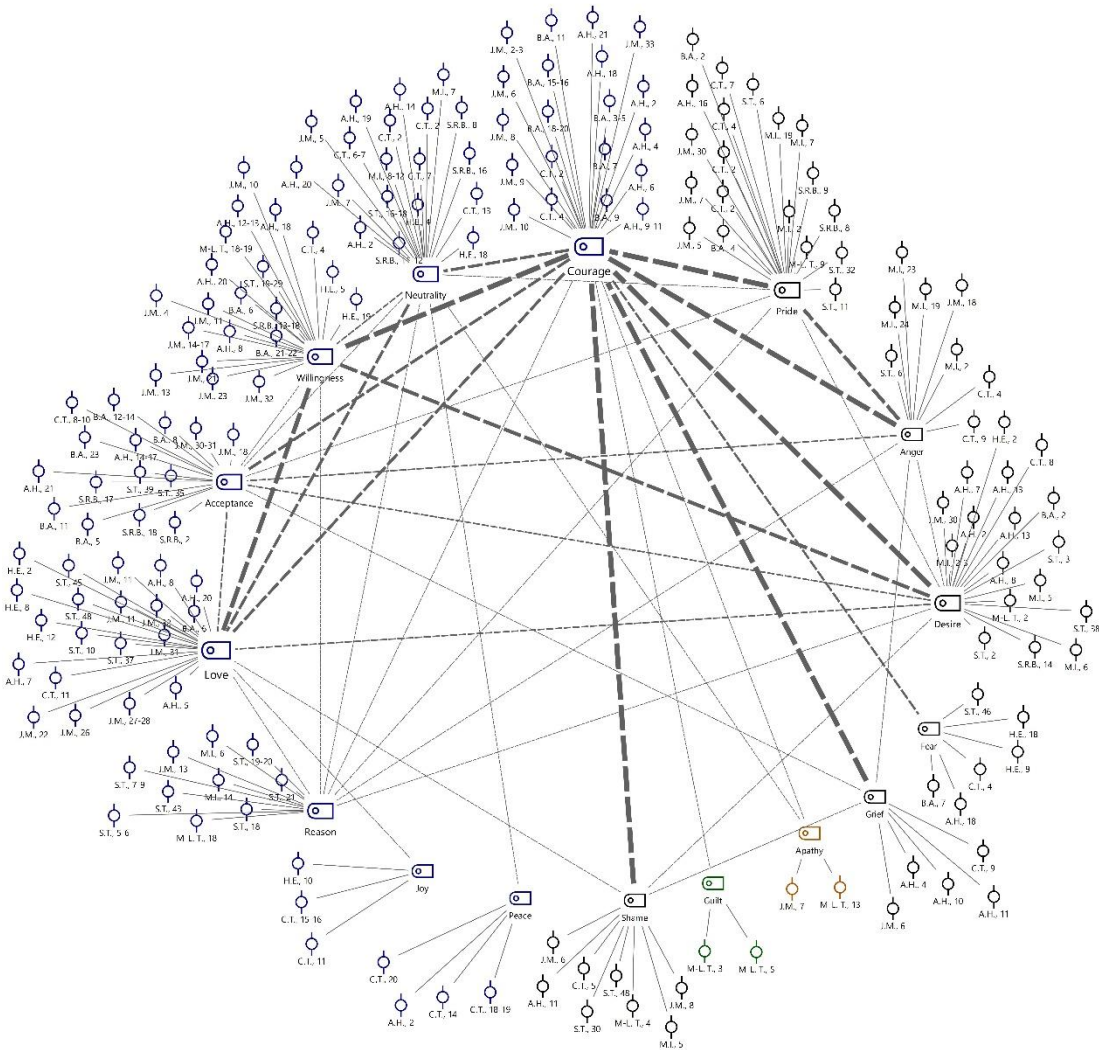

Figure 4. General view of the cases total with categories and codes

Single-Case Model

In figure 2, when focusing on *high and low energy levels of consciousness*, the order from the highest to the lowest scores observed in the leaders' comments were love, willingness, courage, and desire, respectively. Conversely, when focusing exclusively on *high energy levels of consciousness*, the order from the highest to the lowest scores observed in the leaders' comments were love, willingness, courage, neutrality, acceptance, reason, joy, and peace. Notably, the energy level of enlightenment was absent from the observations. In terms of *low energy levels of consciousness*, the leaders' comments reflected, in descending order of scores, desire, pride, shame, fear, anger, grief, apathy, and guilt.

Moreover, Figure 3, and 4, demonstrate that the energy level of courage is central and a critical point which connected with many leaders. Leaders such as J.M., A.H., B.A., and H.E. are the most associated with this level. Also, the energy level of willingness is highly observed among leaders like J.M., A.H., M-L.T. and M.I. Energy level of love is also highly observed connecting to leaders such as S.T., J.M., H.E., and A.H., indicating that love is a significant value among these leaders. Energy level of reason is highly associated with the leader S.T. indicating his intense involving with data and logic. On the other hand, energy level of pride is a critical low energy level, associated with leaders such as S.T., M.I., J.M. and C.T. Also, energy level of desire is significantly associated with leaders like A.H., M.I. and S.T.

4. DISCUSSION OF RESULTS

4.1. Low/negative Energy Levels of Consciousness

According to Hawkins (2000), these energy levels could affect leaders in various ways: Shame is close to death, leading to self-destructive behaviors. Guilt causes remorse and self-blame and is used to control and punish. Apathy brings failure, despair, and hopelessness and leaves leaders helpless and

ignored. Grief leads to chronic mourning and vulnerability to prolonged sorrow and depression. Fear is motivated by anticipation of risks or failure, leads to obsessive behaviors and inhibits personal growth. Desire fuels pursuit of goals and rewards like money and power and leads to accumulation and new desires. Anger is stemming from frustration and it can lead to violence and war, or drives social justice movements. Finally, pride boosts self-esteem. However, it can lead to arrogance and denial, hinders personal growth, and causes division. Accordingly:

S.R.B. doesn't explicitly dwell in lower levels of consciousness including shame, guilt, apathy, grief, and fear. His attitude and actions, even in failure, show resilience rather than shame or guilt. And also, though he faces failures and challenges, his responses show perseverance and a positive outlook rather than apathy or grief. Moreover, he acknowledges risks and challenges "Well I suppose I've stuck my neck out a lot of times, I've learned that knives a lot more fun when you say yes not when you say no. Sometimes you thought that and your face won't do it that way look sometimes you've gotta make a decision get on and give it a go you have to be a little bit brave and stupid and foolish to do that and fortunately we've got away with it more often.", however his attitude towards fear is to confront and overcome it, rather than being paralyzed by it. His energy level of desire are demonstrated by his desire to complete education and it was hopeless for him his inability to achieve this: "I'm Dyslexic so I was hopeless that conventional schooling." However, he transcend this level by his father's energy level of love: "I remember walking around the garden with my dad the first time I walked around he tried to persuade me out of it then the second time around he said look if you've really made up your mind on reflection you know when I left college at 22 I had no idea what I wanted to do. You're 15 you know what you want to do, so you know give it a go and if it doesn't succeed we'll try to get you an education again and I could have given the biggest kiss ever for his understanding." Also, early business ventures, such as his drive to make Virgin Records successful and his desire to create a better airline and to innovate push him forward. And while he mentions conflicts, such as with British Airways, his approach seems more strategic and competitive rather than driven by the energy level of anger. On the other side, his achievements and the Virgin brand's identity resonate with the energy level of pride. He takes pride in his innovations and the Virgin brand's adventurous and rebellious spirit: "I hated flying on other people's airlines owning it you know particularly appreciate ways it was there was stuffy boring. They launched the dirty tricks campaign against us to try to drive us out of business. I went to extraordinary lengths to try to put us out of business. You know we somehow survived and when we took them to court and it did mean that I had to sell my record company in order to make sure that we had the financial muscle to combat. We won the biggest libel damages in history was a turning point for Virgin Atlantic I think that British Airways realized that messing with us that we would fight."

S.T. might live with the energy level of shame when he said: "Today When I talked to one of my students here I realized they are smarter than me from the Larry Page" However, he doesn't express guilt, apathy, or grief energy levels. Also, he might express fear by saying: "I'm scared when I do something that doesn't live up to my own values... I feel like there's a red pill and a blue pill and you can take the blue pill..." Moreover, his energy level of pride were demonstrated by saying: "I was the most hated professor of America I please one accessory T-short most hated of America...", "I'm associate professor of computer science at Stanford University and I'm the leader of the Stanford Racing team", "I am an odd bird maybe I'm socially challenged I would have you but at a time when computers weren't you anybody,... that there was something around me.", and "my name was in the news at least three times a week for something and here I am giving up 97% my salary who will pay quite well joining little startup company for a small fraction of income in the money of the time and go after education."

M.I. said: "We lived modestly and I was one of five,"and "I don't know because of my social background all suspect businessman I mean we assume businessman are crooks." This might refers to shame, however his story does not display shame directly, and this might be explained by what he referred: "I had a very happy childhood." However, he doesn't express guilt, apathy, grief or fear in his

comments, as he quickly shifts to the higher energy levels. He said: “I want to be I wanted to be science scientist,” and “Whenever there’s a big gap between perception and reality this is a wonderful business opportunity,” this energy level of desire drives his actions and initiatives. His desire to improve governance and leverage mobile technology for Africa’s benefit is evident. Although he said: “This is the perception of Africa unfortunately and that really was a wake-up call for me,” and “We say we need a score sheet for every country. Governance is measurable. What is governance? Governance is about delivery of public good delivery of education, health, safety, security,” there is an undercurrent of frustration about Africa’s underdevelopment and mismanagement, it is channeled constructively towards creating solutions rather than destructive anger, the motivation could be also described as the energy level of anger! Moreover, he takes pride in his African heritage and in the achievements of his company: “I’m an African I’m not afraid of Africa. I believe there is a big gap between perception and reality of Africa...,” and “Africa should be rich because we are a very rich continent, huge continent. We have all these resources, so why are we poor... We are Africans, this is African money. Nobody can complain.” His efforts to rebrand Africa and improve its governance could be rooted in the energy level of pride.

M-L.T. lived with his parents’ strictness about computer usage and the need to hide his gaming might have invoked the energy level of shame at the time. He said: “Like any of a gamer child I was difficult I was always on the computer I would always be looking at ping computer games that any chance I got my parents are yelling at me stopping you...” However, his current perspective is more nostalgic and humorous, indicating he has moved beyond this level. Also, he might have felt guilt when diverging from the expected career path of his traditional Asian family (doctors and lawyers) to pursue gaming, he says: “Probably at the back of my mind I kind of realized that they might not be too happy when I changed my career.” However, he does not involved on guilt; instead, he embraces his passion for gaming. Moreover, he might show apathy by saying: “I used to be the stereotype of the teenage boy living in his parents basement playing games all day eating Cheetos and pretty much not taking care of ourselves.” However, he actively rejects the notion that gaming is a niche, demonstrating belief in the potential of gaming as a major industry. His ambition is evident as he constantly seeks new challenges and growth for his company, Razer. His desire to innovate and expand into entertainment demonstrates energy level of desire. He takes pride in Razer’s accomplishments, such as creating the first gaming Mouse and the company’s global success. It could be said that his energy level of pride is balanced with a focus on future goals.

J.M., early in his life, experienced multiple rejections by saying: “When I tried to be a Policeman, I was rejected. When I tried to be a KFC person, I was rejected. I want to be a hotel waiter, I was rejected. So I get used to it. As entrepreneur one of the qualities I have is that when I’m rejected by people, I get used to that.” Although these experiences might have induced shame or apathy, he doesn’t dwell on them negatively. He expresses empathy for those living in poverty and humility from his own poor background. Also, he doesn't dwell in the energy level of grief; instead, he uses these experiences as motivation. Also, he acknowledges the fear of competition and the daunting nature of the internet revolution. However, he uses this fear as a motivator. Moreover, he encourages embracing challenges, which indicates moving beyond the energy level of fear. His strong energy level of desire to succeed is evident throughout his comments. For example, to make Alibaba a top global company and to support small businesses reflects this level. While he is not explicitly angry, he channels any frustration from criticism into constructive action and improvement, showing a proactive rather than reactive stance. On the other hand, there could be a sense of pride in Alibaba’s success and his own resilience. For example, he takes pride in overcoming rejections and in the positive impact his company has had.

H.E. never indicates shame, guilt, apathy and grief energy levels. However, he described feeling "terrified" before major events, such as organizing the Make Poverty History concert. This fear serves as a powerful motivator rather than a paralyzing force: “So to say that I was terrified was an understatement. I was absolutely not only terrified and it’s a very powerful motivator.” Also, Evans’ strong desire to end extreme poverty and improve global conditions drives much of his action and

advocacy work. Moreover, energy level of pride could be expressed in achievements and accomplishments of Global Citizen, especially when reflecting on the impact and growth of the organization. There are also no indicators of anger and pride energy levels in his comments.

C.T. mentions being an "unexpected burden" by saying: "One might almost say unexpected burdensome in a way because the girl immediately means you have to collect for the dowry," as a woman and also by saying: "I was a woman but I was also a bit of a strange bird in the sense that I was a foreign woman... I sort of wasn't completely thinking of myself as a pioneer or paving the way..." this could be described by the energy level of shame. However, it does not seem as dwelling on shame; Instead, she transcends these societal constraints, indicating a higher level of consciousness. Her comments doesn't linger in guilt or apathy; they were filled with resilience and forward-looking. While she faced fear-inducing situations, such as moving to Beirut during a civil war or navigating a new country with limited resources, she doesn't let fear dominate her actions. She overcomes these fears with determination and adaptability: "Suddenly the horizons opened you know suddenly there is a world out there which I didn't know was existed." Also, her energy level of desire drove her to pursue higher education and career opportunities and transcend into the energy level of anger by involving in hunger strike to achieve her desires; she says: "I had to go on hunger strike to go to the college of my choice and the same thing happened latter on when I decided to go to business school essentially one of my uncle's threw a challenge down and said oh you'll never get into this business school because it's like a Nobel Prize and I said why would I not try and that's what I did and I got in." Her pride in her achievements, such as her success in business and music, could be aligned with the energy level of pride. Moreover, after she went to America "Coming to America was a very exciting complex and a big learning experience," there was a significance shift happened to her. She says: "I had a very signature deal... I couldn't sign the contracts I just was paralyzed. Then I started to think I just said well what am I doing what is this about what am I trying to do next is this what my life's gonna be, I'm gonna do one deal after another after another and so what happens if I die tomorrow I'd lock my door and I just wanted to understand I wanted to think and I cried I just was trying to figure out who I was what was success why was I put on the planet what was my greater purpose."

B.A. doesn't express the energy levels of shame or guilt. Despite facing criticism for his ideas, his comments do not demonstrate these lower levels of consciousness: "In the 90s at the idea of a luxury group and the time I was very much criticized for it I remember people telling me it does not make sense to put together so many brands and it was a success it is a recognized success." Also, his comments do not dwell in apathy or grief. Even during challenging times, he focuses on perseverance and future success, indicating a higher level of consciousness. While Arnault mentions risky business moves, he doesn't seem paralyzed by energy level of fear. Instead, he approaches risks with strategic thinking and confidence, indicating movement beyond this energy level. Moreover, his drive to win and his competitive nature are clear manifestations of energy level of desire. His ambition to create the largest luxury brand reflects this energy level for success and achievement. However, his competitive spirit might sometimes involve elements of anger, especially if he will not be able to achieve his desire to win. Also, it could be said that his responses suggest that he uses these experiences constructively. On the other hand, his pride in his achievements, such as the success of LVMH and its brands, could be aligned with the energy level of pride.

A.H., living in early life in a one-bedroom apartment in Athens, Greece, with limited financial resources, might have involved with energy levels of shame and grief. However, her mother's higher energy, "She wouldn't love me any less that sense of unconditional loving was the foundation of my childhood and remained the foundation of my life," demonstrated by support and encouragement, likely helped her transcend these lower levels quickly. And also by saying: "I came to the United States because the man was in love with that I had been with for seven years in my 20s at right after I left Cambridge and didn't want to marry me, didn't want to have children and by the time I was thirty I really knew I wanted to have children, so I put the Atlantic Ocean between us and moved to New York," her account doesn't dwell in the energy levels of guilt or apathy, as she consistently

demonstrates resilience and a forward-looking attitude. Even in difficult times, like her divorce or business setbacks, she doesn't exhibit these lower energy levels in her comments. She might involved with the energy level of fear, such as public speaking with a strong accent at Cambridge Union. Despite these fears, she persevered, indicating movement beyond this energy level. She was motivated by the energy level of desire like attending Cambridge, launch the Huffington Post, and later Thrive Global which reflected a strong ambition and drive. Her energy level of desire might motivate her actions. However, it does not dominate her state of being negatively by not achieving what she desires. She also faced negative reviews and skepticism, such as the initial criticism of the Huffington Post: "I remember one of them by heart, it said "the Huffington Post is an unsurvivable failure... A year later the person who wrote the review reached out to me and said I was wrong half person has become an indispensable part of the internet and I'd like to write for you. And I said yes, because one thing that I always remember my mother taught me is never to hold grudges." While these experiences might provoke the energy level of anger, her responses suggest she did not linger at this level but used it constructively. Achieving success with the Huffington Post and receiving acknowledgment for her work could boosted her energy level of pride. However, her commets often transcend mere pride, focusing on broader impacts and humility.

4.2. High/positive Energy Levels of Consciousness

According to Hawkins (2000), these energy levels significantly create and empower leaders: Courage shifts towards empowerment, faces challenges with determination and leads to growth and productivity. Neutrality is flexibility and non-judgment, avoids polarization, and fosters confidence and ease in interactions. Willingness is a rapid growth and success, openness and commitment, and contributes positively to society. Acceptance is an emotional calm and clear perception, prioritizes long-term goals, and fosters inclusion and diversity. Reason is an emphasis on intelligence and rationality, excels in complex data handling. However, it might overlook the essence of issues. Love is a constant state of being, forgiving and supportive. It unites people and brings happiness and spiritual growth. Joy is an inner experience of unconditional love, influences others positively, and perceives the world as harmonious and perfect. Peace is transcendence and self-realization, profound sense of unity and bliss. It contributes anonymously to humanity's betterment. Finally, enlightenment is attained by great spiritual leaders, teaching unity with higher consciousness, immense peace, and complete oneness.

S.R.B. involves with ventures into new industries, despite the risks, and his willingness to try new things demonstrating a high energy level of courage: "You do anything once and if you're capable of doing some extraordinary things you know you should get out and try to do them foolishly. I was busy as busy as ever and but enjoying it and enjoying it as much as ever." Also, as he said: "Fortunately I was still a teenager but and it taught me it's better to sleep well at nights than take off who take on authority," this demonstrates a sense of safety, ease, and comfort in interactions with others aligns with the energy level of neutrality. Moreover, being friendly, successful, and helpful to others, "I learned the art of delegation early on I think I'm good at finding good people and motivating them and people seem to like working for urgent," illustrate energy level of willingness. Besides, energy level of acceptance is evident in his adaptive strategies and learning from failures without trying control everything: "we realized that talking to him was not going to work so we then contacted the government". He accepts setbacks and uses them as learning opportunities: "We've done a lot of really fun challenges, we decided to try to be the first to cross the Atlantic in a hot-air balloon. Everything went wrong, I've been pulled out of the sea four or five times by helicopters. I think some of these sort of adventures things have helped get from the Virgin that sort of exciting image...." And also by saying: "My education started was an exciting time and the headmaster called me in one day and said you know either you leave school and run the magazine or you stop running the magazine and you stay at school and I said thank you for that choice. I'm off to run the magazine," he confirms a clear perception on what he really wants. His actions, such as creating the Elders with Nelson Mandela to resolve conflicts, "If the Virgin Islands that hit by hurricane you can turn your head if you feel that you

can help resolve conflicts in the world by creating an organization Faust Mandela called the elders you know you've got to do I," and his dedication to improving experiences for others, indicate a movement towards unconditional love and compassion which reflected with the energy level of love.

S.T. demonstrates the energy level of courage by leaving his job as a professor and founding his company, "but I've taken the red pill in a scene Wonderland it was kind of like calling to me I hadn't anticipated that I've become an online instructor or CEO of a company a founder of a company that wants to democratize education..." His recognition of the challenges faced by Udacity, including setbacks and criticism, reflects a neutral, balanced perspective which is emphasized by the energy level of neutrality. He maintains resilience and adapts to failures constructively "Udacity today is basically a reinvention of the university... the New York Times called it a flop, but we kept going." He expresses a passionate curiosity and excitement about technological advancements and the future. His enthusiasm for living in a time of rapid technological change, "I am so intrigued to live today... the next 50 years maybe more special. I can't wait," showcases a high level of willingness and proactive engagement with the world. His innovative work with self-driving cars and the establishment of Google X demonstrates an acceptance of the importance of innovation and a proactive approach to implementing change. His actions align with this level, where acceptance leads to effective and impactful actions, "We built Street View... with the single vision to photograph every street in the world.... I don't watch science Fiction, I make them." His energy level of reason is marked in technical domains by data and logic, "This is my body between my age of maybe 12 and 14 I spent every afternoon programming it. I has 50 steps so it memorizes keystrokes and I program video games I programmed geometric calculations and all kinds of stuff... we're going to see these robots coming... We started Google X with self-driving car..." However, when he was asked if he meditates, his answer was no, and according to Hawkins this level could be the biggest burden to transcend into highest levels of consciousness. Besides, his desire to serve humanity by educating others globally rather than solely focusing on technological advancements for profit indicates the energy level of love characterized by kindness, gratitude, and a focus on others' well-being, "I said if the in Silicon Valley only bring these creating all these and monetizing a very rich, they'll be leaving people behind and that's not good... It's so amazing random students bump into me they all know me from class people from over 20 countries travels here for this specific event just to express in many ways their joy about the chance that they're given that they've never been afforded before... My perfect day is one where I am afforded the ability to do something for somebody else where the other person doesn't know how to do it... I became more interested in people... I love feeding them... I have this dream that if we can make education globally universally available... it doesn't matter where you live."

M.I. demonstrates courage through his initiatives, such as establishing the Mo Ibrahim Foundation and investing in mobile communications in Africa despite numerous challenges. His pragmatic approach to business and governance, focusing on common sense and practical solutions, reflects the energy level of neutrality. Ibrahim's engaging with African leaders, create governance scorecards, and incentivize good leadership demonstrates high energy level of willingness to make a positive impact. "as an engineer now suddenly you know would love to play with train sets and now I have the big train set you know around the whole country to play with so I designed the first mobile network in UK," his strategic vision for mobile communications in Africa and his methodical approach to building Celtel as a scientist in his field of engineering reflect high energy level of reason. Also, his love for Africa and its people is evident by his initiatives which are driven by the energy level of love to improve the continent's governance and development.

M-L.T.'s decision to leave a stable legal career to pursue gaming exemplifies energy level of courage. He embraces the uncertainty and potential failure in the gaming industry. "When the opportunity came about I said well life is short I love what I do but I think I'm gonna love gaming a little bit more," he considers life as exciting and stimulating and emphasizes his ability to take opportunities and try new things. His proactive engagement with the gaming community and his dedication to perfecting products reflect high energy level of willingness. He says: "The gamers of fans believe that for life

we're always going to be on the cutting edge of design the cutting edge of engineering and most importantly staying true to our mission of delivering the best experiences for the gamers out there and it's stressful you know for us to just constantly know that they're always watching and always looking forward to the next greatest or the most kick-ass raise a product out there and we just have to always deliver," and this indicates his commitment to delivering the best for gamers. Also by saying: "The one thing that I've really been able to take from practicing law cross to running razor is really attention to detail... it's got to be done perfectly," he emphasizes his ability to handling complex details which is reflected by the energy level of reason. His love for gaming and his connection and empathy towards the gaming community are evident. His actions, like helping a fan during Christmas, show genuine care and compassion. He says: "... We've got you know 8 million followers on Facebook. We've got 3 million on on Twitter. We're on Instagram. I'm messaging them. I'm chatting with them... I just thought would be cool for another fan or you know you would do that for any member of our gaming community right and I'm glad we managed to save his Christmas," this indicates a high energy level of love.

J.M.'s willingness to take risks, such as starting Alibaba without much knowledge of technology: "I called myself at that time a blind man riding on the back of blind tigers without knowing anything about technology or computers,... I only believe in one thing; you lose only when you give up," reflects his strong energy level of courage by emphasizing persistence and the importance of not giving up. He demonstrates the energy level of neutrality by not getting too attached to power, money, or glory. "I believe the three things should not touch: Power, money, the glory. If you keep the power in your office, you're in trouble. I you keep the money in your own pocket, you will be trouble. If you put the glory on your head, you'll be in trouble. So when you have the money, spend the money supporting more people. When you have power, empower the others. When you have the glory let the others have that hat." He adapts to changes and focuses on continuous improvement rather than being overly defensive or attached to success. His proactive efforts to innovate and expand Alibaba, despite numerous rejections and criticisms, "We were rejected by more than 30 venture capitalists but we are very optimistic," showcase a high energy level of willingness. Besides, "When we hire a lot of people, I never see their diploma, I just see whether they are optimistic, whether they want to learn new things, if they want to change things, if they want to work in teamwork," he accepts the reality of globalization, diversity and inclusion, encouraging others to improve and adapt rather than resist change. He recognizes the importance of preparing for future challenges. His commitment to customer satisfaction, employee happiness, and social responsibility reflects a high energy level of love. He emphasizes the importance of serving others, supporting them and empowering them. Also, "Machine is good knowledge but human beings are good at wisdom," he focuses on the essence of human being.

H.E. demonstrates courage by tackling large-scale social issues and organizing major events despite significant obstacles and risks. His willingness to navigate different cultures, environments, and work with diverse teams showcases a neutral and flexible approach to problem-solving which is emphasized by energy level of neutrality. His proactive efforts to engage millions of people and his consistent push for systemic change reflect a high energy level of willingness to take on challenges. Besides, his work is rooted in energy level of love for those in need. His dedication to improving the lives of others reflects a high level of altruistic love which all are emphasized by the energy level of love. He might expresses the energy level of joy in reconnecting with Sonny Boy and the fulfillment he finds in his work indicates moments of profound joy derived from meaningful human connection and service, "The lady ... reached out to me and said ... but we think we know who Sonny Boy is and I was like beside myself I was like you've got to be joking to ... in just an hour or so I'm gonna see Sonny Boy for the first time in 20 years."

C.T. demonstrates energy level of courage by her breaking boundaries, such as attending the college of her choice and moving to the United States with minimal resources. And also, it is reflected in her ability to inspire others and make a difference through her philanthropic efforts. Her ability to adapt to different environments, from Beirut to New York, and her open-minded approach to learning and

growth align with the energy level of neutrality. She assesses situations without judgment and adapts accordingly. Moreover, her continuous pursuit of excellence in business and music, along with her commitment to mentorship and philanthropy, and also embracing opportunities for growth and striving to contribute positively, reflect the energy level of willingness, “I also wanted to do things that made other people’s lives better and this was a very big commitment I made I just said I have enough and I want to really do something meaningful, something that can consciously refocus impact not on clients but on institutions that were serving a higher purpose and that’s what got me to NYU.” Her energy level of acceptance of her roles as a business leader, musician, mother, and mentor demonstrates a holistic understanding of life. She acknowledges her challenges and integrates them into her identity, “My whole life I’d work to be a perfectionist I’d work to be the best I would always think of, my god, that’s not good enough I’ve got to work more and suddenly I was thinking about I am perfection what I am at this moment is perfection and that’s a profoundly different person which to view everything to view my days.” Besides, her story is filled with love, particularly in her dedication to mentorship, her philanthropic work, and her passion for music. She expresses a deep sense of empathy and a desire to make the world a better place, and all of this could be reflected by the energy level of love, “I see the power of the young minds and I would give them these untold gifts of this unbounded courage you know this endless optimism this sense that it’s possible..... We created Tandon Global Clinics as an experiment as a pilot so we could bring the best of American music traditions to people in the world. It’s like a wide-eyed experience for a kid in Brazil, India or Colombia who’s never done this before.” Also, her fulfillment in helping others, her passion for music and her statement about being a happy person and feeling complete indicates the energy level of joy, “And in my meditation I was inspired to make my second album and which was nominated for a Grammy and how shocking is that because I ended up being nominated with my heroes... I describe myself as a very happy person inside... if I died today I would die complete” Also her meditation practice, her musical endeavors, and her philosophical outlook on life is reflected by the energy level of peace by finding a sense of inner tranquility and fulfillment, “There is a path which doesn’t seem immediately apparent. The contemplation helps you understand that there’s a much bigger path out there that’s being that’s being played out and you just need to get out of the way.”

B.A. takes great satisfaction in his work and the recognition it brings. Acquiring brands like Dior and transforming *LVMH* required significant courage. His willingness to take bold steps and face potential failures reflects the energy level of courage, “When I go working in the morning I always think I will have fun today.... I am never bored it’s what I have in mind when I think of myself young it’s fun.” His dedication to creativity, innovation, and quality aligns with the energy level of willingness. He embraces new ideas and continuously seeks improvement in his business ventures. Also, his integration of family values into the business and his approach to employee relations reflect the energy level of acceptance which emphasizes the inclusion, diversity, and values long-term relationships and personal connections within his organization, “I try to keep going maybe people around are more nervous than I am. I tried to guard them also... the question for me is the best in terms of management capacity will be chosen in the future not because he is member of the family but as I said the group as a whole is a family and so we will choose in the family with the best.” Besides, creating and managing a global luxury brand cluster involves a high level of strategic thinking and his ability to foresee trends and make informed decisions. His close relationships with his family, his efforts to mentor young designers, and his philanthropic work reflect the energy level of love by demonstrating empathy and a desire to positively impact others, “When I was a child I was always trying to have fun it was always what we say in French disobey in school even if I was not bad at school but I like fun. when I was young I was living by my grandmother because my grandfather died in 1959 and I saw my grandmother very sad and I said one day to my father and my mother okay I cannot leave her alone because I liked her a lot so I’m going to live with her.”

A.H. demonstrates a significant energy level of courage by moving to the United States, running for governor, starting the Huffington Post, and also leaving the Huffington Post, “I had zero intention in

2014 to leave half first I really thought it was going to be my last act I loved it like a third child... By 2016 I decided to actually wanted to do that I thought at first I would do it as a carve-out from my rhyming HuffPost but as I started raising money ... I actually did invest I realized that I wanted to do it a hundred percent." These decisions reflect a willingness to take risks and face uncertainties headon. She had passion for public speaking, writing, and her enthusiasm for learning and innovation show a high energy level of courage. Her excitement about life's adventures and discoveries highlights this level. Also, she demonstrates an ability to remain flexible and non-judgmental in her pursuits which is described in the energy level of neutrality. Her dedication to continuous learning, evident from her varied writing topics and career changes, aligns with the energy level of willingness. She embraces new opportunities and adapts to changing circumstances. The unconditional love and support from her mother, and her approach to co-parenting after divorce, also his close relationship with her sister, her commitment to helping others through her experiences, and her compassionate business initiatives. She values human connection and wellbeing deeply. All these demonstrate a high energy level of love. She embraced life's challenges and changes without resistance which demonstrates the energy level of acceptance. She has a strategic Vision by launching and growing the Huffington Post, and later Thrive Global, involved strategic thinking and planning. Besides, this demonstrates the ability to foresee trends and act on them. She had moments with a sense of fulfillment and peace, particularly in her reflections on life's journey and her mission with Thrive Global, these moments approaches the energy level of peace: "But the mission is to help people realize that there is another life another way to live... I think there are areas of my life where I've been fearless but I define fearlessness as not the absence of fear by doing something even while you're afraid."

4.3. Energy Levels of Consciousness and Leadership

According to Hawkins, 2000, just as the individual exceeds the level of courage, with energy 200, a critical change is emerged and at the level of Reason which includes the energy level 400s, a person becomes a leader in his/ her field. Also, as he/ she exceeds the level of love, with energy 500, the motivation of love, creativity, commitment, dedication, and charisma are expressed authentically. As a result, his/ her leadership style varies in each level.

In the comments, while leaders keep telling their story, it was observed a kind of change in their emotions, process and view of life. Although most of the leaders are descended from a middle class, they transcended the low levels of consciousness by being aware of what they want and taking responsibility with their lives. Speaking of the truth, they were completely clear and smooth while speaking, nothing demonstrate any kind of pretending, it is kind of complete honesty and transparency. This explains for example the reasons behind trying to ensue a specific style of leadership and failing eventually because the energy level was not enough because it is not true and real, explaining the weakness according to Hawkins and demanding primarily transcending at least to the critical point "courage", by being completely honest and obvious to oneself and to others. And also, as leader transcending with his energy level of consciousness to love and higher levels, he becomes known globally. As in table 5

S.R.B. demonstrates Charismatic leadership style and approach characterized by the leader's personal charm, persuasive communication, and magnetic personality to inspire and influence followers, creating strong emotional connections and loyalty. All of these were reflected by the energy levels of love, acceptance, and neutrality, which were his highest energy levels demonstrated in the figure 3.

S.T. demonstrates Transformational, Servant, Digital leadership styles and approaches characterized by inspiring and motivating followers to achieve extraordinary outcomes by fostering an environment of innovation, empowerment, and personal growth, prioritizing the needs and development of others, emphasizing empathy, humility, and the well-being of team members to enhance performance and personal growth, leveraging technology and digital tools to drive innovation, efficiency, and connectivity, guiding organizations through digital transformation of education and adapting to the

digital age. All of these were reflected by the energy levels of love, reason, courage, pride, and desire which were his highest energy levels demonstrated in the figure 3.

M.I. demonstrates Participatory, Inclusive, and Collaborative leadership styles and approaches characterized by encouraging active involvement and input from team members in decision-making processes, fostering a sense of ownership and commitment, ensuring that diverse perspectives are valued and integrated, creating an environment where all individuals feel respected, heard, and empowered, emphasizing teamwork and shared decision-making, leveraging the collective strengths and insights of the group to achieve common goals. All of these are reflected by the energy levels of courage, willingness, and pride, anger and desire, which were his highest energy levels demonstrated in the figure 3.

M-L.T. demonstrates Directive, Strategic, and Digital leadership styles and approaches characterized by giving clear, specific instructions and closely supervising tasks to ensure that goals and standards are met, focusing on long-term planning and vision, anticipating future trends, leveraging technology and digital tools to drive innovation, efficiency, and connectivity, and aligning resources and efforts to achieve organizational objectives effectively. All of these were reflected by the energy levels of courage and willingness, which were his highest energy levels demonstrated in the figure 3.

J.M. demonstrates Transformational, Visionary, and Charismatic leadership styles and approaches characterized by inspiring and motivating followers to exceed their own self-interests for the good of the organization, fostering significant personal and organizational change, creating and communicating a compelling future vision, inspiring and guiding others towards achieving long-term goals, charm, persuasiveness, and exceptional communication skills to inspire and influence followers, creating strong emotional connections. All of these were reflected by the energy levels of love, courage, and willingness, which were his highest energy levels demonstrated in the figure 3.

H.E. demonstrates Humanitarianism, Youth voluntary with Visionary, Collaborative, Strategic leadership styles and approaches characterized by promoting human welfare, empathy, and social justice, often driving initiatives that benefit marginalized or vulnerable populations, inspiring and mobilizing peers towards a shared, future-oriented vision, often aiming for societal or community improvement, teamwork, inclusivity, and shared decision-making, leveraging the collective strengths and insights of diverse group members, long-term planning, goal setting, and the ability to anticipate and navigate complex challenges to achieve organizational success. All of these were reflected by the energy levels of love and courage, which were his highest energy levels demonstrated in the figure 3.

C.T. demonstrates Authentic and Spiritual leadership style and approach characterized by self-awareness, transparency, and genuine communication, fostering trust and credibility among followers, incorporating values, purpose, and meaning, inspiring individuals to pursue higher ideals and connecting with a deeper sense of purpose. All of these were reflected by the energy levels of neutrality, courage, peace, love, and pride, which were his highest energy levels demonstrated in the figure 3.

B.A. demonstrates Hands-on, Visionary, and Transformational leadership styles and approaches characterized by direct involvement in tasks and activities, fostering a collaborative, engaged work environment, inspiring and guiding others towards a shared vision of the future, motivating them to achieve ambitious goals by fostering, creativity, innovation, empowering individuals, and driving positive change through charisma and influence, and all of these reflected by the energy levels, arranged from the highest to the lowest: courage, acceptance, love, willingness, and pride, which were his highest energy levels demonstrated in the figure 3.

A.H. demonstrates Transformational leadership style and approach characterized by motivating people and inspiring through a strategic vision, boosting an environment of intellectual stimulation, providing support with high ethical standards, and personal growth, empathy, and positive influence on society

and all of these were reflected by the energy levels of courage, love, and desire, which were his highest energy levels demonstrated in the figure 3.

5. CONCLUSION

Leadership styles have evolved significantly throughout history, and it is thought that it was influenced by various social, political, cultural, and industrial factors. However, according to this study, it is suggested that it is influenced by the evolving of human level of consciousness which described in Hawkins' Map of Consciousness. Therefore, leaders should not involve with specific behaviours, actions, or thoughts; instead, they should concentrate on transcending energy levels of consciousness to flow naturally because this facilitates an environment where followers can also harness this energy. This enables followers to intuitively comprehend roles and responsibilities, fostering a self-directed and effortless learning process. This could be resembled by the body's natural healing process; when a person is ill, relaxing and allowing the body to function without resistance promotes recovery. Similarly, by letting the energy level manifest, a leader empowers followers to support themselves, promoting a harmonious and productive dynamic within the organization. Furthermore, creating authentic leaders means creating authentic followers, and eventually they survive as one person to thrive and that could be associated with high energy levels of consciousness. And also, to help encouraging managers and chiefs to verify their existing leadership styles toward suggested styles to them (Arab, et al., 2006), it is important to comprehend the map of consciousness.

Limitations, Implications, Gaps of the Study and Future Research

The analysis was limited to nine global leaders, which may not fully represent the diversity of leadership styles and consciousness levels across different cultures and industries. Besides, the qualitative content analysis might unconsciously introduce researchers bias in interpreting the leaders' comments and their corresponding consciousness levels. Also, relying on qualitative data is not enough to measure the real energy level of consciousness and might not provide precise correlations between consciousness levels and leadership styles. However, findings have significant implications for leadership development and organizational practices. For example, leaders can utilize Hawkins' Map of Consciousness as a tool for self-assessment and personal growth, aiming to elevate their energy level of consciousness to improve or strengthen their leadership style.

This study could be considered as a general view of how energy level of consciousness affects leadership style, without mentioning a specific energy level or leadership style. Researchers could concentrate in a specific energy level or a specific leadership style or a specific energy level and a specific leadership style. Moreover, researchers could investigate how energy level of consciousness affect followers' performance, engagement, and satisfaction. Furthermore, they can examine how followers perceive and respond to leaders with different energy levels.

REFERENCES

- Acar, P., & Others. (2020). *A Handbook of Leadership Styles*. Cambridge Scholars Publishing. Lady Stephenson Library, Newcastle Upon Tyne, NE6 2PA, UK.
- Aljowaie, A. (2016). *The Role of Courage in Female Leadership*. Theses and Dissertations, 670. Pepperdine University. <https://digitalcommons.pepperdine.edu/etd/670>.
- Almoharby, D., & Neal, M. (2013). Clarifying Islamic Perspectives On Leadership. *Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues*, 6(3/4), 148-161.
- Amornpipat, I. (2023). Conceptual Relationship Between Transcendental Leadership On Employees' Perceptions of Organisational Justice. *In Conference Proceedings The 4th* (p. 29).
- Arab, M., Tajvar, M., & Akbari, F. (2006). Selection an Appropriate Leadership Style to Direct Hospital Manpower. *Iranian Journal of Public Health*, 35(3), 64-69.
- Arnaults Leadership Style. Retrieved from <https://fastercapital.com/keyword/arnaults-leadership-style.html>. Accessed Date: 20-05-2024.
- Bahmannia, S., B, D., K., Knippenberg, D. V., & Lowe, K. B. (2023). Even Nectar Is Poisonous in Excess: The Impact of Leader Humility On Pride, Entitlement, And Organizational Citizenship Behavior. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 30(4), 381-396.

- Bailey, E. (2021). *A commitment to embodying joy in the service of social justice: embodied leadership when exploring difference* (Master's thesis, Royal Roads University (Canada)).
- Baron, C., & Cayer, M. (2011). Fostering Post-Conventional Consciousness in Leaders: Why and How? *Journal of Management Development*, 30(4), 344-365.
- Basu, S. (2024). Impact of Compassionate Leadership On the Job Satisfaction Level of the Employees: A Case Study of Norbuling Rigter College. *Educational Administration: Theory and Practice*, 30(4), 8854-8858.
- Bernard Arnault's Leadership Essay, Feb 2nd, 2024. Retrieved from <https://ivypanda.com/essays/bernard-arnaults-leadership/>. Accessed Date: 20-05-2024.
- Boiral, O., Baron, C., & Gunnlaugson, O. (2014). Environmental Leadership and Consciousness Development: A Case Study Among Canadian Smes. *Journal of Business Ethics*, 123, 363-383.
- Bonsu, S., & Twum-Danso, E. (2018). Leadership Style in The Global Economy: A Focus On Cross-Cultural and Transformational Leadership. *Journal of Marketing and Management*, 9(2), 37-52.
- Bousalis, C., Coan, T. G., Holman, M. R., & Müller, S. (2021). Gender, Candidate Emotional Expression, And Voter Reactions During Televised Debates. *American Political Science Review*, 115(4), 1242-1257.
- Byrne-Jiménez, M. C., & Yoon, I. H. (2019). Leadership as an Act of Love: Leading in Dangerous Times. *Frontiers in Education*, 3, 117.
- Cannon, Y., Cannon, Y., Roberts, J., Keyes, E., Myers, A., Rosenbaum, S., Rivkin, D., Tulman, J., Valverde, J., Waterstone, J., & Rinaldi, L. (2020). Who's The Boss? *Development and Learning in Organizations: An International Journal*.
- Chandrika Tandon: Leading the Way in Education and the Arts. Guy Kawasaki. Dec 27, 2023. Retrieved from <https://www.linkedin.com/pulse/chandrika-tandon-leading-way-education-arts-guy-kawasaki-kcgac>. Accessed Date: 22-05-2024.
- Chauhan, V., Sharma, S., & Satsangee, N. (2013). Leadership Approach in Relation to Level of Consciousness: A Correlational Analysis. *MIER Journal of Educational Studies Trends and Practices*, 249-260.
- Chin, J. L. (2010). Introduction to The Special Issue On Diversity and Leadership. *American Psychologist*, 65(3), 150-156.
- Cho, E. A. (2020). Joy In Leadership. *Missiology*, 48(3), 270-278.
- Clough, M. (2010). Shame And Organisations. *International Journal of Leadership in Public Services*, 6(1), 25-33.
- Cochrane, S. (2022). How to grow your leadership by embracing your fear factor. *WordPress.org*. Retrieved April 8, 2024, from <https://scottcochrane.com/index.php/2022/06/28/how-to-grow-your-leadership-by-embracing-your-fear-factor-3/>
- Deckman, J. International award-winning author, thought leader & innovator of Conscious Leadership mindsets, models & methods. Forbes Councils Member. Forbes Coaches Council. Oct 27, 2021. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/forbescoachescouncil/2021/10/27/five-aspects-of-conscious-leadership-in-action/?sh=2b16736e23e3>. Accessed Date: 23-05-2024.
- Egel, E., & Fry, L. W. (2017). Spiritual Leadership as A Model for Islamic Leadership. *Public Integrity*, 19(1), 77-95.
- Egle, D. K. (2023). Joyful leadership amidst tragedy and triumph: A qualitative phenomenological study of the attributes and impact of joyful leadership in work and life (Order No. 30688559). *ProQuest Dissertations & Theses Global*. (2869892741). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/joyful-leadership-amidst-tragedy-triumph/docview/2869892741/se-2>
- Eight Life and Leadership Lessons from Arianna Huffington. Ekaterina Walter. Sep 3, 2013. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/ekaterinawalter/2013/09/03/8-life-and-leadership-lessons-from-arianna-huffington/?sh=50c87d2060c7>. Accessed Date: 21-05-024.

- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The Qualitative Content Analysis Process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115.
- Elramalli, O. M. (2020). Leadership theories and its styles: A review study. In *Econder 2020 3rd International Economics, Business and Social Sciences Congress* (p. 290).
- Emrich, C. G. (1999). Context Effects in Leadership Perception. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(8), 991-1006.
- Fidan, M. (2019). Lider Takipçi İlişkisi Bağlamında Liderliğin Tarihsel Evrimi Ve Kadın Liderliği. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi - Istanbul University Journal of Women's Studies*, 19, 1-70.
- Fuhse, J. A. (2022). How Can Theories Represent Social Phenomena? *Sociological Theory*, 40(2), 99-123.
- Goleman, D., Boyatzis, R., & McKee, A. (2013). Primal leadership. *Harvard Business Review*. Retrieved April 9, 2024, from <http://dspace.vnbrims.org:13000/jspui/bitstream/123456789/4742/1/Primal%20Leadership%20-%20Goleman.pdf>.
- Grace, D. M., & Platow, M. J. (2015). Showing Leadership by Not Showing Your Face: An Anonymous Leadership Effect. *Sage Open*, 5(1), 2158244014567476.
- Groberg, F. (2023). Fear and leadership: Navigating through uncertainty. *LinkedIn*. Retrieved April 8, 2024, from <https://www.linkedin.com/pulse/post-5-fear-leadership-navigating-through-florent-groberg>.
- Harrison, J. L. (2011). Moral global leadership and the seven capital sins: Pride vs. humility. In Annual Virtual Conference on Moral Leadership (Virginia Beach, VA). *ResearchGate*. Retrieved April 30, 2024, from <https://www.researchgate.net/publication/292981571>.
- Hawkins, D. R. (2000). *Power Vs. Force* (4th printing). Hay House Australia Pty Ltd.
- Hayward, S. (2015). *Connected Leadership: How to Build a More Agile, Customer-Driven Business*. Pearson UK.
- Heft, J. L. (2004). The courage to lead. *Journal of Catholic Education*, 7(3), 294-307.
- Igbaekemen, G. O., & Odivwri, J. E. (2015). Impact of Leadership Style On Organization Performance: A Critical Literature Review. *Arabian Journal of Business and Management Review*, 5(5), 1-7.
- Irwin, N., Miller, W. M., Lotfi, N., Thomas, C., & Zuwayed, O. W. (2022). *A Peaceful View of Leadership Studies. In Evolution of Peace Leadership and Practical Implications*. IGI Global. (pp. 61-76).
- Ismail, H. N., Kertechian, K. S., & Blaique, L. (2023). Visionary Leadership, Organizational Trust, Organizational Pride, And Organizational Citizenship Behaviour: A Sequential Mediation Model. *Human Resource Development International*, 26(3), 264-291.
- Jenkins, J. (2013). Apathy and leadership. *ManagingAmericans.com, LLC*. Retrieved April 8, 2024, from <https://www.managingamericans.com/BlogFeed/Leadership-Followersbuilding/Apathy-and-Leadership.htm>
- Johns, H. E., & Moser, H. R. (1989). From Trait to Transformation: The Evolution of Leadership Theories. *Education*, 110(1).
- Jones, V., & Brazdau, O. (2015). Conscious Leadership, A Reciprocal Connected Practice. A Qualitative Study On Postsecondary Education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 203, 251-256.
- Jordan Sr, S. M. A. C. (2022). Love and leadership. *NCO Journal*. Retrieved May 1, 2024, from <https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/nco-journal/images/2022/August/Love-And-Leadership/Love-Leadership.pdf>.
- Judge, T. A., Colbert, A. E., & Ilies, R. (2004). Intelligence and Leadership: A Quantitative Review and Test of Theoretical Propositions. *Journal of Applied Psychology*, 89(3), 542-552.
- Keohane, N. O. (2016). Leadership, Equality & Democracy. *Daedalus*, 145(3), 8-20.
- Khandelwal, N., & Mehta, A. (2018). Leadership by 'love': A divine paradigm. Available at SSRN 3144151. Retrieved May 1, 2024, from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3144151.

- Kim, C. C., & Hays, J. (2010). Renaissance Leaders: Global Trends and Emerging Forms of Leadership. *I-Manager's Journal on Management*, 4(3), 1-27.
- King, E., Norbury, K., & Rooney, D. (2022). Coaching For Leadership Wisdom. *Organizational Dynamics*, 51(2), 100815.
- Krakovsky, M. (2012). Why feelings of guilt may signal leadership potential. *Stanford Business*. Retrieved April 8, 2024, from <https://www.gsb.stanford.edu/insights/why-feelings-guilt-may-signal-leadership-potential>.
- Krawczyńska-Zaucha, T. (2022). Mapping leadership styles in the worldview space. Scientific Papers of Silesian University of Technology. *Organization & Management/Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria Organizacji i Zarządzanie*, (166).
- Krishnan, V. (2023). Pausing to grieve: An end-of-year reflection on leadership and personal growth. *LinkedIn*. Retrieved April 8, 2024, from https://www.linkedin.com/pulse/pausing-grieve-end-of-year-reflection-leadership-growth-krishnan-uix1c?trk=public_post_main-feed-card_feed-article-content.
- Kuronen, T., & Huhtinen, A.-M. (2016). Un-Willing Is Un-Leading: Leadership as Beastly Desire. *Leadership and the Humanities*, 4(2), 92–107.
- Kuzior, A., Zozul'ak, J., & Balahurovska, I. (2023). The evolution of leadership styles during the industrial development of society. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska*, (188 Nowoczesność przemysłu i usług= Modernity of industry and services), 299-312.
- Leadership Lessons from Arianna Huffington: How to Create a Positive Culture of Success. Lee Nallalingham. Apr 4, 2023. Retrieved from <https://www.linkedin.com/pulse/leadership-lessons-from-arianna-huffington-how-create-nallalingham>. Accessed Date: 21-05-2024.
- Leading Change: The Entrepreneurial Legacy of Arianna Huffington. Leaders Perception. Feb 15, 2024. Retrieved from <https://medium.com/featured-leaders/leading-change-the-entrepreneurial-legacy-of-arianna-huffington-662f22f755c4>. Accessed Date: 21-05-2024.
- Li, X., Wang, Y., Zhu, Y., & Zheng, L. (2024). How and When Leader Voice Solicitation Facilitates Innovative Behavior: The Role of Pride and Collectivism Orientation. *Leadership & Organization Development Journal*, ahead-of-print.
- Lipman-Blumen, J. (2005). *The Allure of Toxic Leaders: Why We Follow Destructive Bosses and Corrupt Politicians – And How We Can Survive Them*. New York: Oxford University Press.
- Lopez, S. O. (2018). Vulnerability in leadership: The power of the courage to descend (Order No. 10789508). *ProQuest Dissertations & Theses Global*. (2033555483). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/vulnerability-leadership-power-courage-descend/docview/2033555483/se-2>.
- LVMH's Bernard Arnault: The Extraordinary CEO (Europe's richest person's Fashion Empire), Dhiraj, A. B. January 14, 2022. Retrieved from <https://ceoworld.biz/2022/01/14/lvmhs-bernard-arnault-the-extraordinary-ceo-europes-richest-persons-fashion-empire/>. Accessed Date: 20-05-2024.
- Mayer, C. H. (2020). Transforming shame in the workplace, leadership and organisation: Contributions of positive psychology movements to the discourse. In S. Dhiman & J. Marques (Eds.), *New horizons in positive leadership and change. Management for professionals* (pp. 317-331). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-38129-5_17.
- McIntyre Miller, W. (2016). Toward A Scholarship of Peace Leadership. *International Journal of Public Leadership*, 12(3), 216-226.
- McIntyre, K., Graham, W., Mulcahy, R., & Lawley, M. (2024). A Conceptualization of a Joyful Leadership Style. In *Emotion in Organizations* (Vol. 19, pp. 219-243). Emerald Publishing Limited.
- Mehta, R., Larsen, T., & Rosenbloom, B. (1996). The Influence of Leadership Style On Co-Operation in Channels of Distribution. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 26(6), 32-59.
- Mercadante, C. (2023). 10 leadership lessons from Lao-Tzu. Medium. Retrieved May 4, 2024, from <https://medium.com/@curtmercadante/10-leadership-lessons-from-lao-tzu-d2d888e17fb>.

- Miller, M. (2006). Transforming Leadership: What Does Love Have to Do with It? *Transformation*, 23(2), 94-106.
- Mo Ibrahim: "In Africa, it's possible to be an exceptional leader". 01 May, 2019. Retrieved from <https://mo.ibrahim.foundation/news/2019/mo-ibrahim-africa-possible-exceptional-leader>. Accessed Date: 22-05-2024.
- Nagendra, S. (2022). Conscious Leadership-A Conceptual Framework. *NeuroQuantology*, 20(14), 252.
- Neville, R. C. (1989). Value, Courage, And Leadership. *The Review of Metaphysics*, 43(1), 3–26.
- Papa, R. (2012). Activist leadership. Social Justice, Competition and Quality: 21st Century Leadership Challenges, 5.
- Pusch, M. D. (2009). The interculturally competent global leader. *The SAGE handbook of intercultural competence* (pp. 66-84).
- Rabiul, M. K., Patwary, A. K., Mohamed, A. E., & Rashid, H. O. (2022). Leadership Styles, Psychological Factors, And Employee Commitment to Service Quality in The Hotel Industry. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 23(4), 853-881.
- Rees, D. (2021). Leadership styles, behaviours, empathy and shame. *LinkedIn*. Retrieved April 8, 2024, from <https://www.linkedin.com/pulse/leadership-styles-behaviours-empathy-shame-dai-rees>.
- Ricks, O. B. (2014). On jubilee: The performance of black leadership in the afterlife of slavery (Order No. 3640619). *ProQuest Dissertations & Theses Global*. (1627780627). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/on-jubilee-performance-black-leadership-afterlife/docview/1627780627/se-2>.
- Rigby, J. (n.d.). The narcissistic leader - Examining the traits and impact on business and relationships. *BoomPlay*. Retrieved April 8, 2024, from <https://www.boomplay.com/episode/3649860>.
- Rodríguez, A. R. (2024). Thoughts on leadership, justice and wellbeing. *Blog*. Retrieved April 9, 2024, from <https://www.anabelroro.com/blog/thoughts-on-leadership-justice-wellbeing>.
- Sangster, D. (2019). Leading through grief: A phenomenological study of African American female leaders (Order No. 28150991). *ProQuest Dissertations & Theses Global*. (2468730638). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/leading-through-grief-phenomenological-study/docview/2468730638/se-2>.
- Santizo Rodall, C. A., & Ortega Salazar, S. B. (2018). Principals' Leadership in Mexican Upper High Schools: The Paradoxes Between Rules and Practices. *Educational Management Administration & Leadership*, 46(2), 301-317.
- Schaumberg, R. L., & Flynn, F. J. (2012). Uneasy Lies the Head That Wears the Crown: The Link Between Guilt Proneness and Leadership. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(2), 327–342.
- Schaumberg, R. L., & Tracy, J. L. (2020). From self-consciousness to success: When and why self-conscious emotions promote positive employee outcomes. In *The Cambridge Handbook of Workplace Affect*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Retrieved April 30, 2024, from https://ubc-emotionlab.ca/wp-content/files_mf/schaumberg_tracychapterinpress.pdf.
- Schout, A. (1998). The Presidency as juggler: Managing conflicting expectations. *EIPASCOPE*, (2), 1-9. Retrieved April 30, 2024, from <https://aei.pitt.edu/785/>.
- Şen, A., Kabak, K. E., & Yangınlar, G. (2013). Courageous Leadership for The Twenty-First Century. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 75, 91-101.
- Seoane, I. M. E. P. (2022). From BES to Novobanco: What changed? A corporate governance comparative analysis (Master's thesis). Retrieved from https://repositorio.iscte-iul.pt/bitstream/10071/28054/1/master_isabel_peneda_seoane.pdf.
- Setiawan, R., Cavaliere, L. P. L., Navarro, E. R., Wisetsri, W., Jirayus, P., Chauhan, S., ... & Rajan, R. (2021). The Impact of Leadership Styles On Employees' Productivity in Organizations: A Comparative Study Among Leadership Styles. *Productivity Management*, 26(1), 382-404.

- Setiawati, L. (2021). The Effect of Agile Leadership and Work Environment On Employees' Performance in A VUCA World (Study On Millennial Generation Employees in Jabodetabek). *International Journal of Social Science and Human Research*, 4(11), 3123-3131.
- Sharma, S. (1995). *Towards Enlightened Leadership: A Framework of Leadership & Management*. In *Evolving Performing Organisations Through People: A Global Agenda* (pp. 209-214).
- Song, J. (2019). Understanding Face and Shame: A Servant-Leadership and Face Management Model. *Journal of Pastoral Care & Counseling*, 73(1), 19-29.
- Spriggs, C. (n.d.). Leading from a time of grief. Retrieved April 8, 2024, from <https://headsupnow.uk/leading-from-a-time-of-grief/>.
- Syahmilian Putri. (2019). Jack Ma's Leadership Style. Retrieved from ResearchGate: https://www.researchgate.net/publication/361435602_Jack_Ma's_Leadership_Style.
- Tan Min-Liang. February 12, 2016. Retrieved from <https://hnworth.com/article/become/high-profiles/tan-min-liang-razer/>. Accessed Date: 21-05-2024.
- Tatone, G. R. (2019). Unearthing the definition and attributes of peace leadership: An exploratory holistic bounded case study (Order No. 22583104). *ProQuest Dissertations & Theses Global*. (2287470710). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/unearthing-definition-attributes-peace-leadership/docview/2287470710/se-2>.
- Thakur, D. J., & Sharma, D. (2019). Responsible leadership style and organizational citizenship behavior: A relationship study. *Pacific Business Review International*, 12(3).
- The Brave Ones. (2017). *CNBC International TV*. Retrieved from <https://youtube.com/playlist?list=PLJ8IrgLIRTdgQf7F8MkYXQckZ-ma4cCiJ&si=4V072hyy6bDWwKwu>
- Thomas, A. M. (2021). Authoritarian, Transactional, And Transformational Leadership Styles in Law Enforcement. *Organization Development Journal*, 39(1), 33-44.
- Tillman-Samuels, D. (2018). Women leaders in Christian higher education: Resilience in moments of shame (Order No. 10973640). *ProQuest Dissertations & Theses Global*. (2126713552). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/women-leaders-christian-higher-education/docview/2126713552/se-2>.
- Udacity CEO Sebastian Thrun On the Future of Education, Dec 9, 2013. Retrieved from <https://www.youtube.com/playlist?list=PLJ8IrgLIRTdgQf7F8MkYXQckZ-ma4cCiJ&si=4V072hyy6bDWwKwu>. Accessed Date: 22-05-2024.
- UKEssays. (November 2018). Analysis of Jack Ma's Business and Leadership Style. Retrieved from <https://www.ukessays.com/essays/leadership/evaluation-of-jack-mas-leadership-style.php?vref=1>. Accessed Date: 20-05-2024.
- Velman, M. (2009). How to Define Consciousness and How Not to Define Consciousness? *Journal of Consciousness Studies*, 16(5), 139-156.
- Vries, M. (1996). Leaders Who Make a Difference. *European Management Journal*, 14, 486-493.
- Vrioni, A. Aug 1, 2022. Executive & Business coach. Business transformation adviser. Change strategists and facilitator. CEO & Founder of Vrioni Consulting. Forbes Councils Member, Forbes Coaches Council. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/forbescoachescouncil/2022/08/01/why-developing-conscious-leadership-is-essential-to-future-shaping/?sh=10fab8ee785c>. Accessed Date: 23-05-2024.
- Webster, S. W., & Albertson, B. (2022). Emotion and Politics: Noncognitive Psychological Biases in Public Opinion. *Annual Review of Political Science*, 25, 401-418.
- What Is Conscious Leadership and Why Does It Matter? Leadership group, October 16, 2023. Retrieved from <https://www.leaderssharp.com/publications/what-is-conscious-leadership-and-why-does-it-matter/>. Accessed Date: 23-05-2024.
- Wheeler, R. L. (2017). Differential leadership: A biographical study of David as a model of faith and perspective in leadership behaviors that generate positive and measurable results.

Wikipedia. Hugh Evans (humanitarian). Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Hugh_Evans_%28humanitarian%29. Accessed Date: 22-05-2024.

Yeung, E., & Shen, W. (2019). Can Pride Be a Vice and Virtue at Work? Associations Between Authentic and Hubristic Pride and Leadership Behaviors. *Journal of Organizational Behavior*, 40(6), 605-624.

Young, J. E. (2002). A Spectrum of Consciousness for CEOs: A Business Application of Ken Wilber's Spectrum of Consciousness. *The International Journal of Organizational Analysis*, 10(1), 30-54.

Anı ve Bellek Kavramları Bağlamında ‘Sivas’ Serisi¹

Ali Can Taşkan

Sanatta Yeterlik Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi
Güzel Sanatlar Enstitüsü
alicantaskan58@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-9209-4125.

Makale Başvuru Tarihi : 02.11.2024
Makale Kabul Tarihi : 06.12.2024
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.14583261

Özlem Gök

Doç. Erciyes Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
ozlemgok23@gmail.com
Published:00.00.202.
https://orcid.org/0000-0002-2589-8369

Özet

Anahtar Kelimeler:

Çağdaş sanat,
sinema, resim,
metinlerarasılık.

Bu araştırma, Ali Can Taşkan'ın, Kaan Müjdecî'nin "Sivas" filmi odağında "Sivas Serisi" olarak adlandırdığı çalışmalarını, anı ve bellek kavramlarının kendi kişisel tarihindeki yansımalarını, sinema ve resim ilişkisinin metinlerarası yaklaşımıyla nasıl ele aldığını inceler. "Sivas" filmi, Anadolu'nun bir köyünde yaşayan bir çocuğun sahiplendiği Sivas Kangal cinsi köpekle olan ilişkisini anlatır. Taşkan'ın çalışmaları, filmdeki karakterler ve yaşanan olaylar ile kendi hayatındaki anı ve tecrübelerin trajik örgüsü arasında paralellik kurar. Taşkan, film ile anılarında yer edinen dayısı Muhlis Yücel'in trajik yaşamı arasında da esasen izleyici konumundadır. Dolayısıyla sinemanın yarattığı kurgu ve bizatihi yaşamın sunduğu bu iki öyküde ortak buluşmayı ve diyalogu "Sivas Serisi" çalışmaları ile Taşkan yeniden anlamlandırır. Film sahnelerinden seçilen görüntülerin resme dönüşmesiyle oluşturulan çalışmalar Yücel ve köy evindeki sivas kangalı cinsi Zalım'ı yansıtır. Bu noktada Taşkan yaşamlarına şahit olduğu Yücel'in ve köpeği Zalım'ın ölümüyle anılarında taşıdığı varlıklarını Sivas filminin kurgusunda yeniden izleyici olarak bu sefer ikinci kez yoğun bir sinematografik karşılaşmalar örgüsünde anlamlandırma imkanı bulur ve bu iki öyküdeki pasif konumu şimdi üretimleriyle onu olayın bir parçası olarak kendi bakışıyla yeniden varlık gösterir. Bu bağlamda araştırma, film ve film bağlamında üretilen işler, Heidegger, Nietzsche, Bergson ve Sartre gibi düşünürlerin bellek, yalnızlık ve varoluş gibi kavramları üzerinden incelenmektedir. Ayrıca Julia Kristeva'nın 1960'larda ilerlettiği bir teori olan metinlerarasılık kavramı, Sivas filminin üretilen çalışmalar ile metinlerarası ilişkisini ortaya koyar. Taşkan'ın, filmdeki sahnelerle karşılaşması, anılarını çalışmalara dönüştürmesine neden olur. Çalışmalarda sadece siyah-beyaz kullanımıyla nostaljik ve trajik bir anlatım yansıtmaya amacındadır. Sonuç olarak Taşkan üretimlerinde sinema ve resim etkileşimini kullanarak izleyiciye hem kişisel hem de toplumsal bir çatışma ortamı sunduğu gibi aynı zamanda kendi içsel çatışmasında var ettiği bir alan yaratır. "Sivas" serisi çalışmaları, Taşkan'ın belleğindeki trajik anıların film aracılığı ile ortaya çıkarak yalnızlık ve toplum baskısının etkilerini, filmde alınan sahnelerle anılarındaki Yücel'in hayatı üzerinden birleştirilerek derinlemesine bir sorgulama yansıtır.

'Sivas' Series in The Context of Memory and Memory Concepts

Abstract

Keywords:

Contemporary art,
cinema, painting,
intertextuality.

This research examines how Ali Can Taşkan's works, which he calls the "Sivas Series", focused on Kaan Müjdecî's film "Sivas", deal with the reflections of the concepts of memory and remembrance in his own personal history, and the intertextual approach of the relationship between cinema and painting. The film "Sivas" tells the story of a child living in a village in Anatolia and his relationship with the Sivas Kangal dog he adopts. Taşkan's works draw parallels between the characters and events in the film and the tragic pattern of memories and experiences in his own life. Taşkan is essentially in the position of a spectator between the film and the tragic life of his uncle Muhlis Yücel, who takes place in his memories. Therefore, Taşkan

¹ Bu makale "1980 Sonrası Çağdaş Türk Resim Sanatında Köpek Temsili ve Uygulama Temelli Bir Araştırma Örneği" adlı sanatta yeterlik tezinden üretilmiştir.

reinterprets the common meeting and dialogue in these two stories presented by the fiction created by cinema and life itself with his "Sivas Series" works. The works created by transforming selected images from film scenes into paintings reflect Yücel and Zalim, the Sivas Kangal dog in the village house. At this point, Taşkan finds the opportunity to make sense of the existence he carries in his memories with the death of Yücel and his dog Zalim, whose lives he witnessed, in the fiction of the Sivas film, this time as a viewer, for the second time in an intense network of cinematographic encounters, and his passive position in these two stories now shows him as a part of the event with his own perspective with his productions. In this context, the research, the film and the works produced in the context of the film are examined through the concepts of memory, loneliness and existence of thinkers such as Heidegger, Nietzsche, Bergson and Sartre. In addition, the concept of intertextuality, a theory advanced by Julia Kristeva in the 1960s, reveals the intertextual relationship of the Sivas film with the produced works. Taşkan's encounter with the scenes in the film causes him to transform his memories into works. He aims to reflect a nostalgic and tragic narrative by using only black and white in the works. As a result, Taşkan creates a space in which he presents the audience with both a personal and social conflict environment, as well as his own internal conflict by using the interaction of cinema and painting in his productions. The "Sivas" series of works reflects an in-depth questioning by combining the tragic memories in Taşkan's memory with the effects of loneliness and social pressure through the film and Yücel's life in his memories.

1. GİRİŞ

Taşkan'ın çalışmaları sinema - resim ilişkisi üzerinden ve Sivas'taki hayat tecrübelerinin yansımından oluşur. Taşkan'ın anılarında derin bir iz bırakan dayısı Muhlis Yücel' in yaşamı ve trajik ölümü "Sivas" serisinin çıkış noktasıdır. Serideki çalışmalar Sivas'a bağlı Yazıbaşı köyünde yaşayıp hayatını tamamlayan Yücel' in hayatını ve ona yoldaşlık eden Sivas kangalı cinsi Zalım isimli köpeği ile ilişkisini konu alır. Taşkan'ın çalışmaları özünde köpek tesmsili üzerinden izleyiciye yansır. "Sivas Serisi" çalışmaları, Kaan Müjdecî' nin 2014 yılı yapımı 'Sivas' filmdeki karakterlerle sanatçının kişisel tarihine denk düşen anılarının Yücel'i çağırmasıyla metinlerarası bir bağ oluşturur. Film Anadolu'da bir köyde yaşayan Aslan isimli çocuğun Sivas isimli kangal köpeğini sahiplendikten sonraki serüvenini anlatır. Köpek dövüşlerinden menedilen bir köpeğin çocukla rastlaşması ve sonrasında gelişen olay örgüsüyle izleyiciyi duygusal gerilimlerle yüzleştirmesi, filmi bu araştırma için önemli kılan etkidir. Dolayısıyla, Taşkan' nın film ile ilişkisi başlarda izleyici konumunda iken sonrasında çalışmalarının çıkış noktası haline dönüşür. Çalışmalarda filmdeki 'Sivas' isimli kangal köpeği ve diğer karakterler ile Yücel'in köy evinin bahçesinde ona yoldaşlık eden 'Zalım' isimli kangal köpeği arasında ilişki kurulur. Film ile anıların etkileşimi sonucu üretilen Taşkan'ın çalışmaları metinlerarasılık bağlamında, anı, bellek kavramlarının yansımalarının bir örneği niteliğinde düşünülebilir. Filmden sahnelerin alıntılanmalarıyla üretilen "Sivas Serisi", film ile Yücel'in yaşamında izleyen konumunda olan Taşkan'ın anılarının tekrar gün yüzüne çıkmasının bir sonucu olarak üretimleriyle onu bizatihi bu iki benzer durumun gerilimiyle izleyen konumundan koparır. Sivas serisi 140x100 cm boyutunda 10 çalışmadan oluşur. Bu çalışmada serinin 5 çalışması ele alınmıştır. Çalışmalar, No 34:00 (res. 1), No 43:34 (res. 2), No 46:38 (res. 3), No 50:56 (res. 4), No 51:00 (res. 5) olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma filmdeki sahnelerin zamanını gösterir. Dolayısıyla filmle bağını yeniden imler nitelikte düşünülmüştür.

"Sivas Serisi"nde üretimlerde sinema ve resim etkileşimi metinlerarasılık bağlamında oluşturulmuştur. Metinlerarasılık kavramı Rus biçimcilere kadar uzanır. İlk yıllarında metni metin dışındaki etkenlerden ayrı konumlandırarak biçimsel anlamda değerlendiren ve bu nedenle kendilerini biçimci olarak tanımlayan bir grup Rus kuramcı ortaya konan eserin üretim sürecine odaklanmak yerine eserin yapısal özelliklerine önem verir. Aktulum, metinlerarasılıktan bahsederken "*başlangıçta metni kapalı yapıda gören ve onu sadece dış etkenlere odaklanmadan değerlendiren biçimcilerin daha sonra her yapıtın başka yapıtlarla bağlantı kurarak ele alınmaları gerektiği*" anlayışını özümstedikleri üzerinde durur (2000:20). Saussure'nin yapısal dilbilim anlayışının etkisine giren biçimciler ilk aşamada metnin artsüremli boyutunu gözardı edip yapıtı biçimsel tekniklerle çözümlene çabası içindeydiler. Dönemin Rus Biçimcilerinden olan Mihail Bakhtin'nin anlayışına göre bir sözce başka sözcelerle iletişimde olmadan, belli oranlarda birbirlerine etki etmeden var olamaz (Todorow, 2008:58). Böylece söyleşimcilik kavramı Bakhtin'in bu anlayışından yola çıkılarak bir temele oturtulur. Günümüz postmodern düşüncesinde olduğu gibi Bakhtin'in eserlerinde de söyleşim, seslerin fazlalığı ya da çok seslilik olarak değişmeyen bir yazınsallık olgusu anlamına gelir. 1960'lı yıllarda Kristeva'yı etkisi altına alan ve kuramını ilerleterek metinlerarasılık adıyla ifade etmesini sağlayan Bakhtin'in söyleşimcilik düşüncesine göre "*iki sözce arasındaki her türlü ilişki söyleşimsel yani metinlerarası bir ilişkidir*" (Aktulum, 2000: 25). Başka söylemlere karışmamış söylemin neredeyse bulunmadığı mantığından hareket ederek ister

sözbilimsel ister güncel ister bilimsel olsun hiçbir yazınsal söylem daha önceden bilinene, ortak söylenmiş, önceden düşünülmüşe yönelmeden edemez (Akt. Aktulum, 2000: 26). Bu bağlamda yüzyıllardır devam eden tarihsel zaman diliminde her söz daha önce söylenmiş her fikir daha önce dile getirilmiş durumdadır. Daha önceden görülmeyen ve özgün olan yapıt bulmak pek mümkün değildir. Bilinçli olarak ya da bilinçsiz olarak öncekiyle çakışmayan, içerisinde ötekinden izler barındırmayan metin(ler) bulmak söz konusu değildir. Her sanatsal üretimin bir metin olarak görüldüğü postmodern mantıkta metin(yapıt) alıntı/taklit/kopyalama/gönderge yöntemleriyle önceki üretilenlerden beslenir ya da öteki metinden esinlenir. Kristeva'nın anlayışına göre “*her metin bir alıntılar duvarı gibi oluşur, her metin kendi bünyesinde başka bir metnin dönüşümü ve eritilmesidir*” (Kristeva, 1980: 66). Metinlerarasılık kavramı sadece sözbilimsel anlamda değil sanatsal anlamda da kullanılır. Sanatta metinlerarasılık (intertextuality), bir sanat üretiminin başka bir üretime, üretime ya da kültürel olgulara gönderme yaparak kendi anlamını zengin hale getirmesi ve yeni anlam çatıları oluşturmasını ifade eder. Sanatta metinlerarasılık, sadece edebi metinlerle sınırlı kalmayarak; resim, sinema, müzik, tiyatro, heykel gibi farklı sanat kollarında da kendini gösterir. “Sivas Serisi”nde üretimler sinema disiplini ile resim disiplini arasındaki metinlerarasılık bağlamında ele alınmıştır. Metinlerarasılık bağlamında, metinlerarası etkileşimi ortaya çıkaran bellek, anı gibi kavramlar üretim sürecinde önemli bir rol üstlenir. Kişinin anılarını çağrıştırabilecek bir okuma, video vb unsurlar bu etkileşimin anahtarları konumundadırlar. Bellek, geçmişteki bir anıyı ya da bir veriyi zihinde tutma ve hatırlatma yeteneği olup, öğrenilen bilgileri kaydetme ve istenildiği zaman geri çağırma yetisidir.

Disiplinlerarası platformda farklı mecralarda incelenen bellek, Cevizci’ nin yorumlarına göre üç şekilde yer alır: “*1- Geçmiş deneyimleri, yaşanan şeyleri hatırlayabilme yetisi. Deney ya da yaşanan şeyleri hatırlama, zihinde göz önüne getirme ve geçmişi şimdi de muhafaza etme yetisi. 2- Anımsayan kişinin geçmiş kazanımlara, bilinç durumuna ya da geçmişte algıladığı nesnelere ile ilgili çıkarımsal olmayan bilgi durumuna ya da geçmişte algıladığı nesnelere ile ilgili çıkarımsal olmayan bilgi. 3- Özgün vakaları, veri ve nesnelere, imge ve düşünceler ortada gözükmediği zaman, onlarla alakalı bilisi ya da bilgisi gelen fonksiyon. 4- Söz konusu bilginin kaydedildiği, toplandığı varsayılan mekanizma ya da yer*” (2005: 224).

Taşkan’ ın çalışmalarında izlediği filmin etkisi belleğinde farklı şekillerde kendini gösterir. Aynı şeyi üretmek ya da kopyalamakla ilgilenmez. Filmle kurduğu ilişki ile ürettiği işler kendi belleğindeki anıların yeniden canlanması şeklinde yorumlanabilir. Araştırmacının yöntemi, hem teorik hem de pratik bir oluşumu içeren bir analiz durumunu ve sanat üretimi sürecini kapsar. Bu süreçte yöntem kapsamında Julia Kristeva'nın metinlerarasılık kuramı ile yol haritası çizilerek ‘Sivas’ filmi ile üretimlerin resim disiplini alanına nasıl evrilebileceğini ve yeniden bir anlam yüklenilebileceğini araştırır. Bellek ve anıların sanata dönüşüm sürecinde filmde anlatılan hikaye, sanatçının belleğine kazınan kişisel bir anıyı (Yücel ve Zalım) tekrardan canlandırır, bu anlamda anı ve bellek kavramları metinlerarası bir etkileşimin sonucu olarak şekillenir. Filmde süregelen olaylar ve karakterleri, üreticinin kişisel belleğinde saklanan anılarla ilişkilendirilerek çalışmalarda bir anlam tabakası meydana getirilir. Bu zaman diliminde, film ve kişisel tecrübeler arasındaki benzeşimler, Taşkan tarafından tekrardan yorumlanır. Belleğe kazınan sahneler, fotoğrafik ve figüratif etkilerle çalışmalara dönüştürülerek anıların görselleştirme süreci ile sanat formuna evrilmesi sağlanmıştır. Taşkan, filminden aldığı görsel referanslarla kendi yaratıcı sürecine hareket vermiş, sinemanın anlatsal kuvvetini ve duygusal etkilerini çalışmalarına aktarmıştır. Sinema sahnelerindeki olaylar, çalışmalarda tekrardan inşa edilmiştir. Çalışmalara eklenen altyazılar sadece filmle doğrudan bir bağ kurmakla kalmayıp metinlerarası anlamı da güçlendirmiştir. Bu altyazılar görselliği metinle bir araya getirerek çok katmanlı bir anlam çerçevesi inşa etmiştir. Araştırmada Nietzsche'nin insan doğası, Heidegger'in varoluş ve yalnızlık gibi felsefi kavramlarından da faydalanılmıştır. Çalışmalarda film ve üretimlerdeki karakterlerin yalnızlık olgusu ve dostluk arayışları felsefi bir oluşum içinde değerlendirilmiştir. Çalışmaların üretim sürecinde Susan Sontag'ın fotoğraf ve bellek üzerine ürettiği fikirlerinden de faydalanılarak, geçmişteki bir anının sanat yolu kullanarak nasıl sabit bir görüntüye dönüştürüleceği ortaya konmuştur. Sontag, fotoğrafın bellek üzerindeki etkisine dikkat çeker. Fotoğrafların hafızalarda unutulmuş anıları ya da duyguları tekrardan hatırlatabileceği üzerinde durur. Sontag, "Bellek, genellikle fotoğraflara bağımlıdır" diyerek, fotoğrafların görsel anlamda bir hatırlatma aracı olduğunu, ancak bu hatırlamanın her zaman detaylı olmayacağını savunur. Sontag yazısında “*fotoğrafın sadece estetik bir görsel değil, aynı zamanda kültürel ve kişisel belleği şekillendiren kuvvetli bir araçtır*” diye ifade eder (2005: 195). Üretim sürecinde Taşkan ‘Sivas’ filmi ile anıları arasında bağ kurarak filmde alınan kesitlerle kişisel tecrübelerini kağıda yansıtmış, figüratif ve dramatik anlatım tekniğinin gücünden faydalanmıştır. ‘Sivas’ filmindeki hareketli görüntüyü sabitleyerek çalışmalarında durağan bir etki oluşturulmuştur.

2. BULGULAR VE YORUM

Taşkan'ın "Sivas" serisi, sinema ve resim arasındaki iletişimin metinlerarasılık bağlamında, anı ve bellek kavramlarını temel alarak oluşturulmuştur. Sanatçının çalışmaları, "Sivas" filmi ile kendi kişisel anıları arasında bir bağ kurarak, filmdeki görsel unsurları ve anlatıyı görsel sanat çalışmalarına taşır. Bu süreçte, Taşkan'ın dayısı Yücel'in yaşamı ve onun Sivas Kangalı cinsi köpeği Zalım'ın hayatı, serinin ana ilham kaynağını oluşturur. Taşkan, filmdeki köpek (Sivas) ve çocuk (Aslan) figürlerini, kendi belleğindeki anılarla ilişkilendirerek sanat çalışmalarına dönüştürmüştür. Sinemanın anlatı gücünü, figüratif ve fotoğrafik unsurlarla kâğıda yansıtmış, böylece bireysel anılar ve sinematografik referanslar üzerinden çok katmanlı bir anlam evreni yaratmıştır. Çalışmalara eklenen alt yazılar, metinlerarasılığı güçlendiren bir diğer unsurdur. Filmin başrolünü Aslan ve Sivas paylaşır. Aslan sınıf arkadaşı Ayşe'ye olan sevgisinin karşılık bulmasını ister. Okul arkadaşı Ayşe'den hoşlanan aslanın karşısındaki en büyük rakibi muhtarın oğludur. Okulda düzenlenecek tiyatro etkinliğine Ayşe prenses olarak seçilirken muhtarın oğlu prens olarak seçilir. Aslanın prens olma çabası ve içinde bulunduğu buhran onu köpek dövüşlerinden menedilen bitkin bir şekilde bulup besleyeceği Sivas'a yakınlıştır. Aslan ve Sivas'ın iletişimi filmde Aslanın duygusal geçiş süreçlerini anlaşılmasını sağlayan sahnelerdir. Taşkan'ın çalışmaları Aslan-Sivas ilişkisinin kendisinde anımsattığı Yücel ve bahçesinde ona yoldaşlık eden sivas kangalı cinsi Zalım arasındaki ilişkiden oluşur. Taşkan filmde karşılaştığı sahneleri sabitleyerek çalışmaları şekillendirir. Çalışmaların Sivas filmi üzerinden tekrar gün yüzüne çıkarak farklı formlarda hayat bulmasını yansıtır. Ayrıca köpek kavramı içsel çatışmaların temsili konumunda yer alır. Filmdeki başroller Yücel ve Zalım'ı temsil eder.

"No 34:00" (res. 1) isimli çalışma; filmin başlarında Aslan ile Sivas'ın karşılaştığı sahne Yücel'in hayatının son demlerini geçireceği köy evindeki yaşamında ona yoldaşlık eden köpeği Zalım ile buluşmasını yansıtır. Çalışmada kâğıt üzerine füzen tekniği uygulanmıştır. Sinematik karenin görsel anlatım gücünden faydalanılarak sinematik çerçeveye yakın dikdörtgen formunda ölçüler kullanılmıştır. Sinemada renkler ana anlatım amacıdır. Siyah beyaz ve renkli görüntünün kullanımı birbirinden farklıdır. "*Duygunun ve geçmişin trajik görüntüsünün sergilenmesinde siyah beyaz etkili bir unsurken renkli görüntü daha canlı ve dinamik olayları yansıtır*" (Çöloğlu, 2006: 157). Anıların beslediği üretimlerde siyah beyazın kullanımı ile çalışmaların anlatım gücüne katkı sağlar.

Resim 1: Ali Can Taşkan.

“No 34:00”

140x100 cm, Kâğıt üzerine füzlen, 2023.

Filmde Aslan, Sivas'a “üşüdün mü?” diye sorar. Kendi ile özdeşlik kurduğu Sivas'ın üşüdüğünü düşünen Aslan, montunu Sivas'ın üzerine örter. Mont onu soğuktan ve dış tehlikelerden koruma görevini üstlenir. Kendinden çok, yaralı köpeği düşünen Aslan kendi ruhundaki yaralarını Sivas'ta gördüğü için aslında onun iyileşmesini kendi ruhi iyileşmesi sayar. Gecenin karanlığında kimsenin olmadığı bir ormanda soğuğu içinde hissederek kendini ve Sivas'ı ilerde yaşayacağı zorluklara karşı beraber mücadele etmek için hazırladığının farkında değildir. Filmin bu sahnesindeki olayda izleyici konumunda anılarını canlandıran Taşkan, Yücel' in hayatına dair benzerlikler ile bağ kurar. Şehirde uzun süre çalışıp daha sonra tek başına köyüne dönen Yücel, sahiplendiği Zalım isimli Sivas kangal ile yol arkadaşlığına başlar. Sivas'ın bir ağaç kenarında yaralı şekilde üşüdüğü gibi kendisi de köyünde yalnız ve yaralı şekilde hayatın soğuk tarafını hisseder. Zalım kangal özellikleri taşımadığı için köye salınmış bir köpektir. Yücel' de İstanbul' daki işinden sağlık sorunları nedeniyle çıkartılmış ve bu sebepten Sivas'taki köyüne dönmek zorunda kalmıştır. Bu benzerlikler ile Yücel, Zalım'ın hayatını kendi hayatına benzetir. Zayıf ve çelimsiz bir şekilde dolaşırken Zalım, Yücel' tarafından fark edilir. Filmdeki Aslan'ın Sivas ile karşılaşmasındaki gibi Yücel'de Zalım'a “acıktın mı sen?” diyerek seslenir. Yalnızlık, toplumda kabul görmeme gibi duyguların yarattığı içsel boşluk Yücel'in hayatında Zalım ile dolar. Çalışmada oluşturulan fotoğrafik etkiler, görüntüde durağan bir etki yaratmak amacıyla kullanılmıştır. Fotoğraf, bir anı durağanlaştırmanın en direkt sanat şekillerinden biridir. Fotoğraf, anın hareketsiz hale getirilmesiyle, geçmişi şimdiye taşır ve hafızayı görsel bir kütüphaneye dönüştürür. Susan Sontag, “*fotoğraf hafızayla olan etkileşiminde hem bir anı oluşturur hem de onun yerini geçer*” şeklinde ifade eder (1977: 5). Çalışmalara verilen numaralar Taşkan'ın anılarının film ile karşılaşma zamanını temsil eder. Bu şekilde Taşkan anılarını filmde karşılaştığı sahne zamanını durağan hale getirerek çalışmalara yansıtır. Bu anlamda çalışmayı metinlerarasılık kavramı kapsamında açıklamak, görseldeki anlam katmanlarını daha detaylı incelemeye olanak sağlar. Metinlerarasılık, bir metnin diğer metinlerle kurduğu köprü üzerinden anlam kazanmasını ifade eden bir olgudur. Resim sanatı ve sinema arasındaki metinlerarası etkileşim, bu iki disiplinin birbirlerine kazandırdıkları anlam katmanlarına dayanır. Ortak görsel dil kullanımı, yaratım sürecindeki etkileşimler, bu ilişkinin zenginleşmesine katkı sağlar. Hem resim hem de sinema, metinlerarasılık aracılığı ile izleyiciyi başka dünyaların içine taşır (Aktulum, 2000: 40). Çalışmada, Aslan ile Sivas'ın etkileşimi ve sahenin yarattığı duygusal dünya, bu çalışma ile etkileşime girerek çok katmanlı bir anlamı yansıtır. Çalışmadaki altyazılar, sinematografik bir anlatı tarzından yola çıkarak görsel sanat ve edebiyat arasında bir köprü meydana getirir. Sinema, özellikle yönetmenlerin zaman ve bellek olgusu ile ilgili düşüncelerini betimlemek için çoğunlukla kullandığı bir alandır. Yönetmenler, geçmiş anıların hatırlanma şeklini, zamanın aralıksız akışını ve anılar

arasındaki ilişkiyi sinematografik araçlarla yansıtırlar. Andrei Tarkovsky'nin filmlerinde anı ve bellek, figürlerin iç dünyalarını ortaya çıkarmalarının bir aracı olarak önemli bir alanı işgal eder. Tarkovsky, bellekten çoğalan "rüya benzeri" film kareleriyle bireyin geçmiş yaşamını ve varoluşunu işler. Tarkovsky "*Her bireyin kendini ve hayattaki amaçlarını belirleyip bu varoluş süreci kendisinin deneyimleyerek anılar oluşturur*" şeklinde ifade eder (Tarkovsky, 1986: 27). Çalışmanın teması, felsefe tarihinde geniş bir yer bulan yalnızlık, varoluş, bellek ve nostalji gibi kavramlarla bağlantılıdır. Bu kavramlar doğrultusunda, özellikle Martin Heidegger ve Friedrich Nietzsche gibi filozofların düşüncelerine bakılarak çalışmanın felsefi arka planını aydınlatılabilir: Martin Heidegger, Varlık ve Zaman (1927) adlı eserinde, insanın varoluşu ile yalnızlığı arasında sağlam bir köprü kurar. Ona göre, insan (Dasein), "dünyaya atılmış" ve kendi varoluş olgusuyla yüzleşmek zorunda kalan bir canlıdır. Heidegger'e göre, bu yalnızlık kavramı insanın varoluşsal gerçeği ile direkt ilişkilidir (Heidegger, 1927: 98). Yücel'in yalnızlığı aynı zamanda kendi varoluşunu da sorgulamaya zemin hazırlamıştır. Kendi varoluşuyla yüzleşen Yücel'in iç çatışmalarını paylaştığı varlık Zalım' dır. "No 34:00" (res. 1) adlı çalışmaya Yücel'in yalnızlığı ve içsel sorgulamaları yansır. Bu yalnızlık durumu, Zalım'la kurulan ilişki üzerinden daha da anlamlı hale gelmiştir. Bu sahne, Heidegger'in insanın dünyaya fırlatılmışlığı ve kendi varoluş durumu ile baş başa kalışı düşüncesini çağırır. Aslan ile Sivas üzerinden Yücel ve Zalım arasında kurulan etkileşim, insanın bu yalnız varoluş durumu içinde bir anlam arayışını da temsil eder. Çalışmada kullanılan altyazılar, görsel ile metinsel ifadenin bir araya gelerek izleyicinin farklı katmanlarda düşünmesine fırsat verir ve üreticinin mesajını daha güçlü bir şekilde yansıtmasına yardımcı olan bir etken olarak görülür.

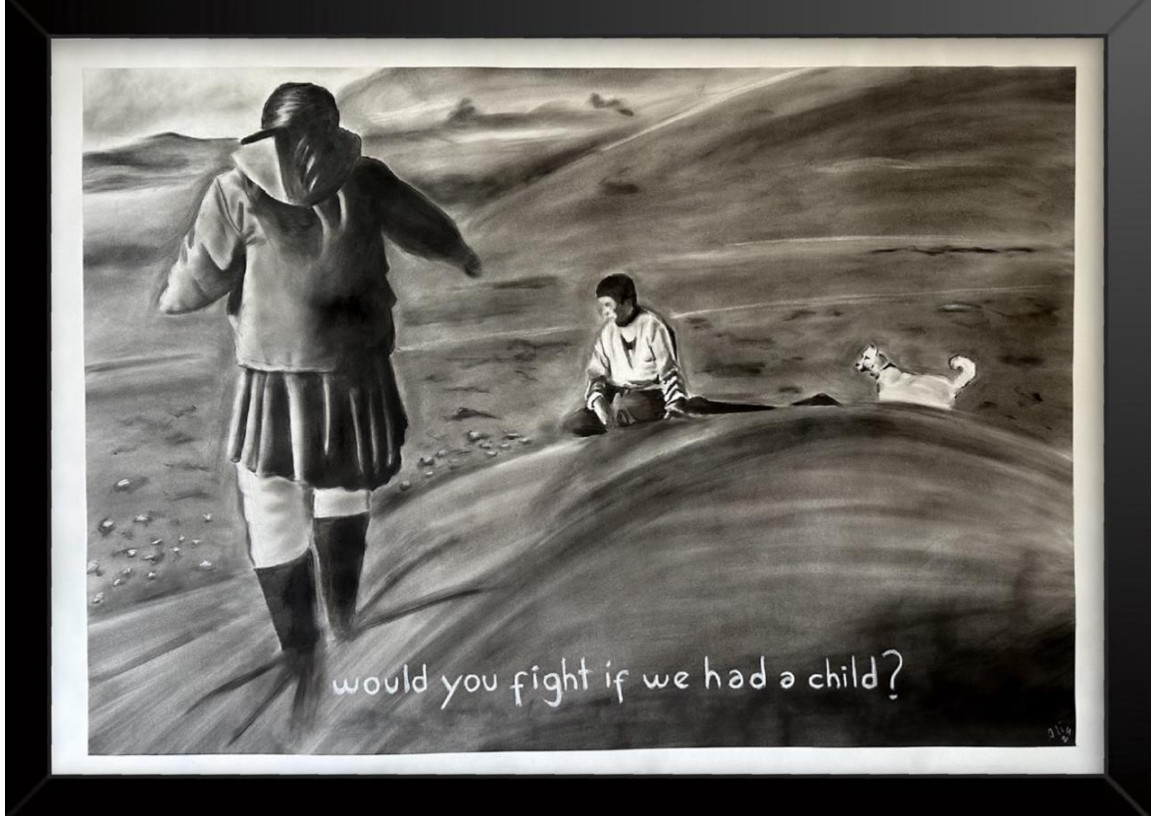
Resim 2: Ali Can Taşkan

“No: 43:34”

140x100 cm, Kâğıt üzerine füzen, 2023.

Taşkan’ın çalışmaları sinematik bir anlatım yoluyla otobiyografik unsurların bir araya gelmesinin sonucudur. Ölçü olarak sinemanın 16:9 (280x163 cm) ölçüsü referans alınarak üretimlerde 140x100 cm boyutunda dikdörtgen bir ölçü tercih edilmiştir. Bu şekilde sinemanın etkileyici anlatım yolu çalışmaların anlatımını kuvvetli bir hale getirir. Çalışmaların genelinde kadraj ve kompozisyon, ışık gölge kullanımı, hareket ve gerilim, arka plan ve mekân kullanımı, duygusal yansımalar, metin kullanımı (tipografi) gibi unsurlar, sinema ve resim arasında bir köprü oluşturarak anlamı zenginleştirmiştir. Kadraj ve kompozisyona bakıldığında, sinemadaki gibi olaylar çalışmaların merkezinde boy gösterir. Bu şekilde izleyici doğrudan bir görsel çatışmanın içerisinde yer alır. Hareket ve gerilim ile filmdeki akan görüntülerin referans olduğu çalışmalarda hareket anı dondurulmuş gibi bir etki yaratılmıştır. Filmde Taşkan’ın anılarının karşılaştığı sahnelerle şekil bulması ile anılar sabitlenir akan görüntü durağan bir şekilde çalışmalara yansır. Bu etki ile izleyicide dramatik ve durağan bir his uyandırılır. Arka plan ve mekân kullanımında yine siyah beyaz sinematik ölçünün dikdörtgen yapısı ile karakterlerin yalnızlığı ve dramatik iç çatışmaları bir atmosferde buluşturulur. Duygusal yansımalar ile karakterlerin yüz ifadeleri izleyiciyi duygusal bir bağ kurmaya iter. Metin kullanımında (tipografi) üretimlerin altında yer alan yazılar filmde yer alan alt yazıların Taşkan’ın anılarının çağrışımlara evrilme sürecini yansıtır. Bu şekilde filmdeki sahneler ile çalışmalar arasında metinlerarası bir bağ oluşur. Siyah-beyaz kullanımı, çalışmada dikkat dağıtan unsurları yok ederek izleyicinin duygusal derinliği hissetmesine olanak tanır. Aynı zamanda, nostaljik duyguları yansıtan siyah-beyaz, çalışmanın anlatsal gücünü güçlendirir. Siyah-beyaz, otobiyografik anlatımlarda güçlü bir duygusal yapıyı sunmakla beraber geçmişin izlerini içinde barındıran bir tecrübeyi izleyiciye sunar. “No 43:34” (res. 2) adlı çalışmada Aslan, Sivas’ı eğitmeye çalışır. Aslan, köpeğe eğitim vermeden önce tasma takar. Sivas’a takılan tasma toplum normlarını temsil eder. Okulda düzenlenecek Pamuk Prenses oyununda muhtarın oğlunun prens rolüne seçilmesi statüye dayalı normları yansıtır. Güçlü olan ve çocuklara eğitim veren öğretmen statü sahibi velilerin çocuklarına ayrıcalık tanıyarak diğer çocukları görmezden gelir. Yücel’in toplum içinde kendinde eksik hissettiği normları köpek üzerinden tamamlamaya çalışması bu sahne ile çalışmaya yansır. Köy evinin demir parmaklıklı görüntüsü Yücel’in yaşadığı köy hayatının görüntüsünü ve mahkûm kaldığı zaman dilimine bir göndermeyi temsil ederken, evin dışındaki köpek

ile Aslan ise Yücel'in özgürlüğünü ve yakın dostu Zalım'a göndermede bulunur. Yücel'in eski eşinden ayrılma sebebi toplumsal statüsü ile alakalıdır. Bu durum Aslan'ın prens rolünü muhtarın oğluna kaptırması durumuyla benzeşim gösterir. Çalışmanın altındaki "Stop" yani "Dur" kelimesi, Yücel'in hayatında kendisine sürekli müdahale eden kişi ve olaylara karşı verdiği bir tepkidir aslında. Aslan karakteri Yücel ile Sivas karakteri ise Zalım ile benzeşim gösterir. Henry Bergson'un bellek üzerine geliştirdiği düşünce anlayışları, çalışmadaki nostaljik ve melankolik ifadenin anlaşılması için önemli bir unsurdur. Bergson'a göre, bellek geçmişi yalnızca hatırlamakla kalmaz, aynı zamanda geçmişi şimdiyle harmanlayarak birleştirir (Henry, 1896: 22). Filmin Taşkan'ın belleğinde uyandırdığı anısal durum çalışmalara yansır. "No 43:34" (res. 2) çalışmasında da bu iç içe geçme durumu, çalışmada şekil bulur.

Resim 3: Ali Can Taşkan

“No 46:38”

140x100 cm, Kâğıt üzerine füzen, 2023.

“No 43:34” (res. 3) adlı çalışma sol tarafta Ayşe, karşısında düşünceli şekilde oturan Aslan ve en arkada Sivas görülmektedir. Filmin 46. Dakikasında Aslan âşık olduğu Ayşe'yle konuşmak için Aslan'ın yanına gider. Bu bir buluşmadır. Konuşmalarında Sivas'ın gerçek kangal olmadığından bahsedilir. Ayşe Aslan'a “gerçek kangal ise onu neden boğuşurmuyorsun?” diye sorar. Aslan, Ayşe'ye “senin çocuğun olsa onu boğuşturur musun?” diye karşılık verir. Sahne Taşkan'ın anılarındaki Yücel'in yaşamının filmin 46. dakikasındaki görüntüsü ile karşılaşmasıyla anılarındaki görüntülerin çalışmaya yansımaları sağlar. Yücel'in eski eşinin adı da Ayşe'dir. Severe evlenen Yücel çocuklarının olmamasından dolayı Ayşe ile ayrılmak zorunda kalır. Sahne ile Yücel'in hayatında bu bağlamda bir köprü vardır. Ayşe figürü Yücel'in eski eşini temsil ederken Arslan Yücel'i temsil eder, Sivas ise Zalım'ı temsil eder. Yücel ayrıldığı eşinden sonra yanına Zalım'ı alır. Çalışmada Aslan ile Sivas'ın yanyana işlenmesi Yücel ile Zalım'ın durumunu yansıtır. Çalışmanın ön planındaki Ayşe ise Yücel'in eşini yansıtır. Sahnedeki “would you fight if we had a child?” (Bizim Çocuğumuz olsa onu dövüştürür müydün?) sorusu Yücel'in çocuk hasretine bir göndermedir. Çalışmada görünen diyalog: "Would you fight if we had a child?" (Bizim Çocuğumuz olsa onu dövüştürür müydün?) sinemada kullanılan bir teknik olan alt

yazının resim sanatına entegrasyonunu ifade eder. Sinemada kullanılan alt yazılar, diyalogların ya da anlatıların izleyiciye yansıtılmasını sağlar (Deleuze, 1985: 178). Bu çalışmada ise, sinematik bir referansı yansıtan alt yazı, izleyiciyi çalışma sahibinin kendi iç dünyasına ve aynı zamanda filmde geçen sahneye gönderir. Bu etkileşim yolu, sinema ile resim sanatının birbirini nasıl beslediğinin de göstergesidir.

Resim 4: Ali Can Taşkan,

“No 50:56”

140x100 cm, Kâğıt üzerine füzlen, 2023.

“No 50:56” (res. 4) adlı çalışmada kompozisyonun ortasında dövüşe hazır Sivas, onu tutan Aslan ve arkadaşı yer alır. Çocuklar köy yerinde büyüklerinden öğrendiği gibi köpekleri kavga ettirirler. Bu durum Aslan’ın çevresi tarafından güçlü bilinmesi arzusunun bir sonucudur. Sivas’ın kavgadan galip gelmesi aynı zamanda Aslan’ın galip gelmesi demektir. Kavgayı Sivas’ın kazanması ile Aslan, arkadaşları arasında ilgi görmeye başlar. Dolayısıyla güç elde edildiğinde toplumda bir statüde elde etmiştir. Çalışma, Yücel’in iç yaşamındaki çatışmaları ve hayattaki pişmanlıkları temsil ederken, dönüşmesi anlam katmanını güçlendirir. Sivas’ı tutan Aslan’ın yüzündeki ifade, Yücel’in hissettiği korku ve içsel çatışmayı aktarırken, aynı zamanda kendi hayatındaki güç ve zaaf kavramları üzerinde durur. “Hadi aslanım” ifadesi, dış dünyadaki fiziksel şiddetin Yücel’in içindeki duygusal şiddet ile birleşiminin bir yansımasıdır. Çalışma, yalnızlığı ve pişmanlıkları ile savaştan Yücel’in öfkesini Zalım’ı saldırgan bir şekilde eğiterek dışa vurmasını yansıtır. Aslan’ın Sivas’ı tutarak dövüşe hazırlaması, Nietzsche’nin "güç istenci" kavramı ile paralellik gösterir. Sivas’ı dövüştürmek, fiziki güç ve üstünlük belirtisi için yapılan bir şeydir. Nietzsche’ nin anlayışına göre, insanlar bilinçli ya da bilinç dışı bir şekilde sürekli olarak güç ve üstünlük arayışındadırlar (Nietzsche, 2022: 458). Aslan, çevresindeki beklentilere cevap vererek bir güç gösterisi yapmaya mecbur bırakılır ve bu güç elde etme durumu, hem Sivas’ın dövüşe hazır hale getirilmesine hem de Aslan’ın kendi korkularıyla yüzleşmesine yol açar. Yücel’de Aslan gibi yaşadıkları karşısında bir güç gösterisi yapma arzusundadır. Bu arzusunu Zalım’ın saldırganlığından duyduğu memnuniyetle gün yüzüne çıkarır. Aslan’ın ifadesindeki korku, pişmanlık ve bir yandan da Sivas’a karşı sorumluluğunun olması bize Jean Paul Sartre’nin varoluşçu felsefesini hatırlatır. Sartre’in temel varoluşçu anlayışı, bireyin özünden önce var olduğu, bu yüzden yaşamda anlam ve öz yaratmak mecburiyetinde

olduğudur. Bireyin varlığı, şahsını ve seçimlerini nasıl oluşturduğu ile ilgilidir. Bu bağlamda, sorumluluk, özgürlük ve pişmanlık Sartre’ın felsefe mantığının ana hatlarını oluşturur (2011:70). Aslan’ın Sivas’ı dövüştürmek zorunda kalması, aslında çevresel bir zorlamanın sonucudur. Başkalarının gözünde güçlü olma arzusu, diğerlerinin yargıları doğrultusunda yaşama ihtiyacı, kişinin kendi otantik kimliğinden çıkmasına sebep olur. Yaptığı eylemden korku ve pişmanlık duyması onu Sivas’ın varlığını sorgulamaya iter. Sartre’ın varoluşçu felsefe mantığında diğerlerinin yargısı, kişinin kendi varoluşunu planlamasında aşılması zor bir engeldir. Bu çalışma, Aslan ve Sivas üzerinden Yücel’in toplumsal beklentiler ışığında tercih ettiği seçimleri ve bu seçimler beraberindeki psikolojik ve duygusal yükü de yansıtır.

Resim 5 : Ali Can Taşkan,

“No 51:00”

140x100 cm, Kâğıt üzerine füzen, 2024.

Serinin beşinci çalışması olan “No 51:00” (res. 5) adlı çalışma; yine füzen tekniğinin uygulandığı bir kompozisyon görülür. Saldırı aşamasına geçmiş “Sivas” çalışmadaki tek figürdür. Filmin 51. Dakikasından esinlenen bu çalışmanın arka planında olayın akışını sağlayan izler bulunur. Referans alınan sahnede Sivas muhtarın oğlunun köpeğine saldırır. Kendini, Ayşe’ye ispatlama çabası içinde olan Aslan, çareyi Sivas’ı köydeki iktidarın simgesi konumundaki muhtarın oğlunun köpeği ile dövüştürmekte bulur. Yücel, köydeki yaşamında Zalım’ı dış etkenlere karşı saldırgan hale getirerek hayata karşı öfkesini de gün yüzüne çıkarır. Çalışmada ‘attack sivas’ (saldır Sivas) aslında Yücel’in hayata karşı açtığı bir savaşı yansıtır. Terkediliş, başarısızlık, toplumda kabul görmeme gibi kavramları yaşayarak, öfkesini Zalım üzerinden gün yüzüne çıkarmaya çalışır. Çalışmada köpek Zalım’ı ve Yücel’in hayata karşı açtığı bu temsili savaşı yansıtır. "No 51:00" (res. 5) adlı bu çalışmada Yücel’in yaşamıyla paralellik gösteren otobiyografik öğeler şeffaf bir şekilde ön plana çıkar. Sivas (Zalım), Yücel’in kendi iç dünyasındaki çatışmalarını, hayata karşı verdiği mücadeleyi ve kendini ifade ediş şeklini temsil eder. Çalışmadaki saldırı halindeki Sivas, Yücel’in hayatta yaşadığı sıkıntılar ve başarısızlıklar karşısında geliştirdiği savunma mekanizmasını ve bunların dışavurumunun yansımasıdır. Belirgin olarak toplumsal kabul görme arzusu, terk edilme ve başarısızlık korkusu gibi yaşadığı olumsuz tecrübeler, saldırganlık teması etrafında şekillenir. Çalışmada Taşkan, Yücel’in kendi hayatındaki savaşların ve yaşadığı

duygusal çöküntüleri de betimler. Anıların izini taşıyan çalışmalar, benliğin geçmişini gün yüzüne çıkarmak amacı ile üretilen çalışmalardır. Otobiyografik üretimlerde benlik, geçmişin yorumuyla ya da olay tecrübe edilmiş gibi yansıtılarak izleyici/okuyucu üstünde bir iz bırakma eğilimindedir. Mantık geçmişin görüntüsünde benliğin görüntüsünü aktarmaktır ve bu şekilde yaşanan geçmiş artık bir tiyatro sahnesine dönüşmüş gibidir. Bu tiyatro sahnesi kronolojik bir şekilde yaşanan gerçeklik kavramı doğrultusunda içerik, üreticinin beklenti ve izlenimleri paralelinde oluşturulmaktadır. Üretici ile etkileşimi bağlantılı bir şekilde karakterler rollere bürünmüştür veya bazı karakterler ise rol bile alamamıştır (Meşe, 2012: 28). Zalım bu anlamda Yücel'in yaşamındaki olumsuzluklara ve dış baskılara karşı beslediği savaşı ve öfkeyi temsil eder. "Attack Sivas" (Saldır Sivas) sözü de hayata karşı açılmış bir savaş ve duygusal boşalmanın bir gösterimidir. Anıların canlanması sonucu oluşan otobiyografik bir üretimde, sanatçının iç dünyasındaki duygusal derinliğin ön planda olması dikkat çeker. Çalışmadaki kompozisyonlar, figürler ve tercih edilen renkler, üreticinin hissettiği duyguları dışa aktarır. Taşkan "No 51:00" (res. 5) adlı çalışmada Yücel' in yaşamındaki karmaşıklığı ve melankoliyi yansıtır. Zalım, çalışmanın otobiyografik çerçevesini Yücel'in iç dünyasının, mücadelecisi ve öfkeli yönünün temsili oluşturur. Çalışmada hayat karşısında açılan savaşı ve toplum içerisinde kendini konumlandırma mücadelesi köpeğin saldırı anı üzerinden yansıtılır.

3. SONUÇ

Ali Can Taşkan'ın "Sivas" filmi üzerinden şekillenen çalışmaları, anı ve bellek kavramlarını metinlerarasılık bağlamında yansıtırken, kişisel tecrübelerin sinematik öğelerle birleştiği bir anlatım ortaya çıkarır. Taşkan'ın kendi yaşamından izler barındıran üretimleri, filmdeki figürler ve olaylarla derin bir bağ yaratarak sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsal hafızaya dair de anlamlar inşa eder. Taşkan'ın anılarının film sahnelerindeki görüntüler ile karşılaşması sonucu canlanması çalışmaların oluşum sürecini başlatır. Yalnızlık, statü, güç, dostluk ve varoluş gibi evrensel temalar, Taşkan'ın çalışmaları aracılığıyla görselleştirilir. Bu araştırmada, Taşkan'ın belleğindeki anıların üretimlere nasıl dönüştüğü, filmle kurduğu köprünün nasıl sanatsal bir sürece yansıdığı ve anı, bellek kavramları ile sinema arasındaki metinlerarası etkileşimin nasıl bir anlatı biçimlerine dönüştüğü vurgulanmıştır. 'Sivas' filmi üzerinden yaratılan çalışmalar nostaljik ve melankolik bir anıyı yansıtması ile anlatının duygusal derinliğini güçlendirerek izleyicinin geçmiş ile şimdi arasında bir yolculuğa çıkmasına olanak verir. Taşkan'ın çalışmaları, sinematografik anlatılar ve anılarını harmanlanmasıyla ortaya çıkan bir ifade biçimi ile şekillenir. Çalışmalarda kullanılan sinematografik unsurlar, bir sahnenin sadece görsel bir yeniden inşasını yansıtmayıp, aynı zamanda filmin duygu ve temasını sanatsal bir şekilde tekrardan ifade etmeyi mümkün kılar. 'Sivas' serinin tüm çalışmalarında yer alır. Çalışmalarda, filmdeki kareler Taşkan'ın anılarındaki Yücel'i canlandırır. Sahnelerin 34:00, 43:34, 46:38, 50:56 ve 51:00. Dakikalarından seçilerek resme dönüştürülen çalışmalar, Yücel ve köy evindeki Sivas kangal cinsi Zalım' ı yansıtır. Bu anlamda Taşkan Yücel'in ve köpeği Zalım'ın ölümüyle anılarında taşıdığı varlıklarını Sivas filminin kurgusunda yeniden izleyici olarak bu sefer ikinci kez yoğun bir sinematografik karşılaşmalar örgüsünde anlamlandırma imkanı bulur. Böylece bu iki öyküdeki pasif konumu çalışmalarıyla olayın bir parçası olarak kendi bakışıyla yeniden şekil bulur. Filmdeki Aslan Yücel'i, Sivas ise Zalım'ı temsil eder. Çalışmaların tümünde yer alan 'Sivas', Yücel'in yaşamındaki yalnızlık, öfke, dostluk, pişmanlık, yaşam, ölüm gibi kavramlar ile karşılık bulur. 'Sivas' bu kavramlar ile evrensel bir dili yansıtır. Araştırma metinlerarasılık bağlamında sinemanın görsel sanatlarda bir üretime dönüşme sürecini yansıtır. Ayrıca araştırma bireysel bellekteki anıların sanatsal üretim üzerindeki etkisini göstermeyi hedeflemiş; sinema ve resim kurulan metinlerarası ilişkinin sanat üretimini nasıl zenginleştirebileceğine de ışık tutar. Taşkan'ın anıları, geçmiş hatıralarını ve bugününü sanat aracılığıyla tekrardan anlamlandırmasına olanak sağlamış, sanatın farklı disiplinleri arasında bir yol oluşturarak teorik ve sanatsal anlamda sinema-resim ile köpek temsili üzerinden bir örnek oluşturur.

Sonuç olarak, Taşkan'ın Sivas filmiyle olan iletişimi sadece bir izleyici konumunda kalmamış, sanatsal üretimlerinin odak noktasında konumlanarak belleğin, anıların ve sanatın birbirini nasıl beslediğini göstermiştir. Taşkan'ın hayatındaki anılara dair izler taşıyan bu çalışmalar, bellek üzerine düşünen felsefecilerin görüşleriyle

de desteklenerek, izleyicinin geçmiş ve şimdi arasındaki köprüde yol almasına olanak sağlar. Filmdeki Sivas ve Aslan arasındaki ilişki ile Yücel ve can dostu Zalım'ın temsilleri, Taşkan'ın anılarının evrensel bir anlatıya dönüşmesine olanak vermiştir. Bu bağlamda, Taşkan'ın üretimleri, kişisel tecrübelerin sanat aracılığıyla nasıl geniş bir toplumsal bağlama konumlanabileceğinin bir örneğini de yansıtır.

KAYNAKÇA

Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: *Öteki Yay.* 20-26, 40.

Aktulum, K. (2004). *Parçalılık Metinlerarasılık*. Ankara: *Öteki Yay.* 41.

Bergson, H. (2015). *Matter and Memory (Madde ve Bellek)*. *Dost Kitabevi*, 22.

Cevizci, A. (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: *Paradigma Yayıncılık*, 224.

Çöloğlu, D. Ö. (2006). Sinemada Bir Anlam Yaratma Süreci Olarak Renk ve Krzysztof Kieslowski'nin "Üç Renk: Mavi, Beyaz, Kırmızı" Üçlemesi, *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, 157.

Deleuze, G. (1985). *Cinema 2: The Time-Image*, 178.

Heidegger, M. (2018.) *Being and Time (Varlık ve Zaman)*. *Alfa Yayıncılık*, 98.

Julia Kristeva, (1980). *'Word, Dialogue, and Novel'*, *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*, New York: Ed. Leon S. Roudiez, Columbia UP, 66.

Meşe, İ. (2012). İki Kurgusal Metin Olarak Otobiyografi ve Tarih: Afet İnan Örneği. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*. 4 (1) 28-41.

Nietzsche F. (2022). *Güç İstenci, Bütün Yapıtları*, 458.

Sontag, S. (1977). *On Photography*. *New York Review of Books*, 5.

Sontag, S. (2005). *Fotoğraf Üzerine*. *Agora Kitaplığı*. 195.

Sartre, J. P. (2011). *Varlık ve Hiçlik*. *İthaki yayınları*, 70.

Tarkovsky, A. (1986). *Sculpting in Time*. *University of Texas Press*, 27.

Tzvetan, T.(2008). *Poetikaya Giriş (Çev. Kaya Şahin)*, İstanbul: *Metis Yayınları*, 58.

GÖRSEL KAYNAKÇA

Resim 1: Ali Can Taşkan *'No 34:00'*, *Kişisel Arşiv*, 2023.

Resim 2: Ali Can Taşkan *'No 43:34'*, *Kişisel Arşiv*, 2023.

Resim 3: Ali Can Taşkan *'No 46:38'*, *Kişisel Arşiv*, 2023.

Resim 4: Ali Can Taşkan *'No 50:56'*, *Kişisel Arşiv*, 2023.

Resim 5: Ali Can Taşkan “No 51:00”, *Kişisel Arşiv*, 2024.

World on the Brink of Apocalypse: A Text Linguistic Analysis of *How Close to Savage the Soul* by John Atcheson

Gülçin TAŞDEMİR

Postgraduate, Van Yüüncü Yıl University

gulcinntasdemir@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4110-7934>

Makale Başvuru Tarihi : 02.11.2024

Makale Kabul Tarihi : 05.12.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14583286

Gülşen TORUSDAĞ

Assoc. Prof. Dr., Van Yüüncü Yıl University

gtorosdag24@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4323-7097>

Abstract

Keywords:

Eco-fiction,
Climate Change,
Text Linguistics,
How Close to
Savage the Soul,
John Atcheson

In recent decades, the world has encountered numerous environmental challenges. Deforestation continues at an alarming rate, fossil fuel consumption remains high, and carbon dioxide levels in the atmosphere are rising daily. Alongside the overconsumption of natural resources, the stability of ecological systems is increasingly disrupted, giving rise to the concept of "climate change." The reckless use of natural resources is contributing to the degradation of the environment's delicate balance. Concerned ecologists, environmental activists, and scholars are advocating for action across all sectors to promote environmental awareness and mitigate future consequences. As one of the fields, Eco fiction plays a crucial role in addressing the environmental challenges faced by society in literary works. In this regard, John Atcheson's short story *How Close to Savage the Soul* portrays a future world that conflicts with societal expectations, as reflected in the journey undertaken by an elderly man and his grandson to the Outer Banks. This study aims to analyse this short story from an ecocritical point of view within the framework of text linguistics, as it depicts environmental destruction and concerns about the future.

Kıyametin Eşiğindeki Dünya: John Atcheson'un *How Close to Savage the Soul*

Öyküsünün Metin Dilbilimsel Analizi

Özet

Anahtar Kelimeler:

Ekokurmaca, İklim
Değişikliği, Metin
Dilbilim, How Close
to Savage the Soul,
John Atcheson

Son yıllarda dünya çok sayıda çevresel sorunla karşı karşıya kalmıştır. Ormansızlaşma endişe verici bir hızla devam etmekte, fosil yakıt tüketimi yüksek seyretmekte ve atmosferdeki karbondioksit seviyeleri her geçen gün yükselmektedir. Doğal kaynakların aşırı tüketiminin yanı sıra, ekolojik sistemlerin istikrarı da giderek bozulmakta ve 'iklim değişikliği' kavramının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Doğal kaynakların pervasızca kullanımı çevrenin hassas dengesinin bozulmasına sebep olmaktadır. Ekolojistler, çevre aktivistleri ve akademisyenler, çevre bilincini teşvik etmek ve gelecekteki sonuçları hafifletmek için tüm sektörlerde harekete geçilmesini savunuyor. Bu alanlardan biri olarak Eko-kurgu, toplumun karşılaştığı çevresel zorlukların ele alınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, John Atcheson'un *How Close to Savage the Soul* adlı kısa öyküsü, yaşlı bir adam ve torununun Outer Banks'e yaptıkları yolculukta yansıtıldığı gibi, toplumsal beklentilerle çatışan gelecekteki bir dünyayı tasvir etmektedir. Bu makale, çevresel yıkımı ve geleceğe dair endişeleri betimleyen bu kısa öyküyü metin dilbilim çerçevesinde, ekolojik bir bakış açısıyla analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1. INTRODUCTION

Text linguistics is a branch of Linguistics that deals with texts as communication systems. Although the text was analyzed through the sentence structure and grammatical units till 1970's, today the analysis under this branch has started to move to larger units beyond the sentence grammar and the relations between words and sentences. In order to comprehend what the implications of text linguistics are, the definition of text is of importance. In a conventional sense, the text is perceived as a written or spoken linguistic product that has a communicative aim. As of today, the text has a wider definition and covers much more area such as literature, sociolinguistics, and pragmatics. According to Halliday and Hasan:

A text is best regarded as a semantic unit: a unit not of form but of meaning. Thus, it is related to a clause or sentence not by size but by realization, the coding of one symbolic system in another. A text does not consist of sentences; it is realized by, or encoded in, sentences. If we understand it in this way, we shall not expect to find the same kind of structural integration among the parts of a text as we find among the parts of a sentence or clause. The unity of a text is a unity of a different kind. (Halliday & Hasan, 1976: 2)

From a slightly different point of view, a text appears to be "...a set of mutually relevant communicative functions, structured in such a way as to achieve an overall rhetorical purpose." (Hatim and Mason, 1990: 178). Rhetorical purposes of a text could be to inform, to persuade, or simply to entertain. Applying various techniques, writers reach such goals in their texts. These techniques show themselves in the language used by the writer and serve mostly not to one purpose but more. Thus, the writer plays with the language to deliver his or her message in the most influential way. For this reason, Beaugrande and Dressler define text as a naturally occurring manifestation of language, i.e. as a communicative language event in a context. The surface text is the set of expressions actually used; these expressions make some knowledge explicit, while other knowledge remains implicit, though still applied during processing (1981: 63).

Beaugrande suggests that there are 7 standards to determine whether to call a piece of work a text or not. These standards are cohesion, coherence, intentionality, acceptability, informativity and situationality. When these standards are met, a textual work is considered as a text. In the light of this information, the thematic word repetitions in the *How Close to Savage the Soul*, which are related to environment, nature, and devastation, led us to analyze the text from an ecocritical perspective. A brief mention of the ecocritical perspective will be useful in terms of understanding the purpose of writing the story and the implicit message or messages it contains.

From this point of view, ecocriticism emerges in the 1960's along with the start of the environmental movement. The term is coined by William Rueckert in his essay *Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism*, and it aims to use literature and criticism to draw attention to ecological problems that are growing and causing more problems for all living things. On the other hand, Jim Dwyer explains ecocriticism in his book as "a critical perspective on the relationship between literature and the natural world, and the place of humanity within -- not separate from -- nature." (Dwyer, 2010: 1). This definition lays a deeper look on how peoples, communities, cultures, societies, and individuals engage, interact, react, or perceive nature in literary works. Another definition put by Cheryl Glotfelty implies that ecocritical approach "...examines the relations between writers, texts, and the world. In most literary theory "the world" is synonymous with society-the social sphere. Ecocriticism expands the notion of "the world" to include the entire ecosphere." (Glotfelty, 1996: xix).

Rachel Carson's *Silent Spring*, which was published in 1962, may be seen as the first emergence of this genre. However, the ecocritical movement does not gain momentum until the 1980's. When looked from a bigger perspective, it is seen that Lawrence Buell specifies two waves directly affecting the movement in his book *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*. The first one emerges in 1980's and its focus is on nature as a field of study and a means of finding meaning in nature. Human and nature are dealt as two separate phenomena, and nature is perceived as a sacred place where human touch cannot reach, as something that needs to be protected. For that reason, the early writers in ecocriticism pay their attention to desolate places as Nuri put his view about early writers into these words: "Inspired by a tendency of depicting the uninhabited place they often neglected urban, degraded and heavily populated places in their writings" (Nuri, 2020: 5).

According to the first wave, it is believed that the responsibility of humanities and natural sciences is to raise awareness and find solutions to rising environmental problems. However, the first wave's focus scope is mostly confined to the local environmental issues not the global ones. When it comes to the second wave, it is mainly built upon the notions of the first one. Evidently, the crucial difference between them is that the second wave

tries to broaden the concepts of human and nature by merging them and carries it one step further from the local scale to the global extent. It somehow rejects any distinction defined between human and nature. Additionally, it puts a special emphasis on social ecocriticism by setting sight on not only uninhabited places but also urban landscapes as natural ones. As clearly stated by Buell Lawrence, first-wave studies resonate with its preservationist edge as traditionally understood both by historians and by activists: environmentalism equals nature protection in thinly populated remote areas. Second-wave ecocriticism, by contrast, affiliates itself more closely with the other main historical strand of environmentalist thinking: public health environmentalism, whose geographic gaze is directed more at landscapes of urban and/or industrial transformation rather than at country or wilderness, and whose environmental ethics and politics are sociocentric rather than ecocentric. (Lawrence, 2011: 94).

As a result of the second wave, the term ecojustice is brought in front of the public eye, which is in an effort to be the voice of the unspoken victim of this climate crisis. As Buell defines, ecojustice "...recognizes how social issues and environmental degradation are inextricably linked and sees literature as an effective tool in voicing multiple perspectives and concerns that are not restricted by place, time or reality." (Buell, 2005: 8). Ecojustice suggests that the poorest and the weakest of a population are the most widely affected group by the effects of climate change. While advocating these two ends of the human life spectrum, ecojustice which is generated by the second wave also suggests that the value of life forms except for humans is independent from their practicality for human purposes. All living forms have inherent worth and thus deserve to be valued in the same way in the ecological system.

Since the beginning of the movement in the 1960's three main types of ecocriticism have emerged. They are named as pastoral ecocriticism, wilderness, and ecofeminism. Pastoral ecocriticism puts an emphasis on the idealization of nature. The idea behind is that nature is superior to urban life, which means that while nature is good for human beings, urban life is not. This theme is mainly seen in British and American literature. Wilderness ecocriticism, which is the second one, sees nature as wild phenomena. This wilderness of nature is either scary and should be feared or it is a place for one to find himself or herself in a spiritual way. The last type of ecocriticism is ecofeminism. It investigates and questions the domination of men on both nature and woman, which both are seen as fertile and feminine.

William Howarth defines an ecocritic as "... a person who judges the merits and faults of writings that depict the effects of culture upon nature, with a view toward celebrating nature, berating its despoilers and reversing their harm through political action." (Howarth, 1996: 69). In his work, *Some Principles of Ecocriticism*, he also proposes some basic ground rules for the ecocritics. He identifies them as ecology, ethics, language and criticism. Ecology supposes more equal world for both human and nature. Ethics, on the other hand, concerns with the actions that will have a negative impact on the ecosphere in the end. Language requires using scientific information that enhance the through description of the landscape and the last principle, criticism, has advocates from different fields such as gender critics, structuralists etc.

In the light of these developments, one may put forward that ecocriticism is rather newly emerged field of study and approach to literary works. However, it poses significant questions to be answered, and it puts an effort to reflect human's destruction on environment and its effect on future generations. William Rueckert states that "The first law of ecology is everything is connected to everything else." (Rueckert,1938: 110). Yet, human beings waste no chance to break the very first law. In this regard, literature stands as a significant tool as Glotfelty expresses in the introduction of *The Ecocriticism Reader* "Ecocriticism takes as its subject the interconnections between nature and culture, specifically the cultural artifacts of language and literature. As a critical stance, it has one foot in literature and the other on land; as a theoretical discourse, it negotiates between the human and the nonhuman." (Glotfelty, 1996: xix).

As a result, text linguistic analysis requires the analysis of motifs, images, themes, figures of speech and implicit structures that emerge with collocated word repetitions, and the determination of the actions that the author aims to perform through the text. In this short story environmental situations are displayed between euphoric memories in the past and possible dysphoric events in the future through flash-backs and flash-forwards. Because the story presents reflections of environmental destruction through its plot, this paper aims to analyse *How Close to Savage the Soul* within an ecologic point of view in the frame of text linguistics.

2. A TEXT LINGUISTIC ANALYSIS ON *HOW CLOSE TO SAVAGE THE SOUL*: ECOLOGICAL CONCERNS

'I believe now, and I have always believed, that humans are possessed with an inherent

wisdom, and that, given the right information, they will make the right choices.’

(Atcheson, *Our Aversion to Doom and Gloom Is Dooming Us*)

John Atcheson (1948-2020) is an environmental activist and a political writer. During his lifetime, he not only contributes online websites with his opinions on climate change but also produces literary fictions. One of his works, *How Close to Savage the Soul* is a short story and it is published as an honorable mention in an anthology named *Winds of Change: Short Stories about Our Climate*. He is a climate activist through and through, so with what it tells this short story can be regarded under the category of ecofiction. The story is to be analysed in terms of its surface and deep structures to reveal semantic layers. In this analysis method, the most repetitive words around the motifs and themes on the surface of the text, as well as the author’s stylistic features are examined.

To start with, in order to understand the story as a whole, its literary components should be analysed in the first place. Short stories have five significant elements: character, setting, plot, conflict, point of view and theme. Upon examination of the surface structure, the main story person appears as an old male who is often referred by general words, to illustrate, he is mentioned 18 times as ‘the old man’, 3 times as ‘grandpa’ and more recurrently as ‘he’. By not giving the story person a name, the reader gets an opportunity to observe things from the character’s eyes as the curtain between the fictional story and reality is subtly taken out. The reader becomes the insider than the outsider which means he or she gets one step further in the story without being restrained by the name tag of the story person by placing oneself in the story person’s shoes. Herewith, as Wolfgang Iser expresses “...ideas are thought out by the author, but the reader becomes the subject that does the thinking” whereby the text “takes [...] full existence in the reader” (Iser, 2007: 1001-1014). The other story person appears to be his grandson where he is referred as Will 12 times and as the boy for 44 times. The use of ‘Will’ or ‘the boy’ is mostly collocated with ‘little’. Along with these main story persons, there are some other characters: a gang referred as bangers, the old man’s father and brother, and Will’s father (Tim) and mother. The old man is nearly at his sixties. He is a caring man, yet he feels helpless against the changing time. He is not content with the current time due to the effects of climate change on present and future. He constantly goes back to past in his memories. By clinging on memories, he struggles to find some faith in forthcoming future. On the other side, Will is a curious and an insistent child who wants to explore the world around him. He is just like any child, ‘twitching with energy and enthusiasm’. However, for all the trouble he manages to keep himself hopeful.

This story takes place in Outer Banks which is situated in North Carolina, USA. Outer Banks has a significant role for this story since most of the events are quite similar to the ones people in Outer Banks today face even though the story is a fiction. As for the plot, it possesses a bit complex structure. However, the main events can be reflected in this order: first, the old man, and Will, his grandson, goes to the beach. After they spend some time, some bangers arrive. The old man and Will try to hide from their savage. The part which can be regarded as climax just starts after the banger’s leave. The old man shows signs that he is going to die. Upon these signs this story person confesses what he has thought and how he has felt so far. The conclusion part ends with his death on the beach leaving his grandson, Will, on his own. The main theme of ecological degradation is based on the facts of nature versus human, past versus present, illusion versus reality.

When it comes to the stylistic features of the writer, the story is narrated using a post-modern language of short, even incomplete sentences with slangs. The inclusion of current issues in a literary work is one of the reflections of postmodernism. In the text, current environmental problems arise due to the main theme of ecological degradation and climate change, additionally, global warming, time and technological development support the main theme as sub-themes. *How Close to Savage the Soul* depicts these themes through such motifs as power-cuts, rising temperatures, rip-currents because of rising-sea levels, and no prospect of fishing due to the acid in water, and apocalypse. To illustrate:

“The electricity was off again, so the damn cottage would be 100 degrees anyway.” (Atcheson, 2015: 34).

“...feeling the water close around him, feeling its pull like the grip of a python, implacable, inescapable, ...” (Atcheson, 2015: 32).

“Fishing. It had been years since he’d seen anyone catch anything. Dead seas. Again, what to say?” (Atcheson, 2015: 35).

“Time enough, he'd always assumed. Time enough for solutions. But Armageddon had arrived early here.” (Atcheson, 2015: 36).

“It was the pH, he knew. Acid. They'd turned the oceans from a font of life to an acidic crypt.” (Atcheson, 2015: 38).

All these ecologic devastations cannot be seen as a separate circumstance from society. These ecological ravages give rise to social impairment as well. Breakdown in society, outside protected communities, is depicted in these lines:

Funny what he found in the grocery stores. Anything canned was gone. Freezers and refrigerators were smashed in, their shelves empty. Meat cases were empty. The little pharmacies had been looted. But in the sundry aisles, shampoos, rinses and deodorants, and such still lined the shelves in orderly rows. The only thing missing here was hairspray. The gangs used them to fuel crude cannons made of PVC pipes. Potato guns, he'd called them as a kid. Back in the city, the hiss of burning hairspray often preceded the smash of glass late at night. Back there, riot squads still patrolled the streets and a few grocery stores remained open and moderately well-stocked. At least in the wealthy areas. Here? The whole place was a ghost town. A ghost coast. (Atcheson, 2015: 35).

It is clearly seen that not only the nature itself, but also social structure loses its power to function properly due to ecological devastation. As emphasized in *Silent Spring*

‘... in nature nothing exists alone.’ (Carson, 1962: 51); human world and nature are not separately situated at both ends of the spectrum; in contrast, both worlds are entwined, thus, sensible to any potential change in each other.

The presence of these words such as ‘perspiration beaded up’, ‘flushed face’, and ‘stopped sweating’ in the surface structure has revealed that the critical change in the environment inevitably causes some health problems by virtue of climate change. In the story Will’s face becomes flushed and he ceases to sweat. As soon as the old man realizes it, he passes some water to Will, who is going to drink that water ‘greedily’ later. In another part of the story, that Will uses some pills for stress shows the fact that problems in human health does not only occur physically but also psychologically. Like this line “He thought bringing the boy here would help somehow. Maybe give a sense of normalcy.” (Atcheson, 2015: 37) and many more evidently point out that the daily life we know of today does not exist in the story’s time. This dystopian future in the story echoes possible upcoming destruction for the modern world laying stress on the fact that we are on the brink of environmental collapse.

Along with these, another theme is time. The given emphasis on time starts with the old man’s memories. These memories: to put it technically, flashbacks perpetually shift among the recollections. There is no timeline. That is to say, the events do not follow a linear timeline. In the beginning of the story, the actual story time is not given. The old man’s childhood memory goes back to 1985 when he was 5 years old. Inking that he was born in 1980, it can be fathomed out through the analysis of the surface structure that the story person is older than forty or fifty, which is enabled by the narrator’s point of view “He would have thought it weakness in his forties and fifties. Different things mattered then.” (Atcheson, 2015: 34). Not only non-linear timeline but also euphoric and dysphoric words collocated around the enveloping stories contribute the story’s mood to alter. In one part, one may feel peaceful for the beautiful descriptions of the ‘corking’ waves, yet in another uptight due to unfortunate, heart-breaking events such as the water’s ripping the old man’s son away and depictions of society, looted markets, and pharmacies. For that reason, this short story requires an attentive reading in order the characters, events as well as the time-period to be comprehended. There are recurrent uses of some phrases and sentences to advocate the theme such as ‘time to...’, ‘time for...’ and ‘it goes.’ To exemplify:

“Yeah. There had been time back then. Time to believe in things that couldn’t be.

But it goes. It goes. How quickly it goes.” (Atcheson, 2015: 34).

“So much time, then. Time for life. Time for mistakes. Time for corrections. Time to right wrongs.” (Atcheson, 2015: 29).

“Time enough, he'd always assumed.” (Atcheson, 2015: 36).

These reiterations support the theme unfolding the message that time is passing fast without our notice. There’s not enough time left to fix mistakes. As it is said before, rapidly changing time is mirrored throughout the story

not only through the administration of repetitions but also stylistics. With the integration of narrative point, stream of consciousness, and elliptical clauses the story gains a rapid reading pace just as the pace of the time, in a way forcing reader to proceed faster.

This representation of time comes along with the developments in technology, which constitutes another theme in the story. Much as progression in technology is not depicted explicitly, the reader may perceive the position of it on relating each characteristic of the story. There is one part where the reader is made to ponder about it. In fact, this line implies to what extent technology has invaded our lives: “No, not catalogue cards you old geezer – Google listings.” (Atcheson, 2015: 29). Our very own thoughts are under the influence of technology. That is, we are not free users of these tools, but slaves of which we are attaching credence to make us free. The belief that improvements in technology and science will bring peace and solutions to the world is shattered by the reality clash: ecological and social destruction and all the things mentioned earlier. The story person’s grasp of this reality shines in these lines “God, how quickly things had dissembled. All that science, all the predictions. The doom and gloom. What they’d missed was how thin a veneer civilization was. How tenuous. How close to savage the soul.” (Atcheson, 2015: 36). As a result, this short story painstakingly exhibits the comparison between illusions and reality leaving the place of faith to disappointment.

Second, the implementation of language in a post-modern literary work is demonstrated through a lot of self-posed questions and the application of elliptic sentences. This is achieved by the use of narrator. There is an omniscient narrator who knows everything, and the narrator sometimes leaves the scene to the story person. Lines such as “What was he supposed to say?” and “No, not catalogue cards you old geezer – Google listings.” (Atcheson, 2015: 29) show that the existence of the omniscient narrator achieved via third person point of view with a hybrid representation of thoughts. For that reason, all along the story it is easy for the reader to be in two minds about whether the narrator or the story person speaks. In parts where we read about the story person’s thoughts the existence of stream of consciousness enables reader to level with the story person, the old man, to illustrate, “Jesus. How little it takes to kindle joy, these days. Poor kid.” (Atcheson, 2015: 34) and “Too much. Too much for a little boy. Not fair.” (Atcheson, 2015: 38).

Apart from the characteristics of post-modern literary work, there are some other explicit uses of stylistic features in this story. First of all, there are many implementations of interior monologue. Interior monologue is a technique that is used to reflect story person’s thoughts and feelings. Its use enables the reader to get deeper into the character’s mind and obtain sense of the story person’s personality in a broad sense. These lines below imply the story person’s intention of making Will, the grandson, feel happy. In addition to that, from the surface structure it is understood that the story person is a caring grandfather. Hereby, readers acquire an opportunity to keep themselves with this person. Following sentences describes the feelings of the story person, grandfather:

“No. We’ve already given him enough of a bumner. Maybe happy stuff. Like first love.” (Atcheson, 2015: 30).

“One word. No smile. Bad.” (Atcheson, 2015: 39).

Such linguistic devices clearly reveal the story person’s sentimental fluctuations against the situations, and applying this stylistic feature meanwhile assists the fluency of the narrative. Inner monologue does not only focus on the story person’s thoughts but also represents other people, events, and concerns from his or her point of view, for example, “Again the downcast eyes, but the disappointment was greater this time. He had to say something. His heart ached, knowing how much more the boy would face by the time he was old enough to have memories.” (Atcheson, 2015: 31). It can be deduced that he has concerns about the future of all humanity before his grandchild.

Another stylistic feature administered is semantic cataphor. It gives the reader an early clue about the major theme or conflict. There are two types of foreshadowing: direct and indirect. By clearly suggesting an impending problem this short story starts with direct foreshadowing, which is “The aromas hit him like a fist, poised there over five decades, waiting until now, triggered by this foolish trip.” (Atcheson, 2015: 29). In a text-linguistic perspective the use of demonstrative adjective -this- creates a suspense by which a sense that things might not be as they seem is pointed. The use of adjective ‘foolish’, implies unexpected things and gives a hint through which the reader makes guesses about what to come next. Further, the descriptions of the smell in the air signals the pessimistic tone which dominates throughout the text in which the death of nature, therefore human is depicted:

Fresh and fertile, seaweedy and salty, they ignited electric jolts from somewhere deep inside his soul, firing off images, conjuring up a thousand snapshots covering his long life. Like coming home again, he thought. But now he noticed another odor, an overlay—fetid and coppery—the smell of death? (Atcheson, 2015: 29).

In addition to semantic cataphor of the setting, the embedment of the title in the text is also used as a method to solidify the primary message of the text keeping the whole text in unity. It can be overtly inferred that hungry people become savages, which is frequently underlined, as in this line “Men who couldn’t feed their children were a dangerous breed. And adolescents without hope were turning the whole country into a real-world Lord of the Flies” (Atcheson, 2015: 36). Man could not protect nature and could not be fed. On starving, he came very close to becoming wild which is shown through both his actions and spirits. Despite ‘all that science and all the predictions’, the old man thinks “...how thin a veneer civilization was. How tenuous. How close to savage the soul.” (Atcheson, 2015: 36).

As the story depicts an environmental devastation in the future, it is not surprising to see the use of imagery. Imagery is a technique in which authors are in an attempt to create very strong images in readers’ minds. By using carefully chosen words, authors ensure readers to invoke as many senses as they can. There are two types of imagery that authors benefit from: Literary imagery and figurative imagery. Literary imagery describes things exactly how they are. Thus, everything delineated is explicitly presented. Per contra, figurative imagery presents hidden meaning. That’s why, the imagery created by using figurative language is implicit. Some certain types of literary imagery, namely visually, auditory, and olfactory, are applied in the story. Phrases such as ‘like a fist’ and ‘like catalogue cards’ show the use of visual imagery whereas the application of onomatopoeia as ‘buzz’ points out the use of auditory imagery. In addition to these, the use of olfactory imagery for the aromas in the air ‘fresh and fertile, seaweedy and salty...’ is quite clear in the beginning of the story. When it comes to figurative imagery, it is commonly related with figure of speech- literary methods that purposefully depart from the literal meaning of words in order to accentuate the language. One of them is simile which means comparing two things by using words like and as. The story person feels uneasy about time passing quickly and he likens this process to the extinction of water on earth. He thinks “How it tricks you so at the end; it seems to vanish all at once, like the last suck of water down a drain?” (Atcheson, 2015: 30). The other one is metaphor which is an expression for comparing two things and alluding that both have similar characteristics. The use of metaphor in this story are especially centered around the part where bangers appear. First of all, the bangers are represented as ‘killer bees’ and ‘malevolent hoard of bees’. As to their in-group talking, it is described as ‘cacophony’, ‘the mindless rumbling of the new apex predator’. Their conversation expressed as ‘the universal sound of impotent grouching’ manifests itself as a metaphor for their ‘indistinguishable babble’. As the author is a political writer, this metaphor can also be regarded as an implication of the author that world countries do not take sufficient precautions for climate change. When these metaphors are analyzed, it is clearly seen that the author utilizes certain words to invoke powerful images, and by using those the author aims to make the reader to ponder about the probable underlined meanings by relating all the components of the story to each other. Another figure of speech is personification. ‘Derelict cars’ are personified in terms of their capability to scream. Alongside with personification of the cars, oxymoron is implemented in the continuation of the line ‘their hoods up in silent screams’. The use of oxymoron studiously indicates the ineffectiveness of industrial developments under such circumstances.

One of the most salient stylistic features applied in *How Close to Savage the Soul*, intertextuality was first coined by Julia Kristeva in 1966, though the definitions, notably the concepts of it have undergone various changes. Nevertheless, its basic implementation can be regarded as the relation of one text to the another, especially literary ones. Any writer who refers the elements of the other text or texts on purpose, in fact, deploys intertextuality in their own work. In this story some intertextual references appear, two of which are quite blatant: *Lord of the Flies* and *Brave New World*. These words are written only for once and they do not form a complete sentence. That those collocated words imply other texts can be deduced from their capitalized first letters, which as a result reminds the reader *Lord of the Flies* by William Golding and *Brave New World* by Aldous Huxley. Thus, the reading act “...plunges us into a network of textual relations. To interpret a text, to discover its meaning, or meanings, is to trace those relations. Reading thus becomes a process of moving between texts.” (Allen, 2022: 1).

By taking the first step of realizing what is on the surface, the reader proceeds to the next step to discover its implied or hidden meaning and their relation to the story itself. This step includes exophoric references that are meant to be deciphered by the reader. *Lord of the Flies* tells a story of a group of young boys somehow end up on a desolated island and their process of constructing a new organization system. Unluckily, they can’t develop a civilized system and as a result of their different values on the system they viciously turn against

each other. Their barbaric and wild act throughout the story resembles the societal turmoil and ecological devastation in *How Close to Savage the Soul*. The destruction in nature inevitably leads to the one in society. Individuals become violent, not being able to keep civilized, when they are not thoroughly directed. In Atcheson's words, they become 'killer bees' when they no longer have a valid control mechanism. Additionally, just like in *Lord of Flies*, it is the existence of these individuals that brings the end of society and the environment creating a vicious circle. Bufkin's statements overtly demonstrates "Evil, the beast exists within men, and it is kept within by the authoritative restraints of laws, rules, and knowledge. ... When released, the beast turns man into a savage, and reason is destroyed ..." (Bufkin, 1965: 55). Neither more nor less, *How Close to Savage the Soul* exhibits how repressed savagery comes to light as a result of environmental and societal deterioration. The repetition of 'vener' with a collocation of 'thin' solidifies that the society becomes 'tenuous'.

As for society another intertextual reference is 'Ptomekin village'. Once again, the reader should infer that capitalized first letter must imply something deeper. Upon searching about the word compound, it becomes evident that the word is either mistyped or deliberately written in that way. The search findings culminate in that 'Potemkin Village' describes a false settlement built to impress or to hide something undesirable. The origin of the word goes back to 1700's when Russian governor Grigory Aleksandrovich Potemkin erected false facades to hide the dilapidated situation of the town and to impress Empress Catherine II. during her visit. (Lehtinen, cnn.com- 2018). The meaning and the history of the word urges to relate to the narration in terms of the fact that the story person, grandpa, calls his town as 'Ptomekin village'. Much as the story person's thoughts on the word and why he preferred specifically that word is not explicitly stated, the exophoric references suggest the story person believe the society he is a part of has become a counterfeit union. His constant uses of 'tenuous', 'vener', 'thin' clearly demonstrate the artificiality behind and within the society.

When it comes to *Brave New World*, it describes a dystopian society where people are in the pursuit of happiness through drugs, have no control over their individual life standards and are, literally, created through machines and medicine in advanced technologies. In this overly advanced technological society, it is seen that people have lost their connection to nature and even to society. For *How Close to Savage the Soul*, the destruction of the environment as a result of the deterioration of the society order causes inevitable negative feelings on individuals, to exemplify, "Probably some form of PTSD.

The nightmares would be back, now. Brave New World." (Atcheson, 2015: 38) which implies that society lend itself to disaster just like in *Brave New World*. "God, how quickly things had dissembled. All that science, all the predictions. The doom and gloom." (Atcheson, 2015: 36) ponders the old man. He wakes up to the failure to take actions against the current environmental catastrophe will entail a world like *Brave New World* -

mechanical, conditioned, and devoid of consciousness. Huxley (1950) argues, "[i]f we [...] continue to live on our planet like a swarm of destructive parasites—we condemn ourselves and our children to misery and deepening squalor and the despair that finds expression in the frenzies of collective violence." (As quoted from Slagel, 2021: 60). As Huxley warned, it can be inferred that Atcheson calls for awareness for the exigent environmental devastation. The references attributed to dystopias also support another motif 'apocalypse' the extent of which is clearly demonstrated by the use of the word Armageddon that was first mentioned in New Testament, Revelation 16:16 to refer the last battle between good and evil before the Day of Judgement. However, it is commonly known as "a catastrophic and extremely destructive conflict" (Collinsdictionary, n.d., para.2). The story person deduces that the society comes up against a situation in which there is no retrieval, and he associates it with Armageddon.

As Glen Love stated that "the most important function of literature today is to redirect human consciousness to a full consideration of its place in a threatened natural world." (Love, 1996: 237), Atcheson's short story must be considered as a warning or a glimpse of an apocalyptic future. He aimed to activate the readers' awareness of the current situation by simply and deftly placing the titles of the dystopian works. Readers are supposed to step beyond the surface structure and to grasp the severity of environmental disaster through layers of meaning. As a conclusion, it is seen that the text requires deep reading in order to uncover hidden meanings. Messages such as 'Save some for later!' and 'Don't fight it!' become apparent after a detailed reading process. That's why, *How Close to Savage the Soul* functions as a warning for an apocalyptic future in which a catastrophic environment and society are set. The author of the text aims to make the readers realize that every generation has thought the same way, but nothing has changed. In contrast, it changed to the worst. In the text, the fact that 3 generations are clearly shown indicates that time passes quickly. Each generation assumes that they have time and delays taking precautions, and as a result, the future depicted in the story is the endpoint. In the end of the

story, John Atcheson put a very wit remark on the story by saying the young boy has time. What makes the ending divergent is that it makes the reader think about whether the same actions would be taken, or the ultimate result would be the same even the generations pass through. In this sense, Atcheson succeeds to touch upon readers' real worlds. It is possible to reconcile the thoughts and beliefs of the main story person with the beliefs of the author, John Atcheson. John is also hopeful at the beginning, he believes that something can be stopped or slowed down once action is taken, but at the same time he clearly states in his article that 'For the record, I was—and am—a doom and gloomer.' (Atcheson, commondreams.com -2017). Similarly, the story person puts an effort to be optimist now and then by repeatedly saying 'We're going to be OK.'. Nevertheless, he ends up with losing his faith by saying 'It wouldn't be all right.'. The action that the author wants to achieve with this text is to spread the belief that nature and humans cannot be separated from each other. Additionally, he intends to create eco-consciousness in the reader and to raise awareness about ecological disasters. He shows that technology develops, time passes, but the use of resources without thinking about the end will bring the collapse of nature and humanity.

3. CONCLUSION

Ecocritical point of view suggests man and nature are not separate from each other. Nature is a system a part of which is people. For that reason, people's actions cannot be thought apart from their effects on the environment. To make it visible and prevalent, short stories have great functions because they provide concise information quickly. Analysing various linguistic devices and stylistic features applied in the work, the messages hidden under the surface structure are revealed. The messages are of importance as they form the society. Since there is a relationship between texts and social structure and they mutually shape each other. Within this perspective *How Close to Savage the Soul* stands as an alarming work that enlightens the socio-economic and environmental problems faced in today's world due to ecological havoc. Analyzed through the lenses of text linguistics, the story also meets the standards of textuality. As a result of the text linguistic analysis, the author's intention could be regarded as to create ecological awareness or consciousness, and to inform the readers about imminent devastating effects of global warming using literature. In other words, the ultimate aim in this ecological and dystopian short story culminates in directing readers to act upon the messages hidden under surface level.

REFERENCES

- Allen, G. (2022). *Intertextuality*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003223795>
- Atcheson, J. (2015). How close to savage the soul. M. Woodbury (Ed.) *Winds of Change: Short Stories about Our Climate* (pp. 29-40). Moon Willow Press.
- Atcheson, J. (2017, July 17). *Our Aversion to Doom and Gloom Is Dooming Us*. Commondreams. <https://www.commondreams.org/views/2017/07/19/our-aversion-doom-and-gloom-dooming-us> Access Date: 10.05.2023
- Buell, L. (2005). *The future of environmental criticism: environmental crisis and literary imagination*. Blackwell Publishing.
- Buell, L. (2011). Ecocriticism: some emerging trends. *Qui Parle*, 19(2), 87-115. <https://doi.org/10.5250/quiparle.19.2.0087>
- Bufkin, E.C. (1965). Lord of the flies: an analysis. *The Georgia Review*, 19(1), 40-57. <http://www.jstor.org/stable/41398168>
- Carson, R. (1962). *Silent Spring*. The Riverside Press.
- Collins Dictionary. (n.d.). Armageddon. In *Collinsdictionary.com*. Retrieved November 22, 2022, from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/armageddon>
- De Beaugrande, R., & Dressler, W. U., (1981). *Introduction to text linguistics*. Longman.
- Dwyer, J. (2010). *Where the wild books are: a field guide to ecofiction*. University of Nevada Press.
- Glotfelty, C. (1996). Introduction: literary studies in an age of environmental crisis. In Glotfelty, C. & Fromm, H. (Eds.), *The Ecocriticism Reader Landmarks in Literary Ecology* (pp. xv-xxxvii). The University of Georgia Press.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.

- Hatim, B. & Mason J. (1990). *Discourse and the translator*. Longman.
- Howarth, W. (1996). Some principles of ecocriticism. In Glotfelty, C. & Fromm, H. (Eds.), *The Ecocriticism Reader Landmarks in Literary Ecology* (pp. 69-91). The University of Georgia Press.
- Iser, W. (1972). The reading process: a phenomenological approach.. *New Literary History*, 3(2), 279-299. <https://doi.org/10.2307/468316>
- Lehtinen, L. B. (2018, March 27). *The haunting artifice of fake villages around the world*. Cnn. <https://edition.cnn.com/style/article/potemkin-village-gregor-sailer/index.html> Access Date: 16.11.2022.
- Love, G. A. (1996). Revaluing nature toward an ecological criticism. In Glotfelty, C. & Fromm, H. (Eds.), *The Ecocriticism Reader Landmarks in Literary Ecology* (pp. 225-240). The University of Georgia Press.
- Nuri, M. A. (2020). Three waves of ecocriticism: an overview. *Horizon*,1(2), 1-14.
- Rueckert, W. (1978). Into and out of the void: two essays. *The Iowa Review*, 9(1), 62-86. <https://doi.org/10.17077/0021-065X.2334>
- Slagel, J. (2021). Ecocriticism in dystopia / dystopia as ecocriticism. *Nature*, 39-71 <https://broadstreethumanitiesreview.weebly.com/about.html>

Adalet Ve Kalkınma Partisi İktidarına Kadar Türkiye’de Bürokrasi Ve Siyaset İlişkisi*

Recep KAYA

Öğretim Görevlisi Dr., Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi,
recepkaya03@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0021-9072-232X>

Makale Başvuru Tarihi : 04.11.2024

Makale Kabul Tarihi : 09.12.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14583294

Erdal BAYRAKCI

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi,
ebayrakci@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-1939-5420>

Özet

Siyasi organizasyonların büyüklük ve gelişmişlik bakımından en dikkate değeri devlet adı verilen yapılanmadır. Devlet, insanların doğa halinde karşılaştıkları zorluklar ve güvenlik gibi problemler karşısında birtakım haklarından vazgeçip bu haklarını kendilerinden daha üstün bir güce toplumsal sözleşmeyle devretmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Devletin ortaya çıkması sonrasında yönetilmesiyle ilgili siyaset ve bürokrasi kurumlarının öne çıktığı görülmektedir. Devletin üç temel fonksiyonundan yürütme kapsamında yer alan bu kurumların birbirleriyle ilişkileri ve üstünlük kurma mücadeleleri devletin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Devletin yönetim gücünü elinde bulunduran siyaset kurumu kimi zaman bürokratik gücün bilgi, uzmanlık, tecrübe gibi özellikleri nedeniyle üstünlük kuramamış ve iktidarın gücünü paylaşmak durumunda kalmıştır. Siyasetin güçlü olduğu dönemlerde bürokrasi onun yardımcısı ve verdiği görevleri gerçekleştiren tamamlayıcısı olmuştur. Türkiye’de, Osmanlı Devletinden Adalet ve Kalkınma Partisine (Ak Parti) kadar bürokrasi ve siyaset kurumlarının mücadeleleri devam etmiştir. Siyasi iradenin padişah gibi monarşiyle idare edildiği dönemlerde sadece verilen görevleri gerçekleştiren bürokrasi, meşruti monarşiyle birlikte devlet yönetiminde etkili olmaya başlamış ve siyaseti yönlendirmeye başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nde ise devlet yönetiminin tek parti ile idare edildiği dönemler ve çok partili dönemde koalisyonların olmadığı hükümetlerde siyaset kurumunun bürokrasiye karşı etkin olduğunu, iktidarın gücünü tek başına kullandığı söylenebilir. Koalisyon hükümetlerinde ise bürokrasi kendine has özellikleri ve iktidarı paylaşan partiler arasındaki mücadelelerden faydalanarak devlet yönetiminde söz sahibi olmaya çalışmış, siyasi iktidarı yönlendirebilme fırsatı yakalamıştır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Ak Partiye kadar bürokrasi-siyaset ilişkilerinin periyodik dönemler halinde nasıl şekillendiği ve değiştiği ele alınacaktır. Bu çalışmayla bürokrasi ve siyaset kurumunun iki devlet dönemindeki durumu ele alınarak bu alanda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi, Siyaset, Osmanlı Devleti, Türkiye, Ak Parti.

The Relationship Between Bureaucracy And Politics In Türkiye Until The Ruling Of The Justice And Development Party

Abstract

The most remarkable of the political organizations in terms of size and development is the structure called the state. The state has emerged as a result of people giving up some of their rights in the face of problems such as difficulties and security that they face in the state of nature and transferring these rights to a power superior to them by social contract. After the emergence of the state, it is seen that the political and bureaucratic institutions related to its administration have come to the fore. The relations of these institutions, which are included in the scope of execution of the three basic functions of the state, to each other and the struggles for supremacy have started with the emergence of the state. The political institution that holds the administrative power of the state has sometimes been unable to establish superiority due to the characteristics of bureaucratic power such as knowledge, expertise, experience and has been forced to share the power of power. During the periods when politics was strong, the bureaucracy became his assistant and complement

* Bu makale, 1. Yazarın, 2. Yazar danışmanlığında hazırlanan ve 2023 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “Bürokrasi-Siyaset İlişkilerinin Parlamenter ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemleri Üzerinden Değerlendirilmesi (2002-2022)” başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

performing the tasks he gave. In Türkiye, the struggles of the bureaucracy and political institutions, from the Ottoman Empire to the Justice and Development Party (Ak Party), have continued. During the periods when the political will was governed by a monarchy like the sultan, the bureaucracy, which performed only the assigned tasks, began to be effective in the state administration along with the constitutional monarchy and began to direct politics. In the Republic of Türkiye, it can be said that during the periods when the state administration was administered with a single party and in governments where there were no coalitions during the multiparty period, the political institution was effective against the bureaucracy and the government used its power alone. In coalition governments, the bureaucracy has tried to have a say in state administration by taking advantage of its own characteristics and the struggles between the parties sharing power, and has had the opportunity to direct political power. Dec. In this study, it will be discussed how bureaucracy-political relations have been shaped and changed periodically in the Ottoman Empire and the Republic of Türkiye up to the Ak Party. With this study, it is thought that it will contribute to the literature in this field by considering the situation of bureaucracy and political institution in the two-state period.

Keywords: Bureaucracy, Politics, Ottoman Empire, Türkiye, Ak Party.

1. GİRİŞ

Kamuya hizmet etme anlamında aynı düşünce ve amaçlarla yola çıkan bürokrasi ve siyaset kurumları, kimi zaman rakip olarak görülseler de birbirlerini tamamlayan iki kurumdur. Toplum tarafından seçimle işbaşına getirilen siyasi iktidar, halkın talep ettiği ya da bizzat kendisi tarafından tespit edilerek yapılmasını gerek gördüğü politikaları belirler, atamayla işbaşında olan bürokrasi de siyasi iktidarın verdiği direktifler doğrultusunda bu politikanın gereklerini yerine getirir. Bürokrasi, devlet tarafından yerine getirilecek görevleri gerçekleştiren ve siyasi iktidarın direktifleriyle hareket eden bir organizasyon ile organizasyonda görev alan personelden oluşan bir teşkilatlanmadır (Göküş, 2000: 36).

Günlük hayatımızın önemli bir parçası haline gelen ve ürettiği kamusal mal ve hizmetler sayesinde tüm vatandaşlara hitap eden bürokrasi, gündelik işler de dâhil birçok alanda hizmet vermektedir. Devletin büyümesi ve sorumluluk alanını genişletmesi sonucu ortaya çıkan bu bölümü, bürokrasi adı verilen kamu yönetimi doldurmaktadır (Gökçe vd., 2002: 47). Devletin hem büyümesi hem de fonksiyonlarındaki artış sonucunda ortaya çıkan ve kurallar sistemi ile hareket eden bürokrasi, devletle halk arasında belli bir mesafeyi ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda halk vatandaş olarak bürokrasiyi yani kamu yönetimini sorun çıkaran bir örgüt, müşteri olarak ise verimsiz bir örgüt olarak nitelendirmeye başlamıştır (Eryılmaz, 1993: 1).

Siyaset kurumu devletin yönetim mekanizmasını çeşitli faktörler temeline dayalı olarak elinde bulunduran kurumdur. Bu faktörler dini, irsi gibi faktörler olabileceği gibi seçimlere dayalı olarak elde edilen demokratik faktörlere de dayanabilir. Geçmişte daha çok dini ve irsi faktörler ön planda yer alırken günümüzde ise daha çok demokratik faktörler öne çıkmaktadır. Devletlerin gelişmişlik durumları fazlalaştıkça demokratik anlayışlara dayalı yönetimlerin yaygınlaştığını söylemek mümkündür.

Devletin üç temel fonksiyonundan biri olan yürütme içerisinde yer alan siyaset kurumu devlet yönetiminde söz sahibi konumundadır. Devletin yönetim gücünü kullanırken yürütme fonksiyonu içinde yer alan bürokrasi kurumu ile birlikte hareket etmektedir. Yönetim gücünün kullanılmasında siyaset ve bürokrasi kurumları birbirlerini desteklemek durumunda olmasına ve bürokrasinin siyasetin güdümünde olması gerekse de kimi zaman bu iki kurum birbirlerine rakip haline de gelebilmektedir. Siyasi organizasyonların en kurumsal olan devletin ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar var olan bürokrasi ve siyaset kurumları, hemen her dönem birbirleriyle hem partner hem de birbirlerine rakip olmuşlardır.

Bürokrasi ve siyaset kurumları ile bu kurumların birbirleri arasındaki ilişkileri açıklamaya yönelik çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışma Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara geldiği döneme kadar bürokrasi ve siyaset kurumlarının birbirleriyle olan ilişkileri ve gerçekleştirilen düzenlemeleri kapsamlı ve dönemsel olarak ele almaktadır. Çalışma Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemlerini ele alan bilimsel yayınlardaki bürokrasi ve siyaset ile ilgili çalışmalar başta olmak üzere kamu yönetimine dayalı bilimsel çalışmalardan faydalanılarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın her iki devlet dönemindeki bürokrasi ve siyaset kurumları arasındaki ilişkileri bilimsel bir anlayışla sunmasının literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2. BÜROKRASİ KAVRAMI

Bürokrasi kavramı Batı menşeli olup, Latince bure-au ve Yunanca cratie kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Bure-au masaları örtmede kullanılan koyu renkli kumaş ya da örtü, cratie ise hâkimiyet, egemenlik olarak ifade edilmektedir. Bu kelimelerin birleşiminden meydana gelen Bürokrasi ise masaların, devlet

dairelerinin ya da iktidarının egemenliği anlamına gelmektedir (Baransel, 1979: 297). Bürokrasi, devlet adı verilen en büyük ve en kapsamlı siyasi örgütlenmenin ortaya çıkmasıyla ifade edilmeye başlanan bir olgu olup, sosyal bilimcilerin üzerinde çokça araştırma yaptıkları ve tartıştıkları konulardan birisidir. Ancak klasik yönetim anlayışına kadar bürokrasi aynı zamanda siyasi gücü de elinde bulundurup etkin olan ve üzerinde tam bir fikir birliği yapılamayan bir olgu olmuştur (Gökçe ve Şahin, 2002: 2).

Bürokrasi kavramı ilk zamanlarda devletin yönetim biçimlerinden olan monarşi, oligarşi gibi yönetim biçimi anlamında kullanılmışsa da, sonraları kamu idaresini, özel sektörü ve uluslararası düzeydeki kuruluşları anlatmak için kullanılmıştır (Ergun ve Polatoğlu, 1992: 43). Bürokrasinin uygulamadaki ilk örneklerini görebilmek için Mezopotamya, Çin ve Mısır gibi ilk çağ medeniyetleri zamanına kadar gidilse de, bu alanda yapılan bilimsel ve teorik çalışmalar oldukça yenidir (Kaya, 1994: 6).

Bürokrasi idari görevleri yerine getirme amacıyla eski dönemlerde ortaya çıkmışsa da modern anlamda bir örgütlenme modeli olarak ortaya çıkışı ulus devletin gelişmesi ile dönemsellik göstermektedir (Ergun ve Polatoğlu, 1992:47). Bürokrasi kavramını bürolarda çalışanların aynı zamanda siyasi güce de sahip oldukları şeklinde ilk kez kullanan kişi 18. yüzyılın ortalarında Fransız fizyokrat iktisatçı Vincent de Gournay'dir (Heper, 1983: 290).

Bürokrasiyi sistematik bir şekilde ilk kez ele alan ve açıklayan kişi ise, Alman sosyolog Max Weber'dir. Weber'e göre bürokrasi geniş bir alanda var olan sosyal anlamdaki hareketlerin rasyonel ve objektif esaslar çerçevesinde düzenlenmesi, yürütülmesi süreci şeklinde açıklanmaktadır. Bürokrasi sadece kamuya özgü bir örgütlenme modeli olmayıp, belli bir büyüklüğü aşan her örgütte zamanla samimi olarak nitelendirilen ilişkiler ortadan kalkmakta ve bürokratik bir yapıya bürünmektedir (Baransel: 1979: 165).

Bürokrasinin çağdaş dönemde ortaya çıkışı, devletin görev ve fonksiyonlarında meydana gelen artışa dayalı ve bu alandaki görevleri yapabilme yeterliliğine sahip kamu personellerinin gelişmesi ile olmuştur. Bürokrasinin inceleme alanı olarak kayda değer bulunması ise 20. asrın başlarında olmuştur (Jakoby, 1969: 11). Bürokrasinin günümüzdeki durumuna gelmesinde özellikle Avrupa ve Amerika'da yaşanan Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi, Amerikan Devrimi, Burjuvazi Sınıfının faaliyetleri gibi olaylar sonucunda yaşanan gelişmeler yatmaktadır. Burjuvazi Sınıfının faaliyetleri sonucu siyasi iradenin kullanılmasında devlet başkanlığı sıfatını elinde bulunduranlara parlamento şeklindeki yapılar ortak olmaya başlamış ve zamanla güç merkezi parlamentolara kaymıştır.

Yürütme gücünün kullanılmasında yaşanan karmaşıklık durumu sonucu siyaset-idare ayrımı ortaya çıkmış ve karar mekanizmasının sağlanmasında etkinliği olan siyaset kısmının siyasilere, idari kararların ve politikaların uygulanması kısmının ise idarecilere/bürokratlara bırakılması sağlanmıştır. Bu gelişmeler ile beraber artık patrimonial anlamda var olan bürokratik yapı rasyonel ve hukuki bir yapıya ve anlayışa dayanmaya başlamıştır (Tataroğlu, 1997: 7).

Bürokrasinin tanımlanması hususunda çok farklı görüşler bulunmakla birlikte bunlardan bazıları olumsuz bir bakış açısı içermektedir. Eryılmaz'a göre bürokrasi rasyonel örgüt, verimsizlik ve kötü yönetim, kamu yönetimi, memurlar tarafından yönetim, büyük yapıli örgütler ve modern toplum kavramlarına karşılık gelmektedir (Eryılmaz, 2017: 20). Abadan'a göre ise bürokrasi kavramı devlet idaresi, kırtasiyecilik, idare ve teşkilatlanma anlamlarını içermektedir (Abadan, 1959: 11-13). Bürokrasi ile ilgili pek çok farklı tanımlama yapılmış olmakla birlikte yukarıda ifade edilenlerden yola çıkarak şu şekilde ortak bir tanımlama yapılabilir. Bürokrasi kâr amacı gütmeyen, belirli ilke ve kuralları olan ve bunlar dâhilinde hareket eden, profesyonel anlamda görevlilerin iş bölümü halinde çalıştığı ve hiyerarşik kademelenmeye sahip bir örgütlenme modelidir (Eryılmaz, 1993: 34).

3. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE BÜROKRASİ VE ÖZELLİKLERİ

Anadolu Selçuklu Devletinin Moğollar ile yaptığı 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı'nı kaybetmesi ve egemenliğini kaybetmesi sonucu, Anadolu'daki uç beylikleri bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bizans sınırında kurulan ve en küçük beyliklerden biri olan Osmanoğulları Beyliği de bu beyliklerden biri olup, özellikle gaza ve cihat anlayışıyla diğer beyliklerin birbirleriyle mücadele etmesinin aksine başlangıçta Bizans ile mücadeleye girişmiştir. Osmanoğulları Beyliği hem Bizans hem de çevre beyliklerle mücadeleler sonucu kısa sürede topraklarını genişleterek önce bağımsız bir beylik, sonrasında ise bağımsız bir devlet olarak tarihteki yerini almıştır. Özellikle devletleşme sürecinde faaliyet alanlarının artması ve topraklarının genişlemesi nedeniyle devlet işlerinin ve kamusal hizmetlerin sürdürülmesinde sistemli bir yapı olan bürokrasiye ihtiyaç duymuştur.

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri'nin kurumsal yapılarını temel alarak örgütlenmeye çalışan Osmanlı Beyliği, çevresindeki beyliklerin kurumlarından ve devlet adamlarının fikirlerinden de faydalanmış hatta Bizans'ın sosyal yapısı ve kültürü ile yaşam biçimlerini de dikkate almıştır. Böylece Osmanlı Devleti idari, adli, askeri ve mali alanlar başta olmak üzere her alanda güçlü ve kendine has kurumsal kültür oluşturmuş, uzun süre etkinliğini korumuştur (Karatepe, 1999: 35). Osmanlı Devleti idari köy, kasaba, vilayet, eyalet gibi birimleri iktâ sistemiyle hazineden para harcamadan yönetme yolunu tercih etmiştir. Böylece hem güçlü bir ordu oluşturarak yeni bölgeler ele geçirmiş hem de tarımsal üretimi kesintisiz bir şekilde devam ettirmiştir.

Osmanlıyı küçük bir beylikten kısa sürede cihan devletine dönüştüren, güçlü bir orduya sahip olmasının yanında idari, adli ve mali alanlardaki güçlü bürokratik teşkilatlanması ile bürokraside başarılı kişilere yer vermesidir. Devletin büyümesine paralel olarak kurumların da güçlenmesi sonucu bürokraside sınıflar ortaya çıkmış, faaliyet alanları ve görevleri birbirine yakın olanlar aynı sınıfta bir araya getirilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti bürokrasisinin temelini oluşturan ilmiye, kalemiye, seyfiye ve daha sonraki yıllarda mülkiye olmak üzere dört önemli sınıf ortaya çıkmıştır.

3.1. Osmanlı Bürokrasisinde Bürokratik Sınıflar

Osmanlı Devleti kuruluşundan Fatih dönemine kadar Türk devlet geleneğini esas alan klasik bir örgütlenme yapısına sahiptir. Klasik örgütlenme modelinde devletin başı sıfatıyla yer alan padişah, halifelik ele geçirilmesine kadar Tanrı tarafından devleti yönetme yetkisinin kendisine verildiği "kut" anlayışı, halifelikten sonra ise "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" sıfatıyla yönetimini herkese kabul ettirebilmekteydi. Sultan II. Murat dönemine kadar devlet idaresinde söz sahibi olan Türk kökenli devlet adamları ve Ahilik teşkilatı, bu tarihten itibaren etkisini yitirmeye, yerlerine ise fethedilen topraklardan getirilerek Türk-İslam anlayışına göre yetiştirilen devşirme kökenliler gelmeye başlamıştır (Uzunçarşılı, 2003: 498).

Kuruluşundan yıkılışına kadar her zaman en önemli aktör ve yetkili olarak yer alan sultan, padişah veya han unvanına sahip devlet başkanı devletin büyümesiyle birlikte yetkilerinin bir kısmını veziriazam, vezir gibi unvanlara sahip kişilerle paylaşma yoluna gitmiştir. Padişahтан sonra en yetkili kişi olan veziriazam kimi zamanlar (Sokullu, Köprülü dönemleri gibi) en önemli aktör konumunda yer almıştır. Osmanlıda genel anlamda yöneten ve yönetilen (reaya) olmak üzere iki sınıfa ayrılan toplumsal sınıf yapısı mevcuttur. Bu toplumsal yapı içinde reaya denilen kesim devlet idaresi haricinde genelde tarım, hayvancılık, zanaat gibi mesleklerde çalışanlardan oluşmaktadır. Yöneten sınıf içinde ise padişah başta olmak üzere kendisine sadakatle bağlı olarak idari, adli, mali ve askeri alanlarda faaliyet yürüten kişiler bulunmaktadır.

Yöneten sınıfı devletin eğitim, adalet, maliye, askeriye, din, yazışma işleri başta olmak üzere değişik alanlarda çalışan kişiler oluşturmaktadır. Devletin yürütmekle yükümlü olduğu bütün işler yönetici sınıf içerisinde gerçekleşmekte olup, yönetici sınıf toplumu oluşturan sınıf olan reaya ile belirgin yönlerden ayrılmaktadır. Yönetici sınıf içerisinde hangi unvana sahip olursa olsun, ulema sınıfındakiler hariç herkes kul statüsüne tabidir ve toplumdan ayrılmış vaziyettedir (Aslan ve Yılmaz, 2001: 289).

Yöneten sınıfta mutlak güç sahibi olan padişah dışında, otoriterliğin azaldığı dönemlerde örgütlü olabilme özelliğine sahip olması sayesinde bürokrasi ve bürokratlar güç merkezi haline gelmişlerdir. Osmanlı bürokrasisine bakıldığında yönetici sınıf askeri kökenlilerin oluşturduğu seyfiye, eğitim-adalet ve din işleri sorumlularından oluşan ilmiye, yazışma ve bürokratik işlemlerden sorumlu olanların oluşturduğu kalemiye olmak üzere alt sınıflara ayrılmıştır (Fleischer, 1996: 5). Ayrıca idari yapının değişmesiyle son dönemlerde mülkiye adı verilen yeni bir alt sınıf daha ortaya çıkmıştır.

3.1.1. İlmiye Sınıfı

Bizans sınırında uç beyliği olarak kurulan Osmanlı Beyliği kuruluşundan itibaren ilme ve ilim adamlarına büyük saygı göstermiş, devletin genişlemesinin kılıçla olacağını ancak sağlam bir zeminde ilerleyebilmesinin eğitilmiş kadrolar sayesinde gerçekleşeceğini dikkate almıştır. Beylik ve devletleşme aşamalarında eğitilmiş kadrolardan yoksun olan Osmanlılar bu ihtiyaçlarını önemli Türk-İslam merkezlerinden gidermeye çalışmıştır. Kadılık müessesesinde Karaman'da yetişen Dursun Fakih, Mısır'da eğitim alan ve ilk medresenin kurulmasına öncülük eden Davud-i Kayseri mihenk taşlarıdır (Kılıç, 2018: 154).

İlmiye sınıfı en temel eğitim kurumu olan medreselerde eğitim alarak buralardan mezuniyet kazanan eğitim, hukuk, din ve beledi hizmetler başta olmak üzere birçok alanda görev alan, Müslüman kökenli ve çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu meslek grubu olarak ifade edilebilir (İpşirli, 2000: 141). İlmiye teşkilatı diğer bütün

kurumlarda görev alacak olan kişileri de yetiştirmesi açısından ayrıca önem taşımaktaydı. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında bir arada yürütülen kadılık, müderrislik ve müftülük faaliyetleri devletin büyümesi sonucu Sultan I. Murat zamanından itibaren kazaskerlik makamı bünyesinde tek çatı altında ve belli bir düzende yönetilmeye çalışılmıştır (Eravcı, 2003: 33).

Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıf olarak adlandırılan kesim içerisinde ayrıcalık bakımından en başta gelen sınıfı ilmiye oluşturmaktaydı. İlmiye sınıfı mensupları diğer kalemiye, seyfiye sınıflarına nazaran vergi muafiyetinden daha fazla yararlanırken, ceza durumlarında ise diğer iki sınıf mensuplarına işletilen idam cezası gibi cezalardan muaf tutulmaktaydı (İpşirli, 2000: 142). Ayrıca sınıflar arası geçişlerde ilmiye mensupları istediği diğer iki sınıftan birine geçebilirken, diğer sınıflardan ilmiye sınıfına geçiş mümkün olmamaktaydı (Reyhan, 1999: 77).

Osmanlı Devleti'nde ilmiye teşkilatı, 1600'lü yıllara kadar devletin merkezi idaresinde yer alan en üst düzey görevlere (veziriazam, defterdar, nişancı gibi) nitelikli personel yetiştirdiğinden etkinliği oldukça fazlaydı. Bu dönemde sınıfsal anlamda bir ayrışma bulunmayıp, padişah ya da veziriazamın başkanlığındaki askeri unsurlar toprakların fethedilmesini sağlamakta, en çok üyeye sahip olan ilmiye teşkilatı ise yasal olarak nitelendirilebilecek mevzuatlarla fethin kalıcılığını ve meşruiyeti için gerekli çalışmaları yürütmekteydi.

İlmiye teşkilatının bu tarihten yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar, askeri kökenlilerin etkinliğini artırması, devletlerarasında diplomatik girişimler ve anlaşmaların yoğunlaşması nedeniyle ilk dönemlere nazaran etkisi azalmıştır. Ancak topluma yönelik cami, medrese, vakıf gibi kurumlar aracılığıyla verdikleri eğitim, din, hayır ve yardım işleri, özellikle kadınların verdikleri beledi hizmetler nedeniyle etkinlikleri ve saygınlıkları her zaman dikkate alınmalarını gerektirmiştir (Cihan, 2004: 27-29). Devletin son dönemlerinde ise özellikle yenileşmenin önünde en büyük engel olarak görülen yeniçeri ocağının kaldırılması ile eğitim, askeriye, diplomasi, idare ve idari örgütlenme gibi birçok alanda ıslahatlar gerçekleştirilmiştir. Devletin tekrar eski gücüne kavuşmasına yönelik çalışmalarda ilmiye teşkilatı mensupları (ulema) etkin olarak yer alsa da istihdam edilme oranları azalmaktadır (İhsanoğlu, 1998: 248). Ancak tüm bu durumlara rağmen birçok kamu hizmetini gerçekleştiren ilmiye teşkilatının önemi devam etmiştir.

İlmiye teşkilatı mensupları arasında şeyhülislam, kadı, kazasker, müderris, nakibüleşraf ve sarayın hizmetinde görev alan farklı unvanlarda kişiler bulunmaktadır. Görevli olan kişilerin unvanlarına bakıldığında özellikle din, eğitim, adalet başta olmak üzere birçok farklı kamu hizmeti yerine getirilmektedir (Yurdakul, 2008: 20). Şeyhülislamlık makamına ve ulema sınıfına, devletin yönetici sınıfına mensup diğer kurumlarında görev alabilen devşirme kökenli kişilerin aksine genel olarak Müslüman kökenli kişiler getirilmiş ve bu uygulama devletin yıkılışına kadar devam etmiştir (İhsanoğlu, 1998: 247).

Şeyhülislamlık görevini icra edenler ilk zamanlar sadece şer'i konularda fetva vermekten zamanla kamuyu ilgilendiren ve siyasi içerik taşıyan konularda da fetva vermeye başlamışlardır. Devletin yönetimi ile ilgili kararların alındığı divanın üyesi olmayan şeyhülislam, çeşitli konularla ilgili görüşüne başvurulmuş bir makam konumunda olmuştur. Ayrıca eğitim, din ve adalet gibi alanlarda görev yapan müderris, kadı, müftü gibi görevlilerin tayin işleri ile göreve getirilmeleri de zaman içinde şeyhüislamla bırakılmıştır (Kazıcı, 2011: 244).

İlmiye teşkilatındaki diğer bir görevli olan kadı, insanlar arasında gündelik yaşamda doğan anlaşmazlıkları ve davaları İslam dini esaslarına göre çözüme kavuşturan kişidir (Atar, 2001: 66). Osmanlıda ilk olarak Osman Gazi'nin Dursun Fakihî ataması (Kazıcı, 1991: 124) ile başlayan ve zamanla kurumsallaşan bu müessese, halkın devlete yönelik adil olup olmadığını direkt hissettiği bir alandır. Kadılar temel görevleri olan adli görevleri yanında şehirlerin idari yöneticisi, yerel beledi hizmetleri gören bir belediye görevlisi, şehrin asayiş ve emniyetinden sorumlu bir yöneticisi ve halka sosyal hizmet sunan vakıf görevlisi olarak hizmet vermekteydi (Kazıcı, 2011: 195). Kadılık müessesesi büyük-küçük kazalar ile sancak-eyaletler nezdinde iki sınıf şeklinde örgütlenmekte olup, kazaların tayinleri kazasker tarafından gerçekleştirilmekteydi. Anadolu, Rumeli ve Mısır kaza kadılıkları şeklinde örgütlenen bu kurumda her kadı kendi bölgesinde yükselebilmekte ve yer değiştirebilmekteydi (Uzunçarşılı, 1965: 91).

Kazaskerlik ilmiye teşkilatı içerisindeki en yüksek rütbeli kadrolardan biridir. Miras taksimi, askeri personeller arasında ortaya çıkan problemlerin çözümü, eğitim öğretim ile ilgili faaliyetlerin düzenli ve kesintisiz bir şekilde sürülebilmesi amacıyla kadı ve müderrislerin tayin işlemleri de dâhil olmak üzere çok sayıda görevi icra etmektedir (İpşirli, 1997: 597). Diğer bir ilmiye teşkilatı mensubu olan müderrislerin temel görevi ise eğitim öğretim faaliyetlerine yönelik medreselerde ders vermek, öğrencilerle ilgilenerek onların yetkin bir duruma

gelmesini sağlamaktır. Ayrıca müderrislerin toplum tarafından saygı görmeleri nedeniyle yönetim kademesinde bulunan kişiler tarafından tahkikat, teftiş, bilirkişilik gibi farklı görevleri de görülmektedir (İpşirli, 2006: 469).

Yukarıda ifade edilen ilmiye teşkilatı mensupları yanında Peygamber Efendimizin soyundan gelen seyyid ve şeriflerin sosyal, hukuki, ekonomik tüm ailevi işleriyle ilgilenen nakibüleşraflar bulunmaktaydı (Pakalın, 1983: 647). Ayrıca sarayda hizmet vermekle yükümlü olan önemli tarihlerle ilgili planlamaları yapan müneccimbaşı, padişahların şehzadeyken hocalığını yapan muallim-i sultani, padişahlara günlük namazlarında imamlık yapan imam-ı sultani, hükümdar ve ailesinin sağlığını korumakla görevli hekimbaşı unvanına sahip kişiler de ilmiye teşkilatında görev almaktaydı (Özer, 2014: 50-61).

Sonuç olarak ilmiye teşkilatı Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren etkinliğini birçok alanda sürdüren ve kurumsal standartlar oluşturarak devletin kalıcılığına yönelik faaliyetler gösteren sınıftır. İlk zamanlar yönetici sınıf içinde sınıflaşmanın olmaması, üye sayısının fazlalığı ve mensuplarının en üst kademelere gelmesi nedeniyle etkin olan teşkilat sonraki zamanlarda aynı oranda etkin olamamıştır. Ancak ilmiye sınıfı devletin son zamanlarında içinde bulunulan olumsuz şartların ortadan kaldırılarak eski güçlü dönemlere ulaşabilmesi için en çok uğraş veren sınıfların başında gelmektedir.

3.1.2. Kalemîye Sınıfı

Osmanlı Devleti bürokrasisini oluşturan sınıflardan bir diğeri kalemîye sınıfıdır. Bu sınıfın temsilcileri arasında üst düzey kamu görevlilerinden nişancı, reisülküttap, defterdar bulunmakla birlikte diğer sınıfların evrak, yazışma ve büro işlerini takip eden görevliler de yine bu sınıfın üyeleri arasında yer almaktadır. Devletin yönetimle ilgili kararlarının alındığı divan-ı hümayunda nişancı ve defterdar ile temsil edilen sınıf, kararların yazılı hale getirilmesini ve ilgili tüm yazışmaları gerçekleştirmekteydi. Bu sınıfa mensup olan kişiler dönemin yaygın eğitim kurumları olan medreselerden mezun olan ya da okuma-yazma konusunda yeterliliği olan kişiler arasından seçilmekteydi. Bürokrasiye adım atan kişiler kendilerini geliştirmek için takviye dersler alarak zaman içinde daha üst mevkilere gelebilmekteydi. Başlangıçta bu görevlere Müslüman kökenliler tercih edilmekte ve aileden aynı görevde bulunmuş olanların yakınları tercih edilmekteyse de, zamanla Hıristiyan kökenli kişiler de tercih edilmeye başlanmıştır. Kişilerin tercih edilmesinde ilmi ve kültürel bilgiye sahip olmalarının yanı sıra güzel yazı yazmaları da önemliydi (Yediyıldız, 1994: 463-465).

Kalemîye sınıfının gelişmesi divan ve mali işlerle ilgili bürolarda ayrımın yapılarak uzmanlaşmanın sağlanması ile birlikte Kanuni Sultan Süleyman döneminde olmuştur. Kalemîye üyelerinin bir sınıf olarak adlandırılması ise XVI. yüzyıl sonrasında gerçekleşmiş ve işlerin nitelikli kişiler tarafından yapılması gerektiği için devlet kademelerinde ön plana çıkmaları sağlanmıştır. XVIII. yüzyılda hemen her kademe de bulunan kalemîye sınıfı üyeleri, nitelikli işgücü olmanın verdiği avantajla yönetici grubunda önemli yer teşkil etmeye başlamıştır. Devletin yazışma kültürünün oluşmasında, gerekli tüm araç ve gereçlerin temin edilmesinde, tarihi çerçevede gerçekleşen tüm olayların yazılı hale getirilerek tarihe mal edilmesinde kalemîye mensupları önemli rol oynamışlardır (İpşirli, 2006: 248-249).

Kalemîye sınıfı üyeleri devletin yönetim işlerinin görüldüğü tüm bürolarda istihdam edilmekle birlikte en önemli üyeleri arasında nişancı, defterdar ve reisülküttap bulunmaktadır. Nişancının en önemli görevi padişah fermanlarına tuğra çekmek olup, bunun yanında fermanların hazır edilmesi ve önemli fermanların bizzat kaleme alınması, örfi kuralların şer'i kurallarla uyumunun sağlanarak hazırlanması ve değiştirilmesi, devlete şikâyet için gelen dilekçelerin tanzimini yapmak, defterdarlar tarafından hazırlanan evrakların kontrolünü yapmak bulunmaktadır. Nişancının ayrıca devlete ait arazilerin kayıtlarının tutulması ve gerekli düzeltmelerin yapılması (Pamir, 2010: 701-702) ile belli bir dönem padişaha gelen mektupların tercüme edilerek padişaha sunulması ve padişah mektuplarının yazılması da görevleri arasındadır (Gökbilgin, 1940: 301).

Kalemîye sınıfının diğeri bir önemli üyesi de devletin mali işlerinin tespit, tayin ve takibini yapan ve divan-ı hümayun üyesi olan defterdardır. Günümüz devletlerinde maliye bakanlarıyla aynı görevleri yapan defterdarların; devletin bünyesinde olan malların alınıp satılması, yılda bir defa ekonomik gelir ve giderler hakkında padişaha bilgi sunulması, 16. yüzyıldan itibaren mukataa gelirlerinin düzenli olarak tahsili ve divan toplantıları sonrasında maliye ile ilgili defterlerin mühürlenmesi gibi görevleri bulunmaktadır (Mert, 2020: 197-201).

Divan-ı hümayunun doğal üyesi olmayıp nişancıya bağlı olan reisülküttap, devletin özellikle dışişleriyle ilgili yazışma ve görüşme görevlerini takip eden ve divandaki yazışma işlerini yerine getiren personellere kâtiplerin başı sıfatıyla başkanlık eden kalemîye sınıfının önemli üyelerindedir. Bunların yanında reisülküttap divanda

hazırlanan fermanların kontrolünü yapmak, divan toplantılarında görüşülecek konularla ilgili hazırlanan özetleri okumak, merkezi idarenin almış olduğu tayin kararlarını ilgili defterlere işlemek, tahsis edilmiş olan zeamet türündeki toprakların beratlarını yazmak gibi görevleri vardır. XVIII. yüzyılda diplomasiye duyulan ihtiyacın artması nedeniyle önemi artan reisülküttaplık, Sultan II. Mahmut döneminde devletin yeniden yapılandırılması nedeniyle gerçekleştirilen idari reformlar çerçevesinde 1836 yılında kaldırılarak yerine Umur-u Hariciye Nezareti (Dışişleri Bakanlığı) kurulmuştur. Sonuç olarak kalemiye sınıfı devletin daha çok resmi yazışmalarını yürüten, devlete ait tüm varlıkların gelir ve giderlerinin tahsil ve takibini yaparak mali faaliyetlerini gerçekleştiren, özellikle diplomasiinin geliştiği dönemlerde diplomatik alanda faaliyet gerçekleştiren sınıftır.

3.1.3. Seyfiye Sınıfı

Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıftan biri olan seyfiye sınıfı, Osmanlı bürokrasisindeki askeri kökenlileri temsil etmektedir. Seyfiye sınıfının temel ve en önemli görevi ülke topraklarına yönelik içeriden ve dışarıdan gelebilecek tüm isyan ve saldırılara karşı padişah ve ailesini, payitahtı, ülkenin birliğini korumaktır. Bu sınıfın mensupları arasında padişah, vezir-i azam, kaptan-ı derya, yeniçeri ağaları, vezirler, beylerbeyleri, sancakbeyleri, subaşilar bulunmaktadır.

Vezir-i Azam (Sadrazam), parlamenter sistemdeki başbakana eş pozisyona karşılık gelmektedir. Devletin idari anlamda padişahтан sonraki en yetkili makama sahip kişisi olan sadrazam, padişah vekili olarak en yüksek rütbeli kamu görevlisidir. Osmanlı Devleti'nde kuruluş dönemlerinin ilk yıllarında padişaha yardımcı olmak üzere tek vezir görevliyken, I. Murat Devrinde vezir sayısının artması sonucu aralarından bir tanesi "Baş Vezir" olarak atanmıştır. Fatih döneminde "Sadrazam" olarak ifade edilen "Vezir-i Azamlık" makamı, Sultan II. Mahmut döneminden itibaren "Başvekillik" olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Kaşıkçı, 2015: 112).

Vezir-i Azam padişahın fermanı ile göreve başlamakta, makamın faaliyet alanına ilişkin tüm görev ve yetkileri kendisine bildirilmektedir. Başlıca yetki ve görevi padişahın mutlak vekili konumunda olması nedeniyle idari alana dönük olanlardır. Fatih dönemiyle birlikte devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı yer olan divan-ı hümayuna da başkanlık etmeye başlayan sadrazamın bu tarihten itibaren etkinliği artırmıştır. Ayrıca XV. yüzyıldan itibaren orduyla sefere çıkan Vezir-i Azamlar askeri işlerle de ilgilenmeye başlamışlar, zaman içinde orduyu Serdar-ı Ekrem unvanıyla komuta etmişlerdir (Kaşıkçı, 2015: 113-115).

Vezir-i Azam dışında padişahтан sonra devlet işlerinde her biri farklı alanlarda görev yapan ve Kubbealtı Vezirleri diye adlandırılan Divan-ı Hümayun üyesi kişiler bulunmaktadır. Padişah ve Vezir-i Azam tarafından seçilen vezirler görevleriyle ilgili konularda Vezir-i Azama bağlı olarak çalışmaktadırlar. XVII. yüzyıldan itibaren Divan-ı Hümayun üyesi olan kaptan-ı derya, defterdar ve nişancılar da vezirlik makamına yükseltelen kişiler arasında yer almışlardır. Kubbealtı vezirleri savaş esnasında orduda görev almakta, padişaha ilgili konularda bilgi vermekte ve danışmanlık faaliyeti yürütmektedir (Bardakçı, 2018: 301-310).

Seyfiye sınıfının bir diğer önemli üyesi olan kaptan-ı derya donanmanın güçlü ve hazır bulundurulmasından sorumlu, deniz aşırı toprakları yönetme yetkisini elinde bulunduran ve Divan-ı Hümayun üyesi olan kişidir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişi ve denize kıyısı olan beylikleri topraklarına katması sonucu ortaya çıkan kaptan-ı derya unvanına sahip kişilerin tersaneleri belirlenen kurallara uygun olarak düzenlemek, padişah ve sadrazamların denetimlerinde teşrifat kurallarını uygulamak gibi görevleri de yer almaktaydı. Bu kurum 1867 yılında Bahriye Nezareti'nin kurulmasıyla kaldırılmıştır (Pamir, 2004: 39-54). Bu sınıfın en önemli üyelerinden biri de yeniçeri ağalarıdır. Yeniçeri Ağaları İstanbul'un asayişinden ve yeniçerilerin eğitim ve teftişinden sorumlu olup, vezir rütbesine sahiplerse Divan-ı Hümayun (dilimiz.gen.tr, 2019) toplantılarına da katılabilmekteydi.

Sonuç olarak seyfiye sınıfı Osmanlı Devleti'nde askeri gücün şekillenmesinde görev alan ve savaşlarda padişah ile birlikte ya da padişahın yokluğunda orduyu komuta eden kişilerden oluşmaktaydı. Kara ve deniz unsurlarının yönetimini oluşturan bu sınıf, savaş zamanı dışında buldukları bölgelerin asayişini de sağlamaktaydı.

3.1.4. Mülkiye Sınıfı

Osmanlı Devleti'nde klasik dönem ile bu dönemden Tanzimat Fermanı'na kadar geçen sürede yönetici sınıf ilmiye, kalemiye ve seyfiye olmak üzere üçlü bir yapıdan oluşmaktaydı. Devletin askeri alan başta olmak üzere kimi alanlarda Batının gerisinde kaldığını görmesiyle başlayan reform çalışmaları, Batının örnek alınmasıyla devam etmiştir. Askeri yenilgilerin getirdiği siyasi başarısızlıklar, ekonomik kayıplar ve devlet teşkilatındaki bozulmalar devletin teşkilat yapısında değişimlerin yapılmasını gerekli kılmıştır.

II. Mahmut Dönemi'nde ayrı bir sınıf olan mülkiye, Tanzimat ile başlayan batılılaşmaya dönük fikrîsel çalışmaların ve reform düşüncelerinin devlet teşkilatında uygulamaya dönüştürülmesinde ve taşraya aktarılmasında gerekli olan idari yöneticilerin yetişmesini sağlamak ihtiyacından doğmuştur. Vilayetlerin yeni çıkarılan yasalara göre yönetilmesini sağlamak, bilgi ve kültür yönünden yeterliliği olan kişileri yetiştirmek amacıyla daha önceki yıllarda faaliyet gösteren Enderun Mektebi yerine 1859 yılında Mekteb-i Mülkiye açılmıştır (Akpolat, 2010: 109-111).

Mülkiye sınıfı Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma ve modernleşme süreci içerisinde değişim ve dönüşümün ortaya çıkardığı bir sonuç olup, mevcut yönetici sınıfların yeni mevzuatlara göre şekillenmesiyle oluşmuştur. Osmanlı Devleti taşrada ve merkezi idarede her alanda yeterliliği olan modern bir idareci sınıfı oluşturmayı amaçlamış, aynı zamanda bu sınıfın batıdaki gelişimleri dikkate alan ve yönetim sürecine aktararak devleti içinde bulunulan sıkıntılı süreçten çıkarması beklenmiştir.

3.2. Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi-Siyaset İlişkisi

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol-İlhanlı hâkimiyeti altına girmesi ve devlet otoritesini kaybetmesi sonucu uç bölgelerinde bulunan beylikler zamanla bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu beyliklerden biri olan Osmanoğulları Beyliği, diğer beyliklerle kıyaslandığında daha küçük bir beylik olsa da zaman içerisinde en güçlü beylik olarak Anadolu'da siyasal birliği sağlamış ve topraklarını Rumeli-Balkanlar yönünde de genişletmeyi başarmıştır. Küçük bir beylikten kısa zamanda devletleşmeyi oradan da cihan devleti olmayı başarmasının altında Osmanlıların kurumsal anlamda güçlü ve örgütlü bir sistemlerinin olması yatmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kurumsal anlamda örgütlenmeye başlaması Orhan Bey ve I. Murat dönemlerinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde eğitim, askeri, adli alanlar başta olmak üzere sistemli bir yapılanmaya gidildiğini söylemek mümkündür.

Bürokratik mekanizmanın devlet sistemi içerisinde yer almaya başladığı ilk dönemlerde bürokratların devlet sistemini elinde bulunduran padişah ve hanedan karşısında etkileri bulunmamakta, bürokratlar padişaha tamamen bağlı ve "kul sistemi" olarak ifade edilen toplumdan ayrılmış şekilde bulunmaktadır (Güler, 2014: 312). Bürokrasinin ve bürokratların etki alanlarının zamanla genişlemesi, etkinlik kazanmalarını da beraberinde getirmiştir. Klasik dönem olarak ifade edilen kuruluş ve yükselme dönemleri sonrasında devlet sisteminin işleyişinde meydana gelen sıkıntılar bürokrasiye de yansımış ve bozulmaları beraberinde getirmiştir. Bozulan devlet sistemine işlerliğin yeniden kazandırılması için Batıda yaşanan gelişmelerden etkilenilerek reform çalışmaları yürütülmüş ve bürokraside reforma gidilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde bürokrasi ile siyaset kurumları arasında yaşanan ilişkileri genel olarak Tanzimat Fermanı öncesi ve Meşrutiyet dönemlerini de içine alan Tanzimat sonrası olmak üzere iki temel başlık altında toplamak mümkündür. Aşağıda bu dönemler zarfında yürütme gücünü elinde bulundurup uygulatan ve siyaset kurumunun talimatlarını uygulamakla mükellef bürokrasi kurumu arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır.

3.2.1. Tanzimat Dönemi Öncesi Bürokrasi-Siyaset İlişkisi

Osmanlı Devleti'nin beylik, devletleşme, cihan devleti olma ile sistemsel sıkıntıların baş gösterdiği Tanzimat'a kadar olan süreçteki klasik dönemde yönetim sisteminde görev alanlar padişahın kulu ve hizmetkârı olarak ifade edilmekte; ancak bu dönemden itibaren kamu görevlisi ve hizmetlisi olarak adlandırılmaktadır (Heper, 2006: 90). Devletin egemenlik ve yönetim anlayışı "mülk devlet" şeklinde olduğundan Osmanlı Devleti padişahlarının mutlak otoritelerini kurmaları ve somut olarak gerçekleştirmeleri kolay bir şekilde gerçekleşmekteydi. Bu anlayış yönetme yetkisinin verildiği kişilere alacağı karar ve gerçekleştireceği işlemlerde geniş takdir hakkı ve her alana müdahale etme yetkisi vermekte, aynı zamanda sorumluluğu ortadan kaldırmaktaydı (Akgün, 1999: 38).

Kuruluş yıllarında sade ve basit olarak örgütlenen Osmanlı bürokrasisi, Fatih Sultan Mehmet dönemiyle birlikte merkezi idarenin örgütlenmesine önem verilerek güçlü bir yapının kurulmaya ve bürokratik oluşumların da etkinlik kazanmaya başladığı bir devlet haline gelmeye başlamıştır. Bu dönemde devlet işleri padişahın bulunduğu saray, mali işlerin yürütülmesinde olduğu defterdarlık ve sadrazamın işlerini yürüttüğü Bab-ı âli olmak üzere üç yerde gerçekleştirilmekteydi (Tezel, 1986: 22). Bürokratik mekanizmayı oluşturan ve devlet görevlisi olarak iş görenler bu alanlardan birinde kamu hizmeti vermekteydi. Osmanlı Devleti'nin bürokratik örgütlenmesine bakıldığında payitahtı (başkenti) içine alan merkezi yönetim ile merkeze tam anlamıyla bağlı olan ve merkezden atanan kişilerce yönetilen taşra yönetimleri olmak üzere ikili bir yapı bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetiminde en etkin unsurun padişah olduğunu, padişaha devlet işlerinde bir nevi danışma organı niteliğinde divan-ı hümayunun eşlik ettiğini söylemek mümkündür.

Beylik döneminden itibaren kurumsal anlamda örgütlenmeye giden Osmanlılar, güçlü ve her alanda merkezi idarenin başı olan padişahın tek yetkili kişi olduğu tam merkeziyetçi yapıya Fatih Sultan Mehmet döneminde geçebilmiştir. Bu dönemde Anadolu'da yer alan beylikler genel olarak ortadan kaldırılırken, Avrupa kıtasında ele geçirilen bölgelerde de feodal otoriteyi ellerinde bulunduranların hâkimiyetlerine son verilerek merkeziyetçi yapı oluşturulmaktadır (Öztürk, 2017: 278). İstanbul'un fethiyle birlikte Anadolu ve Rumeli topraklarını birleştiren ve gücünü ispat eden Osmanlı Devleti, bu tarihten itibaren padişahın devlet otoritesi içerisinde tam anlamıyla söz sahibi olduğu merkez örgütü ile taşrada merkezin emrindeki beylerbeyinin başında bulunduğu eyalet sistemi ve yerinden yönetim yapısının bulunduğu ifade edilebilir.

Merkezi idarede mutlak otorite sahibi ve kararları tartışılmaya kapalı olan padişahın etkinliğini sağlayan en önemli araçlar; taşradaki tımar sistemiyle devletin tüm örgütsel yapısı içerisinde hareket edenlerin sadakatle bağlılığını temel alan kulluk sistemidir. Bununla birlikte padişahın vekili konumundaki Sadrazam, dini işlerde fetva mercii ve alınacak kararların İslam'a uygunluğunu denetleyen Şeyhülislam ile Divan-ı Hümayun etkinlik göstermektedir (Ergun ve Polatoğlu, 1992: 69). Eski Türk devlet geleneklerinde yer bulan yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiği inancı Osmanlı Devlet Sistemi'nde de karşılık bulmuş ve padişahın seçilmiş bir kişi olarak toplumu koruyan, birleştiren ve bir arada tutan görevinin bulunduğu inanılmaktadır. Padişahın en yetkili kişi konumundaki sadrazamın da vekil olması nedeniyle çok geniş yetkilere sahip olduğu bilinmektedir (Heper, 2006: 57).

Devletin büyümesi ve topraklarının genişlemesi sonucu bürokratik iş ve işlemler artmış, vezir sayısı artırılarak aralarından bir tanesi padişah tarafından en yetkili kişi konumuna getirilmiştir (Yalçındağ, 1970: 29-30). Vezir-i Azam, bürokratik hiyerarşide en üst basamakta yer almakla birlikte yürütme gücünün kullanılmasında da padişah dışında tek otorite konumunda bulunmaktadır (Seyitdanlıoğlu, 2006: 274). Merkezi yönetimdeki önemli görevlilerden biri de ulema sınıfında en üst mercide yer alan Şeyhülislam olup, devletin faaliyet alanlarında gerçekleştirilen iş ve işlemlerin İslami açıdan uygunluğunu denetleyerek bir nevi dini kontrol mekanizmasıdır. Padişahın yetkilendirmesi ile göreve başlayan Şeyhülislam; İslam şeriatını koruyan, yorumlayan ve dinin her daim ön planda tutulmasını sağlayan bir görevli olarak hareket etmiştir (Sencer, 1984a: 24-25).

Patrimonyal bürokrasi anlayışına dayalı Osmanlı bürokrasisi yönetene bu hakkın Tanrı tarafından verildiğine ve yönetilenler tarafından kabullenilmesine, aynı zamanda da yönetenin merhamet ve şefkatle tebaasına yaklaşım gösterdiği buna karşılık da yönetilenlerin yönetene sadakatle bağlı kaldığı bir bürokrasi türüdür. Osmanlı Devleti'nin XVI-XVIII. yüzyıllarında uygulanarak geniş kesimlerin yönetene itaat etmesini sağlayan ve aynı zamanda da buna meşru bir zemin hazırlayan bürokrasi anlayışıdır (Cangir, 1999: 66).

Osmanlı Devleti kuruluş yıllarından itibaren yürütme gücünün merkezde bulunan bey, sultan, padişah gibi unvanlara sahip kişilerde toplandığı merkeziyetçi yönetim anlayışına sahipti. Zaman içerisinde fetihlerle ele geçirilen alanların artmasıyla merkeze bağlı olmak ve vergilerini ödemek şartıyla eyaletler oluşturulmakta, bu eyaletler ise yerinden yönetime yakın bir şekilde buldukları alanda birtakım yönetsel hakları kullanabilmekteydi. Kuruluş ve yükselme dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin yönetim sistemi ile ilgili herhangi bir sorun oluşturacak durumun göz önüne alınmaması daha çok askeri olarak elde edilen başarılarla ve zengin bir hazineye sahip olunması gerekçesine dayanmaktaydı. Merkezde yönetim gücü padişah başta olmak üzere asker, din adamları ve bazı sivil bürokratlarda toplanmaktaydı (Heper, 1983: 296).

Osmanlı Devleti'nde idari alanda yaşanan sıkıntıların askeri ve ekonomik alanlarda da baş göstermesiyle yerel düzeyde işleyen, hem ekonomi hem de askeri anlamda katkısı olan tımar sistemini de bozarak ciddi anlamda kayıplara neden olmuştur. Sonuç olarak ise taşrada zengin durumdaki "eşraf" adı verilen kişiler o bölgelerde nüfuzlarını kullanarak söz sahibi olmuşlardır (Ortaylı, 2017: 80 81). Osmanlı Devleti'nde yaşanan sıkıntıların artması ve savaşların kaybedilmesinin getirdiği ağır kayıplar, yönetimi elinde bulunduran padişah ve üst düzeydeki bürokratların çıkış yolları aramasını gerektirmiştir. Padişah ve bürokratların amacı devletin içinde bulunduğu kötü gidişattan ve uğradığı kayıplardan nasıl kurtarılabilir (Ortaylı, 2017: 32).

Özellikle III. Selim ve II. Mahmut devletin geri kalmasının nedeni olarak Avrupa'nın yakaladığı teknolojik üstünlüklerin dikkate alınması gerekliliğine ağırlık vererek askeri alan başta olmak üzere idari, yargı, eğitim, adli alanlarda değişimin önü açılmaya çalışılmış ve yapılması planlanan daha büyük dönüşümler için alan kazanılmaya çalışılmıştır. Askeri alanda değişimin temel ve başlangıç olarak seçilmesinin nedeni, bu alandaki kazanımların diğer alanları doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyeceğinin düşünülmesidir. Devletin çöküşten

nasıl kurtarılacağı ve yeniden güçlü günlerine dönüp başarıların yeniden nasıl kazanılacağı gerçekleştirilmeye çalışılan reform hareketlerinin başlıca gerekçeleri arasında bulunmaktadır (Kahraman, 2008: 57-58).

III. Selim, yönetim gücünü ele aldıktan sonra önce devletin içinde bulunduğu durumu doğru ve net bir şekilde tespit için yerli ve yabancı pek çok farklı kişiden raporlar istemiştir. Padişahın amacı, devletin hangi alanlarda ve hangi nedenlerle geri kaldığını tespit ederek hangi hamlelerin yapılması gerekliliği ile ilgilidir. III. Selim'in bu hareketi hem yerli hem de yabancı kesimden raporlar isteyerek meşveret (danışma) sisteminin canlandırılmasını sağlayarak toplumun tüm kesimlerinin taleplerine ve fikirlerine siyasi anlamda değer verildiğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Padişahın katıldığı ve reform yapılacak alanların belirlendiği bu toplantılarda askeri, idari, yargı, diplomasi, adalet gibi pek çok alan gündemi oluşturmaktaydı. Bu toplantıların en önemli özelliklerinden biri de divana katılan tüm katılımcıların fikirlerini serbestçe ileri sürebilmesi ve monarşik yapıda olan yönetim tarzına aykırı olarak hür bir ortam olabilmesiydi (Tanör, 2008: 35-37).

Yeniçeri Ocağı'nın askeri alandaki başarısızlıklardan birebir sorumlu tutulması nedeniyle ilk iş ve alternatif olarak Nizam-ı Cedit adıyla bir ordu, bu ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla da İrad-ı Cedit adıyla hazine kurulmuştur. Avrupa'nın teknolojik ilerlemesi kabul edildiği için askeri düzenlemeler de ona göre yapılmaya çalışılmıştır. 1773'te Deniz Harp Okulu, 1792'de Kumbarahane, 1793'te Topçu Okulu'nu kurduran III. Selim askeri teknolojilerin orduya aktarılmasını sağlayarak devletin bu alanda yaşadığı olumsuzlukların önüne geçmeye çalışmıştır. Teknolojik anlamda yenilenme sırasında uzmanların Fransız kökenli olmaları sonucu Fransızca başta askeriye ve sonrasında ise eğitim alanında kendisini hissettirmiştir (Eryılmaz, 2010: 43-46).

Sultan III. Selim askeri alanın yanı sıra diplomasi alanında da önemli adımlar atmıştır. Osmanlı'nın ilk daimi elçilikleri önce 1793 yılında Londra'da, ardından Rusya, Avusturya ve Fransa'da açılarak Avrupa her anlamda yakın takibe alınmaya ve ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Yine idari sistemin düzenlenmesine yönelik eyaletlerin yönetimini elinde bulunduran vezirlerle ilgili Vüzerâ Kanunnamesi çıkarılmıştır. Burada amaç taşra yönetimini düzene koymak ve vezirlere görevleriyle ilgili teminat sağlamaktır (Eryılmaz, 2010: 43-45).

Reformist padişahlardan Sultan II. Mahmut, yapmak istediklerinin önünde en büyük engel olarak gördüğü Yeniçeri Ocağı'nı 1826 yılında ortadan kaldırmıştır. Bunun sonucu askeri güç unsuru siyasi güce tabi olmuş ve padişahın merkezi anlamdaki otoritesi artarak mutlak anlamda otorite sağlanmıştır (Tanör, 2008: 65-66). Devlet otoritesinin sağlanması ve merkezîyetçi yapının kurulması ile II. Mahmut modern anlamda bürokratik bir yapı oluşturmaya çalışmıştır. Bunu sağlayabilmek için de bakanlıkların kurulması, müsadere usulünün kaldırılması, bürokrat yetiştirmek için yeni eğitim kurumlarının açılması, memurların maaş ve özlük hakları için güvenilir bir sistem getirilmesi, karar ve danışma organlarının daimî ve modern anlamda kurulması sağlanmıştır. Dâhiliye, Hariciye ve Maliye Bakanlığı gibi bakanlıkların kurulmasıyla Divan-ı Hümayun ve sadrazamlıklar kaldırılmış, yetkiler ise baş vezir ve bakanlar arasında paylaştırılmıştır (Ergun, 2004: 72).

Sultan II. Mahmut devletin merkezîyetçi yapısının her alanda tam anlamıyla hissedilmesinin gerekli olduğunu ve kararların alınmasında danışmaya, istişareye önem verdiği için birtakım yeni karar alma organlarının kurulmasını sağlamıştır. Askeri, adli ve idari alanlarda Dar-ı Şura-yı Askeri, Meclis-i Vala-yı Ahkâm ı Adliye, Şura-yı Bab-ı ali kurulmuştur. Kurulan meclislerle devletin monarşik iradesi değişimlere uğramaya başlamış, padişah yetkilerinden bir kısmını bu organlara devrederek demokratikleşme yolunda önemli adımlar atmıştır. Devletin yönetme yetkisinde padişah üstünlüğü korunmakla birlikte yapılması gerekli iş ve işlemlerde akıl yoluyla birtakım değişim ve dönüşümlerin gerçekleştirilebileceği ön plana çıkmıştır (Tanör, 2008: 66-67).

II. Mahmut da III. Selim gibi devletin çöküşten kurtulabilmesinin önce askeri alanlarda yapılacak olan dönüşümlere bağlı olduğunu düşünmekteydi. Bu nedenle önce reform çabalarının önündeki engel olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını sağlamış, hemen ardından modern anlamda hizmet verecek ve bürokrasinin donanımlı kişilere emanet edilmesini sağlayacak olan eczacı, hekim, operatör gibi uzman kişileri yetiştirecek askeri tıp fakültesini açmıştır (Öztuna, 2006: 158). Askeri alanda başlayan reformlar daha sonra bürokrasinin diğer alanlarına da yayılmıştır. Tercüme Odası (1833), Mekteb-i Maarif-i Adliye (1838), Da'rül Maarif (1849), Mekteb-i Fünunu Mülkiye (1859), Mektebi Osmanî (Paris'te) ve Galatasaray Lisesi gibi eğitim kurumlarının açılmasıyla ilk kez dini kıstaslara dayanmayan ve sivil bürokratların yetiştirilerek devlet kadrolarında yer alması amaçlanmıştır (Sevil, 2005: 102-103).

II. Mahmut döneminde bakanlıkların kurulması ve görev alanlarının tanımlanması sonrasında bunların yanında danışma hizmeti vermeye yönelik çok sayıda meclis kurulmuştur. Bakanlıklar ve meclisler devletin merkez örgütünü oluşturmakta olup, modern anlamda ve merkezîyetçiliğe dayalı bir bürokrasi modeli arzulanmaktaydı

(Eryılmaz, 2010: 159-160). Müsadere usulünün kaldırılması sonrasında devlet kurumlarında görev alan memurların hem görev alanlarıyla hem de kişisel güvenliklerine yönelik özlük haklarını düzenleyen çalışmalarla memuriyet statü açısından önemli bir konuma yükselmiştir (Tanör, 2008: 68-69). Tanzimat Fermanına kadarki süreçte bürokraside görev verilen kişilere ve etkili olan gruplara bakıldığında Fatih dönemine kadar Türk kökenli devlet adamlarının, Ahilik teşkilatının ve önceki Türk devletlerinin referans alındığı görülürken; Fatih döneminde Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın görevinden azledilmesi sonrası başlayan süreçle birlikte devşirme kökenlilerin bürokraside etkinliği görülmektedir.

3.2.2. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Bürokrasi-Siyaset İlişkisi

Tanzimat, 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Hattı Hümayunun okunmasıyla başlayan ve 23 Aralık 1876 tarihinde I. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süreyi kapsayan döneme verilen isimdir. Bu dönem Türk toplumunun hemen her alanda değişimini ve dönüşümünü içermekte olup siyasi, iktisadi, idari ve sosyal yaşamında önemli bir farklılaşmayı beraberinde getirmiştir. Devletin içinde bulunduğu sıkıntıları gören ve bunların aşılması için uğraş veren Batıda yetişmiş yönetici elitleri Avrupa'nın örnek alınarak sorunların üstesinden gelinebileceğini düşünmekteydi (Eryılmaz, 2010: 92-97).

Tanzimat Fermanı devletin ve vatandaşların karşılaştığı önemli sorunların çözümü konusunda adımlar atılmasını içermekteydi. İdarede keyfiliklerin önlenmesi, gayrişahsî düzenleme ve işlemler yerine yasaların temel alınması, müsadere kaldırılması, kişilerin mal ve mülk edinerek tasarruf edebilmelerini temel alan bu dönem Osmanlı Devleti'nde ilk kez bürokratik grupların iktidara egemen olmalarını içeren dönem olarak göze çarpmaktadır. Reforma dayalı değişimler daha önceki dönemlerde başlamış olsa da, Osmanlı bürokrasisi padişahın mutlak otoritesi karşısında fermanın içeriğinde yer alan maddeler sayesinde belli bir güç merkezi haline gelmeye başlamıştır. Özellikle padişahın bürokratlara yönelik sürgün yetkisinin kaldırılması, rütbelerin bürokratlardan alınması ve müsadere uygulamalarının kaldırılmış olması önem arz etmektedir.

Tanzimat Dönemi öncesi devletin güçlü olduğu dönemlere tekrar dönebilme amacıyla başlayan reform hareketleri padişahlara bağlı yürümekteydi. Padişah değişimi ve padişahların yenileşme anlayışları birbirinden farklı olduğundan bu durum reformların kesintisiz ve birbirine bağlı olarak sürdürülmesini imkânsız hale getirmekteydi. Lale devriyle başlayan ve özellikle III. Selim, II. Mahmut dönemlerinde devam eden Avrupai tarzdaki reform çabaları devletin askeri alan başta olmak üzere merkezi anlamda güçlü hale getirilmesini sağlamaya yönelikti. Merkezileşmeye yönelik devlet kurumlarının tekrar tasarlanması, Tanzimat döneminde zirveye ulaşmış ve aynı zamanda devlet hukuki bir nitelik kazanmıştır. Ortaylı Tanzimat ile başlayan dönemi, "Tanzimat hareketi devleti ileriye götüren ve çığır açan bir rol oynamıştır" şeklinde belirtmektedir (Ortaylı, 2017: 36 141).

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, siyasi ve sosyal alanlarda ilk kez düzenlemelerin gerçekleştirilmesini sağlayarak Müslümanların gayrimüslimlerden üstün olma durumunu ortadan kaldırmaktaydı. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ise toplumu meydana getiren herkesi Osmanlı çatısı altında birleştirmeyi amaçlamaktaydı (Mardin, 1991: 14). Avrupa hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip Namık Kemal, Mustafa Fazıl Paşa, Mehmet Bey gibi aydın kişiler gayrimüslimlerin Müslümanlarla aynı haklara sahip olmasını eleştirmişlerdir. Bu durumu devletin dağılmasına neden olacak etken olarak gördükleri için teşkilatlanarak Genç Osmanlılar Cemiyetini kurmuşlardır. Tanzimat Fermanı ile başlayan çağdaşlaşma döneminde düşüncelerini açık bir şekilde ifade etme fırsatı bulan bu cemiyetin üyeleri devletin eski ihtişamlı günlere dönebilmesi için her alanda İslami kaynakların referans alınmasını, aynı zamanda halife unvanı taşıyan padişahın devletin başında olmasını ve adaletli bir idari sistemi savunmaktadır (Özcan, 1992: 50). Ortaylı'ya göre (2001: 18) Genç Osmanlılar, fikri açıdan anayasalı liberal sistemi savunurken aynı zamanda çağdaş yapıya uygunluk taşıyan İslamcılığa, Türkçülüğe ve bazen de sosyalizmin kimi unsurlarını içeren rengârenk bir görüntü ortaya koymaktaydı.

İlk siyasi örgütlenme olan Genç Osmanlılar, kendi çıkarlarını devletin çıkarlarının önünde tutarak devleti kamu politikaları noktasında sürekli eleştirip zayıflamasına neden olan ve baskı altına almayı amaçlayan nitelik taşımaktaydı (Ahmad, 1995: 42). Devletin hemen her alanda geri kaldığının kabullenilmesi sonucunda kendisini devlete karşı sorumlu hisseden ve devletin içinde bulunduğu durumdan kurtulmasını savunan kişilerden oluşan Genç Osmanlılar, 1876 yılına gelindiğinde devletin dağılmaktan anayasal sisteme geçmeyle mümkün görmekteydi (Zürcher, 2007: 187; Çetinsaya, 2001: 55). Genç veya sonraları Yeni (Jön) şeklinde isimler alan Osmanlılar demokrasi, parlamento ve anayasa kavramlarını İslam'ı referans alarak açıklamaya ve ispatlamaya çalışmakta, Millet Meclisi kavramını da kullanmaktaydı. Vatan ve hürriyet kavramlarına özel önem veren

cemiyet, devletin işlerine yabancı müdahalesinin önlenmesi için de anayasanın hayata geçirilmesi ve milli bir temsil organının kurulması gerektiğini belirtmektedir (Karal, 1988: 327).

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan dönem, devletin merkeziyetçi anlayışının güçlendirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktaydı. Yönetim kademesinin üst kesiminde yer alan kişiler bürokratik gücün kendilerinde toplanmasını, padişahın yetkilerinin azaltılmasını, yerel anlamda etkin otoritelerin olmaması gerektiğini ve tüm gücün bürokraside toplanmasıyla devletin güçlü bir hale geleceğini öngörmekteydi (Tataroğlu, 1997: 60-61).

Tanzimat Dönemiyle birlikte devletin sosyal alanlar başta olmak üzere görev ve fonksiyonlarında gözle görülür artış olmuştur. Tanzimat bürokratları devletin görev alanlarında yaşanan artışları kendilerinin ön plana çıkmasını sağlayacak şekilde düşündüklerinden şer'i ve örfi düzenlemelerden öncelikle kendi mal ve can güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır. Yasal anlamda yetkilerle donatılan bürokratlar devletin merkezi idaresinin güçlenmesinin kendilerine sağlamasını bekledikleri tüm etkenlerden faydalanarak devlete hâkim olarak iktidarı elde etmeyi amaçlamıştır (Eryılmaz, 2010: 108). Osmanlı Devleti'nde bürokrat olarak görev alanların Tanzimat Dönemine kadar padişahın mutlak otoritesine bağlı olduklarından istenildiği takdirde görevden azilleri, sürgünleri ve hatta bazen de idam edilerek hayatlarına son verilmeleri mümkün olabilmekteydi. Bu dönemle birlikte bürokratlar yasal güvencelere kavuşturulmuş ancak rüşvet ve yolsuzluklar artmıştır (Kaynar, 1991: 295-313).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından köklü reform çalışmalarının uygulanmaya başlandığı Tanzimat Dönemine kadar idari sistemi, mutlak monarşiye dayalı ve padişah merkezli bir görünüm sergilemiştir. Devletin tüm gücünü tek elde toplayan padişahın yürütme gücünü paylaştığı bir bürokrat grubu olmamıştır. II. Mahmut döneminde başlayan bakanlık örgütlenmeleri Tanzimat ile beraber fonksiyonel anlamda gelişmeye devam etmiş, kendisine ilgili konularda danışmanlık veren meclisler kurulmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nin merkezi idare örgütlenmesi bakanlık ve meclislerden teşekkül, tüm alanlarda etkinliği bulunan bürokrasinin ön planda yer aldığı merkeziyetçi bir hükümet modeli haline almıştır (Eryılmaz, 2010: 156).

Tanzimat Döneminde idari alanda atılacak adımların hazırlanması ve uygulanmasında görev alacak meclisler kurularak bir anlamda parlamenter yönetim anlayışına giden yoldaki taşlar döşenmeye başlamıştır. İdari düzenlemelerden nizamname ve kararname hazırlanması ile temyizinde görevli meclisler bürokratik kesimin gücünün daha da artmasını sağlamıştır. Meclis-i Ali-i Tanzimat yüksek dereceli bürokratların yer aldığı dönemin en önemli ve fonksiyonel meclislerinden olup, tüm nizamnameleri hazırlamak, hükümete sunmakla görevliydi. Hükümet ise bunları onaylama ve yayınlama mercii durumundaydı (Ortaylı, 2017: 116).

Tanzimat Döneminin mimarlarından Mustafa Reşit Paşa ve ileri gelenler, padişahın yürütme gücünün kullanımına yönelik yetkilerinin azaltılmasını ve bürokrasiye verilmesini istemekteydi. Devletin eski dönemlerdeki gücüne kavuşabilmesinin merkezi yapının güçlendirilmesine bağlı olduğunu düşünen bürokratlar iktisadi, toplumsal ve siyasi alanlarda yetkinin yerel otoritelerce paylaşılmadan merkezde toplanmasını ve sonuç olarak bürokratik-merkeziyetçi bir idari yapının kurulmasını hedeflemekteydi (İnalçık, 1965: 133). Tanzimat bürokratları devletin idari alanında etkin olmanın yanı sıra özellikle eğitim ve adalet alanında etkin olan ulema ve kadıların yetkilerinin de kısıtlanmasını sağlayarak bürokrasiye verilmesini sağlamışlardır. Böylece devlet yönetiminde yer alan kadıların adli görevlerinin dışına çıkmaları önlenirken ulemaların da eğitimdeki tekellerine son verilmiştir. Sonuç olarak padişahın siyasi olarak etkinliğini sürdürdüğü devlet idaresindeki güç, bürokrat merkezli oluşuma geçmiştir (Eryılmaz, 2010: 158).

Devlet idaresindeki gücün zaman içinde yapılan reformlarla birlikte padişah merkezli tekil idareden alınarak bürokrat grubunun (Bab-ı Ali'nin) eline geçmesi, reform karşıtlığını da beraberinde getirmiştir. Padişah ve ailesi, ulema ve seraskerlik mensupları iktidarın kendilerine vermiş olduğu nimetleri kaybetme tehlikesi içerisine girdiklerinden zamanla belirli konularda ittifak ederek reformlara direnç göstermişlerdir. Bab-ı Hümayun, Bab-ı Meşihat ve Bab-ı Serasker adı verilen bu gruplar reform öncüsü Tanzimat bürokrat ve yöneticilerine karşı reformlara dayalı tepkilerini ortaya koymuşlarsa da bir kazanç elde edememişlerdir (Shaw and Shaw, 1983: 102).

Morstein Marx'a göre Tanzimat dönemindeki çağdaşlaşma süreci içerisinde bürokrasinin idari konumu fonksiyonel olarak değerlendirildiğinde "statü elit" konumundan "işlevsel elit" konumuna geçtiğini vurgulamaktadır. "Statü elit" kavramında bürokratlar bürokrasinin birçok fonksiyonunu bir arada gerçekleştirmeye çalışmakta, mali ve idari söz sahibi olduklarından hem toplumsal hem de yönetim açısından değerlendirildiğinde saygınlık bakımından önemli bir konumda görülmektedir (Marx, 1963: 57).

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilerek yürürlüğe giren Tanzimat Fermanı ile başlayan dönem, 23 Aralık 1876 tarihinde II. Abdülhamit tarafından ilan edilen I. Meşrutiyet'e kadar devam etmiştir. 1876 tarihinde yürürlüğe giren Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasası iki meclisli bir yapıya dayanmakta, seçilmiş üyelerden oluşan Mebusan Meclisi ve atamayla işbaşına gelen Ayan Meclisi şeklinde bölümlendirilmiştir. Bu dönemde seçimle gelen Mebusan Meclisinin yetkileri arasında hükümeti düşürme yetkisi bulunmamakla birlikte, padişahın meclisi feshetme yetkisi ve kanunlarla ilgili onay hakkı bulunmaktadır. Bu dönemde padişahın mutlak yetkisinin devam ettiğini ve son sözün padişaha olduğunu söylemek mümkündür (Öztürk, 1993: 40).

Tanzimat dönemi ve I. Meşrutiyet'in ilanından meclisin feshine kadar geçen sürede devletin idari gücü bürokratlara kaymışsa da, meclisin feshiyle birlikte bu güç tekrar padişaha geçmiştir. Tanzimat dönemi boyunca devletin yönetiminde tamamen etkinlik kazanan üst bürokrasi grubu, siyasi otorite olarak kabul edilen ve devletin kuruluşundan bugüne kadar mutlak güç sahibi olan padişahı (Abdülaziz'in yerine V. Murat, V. Murat'ın yerine II. Abdülhamit) belirlemeye kadar varan etkinlik kazanmıştı (Shaw and Shaw, 1983: 206-210).

Yönetimin tek elde toplandığı ve paylaşılmadığı, kararların hızlı alınarak uygulamaya konulduğu bir idari sistem kurmak isteyen II. Abdülhamit, Tanzimat Döneminde kamu politikalarının belirlenmesinde etkili Sadrazam ve bakanların yetkilerini kendinde toplayarak bu makamlardakilerin yürütme gücünün kullanılmasındaki yön verici uygulamalarını ortadan kaldırmıştır. II. Abdülhamit, bürokratların etkinlik kurmalarını engellemek için hafiye ve rapor uygulamaları, sürekli yer değiştirme yöntemlerini hayata geçirmiştir (Shaw and Shaw, 1983: 263-270).

II. Abdülhamit, Tanzimat Döneminde bürokratların idari güç olarak elde ettiği yetkileri kendinde toplayarak hem bürokratik egemenliğe darbe vurmuş hem de halkın talep ve beklentilerinin neler olduğuna yönelik bilgiyi kurduğu haber alma sistemiyle öğrenerek hizmet anlamında istenilenleri verebilmiştir. Bu dönemde kurulan ve faaliyetlerine başlayan okullarla ihtiyaç duyulan subay, doktor, eğitmen başta olmak üzere hemen her alanda nitelik olarak iyi yetişmiş insan gücüne ulaşılabilmektedir. Bürokrasinin etkinlik kurduğu Tanzimat Döneminde idari sistemin yürütücü gücü padişahın Bab-ı Ali bürokratları adı verilen kişilere geçmekteyken, 1878 yılından itibaren II. Abdülhamit'in iktidarında tekrar padişaha geçmiştir. Tanzimat Döneminde iktidarı kullanan bürokratları denetleyecek makam yine bürokrasi iken, I. Meşrutiyet döneminde bürokratlar padişah tarafından bizzat denetlenme durumuyla karşı karşıya kalmışlardır.

1876 yılında Anayasanın kabul edilmesi ve Mebusan Meclisi'nin açılmasıyla devletin yönetim biçimi monarşiden meşrutî monarşiye geçmiştir. Temel hak ve özgürlükler anayasal güvenceye kavuşturulurken, padişahın hukuki olarak devlet idaresinde yürüttüğü iş ve işlemlerdeki konumu sorumsuz olarak kabul edilmekteydi. Böylece padişahın devlet idaresindeki durumu bir anlamda anayasa ile tescil edilmekteydi (Aykaç, 1997: 154). Anayasada padişahın yasama ve yürütme alanlarındaki görevlerine bakıldığında oldukça geniş yetkiye sahip olduğu görülmektedir. Padişah Anayasanın 7. maddesinde belirtildiği üzere yürütme organında görev alacak kişileri atama ve gerektiğinde görevden almaya, meclisi toplantıya çağırma ve feshetme hakkına sahip olup, bakanların sorumlu olduğu tek makam olarak yine öne çıkmaktadır. Yine Anayasanın 113. Maddesine göre padişah tarafından ihtiyaç duyulduğunda olağanüstü hâl ilan etme ve belirli kişileri sürgüne gönderme yetkisi de bulunmaktadır (Shaw and Shaw, 1983: 220). Mebusan Meclisinde bir konunun görüşülebilmesi için padişahın izni gerekli olup, bir kanunun kabulü ve yürürlüğe girebilmesi için üyeleri padişah tarafından atanan Ayan Meclisinin de kabulü ve son olarak padişahın onayı gerekmektedir (Sencer, 1984b: 58).

II. Abdülhamit devletin işlerliği konusunda yetkilerin hemen hemen tümünü kendi uhdesinde toplamış olmakla birlikte, bu işlerliği sağlayabilmek bürokrasinin yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur. Merkezi idarede bürokratların söz hakları azaltılmış ve padişah belirleyici konumda bulunmasına rağmen bürokratik sistem güçlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Devletin içinde bulunduğu sıkıntılı süreçten ve sorunlar sarmalından kurtulması için geçmiş dönemlerde eğitim, yönetim, ekonomi, askeri ve diğer alanlarda başlatılan reform çabaları bu dönemde devam ettirilerek tamamlanması sağlanmıştır (Lewis, 1984: 177). II. Abdülhamit devletin yönetimi noktasında idari gücün paylaşılmasını merkezi otoritenin etkinliğini olumsuz anlamda etkileyeceğini düşündüğünden parlamento yerine kendisine askeri, idari, siyasi, dini konularda danışmanlık hizmeti verebilecek komitelerden faydalanma yolunu tercih etmiştir (Tataroğlu, 1997: 64-65).

Osmanlı Devleti'nde ilk siyasi örgütlenme olarak ortaya çıkan Yeni Osmanlılar, modern akımlardan son dönemde gelişen liberalizm ve İslamcılık gibi ideolojilere kaynaklık ettiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) doğuşuna da öncülük etmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Yeni Osmanlılar örgütünde bulunmuş

kişilerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde de bulunması ve İTC'nin teşkilatlanmasında önemli rol üstlenmeleridir (Mardin, 1996: 31). Kurucuları arasında İshak Sükûti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mehmed Reşid ve Hikmet Emin isimli kişiler olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk nüveleri 1889 yılında Askeri Tıbbiye Mektebi'nde kurulan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti (Osmanlı Birliği) ile oluşmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası (İTF), Aydınlanma ve Fransız Devrimi geleneklerine sıkı sıkıya bağlanarak, pozitivistten ve Büchnerci bir maddecilikle karışık, popüler bir düşünceden ilham almıştır. Zürcher (2003: 303)'e göre; İTF'nin kurulmasında rol alan Jön Türkler çağdaş eğitim almış bürokrat ve asker kökenli kişilerden oluşan bir topluluktur. Bu topluluk devleti ve sosyal yapıyı gün geçtikçe etkisi daha da artan milliyetçi düşüncelere göre modernleştirmeyi ve güçlendirmeyi istemiş, bu gerekçelerle de 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanını sağlamışlardır. II. Abdülhamit'in 1908 yılında tahttan indirilmesinin ardından 31 Mart Vakası ile idari sistemin gücünü ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti 1913 yılındaki Bab-ı Ali Baskını ile devlet yönetimine tamamen hâkim olmuştur. Bu dönemde kamusal alanda özgürlükler artarken, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma, dernek kurma gibi alanlarda serbestlikler sağlanmıştır (Ahmad, 2010: 62).

I. Meşrutiyet Dönemi Kanun-i Esasi'nin ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla 23 Aralık 1876 tarihinde başlamış, II. Abdülhamit tarafından 1878 yılındaki Osmanlı- Rus Savaşı gerekçe gösterilerek meclisin kapatılmasıyla sona ermiştir. Parlamentoyu kapatan ve yetkilerini askıya alan II. Abdülhamit, devlet idaresindeki tüm yetkileri kendinde toplayarak "istibdat dönemi" olarak adlandırılan dönemi başlatmıştır. 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Kanun-i Esasi yürürlükte olsa da, işlevselliğinden uzak olduğu için Anayasada birtakım değişiklikler yapıldı. Anayasa değişiklikleriyle Osmanlı Devleti'nde ilk kez parlamenter sisteme geçilmiş, padişahın yetkileri kısıtlanmış, bakanlar sadrazam tarafından belirlenmeye başlamıştır (Aykaç, 1997: 159).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi boyunca etkinlik kuran bürokratlar grubu, I. Meşrutiyet döneminde padişahların seçilmesinde etkili olacak düzeye gelse de, 1878 yılında başlayan ve 1908 yılına kadar devam eden II. Abdülhamit dönemi boyunca siyasal anlamda etkinliklerini kaybetmişlerdir. Asker ve sivillerden oluşan bu bürokratlar, eski dönemdeki güçlerine kavuşabilmek için II. Abdülhamit'e muhalefet etmişlerdir. Bu gruplar 1908 yılından itibaren İTC ile hareket ederek devlet yönetiminde tekrar etkin olmuşlardır (Öztürk, 2017: 301-302).

31 Mart Vakası sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti devlet yönetiminde siyasal anlamda etkinlik kurmaya başlamış, 1913 yılında yapılan baskı ve sindirme politikalarının uygulandığı seçimlerle (sopalı seçimler) devlet yönetimini ele geçirmiştir. Burada önemli olan husus padişah seçiminde belirleyici gücün meclis ve bürokratlar olması ile ordunun siyasete karışarak devlet idaresine ortak olması durumlarıdır (Öztürk, 2017: 302-303). "Bab-ı Ali Baskını" sonrası siyasal iktidarı ele geçiren daha çok asker kökenli İTC mensupları ile yönetimdeki etkinlik orduya geçmiştir (Eryılmaz, 2004: 135-136). İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları iktidarlarını sağlamlaştırmak adına baskı, sindirme yöntemlerine başvurması nedeniyle eleştirdikleri II. Abdülhamit dönemi uygulamalarını kendileri de gerçekleştirerek eleştirilerin hedefi olmuşlardır. 1913 yılında Talat, Cemal ve Enver Paşaların öncülüğünde gerçekleşen ve "Bab-ı Ali Baskını" şeklinde ifade edilen olay neticesinde devlet yönetiminde etkin olan ancak daha çok arka planda işleri yürüten İTC bu olaydan sonra açıktan devlet idaresini ele geçirmiştir. Sadrazamların belirlenmesi ve devlet işlerinin görülmesi başta olmak üzere her alanda etkinlik kuran İttihat ve Terakki, devletin geleceğini direkt olarak ilgilendiren hayati olaylar da dâhil olmak üzere söz söyleme hakkına sahip olmuştur (Öztürk, 2017: 304-306).

II. Meşrutiyet Dönemi bürokrasi-siyaset ilişkilerini değerlendirilirse; 1878 yılında kapatılan meclisin 1908 yılında tekrar açılarak halkın parlamento aracılığıyla yönetime ortak edilmesi ve siyasal gücün padişahın tekelinden çıkarıldığı yetkilerinin bir kısmının azaltıldığı ve paylaşıldığı görülmüştür. Ancak 1909 yılında ordunun siyasete karışarak etkin bir güç olarak ortaya çıkması ve İTC mensuplarının da asker kökenli olması sonucu iktidarı ele geçirmesi şeffaf, hesap verebilir, demokratik ve hukuka dayalı bir idari yönetimin kurulmasının önündeki en büyük engel olmuştur. Bu dönemde bürokrasinin siyasal anlamda bir egemenliği söz konusudur. Ancak bu durumun Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunlar sarmalının içinden çıkmasına yardımcı olmaktan çok uzak ve hatta işleri daha da karmaşıklaştıran bir durum oluşturduğunu söylemek mümkündür.

4. TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE BÜROKRASI-SİYASET İLİŞKİSİ

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle başlayan ve işgal durumuyla devam eden süreç, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının Anadolu'da başlattıkları bağımsızlık hareketi sonucu değişime uğramış, bu

durum yurdun dört bir yanında kabul görek yeni devletin temelleri Ankara'da atılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurumsal yapısı ve sistemini olağanüstü şartlardan olan savaş ortamında oluşturmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin bakiyesi ve bulunduğu topraklar üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, idari sistem başta olmak üzere merkeziyetçi yapılanma, ekonomi ve siyasal alanlardaki gelişmeler gibi birçok alanda geleneksel devlet kurumlarını belirli değişikliklerle kendi bünyesine devralmıştır. Ayrıca bürokrasi kurumuna ve bürokratlara ait pozitif ve negatif değerleri de devralarak bürokratik yapılanmasını gerçekleştirmiştir (Yalçındağ, 1987: 55).

Yeni Türk Devletinde siyaset ve bürokrasi ilişkileri dönemsel açılarından farklılık göstermektedir. Bu dönemlere bakacak olursak; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Tek Parti Dönemi, Demokrat Parti dönemi, 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e kadarki süreçte Darbeler arası dönem, 12 Eylül Askeri Darbesinden Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesine kadar geçen dönem siyaset-bürokrasi ilişkileri aşağıda ayrıntılarıyla birlikte ele alınmaktadır.

4.1. Tek Parti Hükümeti Döneminde Bürokrasi-Siyaset İlişkisi

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş felsefesi olarak kişisel egemenlik yerine milli egemenliği temel aldığından Osmanlı Devleti'nde var olan kurumların bazıları kapatılma yoluna gitmiş, bazıları ise dönüşüme uğramak zorunda kalmıştır. Milli egemenliği temel hedef olarak alan Atatürk ve arkadaşlarından oluşan yeni devletin yürütme gücü, Osmanlı'dan devralınan miras nedeniyle bürokraside görev almakta olan kimi bürokratların yeni devlete olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşmasına neden olmuştur. Bu yüzden yeni devletin temel değerlerini benimseyen ve kurumsal yapılanmalarını gerçekleştirecek bürokratlara gereksinim duyulmuştur (Heper, 1974: 101).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile Osmanlı'dan kalan ve padişaha aidiyet duygusu ile bağlı olan bürokratların yerine yeni devletin kuruluş felsefesine uygun hareket eden, reformları geliştirerek gerçekleştirecek, iktisadi kalkınmada rol alacak, devrimleri hem gerçekleştirecek hem de halka kabullendirme görevini yüklenecek bürokrasi grubu oluşturulmuştur. Devletin ilk dönemlerinde bürokratlar hukuki güvenceye kavuşmuş ve kuruluş yıllarında ön plana çıkarak gıpta ile bakılan sosyal statüye sahip olmuşlardır (Göküş, 1999: 68).

Cumhuriyetin ilk yıllarında idari kadrolarda işleri gerçekleştirecek nitelikli eleman yokluğu Osmanlı Devleti'nde görev almış bürokratların Anadolu'ya geçerek görev almalarıyla aşılmaya çalışılmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde görev alan üst düzey askerlerin %93'ü, bürokratların ise %82'si Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra geçmişte bu devlette görev alan kişilerdir (Özbudun, 1995: 8). Osmanlı Devleti ile karşılaştırıldığında Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yönetim biçimi açısından birbirine tamamen zıt olduğu ve yeni devlette görev alan bürokratlar yeni sistemle uyuşmadığı için yenilenmeye ihtiyaç duyulmuştur. Cumhuriyete bağlılığı esas alan yeni sistem bürokratları, devletin siyasal görevini gerçekleştirme ve koruma alanlarında rol oynamıştır. Bürokratların özellikle 1930'ların sonunda iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkasının devlet-parti bütünleşmesi sonucu etkinlikleri artmış; ancak işlevsel verimlilikleri düşmüştür (Heper, 1983: 298).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında bürokratik, toplumda saygın ve önemli bir konuma sahip olma şeklinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede bürokratların daha çok asker kökenli olması nedeniyle milli mücadelede görev almaları, iktidara sahip olmaları, Atatürk ilke ve inkılablarının savunulması ve halka benimsetilmesi aşamalarında görev almaları önemli etkenler olarak yer almaktadır. Savaş dönemi olması ve iş imkânlarının yetersizliği nedeniyle bürokrasinin getirisinin de iyi olması nedeniyle istihdam alanı olarak öne çıkması, bürokratları halkın nazarında daha da önemli konuma yükseltmiştir (Şaylan, 1974: 75).

Çoğunluğu asker kökenli olan ancak sivil kökenlilerin de yer aldığı yeni Türk Devletinin kuruluş döneminde yönetim gücünü elinde bulunduran bürokratlar, 1930'lu yıllara kadar ekonomi dışındaki alanlarda etkinlik kurmuştur. Bu tarihten itibaren uygulanmaya başlanan devletçilik politikası ile ekonomi alanında da belirleyici bir konum kazanmıştır (Şaylan, 1984: 301). Devletin idari, askeri, ekonomi alanlarında söz sahibi olan ve siyasi olarak rakipsiz konumda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), dünya konjonktüründe yaşanan gelişmeleri kendi lehine değerlendirmeyi bilmiştir. CHP devletin partisi olmaktan ziyade parti devleti şeklinde hareket ettiği için bürokraside görev alan hemen hemen tüm memurlar parti üyesi gibi hareket etmişlerdir (Karpat, 1967: 68).

Cumhuriyet Halk Partisi'nde genel sekreterlik görevine 1931 yılında başlayan Recep Peker ile CHP'nin devlet sistemi ve işleyişindeki ağırlığı daha da artmıştır. Cumhuriyetin altı ana prensibi olarak belirlenen ilkelerin 1935 yılında gerçekleştirilen parti kurultayında kabul edilmesi sonrasında parti ile devletin bütünleştiğini söylemek mümkündür. Bu yeni dönemle CHP'nin genel sekreterinin aynı zamanda içişleri bakanı olarak atandığı, il başkanı olarak görev yapan kişilerin de aynı zamanda vali olarak görev aldığı görülmektedir. Böylece devletin

partisi olarak görev alması beklenen CHP siyasi güç başta olmak üzere idari, askeri, ekonomi ve diğer alanlardaki gücün de sahibi olduğundan tüm yetkileri tekelinde toplayarak devleti adeta bir parti devletine dönüştürmüştür (Ahmad, 1995: 94).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruculuğunu üstlenen ve devletin örgütlenmesinde rol oynayan Mustafa Kemal Atatürk'ün de lideri olduğu çekirdek kadro devletin tüm yetkilerini ellerinde toplamak istemişlerdir. Bunun gerekçesi olarak yeni devletin örgütlenmesinde milli egemenliği temel alan sistem değişikliğinin sektöre uğramasına izin vermeden istenilen şekilde kurumsallaşmanın sağlanmak istenmesi gelmektedir. Bu dönemde bürokrasi ile siyasetin iç içe geçmekten çok öteye gittiğini söylemek mümkündür. Partide üst düzeylerde görev alan kişilerin aynı zamanda devlet teşkilatında da en önemli görevleri üstlenmekte olması, siyaset ve bürokrasinin geçmiş dönemlerde yaşanan birbirine rakip olma durumlarını ortadan kaldırmıştır. Her iki alanda görev yapan üst düzey bürokrat ve siyasetçiler devletin gücünü aynı zamanda partinin gücüne dönüştürmüş ve idare-siyaset arasında var olan ayırım ortadan kalkmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 yılında gerçekleştirdiği kurultay sonrasında 18.06.1936 tarihinde aldığı genel kurul kararıyla bürokrasi ve siyaset alanlarını ilgilendiren birtakım kararlar alınmıştır. Bu kararlara bakıldığında;

- ✓ İçişleri Bakanı aynı zamanda partinin genel sekreterlik görevini üstlenmekte ve parti yönetim kurulu üyesi olmaktadır,
- ✓ İllerde parti il başkanlıklarına ilin valisi memur kılınmaktadır,
- ✓ Devletin denetim mekanizmasında görev alan müfettişler devlet mekanizmasının işlerliği ve kontrol edilmesi yetkisinin yanında parti teşkilatlarının da işlerlik ve denetimlerine yetkili kılınmaktadır,
- ✓ Genel kurul kararında alınan tüm bu kararların takip edilmesi yetkisinin parti genel sekreteri ve aynı zamanda içişleri bakanı olan kişide bulunacağı vurgulanmaktadır (Koçak, 1996: 16).

Devlet-Parti bütünleşmesi sonucu devletin tüm kademelerinde etkinlik kurma şansını elde eden Cumhuriyet Halk Partisi ve yetkilileri, sisteme taraf olmayan ya da sisteme alternatif sunma gerekçesi oluşturabilecek hiçbir oluşuma izin vermemiş, faaliyette olanları ise çeşitli gerekçelerle kapatmıştır. 1937 yılında Anayasaya daha önce parti kongresinde kabul edilen altı temel ilke dâhil edilerek bu çerçevede yapılan tüm işlemler hukuki bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. 1939 yılına gelindiğinde ise CHP'nin 5. Kurultayı'nda devlet-parti bütünleşmesi ile ilgili daha önceden alınmış kararlardan vazgeçilmeye çalışılmıştır (Ahmad, 1995: 102). Kurultayda bu şekilde karar alınmasına rağmen il idaresinin başı konumunda bulunan valilerin parti ile ilişkileri devam etmiş, partinin idarecisi gibi eylem ve söylem şeklindeki faaliyetleri sürmüştür.

Parti yetkililerinin il ve ilçelere gönderdikleri belgelerde bu konuyla ilgili olarak şu tarz ifadeler bulunmaktadır. "... Esasen parti ve hükümetin yüksek bir memuru olan vali arkadaşlarımızın şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da teşkilatımıza azami yardım ve himayede bulunmalarını tabii buluyorum..." (Yetkin, 1983: 178). Yine başka bir ifadeyle "Hiçbir hadise ve tesir önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek üzerinde çalışırken, partinin bağrından doğan hükümet teşkilatı ile parti teşkilatının daima birbirini tamamlayıcı bir birlik olduklarını dikkatle göz önünde tutulup tutulmadığının" kontrol edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Koçak, 1996: 96).

Tek parti iktidarının 1920'li yıllardan 1940'lı yılların ortalarına kadar olan süreci değerlendirildiğinde siyaset ve bürokrasi ayırımı yapmanın pek de mümkün olmadığı görülmektedir. Bu dönemde siyaset ve bürokrasi kurumları iki farklı paydaş olmasına rağmen tek merkezden idare edilmesi ve aynı kişilerin her iki alanda da görev alması nedeniyle, bu kurumların iç içe geçmesi sonucu ayırımlarını güçleştirmiştir. Bu dönemde bürokrasinin siyaset kurumunun etkisinde kalması nedeniyle güç ve alan kaybettiğini; fakat siyasi amaçlarla daha çok ön plana çıktığı görülmektedir. Bürokratik alanda yeniden güç kazanmanın ancak 1940'lı yılların ortalarından itibaren dünyada yaşanan değişimlerin ve mevcut siyaset bürokrasi kurumlarında görev alanların etkisi sonucunda gerçekleşmeye başladığı bilinmektedir.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında başta Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü olmak üzere öne çıkan yetkili kişilerin çoğunluğu asker kökenli kişilerden oluşmaktadır. Asker kökenli olmaları dolayısıyla devletin şekillenmesi ve bürokrasideki önemli makamlarda da bu kişiler yer almıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından siyasetin zirvesine geçen İsmet İnönü döneminde sivil bürokrasiye önem verilerek askeri bürokrasinin etkisi kırılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede gerçekleştirilen en önemli faaliyetlerden biri çıkarılan kanunla Genel Kurmay Başkanlığı'nın özerk yapıdaki durumuna son verilerek Başbakanlığa bağlı bir kurum olması sağlanmıştır. Böylece Genel Kurmay Başkanlığının doğrudan diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla, bakanlıklarla iletişime geçmesine son verilerek bu görev Başbakanlık üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır. Bu

durum askeri bürokrasinin ve vesayetin etkisinin azaltılmasına yönelik önemli bir parametre olarak görülmekte, sivil bürokrasiye de askeri bürokrasi üzerinde otorite kurma hakkı vermektedir (Göküş, 1999: 92).

Siyasi bir kişilik olan CHP Genel Sekreterinin 1935 kongresinde alınan kararlar aynı zamanda hükümette işleri bakanı olarak görev yapması usulünden 1943 yılında gerçekleştirilen bir diğer kongrede vazgeçilmiştir. Böylece siyasi ve bürokrasi alanları birbirinden ayrıştırılmaya çalışılmıştır (Koçak, 1996: 321). Çok partili hayata geçişin ilk yıllarında halen iktidarda bulunan CHP, daha önceleri tek elde topladığı bürokratik ve siyasi güçleri paylaşma yolunu tercih etmeye başlamıştır. Bu çerçevede mahalli alanda yapılması öngörülen hizmetlerin kanunlar çerçevesinde yerel idarelere bırakılmasını sağlayan geniş yetkiler vermiştir. Kamu alanında çalışan memurların liyakat temelinde işe alınmalarını gerçekleştirmiştir. Ayrıca memurların özlük haklarının ve mali imkânlarının düzenlenmesine yönelik çalışmalar yaparak tüm vatandaşlara eşit şekilde yaklaşmak için siyasi partilere girişlerini yasaklamışlardır (Tunaya, 1952: 588).

Tek Parti dönemi bürokrasi-siyaset ilişkisi genel olarak değerlendirildiğinde dönemin doğal şartları neticesinde bürokratlar genel olarak asker kökenli olsa da, sivil kökenli bürokratlar da görev almışlardır. Bürokratlar yeni kurulan devletin temel felsefesini benimseyerek bu durumu içselleştirmiş, siyasi iradeyle birlikte hareket ederek devrimleri destekleme yoluna gitmişlerdir. Tek Parti dönemi bürokrasinin etkili ve verimli olmaktan ziyade yönetime odaklı ve siyasi irade temelinde şekillendiği görülmektedir. Osmanlı Devleti döneminin devamı niteliğinde geleneksel bir bürokrasi anlayışı sergilendiği ve hukuki-rasyonel bürokrasinin tam anlamıyla ortaya konulmadığı görülmektedir (Yılmaz, İnankul ve Doğan, 2013: 279). Çağdaş anlamda bürokrasi anlayışının hedeflendiği bu dönemde bürokrasi genişlemeye başlamış ve siyasi iradenin yanında diğer bir güç olmuştur. Sonuç olarak bürokrasi siyasetle birlikte sürece dâhil olarak kamu politikalarında söz sahibi olmaya başlamıştır.

4.2. Demokrat Parti Döneminde Bürokrasi-Siyaset İlişkisi

1940'lı yılların ortalarında dünyada yeni dengeler kurulurken Türkiye'de de siyasi anlamda değişimler başlamıştır. Bu çerçevede Celal Bayar önderliğinde geçmişte CHP'de siyaset yapan vekillerden oluşan kişiler tarafından Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. CHP ve DP'nin katıldığı 1946 yılında yapılan seçimlerde siyasi iktidar değişmesine de, birden fazla partinin seçime katılması sonucu demokratik anlamda bir adım atılmıştır. Bu seçimlerde açık oy-gizli sayım metodu benimsenmişse de 1950 yılında yapılan seçimlerde gizli oy-açık sayım metoduna dönülerek vazgeçilmiş, 1950 seçimleri DP'nin zaferi ile sonuçlanmıştır (Öztürk, 2017: 318).

1950 yılında iktidara gelen ve kesintisiz olarak 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine kadar iktidarı elinde tutan DP ve partinin yetkilileri seçimler öncesinde bürokrasiye yönelik olumsuz söylemlerden kaçınmışlardır. Bu durumda, uzun yıllar boyunca iktidarı CHP ile paylaşan ve atamaları bu parti tarafından gerçekleştirilen bürokratlarla çatışmadan kaçınılmak istenmesi yatmaktadır. Bürokrasinin gücünü hafife almayan ve onlara yönelik ilk zamanlarda keskin bir yaklaşımdan kaçınan DP yetkilileri, kendi sistemlerini oluşturmak için zaman kazanma yoluna gitmişlerdir. Hatta Demokrat Parti bürokrasiye yöneltilecek eleştirilerden de kaçınarak bunları Cumhuriyet Halk Partisi'ne yöneltmiş, bürokratlara da önceki dönemlerde yaptıklarından soruşturmaya tutulmayacaklarına dair güvence vermiştir. Demokrat Parti iktidarı döneminde bürokrasiye ve bürokratlara olan bakış açısı, CHP iktidarı döneminde görevde olmaları ve onların ortağı olarak görülmeleri nedeniyle olumsuzdur. DP'nin iktidara gelmesiyle güç ve itibar kaybeden bürokrasi mekanizması, zaman içinde siyasetin ve siyasetçilerin ön plana çıkmaya başlaması ve kamuya hizmet etmede araç olarak görülmeye başlanmasıyla daha da itibar kaybetmiştir (Eryılmaz, 2004: 143-145).

Bürokrasi bu dönemde siyaset mekanizması ile fikir ayrılıkları yaşamaya başlamıştır. DP iktidarı halkın ihtiyaç ve taleplerini önceleyen, ekonomik olarak piyasa mekanizmasına önem veren ve bunu yaparken de bürokrasiyi bir araç olarak gören bir anlayışa sahiptir. Bürokrasi ise önceki dönemlerde olduğu gibi siyasetin hemen yanında ikinci bir otorite olmayı ve söz hakkının olmasını isteyen, DP iktidarının ekonomi politikalarından rahatsız olan bir tutum sergilemekteydi (Eryılmaz, 2004: 145-146). DP iktidarı döneminde meclisten çıkarılan bir yasa ile yapılan işler yasal güvenceye kavuşturulmaya çalışılmıştır. Daha çok siyasi ve keyfi nedenlerle gerçekleştirilen görevden almalar "görülen lüzum üzerine" kavramı altında yapılarak çalışılmak istenmeyen kamu görevlileri bakanlık emrine alınmıştır. Bakanlık emrine alınan ve 6 ay içinde yeni bir göreve başlatılmayan kamu görevlileri emekliye sevk edilmiştir (Ergun ve Polatoğlu, 1992: 78).

DP döneminde bürokratların yetkileri azaltılıp kısıtlanarak sivil bürokrasinin devletin yönetim gücü üzerindeki etkisi kırılmaya çalışılmıştır. Ancak iktidarın kendisi gibi düşünmeyen ve sorun çıkararak bürokratları görevden uzaklaştırma ve emekliye sevk etme girişimleri başta olmak üzere bu çerçevede yaptıkları geçici bir süreyle işe yaradıysa da, sivil bürokrasi tam anlamıyla etkisizleştirilememiştir. Ekonomik ve siyasi anlamda güç ve itibar

kaybeden sivil bürokrasi, askeri otorite ve üniversitelerde görev yapan aydınlar kaybettiklerini geri alabilmek için birlikte hareket etmiş ve 27 Mayıs Askeri Darbesine giden yolun taşlarını birlikte döşemişlerdir. Askeri darbe sonucunda ise Demokrat Parti iktidardan uzaklaştırılarak yetkilileri çeşitli cezalara çarptırılmıştır (Eryılmaz, 2004: 147).

DP'nin bürokrasiye bakışı, tek parti döneminden kalan ve ayrıcalıklı bir yapısının olduğuna inandığı için mesafeli ve olumsuzdur. Memurların statü ve konum itibarıyla halka hizmetten uzak ve ayrıcalıklı bir hal alması nedeniyle halkın şikâyet ve taleplerini dikkate alan DP seçim beyannameleri, kongreler ve tüzüğünde bu denli ifadeler oluşturmuşsa da iktidara geldiğinde uygulama yönünden eksik kalmıştır. DP yetkilileri bürokrasi-siyaset ilişkileri açısından devlet başkanlığı ile parti başkanlıklarının aynı kişide olmasının tarafsızlığa gölge düşüreceğini ifade ederek eleştirmiş ve bu durumun karışıklıklara sebebiyet vereceğini vurgulamıştır.

DP, bürokrasi ve bürokratların CHP döneminde siyasetle iç içe geçmiş olmalarından duyulan rahatsızlık ve halka sunulan hizmetlerde yaşanan olumsuzlardan dolayı programında “Devlet memurlarının seçimlere iştirak dışında hiçbir siyasi faaliyette bulunmamaları ve siyasi partilere girmemeleri lüzumuna kaniyiz. Yalnız yükseköğretim mensupları mesleklerinin mahiyeti itibarıyla, bunlardan müstesnadırlar” (madde 11). Kamu görevlilerinden sadece yükseköğretimde görev alan kişilere siyasete girme ve uğraşma konusunda salahiyet tanınırken, diğer kesimlere yönelik hiçbir ayrıcalık tanınmamıştır.

Demokrat Parti, kamu görevlilerinin yürütmekte oldukları iş ve işlemlerde keyfi uygulamalarda bulunmasından kaçınmak amacıyla memurların haklarının ve sınırlarının belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu duruma yönelik parti programında “İyi bir idare cihazı kurabilmek için, vazifenin icap ettirdiği salahiyetle mesuliyet hudutlarını kesin olarak tayin eylemek şarttır. Bütün salahiyetlerin mahdut ellerde toplanması ve mesuliyetin zaafa uğraması neticelerini doğuran bürokratik zihniyet ve usullerin terki lüzumuna kaniyiz” (madde 19) ifadesi yer almıştır.

Merkezi idare dışındaki taşrada illerin idaresinde görevli olan amir ve memurların yetkilerinin genişletileceği (madde 20) ifade edilerek, iş ve işlemlerin daha hızlı sonuçlandırılmasına çalışılmıştır. Devletin idari sisteminde görev alan tüm kesimlerin hizmet odaklı bir tavır sergilemeleri istenerek, planlı ve programlı hareket etmeleri üzerinde durularak bürokratlar siyasetin tamamen dışında tutulmaya çalışılmıştır. Memurların devletin yönetim perspektifi içerisinde çok önemli bir misyon yüklendiği belirtilerek halka hizmet anlayışına dayalı hareket etmeleri üzerinde durulmuştur. Bunun yanında memurların içinde buldukları dönem ve sonraki zamanlarda geçim sıkıntıları yaşamadan, özlük haklarının tam olarak korunduğu tayin, ceza ve terfilerinin objektif kıstaslarla gerçekleştirildiği bir yapının oluşturulması amaçlanmıştır (madde 23).

1950 seçimleri sonucunda iktidara gelen DP lideri Adnan Menderes, bürokrasinin milletin emrinde ve hizmetinde olması ve memurluğun güvenceli bir meslek haline getirilerek iktidar değişimlerinden etkilenmemesi gerektiğini belirtmiştir. DP iktidara geldikten sonra iktidarı elde tutmak ve kamuya hizmet ulaştırılmasında sorun yaşamamak için CHP iktidarına yakın gördüğü sivil ve askeri bürokrasiye yönelik önlemler almaya çalışmıştır. Bu çerçevede iktidara yönelik komplo içerisinde olduğunu düşündüğü Türk Silahlı Kuvvetleri'nin üst kademelerinde görev yapan 15 general ve 150 albay emekli edilmiştir. Yine DP iktidarı sivil bürokraside valilere yönelik olarak da görevden alma, görev yerlerini değiştirme, merkeze çekme gibi yollarla tasfiye sürecini başlatmıştır.

DP bürokratik alanda tek parti iktidarı döneminde oluşan ve uzun yılların verdiği kökleşmiş bürokratik oligarşinin kırılmasına yönelik hiyerarşik anlamdaki otoritenin azalmasını sağlayıcı tedbirler almaya çalışmıştır. Bu durum zarfında iktidarın milletvekilleri halk ile bürokratlar arasında köprü olmaya çalışmış ve böylece işlerin takip edilmesini sağladıkları için elitist bürokrasi üzerinde baskı unsuru oluşturmuşlardır (Eryılmaz, 1997: 13-61). Menderes hükümetleri döneminde, devletin ekonomik alandaki faaliyetlerinin ağırlık kazanması sonucu teknik bilgiye ve uzmanlığa dayalı personellerin istihdam edilmesi gerekliliği sonucu geleneksel bürokrat tipinden uzaklaşmaya başlanmıştır. Bu durum tek parti döneminden kalan personellerin yerine DP'nin kendisi için uygun personellerin istihdamını sağlayarak bürokraside kendi ekibini kurması için fırsat sunmuştur (Şaylan, 1984: 89).

Demokrat Parti, iktidarının ilerleyen süreçlerinde bürokrasi üzerinde baskı oluşturmaya ve bürokrasiyi şekillendirmeye başlamıştır. Muhalefetin tepkisine rağmen memurlardan görev başında kalmasına gerek duyulmayan kişilerin belirli şartları taşıması durumunda emekliye sevk edilmeyi ya da görevden el çektilmesini sağlayacak düzenlemeler yürürlüğe sokulmuştur. Bu çerçevede II. Menderes Hükümeti

döneminde vali, vali yardımcısı, kaymakam ve emniyet amirlerinin de aralarında bulunduğu kişiler emekliye sevk edilmiştir.

DP'nin kuruluş sürecinde ve iktidara talip olma aşamasında ileri sürdüğü özgürlük vaat eden düşünce ve felsefelerden zaman içerisinde uzaklaşmaya başlamasında, iktidarını korumak istemesi önemli bir etken olarak görülmektedir. CHP'nin etkin bir şekilde sürdürdüğü muhalefete zamanla genç kesim, üniversite öğretim üyeleri gibi aydın ve bilim alanındaki kişilerin de katılması DP'nin baskıcı yönünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Üniversite öğretim üyelerinin DP iktidarını hedef alan olumsuz eleştirileri sonucu bu kesimin siyasi partilere girme ve üye olmaları yasaklanmıştır. Memurlarla ilgili yeni düzenlemeleri yürürlüğe koyarak özellikle CHP'ye yakın ya da seçimlerde oradan aday olan kişilerin görevlerini tarafsızlık ilkesi nezdinde gerçekleştiremeyeceğini öne sürerek tasfiye etme yolunu seçmiştir. DP, böylece kendisine muhalif olan ve değiştirmeyi düşündüğü bürokratları görevlerinden azlederek kendisine bağlı bürokrat grubu oluşturmak istemiştir.

Sonuç olarak DP dönemi bürokrasi-siyaset ilişkisine bakılacak olursa köklü değişikliklerin olduğunu söylemek mümkündür. Bürokrasi tek parti döneminde siyasetle içi içe geçmiş ve iktidarın kullanımında bir paydaş şeklinde görünüm arz ederken, bu dönemde siyasi iradeye bağlı ve geçmişte birlikte hareket etme fırsatı bulduğu muhalif konumundaki CHP ile ilişkisini kesmiş bir görünümde (Şaylan, 1984: 305). Yine bu dönemde genel olarak bürokrasinin güç, itibar, nüfuz ve statüsünü kaybettiği görülmektedir (Göküş, 1999: 186). DP iktidarı dönemi bürokrasi ve siyaset çatışmasına sahne olmuştur; ancak bu dönemde kaybeden kesim bürokrasi ve bürokratlardır. Tek parti iktidarı döneminde gücü elinde bulduran ve topluma hâkim konumdaki bürokrasi görünümünden topluma hizmet etme konumuna geçirilmek istenen bir bürokrasi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde uzmanlık seviyeleri yüksek olan tekniker, mühendis, ekonomist kökenli kişilerin istihdam edilmeye çalışıldığı ve geleneksel bürokrasi anlayışından uzaklaşmaya başlandığı görülmektedir (Şaylan, 1984: 303). Siyasi iktidardaki DP döneminde, tek parti döneminde görev alan ve halen görevde bulunan güçlü bürokratlar nüfuzlarını yitirmeye başlamıştır. Bürokrasinin ve bürokratların güç kaybetmesi durumu halk nezdinde oldukça olumlu karşılanarak destek bulmuştur. DP'nin önemli bir güç otoritesi olarak ortaya çıkması sonucu bazı kişiler kendilerini partiyle ilişkilendirerek bürokratlara üstünlük kurmaya başlamış ve kamu yönetiminde hiyerarşinin işleyişine olumsuz etkide bulunmuştur (Alptürker, 2021: 162).

4.3. 27 Mayıs 12 Eylül Bürokrasi-Siyaset İlişkisi

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950 yılına kadar devlet, yönetsel anlamda askeri ve onun destekçisi konumundaki sivil bürokrasi tarafından idare edilmiştir. 1950 yılında iktidara gelen DP siyasetteki merkez-çevre ikileminde çevreyi temsil eder konumda ve siyasi güç ilk kez merkez olarak ifade edilen alanın dışına çıkmış görünümde (Şaylan, 1984: 303). Böylece merkezde bulunan bürokrasi pasifleştirilmek suretiyle yönetim alanında sadece uygulayıcı pozisyona itilmiş ve siyaset bürokrasi karşısında tamamen ön plana çıkma şansı elde etmiştir. 1960 yılında askeri bürokrasinin önderliğinde gerçekleşen darbeyle yeni bir dönem başlamıştır. DP'nin iktidarı kullanmadaki anlayışı kayıtsız şartsız millet egemenliğine dayanırken, CHP iktidarın kullanımında askeri ve aydın çevrelerin de bulunmasını istemekteydi. Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatta olduğu süreçte siyasi alanın dışında kalan askeri otorite, Atatürk'ün vefatıyla birlikte iktidarın paylaşımında yönetime ortak olma düşüncesi 27 Mayıs 1960 darbesiyle gerçekleşmiştir. CHP'nin Demokrat Parti iktidarına yönelik devlet yönetiminde Anayasanın dışına çıktığını vurgulaması ve sonrasında akademik çevrelerin orduyla birlikte harekete geçmesi, Osmanlıda yaşanan ordu medrese beraberliğinin yasama ve yürütme otoritesini elinde bulduranlara karşı hareketinin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki örneği şeklinde değerlendirilebilir (Cem, 2010: 334).

DP'nin iktidardan uzaklaştırılmasında birinci ve itici güç askeri kökenlilerin oluşturduğu askeri bürokrasi olsa da, idari pozisyonda görev alan sivil bürokrasi ile üniversitelerde görevli akademisyenler de destekleyici rol oynamıştır. DP'nin gücü kendi merkezinde toplama ve istediklerini yapabilmesi nedeniyle her şeyi yapar pozisyonda olması sonucunda oluşturduğu baskıcı eylemleri, bürokrasinin ilk fırsatta bu durumu kendi lehine dönüştürüp iktidarı ele geçirmesini sağlamıştır (Öztürk, 2017: 324).

27 Mayıs darbesinin hemen ardından göreve gelen 18 kişilik idari yöneticiden 15 tanesi üst düzeyde görev yapmakta olan bürokrat, iş insanı ve üniversite hocalarından oluşmuştur (Hale, 1994: 111). Kabinede sivil bürokraside görev yapmakta olan kişilere yetki verilmemesi askeri bürokrasinin ağırlığını ve sivil yöneticilere güven duymamasını akıllara getirebilir. 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen darbe, Türkiye'de ileride gerçekleşecek olan yönetim krizlerinde askeri otoritenin yönetime el koymak istemesinin gerekçesini oluşturmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etmesinin ardından

demokrasinin yerleşmesi ile ilgili üzerinde önemle durduğu konuların başında gelen askerin yönetim alanının dışında tutulması istemi zarar görmüş ve her yönetim krizinde askeri vesayet ağırlığını kullanarak yetkinin kendi elinde olmasını ya da kendi belirlediği kişilere verilmesini istemiştir (Yazıcı, 1997: 64).

1950 yılında iktidara gelen DP döneminde bürokrasi ve bürokratların yönetim alanına direkt müdahil olma durumları ortadan kaldırılmış ve yönetimde karar verici otorite olma hakları ellerinden alınmıştır. Ancak 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen ihtilalden sonra genelde bürokratların oluşturduğu ve anayasayı hazırlayan Kurucu Meclis, ileriki dönemlerde bürokrasinin yönetim alanının dışına çıkarılmasına neden olacak faktörlerin oluşmaması amacıyla idari mekanizmada bürokrasinin belirleyici olduğu “bürokratik vesayet sisteminin” temellerini atmıştır (Durgun, 2002: 213). Devlet yönetimine ait kamu politikalarının belirlenmesinde, siyasi iktidarı elinde bulunduran siyasi partinin tek otorite olmasının uygun olmayacağı ve otoritenin siyasi iktidarla birlikte diğer idari kuruluşlarla da paylaşılması görüşü savunulmuştur (Ateş, 2007: 67).

1961 ve 1982 Anayasaları ile ulusal egemenlik ilkesi yerleşik konumundan çıkarak değiştirilebilir hale gelmiş (Hafizoğulları, 2001: 73) Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Cumhuriyet Senatosu, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ile askeri, sivil ve yargı bürokrasisi, idareyi iktidar ile paylaşacak yeni kurumlar olarak göreve gelmiştir (Özbudun, 1995: 41). Askeri bürokrasinin daha etkin hale gelmesi ise 1961 Anayasası ile sisteme dâhil olan MGK ve Genel Kurmay Başkanlığı'nın Millî Savunma Bakanlığı bünyesinden çıkarılarak özerklik kazanmasıyla olmuştur (Durgun, 2002: 213). Ayrıca bu dönemde subayların maaş ve sosyal imkânlarının düzeltilmesi için Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) kurulmuş (Eryılmaz, 2004: 148) ve 1961 Anayasası ile Yüksek Hâkimler Kurulu oluşturulmuştur (Yüzbaşıoğlu, 2009: 92).

Üniversiteler ile Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumuna özerklik verilerek kamuoyunu aydınlatma amacı güdülmüş (Öztürk, 2017: 324; Durgun, 2002: 213), bunun yanı sıra öğretim elemanlarına siyasi partilere dâhil olma hakkı ve kamu çalışanlarına da sendika kurma hakkı verilmiştir (Eryılmaz, 2004: 147-148). 1961 Anayasasında yapılan bu düzenlemelerin sebebi, askeri ve sivil bürokrasinin tepkisi sonucunda siyasetçiler üzerinde bürokratik vesayet oluşturulmak istenmesidir (Sevil, 2005: 133; Öztürk, 2017: 324). Parti temelli siyasetin etkinliğini azaltmak amacıyla hazırlanan 1961 Anayasası bürokrasiye güç ve özerklik kazandırmış, siyasi iktidarın bürokrasi üzerindeki gücünü sınırlandırmıştır (Durgun, 2002: 213; Eryılmaz, 2004: 147). DP döneminde olduğu gibi bir iktidar tekelinin gelecekte de oluşmasının önüne geçmek amacıyla yapılan 1961 Anayasası ile TBMM'nin güç ve yetkisi başka kurumlarla dengelenmek istenmiştir (Eryılmaz, 2004: 147).

Seçilmiş hükümetler karşısında denge unsuru oluşturmak ve parlamentoyu frenlemek amacıyla Anayasal bir kurum olarak Anayasa Mahkemesi kurulmuştur (Erdoğan, 2009: 116-117). Anayasa Mahkemesi kanunların ve TBMM İçtüzüğü'nün Anayasaya uygunluğunu, Anayasa değişikliklerinin Anayasada gösterilen şekil şartlarına uygunluğunu denetlerken 1961 Anayasası'nın 147. maddesi ile de Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkileri denetlenmektedir (Eroğul, 1998: 204). 1961 Anayasası yasama ve yürütme üzerinde yargı denetimi oluşturarak güçler ayrılığı ilkesini benimsemiştir (Gözübüyük, 1999: 139). Özerklik verilen bu kuruluşlar yönetimin bütünlüğünü bozacak şekilde tasarlanarak yasama üzerinde Anayasa Mahkemesi'nin (Ateş, 2007: 64), yürütme üzerinde ise Danıştay'ın denetim yetkisinin artırılması ile iktidar iş yapamaz bir duruma gelmiştir (Gözübüyük, 1999: 140).

Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) ve hali hazırda uygulamada olmayan Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) asker kişilerin ayrıcalıklı konuma gelmelerini sağlayan ayrı bir yargı düzenlemesidir (Gözübüyük, 1999: 279). İlk kez 1961 Anayasasına eklenen bir maddeyle 1973 yılında hukuk sistemimize giren DGM'ler 1982 Anayasası ile varlığını korumuştur. Bu değişiklikte kurulan DGM'lerde görevli olacak hâkim ve savcı adayları Bakanlar Kurulunca belirlenip Yüksek Hâkimler Kurulu'na atanacaktır (Gözübüyük, 1999: 141). DGM başkanı ile asıl ve yedek üyelerinin, Cumhuriyet başsavcısı ve Cumhuriyet savcılarının, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu tarafından dört yıl için atanmaları sağlanmış, verilen süre sonunda bu kişilere yeniden atama yapılabileceğine ilişkin düzenleme ise 1982 Anayasası ile yapılmıştır (Eser ve ark., 2012: 80).

Menderes hükümetlerinin uygulamalarından rahatsız olan askeri bürokrasi, akademik personel ve anayasa uzmanları tarafından ileride DP'nin uygulamalarına benzer şekilde davranabilecek hükümetlere karşı önleyici bir denetim mekanizması olarak MGK kurulmuştur. Böylece askeri bürokrasi ya da ordu, hükümete ait egemenlik yetkisinin kullanılmasında MGK tarafından söz hakkı olan kurumlardan olmuştur (Çelik, 2008: 42). 1961 Anayasasının 111. maddesiyle MGK'ya askeri müdahaleye gereksinim duyulmaksızın idari sistemin düzenlenmesi ve ihtiyaç duyulduğunda da müdahale etmeye hakkı olan bir görev yüklenmiştir (Tanör ve

Yüzbaşıoğlu, 2019: 4). Böylece üst düzey askeri yöneticilerin milli güvenlik politikalarında söz hakkı olmuştur (Özbudun, 1995: 22).

MGK'nın kurulması ve işler halde bulunmasının sonraki dönemlerde siyasi iktidara karşı gerçekleşebilecek askeri müdahaleleri önlediği şeklinde bir görüş olup, bunun sebebinin de kurul aracılığıyla üst düzey askeri personelin görüşlerini hükümetlere iletebilecekleri bir ortamın oluşmasıdır (Heper, 2006: 307). Yavuz'a göre, askeri otorite siyaset içerisine aktif olarak dâhil olmadan MGK aracılığıyla siyaseti dışarıdan denetimi altında tutmayı tercih etmiştir. Hükümetler de zaman zaman siyasi iktidara muhalif olanların karşısına MGK'dan hükümetin uygulayacağı kamu politikalarına uygun karar alınmasını sağlayarak askeri otoriteden destek alıp güçlü çıkmayı tercih ettikleri görülmüştür. Siyasi iktidarı kullanan hükümetlerden MGK kararlarını dikkate alanlar askeri otoritelerin desteğini yanlarına alıp iktidarlarını güçlendirirken, MGK kararlarına uymayan hükümetler güçlü bir yönetim oluşturmaktan uzaklaşmıştır (Yavuz, 2000: 362).

1961 Anayasası sonrasında kamu yönetimi alanında yapılan düzenlemeler, yeni kurulan kurumlar ve verilen yetkiler çerçevesinde bürokrasinin gücü oldukça artmıştır. Devlet Planlama Teşkilatının kurulması ile başlayan süreç sonrasında "bilgi" ve "uzmanlık" ön plana çıktığından hem bürokraside hem de iktidar üzerinde etkinliği olan teknokrat grubu etkin hale gelmiştir. Böylece bürokrasi teknik bir hüviyete bürünürken, teknokrat grubu kamu politikalarını belirlemede etkili hale gelmiştir (Eryılmaz, 2004: 148). Heper'e göre, sivil bürokratik elit, 1961 Anayasasında yapılan düzenlemelerle yeniden güçlenmiş, 1970'li yılların ortalarına kadar "siyasal bir grup" olarak siyasi hayatı etkilemiştir (Öztürk, 2017: 330). Siyasi katılımı sınırlayan ve bürokraside görev alan üst düzey kişilerin yönettiği idari kurumların varlığının 1961 Anayasası ile anayasal garanti altına alınması seçilmişlere olan güvensizliği açık bir şekilde göstermektedir (Heper, 2006: 159). Kurulduğu dönemlerde yüksek yetkilerle donatılmış DPT'nin ileriki dönemlerde etki alanı hükümetlere danışmanlık yapmakla sınırlandırılmıştır. Yine DPT bir dönem yapılan düzenlemelerle bakanlık (Kalkınma Bakanlığı) statüsüne kavuşturulmuşsa da, çok uzun süreli olmamıştır (Karpat, 2007: 192).

Siyasiler, 1960'larda başlayan ve 1970'li yıllarda şiddetlenen sağ ve sol gruplar arasındaki olaylara çözüm getirilememesinin sebebi olarak 1961 Anayasası'nı göstermekteydi. (Eryılmaz, 2004: 150-151). 12 Mart 1971 muhtırasından sonra gerçekleştirilen 1971 ve 1973 Anayasa değişiklikleriyle mevzuatta yapılan yeni düzenlemeler sonrası bürokrasi-siyaset ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Bu çerçevede temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmış, basın özgürlüğü ve Anayasa Mahkemesinin yetki alanı daraltılmıştır (Eryılmaz, 2004: 150-151). Heper, 1970'li yılların ortalarına kadar, bürokratik seçkinlerin "siyasal grup" olarak değerlendirileceği üzerinde durmuştur (Öztürk, 2017: 330). Bu tarihten itibaren bürokrasi siyasal seçkinlerin denetimi altına girmiştir. Bu dönem içerisinde siyasi iktidara gelen koalisyon hükümetlerinde bürokratik yapının özerkliğini azaltan uygulamalar yapılmış ve üst düzeyde görevli bürokratların görevde kalış sürelerinde dikkate değer azalma olmuştur (Özer, 2006: 50).

1973 yılında başlayan ve sonrasında devam eden süreçte kamu görevlileri ile ilgili olağan dışı bir şekilde görevden almalar ve tayinler yaşanmıştır. 1973 yılı "laik" sivil bürokratik seçkinlerin siyasi arenada etkinliğinin azalmaya başladığı dönemin başlangıcı olarak kabul edilebilir (Öztürk, 2017: 330). 1973'ten sonra siyasi seçkinlerle askeri bürokrasi dışındaki kamu kurumları arasındaki mücadele daha da artarak bu kurumların siyasilleşmesine ve kamplara ayrılmasına neden olmuştur (Heper, 2011: 155). CHP 1978 yılında bağımsız milletvekilleriyle kurduğu koalisyon hükümeti döneminin ilk altı ayında 206 müsteşar, müsteşar yardımcısı, genel müdür, genel müdür yardımcısı ve valiyi görevden alınarak yerlerine 320 yeni atama yapmıştır. Hemen ardından Adalet Partisi öncülüğünde kurulan azınlık hükümetinin ilk altı ayında ise 1223 üst düzey idareci görevlerinden azledilerek yerlerine 1367 yeni atama yapılmış, bunun yanında tüm valilerin görev yerleri de değiştirilmiştir (Eryılmaz, 2004: 151; Özer, 2006: 50).

4.4. 12 Eylül'den Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemine Bürokrasi- Siyaset İlişkisi

Türkiye'de 12 Eylül 1980 öncesi özellikle sağ ve sol şeklinde kutuplaşan siyasi durum sonucunda artan şiddet olayları ve siyasi cinayetlere hükümetin çözüm bulamaması sonucu askeri otorite harekete geçerek darbeyle yönetime el koymuştur. 12 Eylül darbesinin temel hedefleri devlet otoritesinin eski günlerdeki durumuna döndürülmesi, milli birliğin yeniden tesis edilmesi ve ülke bütünlüğünün sağlanmasıdır (Öztürk, 2017: 331). Heper'e göre 12 Eylül darbesi, bürokrasinin ve bürokratik oligarşinin devlet yönetiminde tekrar etkin hale gelmesi ve siyasete karşı üstünlüğü elde etmesidir (Heper, 2006: 224). 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbe sonucu iktidara gelen askeri otorite 6 Kasım 1983 tarihine kadar devlet idaresini elinde tutmuştur. Batı ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkede 1980 yılından itibaren başlayan yeniden yapılanma ve idari reform

çabaları Türkiye’de de karşılık bulmuştur. Bu süreç, her ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi şartlara göre şekillenerek uygulamada karşılık bulmuştur.

27 Mayıs Askeri Darbesi sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası, iktidarın kullanımında siyasi iktidara “bürokratik ortaklar” getirerek devletin gücünün paylaşılmasına neden olarak idari işleyişi yavaş ve vasat bir yürütmeye neden olmuştur (Tataroğlu, 2006: 111). 12 Eylül 1980 sonrasında hazırlanan yeni anayasa 7 Kasım 1982’de referanduma götürülmüş, Anayasa ile birlikte yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda Kenan Evren Cumhurbaşkanı olmuştur (Eryılmaz, 2004: 152). 12 Eylül 1980 darbesinin hemen ardından hazırlanan ve referandum yoluyla kabul edilerek yürürlüğe giren 1982 Anayasası devlet otoritesini güçlendirmiştir. 1961-1980 arası dönemde güçsüz ve etkisiz iktidarların ortaya çıkardığı olumsuzluklar göz önüne alınarak yürütme yasama karşısında daha aktif bir rol oynayan şekle dönüştürülmüştür. Devletin faaliyet alanlarının düzenlenmesinde yasama ve yürütmenin birbirine rakip hale gelmeden işbirliğine giden ve eşitlik içinde hareket eden kurumlar olması hedeflenmiştir (1982 Anayasası). Bu nedenle yürütme, yeni Anayasada görev olmaktan çıkarılarak kanunların kendisine verdiği görevleri yerine getiren ve aynı zamanda gerekli yetkilere sahip bir kuvvet şeklinde ifade edilmiştir (Arslan, 2004: 112).

1982 Anayasası, devletin en üstün erk olduğunu kabul etmiş, kamu bürokrasisinin merkezi idareye bağlı olduğuna vurgu yapılarak sivil toplum karşısındaki rolü güçlendirilmiştir (Eryılmaz, 2017: 165). Siyasi iktidar ise bürokrasiye oranla güçlendirilerek yapacağı iş ve işlemlerdeki etkisini artıracak olan “kanun hükmünde kararname” uygulamasına geçilmiş ve kamu idaresi yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır (Tataroğlu, 2006: 111-112). Aynı zamanda 1982 Anayasasıyla Cumhurbaşkanının yetkisi ve görevleri ile başkanlık ettiği MGK’nın siyasal sistemdeki ağırlığının arttığını söylemek mümkündür (Eryılmaz, 2017:165). MGK’nın görev ve yetki alanı 1971 Muhtırası sonrasında Bakanlar Kuruluna “tavsiyede bulunmak” şeklinde düzenlenmişken, 1982 Anayasasında Bakanlar Kuruluna, “devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bölünmez bütünlüğü ve toplumun huzur ve güvenliğinin korunması için gerekli önlemlerin alınmasına dair kararlarını öncelikle” dikkate alması zorunluluğu getirilmiştir (Heper, 2006: 217-218).

1982 Anayasası ile yürütmedeki iki başlı yönetim anlayışı içindeki ağırlık Cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılmasıyla Cumhurbaşkanı lehine değiştirilmiştir (Kuzu, 1987: 78). Aynı zamanda bakanların Başbakanı karşı sorumlu hale getirilmesi Bakanlar Kurulunun güçlendirilmesini sağlarken, bakanların Cumhurbaşkanı tarafından görevden alınması şeklindeki yetki Başbakanı verilerek Başbakanlık makamının güçlendirilmesi amaçlanmıştır (1982 Anayasası). Sonuç olarak 1982 Anayasasının yasama organına karşı yürütme organını bürokrasiye karşı da siyasi iktidarı kuvvetlendirdiğini söylemek mümkündür (Eryılmaz, 2017: 223). Anavatan Partisinin (ANAP) 1983 yılı genel seçimlerini kazanması sonucu ANAP lideri Turgut Özal 8 Aralık 1983 tarihinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir (Eryılmaz, 2004: 152). Tek başına ve güçlü bir şekilde iktidara gelen Özal Hükümeti, iktidar süresi boyunca bürokratlar üzerindeki denetimi artırmıştır. ANAP iktidarı döneminde meclis ve hükümet uyum içinde çalışmış, yasama ve yürütme arasında sorun oluşturan herhangi bir çatışma yaşanmamıştır (Tataroğlu, 2006: 112).

Küresel dünyayla uyum sağlamak amacıyla 1983 yılından sonra aktif hale gelen ekonominin dışa açılma düşüncesi, yapısal uyum programları ile uygulamaya girmiştir. Yapısal uyum programları ekonomik alandaki dönüşümün tek başına yeterli olmayacağını bunun yanında bürokrasinin de bu dönüşüme uyum sağlaması gerektiğini içermekteydi. Turgut Özal’ın liderliğinde kurulan hükümetler döneminde bürokrasi ve bürokratik yapı oldukça yoğun bir küresel etki altına girmiştir (Özer, 2006: 51-52).

Siyasi iktidara halkın verdiği güçlü bir destekle gelen ANAP, bürokrasiyi ve bürokratları kendi iradesi doğrultusunda hizmet vermeye yönlendirmiştir. ANAP’ın önceliklerinden olan bürokrasinin azaltılması ve gücünün kırılması şeklindeki görüşleri, iktidarı döneminde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede bürokratik işlemler ve formaliteler azaltılarak özelleştirme faaliyetleri başlatılmış, önemli noktadaki kamu kurumlarının yönetimine parti ilkelerini benimseyen bürokratlar getirilmiştir. ANAP hükümetleri bürokrasiyi “gereksiz formaliteler” ve “kırtasiyecilik” olarak ifade ederek politikasını bunlarla mücadele yönünde gerçekleştirmiştir.

17 Aralık 1983 ve 25 Aralık 1987 tarihlerinde TBMM’de okunan Özal hükümeti programlarında kamu yönetiminin iyileştirilmesine yönelik konulara değinilmiş ve özellikle şu konulara vurgu yapılmıştır: “Devlet hizmetlerinin aşırı formaliteler ve teferruat keşmekeşinden kurtarılması zorunludur. Bu işlemlerin en fazla ve gereksiz olduğu alanlardan başlamak üzere, konular tasnif edilerek işlemleri asgariye indirecek bütün tedbirler alınacak; kanun, tüzük, kararname, yönetmelik ve tebliğlerde gerekli değişiklikler yapılacaktır. Kamu

hizmetlerinin her kademesinde israf önlenerek ve tasarrufa riayet edilecektir. Resmi makamlara müracaatta istenilen bütün bilgi ve belgelerin gözden geçirilerek azaltılması ve bazılarının kaldırılması kaçınılmaz hale gelmiştir” (Eryılmaz, 2017: 223).

Özal hükümetlerinde “bürokrasiyle mücadele” ve “özelleştirme faaliyetleri” önemle üzerinde durulan konuların başında gelmekteydi. Bu dönemde bürokrasinin etkinliğini kırmaya yönelik düzenleme ve uygulamalar hayata geçirilerek bürokratik anlamdaki işlemler ve hususlar azaltılmıştır (Tataroğlu, 2006: 112). ANAP hükümetleri bürokrasiyi “kırtasiyecilik” ve “devletin ekonomiye müdahalesi” olarak görmüş, politikalarını da buna göre şekillendirmiştir. Dönem içinde bürokrasiyi etkili hale getirmek ve verimi arttırmak için bilgisayar, faks, çağrı cihazı, cep ve araç telefonu, fotokopi makinesi ve modern hizmet binaları gibi bürokrasinin ihtiyaç duyabileceği tüm fiziki gereklilikleri sağlamaya yönelik yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Kamu bürokrasisinde bir yandan etkinliği sağlamaya yönelik tüm bu olumlu adımlar atılmış olsa da diğer yandan “aşırı merkezizetçilik, hantallık, israf, örgütsel büyüme, gizlilik, kuralcılık, tutuculuk, biçimsellik, siyasallaşma, kayırma, yolsuzluk ve en önemlisi, kamu hizmetlerinde araçların kullanılması” şeklindeki olumsuz duruma sebep olacak etkenler varlığını sürdürmüştür (Eryılmaz, 2004: 153).

ANAP iktidarında bürokrasi ve bürokratlar nezdinde gerçekleştirilen “kurumsal-yapısal” düzenlemelerin köklü bir şekilde yapılmamasının gerekçesi, bürokrasiye bakışın idari anlamda yürütülen bir sistem veya kamu hizmetlerinin sürdürülmesinde bürokratların egemen olma durumlarını ortaya çıkaran bir şekilde düşünülmemesidir (Eryılmaz, 1997: 13-64). Turgut Özal, iktidara gelmesiyle birlikte kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan bürokratlardan ziyade teknokrat kökenli ve profesyonel anlamda işini en iyi şekilde yapanlardan oluşan bürokratik bir sistem inşa etmeyi tercih etmiştir (Öztürk, 2017: 334). Bu dönemde göreve başlayacak bürokratlarda aranan özellikler arasında uzman olmalarının yanı sıra bekleneni vermeyi sağlamaya dönük yapısal uyum programı çerçevesinde liyakat, nesnellik, yenilikçi, işlemleri kısa sürede bitiren, sorun çözen ve rasyonel anlamda hareket eden niteliklere sahip olmaları da istenmiştir. Bürokraside ağırlıklı olarak teknokratların tercih edildiği bu dönemde kimi alanlarda yurtdışında görev yapan mühendisler getirilmiştir (Özer, 2006: 52). Özal, bürokraside tecrübesi olmayan ancak bilgi birikimlerinin var olduğuna inandığı mühendislere görevler vererek mevcut durumdaki hantallık, verimsizlik ve etkin olmayan durumları ortadan kaldırma yoluna gitmiştir (Öztürk, 2017: 334-335).

ANAP iktidarında bürokrasi ve bürokratlarla olan mücadele, köklü reformlarla gerçekleştirilmek yerine genel anlamda yüzeysel düzenlemelerle geçiştirilmiştir. Özal, kurmuş olduğu hükümette bilgi ve birikimin yanı sıra uyumlu çalışacağına güvendiği bürokratları kamu kurumlarının yönetimine getirerek bürokrasiyle ilişkilerini etkin, verimli ve uyumlu bir şekilde sürdürmüştür. Özal liderliğindeki ANAP hükümetlerinin üzerinde önemle durduğu konuların başında gelen özelleştirme faaliyetleri, 1980’li yılların başından itibaren Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere başta olmak üzere Türkiye’de de uygulanması amaçlanan bir kamu politikasıydı. Bu kapsamda devletin etkin olduğu kimi alanlarda tekel durumuna son verilerek kamu politikalarında yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesine önem verilmiştir. Böylece ekonomide yürürlüğe konulan liberal politikalarla, devletin ekonomideki etkisi azaltılmaya çalışılmıştır (Eryılmaz, 2004: 151-153). Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi durumunda devletin işletiminde yer almasından doğan ekonomik yükün kalkacağı, sonuçta ise kamu kurum ve kuruluşlarının daha verimli, etkin çalışacağına inanılmaktaydı.

KİT’lerin özelleştirilmesi sonucu bürokrasi ve bürokratlar devletin idari anlamdaki gücünü kullanmaktan doğan büyük bir güçten mahrum kalacaktır (Tataroğlu, 1997: 51). 1983-1989 yılları arasındaki ANAP iktidarı döneminde KİT’lerin özelleştirilmesiyle ilgili konu ilk kez siyasi iradenin gündemine girerek bu konuda hazırlık çalışmaları yapılmış ve özelleştirme ile ilgili hususlar topluma kabul ettirilmiştir (Tataroğlu, 1997: 150). Hem askeri bürokrasi hem de yargısal bürokrasi laiklik temelinde ülkeyi koruma ve iç güvenliğin temin edilmesini sağlama gerekçeleri ile Cumhurbaşkanı’nın dolaylı yollardan desteğinin alınması sonucunda siyasi alanda etkin bir noktaya gelmiştir. Böylece bulunduğu konumu pekiştiren bürokrasi, siyasi iradenin yanında vesayetçi konuma gelerek etkinliğini arttırmıştır (Öztürk, 2017: 340-341). 28 Şubat sonrasında ise özellikle askeri bürokrasi sadece siyasi iradenin denetlenmesi, yönlendirilmesi ve güvenlik konularında değil aynı zamanda gündelik siyasetin de içinde yer alarak siyasal konularda belirleyiciliği olan vesayetçi bir yapıya dönüşmüştür.

1999 yılının nisan ayında yapılan genel seçimler sonucunda hükümet Demokratik Sol Parti (DSP) önderliğinde ANAP ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) tarafından koalisyon hükümeti şeklinde kurulmuştur. Hükümetin laiklik yanlısı olan üç parti tarafından kurulması, Ecevit’in askeri otoriteler ile ilişkileri ve Avrupa Birliğine girilmesi yönünde oluşan siyasi irade sonucunda askeri bürokrasinin devlet idaresindeki etkinliği hissedilir

şekilde sınırlanmıştır. Bu durum devlet yönetiminde “vesayetçi anlayış” üzerinde etkili olsa da, siyasi iktidarların güç kullanımındaki durumlarının ve yönetsel aktivitelerinin takip ettirilmesini tamamen ortadan kaldıramamıştır. Ecevit’in liderliğinde kurulan yeni hükümet siyaset, dış politika ve iktisadi alanlarda oldukça etkin bir politika izlemiş, bunun yanında askeri bürokrasi ve devletin diğer kurumlarıyla doğru ve yakın ilişkiler kurmuştur (Heper, 2011: 295). Diğer taraftan siyasi yönetim ile askeri bürokrasi arasında yakın ilişki kurulmuş olsa da, devletin işleyişi için gerekli makro politikaların belirlenmesinde askeri bürokrasinin etkinliği devam etmiştir. Bu dönemde askeri bürokrasi perde gerisinde ağırlığını devam ettirerek MGK kaynaklı kanun tasarıları herhangi bir zorluk yaşanmadan mecliste kabul edilmiştir (Öztürk, 2017: 340-341).

2001 yılında Avrupa Birliğine üyeliği kolaylaştırmaya yönelik 35 maddeyi içeren Anayasa değişikliği ile temel hak ve özgürlükleri içeren alanlarda önemli kazanımlar sağlanmıştır (Öztürk, 2017: 342). Anayasa değişikliğiyle birlikte MGK’nın yapısı ve işleyişi ile ilgili birtakım değişiklikler yapılmıştır. Başbakan yardımcılığı ile Adalet Bakanı MGK ’da yeni üye olarak yer alırken, MGK’da yer alan asker sayısı ilk kez sivillerin gerisinde kalmıştır (Eryılmaz, 2017: 165). Avrupa Birliğinin benimsediği kurallar askeri bürokrasi ile siyasi irade ikilisi arasındaki ilişkide daha sınırlı şartlar getirmişse de, yapılan değişikliklerle hem AB hem de askeri otorite alanı değişikliklerden hoşnut kılınmaya çalışılmıştır (Heper, 2011: 295).

2000 ve 2001 yıllarında yaşanan bankacılık, finans ve genel olarak mali sektörde yaşanan kriz, devletin yönetim alanında hakem olma görevini üstlenecek yeni kurum ve kuruluşlara ihtiyacın olduğunu ortaya çıkarmıştır (Eryılmaz, 2004: 161). Ekonomi alanında özerk bir alanın olması üzerinde durularak siyasetin bu alana doğrudan müdahalesinin olmaması sağlanmak istenmiş, ekonomik piyasa sistemini daha işler kılacak ve iktisadi yönetimi rasyonelleştirecek olan yasal düzenlemelere hız verilmiştir. Bu çerçevede gerçekleştirilmesi düşünülen yasal düzenlemelerden Uluslararası Para Fonu (IMF) kanunları hızlı bir şekilde meclisten geçirilerek kanunlaştırılmış ve idari denetim görevini üstlenecek üst kurullar sayıca artırılmıştır (Eryılmaz, 2004: 162). Üst kurulların sayısal olarak artırılması sonucu sivil bürokrasinin idaredeki etkinliğinin yeniden arttığını söylemek mümkündür.

Düzenleyici ve denetleyici kurullara sağlanan mali ve yönetsel özerklik, sivil bürokratların siyasi hâkimiyet altında tutulmadan uzaklaştırılmasını ve piyasalardaki işleyişlerin serbest bir hale getirilmesini sağlamıştır. Üst kurullarda görevli tekno-bürokratlar önemli kamu politika alanlarında yetkileri doğrultusunda serbest karar vermeye başlamışlardır (Eryılmaz, 2004: 162-163). Üst kurulların mali ve siyasal anlamda özerkliğinin birtakım rahatsızlıklar ortaya çıkarması, 2011 yılında üst kurulların gerçekleştirdiği işlemlerin denetlenmesini içeren 649 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile birtakım yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Yeni düzenleme sonucunda 5018 sayılı Kanuna ekli (III) sayılı cetvelde bulunan düzenleyici ve denetleyici kurulların özerkliği ortadan kaldırılarak, bakan “kendisine bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşların her türlü faaliyet ve işlemlerini denetlemeye yetkili” konuma getirilmiştir (Çirakoğlu, 2016: 109). Yeni düzenlemelerin amacı düzenleyici ve denetleyici kurulların ayrıcalık oluşturan durumlarını ortadan kaldırarak bürokratik anlamdaki etkinliklerinin azaltılmak istenmesidir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada siyaset bilimi alanında üzerinde oldukça fazla durulan ve önem verilen bürokrasi ve siyaset kurumlarının birbirleriyle ilişkileri, Osmanlı Devleti’nden Türkiye’de Ak Partinin iktidara geldiği 3 Kasım 2002 tarihine kadar dönemselsel olarak ele alınmaktadır. Geçmişten günümüze devletin yönetim fonksiyonlarından yürütme içerisinde yer alan bu kurumların iktidarın kullanılmasında hususunda kimi zaman birbirleriyle mücadele etmesi ve birbirlerine üstünlük kurmaya çalışması karışıklığa, düzensizliğe ve kurumların asli görevlerinden uzaklaşmaya sebep olması bu konunun seçilmesinde etkili olmuştur.

Çalışmada öncelikle bürokrasi kavramı ve özellikler ele alınmıştır. Osmanlı Devletinden Türkiye’de Ak Parti iktidarına kadar olan dönemdeki bürokrasi ve siyaset ilişkilerine geçmeden önce Osmanlı Devletinde bürokrasi ve bürokrasi kurumunu oluşturan sınıflar ele alınmıştır. Daha sonra ise Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinde 3 Kasım 2002 tarihine kadar belirleyici olan dönemler çerçevesinde bürokrasi siyaset ilişkileri ele alınmıştır. Burada bürokrasi ve siyaset kurumlarının geçmişten günümüze devletin yönetim perspektifi içerisinde dönemselsel olarak nasıl şekillendiği ve birbirleri üzerinde ne denli etkinlik kurduğu ifade edilmektedir.

Bürokrasi ve siyaset, en büyük siyasi organizasyon olarak ifade edilen devletin işlerliği için faaliyet gösteren temel kurumlardır. Bu kurumlar devletin üç temel fonksiyonu olarak gösterilen yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarından yürütme içerisinde yer almaktadır. Devlet adı verilen siyasi organizasyonun ortaya çıkmasıyla birlikte varlık gösteren bu iki kurum, yürütme fonksiyonu içinde bulunmakta ve devletin idari

işleyişinde en temel rolü oynamaktadır. Kendi görev tanımı ve alanları içinde bakıldığında siyaset kurumunun hangi şekilde yönetime gelirse gelsin (seçimle, kan bağına dayanma vs.) devletin yönetim gücünü elinde bulunduran ve devleti dizayn eden bir kurum olduğu, bürokrasinin ise siyasetin verdiği görevleri gerçekleştiren, yönetime katkı sunan bir durumu olduğu görülür. Ancak siyaset kurumunu idare eden iktidarın zaman içinde yıpranma ve güçsüzleşme durumuna bağlı olarak bürokrasi kurumunun asli işlevinden uzaklaşarak iktidara ortak olma ya da iktidarı yönlendirerek isteklerini kabul ettirebilme anlayışının ortaya çıktığı görülmektedir.

Türkiye'nin siyasal yaşamında bürokrasi ve siyaset kurumlarının birbirleriyle ilişkilerine bakıldığında dönemler itibariyle farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıkların temelinde devletin yönetim şekli belirleyici olduğu gibi dönemin mevcut şartları ve siyasi iradenin belirleyiciliği de önemli etkenler arasında bulunmaktadır. Osmanlı Devletinde 1876 yılında Meclis-i Mebûsanın açılarak Meşrutî Monarşiye geçilmesine kadar patrimonyal bir siyasi sistem söz konusuydu. Bu tarihe kadar bürokrasinin siyasi iradenin direktifleriyle hareket eden ancak devletin yönetimine katılmaktan uzak bir anlayışın hüküm sürdüğü söylenebilir. Bürokraside ilmiye, seyfiye, kalemiye sınıfları ile 1800'lü yılların başından itibaren mülkiye sınıfı Osmanlı Devletinde bürokrasiyi meydana getirmekteydi.

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarından Tanzimat Dönemine kadar bürokrasinin varlığı sadece işlevsel anlamda kalmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında devletin yönetim sisteminin monarşik yapıda olması ve patrimonyal sistemin hüküm sürmesi etken olarak gösterilebilir. Devletin güçlü olduğu dönemlerde bürokrasi, siyasi temsil yetkisine sahip padişahın ve vekili durumundaki sadrazamın verdiği görevleri icra eden, iktidara sahip olma ya da ortak olma amacından uzak bir durumdadır. Bu dönemlerde üst düzey bürokrasinin devletin başına geçecek olan şehzadelere yakın olma ve onları destekleme gibi bir yönünün olduğunu söylemek mümkündür. Belirli dönemlerde ise devletin en önemli askeri güçlerinden olan Yeniçeri Ocağının 1826 yılında ortadan kaldırılmasına kadar devletin başına geçecek kişinin belirlenmesinde etkili olduğu ifade edilebilir. Bu durum bize Osmanlı Devletinde askeri otoritelerin zaman zaman siyasi iktidarın şekillenmesinde rol oynadığını ve belirleyici olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı Devletinin askeri, mali, eğitim, diplomasi, idari alanlarda gerçekleştirdiği reform çalışmaları sonucu bürokrasi hem modern bir görünüme kavuşturulmuş hem de etkinliği artırılmıştır. 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak, 1839 Islahat Fermanı, 1856 Tanzimat Fermanı, 1876 yılında I. Meşrutiyet ve 1908 yılında II. Meşrutiyet ilanları ile Mebûsan Meclisinin açılması bu durumda etkili olmuştur. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde bürokrasinin dönüştürülerek modern hale getirilmesiyle bürokratların etkinliğinin artırılması sağlanmış, ayrıca özlük haklarına da kavuşturularak "kul statüsü"nden çıkıp zamanla güç merkezi olmaya başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bürokratik kurumları genel anlamda Osmanlı Devleti döneminde var olanlardan devralmış, yine bürokratların önemli bir kısmı ise Osmanlı Devleti bürokrasisinde görevli olanlardan oluşmuştur. Alınan bu bürokratik kurumlar yeni devletin yönetim tarzına göre yeniden şekillendirilmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan Demokrat Partinin iktidara geldiği 1950 yılına kadar bürokrasinin kurucu parti olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından şekillendirildiği görülmektedir. Tek parti dönemi olarak adlandırılan bu dönemde siyaset kurumu her yönden baskın bir durumda bulunduğu bürokrasinin söz sahibi olmadığı ve etkinlik oluşturmadığı ifade edilebilir. Yine bu dönemde bürokrasi siyasete göre şekillenmiş ve bürokraside görev alabilmenin yolu CHP'den geçtiği için bürokrasinin siyasallaştığı ifade edilebilir. Tek parti döneminde siyasi parti üyesi gibi davranan bürokratların siyasete göre pozisyon almaları nedeniyle etkinlik kuramadığı ve sadece kendilerine verilen görevleri yerine getiren bir konumda kaldığı belirtilebilir.

Demokrat Partinin 1950 yılında iktidara gelmesiyle birlikte tek parti döneminde CHP'ye göre şekillenen bürokrasinin ilk zamanlar tarafsız bir şekilde oluşturulacağı vurgulansa da zaman içinde kendi dünya görüşünü savunan ve partiye yakınlığıyla bilinen kişilerin bürokraside önemli yerlere getirildiği bilinmektedir. Bu durum Demokrat Partiye karşıtlığıyla bilinen bürokrasinin farklı kurumlarında görev alan tüm kişileri karşısına almasına ve zaman içinde darbeye giden yolun taşlarının döşenmesine neden olmuştur. Bu dönemde siyaset kurumunun bürokrasi kurumu üzerinde tam anlamıyla etkinlik kurduğu ve istediği gibi şekillendirebildiği söylenebilir. Bu dönemde bürokrasi kurumlarının en belirgin özelliği zaman içinde biriken tepkinin tek amaç doğrultusunda toplanmasını sağlayarak siyasete galip gelmesinin sağlanmasıdır. Demokrat Partinin 27 Mayıs 1960 darbesiyle yönetimden uzaklaştırılması ve yöneticilerinin yargılanması ve bazılarının idam edilmesi Türkiye'de demokrasiyle bağdaşmayan askeri vesayete dayalı bürokrasinin oluşmasına, bazı dönemlerde tekrar tekrar uygulamaya konulmasına neden olmuştur.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası Milli Birlik Komitesi adı verilen askeri otorite, devletin yönetimini ele alarak siyaseti ve bürokrasiyi kendi istediği şekilde dönüştürmüştür. Bu dönemde hem bürokrasi alanında yeni kurumlar oluşturulmuş hem de bazı bürokrasi kurumlarına idari ve mali açılardan özerklik verilmiştir. Bunun yanında askeri vesayet her alana etki edebilmesi için kimi önemli kurumlara askeri otoriteyi temsile yetkili kişileri atamış ya da yerleştirmişlerdir. 1960 yılından 12 Eylül 1980 tarihindeki darbeye kadar Türkiye Cumhuriyeti koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmiştir. Koalisyon hükümetlerinin varlığı askeri bürokrasi başta olmak üzere bürokrasinin hemen her alanda siyaset kurumunu yönlendirici ve etki edici bir sonucun oluşmasına neden olmuştur. Bu dönemde bürokrasinin siyaset kurumu karşısındaki etkinliğinin oldukça etkili olduğu söylenebilir.

12 Eylül darbesinden 3 Kasım 2002’de Adalet ve Kalkınma Partisinin (Ak Partinin) iktidara geldiği döneme kadar bürokrasi ve siyaset ilişkilerine baktığımızda, darbenin hemen ardından iktidara tek başına gelen Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi döneminde bürokrasi siyasetin direktiflerine göre hareket eden ve etkinliği her geçen gün azalan bir sürece girmiştir. Ancak bu dönem darbenin hemen sonrası olması dolayısıyla askeri vesayete dayalı bürokratik yapının etkinliğini devam ettirdiği bir dönemdir. Bu dönemin sonundan Ak Partinin iktidara geldiği döneme kadar Türkiye’de siyasi iktidara tek bir parti hâkim olamamış ve koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır. Bu dönemde bürokrasi kurumu yine kendine has bazı özellikleri sayesinde iktidarın birden fazla siyasi parti tarafından da paylaşılmasını fırsat bilerek kamu politikalarının belirlenmesi ve yürütülmesinde etkinlik kurmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak; Osmanlı Devletinde bürokrasi ve siyaset kurumlarının ilişkileri genel olarak değerlendirildiğinde siyaset kurumunun devletin kuruluşundan Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerine kadar tam anlamıyla baskın olduğunu, bürokraside yer alan bürokratların siyaset kurumu üzerinde hiçbir etkinliğinin bulunmadığını söylemek mümkündür. Tanzimat ile başlayan ve Meşrutiyetin ilanı ile devam eden süreçte devletin yıkılışına kadar bürokrasinin önemli bir güç merkezi olduğunu, siyaset kurumu üzerinde etkinliğinin arttığını ve hatta padişahların belirlenmesinde en önemli otorite haline geldiği söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyetinde bürokrasi ve siyaset kurumlarının ilişkileri, devletin yürütme fonksiyonu içinde yer alan ve birlikte hareket eden kurumlar olması nedeniyle her zaman var olmuştur. Bu ilişkilerin boyutunun siyasi gücü elinde bulunduran siyaset kurumunun iktidara gelişine göre değiştiğini söylemek doğru olacaktır; çünkü kurucu iktidar olma ya da iktidarda tek başına bulunma durumları siyaset kurumunu ön plana çıkarırken koalisyon hükümetleri şeklinde iktidarda bulunma siyaset kurumunun bürokrasi kurumu üzerinde etkinlik kurmasını engelleyici bir faktör olarak etkilemektedir. Kısaca bürokrasi ve siyaset ilişkisi devletin yönetim şekline, demokratik olgunluğa, siyasi kültüre, seçimlerin sonucuna, vesayete dayalı kurumların varlığı ve etkinliği gibi faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Türkiye’de de Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemlerinde yukarıda ifade edilen etkenlere bağlı olarak bürokrasi ve siyaset kurumlarının birbirleriyle ilişkisi her zaman aynı düzeyde gerçekleşmemiş, dönemler itibarıyla farklı olarak şekillenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abadan, N. (1959). *Bürokrasi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Ahmad, F. (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akgül, B. (1999). *Türkiye’de Siyasal Yozlaşma*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Akpolat, Y. (2010). “Mekteb-i Mülkiye Ve Mülkiyeliler”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(45), 107-121.
- Alptürker, H. (2021). *Siyaset Bürokrasi İlişkisi (Tanzimattan Günümüze)*. Konya: Literatürk Academia Yayınları.
- Arslan, R. (2004). *Türkiye’ye Siyasi Model*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Aslan, S. & Yılmaz, A. (2001). “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı Ve Düşüncesinin Değişimi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 287-297.
- Atar, F. (2001). “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, 66-69.

- Ateş, H. T. (2007). *Demokrasi, Siyasi Partiler Ve Seçim*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Aykaç, B. (1997). *Kamu Bürokrasisi Ve Türk Kamu Personel Yönetiminde Bürokratik Eğilimler*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- Baransel, A. (1979). *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Enstitüsü Yayınları.
- Bardakçı, V., V. (2018). “Osmanlı Devleti Öncesi Vezirlik”. *İstem Dergisi*, 32, 301-315.
- Cangir, M. (1999). *Tarihsel, Siyasal, Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Bürokrasi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Cem, İ. (2010). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cihan, A. (2004). *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Çelik, S. (2008). *Osmanlı’dan Günümüze Devlet Ve Asker*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2001). “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Tanzimat Ve Meşrutiyet’in Birikimi* (Der. Mehmet Ö. Alkan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çırakoğlu, M. (2016). “Düzenleyici Ve Denetleyici Kurulların Denetlenme Şekillerinin İdari Vesayet Bakımından Değerlendirilmesi”. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 6(2), 89-119.
- Durgun, Ş. (2002). “Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Siyaset”. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 83-102.
- Eravcı, H. M. (2003). “Mevlânâ Valihî’nin Hayatı Ve Onun Işığında Bir XVI. Asır Osmanlı Vâizinin Kariyeri”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 18(2), 25-36.
- Erdoğan, M. (2009). *Türkiye’de Anayasalar Ve Siyaset*. Liberte Yayınları.
- Ergun, T. & Polatoğlu, A. (1992). *Kamu Yönetimine Giriş*. Ankara: Todaie Yayınları.
- Ergun, T. (2004). *Kamu Yönetimi*. Ankara: Todaie Yayınları.
- Eroğul, C. (1998). *Demokrat Parti Tarihi Ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Eryılmaz, B. (1993). *Bürokrasi*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Eryılmaz, B. (1997). “Bürokrasi Ve İktidar”. *Yeni Türkiye Dergisi*, 3(14), 1356-1365.
- Eryılmaz, B. (2004). *Bürokrasi Ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2010). *Tanzimat Ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2017). *Kamu Yönetimi*. İzmit: Umuttepe Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2017). *Kamu Yönetimi Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*. İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Eser, B., Baltacı, C. & Arslan, M. (2002). “Türk Siyasal Sisteminde 1960 Müdahalesi Ve Vesayetin Kurumsallaşması Üzerine Bir Analiz Denemesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(25), 69-97.
- Fleischer, H. C. (1996). *Tarihçi Mustafa Ali*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1964). “Nişancı”. *İslâm Ansiklopedisi (Cilt IX)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 299-302.
- Gökçe, O. & Şahin, A. (2002). “21. Yüzyılda Türk Bürokrasisinin Sorunları Ve Çözüm Önerileri”. *Selçuk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 1-27.
- Gökçe, O., Göküş, M. & Kutlu, Ö. (2002). *Kamu Yönetimi Ders Notları*. Konya: Dizgi Ofset.
- Göküş, M. (1999). *Demokrat Parti Döneminde Bürokrasi Siyasal İktidar İlişkileri*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Göküş, M. (2000). “Kamu Politikalarının Belirlenmesinde Bürokrasinin Rolü”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 35-43.

- Gözübüyük, Ş. (1999). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Güler, T. (2014). “Osmanlı’da Siyaset Ve Bürokrasi İlişkilerinin Tarihi Seyri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 311-336.
- Hafizoğulları, Z. (2001). *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikri Temelleri*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- Hale, W. (1994). *1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu Ve Siyaset*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Heper, M. (1974). *Bürokratik Yönetim Geleneği: Osmanlı İmparatorluğu Ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Gelişimi Ve Niteliği*. Ankara: Ogun Kardeşler Matbaası.
- Heper, M. (1983). "Bürokrasi". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 2)*, 290-298, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heper, M. (2006). *Türkiye’de Devlet Geleneği*. Ankara: Doğubatu Yayıncılık.
- Heper, M. (2011). *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- İhsanoğlu, E. (1998). *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Yıldız Matbaacılık.
- İnalçık, H. (1965). *Türk İdare Teşkilatı Tarihi (Ders Notları) 1964-1965*. Ankara: SBF Çoğaltılmış Ders Notları.
- İpşirli, M. (1997). Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar). *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, 61(232), 597.
- İpşirli, M. (2000). “İlmiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22, 21-46.
- İpşirli, M. (2006). “Müderris”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, 248-470.
- Jakoby, H. (1969). *Bürokratisierung Der Welt*. Berlin: Luchterhand.
- Kahraman, H. B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi (Cilt 8)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karatepe, Ş. (1999). “Devlet Yönetimi”, *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti?*, (Ed. Erol Özbilgen). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, K. (1967). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Karpat, K. (2007). *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876- 1980*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaşıkcı, O. (2015). “Osmanlı Devleti’nde Vezir-i Azam (Sadrazam)”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 127-134.
- Kaya, Y. K. (1994). *Çağdaşlaşma Yolunda Deve Dikenleri*. Ankara: Bilim Yayınları.
- Kaynar, R. (1991). *Mustafa Reşit Paşa Ve Tanzimat*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kazıcı, Z. (1991). *İslam Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi.
- Kazıcı, Z. (2011). *İslam Medeniyetleri Ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Kılıç, C. (2018). “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi”. *Turkish Academic Research Review*, 3(1), 153-170.
- Koçak, C. (1996). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945 (Cilt 1)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuzu, B. (1987). *Yürütme Organının Düzenleyici İşlem Yapma Yetkisi Ve Güçlendirilmesi Eğilimi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, F. M. (1963). “The Higher Civil Service An As Action Group In Western Political Development”, *Bureaucracy And Political Development (Ed. Joseph La Palombara)*. New Jersey: Princeton University Press.

- Mert, A. (2020). Osmanlı İmparatorluğu'nda Defterdarlık Ve Günümüz Yansımaları. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 194-212.
- Ortaylı, İ. (2001). *Gelenekten Geleceğe*. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2017). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Osmanlı Devlet İdaresini Oluşturan Unsurlar: Seyfiye, İlmiye, Kalemîye. <https://www.dilimiz.gen.tr/osmanli-devlet-idaresini-olusturan-unsurlar/>. (Erişim Tarihi: 20.11.2024).
- Özbudun, E. (1995). "Türkiye'de Devlet Seçkinleri Ve Demokratik Siyasal Kültür, Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür", (Ed. Ergun Özbudun, Ersin Kalaycıoğlu, Levent Köker). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 16-30.
- Özcan, A. (1992). *Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları Ve İngiltere*. İstanbul: TDY Araştırma Merkezi.
- Özer, N. (2006). *Küreselleşme Ve Bürokratik Seçkinler*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Özer, M. F. (2014). *Osmanlı İlmiye Teşkilatı Araştırmalarında Kullanılabilecek Temel Kaynaklar*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Öztuna, Y. (2006). *Tanzimat Paşaları Ali Ve Fuad Paşalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Öztürk, O. M. (1993). *Ordu Ve Politika*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Öztürk, N. K. (2017). *Bürokrasi-Siyaset İlişkileri Ve Türkiye*. Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Reyhan, C. (1999). "Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar Ve İlmiye". *Amme İdaresi Dergisi*, 32(3), 1-12.
- Sencer, M. (1984a). "Tanzimat'a Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi". *Amme İdaresi Dergisi*, 17(2), 21-44.
- Sencer, M. (1984b). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal Ve Yönetimsel Gelişmeler". *Amme İdaresi Dergisi*, 17(3), 46-71.
- Sevil, M. (2005). *Türkiye'de Modernleşme Ve Modernleştiriciler*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, M. V. (2006). "Divan-ı Hümayundan Meclis-i Mebûsana Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalçık & Mehmet Seyitdanlıoğlu). Ankara: Phoenix Yayınevi, 17-23.
- Shaw, S. J. & Shaw, E. K. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye (Cilt 2)*. İstanbul: E Yayınları.
- Şaylan, G. (1974). *Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi Ve Siyasal İdeoloji*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Şaylan, G. (1984). *Cumhuriyet Bürokrasisi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (Cilt: 2)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanör, B. (2008). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanör, B. & Yüzbaşıoğlu, N. (2019). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tataroğlu, M. (1997). *Türkiye'de 12 Eylül 1980 Sonrası Siyasi İktidar Bürokrasi İlişkileri*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Tataroğlu, M. (2006). "Parlamentar Ve Başkanlık Sistemlerinde Siyasi İktidar Ve Bürokrasi İlişkileri Ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme". *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 13(1), 97-119.
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de Siyasi Partiler*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tezel, Y. S. (1986). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1965). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: TTK Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2003). *Osmanlı Tarihi Cilt: I- IV*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Yalçındağ, S. (1970). "Kamu Yönetimi Sistemimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar". *Amme İdaresi Dergisi*, 3(2), 20-57.
- Yalçındağ, S. (1987). *Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler, Halkla İlişkiler Sempozyumu*. Ankara: Todaie Yayınları.
- Yavuz, H. (2000). *Siyasal Sistem Arayışları Ve Yürütmenin Güçlendirilmesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yazıcı, S. (1997). *Türkiye 'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Yılmaz, N., İnankul, H. & Doğan, K. (2013). Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1946) Bürokrasi Ve Siyaset İlişkisinin Weberyana Değerlendirmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 263-284.
- Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye 'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Yüzbaşıoğlu, N. (2009). *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Zurcher, E. J. (2007). *Modernleşen Türkiye 'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yediyıldız, B. (1994). "*Osmanlı Toplumunu*", *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu). İstanbul: İslâm Tarih, Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi (Ircica) Yayını, 441-510.

Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliğinin Hijyen ve COVID-19'dan Kaçınma Davranışlarına Etkisi*

Nuh ATAMAN

Arş. Gör, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Sağlık Yönetimi Bölümü
nuh.ataman@dicle.edu.tr
<https://orcid.org/0009-0004-8622-4431>

Makale Başvuru Tarihi : 04.11.2024
Makale Kabul Tarihi : 16.12.2024
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.14583321

Yalçın KARAGÖZ

Prof. Dr. Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Sağlık Yönetimi Bölümü
yalcinkaragoz@duzce.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-5642-6498>

Özet

Anahtar Kelimeler:

COVID -19'dan Kaçınma, Hijyen, Algılanan Bulaşılabilirlik

Bu araştırmanın temel amacı, "Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliğinin Hijyen ve COVID-19'dan Kaçınma Davranışlarına Etkisinin Path (Yol) Analizi ile Belirlenmesidir". Bu amaçla öncelikle araştırmanın amacı, önemi, varsayımları, sınırlıkları, genel bilgiler (pandemi, koronavirüsler, COVID-19, epidemiyolojisi, klinik özellikleri, bulaş yolları), algılanan COVID-19 bulaşılabilirliği, COVID-19'dan kaçınma ve hijyen hakkında bilgiler verilmiştir. Araştırmanın evrenini; 2022 yılının Temmuz-Ağustos aylarında Adana il merkezinde yaşayan 18 yaş ve üstü bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada; farklılık testleri Path analizi teknikleri kullanılmıştır. Toplamda 412 kişiden elde edilen veriler, SPSS ve AMOS paket programları ile değerlendirilmiştir. Araştırmanın güvenilirlik katsayısı Alfa = 0,887'dir. Bu değer $0,80 \leq \alpha < 1,00$ arasında olduğundan, çalışmanın güvenilirliği yüksek derecededir. Algılanan COVID-19 bulaşılabilirliğinde, COVID-19'dan kaçınmada ve hijyen davranışlarında demografik verilere göre farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla; "Bağımsız Örneklem T Testi" ve "Tek Yönlü ANOVA" testleri yapılmıştır. Bağımsız örneklem t-testi sonucunda katılımcıların medeni durumuna, cinsiyete, eğitim durumuna, yaşa ve gelir düzeyine göre bütün boyutlar "kararsız" demislerdir. Path analizi sonucunda bulunan uyum değerleri bulunan modelin yapı geçerliliğinin olduğunu göstermiştir. Araştırmanın path analiz sonuçlarına göre; Bağımsız değişken olan algılanan COVID-19 bulaşılabilirliğinin, hijyen davranışları ve COVID-19'dan kaçınma bağımlı değişkenleri üzerindeki direkt etkisi önemli ve pozitif bulunmuştur.

The Effect of Perceived COVID-19 Communicability on Hygiene and COVID-19 Avoidance Behaviors

Abstract

Keywords:

COVID-19 Avoidance, Hygiene, Perceived Contagiousness,

The main purpose of this study is to "Determine the Effect of Perceived COVID-19 Contagiousness on Hygiene and COVID-19 Avoidance Behaviors with Path Analysis". For this purpose, firstly, the purpose, importance, assumptions, limitations, general information (pandemic, coronaviruses, COVID-19, epidemiology, clinical features, transmission routes), perceived COVID-19 infectiousness, COVID-19 avoidance and hygiene were given. The population of the study consisted of individuals aged 18 years and over living in Adana city center in July-August 2022. Convenience sampling method was used in the study. In the research; difference tests Path analysis techniques were used. The data obtained from 412 people in total were evaluated with SPSS and AMOS package programs. The reliability coefficient of the research is Alpha = 0,887. Since this value is between $0,80 \leq \alpha < 1,00$, the reliability of the study is high. In order to determine

* Bu çalışma Nuh ATAMAN'ın yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

whether there is a difference in perceived COVID-19 infectiousness, COVID-19 avoidance and hygiene behaviors according to demographic data; "Independent Samples T Test" and "One-Way ANOVA" tests were conducted. As a result of the independent samples t-test, all dimensions were "undecided" according to the marital status, gender, education level, age and income level of the participants. The fit values found as a result of the path analysis showed that the model has construct validity. According to the path analysis results of the research; The direct effect of the independent variable, perceived COVID-19 infectiousness, on the dependent variables of hygiene behaviors and avoidance of COVID-19 was found to be significant and positive.

1. GİRİŞ

COVID-19 salgın hastalığı görülmeye başladığı zaman en küçük bir bireyden, en büyük bir devlete kadar herkesi etkisi altına aldı. Bazı insanları sadece kısa süreli hasta ederken, bazı insanlarda kalıcı hasarlar bırakmıştır. Aynı zamanda virüsün bulaş durumu, hasta sayısı, inkübasyon süresi ve ölüm oranlarıyla alakalı durumlar şüpheli ya da yanlış bilgilendirmeler neticesinde oluşan endişeler ve oluşan telaşa herkesi etkilemiş (Demir Gökmen vd., 2020: 616; Günay, 2021: 38) ve aynı zamanda hastalık ilk ortaya çıktığında hastalığın nasıl oluştuğu, nasıl sonlanacağı, hangi tedavi yönteminin ve aşının başarılı olacağı kesin olarak bilinmemesi de yukarıda bahsedilen etkiyi arttırmıştır.

Hastalığın neticesinde hızlı yayılma, herkesi hasta etme, kalıcı zararlar verebilme ve hatta bazı vakaların ölümlerle sonuçlanmasından dolayı tüm devletlerin en önemli gündemi olarak zihinlerde yer almıştır. Bu ciddi etkilerden dolayı da bazı uygulamalara gidildi. Bunlar: sosyal hayatta yaşanan kısıtlamalar, okullarda verilen yüz yüze eğitimlere belli bir süre ara verilmesi, toplu taşıma araçlarında ve toplu yaşanan yerlerde sosyal mesafeye dikkat edilmesi ve bazı hijyen davranışları vb. uygulamalarla bulaş durumunu en alt seviyeye düşürmek amaçlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020).

Algılanan bulaşılabilirlik kavramı, kişinin bulaşıcı hastalıklar karşısında sergilemiş olduğu duyarlılığını yani bireyin kendisini ne ölçüde tehdit altında hissettiğini ifade etmektedir (Duncan vd., 2009: 541; Safra vd., 2021: 3). Pandemi süreci içerisinde kaygı ve korkuların artması hastalığa karşı oluşan tutumu ve hastalık algısını değiştirmektedir. Salgının sürekli olarak yayılması ve devam etmesi yapılan müdahalelerden de istenen sonuçların alınamaması algılanan tehdidi arttırmaktadır (Stangier vd., 2021: 2). Aynı zamanda hastalığa karşı tutum, hastalıktan kaynaklanan risk algısı ve bulaşılabilirliğin zihinlerde nasıl bir algı bıraktığı konusu toplumu psikolojik olarak etkisi altına almakta (Artan vd., 2020: 105-106) ve bireylerin hayat kalitesini etkileyip, zarar vermektedir (Hicks vd., 2022: 198).

Hastalıklara karşı algılanan COVID-19 bulaşılabilirliği düzeyi, bireylerin maruz kaldıkları hastalıktan dolayı korunma davranışları içerisine girmek için önlem almalarında etkili olmaktadır. Yapılan araştırmalarda COVID-19 salgını sonucunda bireylerde meydana gelen algı düzeyleri kabul edilebilir düzeyde olması, enfeksiyona karşı korunma davranışlarını beraberinde getireceği saptanmıştır (Kalkanlı, 2021: 8). Algılanan bulaşılabilirliğin değişmesi uygulanan tedbirlerin etkililiğini göstermektedir

COVID-19 salgını sürecinde bulaşmayı önlemek için yapılacak en iyi önlem enfeksiyona maruz kalmamaya çalışıp, kaçınmaktır (Ouyang vd., 2020). İlk başlarda etkili olabilecek tıbbi tedavilerin olmamasıyla bireyler kaçınma davranışları içerisine girmiş ve maske kullanma, ellerin yıkanması, temastan uzak durma gibi koruyucu hijyen davranışlarına baş vurulması önleyici tedbirler içerisinde esas davranışlar haline gelmiştir (Stangier vd., 2021: 2). Bu tedbirlerin de uygulanması bireylerdeki algılanan bulaşılabilirliğin üzerinde pozitif etkiler göstermektedir (Lau, 2003).

Virüse maruz kalma riskini en alt seviyeye indirebilmek için enfeksiyonların önlenmesi ve kontrol önlemlerinin alınması gerekmektedir. Özellikle de kendimizi ve ailemizi enfeksiyondan koruyabilmek için bazı tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bunlar;

- Maske kullanmayı ihmal etmemek.
- Ellerin düzenli bir şekilde yıkanması özellikle su ve sabun yardımıyla veya alkollü el dezenfektanı kullanmak.
- Hapşırma veya öksürme anında ağız ve burnu kâğıt mendille ya da kolun iç kısmıyla kapatmak.

- Eğer bir kişide nezle veya soğuk algınlığı belirtileri varsa o kişilerle yakın temas kurmaktan kaçınmak.
- Nefes alma problemleri, ateş, öksürük vb. şikayetler olduğunda hemen bir sağlık kuruluşuna başvurmak gerekmektedir (Hamid vd., 2020, s. 6; Sağlık Bakanlığı, 2020; UNICEF, 2022).

Hijyen kavramı genellikle enfeksiyonların bulaşmasını önleyebilmek maksatlı kullanılır. Hijyen davranışı ise sağlığın korunabilmesi ve sağlıklı yaşam için yapılan uygulamalardır. Bu davranışlar ve uygulamalar ise kişiyi enfeksiyonlara maruz kalma durumuna karşı korur. Uygulanacak olan iyi hijyen davranışları bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemede kullanılacak olan en etkili yollardandır. Hijyen davranışlarının uygulanması toplumun refahını arttırmada, yaşam kalitesini arttırmada ve enfeksiyona yakalanma riskini azaltmada yardımcı olur. Hijyen davranışlarının uygulanamaması ise küresel hastalık yüküne katkıda bulunarak toplumda risk algısının oluşmasına neden olmaktadır (Altun vd., 2013: 585).

Hijyen davranışları, enfeksiyonların yayılmasının önlenmesiyle ilgili uygulamaların bütünü kapsayıp, COVID-19 gibi bulaşma özelliği yüksek olan salgına karşı mücadelede uygulanması gereken önemli adımlardandır (Altun, 2020: 313). Bir salgın hastalık için eğer uygulanabilecek etkili tıbbi tedaviler yoksa ve koruyucu bağışıklıkta yeterli gelmiyorsa, maske takmak, el yıkamak ve yakın temastan kaçınmak gibi hijyen davranışları uygulanabilecek olan esas tedbirler arasında yer almaktadır (Stangier vd., 2021: 2). Dünya sağlık örgütü ve sağlık bakanlığının da COVID-19 salgınından korunabilmek için en çok üzerinde durmuş oldukları konu hijyen meselesidir. Özellikle ellerin sık bir periyotla ve 20 saniye süresince hijyenik el yıkama aşamalarına göre yıkanması gerekmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2020a; WHO, 2020d: 15). COVID-19 salgın hastalığı da yayılmaya devam ettiği için, bulaşmayı önlemek ve salgının etkisini azaltmak için hijyen önlemlerinin artırılması gerekmekte ve hasta kişilerle yakın temastan kaçınılması gerekmektedir (Çiçek vd., 2020: 341).

Literatür incelendiğinde “Algılanan Covid-19 Bulaşılabilirliğinin Hijyen ve Covid-19’dan Kaçınma Davranışlarına Etkisinin Path Analizi ile Belirlenmesi” ile ilgili doğrudan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırma yöntemi ile çeşitli analizler yapılabilmekte ve sosyal bilimlerde alanlarda veri odaklı sonuçlar elde edilebilmektedir (Ekiz, 2020: 109-119).

Araştırmada veriler, yüz yüze anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Araştırma Adana il merkezinde yaşayan katılımcıların salgın sürecindeki; algılanan COVID-19 bulaşılabilirliğinin hijyen ve COVID-19’dan kaçınma davranışlarına etkisi deneysel araştırma yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmada kullanılan veriler, değiştirilmeden olduğu gibi alınmıştır.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu çalışmada evreni temsil edebilmesi için Adana il merkezi örneklem olarak belirlenmiştir. Veriler Adana il merkezinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri yetişkin bireylerden toplanmıştır. Örneklem seçim işlemi uygulanırken sosyal bilimlerde yaygın bir şekilde kullanılan kriterlerden biri olan “evrenin 100.000’den fazla olduğu durumlarda 384 katılımcının evreni temsil ettiği kabul edileceği” kriteri esas olarak dikkate alınmıştır (Cohen vd., 2002). Bu yüzden de veriler tesadüfi olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme yöntemi ile 275 kadın, 137 erkek olmak üzere 412 katılımcıya uygulanmıştır. Katılımcılara, araştırmanın amacı, süresi ve katılımlarından nelerin beklendiği hakkında bilgi verilmiştir. Bu süreçte, katılımcıların isteklilik ve gönüllülük ilkeleri doğrultusunda bilgilendirilmeleri sağlanmıştır. Ayrıca, çalışmaya katılma veya katılmama özgürlüğü, bilgiyi reddetme hakları ve kendilerinden alınan kişisel bilgilerin gizli tutulacağı konularında sözlü olarak bilgilendirme yapılmış ve sadakat-gizlilik ilkesine riayet edileceği vurgulanmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Yapılan araştırma veri toplama araçlarından olan anket formunun kullanılmasıyla yapılmıştır. Anket formu dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerini içermektedir. İkinci bölüm COVID-19 hijyen ölçeği, üçüncü bölüm COVID-19’dan kaçınma tutumları ölçeği ve dördüncü bölüm algılanan bulaşılabilirlik ölçeği bulunmaktadır.

COVID-19’dan Kaçınma Tutumları Ölçeği; Geniş vd. (2020) tarafından geliştirilmiştir. 10 maddeli ve beşli Likert yapısıdır. Bilişsel kaçınma ve davranışsal kaçınma şeklinde de iki alt boyuta sahiptir. Ölçekte bulunan

ifadeler; “Kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), “Kararsızım (3), Katılıyorum (3) ve Kesinlikle Katılıyorum (5)” şeklinde incelenmektedir.

Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliği; Algılanan COVID-19 bulaşılabilirliği, hastalığa karşı algılanan güvenlik açığı ölçeğinin alt boyutudur. Duncan vd. (2009) tarafından geliştirilmiştir. 7 maddeli ve beşli Likert yapısıdır. Ölçekte bulunan ifadeler; “Kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), Kararsızım (3), Katılıyorum (3) ve Kesinlikle Katılıyorum (5)” şeklinde incelenmektedir.

COVID-19 Hijyen Ölçeği; Çiçek vd. (2020) tarafından geliştirilmiştir. COVID-19 salgın sürecinde bireylerin hijyen davranışlarını belirlemek amacıyla Değişen Hijyen Davranışları, Alışveriş Hijyeni, Sosyal Mesafe ve Maske Kullanımı, Ev hijyeni, El Hijyeni ve Dışarıdan Eve Gelindiğinde Hijyen olmak üzere 6 alt boyuttan oluşan 27 maddelik bir anket çalışmasıdır. Ölçekte bulunan ifadeler; “Hiçbir zaman (1), Bazen(2), Ara sıra (3), Sık sık (4) ve Her zaman (5)” şeklinde incelenmektedir.

2.4. Veri Toplama ve Analizi

Kullanılan ölçeklerde yüksek bir yanıt oranı sağlamak için, anketler, ilgili kişilerin müsait oldukları vakitlerde, mesai harici saatler esas alınarak online (internet üzerinden) anket tekniğiyle araştırmacı tarafından toplanmıştır. Bu verilerin analizi sürecinde “SPSS” ve “AMOS” programlarından yararlanılmıştır. Araştırmada frekans analizleri, t testi, ANOVA analizi ve path analizi teknikleri uygulanmıştır.

Veri analizi konusu, bilimsel araştırmada uygulanan en önemli adımlardan birisidir. Çünkü analizler sonucunda elde edilen veriler sayesinde genel durumlar hakkında bilgi elde edilmesine yardım etmektedir. Eğer veriler analiz edilmediyse mantıklı neticelere ulaşmak zordur. Verilerin analiz edilebilmesi için birçok analiz yönteminden yararlanılmaktadır. Aynı zamanda bilgisayar ortamında analizi yapılan veriler için SPSS ve AMOS uygulamaları tercih edilmektedir. Bu araştırmada da veriler analiz edilirken güvenilirlik, geçerlilik, farklılık analizleri ve path analizi yapılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın güvenilirliğini belirlemek için test yeniden test güvenilirliği ve iç tutarlılık güvenilirliği yapılmıştır. Çalışmanın geçerliliği de path analizi içinde gösterilmiştir.

Test yeniden test güvenilirliği; bu testteki güvenilirliğinin sağlanabilmesi için taslak aşamadaki ölçek 30 kişiye 3'er haftalık zaman aralıkları ile ikişer kez uygulanmış ve bu ölçümler sonucunda alınan puanlar aşağıda verilmiştir.

Yapılan birinci ve ikinci uygulamalardaki Pearson korelasyon katsayısı 0,81 (%81) olarak bulunmuştur. Bu durum iki uygulama arasında çok güçlü bir pozitif korelasyon olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu korelasyon katsayısı, aynı zamanda kararlılık katsayısını da ifade etmektedir. Katsayının bu kadar yüksek seviyede olması, birbirinden farklı zaman aralıklarında yapılmış olan ölçümlerin birbirine oldukça benzer olduğunu gösterir. Bu durum, ölçeğin son derece kararlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 1'den de anlaşıldığı gibi yapılan bu analizin sonucunda genel güvenilirlik katsayıları bulunmuştur. Algılanan Bulaşılabilirlik Ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısı 0,531'dir. Bu değer “0,40≤r<0,60” arasında olduğundan, ölçeğin güvenilirliği düşük seviyededir. COVID-19'dan Kaçınma Tutumları Ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri 0,777'dir. Bu değer “0,60≤r<0,80” arasında olduğu için ölçek oldukça güvenilir bir seviyededir.

Tablo 1. Güvenilirlik Katsayıları

Değişken İsimleri	Cronbach's Alpha Katsayısı
Algılanan Bulaşılabilirlik Ölçeği	0,531
COVID-19'dan Kaçınma Tutumları Ölçeği	0,777
COVID-19 Hijyen Ölçeği	0,925
Genel Güvenilirlik	0,887

COVID-19 Hijyen Ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri 0,925'dir. Bu değerde “0,80≤α<1,00” aralıklarında bulunduğu için ölçeğimiz yüksek derecede güvenilir. Genel güvenilirlik katsayısı 0,887'dir. Bu değer ise “0,80≤α<1,00” değerleri arasında olduğundan, ölçek yüksek derecede güvenilirliğe sahiptir (Karagöz, 2019).

Tablo 1. Demografik Bilgiler

Özellik	Kriterler	Frekans	Yüzde
Yaşı	18-25	117	28,4
	26-35	111	26,9
	36-45	78	18,9
	46-55	63	15,3
	56 ve üzeri	43	10,4
Cinsiyeti	Erkek	137	33,3
	Kadın	275	66,7
Eğitim Düzeyi	İlkokul	22	5,3
	Ortaokul	14	3,4
	Lise	45	10,9
	Lisans	263	63,8
	Lisansüstü	68	16,5
Medeni Durumu	Evli	242	58,7
	Bekâr	170	41,3
Gelir Düzeyi	5000 TL ve altı	57	13,8
	5000-10000 TL arası	154	37,4
	10000 TL ve üzeri	201	48,8

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya en fazla 18-25 (117) arası yaş grubu katılmıştır. En az katılım ise 56 yaş ve üzeri (43) yaş grubuna sahip bireylerden oluşmaktadır. Kadınlar % 66,7 gibi bir katılımı erkeklerin yaklaşık iki katını oluşturmaktadır. Eğitim seviyesine bakıldığında ise 263 kişiyle yani tüm katılımcıların % 63,8'i üniversite mezunu olduğunu görmekteyiz. Katılımcıların 242 kişisi yani % 58,7'si evli ve 10000 TL ve üzerinde gelire sahip olan katılımcılarsa 201 kişiyle % 48,8'lik bir grubu temsil etmektedir.

Tablo 3. T-Testi Sonuçları

Faktörler	Katılımcıların Cinsiyet Durumuna Göre					t	p
	Değişkenler	N	Ort.	Std. Sapma			
Hijyen Davranışları	Erkek	137	3.23	0.781	2.614	0.009	
	Kadın	275	3.04	0.731			
COVID-19'dan Kaçınma Davranışları	Erkek	137	3.37	0.975	2.840	0.005	
	Kadın	275	3.09	0.811			
Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliği	Erkek	137	2.58	0.631	-0.909	0.326	
	Kadın	275	2.63	0.496			

Tablo 3 incelendiğinde, katılımcıların cinsiyetlerine göre t testi sonuçlarında, hijyen davranışları ($p=0,009<0,05$), COVID-19'dan kaçınma davranışları ($p=0,005<0,05$) değişkenleri için cinsiyetin alt gruplarına göre farklılıklar gözlenmektedir. Algılanan COVID-19 bulaşılabilirliği değişkeni için cinsiyetin alt gruplarına göre farklılıklar yoktur. Katılımcıların medeni durumlarına göre t testi sonuçlarında, hijyen davranışları, COVID-19'dan kaçınma davranışları ve algılanan COVID-19 bulaşılabilirliği faktörleri için medeni halin alt gruplarına göre farklılıklar gözlenmemektedir.

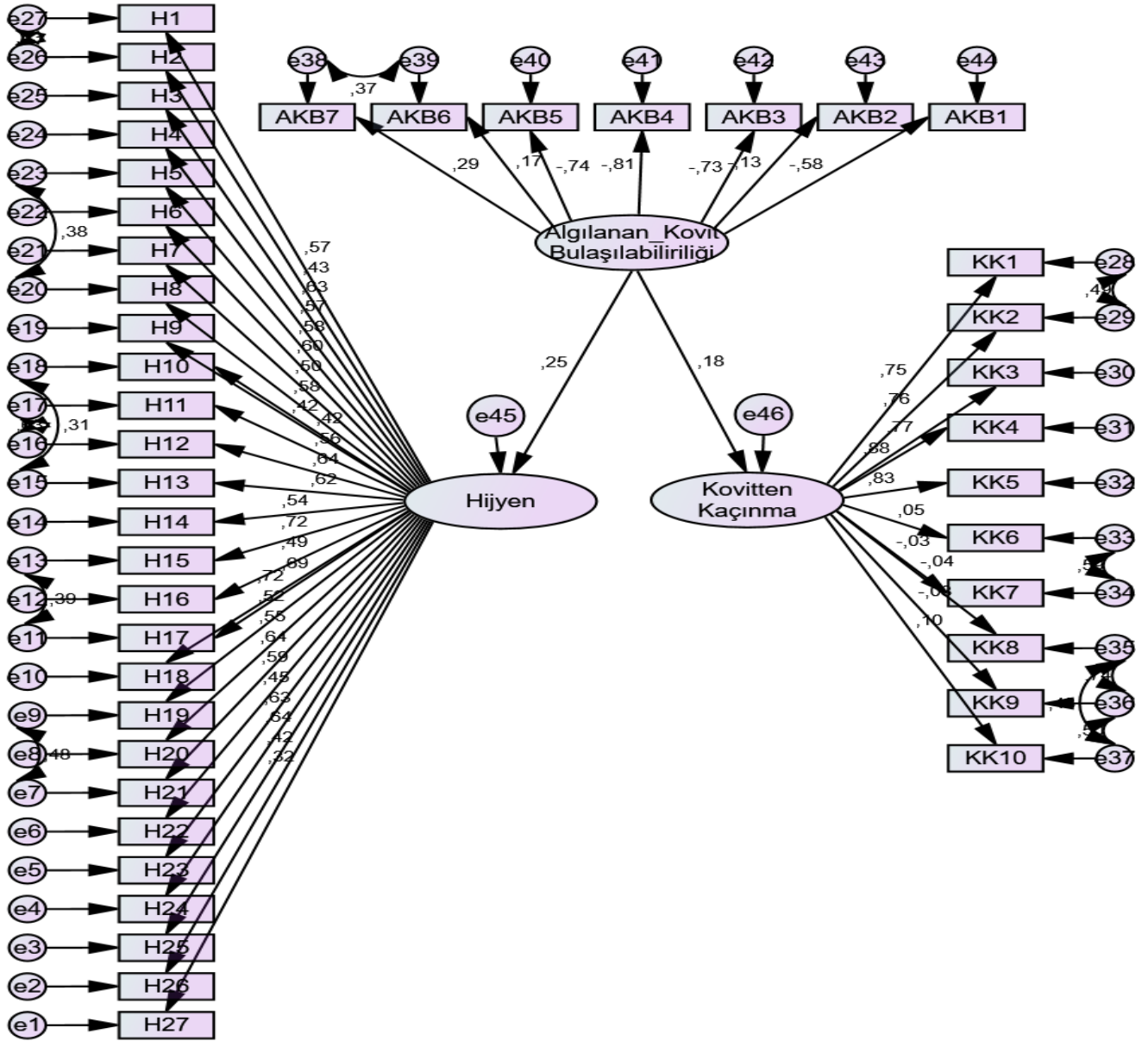
Tablo 4. ANOVA Testi Sonuçları

Katılımcıların Yaş Durumuna Göre						
Faktörler	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Hijyen Davranışları	Gruplar Arası	6.969	4	1.742	3.128	0,015
	Gruplar İçi	226.719	407	0,557		
	Toplam	233.688	411			
COVID-19'dan Kaçınma	Gruplar Arası	17.146	4	4.287	5.823	0,000
	Gruplar İçi	299.614	407	0,736		
	Toplam	316.761	411			
Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliği	Gruplar Arası	3.561	4	0,89	3.061	0,017
	Gruplar İçi	118.372	407	0,291		
	Toplam	121.934	411			
Katılımcıların Gelir Durumuna Göre						
Faktörler	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Hijyen Davranışları	Gruplar Arası	0,649	2	0,324	0,569	0,566
	Gruplar İçi	233.039	409	0,57		
	Toplam	233.688	411			
COVID-19'dan Kaçınma	Gruplar Arası	4.607	2	2.303	3.018	0,051
	Gruplar İçi	312.154	409	0,763		
	Toplam	316.761	411			
Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliği	Gruplar Arası	2.105	2	1.052	3.592	0,028
	Gruplar İçi	119.829	409	0,293		
	Toplam	121.934	411			
Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre						
Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Hijyen Davranışları	Gruplar Arası	6.455	4	1.614	2.890	0,022
	Gruplar İçi	227.233	407	0,558		
	Toplam	233.688	411			
COVID-19'dan Kaçınma	Gruplar Arası	5.324	4	1.331	1.739	0,140
	Gruplar İçi	311.437	407	0,765		
	Toplam	316.761	411			
Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliği	Gruplar Arası	2.950	4	0,732	2.523	0,041
	Gruplar İçi	118.984	407	0,292		
	Toplam	121.934	411			

Tablo 4'teki sonuçlara bakıldığında katılımcıların yaşlarına göre ANOVA testi sonuçlarında, hijyen davranışları faktöründe sig. değeri $p=0,015<0,05$ olduğundan, COVID-19'dan kaçınma davranışları faktöründe sig. değeri $p=0,000<0,05$ ve algılanan COVID-19 bulaşılabilirliği faktöründe ise sig. değeri $p=0,017<0,05$ olduğundan yaş faktörünün alt gruplarına göre farklılıklar vardır.

Katılımcıların gelirlerine göre ANOVA testi sonuçlarında, hijyen davranışları ve COVID-19'dan kaçınma davranışları değişkenleri için gelirin alt gruplarına göre farklılık yoktur. Algılanan COVID-19 bulaşılabilirliği faktöründe ise sig. değeri $p=0,028<0,05$ olduğundan alt gruplarına göre farklılık vardır.

Araştırmaya katılanların eğitim durumlarına göre ANOVA testi sonuçlarına bakıldığında, hijyen davranışları faktöründe sig. değeri $p=0,022<0,05$ ve algılanan COVID-19 bulaşılabilirliği faktöründe ise sig. değeri $p=0,041<0,05$ olduğundan eğitimin alt gruplarına göre farklılıklar vardır. COVID-19'dan kaçınma davranışları faktöründe sig. değeri $p=0,140>0,05$ olduğundan COVID-19'dan kaçınma davranışları değişkeni için eğitim faktöründe yer alan alt gruplarda farklılıklar gözlenmemektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Yapısal Modeli

Yukarıdaki modelde aşağıdaki uyum değerlerinin **model uyumunu (model fit)** sağlamış olduğunu bize göstermektedir. Aynı zamanda bu değerlerde bir sınırlanma gözlenmemektedir. Raporlanmış olan değerlerle araştırmacının üzerinde durmak istediği değerlere göre değişiklik gösterebilmektedir. Oluşturulmuş olan modelin uyum değerleri:

CMIN/DF=2,751<5

RMSEA=0,065<0,08 şeklindedir.

Bu uyum değerleri, sonuçların model ile iyi uyum sağlayabildiğini göstermektedir. Aynı zamanda bu sonuçlar ile modelde yapı geçerliliğinin bulunduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 5. Araştırma Modeli YEM Sonuçları

Yapısal İlişkiler	Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları (β)	Kritik Oran (C.R.)	P
COVID-19'dan Kaçınma <--- Algılanan COVID-19'dan Bulaşılabilirliği	0,178	2,736	0,006
Hijyen Davranışları <--- Algılanan COVID-19'dan Bulaşılabilirliği	0,253	3,142	0,002

Tablo 5’de Araştırma Modeli YEM Sonuçları incelendiğinde; Bağımsız değişkenin (Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliği) bağımlı değişken (COVID-19’dan Kaçınma Davranışları) üzerindeki direk etkisi önemlidir ve pozitifdir ($p=0,006<0,01$). Bağımsız değişkenin (Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliği) ile bağımlı değişken (COVID-19’dan Kaçınma Davranışları) arasındaki standardize edilmiş regresyon katsayısı 0,178’dir. Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliği bir birim artarsa, COVID-19’dan Kaçınma Davranışları 0,178 kat artacaktır.

Bağımsız değişkenin (Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliği) bağımlı değişken (Hijyen Davranışları) üzerindeki direk etkisi önemlidir ve pozitifdir ($p=0,002<0,01$). Bağımsız değişkenin (Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliği) ile bağımlı değişken (Hijyen Davranışları) arasındaki standardize edilmiş regresyon katsayısı 0,253’dür. Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliği bir birim artarsa, Hijyen Davranışları 0,253 kat artacaktır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın sonuçları Adana il merkezinde yaşayan 18 yaş ve üstü tüm bireylerin hijyen davranışları, algılanan COVID-19 bulaşılabilirliği ve COVID-19’dan kaçınma davranışlarına ilişkin görüşlerini yansıtmaktadır.

Demografik sonuçlara bakıldığında; Araştırmaya en fazla 18-25 (117) arası yaş grubu katılmıştır. En az sayıdaki katılımda 56 yaş ve üzeri (43) yaş grubuna sahip bireylerden oluşmaktadır. Kadınlar % 66,7 gibi bir katılımla erkeklerin yaklaşık iki katını oluşturmaktadır. Eğitim seviyesine bakıldığında ise 263 kişiyle yani tüm katılımcıların % 63,8’i üniversite mezunu olduğunu görmekteyiz. Katılımcıların 242 kişisi yani % 58,7’si evli ve 10000 TL ve üzerinde gelir düzeyine sahip katılımcılarda 201 kişiyle % 48,8’lik bir grubu temsil etmektedir.

Algılanan COVID-19 Bulaşılabilirliğinde, COVID-19’dan Kaçınmada ve Hijyen Davranışlarında demografik verilere göre farklılık olup olmadığına bakılmış ve katılımcıların medeni durumuna, cinsiyete, eğitim durumuna, yaşa ve gelir düzeyine göre bütün boyutlar genel olarak “kararsızım” dedikleri görülmüştür.

Araştırmanın güvenilirlik katsayısı Alfa = 0,887’dir. Bu değer $0,80 \leq \alpha < 1,00$ arasında olduğundan, çalışmanın güvenilirliği yüksek derecededir. Ayrıca test yeniden test güvenilirliği için bulunan kararlılık katsayısı da $\rho=0,81$ ’dir. Bu değer de $0,80 \leq \alpha < 1,00$ arasında olduğundan, çalışmanın güvenilirliğinin yüksek derecede olduğu bir kez daha görülmüştür.

Path analizi sonucunda bulunan uyum değerleri bulunan modelin yapı geçerliliğinin olduğunu göstermiştir. Araştırmanın sonucuna göre de: Bağımsız değişken olan algılanan COVID-19 bulaşılabilirliğinin, hijyen davranışları ve COVID-19’dan kaçınma bağımlı değişkenleri üzerindeki direk etki önemli ölçüde ve pozitif yönde bulunmuştur.

Öneriler:

Salgın hastalıklara karşı toplumun algı düzeyinin artması, toplumun sağlığını korumada etkili olacağı düşünülmektedir.

Toplumun yeterli ve doğru bir şekilde bilgilendirilmesi ve bilgiye erişiminin kolaylaştırılması salgın hastalıklardan kaçınmada etkili olacağı düşünülmektedir.

Yapılmış olan bu çalışmanın daha fazla örnekleme ve geniş bölgelerde yapılmasıyla daha etkili sonuçlar ortaya çıkaracağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Altun, I., Dede Cinar, N., & Dede, C. (2013). Hygiene behaviour in university students in Turkey. *Journal of Pakistan Medical Association*, 63(5), 585-589.

Altun, Y. (2020). Covid-19 Pandemisinde Kaygı Durumu ve Hijyen Davranışları. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 29(5), 312-317.

Artan, T., Karaman, M., Atak, I., & Cebeci, F. (2020). Covid-19 Salgınına Yönelik Algı ve Tutumları Değerlendirme Ölçeği’nin Değerlendirilmesi. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4(2), 101-107.

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2002). *Research methods in education*. routledge.

- Çiçek, B., Şahin, H., & Erkal, S. (2020). "Covid-19 Hijyen Ölçeği": Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Turkish Studies*, 15(6), 339-350.
- Demir Gökmen, B., Balkan, A. B., & Aras, G. N. (2020). Kovid 19 Pandemisine Yönelik Algı ve Duyguların İncelenmesi. *Ejoms International Journal On Mathematics, Engineering-Natural Sciences*, 15, 614-24.
- Duncan, L. A., Schaller, M., & Park, J. H. (2009). Perceived vulnerability to disease: Development and validation of a 15-item self-report instrument. *Personality and Individual Differences*, 47(6), 541-546.
- Ekiz, D. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (6.Basım). Anı Yayıncılık.
- Geniş, B., Gürhan, N., Koç, M., Geniş, Ç., Şirin, B., Çırakoğlu, O. C., & Coşar, B. (2020). Development of perception and attitude scales related with COVID-19 pandemia. *Pearson journal of social sciences-humanities*, 5(7), 306-328.
- Günay, F. (2021). *COVID-19 Pandemisi ile ilgili ebeveyn farkındalığının ve kaygı düzeyinin değerlendirilmesi* [Tez]. Ankara Üniversitesi.
- Hamid, S., Mir, M. Y., & Rohela, G. K. (2020). Novel coronavirus disease (COVID-19): A pandemic (epidemiology, pathogenesis and potential therapeutics). *New Microbes and New Infections*, 35, 100679. <https://doi.org/10.1016/j.nmni.2020.100679>
- Hicks, L. L., Meltzer, A. L., French, J. E., Altgelt, E. E., Turner, J. A., & McNulty, J. K. (2022). Perceptions of Infectability to Disease Moderate the Association between Daily Concerns about Contracting COVID-19 and Satisfaction with Sex. *Archives of Sexual Behavior*, 51(1), 197-202. <https://doi.org/10.1007/s10508-021-02076-8>
- Kalkanlı, A. A. (2021). *Gebelikte algılanan bulaşıcı hastalık risk ölçeği: COVID-19 versiyonunun geliştirilmesi* [Doktora Tezi]. Sağlık Bilimleri Üniversitesi.
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS VE AMOS Uygulamalı Nicel-Nitel-Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği* (2.Basım). Nobel Yayın Dağıtım.
- Lau, J. T. F. (2003). Monitoring community responses to the SARS epidemic in Hong Kong: From day 10 to day 62. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 57(11), 864-870. <https://doi.org/10.1136/jech.57.11.864>
- Ouyang, F., Wu, H., Yang, Y., Tan, W., Zhang, J., & Gu, J. (2020). Countermeasures for rapid spread of new coronavirus-based pneumonia in Wuhan Ouyang Fen, Wu Heyu, Yang Ying, Tan Wei, Zhang Jing, Gu Jie. *General Nursing*.
- Safra, L., Sijilmassi, A., & Chevallier, C. (2021). Disease, perceived infectability and threat reactivity: A COVID-19 study. *Personality and Individual Differences*, 180, 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110945>
- Sağlık Bakanlığı. (2020). *COVID-19 Nedir?* COVID-19 Bilgilendirme Platformu. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>
- Stangier, U., Kananian, S., & Schüller, J. (2021). Perceived vulnerability to disease, knowledge about COVID-19, and changes in preventive behavior during lockdown in a German convenience sample. *Current Psychology*, 1-9. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01456-6>
- UNICEF. (2022). *Koronavirüsü hastalığı: (COVID-19) Anne babaların bilmesi gerekenler*. <https://www.unicef.org/turkiye/koronavirusu-hastaligi-covid-19-anne-babalarin-bilmesi-gerekenler>
- WHO. (2020). *COVID-19 hastalığında maske kullanımına ilişkin öneriler* (ss. 1-19). World Health Organization.

Uluslararası Göçün Göç Alan Ülkeler Açısından Ekonomik Belirleyicileri: G7 Ülkeleri için Panel Veri Analizi

Tuğba KONUK
Dr. Bağımsız Araştırmacı
yilmaz-tuba@outlook.com
<https://orcid.org/0000-0002-7381-4131>

Makale Başvuru Tarihi : 05.11.2024
Makale Kabul Tarihi : 16.12.2024
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024
Makale Türü: Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.14583342

Özet

Anahtar Kelimeler
Uluslararası Göç,
Ekonomik
Büyüme, İşsizlik,
Enflasyon, G7
Ülkeleri

Dünya genelinde giderek artan uluslararası göç, evsahibi ülkelerin ekonomik, sosyal ve politik yapılarından etkilenebilmektedir. Göçmenlerin hareketleri özellikle ekonomik faktörler tarafından şekillenebilmektedir. Burada ev sahibi ülkenin ekonomik göstergeleri arasında yer alan ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon oranları çekici faktörler olarak önemli bir paya sahiptir. Bu ekonomik göstergeler bireylerin göç etme kararlarını etkileyebilmektedir. Bu çalışmada uluslararası göçün ekonomik belirleyicileri olarak bu üç factor inceleneyecektir. Bu çalışmanın amacı G7 ülkeleri için 1994-2022 yılları verilerini kullanarak ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyonun uluslararası göç üzerine etkilerini göç alan ülkeler açısından panel regresyon analizi yöntemiyle araştırmaktır. Elde edilen bulgulara göre ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesinde meydana gelen bir artış net göç oranlarında da artış yaratmaktadır. İlaveten ev sahibi ülkenin işsizlik ve enflasyon oranlarında meydana gelen bir artış ülkenin net göç oranlarını azaltmaktadır.

Economic Determinants Of International Migration For Receiving Countries: Panel Data Analysis For G7 Countries

Abstract

Keywords:

International Migration,
Economic Growth,
Unemployment,
Inflation, G7 Countries

International migration, which is increasing worldwide, can be affected by the economic, social and political structures of host countries. The movements of migrants can be shaped especially by economic factors. Here, economic growth, unemployment and inflation rates, which are among the economic indicators of the host country, have an important share as attractive factors. These economic indicators can affect individuals' decisions to migrate. In this study, these three factors will be analyzed as economic determinants of international migration. The aim of this study is to investigate the effects of economic growth, unemployment and inflation on international migration by using panel regression analysis method for G7 countries for the years 1994-2022. According to the findings, an increase in the economic growth of the host country leads to an increase in net migration rates. In addition, an increase in the unemployment and inflation rates of the host country decreases the net migration rates of the country.

1. GİRİŞ

Uluslararası göçlerin en önemli belirleyicilerinden biri hiç kuşkusuz ekonomidir. Göç alan ülkelerin gelirleri göçün en temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Göç kararının ailenin tamamı tarafından yada bireysel olarak verilmiş olmasına bakılmaksızın genellikle daha düşük gelir düzeyinden daha yüksek gelir düzeyine sahip olmanın temel amaç olduğu görülmektedir. Dolayısıyla genellikle göç kararı verilirken daha yüksek gelir düzeyine sahip ülkeler tercih edilmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerdeki gayri safi yurtiçi hasıla artışları bu ülkelere yönelen göç miktarında artışa neden olmaktadır (Muratoğlu ve Muratoğlu, 2016: 66). Bireylerin daha iyi yaşam koşulları, iş fırsatları ve güvenlik arayışları göç eden bireyler ve göç alan ülkeler için çeşitli sosyo-ekonomik etkiler meydana getirmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon gibi ekonomik faktörlerin uluslararası göçün belirleyicisi olarak ön plana çıktığı görülmektedir.

Küreselleşme ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda hisedilmesi ile uluslararası göç eğiliminde de önemli bir yere sahiptir (Ertürkmen, 2023: 268). Uluslararası göç gerçekleştirilirken hedef ülkenin daha yüksek gelir seviyesine sahip olması daha iyi ekonomik fırsatlar arayan göçmenler için göç kararı verirken ilk sıralarda yer alabilmektedir. Ev sahibi ülkelerdeki ekonomik büyüme daha iyi iş fırsatları ve yaşam koşulları arayan göçmenler için çekici faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca hedef ülkenin istihdam ve işsizlik oranları da göç eden bireylerin göç kararında etkili olabilmektedir (Köseoğlu ve Artan, 2020: 64). Şöyle ki genellikle göçmenler işsizlik oranlarının düşük olduğu iş olanaklarının fazla olduğu yerlere göç etmek istemektedirler.

Göç alan ülkelerdeki nüfusun yaşlı olması genellikle daha fazla göçmene ihtiyaç duyulduğunu gösterebilmektedir. Dolayısıyla bu durum özellikle vasıfsız işgücü gerektiren sektörlerde göçmenlere talep olduğunu gösterebilmektedir (Konuk ve Engin, 2022: 292). Bireylerin satın alma gücünü belirleyen enflasyon oranları da göç etme üzerine etkili olabilmektedir. Göç edilen ülkede yüksek enflasyon oranlarının olması bireylerin yaşam maliyetini direk etkileyerek refah seviyelerinde düşüş yaşamalarına sebep olabilmektedir. Göç alan ülkelerde düşük enflasyon oranlarının olması ekonomik istikrarı temsil etmektedir. Dolayısıyla göçmenler için bu ülkelere göç etmek daha cazip bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı G7 ülkeleri için 1994-2020 yılları verilerini kullanarak ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyonun uluslararası göç üzerine etkilerini çekici faktör olarak incelemektir. Bu doğrultuda giriş bölümünde göç alan ülkeler için ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyonun göç üzerine nasıl etki ettiği ile bilgilere değinilmiştir. İkinci bölümde literatür taramasına yer verilecek, üçüncü bölümde ekonometrik analiz ve bulgular yer alacak ve son olarak sonuç bölümünde çalışmadan elde edilen sonuçlara yer verilecektir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Uluslararası göçün ekonomik belirleyicileri olarak ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon literatürde yer alan çalışmalarda ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada da uluslararası göçün ev sahibi ülke açısından ekonomik belirleyicileri olarak ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon göstergeleri yer almış olup bu konuda daha önce ele alınan çalışmalara yer verilmiştir.

Jennissen (2002), yapmış olduğu çalışmasında 1960-1998 dönemi veri seti kapsamında Batı Avrupa'da uluslararası göç üzerinde ekonomik belirleyicilerin etkisini incelemiştir. Söz konusu çalışmada net göç oranı, kişi başı GSYİH, İşsizlik oranı, eğitim seviyesi değişkenleri kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, göç üzerinde kişi başı gayri safi yurtiçi hâsılanın olumlu etkisi görülürken, işsizliğin ise bir ülkenin net uluslararası göçü üzerinde olumsuz etki ortaya çıkardığı görülmüştür.

Morley (2006), çalışmasında Avustralya, Kanada ve ABD ülkelerini ele almıştır. Göç ve ekonomik büyüme ilişkisini 1990-2002 dönemi veri setinin kullanarak ARDL sınır testi ve Granger Nedensellik Testi yaklaşımı ile analiz etmiştir. Çalışmada Kişi başı göç alımı ve kişi başı gelir değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, kişi başı gayri safi yurtiçi hasılda meydana gelen artışın göçün nedeni olduğu görülmüştür.

Feridun (2007), çalışmasında İsveç için 1980-2004 dönemi verilerini ele alarak ARDL ve Granger Nedensellik analizi gerçekleştirmiştir. Göç, kişi başına GSYİH ve işsizlik arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmada değişkenlerin uzun dönemde denge ilişkisi içerisinde olduğu görülmüştür. İlaveten uzun dönemde göç ve kişi başına GSYİH arasında çift yönlü nedensellik olduğu görülmektedir.

Mayda (2007), çalışmasında 14 OECD ülkesi için 1980-1995 yılları arasındaki verileri ele alarak göç oranı, ortalama ücret, işçi başına GSYİH ve Gini katsayısı değişkenlerini kullanmıştır. Regresyon analizinin yapıldığı çalışmanın sonuçlarına göre gelir seviyesindeki artışların göç üzerinde pozitif ve anlamlı etkiler meydana getirdiği görülmüştür. Çalışmada ilaveten genç nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının da bir ülkeye gelen göçün belirleyicileri arasında önemli bir yere sahip olduğu belirtilmiştir.

Gonzalez-Gomez ve OteroGiraldez (2011), çalışmalarında 1970-2005 yılları verilerini kullanarak Almanya ve İsviçre'de ekonomik büyüme ve göç arasındaki ilişkiye araştırmışlardır. Çalışmada reel kişi başına gayri safi yurt içi hasıla ve net göç verileri kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Almanya'da uzun dönemde reel kişi başı gayrisafiy yurtiçi hasıla ve net göç arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin ekonomik büyümeden göç oranına doğru olduğu yönünde bulgulara rastlanmıştır. İsviçre için ise, uzun dönemde değişkenler arasında ilişki olduğuna dair ve değişkenlerin birbirinin nedeni olduğuna dair kanıtlar bulunmamaktadır.

Boubtane, Coulibaly ve Rault (2013), çalışmalarında 1980-2005 yılları verilerini ele alarak 22 OECD ülkesi için net göç, işsizlik ve reel kişi başına GSYİH arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada "Bootstrap Panel Granger Nedensellik" testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgularda, işsizliğin göç oranını negatif etkilediği sonucuna ulaşılmışken, göçün işsizliğin nedeni olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ekonomik büyümenin göç oranını artırdığı tespit edilirken, göç oranındaki artışın ekonomik büyümeye sebep olmadığı bulgusuna rastlanılmıştır.

Ortega ve Peri (2013), 1980- 2006 yılları verilerinin kullanıldığı çalışmada 120 göç veren ülkeden 15 OECD ülkesine göç akışı incelenmiştir. Göç edilen ülkenin kişi başına GSYİH oranı, kaynak ülkenin milli geliri ve göç maliyetleri değişkenlerinin kullanıldığı çalışmadan elde edilen bulgulara göre uluslararası göç yüksek kişi başı gayri safi yurtiçi hasılaya sahip olan doğru gerçekleşmektedir.

Kabaklarlı (2016), yapmış olduğu çalışmasında 1991-2014 dönemi veri setini kullanarak Ortadoğu ve Türkiye için Mülteci akımını belirleyen faktörleri Panel Veri Analizi yardımıyla test etmiştir. Söz konusu çalışmada Mülteci oranı, GDP, İşsizlik oranı değişkenleri kullanılmıştır. Yapmış olduğu Panel ARDL Eşbütünleşme analizi sonucunda kısa dönemde mülteciler ile işgücü piyasası arasındaki dengesizliklerin giderilemediği görülmüştür. Uzun dönemde işsizlik katsayısı dışındaki diğer değişkenlerin anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca uzun dönemde mülteciler ile araştırmaya mevzu bahis olan ülkelerdeki değişkenler arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığını ortaya konulmuştur.

Özcan (2016), çalışmasında Avustralya için 1966-2013 dönemini ele alınmıştır. Kişi başı GSYİH, işsizlik oranı ve net göç oranının değişken olarak kullanıldığı çalışmada Hatemi j Nedensellik Testi ve Toda Yamamoto Nedensellik Testi analizlerde kullanılmıştır. İşsizlik gelir ve göçmenlik arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmanın sonuçlarına göre hem kişi başı GSYİH'dan hemde işsizlik oranlarından göçe doğru bir nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır. Fakat göçmenlerin Avustralya ekonomisi üzerinde herhangi bir etki meydana getirmediği sonucuna varılmıştır. Başka bir ifadeyle Avustralya da kişi başı GSYİH ne kadar yüksekse o kadar çok insanın Avustralya ya göç ettiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca Avustralya ya gelen göçmenlerin Avustralya ekonomisine herhangi bir zararlarının olmadığı ifade edilmektedir.

Köseoğlu ve Artan (2020), çalışmalarında 2000-2016 yılları verilerini ele alarak 27 OECD Ülkesi için göç, işsizlik ve gelir arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada İşsizlik oranı, kişi başına düşen gelir ve ülkeye gelen toplam yabancı sayısının logaritması değişkenleri kullanılmıştır. Eşbütünleşme testi ve AMG tahmincisinin kullanıldığı çalışmanın bulgularına göre işsizlik oranının göç üzerinde negatif ve %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca kişi başına düşen gelirin katsayısının pozitif olduğu ve %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. İşsizlik oranında meydana gelen %1'lik artışın OECD ülkelerine gelen göçü %0,3 azalttığı görülmüştür. Buradan hareketle OECD ülkelerinde işsizlik artışının bu ülkelerin aldığı göçü yavaşlattığı belirtilebilir. Kişi başına düşen gelirdeki %1'lik artış ise OECD ülkelerine gelen göçü %1 oranında artırmaktadır. Bu bağlamda göç kararının verilmesinde ülkelerin gelir seviyelerinin önemli bir belirleyici olduğu ifade edilebilir.

Laila ve Khawlah (2020), çalışmalarında 1990-2017 verilerini kullanarak Arap Ülkelerinden Batı ülkelerine uluslararası göçün ekonomik ve ekonomik olmayan belirleyicilerini panel veri analizi yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre alıcı ülkede kişi başı düşen gelirin temsil ettiği ekonomik faktörün Arap ülkelerinden gelen göçmenler için güçlü çekici güç olduğu görülmektedir.

İmran (2020), çalışmasında 1990-2000 yılları verilerini kullanarak 103 ülke için göç stoku ile ekonomik, politik ve sosyal faktörlerin ilişkilerini araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre ekonomik, politik ve sosyal kurumların göçün önemli çekici faktörleri olduğu görülmektedir.

Aleksy vd. (2022), çalışmalarında 2000-2018 yılları verilerini kullanarak FMOLS ve DOLS tahmincileri ile AB ve Doğu Avrupa Ülkeleri için net göç oranları ile ekonomik, sosyal, politik ve ekolojik faktörler arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre net göç oranları ile seçilen göstergeler arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. İlaveten AB ülkeleri için kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılda bir artışın göçte %0.08'lik artış ortaya çıkardığı belirtilmiştir. Doğu Avrupa ülkelerinde ise işsizliğin göç üzerinde etkisinin daha belirgin olduğu ve işsizlikte meydana gelen %1'lik artışın göçte %0.24'lük düşüşe yol açtığı ifade edilmiştir.

Kyung-Keun (2022), çalışmasında 2000-2019 yılları verilerini ele alarak 36 hedef ülke ve 201 menşe ülke için göçün ekonomik belirleyicilerini araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre ekonomik faktörler özellikle küresel finansal krizin ardından göçmenlik kalıpları üzerinde önemli ve güçlendirilmiş etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca ekonomik koşulların göç kararlarında kritik itici güce sahip olduğu belirtilmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde genellikle uluslararası göçün ekonomik belirleyicisi olarak ekonomik büyümenin ön planda olduğu görülmektedir.

3. EKONOMETRİK ANALİZ VE BULGULAR

Bu çalışmada G7 ülkelerinde uluslararası göçün ekonomik belirleyicileri olarak büyüme, işsizlik ve enflasyon verileri kullanılmıştır. 1994-2022 yılları verileri ile panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Modelde kullanılan bağımlı değişken ve bağımsız değişkenlerin logaritması alınmıştır. Verilere Dünya Bankası (World Development Indicators)'ndan ulaşılmıştır. Analizde kullanılan verilerin açıklamalarına ve kaynaklarına Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Açıklama	Veri Yıl Aralığı ve Kaynağı
LNG	Logaritmik Net Göç	Dünya Bankası, WDI, 1994-2022
LKG	Logaritmik Kişi Başı GSYİH	Dünya Bankası, WDI, 1994-2022
LIS	Logaritmik İşsizlik Oranları	Dünya Bankası, WDI, 1994-2022
LTE	Logaritmik Tüketici Fiyat Endeksi	Dünya Bankası, WDI, 1994-2022

Ekonometrik analizde G7 ülke grubu ele alınmıştır. Tablo 2'de analize dahil edilen G7 ülke grubuna yer verilmektedir.

Tablo 2. Analizde yer alan G7 Ülkeleri

1	Almanya
2	Amerika Birleşik Devletleri
3	İngiltere
4	İtalya
5	Fransa
6	Japonya
7	Kanada

Logaritmik dönüşümleri yapılan denklem aşağıda 1 nolu eşitlikte gösterilmektedir:

$$LNG_{it} = \beta_0 + \beta_1 LKG_{it} + \beta_2 LIS_{it} + \beta_3 LTE_{it} + v_{it} \quad (1)$$

Çalışmada kullanılan modelde G7 ülkeleri ele alınmıştır. Bu modelde yer alan “i”, birim boyutunu, “t” zaman boyutunu göstermektedir.

$$i=(1\dots7) \text{ ve } (t= 1994\dots2022)$$

LNG: Uluslar arası Net Göç Logaritması.

LKG: Gayri safi Yurt İçi Hasıla Logaritması.

LIS: İşsizlik Oranları Logaritması.

LTE: Tüketici fiyat endeksi Logaritmasıdır.

Panel veri modellerinde klasik modelin geçerli olup olmadığı başka bir ifadeyle modelde birim ve/veya zaman etkisinin bulunup bulunmadığı bazı testler aracılığıyla analiz edilerek ortaya konulabilmektedir. F Testi ve Breush Pagan LM Testi bu testler arasında yer almaktadır (Konuk, 2024: 190). Bu çalışmada LM ve F testinden yararlanarak analizler gerçekleştirilmiştir. Bu testler serilerin birimlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemektedir. Şayet seriler birimlere göre farklılık göstermiyorsa klasik modelin geçerli olduğu kabul edilmektedir. F testinin temel ve alternatif hipotezi ise şu şekildedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 213).

H_0 : Birim ve/veya zaman etkiler sıfıra eşittir.

H_1 : Birim ve/veya zaman etkiler sıfırdan farklıdır.

Panel veri regresyon analizlerinde klasik model mi geçerli tesadüfi etkiler modeli mi belirleyebilmek için Bresuch- Pagan LM testi kullanılabilmektedir. Bu testin hipotezleri aşağıda yer almaktadır:

H_0 : Birim ve/veya zaman etkinin varyansı sıfıra eşittir.

H_1 : Birim ve/veya zaman etkinin varyansı sıfırdan farklıdır.

Yani H_0 temel hipotezinde “birim ve/veya zaman etki yoktur” da denilebilmektedir. H_0 temel hipotezinin red edilmesi sonucunda oluşturulan modelde birim ve /veya zaman etkilerinin olduğuna karar verilmektedir. LM ve F testi sonucunda modelde birim ve/veya zaman etkilerinin olduğu tespit edildikten sonra, bu etkilerin sabit (Fixed) etki ya da Tesadüfî (Rassal) etki olduğu belirlenmelidir. Modelde sabit etkiler ve tesadüfi etkiler tutarlı ise burada etkinlik açısından hangisinin daha etkin olduğunu gösteren analiz Hausman Testidir ve hipotez şu şekilde kurulmaktadır:

H_0 : Açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında korelasyon yoktur.

H_1 : Açıklayıcı değişkenler ile hata terimi korelasyondur (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 196).

Uluslar arası göçün ekonomik belirleyicileri modeli için klasik model, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelinin hangisinin en uygun olduğunu gösteren sonuçlar Tablo 3’ de özetlenmiştir.

Tablo 3. Panel Veri Regresyon Analizi Tahminci Testleri

	İstatistik Değerleri	Olasılık (Prob)Değerleri
F Testi	12.94 *	0.000
LM Testi	184.04*	0.000
Hausman Testi	0.79*	0.8509

Not: %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 3’de F, LM. ve Hausman test sonuçlarına yer verilmektedir. Tablo 3’e göre F testinin bulgularına göre olasılık (prob) değeri 0.05’den küçük yani $p=0.000<0.005$ olduğundan H_0 temel hipotezi reddedilerek birim ve/veya zaman etkinin varlığı kabul edilmiştir. Başka bir ifadeyle %5 anlamlılık seviyesinde Uluslararası göçün ekonomik belirleyicileri modelinde birim ve/veya zaman etkinin varlığının anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Kısaca bu analiz sonucunda Klasik model olan Havuzlanmış EKK modelinin bu model için geçerli olmadığına karar verilmiştir.

Uluslararası göçün ekonomik belirleyicilerinin incelendiği modelde Bresuch –Pagan LM (1980) testi analiz sonuçları incelendiğinde χ^2 test istatistiğinin 184.04 olduğu görülmektedir. Ayrıca Prob(olasılık) değerinin 0,05’ten küçük yani $p=0.000<0.05$ olduğundan H_0 temel hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda %5 anlamlılık seviyesinde birim ve/veya zaman etkinin varlığı anlamlı olduğu görülmektedir. Böylece LM testi analizi sonucuna göre klasik modelin geçerli olmadığına karar verilmiştir.

F testi ve Breusch- Pagan LM testi analiz sonuçlarına göre oluşturulan modelde havuzlanmış EKK yönteminin geçerli olmadığı görülmektedir. F, LM testi neticesinde birim ve/veya zaman etkinin tespiti sonucunda, etkinin sabit etki mi ya da tesadüfi(rassal) etkimi olduğunu analiz etmek için Hausman Testi kullanılmıştır. Tablo 3’ de açıklandığı gibi prob(olasılık) değeri % 5 anlamlılık düzeyinden büyük ($p=0.85>0.05$) çıkmıştır. Bu sonuca göre H_0 temel hipotezi reddedilmemektedir. Uluslararası göçün ekonomik belirleyicileri modeli için uygun analiz yönteminin tesadüfi(rassal) etkiler modeli olduğu görülmektedir.

Uluslararası göçün ekonomik belirleyicileri modelinde tesadüfi (rassal) etki regresyon analizinin uygun olduğu görülmüş ve Heteroskedasite, Otokorelasyon, Birimler arası korelasyon problemlerinin var olup olmadığını sınamak için varsayım testleri yapılmıştır. Çalışmada tahmin yöntemi olarak tesadüfi etkiler modeli belirlenmiştir. Tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasitenin varlığını sınamak için Levene (1960), Brown ve Forstye (1974) analizleri yapılmıştır. Bu analizlerin sonuçlarına Tablo 4’de yer verilmektedir.

Tablo 4. Heteroskedasite Test Sonuçları

	χ^2	Prob. Değeri
W0	17.0548*	0.000
W50	13.7829*	0.000
W10	16.4102*	0.000

* Not: %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 4’de tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasite test sonuçlarına yer verilmiştir. Heteroskedasite sonucuna göre prob (olasılık) değerleri 0.05’ten küçük ($p=0.000<0.05$) olduğu için H_0 “heteroskedasite yoktur” şeklinde kurulan temel hipotez reddedilmiş ve birimlere göre heteroskedasite probleminin olduğu tespit edilmiştir.

Tesadüfi etkiler modelinin etkinliğinde Otokorelasyon probleminin olup olmadığı Durbin Watson Testi ve Baltagi-Wu (1999) En İyi Değişmez LBI Testi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 5’de sonuçlara yer verilmektedir.

Tablo 5. Otokorelasyon Test Sonuçları

Modified Bhargava vd. Durbin Watson	0.2616
Baltagi –Wu LBI	0.4096

Tablo 5’de Tesadüfi etkiler modelinde Otokorelasyon test sonuçlarına yer verilmiştir. Tablo 5’de gösterilen her iki test içinde elde edilen kritik değerlerin 2’nin altında olduğu görülmektedir ve H_0 “Otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulan sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu yüzden tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyon probleminin olduğu görülmektedir.

Friedman testi Birimler arası korelasyonun varlığını sınamak için kullanılmıştır. Tesadüfi etkiler modelinde birimler arası korelasyon bulguları Tablo 6.’da gösterilmektedir.

Tablo 6. Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları

	χ^2	Prob. Değeri
Friedman Testi	43.834*	0.000

Not: %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir

Tablo 6’da Modele ait birimler arası korelasyon test sonuçları yer almaktadır. Tabloya göre her iki test içinde bakıldığında 0.05 anlamlılık düzeyinde $p=0.000<0.05$ olduğu için H_0 “birimler arası korelasyon yoktur” şeklinde kurulan temel hipotez reddedilmektedir. Dolayısıyla tesadüfi etkiler modelinde birimler arası korelasyonun varlığının olduğu sonucu yapılan Friedman Testi ile elde edilmiştir.

Uluslararası göçün ekonomik belirleyicilerini araştırdığımız modelimizde heteroskedasite, birimler arası korelasyon ve Otokorelasyon problemi bulunmaktadır. Dolayısıyla yapılan tahminler tutarlılığını ve etkinliğini kaybetmektedir. Uluslararası göçün ekonomik belirleyicilerinin Driscoll – Kraay dirençli tahminci ile tahmin edilmesi gerekmektedir. Driscoll-Kraay tahminci sonuçlarına Tablo 7’de yer verilmektedir.

Tablo 7. Driscoll- Kraay Dirençli Tahminci Sonuçları

	Katsayı	DriscollKraaySt	t	P> t
LKG	4.2467	0.6899	6.16	0.000
LIS	-0.6258	0.2308	-2.72	0.011

LTE	-1.9798	0.6617	-2.99	0.006
Sabit	-9.7840	2.6939	-3.63	0.001
Prob(Olasılık)	0.000			

Not: %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir

Tablo 7’de yer alan Driscoll- Kraay dirençli tahminci sonuçlarına göre G7 ülkeleri için 1994-2022 yılları arası verileri kullanılarak elde edilen Uluslararası Göçün Ekonomik Belirleyicileri modeli için LKG, LIS ve LTE değişkenleri istatistiksel olarak anlamlıdır. ($P > |t|$ değeri 0.000)

Driscoll-Kraay dirençli tahminci sonuçlarından elde edilen bulgularda Uluslararası göçün ekonomik belirleyicileri modelinde büyüme, işsizlik ve enflasyon göstergelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Burada ekonomik büyümede meydana gelen % 1’lik bir artışın uluslararası göçü %4.2467 oranında artırdığı, işsizlik oranlarında meydana gelen %1’lik bir artışın uluslararası göçü %0.6258 oranında azalttığı ve enflasyon oranlarında meydana gelen %1’lik bir artışın da uluslararası göçü %1.9798 azalttığı görülmektedir.

Başka bir ifadeyle ekonomik büyüme değişkeni olan LKG’de meydana gelen %1’lik bir artış uluslararası göç değişkeni olan LGN’yi %4.2467 oranında artırmaktadır. İlaveten İşsizlik değişkeni olan LS’de ve enflasyon değişkeni olan LTE’de meydana gelen %1’lik bir artış sırasıyla uluslararası göç değişkeni olan LGN’yi %0.6258 ve %1.9798 oranında azalttığı görülmektedir.

Analizden elde edilen bulguların literatürde yer alan Jenissen (2002), Morley (2006), Mayda(2007) ve Köseoğlu ve Artan (2020)’nin çalışmalarıyla uyumlu olduğu görülmektedir. G7 ülkeleri için ekonomik büyümenin yüksek olması işsizlik ve enflasyon oranlarının düşük olması bu ülkelere uluslararası göçü artırmaktadır.

4. SONUÇ

Tarih boyunca toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarında önemli değişiklikler yaratan uluslararası göç hareketlerinin temelinde bireylerin ve ailelerin daha iyi yaşam koşullarına ulaşma isteği yer almaktadır. Bu süreç her ne kadar bireysel istek gibi görünse de göç alan ülkelerin ekonomik belirleyicileri uluslararası göç üzerinde kritik rol oynamaktadır. Hedef ülkelerin ekonomisinde ekonomik büyüme oranları, istihdam ve işsizlik oranları ve ekonomik istikrar durumları göç edenler için belirleyici ekonomik faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Göç alan ülkelerdeki iş gücü piyasasının ihtiyaçları göçmenlerin hangi ülkelere yöneleceğini belirleyen en önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı G7 ülkeleri için uluslararası göçün belirleyici faktörleri olarak ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon oranlarının uluslararası göç üzerine etkilerini göç alan ülke açısından araştırmaktır. Bu bağlamda 1994-2022 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Uluslararası göçün ekonomik belirleyicileri modelinde büyüme, işsizlik ve enflasyon göstergelerinin anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Burada ekonomik büyümede meydana gelen % 1’lik bir artışın uluslararası göçü %4.2467 oranında artırdığı, işsizlik oranlarında meydana gelen %1’lik bir artışın uluslararası göçü %0.6258 oranında azalttığı ve enflasyon oranlarında meydana gelen %1’lik bir artışın da uluslararası göçü %1.9798 azalttığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle göç alan ülkelerdeki büyüme oranlarında meydana gelen artışlar ülkelere gelen göçü de artırmaktadır. İlaveten göç alan ülkelerin işsizlik ve enflasyon oranlarındaki artışlar ülkelere gelen uluslararası göçü azaltmaktadır.

Çalışmada elde edilen bulguların literatürde yer alan Jenissen (2002), Morley (2006), Mayda(2007) ve Köseoğlu ve Artan (2020)’nin çalışmalarıyla uyumlu olduğu görülmektedir. G7 ülkeleri için ekonomik büyümenin yüksek olması işsizlik ve enflasyon oranlarının düşük olması bu ülkelere uluslararası göçü artırmaktadır.

Uluslararası göçün hedef ülke açısından ekonomik belirleyicilerini anlamak ne kadar önemli ise göç alma sürecini yönetmekte bir o kadar önem arz etmektedir. Göç politikalarını göç alan ülkelerin ekonomik

ihtiyaçlarına göre belirlemeleri gerekmektedir. Yerel halkın ve göçmenlerin refahını artıracak politikalar geliştirilmelidir. Bu açıdan sektörel iş gücü ihtiyaçlarına yönelik politikalar geliştirilebilir. Göç alan ülkelerin iş gücü piyasalarındaki açıkları belirleyerek sektörel bazda göç politikaları uygulaması gerekmektedir. Göçmenlerin topluma entegrasyonunu sağlayabilmek adına dil eğitimi, mesleki eğitim ve sosyal uyum projelerine yatırımlar yapılması entegrasyon programlarını güçlendirebilir. Göçmenlerin hedef ülkede girişimci olabilmeleri için destek mekanizmaları oluşturulabilir. Son olarak nitelikli göçmenleri ülkeye çekebilmek için özel vize programları oluşturulabilir.

KAYNAKLAR

- Aleksy, K., Oleksii, L., Tetyana, P., Henryk, D., Rafis, A., & Denys, P. (2022). International Migration Drivers: Economic, Environmental, Social, and Political Effects. *Sustainability*, 14(11):6413-6413. doi: 10.3390/su14116413
- Boubtane, E., Coulibaly, D. & Rault, C. (2013). Immigration, Unemployment and GDP in The Host Country: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis on OECD Countries, *CES Working Papers*, 2013.14., pp.1-30.
- Ertürkmen, G. (2023). Küreselleşme ve Ekonomik Büyümenin Tüketim Üzerindeki Etkisi: BRICS Ülkelerinden Kanıtlar, *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6, 261-270.
- Feridun, M. (2004). Immigration, Income and Unemployment: An Application of the Bounds Testing Approach To Cointegration, *Project MUSE Scholarly Journals Online*, Lough borough University, U.K, *The Journal of Developing Areas*, Vol. 41, No. 1, pp. 37-49.
- Gonzalez, G.,M., & Graldez, O., S. (2011). The Causality Between Economic Growth and Immigration In Germany and Swetzerland, *The Economic and Social Review*, 53(1), ss.37-59.
- Imran, Arif. (2020). The determinants of international migration: Unbundling the role of economic, political and social institutions. *The World Economy*, 43(6):1699-1729. doi: 10.1111/TWEC.12889
- Jennissen, R. (2003). Economic Determinant of Net International Migration İn Western Europe, *European Journal of Population*, ss. 171-198.
- Kabaklarlı, E. (2016). Mülteci Akımını Belirleyen Faktörlerin Makro Ekonomik Panel Veri Analizi (Ortadoğu ve Türkiye). *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 56-60.
- Konuk, T., & Engin, C. (2023). Uluslararası Göçün İşsizlik ve Enflasyon Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi. Öneri. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.1178132>
- Konuk, T. (2024). Suriye'ye Komşu Dört Ülkede Mültecilerin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Panel Regresyon Analizi. *Güncel Makro İktisat Uygulamaları*. 10.58830/ozgur.pub495.c2070
- Kyung-Keun, K. (2022). Revisiting a Gravity Model of Immigration: A Panel Data Analysis of Economic Determinants. *East Asian Economic Review*, 26(2):143-169. doi: 10.11644/kiep.eaer.2022.26.2.408
- Köseoğlu, M., & Artan G. (2020). Göç, işsizlik ve Gelir Arasındaki İlişkilerin Analizi: OECD Ülkeleri Örneği, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(1), ss. 61-81.
- Laila, T., M., & Khawlah, A. (2020). Determinants of international migration: an applied study on selected arab countries (1995-2017). *International Journal of Economics and Financial Issues*, 10(2):6-19. doi: 10.32479/IJEFI.9106
- Mayda, A. M.(2007). International Migration: A Panel Data Analysis of the Determinants of Blateral Flows, *Journal of Population Economics*, 7(7), pp. 1-23.
- Morley, B. (2006). Causality Between Economic Growthand Immigration an ARDL Bounds Testing Approach, *Economic Letters* 90, pp. 72-76.

- Muratoğlu, G., & Muratoğlu Y. (2016). 1960-2010 Döneminde Türkiye'den OECD Ülkelerine Gerçekleşen Göçün Çekim Modeli ile Analizi", Ekonomik Teori ve Analiz Dergisi, 1, ss. 51-69.
- Ortega, F. Ve Peri G. (2013). The Effect of Income and Immigration Policies on International Migration, Migration Studies, 1(1), pp. 47-74.
- Özcan, B. (2016). The Nexus of Immigration and Economic Conditions in Australia, Journal of Business Strategies, pp. 138- 153.
- Tatoğlu, Y.F., (2020). Panel veri ekonometrisi, Beta Yayını.
- World Data Bank 2024. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=World-Development-Indicators>, (06.09.2024).

Sınav Sorularının Geliştirilmesinde Rasch Analizi Kullanımı

Zeynep ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi

zozturk@artvin.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0475-1357>

Makale Başvuru Tarihi : 05.11.2024

Makale Kabul Tarihi : 16.12.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14583363

Özet

Anahtar Kelimeler:

Rasch Analizi,
Eğitimde Ölçme
ve Değerlendirme,
Test Geliştirme

Eğitimciler öğrencileri, öğrenci becerilerini, yeterliliklerini sınav, test ve quiz gibi değerlendirme süreçlerini kullanarak ölçmek isterler. Bu çalışmanın amacı, eğitim süreçlerinde sınavların ölçme geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmak için Rasch analizi yönteminin uygulamalı bir örneğini sunmak ve sınav sorularının zorluk düzeylerini ve ayırt edicilik özelliklerini belirlemedeki rolünü ortaya koymaktır. Bu çalışmada kullanılan ölçme aracı, Türkiye'deki bir üniversitede yabancı dil muafiyet sınavına giren 650 üniversite 1. Sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Testin özellikleri Rasch modeli kullanılarak incelenmiştir. 20 maddeden oluşan nihai testin güvenilirlik düzeyi 0,74 olarak hesaplanmıştır. Test sorularının modele uygunluğu için tek boyutluluk, değişmezlik, Rasch modele uyum, model güvenilirliği testleri uygulanmıştır. Verinin modele uygunluğu için varsayımlar (tek boyutluluk, değişmezlik, model uyumu, güvenilirlik) sınanmış ve 6 soru analizden çıkarılmıştır. 14 soru için öğrencilerin yanıtlama düzeyleri ve soruların zorluk parametreleri elde edilmiştir. En zor soru s12 ve en kolay soru ise, s5 olarak bulunmuştur. Soruların %7,14'ü çok kolay ve çok zor, %14,2'si kolay, %50'si orta ve %21,4'ü zor sorulardan oluşmaktadır. Yetenek değerleri, genel olarak 0.540 ile 0.903 arasında değişmekte ve testin maddelerinin ayırt edicilik açısından makul düzeyde olduğunu göstermektedir. Wright Harita, test sorularının çoğunlukla katılımcıların yetenek seviyelerine uygun olduğunu, ancak aşırı yüksek veya düşük yetenek düzeyine sahip bireyler için uygun maddelerin eksik olduğunu göstermektedir. Testin daha geniş bir yetenek aralığını kapsamaları için hem daha kolay hem de daha zor sorular eklenmelidir.

Using Rasch Analysis in the Development of Exam Questions

Keywords:

Rasch Analysis,
Educational
Measurement, Test
Development

Abstract

Educators want to measure students, student skills and competencies by using assessment processes such as exams, tests and quizzes. The aim of this study is to present an applied example of the Rasch analysis method to increase the measurement validity and reliability of exams in educational processes and to show its role in determining the difficulty levels and discriminative features of exam questions. The measurement tool used in this study consists of 650 first-year university students who took a foreign language exemption exam at a university in Turkey. The properties of the test were analysed using the Rasch model. The reliability of the final 20-item test was calculated to be 0.74. Unidimensionality, invariance, Rasch model fit and model reliability tests were applied to the model fit of the test items. Assumptions (unidimensionality, invariance, model fit, reliability) were tested for model fit of the data and 6 questions were removed from the analysis. For 14 questions, student response levels and question difficulty parameters were obtained. The most difficult question was found to be p12 and the easiest question was found to be p5. 7.14% of the questions were very easy and very difficult, 14.2% were easy, 50% were medium and 21.4% were difficult. The ability values generally range between 0.540 and 0.903, indicating that the items of the test have a reasonable level of discrimination. The Wright Map shows that the test questions are mostly appropriate for the participants' ability levels; however, there is a lack of suitable items for individuals with extremely high or low ability levels. To cover a wider range of abilities, both easier and more difficult questions should be added to the test.

1. GİRİŞ

Tüm eğitim kurumlarının ortak bir özelliği, başarılı ve öğrendiklerini toplumlarına ve ülkelerine yardımcı olmak için uygulayabilen öğrenciler yetiştirmektir. Öğrenci başarısı, tüm eğitimciler, öğrenciler, üniversiteler ve diğer ilgili taraflar için önemli bir husustur. Öğrencilerin bir konuyu anlamaları, öğrenmenin en önemli bileşenidir. Eğitimciler, öğrencinin bilişsel düzeyini orantılı bir şekilde değerlendirmek için bir ölçme aracı kullanır. İyi ölçme aracı (sınav), öğrencilerin performansını ölçmek için hedef nitelikleri değerlendirebilecek uygun maddelerin seçimiyle olur. Rasch analizi kullanımı, ölçme araçlarının hedef kitleye uygunluğunu, temel ölçüm gerekliliklerine uygun olup olmadığını, her bir sorunun doğası hakkında bilgi elde etmeyi, öğrenci becerilerine ilişkin güvenilir kanıtlar sağlayan, bir testin geliştirilmesine olanak sağlar (Rasch,1960). Rasch analizi özellikle eğitim ve psikolojik alan testleri analizinde sıkça kullanılmaktadır. Bu yöntem, bir bireyin bir teste verdiği yanıtların, bireyin yetenek düzeyi ile test maddelerinin zorluk dereceleri arasındaki farkın bir fonksiyonu olarak modellenmesine olanak tanır (Hambleton ve Swamington, 1985:13). Rasch modeli, ölçme sürecinde yanlılığı azaltarak test maddelerinin daha adil bir şekilde değerlendirilmesini sağlar ve test katılımcılarının bilgi düzeylerini daha nesnel bir şekilde analiz etme imkânı sunar. Bu özellikleri sayesinde Rasch analizi, sınav sorularının adil ve tutarlı bir şekilde geliştirilmesi sürecinde kullanılan bir araçtır (Dhyaaldian vd., 2022:100). Eğitimcilerin özellikle çoktan seçmeli soruları yazma ve her bir sorunun zorluk seviyesini belirleme süreci de dâhil olmak üzere test planlaması için saatler harcamaları gerekir. Bu, belki de öğretmenler tarafından geliştirilen çoğu test maddesinin neden yüksek ve düşük yetenek arasında ayırım yapamadığının ve maddelerin amaçlanan kullanımlarına göre işlev görmediğinin açıklanmasının olası nedenlerinden biri olarak hizmet edebilir (Richichi, 1996:2210). Modern ölçüm teorisindeki Rasch modeli, bu tür test sorularının kalitesini analiz etmek için yeni bir yol sunmakta ve ayırt edici soruların analize uygulanabilirliğini sağlamaktadır. Sınav sorularının kalite standartlarını sağlamak, değerlendirme sürecinin güvenilirliğini artırmak ve yanlılıklardan arındırılmış bir ölçüm yapmak için bilimsel yöntemler ve analizler kullanılmalıdır.

Literatürde, Draugalis vd. (2004) öğrenci ve madde performansını değerlendirmek ve müfredatın güçlü ve zayıf yönlerini 65 maddelik çoktan seçmeli bir sınav kullanarak değerlendirmek için Rasch Modelini uyguladı. Başka bir çalışmada Azrilah vd. (2008) ölçüm araçlarının yapısını doğrulamak için Rasch Modelini kullandı. Rasch ölçümünün bir tutumun uzman düzeyindeki mutabakatını anlamada daha iyi bir keşif derinliği sağladığı bulundu. Zulkifli vd. (2010) Malezya Kebangsaan Üniversitesi'ndeki doğrusal cebir dersine ilişkin çok amaçlı sorularda madde yanıtının 0-1 puanlamasını kullanan ikili bir Rasch modeli uyguladı. Zulkifli vd. (2012) Rasch Modelinin hem öğrenci yeteneğini hem de soru geçerliliğini ölçmek için kullanılmaya uygun olduğu sonucuna vardı. Rasch modelini kullanarak belirli bir dersin belirtilen hedeflerine ilişkin sınav sorularının güvenilirliğini ölçmeye odaklandı. Bu çalışmanın arkasındaki fikir, öğrencilerin başarısını uygun soru setleriyle artırmaktı. Ayrıca, Oliveira vd. (2012) Rasch modelin cloze maddelerin analizine uygulanmasını araştırmıştır. Boone (2016) ise, Rasch analizini test geliştirmeye rehberlik edebilir, puan anlamlarını açıklayabilir ve farklı test formlarının oluşturulmasına olanak sağlayabilmesi üzerine çıkarımda bulunmuştur. Chen ve Zhou (2018) Rasch modelini Çin'deki Ulusal Matrikülasyon İngilizce Testindeki (NMET) cloze testi incelemek için kullanmıştır. Gan vd. (2018)'de Çin'deki 2015 ve 2016 İngilizce Ana Dilleri Testi-Band 4 (TEM4) testini incelemiştir. Baghaei ve Ravand (2019) İran'daki Ulusal Üniversite Giriş Sınavını bu model ile araştırmış; Mokshein vd. (2019) Malezya'daki devlet okulları ve özel okullardaki 6. sınıf öğrencilerine Milli Eğitim Bakanlığı tarafından uygulanan İlkokul Başarı Testi'nin İngilizce maddelerinin kalite analizi için kullanmıştır. Dhyaaldian vd. (2022) Irak'taki bir üniversitede okuduğunu anlama dersinin ara sınavında cloze testinde denemiştir. Türkiye'de Rasch temelli ölçme aracı geliştirme tezleri incelendiğinde, tek boyutluluk, yerel bağımsızlık ve farklı madde işleyişi gibi temel model varsayımlarının ve analizlerinin raporlanmasında tutarsızlıklar bulunmuştur (Tunç, 2023:265). Rasch tekniklerinin uygulanmasında daha sistematik bir yaklaşıma olan ihtiyaç vardır.

Bu çalışmanın temel gerekçesi, literatürde sınav sorularının geliştirilmesinde Rasch analizi kullanımına yönelik sınırlı sayıda çalışmanın bulunmasıdır. Mevcut literatürde bu yöntemin pratik uygulamalar ile eğitim süreçlerine somut katkılarının yeterince incelenmediği görülmektedir. Bu eksiklik, sınav sorularının geliştirilmesinde daha bilimsel ve sistematik yaklaşımlara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Ayrıca, mevcut eğitim sistemlerinde sınavların ölçme geçerliliğini artırmaya yönelik uygulamalı çalışmaların yetersizliği, bu çalışmanın yapılmasını gerektiren bir diğer önemli faktördür.

Bu çalışmada, sınav sorularının geliştirilmesinde Rasch analizinin etkili bir araç olarak nasıl kullanılabileceği incelenecektir. Çalışmanın temel amaçları şunlardır:

1. Rasch analizinin sınav sorularının zorluk düzeylerini ve ayırt edicilik özelliklerini belirlemedeki rolünü ortaya koymak.
2. Eğitim süreçlerinde sınavların ölçme geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmak için Rasch analizi yönteminin uygulamalı bir örneğini sunmak.

Bu bağlamda, çalışmanın bulguları, eğitim politikaları ve sınav geliştirme süreçlerine yönelik öneriler sunarak eğitimin kalitesinin artırılmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

2.ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

2.1.Örnekleme ve Ölçme Aracı

Bu çalışmada, üniversite 1. sınıfa başlayacak öğrencilerin İngilizce dersi muafiyet sınavına ilişkin yanıtları analiz edilmiştir. Muafiyet sınavı, öğrencilerin İngilizce seviyelerini değerlendirmek amacıyla hazırlanmış, toplamda 20 sorudan oluşan çoktan seçmeli bir testtir. Sınavda her bir soruya verilen yanıtlar, doğru veya yanlış şeklinde değerlendirilmiş ve yanıtlar doğruluğuna göre 1 (Doğru) ve 0 (Yanlış) olarak kodlanmıştır. Böylece, sınav sonuçlarından ikili (dichotomous) bir veri seti elde edilmiştir. Araştırma, 650 öğrencinin her bir soruya verdiği yanıtların analizini içermektedir ve öğrencilerin İngilizce bilgi düzeylerinin belirlenmesi amacıyla test sorularına detaylı bir değerlendirme süreci gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, elde edilen veriler Madde Tepki Teorisi modellerinden biri olan Rasch model analizi ile incelenmiş ve sınav sorularının özellikleri ile öğrencilerin yetenek düzeyleri arasındaki ilişki ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Rasch Analizi

Rasch analizi, test sorularının parametrelerini ve sorular için olası yanıtlar doğrultusunda ölçülmesi amaçlanan özellikleri tahmin eden tek parametrelili bir Madde Tepki Modeli (IRT) dir. Yetenek ve parametre tahminleri, testin uygulandığı örneklemden bağımsızdır. Rasch analizinde bilgi, kişinin yeteneği ile soru zorluğu arasındaki farkın bir fonksiyonudur.

Rasch analizi, Bir parametrelili lojistik modele dayalı IRT modellerinden biridir. Bir parametrelili lojistik model için (1) denklemi

$$P_i(\theta) = \frac{e^{(\theta-b_i)}}{1+e^{(\theta-b_i)}}, \quad i = 1,2, \dots, n \quad (1)$$

olarak tanımlanır. Burada, $P_i(\theta)$, θ yeteneği ile rasgele seçilmiş bireyin i -yinci maddeye doğru bir şekilde cevap verme olasılığını, b_i , i – yinci madde güçlük parametresini, n , testteki madde sayısını, e değeri, 2,718 olan bir sayı ve $P_i(\theta)$,yetenek ölçümü ile ilgili 0 ve 1 arasında değer alan fonksiyondur. Bir madde için b_i parametresi, doğru bir yanıtın olasılığı 0,5 olan yetenek ölçüsündeki noktadır (Hambleton ve Swamington, 1985:12-14; Embretson ve Reise, 2000:20) Bu çalışmada, Rasch modeli kullanılarak Jamovi programı ile analizler gerçekleştirilmiştir. Rasch modeli, tek boyutluluk, yerel bağımsızlık, test ve madde istatistiklerini elde etmek ve testin geçerliliğini ve güvenilirliğini değerlendirmek, verilerin modele uyumu, madde zorluğu ve kişi yeteneği gibi analizler yapılmalıdır.

2.2.Analiz Süreci

Bu çalışmada gerçekleştirilen analizler iki temel çerçevede ele alınmıştır: varsayımların sınanması ve parametre tahminlerinin elde edilmesi. Araştırmanın analitik kısmında, Rasch analizi kullanılarak veriler derinlemesine incelenmiştir. Bu analiz, R programlama dilinin sağladığı güçlü istatistiksel altyapıyı, kullanıcı dostu bir arayüz ile birleştiren açık kaynaklı bir istatistiksel analiz yazılımı olan *Jamovi* üzerinde gerçekleştirilmiştir. Analiz sürecinde, *SnowRMM* ve *SnowIRT* modüllerinden yararlanılmıştır. Özellikle, *SnowIRT* modülü, R yazılımında yer alan ‘erm’ paketini temel almakta ve bu sayede madde uyum istatistikleri, Wright haritası, model uyumu, tek boyutluluk, değişmezlik ve Anderson’un Olabilirlik testi gibi kapsamlı analizleri gerçekleştirilebilme imkanı sunmaktadır (Mair vd., 2023:50).

Araştırmada, her bir sorunun testin temel yapısına ne ölçüde uygun olduğunu değerlendirmek amacıyla çeşitli varsayım testleri uygulanmıştır. Bu doğrultuda, sorulara ilişkin madde uyum istatistikleri, nokta ölçüm korelasyonu analizi, model güvenilirliği ve değişmezlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Testi oluşturan soruların aynı temel özelliği ölçüp ölçmediğini değerlendirmek amacıyla tek boyutluluk analizleri Martin-Löf olabilirlik oranı testi ile yapılmıştır. Ayrıca Faktör Analizi de kullanılmıştır, böylece soruların aynı temel yapıyı ölçüp ölçmediği sistematik bir şekilde analiz edilmiştir. Rasch modelinin veri setine uygunluğunu

belirlemek amacıyla Anderson Olabilirlik testi ile soruların modele uyumu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmanın bir diğer önemli boyutu, soruların test katılımcılarına uygunluğunun ve soruların zorluk düzeylerinin değerlendirilmesidir. Bu amaçla, güvenilirlik katsayısı ve ayırma indeksi gibi metrikler kullanılmıştır. Ayrıca, Wald testi ile öğrencilerin yeteneklerinin dağılımı (değişmezlik) ve Wright haritası üzerinden soruların güçlük seviyeleri analiz edilmiştir. Özellikle, Wright haritası, testteki soruların zorluk düzeylerinin, katılımcıların yetenek seviyeleri ile olan ilişkisini görselleştirmede etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Tüm bu analizler, testin genel yapısının, soruların ve katılımcıların performansına dayalı olarak daha kapsamlı bir değerlendirme yapılmasını sağlamıştır.

3.BULGULAR

3.1.Tek Boyutluluk

Sadece bir yeteneğin bir testteki soruların bir kümesi ile ölçülmesine tek boyutluluk denir. Yani, kişinin testteki performansını belirleyen faktörün testin ölçmeye çalıştığı faktör olmasıdır. Bireyin performansını etkileyen birden fazla faktör olduğunda tek boyutluluk sağlanamaz. Rasch analizi sadece tek faktörlü testlerde geçerli sonuçlar verebilir. Tek boyutluluk analizi yapı geçerliliğinin belirlenmesine yönelik değerlendirilen bir bileşendir. Rasch modeline göre bir ölçme aracının tek bir özelliğin ölçümüne katkıda bulunması beklendiğinden tek boyutlu bir yapıya sahip olması gerekmektedir (Bond vd., 2015; J. M. Linacre, 2023). Tek boyutluluk faktör analizi ve aynı zamanda Martin-Löf (MLoef) Olabilirlik Oranı (LR) testiyle de yapılabilir. Faktör analizinde faktör çıkarım yöntemi olarak “temel eksen faktör” ve döndürme yöntemi olarak “oblimin” yöntemi kullanıldı. Özdeğeri 1’den büyük ve faktör yükü 0,30’ dan büyük olma şartlarıyla yapıldı. Tablo 1’de faktör analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 1. Faktör Boyutu ve Fakör Yük Değerleri

Faktör Yükleri	Soru	s6	s7	s10	s9	s8	s15	s11	s13	s3	s16
	Faktör		0,470	0,429	0,425	0,404	0,384	0,381	0,366	0,365	0,355
Faktör Yükleri	Soru	s12	s14	s4	s1	s5	s2	s19	s20	s17	s18
	Faktör		0,343	0,340	0,334	0,331	0,325	0,324	0,321	0,301	

Tablo 1’e göre, tek boyut ortaya çıktı ancak, s17 ve s18 sorularının madde faktör yükleri 0,30’ un altında olduğundan testi temsil etme gücü düşük olduğundan analizden çıkarılmıştır. Ayrıca, s17 ve s18 analizden çıkarıldıktan sonra tek boyutluluk, Martin-Löf (MLoef) Olabilirlik Oranı (LR) testiyle de kontrol edilmiştir. Tablo 2’de Martin-Löf Olabilirlik Oran testi sonuçları görülür.

Tablo 2. Martin-Loef Test – Medyan

	Değer	Serbestlik Derecesi	p
Olabilirlik Oranı	54,6	48	0,239

MLoef testi, medyan madde ham puanlarına göre maddeleri iki alt gruba ayırır ve iki alt grubun homojen olup olmadığını test eder. Tablo 2’den sonuçlar şu şekildedir: LR değeri=54,6,df = 48, $p = 0,239$ ($p > 0,05$) olduğundan iki alt öğrenci grubuna dayalı madde güçlük ölçümleri istatistiksel olarak aynıdır; bu da madde ölçümlerinin tek boyutlu olduğunu gösterir.

3.2.Değişmezlik ve Verinin Rasch Modele Uyumu (Anderson Olabilirlik Testi)

İyi bir ölçüm aracı için, madde zorluk ölçümleri, madde zorluklarını kalibre etmek için kullanılan örneklemden değişmez olmalı ve kişi yetenek ölçümleri, yetenek ölçümlerini üretmek için kullanılan madde setinden değişmez olmalıdır (Liu, 2020). Wald testi, medyan ham puandan örnekleme iki alt örneğe ayırır ve Z testi kullanarak iki alt örneklemden elde edilen madde güçlük ölçümlerinin istatistiksel olarak aynı olup olmadığını test eder. Anderson’ın Olabilirlik Testi (Anderson’s Likelihood Ratio Test), Rasch Modeli gibi modellerin veriye uyumunu test etmek için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. Bu test, özellikle veri setinin modele ne kadar uygun olduğunu anlamak amacıyla kullanılır ve modelin geçerliliğini değerlendirmek için önemlidir (Bond ve Fox, 2015). Tablo 3, Wald testi ve Anderson olabilirlik test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3. Wald Testi ve Anderson Olasılık Test Sonuçları

Birinci Analiz			İkinci Analiz			Üçüncü Analiz		
Wald test - medyan			Wald test - medyan			Wald test - medyan		
Soru	z-ist	p	Soru	z-ist	p	Soru	z-ist	p
s1	0,154	0,877	s1	1,249	0,212	s1	0,819	0,413
s2	1,319	0,187	s2	1,385	0,166	s2	1,768	0,077
s3	0,463	0,644	s3	1,385	0,166	s3	1,140	0,254
s4	-1,331	0,183	s4	-2,262	0,024	s5	-0,798	0,425
s5	-0,650	0,516	s5	-0,702	0,483	s8	0,093	0,926
s6	-2,926	0,003	s8	-0,066	0,947	s9	-0,892	0,373
s7	-2,081	0,037	s9	-0,259	0,796	s10	-1,232	0,218
s8	0,871	0,384	s10	-0,892	0,372	s11	0,034	0,973
s9	-0,848	0,396	s11	0,005	0,996	s12	-0,396	0,692
s10	-0,456	0,649	s12	-0,112	0,911	s13	-0,202	0,840
s11	0,020	0,984	s13	0,248	0,804	s14	0,329	0,742
s12	0,804	0,422	s14	1,438	0,151	s15	-0,524	0,600
s13	0,105	0,916	s15	-0,899	0,369	s16	-0,024	0,981
s14	1,129	0,259	s16	-0,016	0,987	s20	0,654	0,513
s15	-1,303	0,193	s20	1,059	0,290			
s16	0,169	0,866						
s19	3,728	0,000						
s20	2,825	0,005						
Andersen's LR test			Andersen's LR test			Andersen's LR test		
Değer (df)		p değeri	Değer (df)		p değeri	Değer (df)		p değeri
Likelihood ratio 42,5(17)		< ,001	15,2(14)		0,368	8,52(13)		0,808
s6, s7 ve s19 çıkartılır			s4 çıkartılır					

Öncelikle tüm maddelere (s17 ve s18 hariç) Wald testi uygulandı, s6, s7 ve s19 sorularının p değeri 0.05'ten küçük olduğundan, değişmezlik varsayımı bu maddeler için ihlal edilmiştir. Bu madde, farklı gruplar için farklı davranıyor olabilir. Ayrıca, Andersen Olabilirlik testine göre de p değeri 0.05'ten küçük olduğu için, Rasch Modeli veriye uymamaktadır. Bu nedenle bu sorular da analiz dışı bırakılıp ikinci bir Wald testi uygulandı. Burada da s4 ün değişmezlik varsayımını ihla ettiği anlaşıldı. Andersen Olabilirlik testine göre de p değeri 0.05'ten büyük olduğu için, Rasch Modelinin veriye uyduğu bulundu. Rasch modelinin veriye uyumunu artırmak ve değişmezlik varsayımını ihlal eden s4 de analiz dışı bırakılmıştır. Üçüncü Wald testi ve Anderson olabilirlik testleri gereğince, Rasch modelin veriye uyduğu (0,808) ve değişmezlik varsayımını ihlal eden soruya rastlanmadığı için Rasch analizine 14 soru ile devam edilecektir.

3.3. Test ve Model Güvenirliği

Güvenirlik, çeşitli istatistiksel katsayılar kullanılarak değerlendirildi. Cronbach α ve McDonald's ω verilerin bir ölçüsüdür. Kişi ayırım güvenilirliği, bireylerin ölçekteki performanslarının ne kadar güvenilir bir şekilde ayrıştırılabildiğini gösterir. Kişi Ayırım Güvenirliği, Cronbach α 'da olduğu gibi, 0,75'in üzerindeki değerler iyi güvenilirliği, 0,9'un üzerindeki değerler ise ölçeğin çok iyi güvenilirliğini gösterir (Wright ve Linacre, 1989; Linacre, 2023).

Tablo 4. Güvenirlik İstatistikleri

	Cronbach's α	McDonald's ω	Kişi Ayırım Güvenirliği
Ölçüm	0.740	0.743	0.772

Kişi ayırım güvenirligi 0.772, iyi düzeyde kabul edilebilecek bir güvenirlilik düzeyidir. Bu, ölçeğin bireylerin yeteneklerini veya düzeylerini iyi bir şekilde ayırt edebildiğini gösterir. Cronbach's α (0.740) ve McDonald's ω (0.743) değerleri, testin yeterli bir iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Bu, testin ölçmek istediği yapıyı makul bir şekilde ölçtüğünü ifade eder.

3.4. Madde Uyum İstatistikleri

Madde uyum istatistikleri iç uyum (infit MNSQ) ve dış uyum (outfit MNSQ) olmak üzere iki tip istatistiki veri sağlamaktadır. MNSQ, ortalama kare artıkları anlamına gelir. Infit, yetenekleri madde zorluğuna yakın olan öğrencilere daha fazla ağırlık vererek ağırlıklı ortalama kare artıkların ortalaması olarak bulunur. Outfit ise, tüm öğrencilerin eşit şekilde ağırlıklandırılmasıyla ortalama kare artıkların basit ortalaması şeklinde elde edilir. İnfit test maddelerine verilen yanıtlara duyarlı bilgi ağırlıklı uyum istatistiği iken, outfit aykırı değerlere duyarlı uyum istatistiğidir. Nokta seri korelasyonu ise, yanıtlar ile öğrencilerin ölçümleri arasındaki korelasyonu ifade eder. Yüksek korelasyon değeri, bir maddenin yanıtlayanların yeteneklerini ayırt edebildiği anlamına gelir (Linacre, 2023). Dolayısıyla, nokta seri korelasyonuna ilişkin değerlerin 0,30'da büyük olması arzu edilmektedir (Bond ve Fox, 2015). Diğer yandan, Othman vd. (2014) arzu edilen ölçüm değerlerini zayıf ve küçük korelasyon (<0,35), orta ve makul korelasyon (0,36-0,67), güçlü ve yüksek korelasyon (0,68-1,00) halinde kategorilere de ayırmışlardır. Model veri uyumu iyi olan bir sorunun, ikili veri için 0,5-1,7 aralığında infit ve outfit değerlerine sahip olması gerekmektedir (Bond ve Fox, 2015). Tablo uyum istatistiklerini ve nokta seri korelasyonu sunar.

Tablo 5. İç Uyum, Dış Uyum ve Nokta Seri Korelasyon Değerleri

Soru	İç Uyum	Dış Uyum	Nokta Seri Korelasyon
s1	0.994	1.139	0.336
s2	1.045	1.077	0.401
s3	1.007	1.043	0.399
s5	0.952	0.823	0.345
s8	0.947	0.965	0.407
s9	0.960	0.972	0.453
s10	0.957	0.927	0.435
s11	0.975	0.951	0.381
s12	1.009	1.126	0.455
s13	1.001	0.955	0.393
s14	1.003	0.995	0.411
s15	0.984	0.918	0.417
s16	1.009	1.048	0.440
s19	1.043	1.123	0.371
s20	1.044	1.009	0.416

Tablo 5 incelendiğinde iç uyum değerlerinin 0,95-1,05 ve dış uyum değerlerinin 0,82- 1,14 aralığında bulunduğu gözlenmektedir. Tüm soruların hem dış uyum hem de iç uyum değerleri kabul edilebilir aralık dâhilindedir. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar maddelerin ölçüm için uyum içinde olduğunu gösterir. Ayrıca, Tablo 5'de yer alan nokta seri korelasyon verileri incelendiğinde tüm değerlerinin 0,34-0,45 aralığında değerler aldıkları belirlenmiştir. Test öğrencilerin yeteneğini ayırt edebileceğine işaret etmektedir.

Varsayımlar dikkate alındığında, Rasch model verileri, iç uyum, dış uyum, tek boyutluluk, değişmezlik, verinin Rasch modele uygunluk ve nokta ölçüm korelasyon istatistikleri bağlamında tam bir uyum içinde ve geçerli olduğu görülmüştür.

3.5. Madde Parametre Tahminleri

Madde zorluk parametresini elde etmenin amacı, belirli bir yetenek seviyesinde bir soruya doğru cevap verme şansını belirlemektir. Soru zorluğu parametresi logit birimleri ile ifade edilir. İyi soruların zorluk aralığı -2.0 ila +2.0 logit arasındadır (Hambleton ve Swaminathan, 1985). Bir soru maddesi, +2.00 logit'in üzerinde bir zorluk endeksine sahipse çok zor bir soru olarak kabul edilir; bir soru maddesi -2.0 logit'in altında bir zorluk endeksine sahipse çok kolay bir soru olarak kabul edilir. Bir soru maddesi değeri (maddeyi ölçme) > 1 ise çok zor olarak kategorize edilir; zor ise $0.5 \leq b < 1$; orta $-0.5 \leq b < 0.5$; kolay $-0.5 \leq b < -1$; ve çok kolay ise $b \leq -1$. (Adedoyin ve Mokobi, 2013:1001). Soruların zorluk parametresi tahminleri Bootstrap Ortak Maksimum Olabilirlik tahmin yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Tablo 6'da ayırt edicilik düzeyi-yetenek ve zorluk parametre tahminleri ve standard hataları verilmiştir.

Tablo 6. Parametre Tahminleri ve Zorluk Seviyesi

	Yetenek	Zorluk	Std Hata	Zorluk Derece
s1	0,851	-0,857	0,120	Kolay
s2	0,652	0,504	0,093	Zor
s3	0,726	0,071	0,098	Orta
s5	0,903	-1,436	0,143	Çok Kolay
s8	0,797	-0,409	0,107	Orta
s9	0,669	0,409	0,094	Orta
s10	0,735	0,013	0,099	Orta
s11	0,820	-0,587	0,112	Kolay
s12	0,540	1,109	0,090	Çok zor
s13	0,772	-0,232	0,103	Orta
s14	0,717	0,128	0,097	Orta
s15	0,748	-0,066	0,100	Orta
s16	0,602	0,781	0,091	Zor
s20	0,640	0,572	0,092	Zor

Tablo 6'daki maddeler, yetenek, zorluk, zorluk standart hatası açısından analiz edilmiştir. Ek olarak, her madde için bir zorluk seviyesi belirlenmiştir. Sorular arasından çözülmesi en kolay soru "s5" (-1.436), çözülmesi en zor soru "s12" (1.109), kolay olan sorular "s1" ve "s11", zor sorular "s2", "s16", ve "s20" ve zorluk açısından dengeli sorular olarak görülen sorular "s3", "s8", "s9", "s10", "s13", "s14", ve "s15" sorulardır. Çok kolay sorular daha düşük yetenek seviyesine sahip bireyler için uygundur ve soruların %7,14'ünü, çok zor sorular ise, daha yüksek yetenek seviyesine sahip bireyleri ayırt etmek için kullanışlıdır ve yine soruların %7,14'nü oluşturur. "s5" sorusu çok kolay bir soru ve düşük yetenek seviyesindeki bireyler için uygundur. "s12" sorusu çok zor ve daha yüksek yetenek seviyesine sahip bireyleri değerlendirmek için tasarlanmıştır. Soruların %14,2'si kolay, %50'si orta ve %21,4'ü zor sorulardan oluşmaktadır. Bu maddeler, farklı zorluk seviyelerine göre dengeli bir şekilde dağıtılmıştır. Zorluk seviyeleri geniş bir aralıkta dağıldığı için, bu maddeler testin her seviyedeki bireyleri değerlendirme kapasitesine sahiptir.

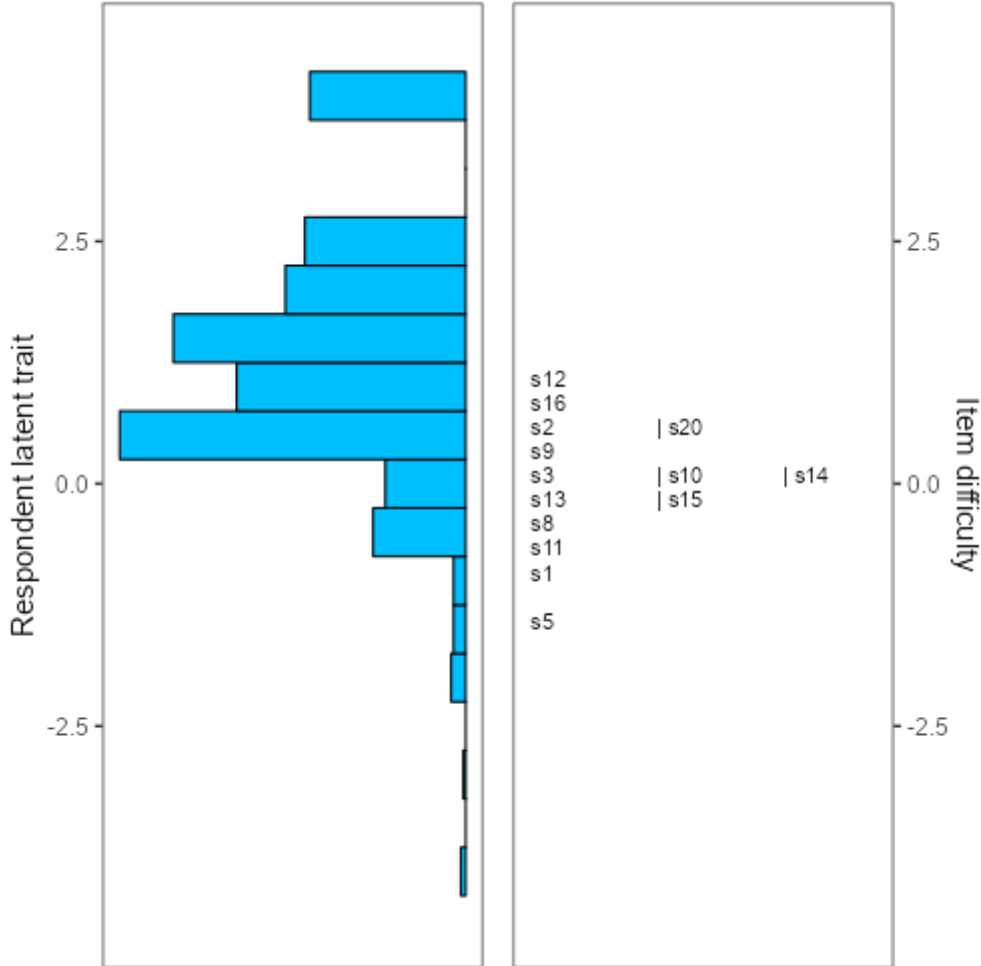
Testin ayırt ediciliği, maddelerin bireylerin yetenek düzeylerini ne kadar iyi ayırt edebildiğini ifade eder. Daha yüksek yetenek değerine sahip maddeler, bireyler arasında yetenek farklılıklarını daha iyi ayırt eder. Yetenek değerleri, genel olarak 0.540 ile 0.903 arasında değişmektedir. Bu aralık, testin sorularının ayırt edicilik açısından makul düzeyde olduğunu göstermektedir. "s5" (0.903), bireylerin yetenek düzeylerini en iyi ayırt edebilen maddedir. "s12" (0.540) diğerlerine göre ayırt edicilikte daha zayıftır. Tablo 6'da genel olarak yetenek değerlerinin yüksek olması, testin bireyler arasında yetenek farklılıklarını iyi ayırt edebileceğini göstermektedir. Zorluk düzeyleri de dengeli dağıldığı için, test hem düşük hem de yüksek yetenek düzeyindeki bireyleri ayırt etme kapasitesine sahiptir. "s12" ve "s16" gibi düşük ayırt ediciliğe sahip maddeler olduğundan yeniden değerlendirilmesi faydalı olabilir.

3.6. Wright'ın Haritası

Wright haritası, Rasch analizinin önemli bir çıktısı olup, hem bireylerin yetenek düzeylerini hem de maddelerin güçlük seviyelerini aynı ölçek üzerinde görselleştirmek için kullanılır. Bu görsel, testin ne kadar iyi dengelendiği ve katılımcıların yetenek dağılımıyla maddelerin güçlük seviyelerinin uyumlu olup

olmadığını değerlendirmek için kritik bir araçtır. (Boone, 2016). Şekil 1 Wright haritasını göstermektedir. Grafiğin alt kısmı logit cinsinden Rasch ölçeğidir, sol taraftaki dikey çizgi öğeleri sunar, histogramların üst paneli alt taraftaki Rasch ölçeği boyunca deneklerin yetenek tahminlerinin frekans dağılımını gösterir ve son olarak noktalar karenin içinde alttaki Rasch ölçeğindeki madde zorluklarının yerleri gösterilir.

Şekil 1 Wright Map

Haritanın sol tarafında katılımcıların yetenek düzeyleri yer almaktadır. Görüldüğü üzere, katılımcıların büyük bir kısmı ortalama yetenek seviyesinde toplanmıştır. Bu, testin hedef kitlesinin yetenek açısından homojen veya daha güçlü bir gruba sahip olduğunu gösterir. Negatif tarafa düşen bireylerin sayısı oldukça azdır, bu da düşük yetenek düzeyine sahip katılımcıların teste bulunmadığını gösterir. Haritanın sağ tarafında maddelerin güçlük seviyeleri yer alır. Maddeler genellikle ortalama güçlük seviyesine yakın bir dağılım göstermektedir, ancak bazı maddeler (örneğin, s5) oldukça kolaydır, diğerleri (örneğin, s12, s16) daha zordur. Maddelerin geniş bir zorluk derecesine sahip olması, testin farklı yetenek düzeylerindeki bireyler için uygun bir ölçüm sunduğunu gösterir. Ancak bazı maddelerin zorluk seviyesinin katılımcıların yetenek seviyeleriyle uyum sağlamadığı gözlemlenir. Haritanın genel yapısı, maddelerin güçlük seviyelerinin katılımcıların yetenek seviyeleriyle kısmen uyumlu olduğunu göstermektedir. Ancak, yetenek dağılımının üst ucunda yer alan bazı katılımcılar için yeterince zorlayıcı madde bulunmadığı dikkat çekmektedir. Bu durum, testin yüksek yetenek düzeyindeki bireyler için ayırt edici gücünün sınırlı olduğunu gösterir.

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Rasch analizi, sınav sorularının öğrencilerin yeteneklerine göre uygun zorluk seviyesinde olup olmadığını belirlemeye yardımcı olur ve dengeli bir değerlendirme sağlar. Sınavın genel kalitesini iyileştirmek için değişiklik veya kaldırma gerekebilecek uyumsuz soruları belirleyerek test sorularının güvenilirliğini ve

geçerliliğini değerlendirir. Model, her sorunun çakışma olmadan değerlendirmeye anlamlı bir şekilde katkıda bulunmasını sağlayarak soru uygunluğunu kontrol eder. Rasch analizi, soruların öğrencinin yetenek düzeyine göre uyarlandığı ve öğrenme deneyimini geliştiren uyarlanabilir test ortamları oluşturmak için kullanılır.

Bu çalışmanın amacı, 1. sınıfa başlayacak öğrencilerin İngilizce muafiyet sınavının ölçme geçerliliği ve güvenilirliğini geliştirmek amacıyla Rasch analizi yönteminin uygulanabilirliğini göstermek ve sınav sorularının zorluk seviyeleri ile ayırt edicilik özelliklerini değerlendirmedeki önemini ortaya koymaktır. Çalışmada testin Rasch modele uygunluğu, Rasch model varsayımları titizlikle el alınmıştır. Tek boyutluluk varsayımı için faktör analizi sonucunda tek boyutluluk sağlanmış ancak iki sorunun (s17 ve s18) testi temsil etme gücü düşük çıkmış ve sorular arasından çıkarılmıştır. Martin Løef testi ile de tek boyutluluğun sağlandığı görülmüştür. Değişmezlik varsayımı için Wald testi uygulaması sonucunda s6, s7 ve s19 sorularının değişmezlik varsayımı bu maddeler için ihlal edilmiştir ve sorular arasından çıkarılmıştır. Andersen Olabilirlik testine göre de, bu şekilde Rasch Modeli veriye uymamaktadır. İkinci Wald test ve Andersen Olabilirlik testine göre de s4 sorusu, sorular arasından çıkarılmıştır. Üçüncü Wald testi ve Anderson olabilirlik testleri gereğince, Rasch modelin veriye uyduğu (0,808) ve değişmezlik varsayımını ihlal eden soruya rastlanmadığı için Rasch analizine 14 soru ile devam edilmiştir. Bulgular, tüm soruların 0,34 ile 0,45 arasında değişen bir nokta seri korelasyon katsayısına, iç uyum ve dış uyum değerlerinin 0,82 ile 1,14 arasında, madde güçlük değerlerinin ise -1,44 ile 1,11 arasında değiştiğini gösterdi. Testin Cronbach's α katsayısı 0.740 ve McDonald's ω katsayısı 0.743 olarak bulundu. Kişi ayırım güvenilirliği 0.772 ölçeğin bireylerin yeteneklerini veya düzeylerini iyi bir şekilde ayırt edebildiği ele edildi. Çalışmanın sonuçları, anketin Rasch modeli gerekliliklerine iyi uyum sağladığını gösterdi. Modelin güvenilirliği ve değişmezlik analizleri, testin genel olarak güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu desteklemektedir. Ancak, belirli alt gruplar arasında ölçüm değişmezliğinin sağlanıp sağlanmadığı konusu, daha derinlemesine bir analiz gerektirmektedir. Bu durum, testin farklı öğrenci grupları için uygulanmalı ve değişmezlik varsayımının eşit düzeyde geçerli olup olmadığı sınımlıdır.

Rasch modelinin sınav geçerliliği üzerindeki etkisi, literatürde sıklıkla ele alınan bir konudur. Bond ve Fox (2007), Rasch analizinin, sınavın içsel geçerliliğini artırma konusunda önemli bir araç olduğunu belirtmiş ve bu analizle sınav maddelerinin, öğrencilerin beceri seviyelerine uygun bir şekilde ayarlandığını vurgulamıştır. Bu çalışmada da benzer şekilde, Rasch analizi, sınavın her bir maddesinin zorluk düzeylerini ve ayırt ediciliğini belirleyerek geçerliliği artırmıştır. Ancak, Wright ve Masters (1982), modelin bazen sınav sorularının dilini veya içeriğini yeterince dikkate almadığını ifade etmiştir. Bu noktada, çalışmamızda da gözlemlenen bulgular, bazı soruların geçerliliğini artırmak amacıyla revize edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Draugalis vd. (2004) Rasch analizinin müfredatın etkinliğini değerlendirme ve öğrenci performansının analizi konusundaki gücünü ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, bu çalışma da sınav sorularının geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmak için Rasch modelini kullanarak soruların zorluk ve ayırt edicilik düzeylerini belirlemiş ve sınavın kalitesini iyileştirmiştir. Her iki çalışma da Rasch modelinin, sınavın iç tutarlılığını artırma ve öğrenciler arasındaki farklılıkları doğru şekilde yansıtmaya kapasitesini vurgulamaktadır. Azrilah vd. (2008), Rasch modelinin ölçüm araçlarının yapısını doğrulamak için kullanıldığını ve bu modelin bir tutumun uzman düzeyindeki mutabakatını anlamada daha iyi bir keşif derinliği sağladığını belirtmiştir. Çalışmada, Rasch analizi ile yapılan değerlendirmeler, tutumların doğru bir şekilde ölçülmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, mevcut çalışmada da Rasch modelinin, sınav sorularının doğru ölçülmesini ve öğrencilerin becerilerinin doğru bir şekilde değerlendirilmelerini sağladığı görülmektedir. Ancak, Oliveira vd. (2012)'nin bulguları, Rasch modelinin yalnızca öğrenci performansını değil, aynı zamanda soru türlerinin (örneğin cloze testleri) doğruluğunu ölçmek için de uygun olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, soruların türüne ve ölçülen becerilere bağlı olarak Rasch modelinin esnekliğini ve adaptasyon kabiliyetini ortaya koymaktadır. Zulkifli vd. (2010), Malezya Kebangsaan Üniversitesi'nde doğrusal cebir dersine ilişkin çok amaçlı sorularda ikili Rasch modelini kullanarak madde yanıtının 0-1 puanlamasını analiz etmiştir. Benzer şekilde, bu çalışmada da, Rasch modelinin sınav sorularını ayırt edici bir şekilde değerlendirme yeteneği kullanılmıştır. Zulkifli vd. (2010)'nin çalışması, 0-1 puanlamasını kullanarak soruların daha net bir şekilde analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Bu durum, çalışmamızda da benzer şekilde, her bir sınav sorusunun zorluk ve ayırt ediciliğinin belirlenmesi için ikili modelin faydalı olduğuna işaret etmektedir. Zulkifli vd. (2012), Rasch modelinin hem öğrenci yeteneğini hem de soru geçerliliğini ölçmek için kullanıldığını ve bu modelin öğrenci başarısını uygun soru setleriyle artırma potansiyeline sahip olduğunu belirtmiştir. Bu çalışma, Rasch modelinin, belirli derslerdeki hedeflere uygun soru setlerinin oluşturulmasına yardımcı olduğunu vurgulamaktadır. Bu bulgu, mevcut çalışmanın bulgularıyla

paralellik göstermektedir; çalışmamızda da soruların zorluk seviyelerinin optimize edilmesi ve soruların öğrencilerin başarı seviyelerini daha iyi yansıtabilecek şekilde geliştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Boone (2016), Rasch analizinin test geliştirmeye rehberlik edebileceğini, puan anlamlarını açıklayabileceğini ve farklı test formlarının oluşturulmasına olanak sağlayabileceğini ifade etmiştir. Bu çalışma, Rasch modelinin sınavların tasarımına nasıl rehberlik edebileceğini ve sınav formlarının birbirleriyle karşılaştırılabilir olmasını sağladığını göstermektedir. Benzer şekilde, bu çalışmada da Rasch modeli kullanılarak sınav sorularının geçerliliği ve güvenilirliği artırılmış, sınavın her düzeydeki öğrenci için uygunluğu sağlanmıştır.

Chen ve Zhou (2018), Çin'deki Ulusal Matrikülasyon İngilizce Testi (NMET) üzerine yaptıkları çalışmada, Rasch modelini cloze testi analizinde kullanmışlardır. Bu çalışmanın bulguları, Rasch modelinin dil becerilerini ölçen testlerde de güçlü bir araç olduğuna işaret etmektedir. Benzer şekilde, Gan vd. (2018), Çin'deki TEM4 testini incelemiş ve Rasch modelinin testin geçerliliğini artırmadaki etkinliğini göstermiştir. Bu iki çalışma, Rasch modelinin dil becerileri ve sınavların genel geçerliliğini değerlendirmede önemli bir araç olduğuna dikkat çekmektedir. Bu, çalışmamızda da gözlemlenen bulgulardan biridir; Rasch analizi, sınavın her bir maddesinin ne kadar etkili ve geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

Tunç (2023), Türkiye'deki Rasch temelli ölçme aracı geliştirme tezlerinin, modelin temel varsayımlarını ve analizlerini raporlarken tutarsızlıklar gösterdiğini ve bu tekniklerin uygulanmasında daha sistematik bir yaklaşım gerekliliğini vurgulamıştır. Bu eleştiri, mevcut çalışmamızın bulgularıyla da uyumludur. Rasch modelinin uygulaması, özellikle düşük örneklem gruplarında veya küçük sınav setlerinde dikkatli bir şekilde yapılmalıdır. Ayrıca, bu çalışma da modelin daha sistematik bir şekilde uygulanması gerektiğine işaret etmektedir. Rasch analizinin tüm varsayımlarının doğru bir şekilde raporlanması ve modelin her aşamasının titizlikle gözden geçirilmesi gerektiği açıktır.

Soruların bazıları (örneğin, s5) kolay bulunurken, bazıları (örneğin, s12 ve s16) oldukça zordur. Testin daha dengeli hale gelmesi için, katılımcıların yetenek seviyeleriyle daha iyi eşleşen maddeler eklenebilir. Wright Harita, test maddelerinin çoğunlukla katılımcıların yetenek seviyelerine uygun olduğunu, ancak aşırı yüksek veya düşük yetenek düzeyine sahip bireyler için uygun maddelerin eksik olduğunu göstermektedir. Bu durum, testin genel geçerlik ve güvenilirlik açısından iyileştirilmesi gerektiğini gösterir. Maddeler genelde orta güçlük seviyesinde toplanmış olsa da, testin daha geniş bir yetenek aralığını kapsamaya için hem daha kolay hem de daha zor maddeler eklenmelidir. Test, ortalama yetenek düzeyine sahip bireyler için oldukça uygun görünmektedir. Ancak, düşük ve yüksek yetenek düzeyine sahip bireyler için uygun maddelerin artırılması testin gücünü artıracaktır. Üst yetenek düzeyinde yer alan katılımcılar için yeterince zorlayıcı maddelerin eksikliği dikkat çekicidir. Daha karmaşık ve ayırt edici maddeler eklenmesi önerilebilir. Testin tüm yetenek düzeylerinde güvenilir ölçüm sunabilmesi için soru setinin daha dengeli bir şekilde tasarlanması ve analizlerin yeniden yapılması faydalı olacaktır. Rasch modeline ek olarak, diğer Madde Tepki Teorisi (MTT) modelleri kullanılarak testin performansı farklı açılardan değerlendirilebilir. Bu, testin güçlü ve zayıf yönlerini daha kapsamlı bir şekilde anlamaya yardımcı olur ve ileriki çalışmalar için önerilebilir.

Bu analizle, testin hem içeriği hem de uygulama sonuçları hakkında önemli iyileştirme alanları belirlenmiştir. Özetle, Rasch Modeli, öğretmenlere ve araştırmacılara, klasik test teorisine kıyasla öğrencinin yeteneği ve test soruları arasındaki ilişki hakkında daha zengin yorumlar sağlamaları için bir yol sağlar. Rasch analizi, sınavlarının kalitesini artırmayı amaçlayan eğitimciler için onu olmazsa olmaz bir araç haline getirir.

KAYNAKÇA

Adedoyin, O.ve Mokobi, T. (2013). Using IRT Psychometric Analysis in Examining The Quality of Junior Certificate Mathematics Multiple Choice Examination Test Items. *International Journal of Asian Social Science*, 3(4), 992–1011, <https://doi.org/10.1177/2158244019832706>.

Azrilah, A.A., Azlinah, M., Azami, Z., Sohaimi, Z., Hamzah, A.G. ve Saidfudin, M. (2008). Evaluation of Information Professional Competency Face Validity Test Using Rasch Model. *5th WSEAS/IASME International Conference on Engineering Education (EE'08)*, Heraklion, Greece, 396-403.

Baghaei, P. ve Ravand, H. (2019). Method Bias in Cloze Tests as Reading Comprehension Measures. *Sage Open*, 9(1), <https://doi.org/10.1177/2158244019832706>.

Bond, T. G., ve Fox, C. M. (2015). *Applying the Rasch Model: Fundamental Measurement in the Human Sciences*. Routledge, New York.

- Boone, W.J. (2016). Rasch Analysis for Instrument Development: Why, When, and How? *CBE Life Sciences Education*, 15 (4), .
- Chen, Y. and Zhou, R. (2018). The application of Rasch Model in the quality analysis of cloze items in NMET. *Foreign Language Testing and Teaching* 1, 39-47, 64
- Dhyaaldian, S. M. A., Al-Zubaidi, S. H., Mutlak, D. A., Neamah, N. R., Albeer, A. A. M. A., Hamad, D. A., Al Hasani, S. F., Jaber, M. M. ve Maabreh, H. G. (2022). Psychometric Evaluation of Cloze Tests with the Rasch Model. *International Journal of Language Testing*, 12(2), 95-106.
- Draugalis, J.R. ve Jackson, T.R. (2004). Objective Curricular Evaluation: Applying the Rasch Model to a Cumulative Examination. *American Journal of Pharmaceutical Education* 68 (2): 1-12. <http://archive.ajpe.org/aj6802/aj680235/aj680235.pdf>. [12 November 2011].
- Embretson, S. E., ve Reise, S. P. (2000). *Item Response Theory for Psychologists*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Gan Q., Yang, Y. ve Li, Y. Q. (2018). Rasch Model Based Comparative Study on Validity between Multiple-Choice Cloze Questions and Banked Cloze Questions in TEM-4. *Journal of Chengde Petroleum College*, 20(4), 49-53
- Hambleton, R. K., Swaminathan, H., ve Rogers, H. J. (1991). *Fundamentals of Item Response Theory*. Sage Publications, Inc.
- Linacre, J. M. (2023). A User's Guide to Winsteps? Ministep: Rasch-Model Computer Programs. Program Manual 5.5.1. <https://www.winsteps.com/winman/copyright.htm>
- Mair, S., Jones, A., Ward, J., Christie, I., Druckman, A., ve Lyon, F. (2018). A Critical Review of The Role of Indicators in Implementing the Sustainable Development Goals. *Handbook of Sustainability Science and Research*, 41-56.
- Mokshein, S. E., Ishak, H. ve Ahmad, H. (2019). The Use of Rasch Measurement Model iEnglish Testing. *Cakrawala Pendidikan: Jurnal Ilmiah Pendidikan*, 1(1), 16-32.
- Oliveira, K., D. S., Boruchovitch, E. ve Rueda, F (2012). Reading Comprehension: Differential Item Functioning Analysis of a Cloze Test. *Paper Research*, 25(2), 221-229.
- Rasch G. (1960). *Probabilistic Models for Some Intelligence and Attainment Tests*. Danish Institute for Educational Research, Copenhagen.
- Richichi, R. (1996). An Item Response Theory Analysis of Multiple-Choice Items Chosen at Random From a Publisher's Test Bank. *Presentation at the 27th annual Northeastern Educational Research Association Conference*, October, Ellenville, 2205-2214.
- Tunç, E. B. (2023). A Review of Measurement Tools Developed and Adapted Based on the Rasch Model. *İnsan Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 249-275. <https://doi.org/10.53048/johass.1369336>.
- Wright, B. D. ve Masters, G. N. (1982). *Rating Scale Analysis*. MESA Press.
- Wright, B. D. ve Linacre, J. M. (1989). Observations are Always Ordinal; Measurements, However, must Be Interval. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 70(12), 857-860.
- Zulkifli, M.N., Mohd H. O., Noorhelyna, R., Fadiyah, M.A. ve Izamarlina, A. (2010). How Good was the Test Set Up? From Rasch Analysis Perspective. *Regional Conference on Engineering Education ve Research in Higher Education (RCEE ve RHED)*, 7-9 June, Kuching.
- Zulkifli, M. N., Mohd H. J., Nur A. I., Haliza O., Izamarlina A. ve Mohd H. O. (2012) Reliability Analysis of Examination Questions in a Mathematics Course Using Rasch Measurement Model. *Sains Malaysiana*, 41 (9). 1171-1176.

Platon'da Adalet ve Erdemin Doğası Üzerine

Vehip BİRLİK

Dr. Öğr. Gör, Şırnak Üniversitesi

vehipbirlik@sirnak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-9721-8465>

Makale Başvuru Tarihi : 06.11.2024

Makale Kabul Tarihi : 23.12.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14583377

Özet

Anahtar Kelimeler:

Ahlak, Devlet,
Adalet, Erdem,
Felsefe.

Bu makalenin amacı Platon'un adalet kavramını ele alırken, adaletin bireyden ziyade toplumun bütünlüğü içinde anlaşılması gerektiği vurgusunu meydana çıkarmaya çalışmaktır. Platon, adaletin yalnızca bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde değil, aynı zamanda toplumun temel yapısında da bir düzen sağlayan ana ilkelere biri olduğu görüşündedir. Bu bağlamda, adaletin erdemler arasında öne çıktığını ve diğer erdemlerle birlikte bir bütün oluşturduğunu belirtmek, Platon'un etik sisteminin karmaşıklığını ve derinliğini gösterir. Sofistlerin göreliliğine karşı çıkan filozof, adaletin ve doğruluğun nesnel bir temele oturduğunu savunur. Bu durumda, adalet sadece güçlü olanın çıkarlarını korumak değil, tüm bireylerin menfaatlerini göz önünde bulunduran bir ilke olarak kendini gösterir. Burada, Platon'un "doğruluk" kavramını adaletle ilgili bir temel olarak gördüğü ve bireylerdeki erdemlerin, toplumun adalet anlayışıyla doğrudan bağlantılı olduğu gerçeği belirginleşir. Yani, bireyler adil bir toplum içinde sadece kendi çıkarlarını değil, aynı zamanda başkalarının çıkarlarını da gözetmek zorundadır. Bu makale, Platon'un erdem anlayışını farklı insan tipleriyle, özellikle de Thrasymakhos gibi sofistlerle karşılaştırarak, birey üzerinden topluma doğru giden bir erdem izahı sunmaktadır. Thrasymakhos'un bakış açısı, güçlüünün haklı olduğu anlayışını benimserken; Platon, erdemi ve doğruyu ararken bireyin ruhindaki dengesizlikleri de gündeme getirir. Burada bireylerin içsel hedeflerini göz ardı etmeleri, sosyal yapı içinde daha geniş bir adaletsizlik olarak kendini gösterir. Platon'un adalet anlayışını toplumun düzeninin sağlanmasında temsilci bir olgu olarak ifade etmesi, ayrıca bireylerin kendi işlerine odaklandıkları bir ortamda, herkesin en iyi şekilde çalışacağı fikrini destekler. İyi bir devlet, bu bireylerin farklı yeteneklerinin ve uzmanlıklarının toplumsal iş bölümüne göre düzenlenmesiyle inşa edilir. Bu hem bireysel hem de toplumsal mutluluğun sağlanması için gerekli bir koşuldur. Sonuç olarak, Adalet, yalnızca bir etik ilke değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal varlıkları olarak kimlik bulmalarını sağlayan bir yapı taşıdır. Bu yaklaşım, felsefi düşüncenin insan doğasının karmaşıklığına derin bir bakış açısı sunarak, adaletin evrensel değerini ve gerekliliğini ortaya koyar.

On the Nature of Justice and Virtue in Plato

Abstract

Keywords:

Morality, State,
Justice, Virtue,
Philosophy.

The purpose of this article is to emphasize that when examining Plato's concept of justice, it should be understood within the integrity of society rather than solely at the individual level. Plato views justice as one of the fundamental principles that provide order not only in the relationships between individuals but also in the basic structure of society. In this context, noting that justice stands out among virtues and forms a whole along with other virtues demonstrates the complexity and depth of Plato's ethical system. The philosopher, opposing the relativism of the sophists, argues that justice and truth rest on an objective foundation. In this case, justice manifests itself as a principle that considers the interests of all individuals, not just those of the powerful. Here, it becomes clear that Plato sees the concept of "truth" as a foundation related to justice and that the virtues within individuals are directly connected to society's understanding of justice. Thus, individuals in a just society must take into account not only their own interests but also those of others. This article offers an explanation of virtue moving from the individual to the society by comparing Plato's concept of virtue with different types of people, especially with sophists like Thrasymachus. While Thrasymachus's perspective adopts the understanding that the powerful are justified, Plato brings forth the imbalances within the soul of the individual in the pursuit of virtue and truth. Here, ignoring individual inner goals manifests itself as a broader injustice within the social structure. Plato's expression of justice as a representative phenomenon

in maintaining societal order also supports the idea that when individuals focus on their own tasks, everyone will work at their best. A good state is constructed by organizing the various abilities and specializations of these individuals according to social division of labor, which is necessary for ensuring both individual and collective happiness. Consequently, justice is not only an ethical principle but also a building block that enables individuals to find their identities as social beings.

Adaletin Neliği

Adalet Platon'un ahlak felsefesinde erdeminin merkezi rolünü vurgulamaktadır. Adaletin, Platon'un düşüncesinde ana tema olduğu belirtiliyor, ancak bu erdem felsefi köklerinin çok daha öncelere, Hesiodos'un eserlerine kadar gittiği ifade ediliyor. Hesiodos'un "İşler ve Günler" adlı eserinde adalet erdeminin dürüstlük, hakça davranış ve başkalarının haklarına saygı gibi unsurlar üzerine odaklandığı belirtiliyor.

Platon'dan önceki antik Yunan düşünce geleneğinde, özellikle Homerik ve Hesiodik gelenekler arasında erdem anlayışlarının nasıl müzakere ve uzlaşma süreçleriyle şekillendiğinin ifadesidir. Platon'un bu var olan kavramları derinleştirilmesi ve sistemli bir felsefe biçiminde tekrar inşa etmesi, onun adalet ve devlet arasındaki ilişkiyi kurmasında önemli bir katkı sağladığını göstermektedir. Bu bağlamda, Platon'un düşüncelerinin hem teorik hem de pratik bir temel oluşturduğu ve ahlak felsefesi tarihinde bir dönüm noktası oluşturduğuna tarihsel olarak şahitlik etmekteyiz (Barney, 2006: 80). Ayrıca, bu metin, Platon'un adalet ve erdem üzerine yaptığı katkıları ele almakta ve onun Antik Yunan felsefesindeki yenilikçi rolünü aydınlatmak ve aynı zamanda Platon'un bu kavramlara yönelik derinlemesine analiz ve geliştirme çabalarını vurgulamaktadır. Filozof ahlak felsefesi alanında özellikle adalet erdemini ve devleti nasıl kurabileceğini sistematik bir biçimde ele aldığını belirtir. Burada "ilk sistemli çalışma" ifadesi, Platon'un felsefi düşüncesinin, bu iki kavramı bütünsel bir şekilde inceleyen ve bir arada ele alan ilk kapsamlı yaklaşım olduğunu savunmaktadır.

Bunun yanı sıra Platon'un adalet ve doğruluk kavramları arasındaki ilişkiyi ve devletin olgunlaşmasındaki role dair önemli bir analizi içermektedir. Devletin güçlenmesi ve düzenli bir şekilde işleyebilmesi için adaletin ana unsur olduğuna aşıkardır. Adalet, sadece bireyler arasında değil, bütün bir toplumda aranması gereken bir değer olarak öne çıkar. Adaletin anlaşılmasının bireysel düzeyde değil, toplumsal düzeyde ele alınması gerektiğini savunuyor. Bu, devletin adaletin inşa edileceği temel bir yapı olduğu anlamına geliyor. Doğruluk kavramı ise, bireylerden başlayarak toplumda daha geniş bir ölçüde gerçekleşir. Bu dönüşümde, doğruluk toplumsal bir değere dönüştüğünde, adalet olarak somutlaşır.

Filozofun düşüncesinde adalet ve doğruluğun nasıl iç içe geçtiğini, bireysel erdemlerin toplumsal yapılarla nasıl ilişkili olduğunu ve devletin bu bağlamda adaletin tezahürü için kritik bir alan olduğunu ortaya koyuyor. Doğruluğun, siyasal anlamda adalet kavramıyla yer değiştirmesi, bu iki kavramın birbiriyle ne denli örtüştüğünü ve birbirlerini nasıl tamamladığını gösteriyor. Bu bağlamda, Platon'un felsefesi, birey ve toplum arasındaki ilişkiye dair derin bir anlayış sunar. Platon adalet kavramını tartışırken karşılaştığı sofistlerin değer yargılarıyla nasıl bir diyalog yürüttüğünü inceler. Sofistler, ahlaki değerleri görelilik ilkesi çerçevesinde sorgularken, Platon'un terim ve kavramları katı bir duruşla ele alması onu bu tartışmalara zorlamıştır.

Söz gelimi; Kephalos'un doğruluğu basit bir şekilde "doğruyu söylemek ve aldığını vermek" (Plato, 2013: 331d). olarak tanımlaması, ahlaki davranışın somut ve pratik bir yönü olduğunu gösterir. Ancak bu tanım, daha karmaşık olan ahlaki ilişkileri tam olarak kapsamayabilir. Polemarkhos'un tanımı, dostluk ve düşmanlık ilişkilerinin ahlaki değerler üzerindeki etkisini vurgularken, besler (A.e, 2013: 335a). Thrasymakhos'un yaklaşımı, doğruluğun güç ve iktidar bağlamında anlaşıldığına işaret eder. Thrasymakhos, gücünün kendi çıkarları doğrultusunda tanımladığı bir doğruluk anlayışına sahipken (A.e, 2013: 338c) Kallikles ise bu görüşü daha ileriye taşıyarak, en güçlü olanın aynı zamanda en iyi olan olduğunu savunur (Plato, 2001: 488d).

Platon, sofistlerin ahlaki göreliliğini ve bireysel çıkarları merkeze koyan anlayışlarını sorgulamış ve adaletin özüne dair daha evrensel ve katı bir tanım geliştirmeye çalışmıştır. Burada hem sofistlerin

farklı doğruluk anlayışlarını ortaya koymakta hem de filozofun bu düşüncelerle nasıl bir karşıtlık oluşturduğunu göstermektedir. Böylece adaletin, bireylerin niyetlerinden bağımsız olarak, evrensel bir ilke olarak anlaşılması gerektiği gibi bir savı pekiştirir. Bu tartışma, ahlaki değerlerin neye dayanacağına dair derin felsefi sorgulamalar sunar.

Burada ayrıca sofistlerin yönetim anlayışını ve Platon'un bu anlayışa karşı görüşlerini ele almaktadır. Sofistlerin perspektifinden bakıldığında, yönetim gücünün belirli bir azınlığın çıkarları doğrultusunda şekillendiği ve bu grubun çıkardığı yasaların herkes için geçerli olduğu iddia edilse de aslında bu yasaların uygulanmasında çifte standartlar olduğu belirtilmektedir. Sofist yöneticiler, yasalara riayet edilmesini bekleyip, kendileri bu kurallara uymadıklarında, bu yaklaşımın adalet anlayışını sorgulatmaktadır.

Platon, bu tür bir yaklaşımı eleştirerek, doğruluğun tanımını daha derin ve kapsayıcı bir perspektifle yapma gerekliliğini vurgular. "İçimizdeki hayvani yanın evcilleştirilmesi" ifadesi, bireyin içsel dürtülerini dizginleyerek, akıl ve erdemle hareket etmesini sağlamak gerektiğini belirtir (Plato, 2013: 589d). Hakkaniyetin sadece güçlünün çıkarına hizmet eden bir eylemle sınırlı olmadığını, aynı zamanda bireylerin çıkarlarına aykırı olan doğru eylemleri de içermesi gerektiğini savunur. Bu dizilim, filozofun adalet anlayışını somutlaştırarak, adil davranmanın, çoğunluğun veya egemen olanın çıkarlarını gözetmekten öte, tüm bireylerin iyiliğini gözetmek anlamına geldiğini ortaya koyar (Badiou, 2015: 39). Bu bağlamda Sofistlerin ahlaki yaklaşımlarına karşı geliştirdiği daha evrensel bir adalet tanımını sunmakta ve doğru ile yanlış arasındaki kavramın, gücün ve çıkarların ötesinde bir boyutta ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu tartışma, hem sosyo-politik yapıların adalet anlayışını sorgulamakta hem de bireylerin bu yapılar içerisindeki etik davranışlarını yeniden değerlendirmeye davet etmektedir.

Filozof insanların kötülüğe maruz kalmasının, onları doğru yoldan nasıl uzaklaştırabileceğini ve bunun sonucunda meydana gelen etik sorunları ele almaktadır. Kötülüğe maruz kalmanın bireylerin karakterini olumsuz yönde etkilediği ancak kötü olanların kötülükle doğru bir yola yönlendirilemeyeceği görüşü ahlaki bir tıkanma durumunu ifade etmektedir. Bu noktada, iyi bir insanın, çevresindekilere veya kendisine kötülük yapmasının, onun karakteriyle çeliştiği vurgulanır. Alain Badiou'nun Platon'u yorumlayarak "İnsanın kendine özgü meziyeti adalettir. Adil bir insan ise hiç kimseye asla kötü muamele etmez." ifadesi, adaletin insanın temel bir erdemi olduğunu, bu erdemın kişinin hem kendine hem de topluma yönelik sorumluluklarını şekillendirdiğini belirtmektedir.

Adil bir insan, başkalarına karşı saygılı ve insani bir tutum sergilemekte ve bu tutum, onun ahlaki bütünlüğünün bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Badiou, 2015: 30). Bu da bireylerin karşılaştıkları kötülüklerin onları nasıl olumsuz etkileyebileceğini ortaya koyarken, aynı zamanda adaletin ve erdemli davranışların önemini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, adaletin insan hayatındaki merkezi rolü ve bireylerin etik duruşları üzerindeki etkisi üzerinde derinlemesine bir düşünce geliştirmektedir. Adil bir yaşam sürmenin, sadece kendimize değil, çevremizdeki insanlara da nasıl yansıtacağını sorgulamak, bu türlü bir etik yaklaşımın önemine işaret eder.

Platon'un ahlak anlayışındaki önemli bir sorunu, sofistlerin temsil ettiği insan tipleri üzerinden analiz etmekte ve özellikle Thrasymakhos'un karakteri üzerinden sağlam bir yorum yapmaktadır. Alasdair MacIntyre'in görüşlerine dayanarak, Thrasymakhos'un karakterinin Homerik insan anlayışına uygun olduğu belirtiliyor. Bu bağlamda, Thrasymakhos'un Agamemnon gibi güçlü liderlik özelliklerine sahip olduğu, aynı zamanda Alkibiades gibi daha karmaşık ve karakteri istediği gibi şekillendirebilen bir figürle ilişkilendirilebileceği ifade edilmektedir (MacIntyre, 1998: 23). Platon'a göre, sanat (tekhne) ve pratik bilgi, kendi iç bütünlüğünü korumalıdır. Bu, bir mesleğin veya sanatın, yalnızca pratiğe dair kuralları değil, aynı zamanda etik ve ahlaki sorumlulukları da gözetmesi gerektiğini gösterir.

Örneğin, bir doktorun hastanın yararını gözetmesi, bir binicinin de atının sağlığını düşünmesi gerektiği vurgusu, bu etik anlayışın somutlaşmış biçimlerini sunmaktadır. Sağlık veya hayvan bakımı

gibi pratiklerde, uzmanlık sahiplerinin kendi çıkarlarını değil, karşılarındaki varlığın ihtiyaçlarını dikkate alması gerektiğini belirtmektedir (Plato, 2013: 22/23). Filozofun, sofistlerin bireysel çıkarları ve güç odaklı bakış açılarına karşı geliştirdiği mesleki ve etik anlayışı açıklamaktadır. Sanatın ve kötüye kullanımın insan davranışları üzerindeki etkisini sorgularken, doğru ve adil bir yaklaşımın, sadece bireysel motivasyonlarla değil, toplumun ve bireylerin ihtiyaçlarıyla da uyumlu olması gerektiğini savunur. Bu çerçevede, Platon'un ahlaki düşüncelerinin, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi dengelemeye yönelik yapısal bir çaba olduğunu anlamak mümkündür.

Platon bilgi ve etik anlayışını, özellikle güç ve çıkar ilişkileri bağlamında incelemektedir. Bilgi her zaman güçsüzlerin çıkarlarını gözeterek işlev görmektedir; yani bilgiyi ele geçiren ve uygulayan güçlü bireylerin çıkarlarına değil, toplumun umumî ihtiyaçlarına yönelik olmalıdır. Bu durum, bir hekim örneğiyle somutlaştırılmakta; hekimlerin hastalarının iyiliğini gözeterek çalışmalarını gerektiği vurgulanmaktadır. Hekim, kendi çıkarlarını değil, her ne olursa olsun, hastanın sağlığını düşünmek zorundadır. Hekimlerin tüccar veya ticaret erbabı gibi menfaat peşinde koşan bireyler olarak tanımlanmadığı, aksine bedeni iyileştirmek için gereken uzmanlık ve ahlaki sorumluluklara sahip bireyler olarak ele alındığı ifade edilmektedir. Hekimlerin rolü, bilgi ve becerileri aracılığıyla başkalarının faydasını gözetmek üzerine kuruludur.

Benzer bir şekilde, yöneticilerin de bu ilkeler doğrultusunda hareket etmesi gerektiği belirtilmektedir. Platon'a göre, gerçek yöneticiler kendi şahsi çıkarları için değil, yönetim altında bulundurdukları vatandaşların yararını düşünerek hareket etmelidirler. Bu anlayış, yöneticilerin sadece iktidar ve güç arayışı içinde olmadığını, aynı zamanda toplumu yönlendiren ve koruyan sorumlulukları olan bireyler olduklarını ortaya koyar (Plato, 2013: 23/24). Ahlak felsefesindeki güç, bilgi ve sorumluluk unsurlarını derinlemesine incelemekte, bilgiye dayalı bir yönetim anlayışının ve hekimliğin etik boyutlarını öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, Platon, bireylerin ve yöneticilerin davranışlarını değerlendirirken, toplumsal faydayı ve ahlaki yükümlülüklerini gözetmelerinin önemini teşvik etmektedir. Dolayısıyla, bilgi ve etik arasındaki ilişkiyi, yalnızca bireylerin değil, tüm toplumun çıkarları doğrultusunda birleştiren bir yaklaşım sergilemektedir.

Adalet ve adaletsizlik kavramları Platon'a göre, adil insanları itaat etmeye ve hizmet etmeye zorlayan bir eylemdir. Bu açıdan bakıldığında, adaletsizliğin temeli, güçlü olanların kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi ve bu unsurların, yönetilenlerin toplumsal mutluluğuna değil, kişisel çıkarlarına hizmet etmesidir. Bu durum, adaletin karşıtı olarak, güç dengesizliğini ve ahlaki yozlaşmayı besler (Badiou, 2015: 30). Bu anlamda "doğruluk" kavramı Platon'un "İyi İdeası" ile ilişkilendirilerek, doğruluğun, görülebilen dünyada bu ideanın bir yansıması olduğu belirtilmektedir. İyi İdeası, filozofun felsefesinde, evrensel ve değişmez bir doğru ve erdem kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Düşünülebilen dünyada bu ideanın varlığını anlamak ve gerçekleştirmek, adaletin özünü kavrayabilmek için esastır.

Platon'a göre adalet, insanın doğru ve erdemli yaşaması için gereken bir bilgi ve anlayıştır. Ayrıca, doğruya ulaşabilmek ve adaletin ne olduğunu bilmek için, İyi İdeası'nın bilgisine ve kavrayışına sahip olmak gerekmektedir. Bu bilgi, bireyin hem kendi hem de toplumun mutluluğunu gerçek anlamda gözetmesini sağlar. Dolayısıyla, adalet yalnızca bireysel bir erdem değil, aynı zamanda toplumsal bir sorumluluktur. Platon'un ahlak anlayışındaki adalet ve adaletsizlik arasındaki derinliği ve bu kavramların bireyler ve toplum üzerindeki etkisini analiz edilir. Filozof adaletin sağlanabilmesi için bireylerin doğru bilgiye ulaşmalarının önemini vurgulayarak, bireysel ve toplumsal mutluluğun temelini oluşturan erdemli bir yaşam anlayışını teşvik etmektedir.

Platon doğruluk ve erdem anlayışını merkeze alarak, bu kavramların insan yaşamındaki rolünü incelemektedir. "Doğruluk ve tüm diğer erdemler insanları iyiye kanalize eder ve iyiye yönlendirir" ifadesi, doğru davranışların ve erdemli yaşamının, bireyleri olumlu bir yöne yönlendirdiğini vurgulamaktadır. Filozofa göre, erdemlerin faydalı olabilmesi için iyiye hizmet etmesi gerekmektedir; aksi takdirde, bu erdemler zarardan başka bir şey getiremeyecektir (Plato, 2013: 505a). Özellikle "Doğru İdeası" bağlamında, bir bireyin öznel deneyimleri ve görünür dünyanın karmaşası içinde doğru olanı ayırt edebilmesi için bu ideanın varlığı elzemdir. Doğru İdeası olmadan, insanlar yararlı olan

şeyleri gerçek anlamda ayırt edememekte ve bu nedenle, kişisel ve toplumsal anlamda değerli olanı seçme yetilerini kaybetmektedirler (Badiou, 2015: 163). Bilinen varlıklara dair doğru bilgi ile bilen varlıkların bilgi seviyesini ilişkilendirmekte, Doğru İdeası'nın bu ilişkide merkezi bir rol oynadığını ifade etmektedir.

Zihin, Doğru İdeasına ulaştıktan sonra, bilimsel bilgi ve kesinlik üretebilir. Ancak bu bilgi ve kesinliğin, Doğru İdeası'nın kendisi kadar yüksek bir değer taşımadığını, sadece bu ideanın bir ifadesi ve yansıması olduğunu vurgulamaktadır (Badiou, 2015: 247). Bu da filozofun bilgi ve gerçeklik anlayışında ideal olanın, bireylerin düşünsel süreçlerinin ve suretlerinin ötesine geçmesi gerektiğini gösterir. Platon bilgi, erdem ve gerçeklik arasındaki ilişkilere dair derinlemesine bir düşünce sunmaktadır; erdemlerin ve özellikle Doğru İdeası'nın, insanların yaşamındaki bastırıcı bir rol oynamasının yanı sıra, bireylerin bilinçli ve anlamlı bir yaşam sürebilmelerindeki önemini açıklamaktadır. Platon'un felsefesinde, gerçek bilgiye ulaşmanın ve erdemli bir yaşam sürmenin temel yolu, Doğru İdeası'nın kavranmasıdır.

Filozof dürüst ve onurlu insanların, zihinleri ve akılları doğrultusunda hareket ettikleri; dolayısıyla akıllı, cesur, ılımlı ve ahlaki açıdan başarılı bireyler olarak, ruhsal bir uyum içinde bulduklarını ifade etmektedir. Bu ruhsal uyum, bireyin içsel değerleriyle dışsal davranışları arasındaki tutarlılıkla ortaya çıkar. Böyle bir bireye atfedilen nitelikleri sıralarken, onun kötülöklere sahip olduğu veya dışarıdan olumsuz duygularla etkilendiği anlamında bir yargının yapılamayacağını belirtir. Dürüst ve onurlu insanlar, toplumlarına ve değerlerine sadık kalarak, hırsızlıktan uzak durma, arkadaşlarının güvenini sarsma ve ihanet etme gibi yanlışlıklardan kaçınarak, etik bir yaşam sürerler. Bu durum, onların karakterinin güçlölüğünü ve ahlaki bütönlüğünü yansıtmaktadır.

Ayrıca, ülkesini her şeyin üstünde tutmaları ve kutsallara saygı göstermeleri, onların vatandaşlık ve toplumsal sorumluluk anlayışının derinliğini göstermektedir. Bu bağlamda, iyi bir insanın tanımı bir yücelik ve erdem ölçüsüne oturmakta; bireyin yalnızca kendi çıkarlarını değil, aynı zamanda çevresindekilerin de iyiliğini gözeterek hareket etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Burada onurlu ve dürüst insanların nasıl bir karakter yapılarına sahip olduğunu ve bu yapıların toplum içinde nasıl örnek teşkil ettiğini açıklamaktadır. İçsel erdem, bireyin davranışlarını belirlediği bu noktada, ruhsal uyum ve ahlaki sorumluluklar arasındaki bağlantı da önemli bir yer tutmaktadır. Bu düşünceler, bireyin ahlaki gelişimi ve toplumsal bütönlük açısından değerli bir perspektif sunmaktadır.

"Doğru olma ve doğruluk peşinde koşmak, en büyük, en kutsal erdemdir" (Thilly, 2010: 113). ifadesi, Platon'un ahlak anlayışında doğru davranışların ve erdemlerin yüceltilmesini vurgular. Doğruluk, ruhun potansiyel yanlışlarla baş etmesini sağlayan bir temel oluşturur; bu noktada bireyin ahlaki ve etik değerlerine sıkı sıkıya bağlı kalması gerektiği önem kazanmaktadır. Burada adil bireylerin adaletsiz bireyler karşısında neden kaybedeceğine dair örnekler sunulmaktadır. Söz gelimi; şirket kurma gibi pratik bir durum üzerinden, adaletin somut hayatta nasıl geri püskürtöldüğünü göstermektedir. Adil bireyin, varını yoğunu kaybetmesi; adaletsiz bireyin ise kendi çıkarlarını gözeterek "parsayı toplaması", adaletin bazen kısa vadeli sonuçlarının olumsuz olduğunu ortaya koymaktadır. Vergi ve geri ödeme örneği de adil bireyin sistemde nasıl dezavantajlı duruma düşebileceğini gösteriyor. Burada, adil bireylerin her zaman daha fazla vergi ödemesi ve karşılığında herhangi bir avantaj elde edememesi, adalet sisteminin ve sosyal yapının nasıl yozlaşabileceğini ve buna bağlı olarak bireylerin ne denli zor durumda kalabileceğini ortaya koyar (Badiou, 2015: 46).

Alain Badiou'nun kötü toplumlara dair yaptığı vurguyla, adaletin ve erdem, içinde bulunduğu olumsuz durumların toplumların ahlaki yapısıyla doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Bu durum, erdemli bireylerin toplumsal sistemde nasıl marjinalleşebileceğini veya kayba uğrayabileceğini açık bir biçimde ortaya koyar. Bu biçimde bireylerin doğruluk arayışlarının ve erdemlerinin toplumsal yapı içinde nasıl etkisiz hale gelebileceğini analiz etmektedir. Adaletin ve doğruluğun değerini yüceltirken, aynı zamanda bunun pratikte karşılaşılabileceği zorlukları da gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, bireylerin doğru davranışları sürdürme çabasının, toplumsal adaletin sağlanmasında ne denli kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Platon adalet, doğruluk ve bireylerin bu kavramlarla olan ilişkisini ele alıyor. İyi ve adaletli toplumlarda, doğruluk peşinde koşan bireyler, erdemli bir yaşam sürerken; adaletsiz bireyler için bu durum tam tersine dönmektedir. Yani, adil bireylerin gerçek anlamda mutlu olduğu, adaletsiz bireylerin ise erdemsizlik içinde mutsuz bir yaşam sürdüğü ifade edilmektedir. Bu, adaletin, bireylerin yaşam kalitesi ve içsel huzuru üzerinde önemli bir etkisi olduğunu gösterir.

Çoğu insanın doğru görünme eğiliminde olduğu, ancak bu algının gerçekte doğruluk ve erdemle sınırlı olmadığı vurgulanmaktadır. Filozofun görüşü doğrultusunda, birçok bireyin doğru yolda olduğunu düşündüğünü ve kendini buna inandırdığını belirtiyor. Burada önemli bir ayrımı ortaya koymak açısından, bunların yalnızca görünüşteki doğruluk olduğunu, gerçek doğruluğun ve erdemle yalnızca yüzeysel olanla yetinmeyenler tarafından takdir edildiği ifade edilmektedir. Doğru olanın peşinden koşan bireylerin, gerçeklik algısının ve zekâsının, pratikte işlevsel olması durumunda, toplumdaki diğer bireylerle birlikte iş görme kapasitesinin artırılacağına dikkat çekilmektedir. Bu çerçevede, bireylerin birbirleriyle yaptıkları sözleşmelere bağlı kalma yetenekleri ve toplum içinde birlikte değer yaratma arzuları öne çıkmaktadır (Plato, 2013: 505d). Bu anlamda filozof adalet ve doğruluk anlayışını derinlemesine ele almakta; bireylerin iç dünyasındaki erdem arayışının yanı sıra toplumsal dinamiklerle olan etkileşimini de değerlendirmektedir. Doğruluğun ve adaletin hem bireysel mutluluk hem de toplumsal bütünlük açısından hayati rolleri olduğu sonucuna ulaşarak, bireylerin bu değerlere bağlı kalarak yaşamının önemini vurgulamaktadır. Bu, sağlıklı ve adaletli bir toplum için bireylerin kendilerini sürekli olarak sorgulayıp geliştirmeleri gereken bir süreçtir.

Platon adalet kavramının diğer erdemlerle olan ilişkisini derinlemesine ele almaktadır. Adaletin sadece bir erdem olarak algılanmaması gerektiğini, aynı zamanda diğer erdemlerin varoluşsal sebebi ve temel düzenleyeni olarak ortaya çıkması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu, adaletin genel bir ahlaki çerçeve sağladığı ve diğer erdemlerle olan etkileşiminin hayati bir önem taşıdığı anlamına gelir. Burada da belirttiği üzere, adalet, diğer erdemleri tamamlayıcı bir işlev görmekle kalmaz, aynı zamanda onların düzenleyicisi ve belirleyicisidir. Diğer erdemlerin ortaya çıkması ve sağlıklı bir biçimde işlemesi için adalet, bir çerçeve görevi üstlenerek, bu erdemlerin niteliklerini ve ilişkilerini belirler. Bu yönüyle adalet, bir sağlama ve uyum unsuru olarak ele alındığında, bireylerin ve toplumların moral ve etik yapısını güçlendiren bir temel taş haline gelir (Cassirer, 2005: 78).

“Adalet fonksiyonu, ruhun üç bölümüne karşılık gelen doğru oranları korumaktır.” ifadesi, Platon'un "Devlet" eserinde yer alan ruhun yapısını ve adaletin bu yapı içindeki rolünü ifade eder. Platon'a göre ruh, akıl (mantık), irade (cesaret) ve arzular (tutku) olarak üç bölüme ayrılır ve bu alanların her birinin doğru bir dengede var olması gerekir. Adalet, bu üç bölüm arasındaki dengeyi sağlamakla yükümlüdür; böylece bireyin ruhsal bütünlüğü korunur ve erdemli bir yaşam sürebilir (Zeller, 1931: 184). Adaletin çok boyutlu bir kavram olduğunu ve diğer erdemlerle olan ilişkisinin ne denli önemli olduğunu vurgulamakta fayda vardır; çünkü bireyin hem ruhsal yapısında hem de toplumsal ilişkilerinde adaletin düzenleyici bir unsur olarak rolüne dikkat çekmektedir. Adalet hem bireysel hem de toplumsal düzeyde erdemlerin işleyişi için gerekli bir çerçeve sağlamak ve bu nedenle de varoluşsal bir gereklilik olarak ele alınmalıdır.

Buradan yola çıkan Platon adalet anlayışını birey ve toplum düzeyinde ele almakta ve adaletin toplumsal boyutunu vurgulamaktadır. Adaletin açığa çıkması toplumda gerçekleştiğinde, bunun bireylere uygulanması daha kolay hale gelir. Bu noktada adaletin, tüm bireyler için genel bir iyilik durumu olduğu ifadesi toplumsal yapıyı ve bireyler arasındaki ilişkileri nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaktadır (Coleman, 2000: 109/110). Adaletsizliğin, bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerini engellediğini ve bu nedenle evrensel bir uzmanlık düzeyinin gelişmesini kısıtladığını belirtmektedir (Badiou, 2015: 163). Adaletsizlik, bireylerin sahip olduğu özel yeteneklerin de gelişimini yasaklar, bu da toplumsal ve bireysel düzeyde büyük kayıplara yol açar.

Adaletin sağlandığı bir toplumda, bireylerin ruhlarının her bir parçası kendisine özgü işlevlerini yerine getirirken; bu işlevlerin etkinliği, erdemle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda sürdürdüğü düşünce,

ruhun farklı yönlerinin (arzular, hırslar, istekler) aklın kontrolü altında olması gerektiğidir. Bu denetim sonucunda ortaya çıkan erdem, ölçülülük (sophrosyne) olarak tanımlanmaktadır. Platon'a göre ruhun dengesi ve işleyişi, bireyin mutluluğu ve toplumsal uyum için gereklidir. Aynı zamanda cesaret (andreia) kavramı da aklın tehlikeler karşısındaki kullanımıyla ortaya çıkan bir erdem olarak vurgulanmaktadır. Cesaret, bireyin akıl ve iradesini kullanarak tehlikelerle başa çıkabilme yetisini ifade eder (MacIntyre, 1998: 163).

Platon adalet anlayışını birey-toplum ilişkisi bağlamında derinlemesine incelemekte; adaletin toplumsal işleyişteki önemine ve bireylerin ruhsal bütünlüğü için gerekli erdemlerle olan bağlantısına dikkat çekmektedir. Platon, bireylerin kendi içsel dengelerini sağlamalarının ve bu dengelerin toplumsal adaletle nasıl ilişkili olduğunun altını çizerken, erdemlin sağlıklı bir toplum için öncelikli bir kavram olduğunu vurgular. Bu bakış açısı, bireylerin sadece kendileri için değil, aynı zamanda toplumsal fayda için adil ve erdemli bir yaşam sürmeleri gerektiğini öne çıkarmaktadır.

Ruhun bölümlerinin işlevleriyle bireyin iç ve dış eylemlerinin düzenlenmesi üzerine bir analiz sunar. Ruh akıl, irade ve arzu olarak üç ana bölüme ayırdığı düşüncesinden yola çıkarak, ruhun bu bölümlerinin kendi işlevlerini yerine getirmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Ruhun her bir bölümünün kendi sınırları içinde kaldığında ve diğer bölümlere müdahale etmediğinde, bireyin içsel eylemleri daha düzenli ve uyumlu hale geldiğini belirtir.

Dış eylemler bağlamında toplum düzenine de referans vermekte; bireylerin başkalarının işlerine karışmaksızın kendi işlerine odaklanmalarının önemini ortaya koymaktadır. Bu, toplumda işlevsel bir denge ve düzen sağlarken, bireylerin kendi yeteneklerini ve potansiyellerini en iyi şekilde gerçekleştirmesine olanak tanır. Burada "doğruluk" kavramı, bireyin içsel eylemleri üzerinde belirleyici bir rol oynar. Dış eylemlerden daha fazla bireyin iç eylemlerine uyan doğruluk, bireyin kimliğini ve varoluşunun ana ilkelerini sorgular. Bireyin kendisiyle yaptığı içsel diyalog ve kendini anlama süreci, bu doğruluğun bir parçasıdır. Ruhun bölümlerinin işlevselliği ile toplumsal düzende bireylerin rollerinin nasıl bir düzen içinde geliştiğini ve doğruluğun bu süreçteki merkezi rolünü ele almaktadır. Bireylerin içsel ve dışsal davranışlarının düzenlenmesi hem kişisel gelişim hem de toplumsal uyum açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, bireyin kendini anlama ve ruhsal dengeyi sağlama çabası hem bireysel hem de toplumsal düzeyde adil bir yaşam sürme isteğiyle doğrudan bağlantılıdır.

Filozof bireyin ruhundaki farklı bölümlerin dengeli bir şekilde çalışmasının ve doğruluğa olan bağlılığının önemini vurgulamaktadır. Doğruluk peşinde koşan bireylerin ruhlarındaki her bölüm, kendi görevini yerine getirirken birbirlerinin sınırlarını ihlal etmemekte ve bu sayede içsel bir düzen oluşmaktadır. Bu, bireyin ruhunda bir uyum sağladığını ve bunun sonucunda da kendi iç disiplini koruyabildiğini ifade etmektedir. Doğru olan kişinin kendini doğru bir şekilde yönetebilme yeteneğine vurgu yaparken, bu kişinin yoldan sapma durumunda kendini uyarabilme kapasitesinin de altını çizmektedir. Buradan hareketle, bireyin kendi içsel süreçlerini ve ruhsal dengesini idame ettirmesi, o kişinin kişisel başarısının da kapılarını açar. "Sadece kendisiyle arkadaş olabilir" ifadesi, bireyin kendi içsel değerlere olan bağlılığı ve bu değerler doğrultusunda hareket etme yetisini belirtmektedir.

Platon müzikteki ses aralıklarının düzenine benzetme, ruhsal dengeyi açıklamak için etkili bir metafor kullanmıştır. Bu benzetme, çeşitli ruhsal öğelerin ve niteliklerin bir araya gelerek bir uyum ve düzen oluşturması gerektiğini ortaya koyar. Bu tür bir uyum sağlandığında, birey giriştiği tüm görevlerde başarılı olabilmektedir. Burada, başarı bir zorunluluk olarak vurgulanmakta, bireyin kendi potansiyelinin farkında olarak hareket etmesinin getirdiği olumlu sonuçlar ifade edilmektedir (Plato, 2013: 145/146). Düzenin ve uyumun oluştuğu bir ruh hali bilgelik olarak tanımlanırken, bu düzenin bozulması durumu bilgisizlik ya da cehaletle ilişkilendirilmektedir. Bu ayrım, bireyin içsel bilgelik ve erdem anlayışını nasıl şekillendirdiğine dair derin bir anlayış sunmaktadır. Böylece burada bireyin ruhsal yapısının ve bu yapının sağladığı düzenin hem kişisel başarının hem de ahlaki doğruluğun temel unsurları olduğuna dikkat çekmektedir. Genel bir çerçevede, bireysel ve toplumsal düzeydeki erdemli bir yaşam için içsel dengelemenin ve doğruluğa bağlılığın önemini ortaya koymaktadır.

Bunun için Platon adalet ve erdem anlayışını birey ve toplum düzeyinde ele alarak, ruhun iç eylemleri ile toplumsal düzenin nasıl ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Platon'a göre, bireyler içsel eylemlerine uygun davrandıklarında ve başkalarının sınırlarını ihlal etmediklerinde, bu içsel düzen ve uyum, toplumsal yapıda da paralel bir öneme sahiptir. Toplum, farklı görev ve sorumluluklara sahip sınıflardan oluşur: yöneticiler, koruyucular ve çiftçiler. Her sınıfın kendine özgü erdemleri ve işlevleri vardır; bu durum, her bireyin kendi işine odaklanmasını ve böylece başkalarının işlerine müdahale etmemesini sağlar. Bu yaklaşım, bireysel iç eylemler ile toplumsal dış eylemler arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır: bireylerin kendi görevlerine odaklanmaları, hem içe dönük bir düzen sağlarken hem de toplumsal yapıyı güçlendirir.

"Doğru insanın varlığının, ancak "doğru bir devlet" ve "toplum" ile gerçek anlamda gerçekleşeceği belirtmektedir. Bu ifadeyle, bireylerin erdemini gerçekleştirebilmeleri için adil bir toplum yapısının varlığı gerektiği savunulmaktadır. Aynı şekilde, adil bir devlet de ancak erdemli bireylerle işlevseldir. Bu bütünlük, kişisel ve toplumsal erdem birbiriyle ne denli sıkı bir ilişki içinde olduğunu gösterir. Platon'un erdemli insan anlayışını toplumun ahlaki altyapısıyla bağdaştırması, bireylerin sadece tekil başarılarıyla değil, toplumsal katkılarıyla da değer kazandığını ortaya koyar. "Ahlaklı vatandaş" kavramının önemi bu noktada ortaya çıkarken, bireylerin toplumsal mükemmeliyeti sağlamadaki rollerinin ne kadar kritik olduğu vurgulanmaktadır. Platon birey ve toplum arasındaki bu karşılıklı bağı vurgulayan düşüncelerinin iç yüzünü açığa çıkarmakta; bireysel erdem yalnızca toplumda bir karşılık bulduğunda anlam kazandığını belirtmektedir. Bireylerin kendi içsel ve dışsal erdemlerini gerçekleştirmeleri için, aynı zamanda adil bir toplumun varlığının ne denli hayati olduğuna dair önemli ipuçları sunmaktadır. Adaletin bireyde, doğruluğun ise toplumda aranması, ancak ikisi arasında kurulan bu sıkı ilişkinin bir bütünlük oluşturduğunun altını çizmektedir.

Platon'a göre, hem bireylerin ruhindaki erdemlerin bir bütünlük içinde işlev görmesi hem de toplumsal yapılar arasında benzer bir uyum sağlanması gerekmektedir. Bireyler, iç eylemlerine dayanarak kendi varlıklarını ve sorumluluklarını yerine getirirken, toplumda da farklı sınıfların kendi rollerine uygun davranmaları önemlidir. Bu sınıflar arasında yöneticiler, koruyucular ve çiftçiler yer almakta olup, her birinin belirli erdemleri ve görevleri bulunmaktadır. Bireylerin kendi işlerine odaklanmasının, başkalarının işlerine müdahale etmemelerine katkı sağladığını belirtmektedir. Bu durum, bireylerin iç eylemlerinin düzenli bir şekilde sürdürülmesine olanak tanırken, toplumsal düzeyde de işlevselliği artırır. Böylece, bireylerin kendi görevlerine odaklanmalarıyla, tüm toplumsal yapının işleyişi, bireylerin dış eylemleriyle de uyum sağlanmış olur.

"Doğru insan ancak doğru bir devlet ve toplumda kendini gerçekleştirebilir" (Plato, 2013: 147/148) ifadesi, Platon'un bireysel erdem ve toplumsal yapı arasındaki karşılıklı bağı ortaya koymaktadır. Bu, toplumsal erdem bireysel kimliklerle ne denli yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Doğru bireylerin bir araya gelmesi, adil bir devletin inşasını desteklerken; adil bir devlet de bireylerin potansiyelini gerçekleştirmeleri için uygun bir zemin sağlar. Platon'un erdemli insan anlayışı ile ahlaklı vatandaş kavramlarının birbirinden ayrılmaz olduğunu belirtmesi, bireylerin toplumsal yaşamda sadece bireysel başarıyla değil, aynı zamanda moral ve etik sorumluluklarıyla da değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, erdemli olmanın bir vatandaş olarak mükemmellik ile ilişkisi, bu durumun toplumun genel sağlığını etkileyen bir faktör olduğunu ifade etmektedir.

Bunların yanı sıra Platon'a göre, bireylerde doğruluk ve toplumda adalet aranması arasındaki ilişki, bu iki kavramın birbiriyle sıkı bir bağ içinde olduğunu gösterir. Her ne kadar bu kavramlar farklı düzlemlerde ele alınsa da bireysel ve toplumsal düzeydeki erdemlerin uyumlu bir şekilde işleyişi hem bireylerin hem de toplumun sağlıklı bir şekilde gelişmesine olanak tanır. Bu bağlamda, sağlam bir toplum yapısı, yalnızca bireylerin kendi sorumluluklarını yerine getirmeleriyle değil, aynı zamanda bu bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinin de adaletli ve erdemli bir çerçevede olmasına bağlıdır.

Filozof toplumsal yapı ve bireylerin rollerine dair düşüncelerini ifade ederken, iyi bir devletin kurulmasında bireylerin kendi işlerine odaklanmasının ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bireylerin sadece kendi sorumluluklarına yönelmesi ve başkalarının işine karışmaması, toplumsal

düzenin sağlanması için vazgeçilmez bir unsur olarak sunulmaktadır. "Eğrilik" kavramı, bireylerin içsel uyumsuzluğuna ve bu uyumsuzluk sonucunda ortaya çıkan çatışmalara işaret etmektedir. Akıl, arzular ve diğer ruhsal unsurlar arasındaki uyumsuzluk, bireylerin kendilerini ve toplumu yönetme arzusunu isteyerek, aslında yönetilmekten kaçmaktan kaynaklanan bir belirsizliğe yol açar. Bu çatışma, bireylerin kendi görevleri yerine başkalarının işlerine müdahale etmeleriyle kendini gösterir. Burada ayrıca yöneticilerin doğal eğilimlerine aykırı bir şekilde, gücü ellerinde tutmak istemeleriyle sonuçlanan bir durumun altını çizmektedir. Burada birey, kendisinden beklenileni idrak edemediği için toplumsal yapı göz önünde bulundurulmadan hareket eder. Bireyin böyle bir durumu kabullenmemesi, çeşitli olumsuz duygulara ve erdemsizliklere yol açar; bu da toplumda ölçsüzlük, korkaklık ve bilgisizlik gibi sorunları beraberinde getirir (Plato, 2013: 153).

Bu karmaşanın ve düzensizliğin, toplumdaki tüm kötülüklerin kaynağı olduğu ifade etmektedir. Platon'un felsefesi çerçevesinde, bireylerin kendi işlerine odaklanmalarının önemi ve toplumsal desteğin sağlanması, sağlıklı bir toplumsal yapı için şarttır. Bu bağlamda, bireylerin işlevlerini yerine getirmeleri ve yukarıda belirtilen "eğrilik" durumundan kaçınmaları gerektiği hem bireysel hem de toplumsal mutluluk açısından kritik bir öneme sahiptir. Platon, bir toplumun sağlıklı bir şekilde işlemeye devam edebilmesi için, herkesin sosyal rollerine saygı duyması ve bu rolleri doğru bir şekilde yerine getirmesi gerektiğini savunmaktadır.

Adalet ile siyasal sorunlar arasındaki derin ilişkiyi ve bunların toplumsal yapı üzerindeki etkilerini detaylı bir biçimde incelemektedir. Adaletin varlığı ve işleyişi, bireylerin erdemleriyle doğrudan bağlantılıdır. Bu durum, iyi bir devletin yalnızca adil yasalar ve yönetimler üzerine kurulu olmasının yeterli olmadığını; aynı zamanda bireylerin moral ve etik değerlerinin de bu yapının önemli bir bileşeni olduğunu ortaya koyar. Yukarıda vurguladığı gibi, iyi bir devlet, ahlaki yaşamı teşvik eden ve erdemleri olanaklı kılan bir ortam sağlamalıdır. Burada "en yüksek ahlaklılık" ifadesi, devletlerin ve bireylerin en üst düzeyde ahlaki görevi yerine getirmesi ve bu yaklaşımla bir denge ve uyum ortamı yaratması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca, adaletin gerçekleşmesi, toplumsal yaşamda bir düzen sağlamak ve bireylerin kendi iç işlerine odaklanarak başkalarının işlerine müdahale etmemelerini teşvik etmektedir (Erdman, 1890: 122).

Devletin içindeki bireylerin kendilerine ait sorumluluklarını yerine getirmesi ve toplumsal katmanlar arasındaki işlerin belirgin hatlarla ayrılması gerektiği vurgusu, Platon'un felsefesi içerisinde sosyal düzenin ve toplumsal rollerin önemli bir yer tuttuğunun altını çizmektedir. Sınırların keskin olması, bireylerin rollerini ve sorumluluklarını net bir şekilde anlamalarını sağlar ve bu da tüm toplumun sağlıklı bir biçimde işleyişine katkıda bulunur ve burada adaletin ve erdemle sadece bireylerin değil, aynı zamanda devletin de işleyişinde kritik bir rol oynadığını göstermektedir. İyi bir toplum inşası için adaletin sağlanması gerektiği ve bireylerin bu adalet içinde erdemli bir yaşam sürmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Bu hem kişisel mutluluğu hem de toplumsal uyumu destekleyen bir yapı sunmakta; dolayısıyla devletin adaleti ve bireylerin erdemlerini bir araya getiren denge unsuru olarak önemli bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Platon'a göre, adalet, bireylerin kendi işlerine odaklandığı ve diğerlerinin sınırlarına saygı duyduğu bir ortamda ortaya çıkar. Bu sayede, herkes kendi alanında en iyi olma hedefiyle çalışabilir ve toplumda adil bir denge sağlanabilir. Platon'un bu görüşü, bireylerin toplumsal rollerini açıkça belirlemesi ve bu rollerin çerçevesinde hareket etmesi gerektiğini vurgular. Böylece adalet hem bireylerin hem de toplumun sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için şart olur.' (Thilly, 2010: 71). Burada bir diğer önemli nokta, "adil birey" kavramıdır. Platon'a göre, adil bir birey, bulunduğu toplulukla tam bir bütünlük içinde olup, adalet ilkelerinin bireydeki yansıması olarak adil bir kolektife katkıda bulunur. Bu bağlamda, kolektifin adaleti, bireysel erdemlerin toplamı olarak değerlendirilebilir. Yani, bireyin adilliği, toplumdaki adaletin bir yansımasıdır; her birey adil olduğunda, sonuç olarak toplum da adil olur (Badiou, 2015: 165).

Platon adaletsizliği tanımlarken kullandığı terimler ise, bireyin içsel çatışmalarına ve toplumsal huzursuzluğa işaret eder. "Acıların, kızgınlıkların, hazzın, kıskançlığın, tutkuların, korkuların

psikhe'deki egemenliği" ifadesi, adaletsizliğin bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koyar (Topakkaya, 2008: 31). Adaletsizlik, bireyin ruhsal durumunu olumsuz etkileyerek, toplumsal uyum ve dengeyi bozar. Bu içsel çatışmalar, bireyin hem kendisiyle hem de diğer bireylerle olan ilişkilerinde sorunlar yaratır (Plato, 1994/1999: 864a). Filozof adalet ve adaletsizlik anlayışları arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceler ve bireylerin kendi rollerine ve toplumsal yapıdaki etkilerine odaklanmalarının ne kadar önemli olduğunu vurgular. Platon'un felsefesi, bireysel erdemlerin toplamının toplumu şekillendirmede ve adaletin sağlanmasında kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, adaletin ancak toplumdaki her bireyin kendi işine odaklandığı ve birbirlerine saygı gösterdiği bir ortamda gerçekleşeceği sonucuna ulaşmaktadır.

Toplum anlayışını ve adaletin toplumdaki rolünü ele alarak, toplumsal yapının nasıl oluştuğunu ve iş bölümünün bu yapıdaki önemini vurgulamaktadır. Filozofa göre, toplumun temel unsurlarından biri iş bölümüdür. Bireyler, tek başlarına hayatta kalmak için yeterli değildir; bu nedenle ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına toplum içinde belirli alanlarda uzmanlaşmaları gerekmektedir. Uzmanlaşma ve iş bölümü, bireylerin kendi yeteneklerine göre çeşitli roller üstlenmesini sağlar.

Yukarıda belirttiği üzere, her bireyin kendi işine odaklanması ve sadece kendi sorumluluklarıyla meşgul olması, toplumsal uyum ve adaletin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Başkalarının işlerine müdahale etmeme ilkesinin benimsenmesi, bireylerin mevcut düzene saygı duyması ve toplumsal işleyişin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için gereklidir. Bu, bireyleri doğruluk yolunda bir ivme kazandırmakta ve adaletin korunmasına katkıda bulunmaktadır. "Yurttaşları doğruluktan sapan ve adalet duygusu eksik olan bir devletin yıkılması her zaman olanaklıdır" ifadesi, adaletin ve toplumda sağlanan doğruluğun önemini vurgulamakta; adaletin yokluğunda toplumun çöküşü kaçınılmaz hale gelir. Dolayısıyla, adalet sadece bireyler için değil, toplumsal bütünlük için de hayati bir değerdir. En iyi devletin ölçü, cesaret ve bilgelik gibi erdemlerin yanında en çok payı olan değer adalet olduğu belirtmektedir (Plato, 2013: 433c-d).

Toplumsal güvenliği ve varoluşu sağlamak için, toplumdaki her bireyin görevlerini yerine getirmesi ve buna sadık kalması gerektiği ifade edilmektedir. Bu, toplumsal işleyişin devamlılığı için bir gereklilik olarak ortaya çıkmakta ve bireylerin toplumsal dayanışma ve iş birliği içinde hareket etmesinin önemini pekiştirmektedir. Platon toplum anlayışını ve adaletin o toplum içindeki rolünü derinlemesine incelemekte; bireylerin uzmanlaşmasının ve iş bölümünün keskin sınırlar içinde gerçekleştirilmesinin toplumsal düzen için gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Adaletin ve doğruluğun sağlanması, toplumun geleneksel değerlerini koruyarak güven içerisinde var olmasını ve bireylerin ortak hedeflerine ulaşmalarını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin toplumsal sorumluluklarını yerine getirmesi, sağlam bir toplumsal yapı oluşturmanın temel unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Adalet toplumsal yapının en temel unsurlarından biridir ve bu ilke toplumun ortak prensiplerini koruma görevi üstlenmiştir adeta (Tanzola, 1975: 99/100). Adaletin var olduğu toplumlarda, bireyler kendi yeteneklerine uygun işlerle meşguldürler ve bu süreçte başkalarının sınırlarına saygı göstererek, birbirlerinin işine karışmazlar. Bu durum, toplumsal dengeyi sağlamaktadır; bireyler kendi görev ve sorumluluklarını yerine getirirken, sosyal düzenin sürdürülebilirliği için gerekli olan sınırları korumuş olurlar. Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta "eşitlik" kavramıdır. Eşitlikten bahsetmenin her zaman geçerli olmadığını, çünkü farklı yetenekler, ihtiyaçlar ve koşullar arasındaki dengesizliklerin ve eşitsizliklerin sosyal dinamikleri etkilediğini belirtmektedir. Eğer eşitsizlikler göz ardı edilirse, bu durum, toplumsal huzursuzluklara ve adaletsizliklere yol açabilir. Bu durum, toplumlarda isyanların ve başkaldırıların nedenlerinden biri olarak öne çıkar (Plato, 1994/1999: 757a).

Adaletin toplumsal yapıda sağladığı dengeyi ve bireylerin rollerinin, sorumluluklarının ve sınırlarının belirlenmesinde önemlidir. Adalet, bireyler arasında bir uyum sağlamanın yanı sıra, toplumsal birliğin korunmasını da desteklerken, eşitsizliklerin varlığını kabul etmek toplumsal huzursuzlukların önüne geçebilmek adına kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, adaletin sağlandığı bir ortamda bireyler, kararlılık ve huzur içinde kendi rollerini yerine getirerek toplumsal barışı güçlendirmiş olurlar.

Fakat Nietzsche Platon'un adalet anlayışına karşı görüşler geliştirmiş, adalet ile eşitlik konusundaki yaklaşımlarını irdelemiştir. Nietzsche'nin perspektifine göre, Platon'un eşitler arasında adalet anlayışı yanlıştır. Nietzsche, adaletin eşitsizlik üzerine inşa edilmesi gerektiğini; çünkü gerçekte eşit olmayanlar arasında bir eşitlik veya adalet anlayışının mevcut olamayacağını öne sürmüştür. Burada, adaletin büyük bir ruhsal sıralama düzeni ve güç isteminin büyüklüğü ile ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Nietzsche'nin oluşturduğu "büyük adalet" kavramı, toplumsal yapının aristokratik bir modeline dayanmaktadır. Bu yapıda adalet, iktidar ve güç dinamiklerini esas alır; dolayısıyla, bireylerin sosyal rollerinin ve konumlarının güç istemine göre belirlendiği bir düzen öngörmektedir. Bu, Nietzsche'nin politikada adaletin somut ve pratik bir ifadesinin, toplumsal hiyerarşinin varlığında yattığını gösterir.

Nietzsche'nin "doğal hukuk" düşüncesine karşı bir eleştirisi de söz konusudur. Ona göre, tüm vatandaşların eşit olanaklara sahip olması gerektiği anlayışı, güçle ilişkili olan hak üzerindeki görüşlerin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Nietzsche, doğanın ahlak için bir hammadde olduğunu belirtirken, ahlakın bu hammaddenin dönüştürülmesi yoluyla oluştuğunu ifade eder. Bu bağlamda, doğal durumların mekanik bir şekilde ahlaka dönüşmeyeceğini savunmaktadır; ahlakın yaratılması, güç ve iktidar dinamikleri ile şekillenmelidir (Derda, 2016: 175/197).

Nietzsche Platon'un adalet anlayışına yönelik eleştirilerini ortaya koymakta ve onun kendi adalet anlayışını aristokratik bir toplumsal düzen çerçevesinde nasıl geliştirdiğini incelemektedir. Adalet, bireyler arasındaki güç ilişkileriyle doğrudan bağlantılıdır; bu nedenle, eşitsizliklerin ve güç isteminin göz önünde bulundurulması gerektiği konusu ön plana çıkmaktadır. Bu düşünceler, Platon'un eşitlikçi adalet anlayışı ile Nietzsche'nin eşitsizlik odaklı adalet anlayışı arasındaki çelişkileri anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Nietzsche'nin adalet anlayışına yaptığı vurgu ile, Platon'un dostluk ve eşitlik hakkındaki görüşleri arasındaki ilişki incelemeye değerdir. Nietzsche'nin düşüncelerinin göz ardı edilemeyeceği de ortadadır. Platon'a geri dönüldüğünde, dostluğu eşitliğin bir yansıması olarak nasıl tanımladığına dikkat çekilmektedir. Platon için dostluk, eşitlik temelinde kurulur; bu ise ilişkilerin sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi için şeffaf olma gerekliliği ile desteklenir.

Burada iki farklı eşitlik biçiminden bahsedilmektedir. Bu eşitlik türleri, ilk bakışta benzer anlamlar taşıırken aslında birbirlerinin karşıtı olabilecek özellikler taşıdığı belirtilmektedir. Birinci eşitlik biçimi, devletin görev dağılımında, yani insanların toplumda üstlendikleri rollerin belirlenmesinde göz önünde bulundurulmuş ölçüm ve sayıca eşitliktir. Bu tür bir eşitlik, adaletin sağlanmasında gerekli bir temel sunmakta ve genellikle kurayla yapılan dağıtımlar için yeterli olmaktadır. Bu bağlamda, Platon'un eşitlik anlayışının toplumun işleyişi üzerindeki etkisi üzerine düşünülmesi önemlidir. Dostluk ve eşitlik temeli, bireyler arasındaki bağı ve toplumsal uyumu pekiştirir. Ancak, eşitlik kavramının farklı biçimlerinin varlığı, bu anlayışın daha karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Nietzsche'nin düşüncelerini hesaba katarak, Platon'un dostluk ve eşitlik anlayışının derinliğini araştırmakta ve aynı zamanda bu iki düzlemdeki eşitlik türlerinin toplumsal yapı içindeki işlevine dikkat çekmektedir. Platon'un faaliyet biçimlerini, devletin işleyişinde şeffaflıkla harmanlayan bu yaklaşım, bireylerin ilişkilerini ve toplumsal bütünlüğü sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Eşitliğin, sadece sayısal bir denge sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bireyler arası samimiyet ve dayanışmayı da gerektirdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ve bu durumda Platon'un eşitlik anlayışının derinleştiği bir boyuta işaret etmektedir. Belirleyici olan orantısız eşitlik kavramı, her bireyin ve sınıfın doğal yapısına uygun bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Burada, bireylere ve gruplara verilen payların, onların niteliklerine ve rollerine göre farklılık gösterdiği anlatılmaktadır. Küçük olana daha küçük, büyük olana daha büyük oranda pay verilmesi, toplumsal adaletin sağlanmasında gerekli bir denge unsuru olarak karşımıza çıkar (Plato, 2015: 757b).

Özellikle ahlak açısından, güçlü ve yetenekli olanlara daha fazla onur kazandırılması gerektiği fikri, toplumda adaletin sağlanmasının önemli bir bileşeni olduğunu gösterir. Ancak burada dikkat çekici olan, eğitim ve ahlak açısından farklılık gösteren bireylere verilen doğru oranların adil bir toplumsal yapı içerisinde nasıl belirleneceğidir. Bu oranların belirlenmesi, bireylerin ve toplumsal unsurların nasıl işlediğinin ve bu işleyişteki adalet anlayışının belirleyici olduğunun altını çizer (Plato, 2015: 757c). Tüm bu unsurların bir araya gelmesiyle toplumsal düzenin ve adaletin nasıl bir yapı içinde işlediği ortaya konmaktadır. "İşte bu adalettir" ifadesi, Platon'un eşitliğin bir çeşit orantısallık ve doğal yapıya dayandığını belirtmesi ile adaletin ne olduğu konusunda net bir anlayış sunmaktadır. Siyasetin ve adaletin bir arada ele alındığı bu noktada, bireylerin ve grupların ihtiyaçları, yetenekleri ve toplum içindeki yerine göre uygun bir şekilde değerlendirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu, Platon'un toplumsal yapı anlayışının tutarlılığını ve derinliğini gözler önüne sermektedir.

Diğer bir önemli filozof olan Cicero'nun adalet anlayışını ve bu anlayışın toplumsal yapı üzerindeki etkisini ele almak karşılaştırma yapabilmeye açısından son derece önemlidir. Cicero'ya göre, adalet, toplumları eşit ve sağlam bir biçimde birleştiren temel bir unsurdur. Bu bağlamda, adalet yalnızca bir değer değil, aynı zamanda toplumları birbirine bağlayan ve kaynaştıran bir güç olarak tanımlanmaktadır. Adalet, fayda, incelik ve mertlik gibi kavramlarla kökensel bir bağlılığa sahip olup, bu unsurların hepsi bir bütünlük içinde anlaşılması gereken öğelerdir (Abrim, 2020: 215).

Özgür insanlar ile köleler arasında farklılık gözetmeksizin, birbirlerine adil davranmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Adaletin önemi, bireylerin sadece başkalarına haksızlık yapmamaları değil, aynı zamanda kendilerinin de haksızlık görmemesi üzerinedir. Bu nedenle, toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde işlemesi için gerekli olan düzenlemelerin ve hukuk sistemlerinin varlığı, haksızlıkların önlenmesi ve adaletin sağlanması açısından oldukça kritik bir rol oynamaktadır. Mutlu bir yaşam sürmenin temel koşulu, bireylerin hem kendilerine hem de başkalarına karşı adaletli olmalarıdır. Bireyler, diğerlerine haksızlık yapmadıkları gibi, kendilerinin de adaletsiz muameleye maruz kalmalarını önlemek için bu adalet ilkesini gözetmek zorundadırlar. Bu anlayış, insanı temelde erdemli bir yaşam sorununu da açığa çıkarmaktadır; adalet, toplumsal uyum ve bireylerin içsel huzuru için vazgeçilmez bir unsurdur (Plato, 1994/1999: 863e/864a).

Cicero'nun görüşüne göre, adaletten sapmamak, her bireyin esas alması gereken bir ilke olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, toplumsal yapı içindeki en alt sınıflara yönelik adaletin sağlanması gerektiğini vurgular. Toplumdaki en zayıf gruplara karşı sergilenen adalet anlayışı, sosyal dayanışma ve bütünlüğün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Cicero, 2021: 41). Bireysel anlamda adalet ve doğruluğa bu denli önem verilmesi, aslında güçlenen bir devlet ve sağlam bir toplumsal yapı oluşturmanın kaygısından kaynaklanmaktadır. Adalet ilkesinin gözetilmesi, toplumların huzur ve düzen içerisinde varlıklarını sürdürebilmeleri açısından kritik bir öneme sahiptir. Elde edilecek adalet ve doğruluğun, bireylerin tek başlarına değil, sosyal bir bilincin parçası olarak aktarılması gerekliliği de vurgulanmaktadır. Platon'a göre, hakça davranmayan bir bireyin iyi bir vatandaş olamayacağı düşüncesi, etik sorumlulukların bireyler ve toplumlar arasındaki dengeyi sağlama noktasındaki gerekliliğini göstermektedir. Adalet, bireylerin ve toplumun bütün olarak işleyebilmesi için önemlidir ve bu kolektif yapı içinde adaletin sağlanması kaçınılmazdır (Benn, 2017: 140).

Adaletin, bireylerin moral ve etik temellerinin yanı sıra, toplumsal yapının korunması ve yükseltilmesi açısından en önemli ilke olduğunu ortaya koymaktadır (Weber, 2015: 199). Cicero ve Platon'un görüşleri, adaletin yalnızca bireysel sonuçlardan ziyade toplumsal dinamikler üzerinde de önemli etkileri olduğunu belirtmektedir. Toplumun her kesiminde adaletin üretken bir şekilde korunması hem bireysel hem de kurumsal gelişimin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Karl Popper'ın "Açık Toplum ve Düşmanları" adlı eserinde Platon'un adalet anlayışını eleştiren görüşlerine yer verilmektedir. Popper, Platon'un adalet tanımını, bireylerin yalnızca kendi işlerine odaklanması ve başkalarının işlerine karışmaması gerekliliği üzerine kurulu bir yapı olarak değerlendirir; bu yaklaşımın totaliter bir nitelik taşıdığını savunur. Popper'ın eleştirisi, Platon'un devletin sağlıklı ve güçlü olmasının adaletin bir gereği olduğu iddiasını sorgular ve bu durumun,

bireylerin kendi amaçları doğrultusunda devlet düzenini koruma amacı taşıdığına dikkat çeker. Platon'un adalet anlayışının, kolektivizm ve bütünselcilik ilkelerine dayandığını öne sürerek, bu anlayışın bireylerin çıkarlarını göz ardı ederek toplumsal bir düzeni sağlamlaştırmaya yönelik bir totaliter yaklaşım içerdiğini ifade eder (Popper, 1966: 78/82). Bu bağlamda, Popper, bireylerin yalnızca kendi işlerine odaklanarak adaleti sağlama çabalarının, aslında onları daha geniş bir toplumsal bağlamdan kopardığını ve dolayısıyla bireysel özgürlükleri tehdit ettiğini belirtir. Bu eleştirinin, Popper'ın liberal bir toplum anlayışına ve bireysel özgürlüklere verdiği önemi gözler önüne serdiği söylenebilir.

Popper'ın karşıtlığının, Platon'un felsefi düşüncelerini bağlamından koparttığına dair bir tespiti anlaşılır kılar. Platon'un adalet anlayışının, toplumsal yapıyı ve bireylerin ilişkilerini düzenleyen bir ilke olarak salt bir toplumsal iç düzenlemesi olmadığını, aynı zamanda bireylerin erdemli bir yaşam sürmelerini teşvik eden bir felsefi çerçeve sunduğunu belirtmek önemlidir. Dolayısıyla, Popper'ın eleştirisinin Platon'un adalet kavramını tam olarak anlamadığını öne süren bir yorumla, felsefi diyalektiğin derinliğine ve karmaşıklığına atıfta bulunulabilir ve bu iki düşünür arasındaki çatışmanın, farklı toplumsal ve felsefi çerçevelerden kaynaklandığı belirtilebilir. Ayrıca Popper'ın totaliter bir yaklaşım iddiası, Platon'un felsefi düşüncelerinin daha karmaşık doğasını göz ardı ederken, bireysel ve toplumsal ilişkiler üzerine sunduğu düşüncelerin önemini de sorgulamaktadır.

Tüm bunların yanı sıra adaletin, tüm erdemleri bünyesinde barındırmasına rağmen hiçbir erdemine yerine geçemeyeceği de bilinmelidir. Diğer erdemlerle kıyaslandığında şüphesiz kendi başına ele alındığında iyi olan tek erdem olduğunu ifade edebiliriz. Yiğitlik, bilgelik, ölçülülük vb. erdemler sadece iyilik yolunda ilerlediklerinde gerçek anlamda erdem sayılmalıdır, fakat erdemler arasında adalet söz konusu olduğunda diğer erdemleri var kılan, onları güdüleyen ve kendini başına var olan bir erdemden söz edilebilir. Yiğitlik, bilgelik ve ölçülülük erdemleri kötülük yolunda gittiklerinde artık onlardan erdem diye söz etmemiz mümkün değildir, fakat adaletin kötüye hizmet edebileceğini hiçbir zaman tahayyül edemeyiz, çünkü böyle bir olasılık söz konusu olamaz (Sponville, 2004: 75/77).

Sonuç olarak, bireylerin adil olmaları, buldukları toplumda adaletin de varlığını sürdürebilmesi için kritik bir etken olarak ön plana çıkar. Platon'un adalet anlayışının özü, bireylerin gelişimi ve toplumsal refah ile doğrudan ilişkilidir. Adaletin varlığı, bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmelerinde ve ahlaki bütünlüklerini korumalarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Platon'un adalet anlayışını ele alırken, bu anlayışın sadece bireysel çıkarları değil, aynı zamanda diğer bireylerin hak ve menfaatlerini de gözetilen bir süreç olduğuna vurgu yapar. Bu yaklaşım, bireylerin sadece kendi çıkarları etrafında dönen bir dünyada değil, kolektif bir bilincin parçası olarak hareket etmelerini gerektirir. Bunun yanı sıra, adalet ve erdem kavramlarının bir arada ele alınması, birey ve toplum arasındaki karşılıklı bağı daha da güçlendirir. Platon'un adalet anlayışının karmaşıklığı ve derinliği, bireylerin ruhsal dengelerini sağlarken, toplumsal düzenin korunmasında da önemli bir zemin oluşturur. Bu anlamda, Platon, adaletin sadece bir etik ilke değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal varlıklarını bulmalarında bir yapı taşı olduğunun altını çizer. Filozofun adalet anlayışı, felsefi düşüncenin insan doğasının karmaşıklığına dair derin bir bakış açısı sunarak, adaletin evrensel değerini ve gerekliliğini belirginleştirdiği sonucuna götürür. Aynı zamanda Platon'un erdem ve adalet anlayışını günümüz perspektifinden de değerlendirme fırsatı sunarak, toplumların adalet temelinde ne denli önemli bir yapı inşa edebileceklerini ve bireylerin bu yapı içindeki rolünü sorgulamak için önemli bir zemin hazırlamaktadır. Bireylerin içsel ve toplumsal adalet arayışlarını teşvik etmesi hem felsefi hem de pratik açıdan önemli bir katkı sunmakta; bu noktada adaletin, toplumsal mükemmeliyet ve bireysel mutluluk için vazgeçilmez bir ilke olduğu sonucunu sağlamlaştırmaktadır. Bu şekilde, Platon'un düşüncelerinin hem geçmişte hem de günümüzde toplumsal yapıların oluşturulmasında ve bu yapıların sürdürülmesinde ne denli kritik bir rol oynadığı yapılan araştırmalar neticesinde kendini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Alfred William, Benn. (2017). *The Greek Philosophers*, vol. I, Diamond Publishers.
- Andre Comte, Sponville. A. Comte. (2004). *Büyük Erdemler Risalesi*, Çev. Işık Ergüden. 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Arslan, Topakkaya. (2008). *Adalet Kavramı Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması*, FLSF Dergisi, Cilt: 6, Sayı 6.
- Barney, Rachel. (2006). *The Sophistic Movement*, İn M. L. Gill & P. Pellegrin, *A Companion to Ancient Philosophy*, Blackwell.
- Badiou, Alain. (2015). *Platon'un Devleti*, Çev. Savaş Kılıç & Nihan Özyıldırım, Metis Yayınları, İstanbul.
- Cicero. (2021) *De Officiis*, Arma Virumque, Independently Published, Tufts University.
- Eduard, Zeller. (1931). *Outlines of The History of Greek Philosophy*, The International Library of Philosophy, Published by Routledge.
- Ernest, Cassirer. (2005). *Devlet Efsanesi*, Çev. Necla Arat, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul Kasım.
- Frank, Thilly. (2010). *Bir Felsefe Tarihi*, Çev. Yasemin Çevik, İdea Halk Kitabevi, İstanbul.
- Gürgen, Abrim. (2020). *Erdem Üzerine Tartışmalar*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul.
- Janet, Coleman. (2000). *A History of Political Thought; From Ancient Greece to Early Christianity*, Blackwell Publishers, Oxford.
- Johann Eduard, Erdman. (1890). *A History of Philosophy*, vol. I, Ancient and Mediaeval Philosophy.
- Karl Raimund, Popper. (1966) *Open Society and Its Enemies: The Spell of Plato*, Vol. I. Princeton University Press.
- Küçükalp, Derda. (2016). *Siyaset Felsefesi*. 2. Bs., Dora Yay., Bursa.
- Max, Weber. (2015) *History of Philosophy*, Palala Press.
- MacIntyre, Alasdair. (1998). *A Short History Of Ethics: A History of Moral Philosophy from the Homeric Age to the Twentieth Century*, 2. Bs., University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana.
- MacIntyre, Alasdair. (2019). *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*, Çev. Muttalip Özcan, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul.
- Platon. (2012). *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcöz, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 12. Bs., Ocak İstanbul.
- Plato. (2013). *Republic*, Volume I: Books1-5. Edited and Translated by Christopher Emlyn- Jones, William Preddy. *Loeb Classical Library 237*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plato. (2001). *Gorgias*, Loeb Classical Library, Plato III, Çev. W. R. M. Lamb, 12. Bs., Londra, Harvard Univ. Press.
- Plato. (1994/1999). *Laws*, Loeb Classical Library, Plato X-XI, Harvard University Press, R. G. Bury, London.
- Tanzola, (1975) *A Comparative study of The Cardinal Virtues in Cicero's De Officiis and in Ambrose's De Officiis Ministrorum*.

İşgücü Verimliliği ve Yüksek Teknoloji Ticareti: Türkiye Örneği

Maya MOALLA

Dr., Türkiye

mayamoalla@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4076-2790>

Seyit Ali MİÇOOĞULLARI

Assoc. Prof., Kilis 7 Aralık Üniversitesi,

s.alimicoogullari@kilis.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9266-1559>

Makale Başvuru Tarihi : 05.11.2024

Makale Kabul Tarihi : 23.12.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14583392

Anahtar Kelimeler:

İşgücü verimliliği,
teknolojik değişim,
Fourier Shin,

Özet

Bu çalışma, 2004-2022 yılları arasında Türkiye'de işgücü verimliliği büyümesi ile yüksek teknoloji ticareti arasındaki ilişkiyi, Türkiye İstatistik Kurumu ve Dünya Bankası'ndan elde edilen yıllık verilerle incelemektedir. Yüksek teknoloji ticaret endeksi, yüksek teknoloji ihracat ve ithalat payları temel alınarak Temel Bileşenler Analizi (PCA) ile oluşturulmuştur; işgücü verimliliği ise zincirlenmiş hacim GSYH'sinin tam zamanlı eşdeğer istihdamına oranı olarak hesaplanmıştır. Ng & Perron ve Elliott et al. (ERS) testleri kullanılarak yapılan analizler, değişkenlerde durağanlık olmadığını ortaya koymuştur. Fourier Shin (2016) ve Shin (1994) testlerinin sonuçları karışık cointegrasyon kanıtları sunmaktadır: Shin testi uzun dönemli bir ilişki olmadığını öngörürken, Fourier Shin testi incelenen değişkenler arasında cointegrasyon olduğunu göstermektedir.

The nexus between Labor Productivity and High-Technology Trade: Insights from Türkiye

Abstract

Keywords:

Labor productivity,
technological
change, Fourier
Shin

This study explores the relationship between labor productivity growth and high-technology trade in Türkiye from 2004 to 2022, utilizing annual data from the Turkish Statistical Institute and the World Bank. The high-technology trade index was constructed via Principal Component Analysis (PCA) based on the shares of high-tech exports and imports, while labor productivity was calculated as the ratio of chained volume GDP to full-time equivalent employment. Utilizing Ng & Perron and Elliott et al. (ERS) tests, the results revealed non-stationarity in the variables. The results of Fourier Shin (2016) and Shin (1994) provide mixed cointegration evidence: while the Shin test suggests no long-term relationship, the Fourier Shin test indicates cointegration between the studied variables.

1. INTRODUCTION

The economic research deals with the nexus between labor productivity growth and high-technology trade, particularly in emerging economies. Incorporating both exports and imports, high-technology trade is considered a key driver of innovation diffusion, technological advancement, and productivity enhancements. From the economic performance perspective, labor productivity is influenced by the ability of economies to integrate high-technology goods into production processes and export them to competitive global markets. A strong relationship between high-technology trade and productivity growth is identified in the economic theoretical and empirical studies. High-technology exports reflect an economy's capacity to produce and market cutting-edge products, often signaling robust innovation capabilities and competitiveness; conversely, imports of high-technology products facilitate knowledge transfer and technological spillovers, enabling domestic firms to adopt advanced production techniques and improve efficiency. Keller (2004) and Coe & Helpman (1995) highlight that technology diffusion through trade channels is crucial in productivity improvements in developing economies. Türkiye has recently focused on growth strategies driven by high-tech trade, restructuring its industrialization and foreign trade policies to increase the production and export of high-value-added products. High-tech exports hold critical importance for countries' economic development and achieving international competitive advantage (Akay, 2021; Kalkan & Pala, 2022), demonstrating the positive effects of increased production and export of high-tech products on labor productivity (Akyol & Demez, 2020; Durgun & Çapık, 2018). Few studies in the existing literature address the relationship between high-tech exports and labor productivity, representing a significant gap in evaluating the effectiveness of Türkiye's economic growth strategies (Meçik & Afşar, 2014; Şeker, 2018). In particular, research is needed to explore the long-term effects of increased production and export of high-tech products on labor productivity (Akyol & Demez, 2020; Durgun & Çapık, 2018). Moreover, considering Türkiye's industrial and foreign trade policies is crucial. Significant growth in the production and export of high-tech products is achieved alongside improving labor productivity, underscoring the success of Türkiye's growth strategies based on high technology (Şeker, 2019). Furthermore, foreign direct investments' impact on high-tech exports must be taken into account, as FDI enhances Türkiye's capacity for producing high-tech products, thereby positively influencing labor productivity (Topallı, 2015). From another point of view, the nexus between Türkiye's high-tech imports and labor productivity is another important issue for the country's economic development and growth. High-tech imports play a significant role in Türkiye's technological development and the enhancement of its production capacity (Çakmaklı & Şarkgüneşi, 2023; Şeker, 2018) since high-tech products entering the country through foreign direct investments and technology transfer elevate Türkiye's technology level and increase its high-tech exports (Çakmaklı & Şarkgüneşi, 2023; Şeker, 2018), positively affecting labor productivity (Çakmaklı & Şarkgüneşi, 2023). However, some studies indicate that the country's technological capabilities are insufficient, hindering the effective internalization of technology transfer, and ultimately limiting the growth of high-tech exports (Demirtaş & Aktop, 2018), therefore, it is essential to develop a skilled workforce through education and training programs to enhance labor productivity (Olçay, 2023; Özdemir et al., 2022). Additional challenges such as the slow pace of technological transformation in Türkiye's manufacturing sector, the relatively small share of advanced technology exports, and the dominance of low and medium-low-tech exports continue to hamper labor productivity (Başkol & Bektaş, 2020; Konak, 2018). Building on this, this paper investigates the nexus between labor productivity growth and a composite high-technology trade index in Türkiye during the period spanning from 2004 to 2022, which was reconstructed utilizing Principal Component Analysis (PCA) based on two variables: the share of high-technology exports in total exports and the share of high-technology imports in total imports. Ng & Perron (2001) and Elliott et al. (1996) unit root tests were used to assess the stationarity of the employed series, along with utilizing advanced econometric techniques, including the Fourier Shin test (Tsong et al., 2016) and the Shin test (1994) to examine the long-run relationship between labor productivity and high-technology trade. Empirical reveals evince the existence of a significant long-run nexus between the analyzed variables. The potential contributions of this study to the existing literature are demonstrated by: i) extending the understanding of how technological trade dynamics influence labor productivity in an emerging economy like Türkiye by utilizing a composite high-technology trade index that considers both imports and exports and, to the best of our knowledge it is the first work that investigates this relationship employing the high-technology trade index, and ii) highlighting the significance of including Fourier components to capture structural breaks better following Tsong et al. (2016). This study is organized as follows: the first segment provides an introduction, the second reviews the literature, the third presents the data methodology and empirical application, and the final section discusses the conclusions.

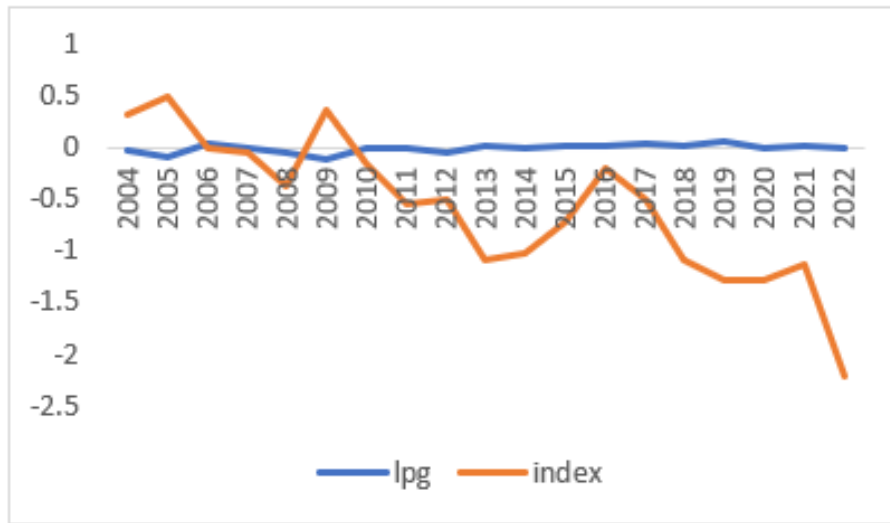
2. LITERATURE REVIEW

Various theoretical lenses analyzed the relationship between labor productivity and high-technology trade. Each of them offers insights into how technological advancements and trade flows impact productivity growth. Endogenous growth theory, pioneered by Romer (1990) and Lucas (1988), plays a central role in understanding this relationship, positing that innovation, human capital, and technological progress are key drivers of long-term economic growth and productivity improvements. Firms can enhance their production processes, leading to increases in labor productivity, by gaining access to advanced technologies and knowledge through high-technology trade, which facilitates the exchange of innovative products and knowledge, acting as a conduit for the transfer of cutting-edge technologies across borders. The high-technology trade contribution to productivity growth is further explained by the technology spillover theory (Grossman & Helpman, 1991). The diffusion of technology is accelerated by the high-technology trade, as countries and firms exposed to foreign innovations can adopt, adapt, and improve upon them. Firms can improve their production techniques by learning from the technology embedded in the imported products; in turn, high-technology exports mirror a country's innovation capabilities, contributing to productivity growth through increased technological competence and specialization in high-tech sectors. Ricardo's comparative advantage theory (1817) provides a classical framework for understanding the nexus between trade and productivity, indicating that countries should specialize in producing goods in which they hold a comparative advantage, thereby improving efficiency and maximizing output. Accordingly, specialization in high-technology sectors leads to the accumulation of expertise, economies of scale, and productivity gains as the labor force becomes increasingly skilled in these sectors, contributing to higher productivity per worker. Moreover, countries engaged in high-technology trade can leverage their specialization to foster further productivity improvements as global demand for high-tech products increases. From another point of view, Gereffi et al. (2005) demonstrate that countries gain access to advanced technologies, best practices, and international standards as they integrate into global value chains. Such integration allows firms to specialize in specific tasks within the production process, improving efficiency and labor productivity. Becker (1964) underscores that skilled labors play a critical role in adopting and effectively utilizing high technologies. As countries engage in high-technology trade, the demand for skilled workers capable of operating advanced machinery, utilizing cutting-edge technologies, and driving innovation grows, prompting investments in education, training, and skill development, which in turn creates a feedback loop where the availability of skilled labor further enhances the ability of firms to adopt new technologies and boost productivity. Finally, the economic literature demonstrates that high-technology trade is a crucial ingredient that drives labor productivity by enabling technological diffusion, knowledge spillovers, and innovation, especially in developing economies aiming to achieve long-term economic advancement.

3. DATA, METHODOLOGY, AND EMPIRICAL APPLICATION

This paper investigates the nexus between labor productivity growth (lpg) and high-technology trade (index) in the Turkish economy during the period spanning from 2004 to 2022, utilizing annual data from the Turkish Statistical Institute, including chained volume GDP and employment figures, along with high-technology trade data from the World Bank database. The high-technology trade index is constructed using Principal Component Analysis (PCA) based on two variables: the share of high-technology exports in total exports and the share of high-technology imports in total imports. Labor productivity is calculated by dividing chained volume GDP by the total full-time equivalent employment. Figure (1) shows the variables. The data reveals fluctuating trends in lpg and the index over the years (corr. -0.53). While labor productivity growth remains negative or low, some years show positive high-tech trade index values. A robust econometric framework was adopted in this study to investigate the relationship between labor productivity and high-technology trade. Initially, the stationarity of the employed series is evaluated using Ng & Perron (2001) test designed to address the limitations of traditional tests like the Augmented Dickey-Fuller (ADF), employing Generalized Least Squares (GLS) detrending for improved size and power properties. Ng & Perron (2001) test offers greater reliability in small sample sizes and robustness against structural breaks, making it suitable for real-world data.

Figure (1): Variables.

Furthermore, the Elliott et al. (1996) test, which also employs GLS detrending and a Point-Optimal likelihood ratio, is utilized since it improves the accuracy of unit root detection by minimizing finite-sample distortions, making it a powerful choice for small-sample sizes or when data exhibits complex characteristics. Table (1) presents the results of the unit root tests.

Table (1): Results of Unit root tests (with Constant and Trend):

		lpg				Index			
		Test Statistic	Critical Values			Test Statistic	Critical Values		
			1%	5%	10%		1%	5%	10%
ERS Test	ERS Test	9.757	4.220	5.720	6.770	10.091	4.220	5.720	6.770
MGLS Test	MZa	-8.620	-23.80	-17.30	-14.20	-8.713	-23.8	-17.3	-14.2
	MZt	-2.014	-3.420	-2.910	-2.620	-1.878	-3.42	-2.91	-2.62
	MSB	0.234	0.143	0.168	0.185	0.216	0.143	0.168	0.185
	MPT	10.756	4.030	5.480	6.670	11.084	4.03	5.48	6.67

Table (1) presents the unit root tests' results for the variables lpg and index, evaluating stationarity against critical values at the 1%, 5%, and 10% significance levels. ERS test's statistic for lpg (9.757) exceeds all critical values, indicating that the null hypothesis of a unit root cannot be rejected at any significance level, suggesting non-stationarity. The test statistic for the index (10.091) is similarly higher than the critical values, failing to reject the null hypothesis. Furthermore, both lpg and index yield MZa, MZt, MSB, and MPT values that fall outside critical thresholds when utilizing the MGLS Test, reinforcing non-stationarity in the data. The unit root tests' results indicate a lack of stationarity in the analyzed variables.

The second step is to conduct cointegration tests to identify long-run relationships between non-stationary series integrated of the same order. The results of the cointegration test on the long-run relationship between labor productivity growth and the technology trade utilizing Fourier Shin (Tsong et al., 2016) and Shin test (Shin, 1994) are presented in Table (2). Table (2) presents the cointegration results, indicating varying outcomes depending on the estimation method and test applied. Under the Fourier Shin test, the OLS model suggests

strong evidence of cointegration since the F-statistic of 2.610 exceeds all critical values at the 1%, 5%, and 10% levels.

Table (2): Cointegration Results

	Fourier Shin			Shin (constant and trend)		
	F-Stat	Freq.	Cif	Test Stat.		
OLS:	2.610	1	0.043	0.081		
DOLS:	1.537	3	0.088	0.023		
Critical Values:						
	1%	5%	10%	1%	5%	10%
OLS:	0.507	0.304	0.224	0.184	0.121	0.097
DOLS:	0.507	0.304	0.224	0.184	0.121	0.097

In contrast, the DOLS model indicates weaker evidence of cointegration compared to OLS, with an F-statistic of 1.537, which only surpasses the 10% critical value. The results of the Shin test reveal that both OLS and DOLS have test statistics (0.081 and 0.023, respectively) below their corresponding critical values, implying no cointegration in either model according to this test. Thus, while the Shin test indicates no cointegration for both methods, the Fourier Shin test suggests cointegration for OLS, highlighting the significance of including Fourier components to better capture structural breaks in the deterministic trend. The Dynamic Least Squares (DOLS) and Fully Modified Least Squares (FMOLS) models were employed to assess the long-run relationships between the variables. The results were reported in table (3).

Table (3): Coefficient estimation reveals

	DOLS	FMOLS
INDEX	-0.133407 (t = -20.79, p = 0.0002)	-0.034679 (t = -2.47, p = 0.0251)
Constant (C)	-0.093847 (t = -15.83, p = 0.0005)	-0.029541 (t = -2.33, p = 0.0331)

The coefficient of INDEX is -0.1334, which suggests that a one-unit increase in INDEX is associated with a 0.1334 decrease in LPG in the long run, holding other factors constant. This negative relationship indicates that as the INDEX increases, LPG consumption tends to decrease. Furthermore, the Fully Modified Least Squares (FMOLS) model indicates a weaker fit. The coefficient of INDEX is -0.0347, which is statistically significant at the 5% level (p-value = 0.0251). Although the relationship is negative, it is less pronounced than in the DOLS model. This suggests that while there is a significant long-run relationship between INDEX and LPG, the magnitude of the effect is smaller compared to the DOLS model. The negative nexus between labor productivity growth and a high-tech trade index, constructed from high-tech exports and imports, can be attributed to factors such as a) technological dependence (Kavacık, 2023) without sufficient domestic innovation, where reliance on high-tech imports limits productivity gains and hinders local capability development, b) trade imbalances, characterized by high-tech imports exceeding exports, could stifle local industries and signal a lack of competitiveness, c) inadequate absorption of high-tech innovations prevent the effective integration and utilization of advanced technologies due to workforce skill gaps, d) Structural changes, such as job displacement caused by an influx of high-tech imports, can slow productivity growth in the short term and disrupt traditional industries, e) prioritizing low-value high-tech products with minimal knowledge transfer reduces the potential impact on labor productivity. Samaniego (2006) explains that when new technologies conflict with old ones, there is an initial slowdown in productivity followed by recovery, with outcomes varying by establishment age

and capital, highlighting that productivity slowdowns can arise from the incompatibility of old expertise with new techniques

4. CONCLUSION

This paper examines the nexus between labor productivity growth and high-technology trade in Türkiye from 2004 to 2022, demonstrating a negative long-run relationship between the variables. Decision-makers should focus on promoting domestic innovation through R&D, technological entrepreneurship, and local industry development. Policies to balance trade flows by boosting high-tech exports and supporting industries affected by technological disruptions with retraining programs and social safety nets will help mitigate short-term productivity losses, ensuring long-term economic growth

REFERENCES

- Akay, Ö. (2021). Yüksek Teknoloji İhracatında Türkiye'nin Yeri ve Belirleyicileri. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*. <https://doi.org/10.29130/dubited.861464>
- Akyol, M., & Demez, S. (2020). İnovasyonun Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Üzerindeki Etkisi: Yeni Endüstrileşen Ülkeler İçin Panel Veri Analizi. *Journal of Yaşar University*, 15(57), 56–62. <https://doi.org/10.19168/jyasar.568712>
- Başkol, M. O., & Bektaş, S. (2020). Türkiye İmalat Sanayinin Teknolojik Yapısının Rekabet Gücü Üzerine Bir Analiz. *TESAM Akademi Dergisi*, 331–356. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.788709>
- Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. National Bureau of Economic Research; distributed by Columbia University Press.
- Çakmaklı, B. M., & Şarküneşi, A. (2023). Avrupa Birliği ve ASEAN Çerçevesinde Ekonomik Entegrasyonların Türkiye'nin Teknoloji Transferine Etkisi. *Fiscaoeconomia*, 7(1), 1–45. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1118304>
- Coe, D. T., & Helpman, E. (1995). International R&D spillovers. *European Economic Review*, 39(5), 859–887. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(94\)00100-e](https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)00100-e)
- Demirtaş, G., & Aktop, V. (2018). An Empirical Investigation on Internalization of Technology Transfer in Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 29(108), 69. <https://doi.org/10.5455/ey.16698>
- durgun, a., & Çapık, E. (2018). Ar-Ge Harcamaları ve Yüksek Teknolojili Ürün İhracatının Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 301–314. <https://doi.org/10.11611/yead.463205>
- Elliott, G., Rothenberg, T. J., & Stock, J. H. (1996). Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root. *Econometrica*, 64(4), 813. <https://doi.org/10.2307/2171846>
- Gereffi, G., Humphrey, J., & Sturgeon, T. (2005). The governance of global value chains. *Review of International Political Econ* Alfred William, Benn. (2017). *The Greek Philosophers*, vol. I, Diamond Publishers.
- Andre Comte, Sponville. A. Comte. (2004). *Büyük Erdemler Risalesi*, Çev. Işık Ergüden. 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Arslan, Topakkaya. (2008). *Adalet Kavramı Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması*, FLSF Dergisi, Cilt: 6, Sayı 6.
- Barney, Rachel. (2006). *The Sophistic Movement*, In M. L. Gill & P. Pellegrin, *A Companion to Ancient Philosophy*, Blackwell.
- Badiou, Alain. (2015). *Platon'un Devleti*, Çev. Savaş Kılıç & Nihan Özyıldırım, Metis Yayınları, İstanbul.
- Cicero. (2021) *De Officiis*, Arma Virumque, Independently Published, Tufts University.
- Eduard, Zeller. (1931). *Outlines of The History of Greek Philosophy*, The International Library of Philosophy, Published by Routledge.

- Ernest, Cassirer. (2005). *Devlet Efsanesi*, Çev. Necla Arat, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul Kasım.
- Frank, Thilly. (2010). *Bir Felsefe Tarihi*, Çev. Yasemin Çevik, İdea Halk Kitabevi, İstanbul.
- Gürgen, Abrim. (2020). *Erdem Üzerine Tartışmalar*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul.
- Janet, Coleman. (2000). *A History of Political Thought; From Ancient Greece to Early Christianity*, Blackwell Publishers, Oxford.
- Johann Eduard, Erdman. (1890). *A History of Philosophy*, vol. I, Ancient and Mediaeval Philosophy.
- Karl Raimund, Popper. (1966) *Open Society and Its Enemies: The Spell of Plato*, Vol. I. Princeton University Press.
- Küçükalp, Derda. (2016). *Siyaset Felsefesi*. 2. Bs., Dora Yay., Bursa.
- Max, Weber. (2015) *History of Philosophy*, Palala Press.
- MacIntyre, Alasdair. (1998). *A Short History Of Ethics: A History of Moral Philosophy from the Homeric Age to the Twentieth Century*, 2. Bs., University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana.
- MacIntyre, Alasdair. (2019). *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*, Çev. Muttalip Özcan, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul.
- Platon. (2012). *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cımcöz, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 12. Bs., Ocak İstanbul.
- Plato. (2013). *Republic*, Volume I: Books1-5. Edited and Translated by Christopher Emlyn- Jones, William Preddy. *Loeb Classical Library 237*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plato. (2001). *Gorgias*, Loeb Classical Library, Plato III, Çev. W. R. M. Lamb, 12. Bs., Londra, Harvard Univ. Press.
- Plato. (1994/1999). *Laws*, Loeb Classical Library, Plato X-XI, Harvard University Press, R. G. Bury, London.
- Tanzola, (1975) *A Comparative study of The Cardinal Virtues in Cicero's De Officiis and in Ambrose's De Officiis Ministrorum*.
- omy, 12(1), 78–104. <https://doi.org/10.1080/09692290500049805>
- Grossman, G. M., & Helpman, E. (1991). *Innovation and growth in the global economy*. MIT Press.
- Kalkan, Y., & Pala, F. (2022). Yüksek Teknoloji İhracatı Belirleyicilerinin Panel Ardl Analizi ile İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1110014>
- Kavacik, M. (2023). What Did Turkey Do in terms of Export Competitiveness After 2000? *InTraders International Trade Academic Journal*. <https://doi.org/10.55065/intraders.1390704>
- Keller, W. (2004). International Technology Diffusion. *Journal of Economic Literature*, 42(3), 752–782. <https://doi.org/10.1257/0022051042177685>
- Konak, A. (2018). Yüksek Teknoloji İçeren Ürün İhracatının İhracat Hacmi Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Seçilmiş OECD Ülkeleri ve Türkiye Örneği. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*. <https://doi.org/10.24013/jomelips.489768>
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42.
- Meçik, O., & Afşar, M. (2014). Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler ve İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2). <https://doi.org/10.17541/oeymbd.54695>
- Ng, S., & Perron, P. (2001). LAG Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power. *Econometrica*, 69(6), 1519–1554. <https://doi.org/10.1111/1468-0262.00256>
- Olçay, T., & Uysal, Y. (2023). Evaluation of The Knowledge Society Effects on Employment In Terms of Turkey. *İzmir İktisat Dergisi*. <https://doi.org/10.24988/ije.1291498>
- Özdemir, F. N., Aksoy, A., & Avcıoğlu, Ü. (2022). Nitelikli işgücü sorunu üzerine çalışma. *Journal of Life Economics*, 9(3), 159–169. <https://doi.org/10.15637/jlecon.9.3.04>
- Ricardo, D. (1817). *On the principles of political economy and taxation*. John Murray.

- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), S71–S102.
- Samaniego, R. M. (2006). Organizational capital, technology adoption and the productivity slowdown. *Journal of Monetary Economics*, 53(7), 1555–1569. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2005.06.002>
- Şeker, A. (2018). Teknoloji Transferinin Teknolojik Gelişim, Üretim ve Yüksek Teknoloji Ürünlerinin İhracatı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(3), 583–603. <https://doi.org/10.15295/bmij.v6i3.303>
- ŞEKER, A. (2019). Teknolojik Gelişme ve Yüksek Teknoloji İhracatının Ekonomik Karmaşıklık Endeksi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.18657/yonveek.581397>
- Shin, Y. (1994). A Residual-Based Test of the Null of Cointegration Against the Alternative of No Cointegration. *Econometric Theory*, 10(1), 91–115. <https://doi.org/10.1017/s0266466600008240>
- Topallı, N. (2015). Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve yüksek teknoloji ihracatı arasında bir nedensellik ilişkisi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(1), 277. <https://doi.org/10.24289/ijsser.106426>
- Tsong, C.-C., Lee, C.-F., Tsai, L.-J., & Hu, T.-C. (2015). The Fourier approximation and testing for the null of cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085–1113. <https://doi.org/10.1007/s00181-015-1028-6>.

Hisse Senedi ve Döviz Piyasalarında Zayıf Formda Etkinliğin Test Edilmesi: Türkiye Örneği

Arzu ÖZMERDİVANLI

Dr. Öğr. Üyesi., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

arzuoz@kmu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2120-3312>

Makale Başvuru Tarihi : 09.11.2024

Makale Kabul Tarihi : 23.12.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14583421

Anahtar Kelimeler:

Hisse Senedi
Piyasası,
Döviz Piyasası,
Zayıf Formda
Etkinlik.

Özet

Bu çalışmanın amacı hisse senedi ve döviz piyasalarında zayıf formda etkinliğin incelenmesidir. Bu çerçevede Türkiye hisse senedi ve döviz piyasaları açısından BIST 100 Endeksinin, Dolar/TL kurunun ve Euro/TL kurunun 01.01.2014-28.11.2024 dönemine ilişkin günlük kapanış fiyatları üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak zayıf formda etkinliklerin tespit edilmesinde ADF ve PP birim kök testleri ile varyans oranı testi kullanılmıştır. Birim kök testleri sonucunda elde edilen bulgular, Türkiye’de analiz dönemi içinde hisse senedi ve döviz piyasalarının zayıf formda etkin olduğunu göstermektedir. Varyans oranı testi ise BIST 100 Endeksi ile Euro/TL kurunun zayıf formda etkin olduğuna ve Dolar/TL kurunun ise zayıf formda etkin olmadığına dair kanıtlar sunmaktadır. Piyasaların zayıf formda etkin olması, yatırımcıların geçmiş dönemlere ait verileri kullanarak normalin üzerinde getiri elde edemeyeceğini, fiyatların rassal bir şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Testing Weak Form Efficiency in Stock and Foreign Exchange Markets: The Case of Türkiye

Keywords:

Stock Market,
Foreign
ExchangeMarket,
Weak Form
Efficiency.

Abstract

The purpose of this study is to examine the weak form efficiency in stock and foreign exchange markets. In this context, an analysis was conducted on the daily closing prices of BIST 100 Index, Dollar/TL exchange rate and Euro/TL exchange rate for the period 01.01.2014-28.11.2024 in terms of stock and foreign exchange markets in Turkey. In accordance with the purpose of the study, ADF and PP unit root tests and variance ratio test were used to determine the weak form efficiencies. The findings of the unit root tests show that stock and foreign exchange markets in Turkey were weak form efficient during the analysis period. The variance ratio test provides evidence that BIST 100 Index and Euro/TL exchange rate were weak form efficient and Dollar/TL exchange rate was not weak form efficient. The weak form efficiency of the markets indicates that investors cannot obtain returns above normal using data from past periods and that prices occur randomly.

1. GİRİŞ

Finansal piyasalar, yatırımcıların tasarruflarını değerlendirebilecekleri çeşitli yatırım araçlarının işlem gördüğü önemli platformlardır. Bu yatırım araçları arasında hisse senedi, döviz, altın, kripto para, borçlanma araçları gibi enstrümanlar da sıklıkla kullanılmaktadır. Yatırım araçlarının alım satım sürecinde karar verilirken; fiyat oluşumlarının nasıl gerçekleştiği, gelecekte gerçekleşecek fiyatların bugünden tahmin edilip edilmediği, yatırım araçları ile ilgili bilgilerin fiyatların oluşumuna etkisinin olup olmadığı yatırımcıların odaklandığı konular arasındadır. Bu konuların tarihsel süreç içerisinde tartışılması sonucunda Etkin Piyasalar Hipotezi (EPH) ortaya konulmuştur. EPH, Samuelson (1965) ve Fama'ya (1965) göre, hisse senedi fiyatlarının açıklanan yeni bilgilere uyum sağladığını ve buna bağlı olarak hisse senedi fiyatlarının mevcut tüm bilgileri tam olarak yansıttığını varsaymaktadır (Jain vd., 2013: 123).

Finans teorilerinin temel taşı oluşturan EPH'nin gelişmesinde önemli katkıları olan Fama (1965) etkin piyasaları zayıf form, yarı güçlü form ve güçlü form olmak üzere üç sınıfta incelemektedir. Zayıf formda etkinlik, finansal varlıkların cari fiyatlarının herhangi bir anda mevcut tüm geçmiş finansal bilgileri içerdiğini ve yatırımcıların bu varlıklara yatırım yaparak anormal karlar elde edemeyeceğini öne sürmektedir. EPH'nin bu formu, fiyatların rastgele bir yürüyüş sürecini izlediğini belirtmektedir. Yarı güçlü formda etkinlik finansal varlık fiyatlarının yalnızca tüm geçmiş bilgileri yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda piyasada yayınlanan herhangi bir yeni kamusal bilgiyi hızla ve tarafsız bir şekilde içerdiğini ileri sürerek zayıf biçimi genişletmektedir. Güçlü formda etkinlik fiyatların, tarihsel finansal veriler, tüm yeni kamusal bilgiler ve bir finansal varlıkla ilgili tüm özel bilgiler dahil olmak üzere tüm mevcut bilgileri kapsadığını ileri sürmektedir. Çok sayıda çalışma bu üç etkinlik formunu test etmeye çalışmış ve elde edilen sonuçlar, finansal veriler tarafından tutarlı bir şekilde desteklenmedikleri için yarı-güçlü ve güçlü formda etkinlik türü büyük ölçüde desteklenmemiştir. Bununla birlikte rastgele yürüyüş teorisini içine alan zayıf formda etkinlik biçimiyle ilgili çalışmaların birçoğu, finansal piyasaların zayıf formda etkin olduğunu doğrulamaktadır (Zitis vd., 2023: 2).

Piyasa etkinliğinin incelenmesi, finansal piyasalarda yatırımcıların piyasanın etkinlik türünü ile ilgili bilgi elde edebilmeleri ve bu duruma uygun hareket ederek yüksek getiri elde edebilmeleri açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda çalışmada Türkiye hisse senedi ve döviz piyasalarında zayıf formda etkinlik araştırılmaktadır. Çalışmada BIST 100 Endeksinin, Dolar/TL ve Euro/TL kurlarının 01.01.2014 – 28.11.2024 dönemi içine alan günlük kapanış fiyatları üzerinden ADF, PP ve varyans oran testi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Hisse senetlerinin ve döviz kurlarının birlikte incelenmesi, güncel ve uzun bir veri setinin kullanılması açısından çalışmanın mevcut literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte çalışmada elde edilen bulgular Türkiye'de hisse senedi ve dövize yatırım yapan bireylerin karar verme sürecinde faydalı olabilir.

Çalışmada girişin ardından konu ile ilgili literatür incelenmiş, ardından çalışmada kullanılan veri ve analiz yöntemi açıklanmış, sonrasında elde edilen bulgular sunulmuş ve sonuç ile çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde zayıf formda etkinliğin hisse senedi, döviz, kripto, altın, hedge fon, enerji vb. piyasalarda incelendiği görülmektedir. Bununla birlikte literatürde hem ulusal hem de uluslararası boyutta çeşitli ülke piyasalarının zayıf formda etkin olup olmadığı da araştırılmaktadır. Bu çerçevede çeşitli piyasaların ele alındığı ulusal ve uluslararası çalışmalardan bazıları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Literatür kapsamında yapılan çalışmalar

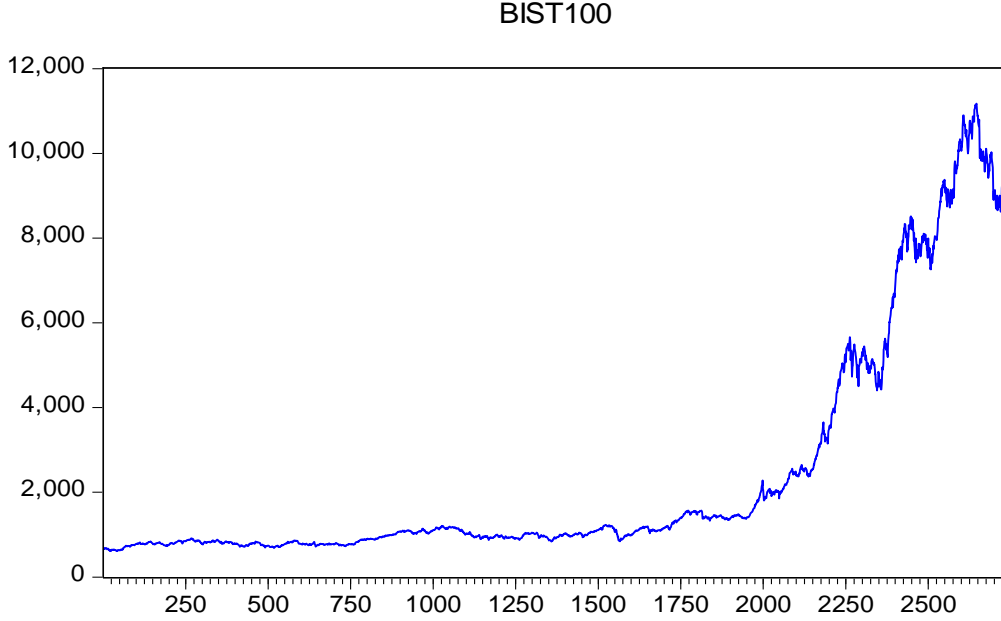
Yazar	Örneklem	Yöntem	Bulgular
Asiri (2008)	Bahreyn hisse senedi piyasası	Dickey Fuller (DF) birim kök testi, ARIMA Modeli	Hisse senedi piyasası zayıf formda etkindir.
Ergül (2010)	Türk ve Amerikan enerji piyasaları	PP ve ADF birim kök testleri	Enerji piyasaları zayıf formda etkindir.
Sirinivasan (2010)	Hindistan hisse senedi piyasası	PP ve ADF birim kök testleri	Hisse senedi piyasası zayıf formda etkin değildir.
Mishra (2011)	Hindistan, Çin, Brezilya, Güney Kore, Rusya, Almanya, ABD ve İngiltere hisse senedi piyasaları	ADF birim kök testi ve GARCH (1,1) modeli	Hisse senedi piyasaları zayıf formda etkin değildir.
Chen ve Metghalchi (2012)	Brezilya hisse senedi piyasası	Teknik analiz indikatörleri	Piyasa zayıf formda etkindir.
Zeren vd. (2013)	İMKB 100 Endeksi	Yapısal kırılmalı birim kök testi	Endeks zayıf formda etkindir.
Jain vd. (2013)	Hindistan sermaye piyasası	PP ve ADF birim kök testleri	Piyasa zayıf formda etkindir.
Berke vd. (2014)	Türkiye döviz piyasası	Yapısal kırılmalı birim kök ve eşbütünlük testleri	Piyasa zayıf formda etkindir.
Hepsağ vd.	G7 ve E7 ülkeleri hisse	Asimetrik doğrusal olmayan birim	ABD, Fransa, İtalya ve Japonya,

(2015)	senedi piyasaları	kök testleri	Brezilya, Meksika, Çin, Hindistan, Endonezya ve Türkiye piyasaları zayıf formda etkindir. Almanya, İngiltere, Kanada ve Rusya piyasaları zayıf formda etkin değildir.
Yücel (2016)	Borsa İstanbul'un 22 endeksi	PP ve ADF birim kök testleri	Piyasa zayıf formda etkindir.
Emenike Kalu (2017)	Nijerya Borsası	Otokorelasyon, Ljung-Box Q, McLeod-Li portmanto ve ARCH-LM testleri	Nijerya Borsası bankacılık sektörü zayıf formda etkindir, NSE 30, tüketim malları, petrol ve gaz ve Şeriat sektörleri zayıf formda etkin değildir.
Koyuncu ve Aslan (2017)	Gelişmiş ülke hisse senedi piyasaları	Panel veri analizi	Piyasalar zayıf formda etkin değildir.
Chang vd. (2018)	Hindistan, Rusya ve Çin Rusya altın piyasaları	Koşu testi, parametrik ve parametrik olmayan varyans oranı testleri	Rus altın piyasası bütün dönemlerde, Hindistan ve Çin altın piyasaları ise Ocak 2000 ile Aralık 2005 arasında zayıf formda etkindir.
Angelovska (2018)	Makedonya Borsası	Rastgele yürüyüş modeli ve GARCH (1,1) modeli	Piyasa zayıf formda etkin değildir.
Kamışlı ve Temizel (2019)	Hedge fon piyasaları	Harvey doğrusallık testi, kayan pencere KSS birim kök testi	Piyasada zayıf formda etkinlik zamana bağlı olarak değişmektedir.
Kayral ve Alagöz (2019)	G20 ülke borsaları	Varyans oran testi, KPSS, PP, ADF, birim kök testleri ile kırılmalı birim kök testleri	ABD, Çin, Suudi Arabistan ve Hindistan borsaları zayıf formda etkin değildir. Çalışma kapsamındaki diğer borsalar zayıf formda etkindir.
Şahin (2020)	BIST 100, Dolar kuru ve altın Piyasaları	Koşu testi ve volatilité modelleri	Piyasalar zayıf formda etkin değildir
Özkan ve Şahin (2020)	Kripto para piyasası	Escanciano ve Lobato (2009) tarafından geliştirilen otomatik portmanteau testi	Kripto paraların zayıf form etkinlikleri zaman içerisinde değişmektedir.
Özkan (2020)	Türkiye döviz piyasası	Genelleştirilmiş spektral testi	Döviz piyasasının zayıf form etkinlikleri zaman içerisinde değişmektedir.
Başarır ve Serel (2021)	Türkiye döviz piyasası	Yapısal kırılmalı Gregory Hansen ve Engle Granger Eşbütünlük testleri	Piyasa zayıf formda etkindir.
Erataş Sönmez (2021)	G7 ülke borsaları	CADF ve Hadri Kurozumi panel birim kök testleri	Piyasalar zayıf formda etkindir.
Mahalwala (2022)	Kripto para piyasası	Lung-Box Q, birim kök testleri, varyans oranı testleri ve Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM testi	Piyasa zayıf formda etkin değildir.
Eyüboğlu ve Kızıltoprak (2022)	Metal emtia piyasaları	Harvey doğrusallık testi, Fourier birim kök testleri	Platin, altın ve paladyum piyasaları zayıf formda etkin olup gümüş piyasası zayıf formda etkin değildir.
Küçükkaplan vd. (2023)	G8 ülkeleri borsa endeksleri	Fourier-KSS, RALS-ADF, ADF, Fourier-ADF ve birim kök testleri	Almanya, Japonya ve Fransa'da etkin piyasa hipotezi geçerlidir.
Öz (2024)	OECD ülkeleri borsa endeksleri	LM tipi yapısal kırılmalı birim kök testleri ve RALS-LM birim kök testleri	Endeksler zayıf formda etkin değildir.

Tablo 1 incelendiğinde literatürde yapılan çalışmalarda zayıf formda etkinliğin incelenmesinde birim kök testleri, koşullu değişen varyans modelleri, teknik analiz indikatörleri, koşu testi, panel veri analizi ve zaman serisi analizleri gibi yöntemlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte çeşitli piyasalar için elde edilen bulguların bazıları piyasaların zayıf formda etkin olmadığını ifade ederken, çalışmaların birçoğu, piyasaların zayıf formda etkin olduğunu ve etkin piyasa hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

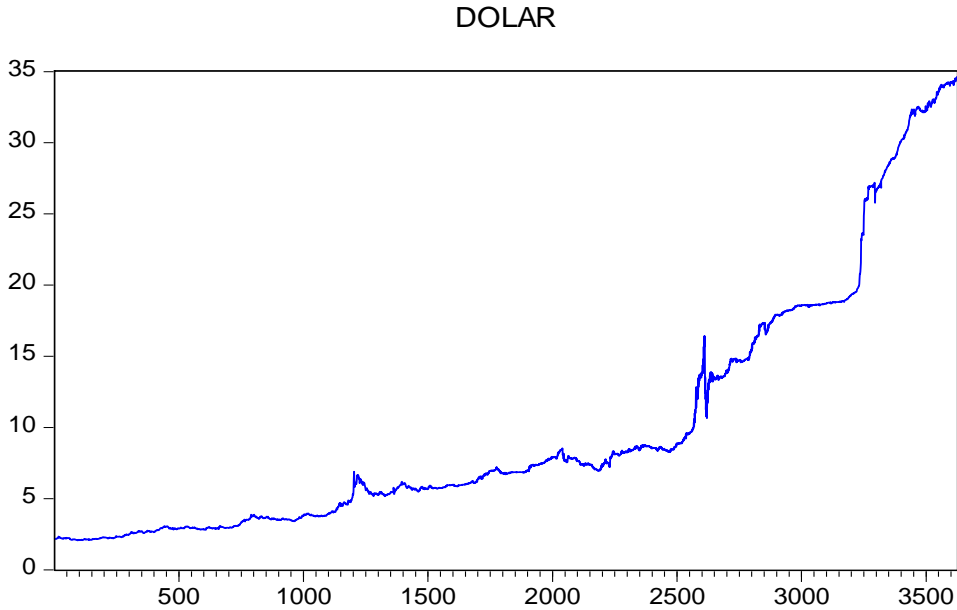
3. VERİ

Çalışma kapsamında Türkiye hisse senedi ve döviz piyasalarında zayıf formda piyasa etkinliğinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede 01.01.2014 – 28.11.2024 dönemi için hisse senedi piyasası açısından BİST 100 endeksine, döviz piyasası açısından ise Dolar/TL ve Euro/TL kuruna ait günlük kapanış fiyatları üzerinden Eviews paket programı aracılığıyla varyans oran testi ve birim kök testleri kullanılarak analiz yapılmıştır. Çalışmanın analizinde kullanılan veriler Investing.com web sitesinden elde edilmiştir. Çalışmada yer alan BİST 100 Endeksi, Dolar/TL ve Euro/TL kurlarına ait günlük kapanış fiyatları üzerinden elde edilen grafikler aşağıda gösterilmektedir.

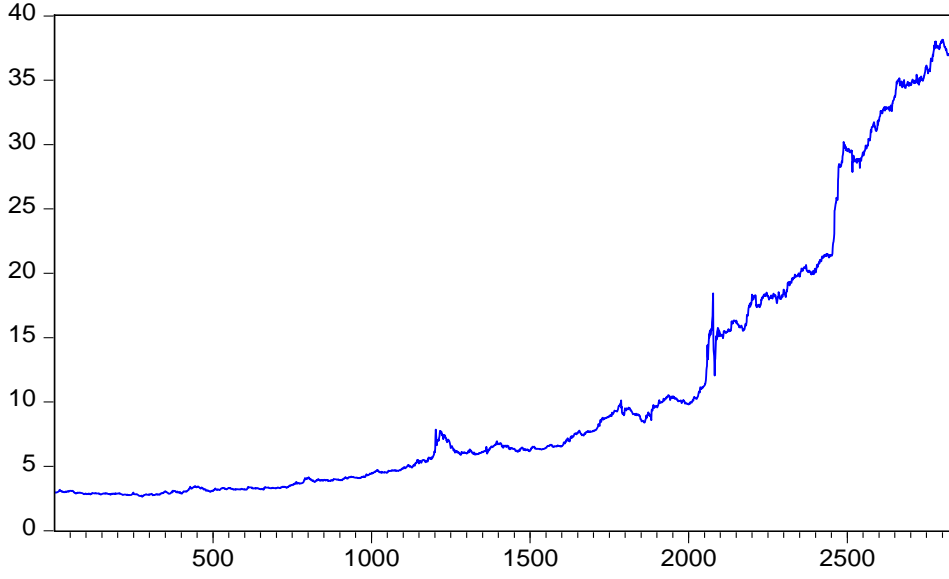
Grafik 1. BIST 100 Endeksi kapanış fiyatları (01.01.2014 – 28.11.2024)

Grafik 1 incelendiğinde BİST 100 Endeksi'nin Ekim 2021'e kadar yatay olarak seyrettiği bu tarihten sonra hızlı bir yükselişe geçtiği görülmektedir. Ekim 2021 – Temmuz 2024 arasında dönem dönem düşüş yaşansa da endeks, genel olarak yükseliş trendi içerisinde görünmektedir. Bununla birlikte endeksin Ağustos 2024 tarihinden itibaren düşüş eğiliminde olduğu ve Kasım 2024 itibarıyla yükseldiği söylenebilir.

Grafik 2. Dolar/TL kuru kapanış fiyatları (01.01.2014 – 28.11.2024)

EURO

Grafik 3. Euro/TL kuru kapamış fiyatları (01.01.2014 – 28.11.2024)

Grafik 2 ve Grafik 3 incelendiğinde, 2014 yılından beri Dolar/TL ve Euro/TL kurlarının genel olarak yükseliş eğiliminde olduğu görülmektedir. Çalışmada yer alan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Tanımlayıcı istatistikler

	BIST100	DOLAR	EURO
Ort.	2383.5530	10.0464	10.9401
Maks.	11172.7500	34.6206	38.1546
Min.	611.8900	2.0684	2.6319
Std. Sap.	2749.1410	8.6843	10.1594
Çarpıklık	1.8332	1.4104	1.3945
Basıklık	4.9627	3.9949	3.6849
Jarque-Bera	1972.2580	1351.2850	978.0598
Olasılık	0.0000	0.0000	0.0000
Gözlem	2737	3625	2846

Tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde (Tablo 2) değişkenlerin analiz dönemi içerisinde aldığı minimum ve maksimum değerler arasında büyük bir fark olduğu ve endeks ve kurlara ilişkin fiyatların volatilitésinin yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte değişkenlere ilişkin Jarque Bera test istatistiklerinin olasılık değerleri 0,05’ten küçük olup normal dağılımın olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda değişkenlerin normal dağılım göstermedikleri söylenebilir.

4. YÖNTEM

Konu ile ilgili literatür kapsamında piyasa etkinliğinin ölçülmesinde genellikle birim kök testlerinden ve varyans oran testinden sıklıkla faydalandığı görülmektedir. Bu çerçevede çalışmada yöntem olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Philips-Perron birim kök testleri ile varyans oran testi kullanılmıştır.

4.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Philips-Perron Birim Kök Testleri

Birim kök testleri, serinin her dönemde aldığı değerlerin daha önceki dönemlerde aldığı değerlerle regresyonunu inceleyen yöntemlerden biridir (Tarı, 2010: 387). Birim kök testleri içerisinde popüler olarak kullanılan testler

arasında Geniştirilmiş Dickey-Fuller (1979) (ADF) ve Philips-Perron (1988) (PP) testleri yer almaktadır (Srinivasan, 2010).

ADF birim kök testi, serinin ilk farkının bir kez gecikmeli seriye, gecikmeli fark terimlerine ve isteğe bağlı olarak bir sabite ve bir zaman trendine karşı regresyonunu göstermektedir (Angelovska, 2018: 140). Parametrik birim kök testlerinden biri olan ADF testi Denklem 1'deki gibi formüle edilebilir (Jain vd., 2013: 129):

$$\Delta y_t = \alpha + \beta_t + \gamma y_{t-1} + \delta_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \delta_p \Delta y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem 1'de a sabit terim, b zaman trendinin katsayısı ve p otoregresif sürecin gecikme sırasını göstermektedir (Jain vd., 2013: 129):

PP birim testi, ADF yönteminin geliştirilmesi suretiyle ortaya konulan ve hataların dağılımı konusunda daha esnek varsayımlara dayanan bir birim kök testidir (Çil Yavuz, 2014: 304). PP testinin açıklanması açısından aşağıda yer alan denklemler kullanılabilir (Tarı, 2010: 387).

$$Y_t = a_0 + a_1 y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

$$Y_t = a_0 + a_1 y_{t-1} + a_2 \left(t - \frac{T}{2} \right) + u_t \quad (3)$$

Denklem 3'te T gözlem sayısını ve u_t hata terimlerinin dağılımını ifade etmekte ve hata teriminin beklenen değeri sıfır olmaktadır. PP testinde hata terimlerinin ilişkisiz ve homojenlik varsayımının geçerli olma zorunluluğu bulunmamaktadır. ADF'nin bağımsızlık ve homojen dağılım varsayımlarının aksine PP, hataların zayıf bağımlı ve heterojen dağılımlı olmasına izin vermektedir (Tarı, 2010: 400).

ADF ve PP testleri serinin alternatif hipotezdeki durağan bir değişkene karşı birim kökü içerdiği sıfır hipotezini kullanmaktadır. Hesaplanan test istatistikleri kritik değerden yüksekse (olasılık değeri 0,05'ten büyükse), sıfır hipotezi kabul edilmekte, test istatistikleri kritik değerden küçükse (olasılık değeri 0,05'ten küçükse), sıfır hipotezi reddedilmektedir (Srinivasan, 2010). Sıfır hipotezinin kabul edilmesi birim kökün varlığı anlamına gelmektedir. Bu durum serinin durağan olmadığını, piyasanın rassal yürüyüş özellikleri gösterdiğini ve bu nedenle zayıf formunda etkin olduğunu göstermektedir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi, birim kökün olmadığını (durağan olduğunu) ifade etmektedir. Bu durum serinin rassal yürüyüş özellikleri göstermediğini ve zayıf formda etkin olmadığını ortaya koymaktadır (Angelovska, 2018: 140).

4.2. Varyans Oranı Testi

Varyans oranı testi, genellikle serinin rassal yürüyüş gösterip göstermediğini incelemek için kullanılmaktadır (Açıklım ve Sakınç, 2021: 188). Rassal yürüyüş süreci, bir piyasada varlıklara ilişkin olarak gerçekleşen geçmiş fiyatların (getirilerin), bu varlıkların gelecekteki fiyatlarını tahmin etmek için kullanılamayacağını ifade etmekte ve EPH altında piyasanın zayıf formda etkin olduğunu belirtmektedir. Buna bağlı olarak rassal yürüyüş süreci, piyasada gerçekleşen varlık fiyatlarının bağımsız ve özdeş bir şekilde hareket ettiğini savunmaktadır (Shaker, 2013: 179).

Lo ve MacKinlay (1988), fiyatların rastgele bir yürüyüşü izlemesi durumunda artışların seri olarak korelasyonsuz olması gerektiğini ve artışlardaki varyansın örnekleme aralığında doğrusal olarak artması gerektiğini öne süren varyans oranı testini önermiştir. Lo ve MacKinlay (1988) tarafından önerilen varyans testi Denklem 4'teki gibi gösterilebilir (Chang vd., 2018: 56):

$$VR(k) = \frac{\sigma^2(k)}{\sigma^2(1)} \quad (4)$$

Varyans testine ilişkin sıfır hipotezi Denklem 5'teki gibi gösterilmekte ve serilerin rassal yürüyüş gösterdiklerini ifade etmektedir. (Chang vd., 2018: 56):

$$H_0: VR(k) = 1 \quad (5)$$

Lo ve MacKinlay (1988), varyans oranının 1'den büyük olması durumunda seriler arasında pozitif korelasyon, 1'den küçük olması durumunda ise negatif korelasyonun olduğunu ifade etmektedir. Bu durumlar fiyatların

birbirinden etkilendiğini ve rassal olarak gerçekleşmediğini göstermektedir. Bununla birlikte varyans oranının 1 olması, fiyatlar arasında korelasyon olmadığını, buna bağlı olarak fiyatların birbirini etkilemediğini ve rassal bir şekilde oluştuğunu ortaya koymaktadır (Çelik ve Taş, 2007: 17).

5. BULGULAR

Çalışma kapsamında BIST 100 Endeksinin, Dolar/TL ve Euro/TL kurlarının zayıf formda etkin olup olmadığı ADF ve PP birim kök testleri ve varyans oran testi aracılığıyla incelenmiştir. ADF ve PP birim kök test sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. ADF ve PP birim kök test sonuçları

	ADF							
	Düzyey				Birinci Fark			
	Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend	
	Test	Olasılık	Test	Olasılık	Test	Olasılık	Test	Olasılık
BIST 100	2.1120	0.9999	-0.0987	0.9949	-50.5075	0.0001	-50.6469	0.0000
DOLAR	3.6703	1.0000	0.7212	0.9997	-21.8964	0.0000	-22.2635	0.0000
EURO	3.3582	1.0000	-0.0651	0.9954	-50.8073	0.0001	-51.0613	0.0000
	PP							
	Düzyey				Birinci Fark			
	Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend	
	Test	Olasılık	Test	Olasılık	Test	Olasılık	Test	Olasılık
BIST 100	2.0957	0.9999	-0.1277	0.9944	-50.4927	0.0001	-50.6330	0.0000
DOLAR	3.8577	1.0000	0.7780	0.9998	-89.8687	0.0001	-91.1615	0.0001
EURO	3.0738	1.0000	-0.1741	0.9936	-50.9655	0.0001	-51.1984	0.0000

Tablo 3 incelendiğinde, bütün değişkenlerde her iki birim kök testi için düzeyde sabit ve sabit ve trendli modelde birim kökün bulunduğunu belirten sıfır hipotezinin kabul edildiği ve değişkenlerin düzey değerinde birim kök içerdiği görülmektedir. Düzey değerinde birim kök içeren serilerde birinci fark alınarak testler tekrarlanmaktadır. Değişkenlerin birinci farklarında her iki birim kök testi için sabit ve sabit ve trendli modelde sıfır hipotezinin reddedildiği ($p < 0,05$) ve değişkenlerin birinci farklarında durağan oldukları (birim kök içermedikleri) ifade edilebilir. Birim kök test sonuçları değişkenlerin zayıf formda etkin olduklarını göstermektedir. Birim kök testleri kullanılarak zayıf formda etkinliğin incelenmesinin ardından Varyans oranı testi uygulanmış ve testin sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Varyans oranı test sonuçları

	Değer	Sd.	Olasılık
BIST 100	0.7716	2736	0.9019
DOLAR	4.9931	3624	0.0000
EURO	0.7073	2845	0.9265

Varyans oranı test sonuçlarına göre (Tablo 4) BIST 100 Endeksi ve Euro/TL kuruna ilişkin olasılık değerleri 0,05'ten büyük olup serilerin rassal yürüyüş gösterdiklerine ilişkin sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Bununla birlikte Dolar/TL kuruna ilişkin olasılık değeri 0,05'ten küçük olup sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda varyans oran testi BIST 100 Endeksi ve Euro/TL kurunun zayıf formda etkin olduğunu, Dolar/TL kurunun ise zayıf formda etkin olmadığını göstermektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye açısından hisse senedi ve döviz piyasalarında zayıf formda etkinlik incelenmektedir. Bu çerçevede hisse senedini temsilen BIST 100 Endeksi, döviz piyasalarını temsilen Dolar/TL ve Euro/TL kurlarının 01.01.2014 – 28.11.2024 dönemini içine alan günlük kapanış fiyatları üzerinden bir analiz gerçekleştirilmiştir. Zayıf formda etkinliğin test edilmesinde literatürde sıklıkla kullanılan ADF ve PP birim kök testleri ve varyans oranı testi uygulanmıştır.

ADF ve PP birim kök test sonuçları; bütün serilerin düzeyde birim köke sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, geçmiş dönemde gerçekleşen fiyatların cari fiyatları etkilemediği, fiyatların rassal bir şekilde oluştuğu ve piyasaların zayıf formda etkin olduğu anlamına gelmektedir. Varyans oranı testi ise BIST 100 Endeksi ve Euro/TL kurunun zayıf formda etkin olduğuna, Dolar/TL kurunun ise zayıf formda etkin olmadığına dair bulgular sunmaktadır.

Piyasaların zayıf formda etkin olması, yatırımcıların bu piyasalarda gerçekleşen geçmiş verileri kullanarak geleceğe ilişkin tahminler yapmak suretiyle anormal getiriler elde edemeyeceklerini göstermektedir. Başka bir ifade ile hisse senedi ve döviz piyasalarında fiyatlar, geçmiş dönemlerde oluşan fiyatlardan bağımsız olarak rassal bir şekilde meydana gelmektedir. Bu durum, BIST 100 Endeksi, Dolar/TL ve Euro/TL kurlarına ilişkin fiyatların, söz konusu fiyatlara ait bilgilerin tamamını yansıttığını göstermektedir. Çalışmada elde edilen bulgular çerçevesinde Türkiye’de hisse senedi ve dövize yatırım yapan bireylere satın al ve elde tut gibi pasif yatırım stratejisi tavsiye edilebilir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular; Asiri (2008), Demireli vd. (2010), Chen ve Metghalchi (2012), Zeren vd. (2013), Berke vd. (2014), Jain vd. (2013), Hepsağ vd. (2015), Yücel (2016), Başarır ve Serel (2021), Erataş ve Sönmez (2021) ve Küçükkaplan vd. (2023) tarafından yapılan çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar açısından, daha uzun bir dönem ele alınarak, çeşitlendirilmiş yöntemler kullanılarak farklı piyasalar için araştırma yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Açıklın, S., & Sakınç, İ. (2022). Zayıf Form Etkinlik ve Kripto Para Piyasası. *Maliye ve Finans Yazıları*, (117), 177-196.
- Angelovska, J. (2018). Testing Weak Form of Stock Market Efficiency at The Macedonian Stock Exchange. *UTMS Journal of Economics*, 9(2), 133-144.
- Asiri, B. (2008). Testing Weak-Form Efficiency in The Bahrain Stock Market. *International Journal of Emerging Markets*, 3(1), 38-53.
- Başarır, Y., & Serel, A. (2021). Türkiye Döviz Piyasasında Etkin Piyasalar Hipotezinin Davranişsal Finans Açısından Tespiti. *Journal of Management and Economics Research*, 19(3), 77-93. <http://dx.doi.org/10.11611/yead.970584>
- Berke, B., Özcan, B., & Dizdarlar, H. I. (2014). Döviz Piyasasının Etkinliği: Türkiye için Bir Analiz. *Ege Academic Review*, 14(4), 621-636.
- Chang, B. H., Ahmed, P., Ghumro, N., & Rehman, M. U. (2018). Are Gold Markets Weak Form Efficient? Evidence from China, India and Russia. *Sukkur IBA Journal of Management and Business*, 5(1), 52-65.
- Chen, C. P., & Metghalchi, M. (2012). Weak-Form Market Efficiency: Evidence from the Brazilian Stock Market. *International Journal of Economics and Finance*, 4(7), 22-32. <http://dx.doi.org/10.5539/ijef.v4n7p22>
- Celik, T. T., & Taş, O. (2009). Etkin Piyasa Hipotezi ve Gelişmekte Olan Hisse Senedi Piyasaları. *İTÜDERGİSİ/b*, 4(2), 11-22.
- Çil Yavuz, N. (2014). *Finansal Ekonometri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Emenike Kalu, O. (2017). Weak-Form Efficiency After Global Financial Crisis: Emerging Stock Market Evidence. *Journal of Emerging Market Finance*, 16(1), 90-113.
- Erataş Sönmez, F. (2021). Etkin Piyasa Hipotezinin Geçerliliği: G7 Ülkeleri Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 28(1), 67-82.
- Ergül, N. (2009). Ulusal Hisse Senetleri Piyasasında Etkinlik. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 101-118.
- Eyüboğlu, K., & Kızıltoprak, G. (2022). Metal Emtia Piyasalarında Zayıf Formda Etkinliğin İncelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 605-618.
- Fama, E. F. (1965). The Behavior of Stock-Market Prices. *The journal of Business*, 38(1), 34-105.

- Hepsağ, A., & Akçalı, B. Y. (2015). Zayıf Formda Piyasa Etkinliğinin Asimetrik Doğrusal Olmayan Birim Kök Testi ile Analizi: G-7 ve E-7 Ülkeleri Örneği. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 9(2), 73-90.
- Jain, P., Vyas, V., & Roy, A. (2013). A Study on Weak Form of Market Efficiency during the Period of Global Financial Crisis in the form of Random Walk on Indian Capital Market. *Journal of Advances in Management Research*, 10(1), 122-138.
- Kamışlı, M., & Temizel, F. (2019). Hedge Fon Piyasalarında Zamanla Değişen Zayıf Formda Etkinlik. *Journal of Management and Economics Research*, 17(3), 312-323.
- Kayral, İ. E., & Alagöz, H. M. (2019). G-20 Üyesi Ülke Borsalarının Zayıf Formda Piyasa Etkinliğinin Test Edilmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(3), 809-828.
- Koyuncu, T., & Aslan, A. (2017). Etkin Piyasa Hipotezi ve Gelişmiş Borsalar Üzerine Bir Uygulama: Panel Veri Analizi. *Kapadokya Akademik Bakış*, 1(1), 17-30.
- Küçükkaplan, İ., Kılıç, E., Pazarcı, Ş., & Kar, A. (2023). G-8 Ülkelerinde Etkin Piyasa Hipotezinin Test Edilmesi: Fourier Kırılmalı Birim Kök Testlerinden Yeni Kanıtlar. *Journal of Economic Policy Researches*, 10(1), 1-18. <https://doi.org/10.26650/JEPR1071070>
- Lo, A. ve Mackinlay, A. C. (1988). Stock Market Prices Do Not Follow Random Walks: Evidence from A Simple Specification Test. *Review of Financial Studies*, 1, 41-66.
- Mahalwala, D. R. (2022). Examining the Weak-Form Market Efficiency in Cryptocurrency Market. *International Journal of Advances in Engineering and Management (IJAEM)*, 4(5), 1328-1335.
- Mishra, P. K. (2011). Weak Form Market Efficiency: Evidence from Emerging and Developed World. *The Journal of Commerce*, 3(2), 26-34.
- Öz, D. (2024). Finansal Piyasalarda Etkinlik Hipotezi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, (40), 35-45.
- Özkan, O. (2020). Zayıf Form Piyasa Etkinliği Kapsamında Türkiye Döviz Piyasası Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 471-484.
- Özkan, O., & Şahin, E. E. (2020). Etkin Piyasalar Hipotezi Kapsamında Kripto Paraların Zayıf Form Bilgisel Etkinliklerinin Karşılaştırılması. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 15(4), 2393-2406.
- Samuelson, P. A. (1965). Proof That Properly Anticipated Prices Fluctuate Randomly. *Industrial Management Review*, 6(2), 41-49.
- Shaker, A. T. M. (2013). Testing the Weak-Form Efficiency of the Finnish and Swedish Stock Markets. *European Journal of Business and Social Sciences*, 2(9), 176-185.
- Srinivasan, P. (2010). Testing Weak-Form Efficiency of Indian Stock Markets. *Asia Pacific Journal of Research in Business Management*, 1(2), 134-140.
- Şahin, Ö. (2020). Finansal Piyasa Etkinliğinin Run Testi ve Volatilite Modelleri ile Analizi: BIST 100, Dolar Kuru ve Altın Fiyatı Piyasaları Üzerine Bir Uygulama. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(2), 333-348.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Yücel, Ö. (2016). Finansal Piyasa Etkinliği: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama. *International Review of Economics and Management*, 4(3), 107-123.
- Zeren, F., Kara, H., & Arı, A. (2013). Piyasa Etkinliği Hipotezi: İMKB İçin Ampirik Bir Analiz. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 141-148.
- Zitis, P. I., Kakinaka, S., Umeno, K., Stavrinides, S. G., Haniyas, M. P., & Potirakis, S. M. (2023). The Impact of COVID-19 on Weak-Form Efficiency in Cryptocurrency and Forex Markets. *Entropy*, 25(12), 1622.

İşletmelerde Açık İnovasyon Kavramının Yapay Zekâ ve IoT Teknolojisi ile İlişkinin Sektörel Bazda İncelenmesi

Şükrü Mustafa KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi,
Bilgisayar Teknolojileri Bölümü,

mustafakaya@aydin.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2710-0063>

Makale Başvuru Tarihi : 09.11.2024

Makale Kabul Tarihi : 23.12.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14583465

Vildan BAYRAM

Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul Aydın Üniversitesi, ABMYO,
İşletme Yönetimi Programı,

vildanbayram@aydin.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7526-6485>

Özet

Anahtar Kelimeler:

İnovasyon,
Açık İnovasyon,
Kapalı İnovasyon
IoT,
Yapay Zekâ

Dijitalleşmenin hızla yaygınlaşmasının sonucu olarak inovasyon her alanda gündemde olan bir konudur. Bu çalışma işletmelerde açık inovasyon yaklaşımının, yapay zekâ (YZ) ve Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojileriyle olan ilişkisini ve bu ilişkinin sektörel düzeyde nasıl şekillendiğini ele almaktadır. Açık inovasyon, işletmelerin sadece kendi iç kaynaklarını değil, dış kaynakları da etkin bir şekilde kullanarak yenilik süreçlerini optimize etmelerini ifade etmektedir. Son yıllarda hızla gelişen YZ ve IoT teknolojileri, işletmelerin açık inovasyon stratejilerini destekleyen güçlü araçlar olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada sektörel bazda YZ ve IoT'nin açık inovasyon süreçlerini nasıl dönüştürdüğü incelenmiştir. Çalışma, bu teknolojilerin sadece işletmelerin rekabet gücünü artırmakla kalmayıp, aynı zamanda iş birlikçi inovasyon ağlarının genişletilmesine olanak tanıdığını ortaya koymaktadır. Açık inovasyonun YZ ve IoT ile entegrasyonu, farklı sektörlerdeki işletmelerin yenilikçilik kapasitesini artırmakta ve bu teknolojiler gelecekteki iş modellerinin dönüşümünde kritik bir rol oynamaktadır.

Examining the Relationship of the Open Innovation Concept with Artificial Intelligence and IoT Technology in Businesses on a Sectoral Basis

Abstract

Keywords:

Innovation,
Open Innovation,
Closed Innovation,
IoT, Artificial
Intelligence

As a result of the rapid spread of digitalization, innovation is a topic on the agenda in every field. This study examines the relationship between the open innovation approach in businesses and artificial intelligence (AI) and Internet of Things (IoT) technologies and how this relationship is shaped at a sectoral level. Open innovation refers to businesses optimizing their innovation processes by effectively using not only their own internal resources but also external resources. In recent years, rapidly developing AI and IoT technologies stand out as powerful tools that support businesses' open innovation strategies. The study examines how AI and IoT transform open innovation processes on a sectoral basis. The study reveals that these technologies not only increase the competitiveness of businesses, but also enable the expansion of collaborative innovation networks. The integration of open innovation with AI and IoT increases the innovation capacity of businesses in different sectors, and these technologies play a critical role in the transformation of future business models.

1.Giriş

Günümüzün hızla dijitalleşen dünyasında, açık inovasyon, nesnelerin interneti (IoT) ve yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin etkileşimi, iş dünyası ve toplum için yeni fırsatlar yaratmaktadır (Khadam et al., 2024). Bu üç kavram, bireysel olarak güçlü yenilik kapasitelerine sahip olsalar da birlikte kullanıldıklarında sinerji yaratarak inovasyon süreçlerini hızlandırmakta ve karmaşık sorunlara yaratıcı çözümler sunmaktadır (Aquilani et al., 2020).

İnovasyon, firmaların iç ve dış kaynaklardan faydalanarak yenilik geliştirmelerini ifade eder. Kapalı inovasyon modelinde, bir şirket, tüm araştırma, geliştirme ve ticarileştirme süreçlerini kendi içinde gerçekleştirir. Açık inovasyon, bir şirketin inovasyon sürecine dış kaynakları aktif olarak dahil etmesini ve bilgiyi dışarıyla paylaşmasını içerir (Chesbrough, 2006). Açık inovasyon yaklaşım, bilgi paylaşımı, iş birliği ve dış paydaşların katılımını teşvik ederek işletmelerin gelişmesi için alternatif bir yöntem olarak gösterilmektedir (Zan et al., 2024). Teknolojik gelişmeler, açık inovasyonun potansiyelini artırarak, organizasyonların fikirleri hızlı bir şekilde toplamasını ve uygulamasını mümkün kılmaktadır.

IoT, fiziksel nesnelerin internet aracılığıyla birbirine bağlanmasını ve fiziksel dünyanın dijital dünyaya aktarılmasıyla veri paylaşmasını sağlayan bir teknolojidir. Akıllı cihazların ve sensörlerin yaygınlaşması, IoT' yi sağlık, tarım, lojistik ve şehir planlaması gibi alanlarda devrim yaratan bir teknoloji haline getirmiştir (Khadam et al., 2024). IoT' nin en önemli katkılarından biri, gerçek zamanlı veri toplama ve analiz kapasitesidir. YZ, insan benzeri karar verme ve problem çözme süreçlerini simüle eden sistemleri ifade eder. Makine öğrenimi, doğal dil işleme ve bilgisayarla görme gibi alt alanlar, YZ'nin geniş uygulama yelpazesini destekler. IoT tarafından sağlanan büyük veri setleri, YZ sistemlerinin eğitilmesi ve performanslarının artırılması için kritik bir öneme sahiptir (Haddaji vd., 2023).

IoT cihazlarının ürettiği veriler, açık inovasyon platformları aracılığıyla paylaşılabilir ve bu veriler YZ sistemlerini besleyerek daha etkili çözümler üretilebilir. Dış paydaşlarla iş birliği, fikirlerin daha hızlı geliştirilmesini ve uygulanmasını sağlar. IoT ve YZ'nin sağladığı analiz gücü, stratejik karar verme süreçlerini destekler (Li et al., 2023). Bu teknolojilerin birlikte kullanımı, sağlık hizmetlerinden sürdürülebilir şehirleşmeye kadar geniş bir alanda toplumsal fayda yaratır.

Açık inovasyon, YZ ve IoT'nin etkileşimi, günümüz organizasyonlarına ve topluma büyük potansiyeller sunmaktadır. Bu etkileşim, teknolojik gelişimi hızlandırmakta, iş modellerini yeniden şekillendirerek sürdürülebilir büyüme ve rekabet avantajı sağlamaktadır. Bu çalışma, işletmelerde açık inovasyon kavramının yapay zekâ ve IoT teknolojisi ile ilişkisini sektörel bazda inceleyerek topluma ve işlemlere konu hakkında kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde inovasyon, açık inovasyon, kapalı inovasyon, yapay zekâ ve nesnelerin interneti (IoT) kavramları ele alınmıştır.

2.1. İnovasyon

İnovasyon, yeni bir ürün, süreç veya iş modelinin geliştirilmesi ve piyasaya sürülmesi sürecini ifade etmektedir (Wang et al., 2023). Bu süreç, yeni bir teknoloji, yeni bir pazar, yeni bir organizasyonel yapı veya yeni bir iş modeli olarak ortaya çıkabilir. İnovasyon, yalnızca teknik yeniliklerle sınırlı

kalmaz; pazarlama, satış, yönetim ve örgütsel yapı gibi alanlarda da gerçekleşebilir. Radikal inovasyonlar, mevcut teknolojileri ve pazarları kökten değiştirirken, artımlı inovasyonlar, mevcut ürün ve süreçlerde küçük iyileştirmeler yapar (Chen et al., 2024). İnovasyonun başarısı, birçok faktöre bağlıdır; bunlar arasında, yenilikçi fikrin kalitesi, pazar talebi, kaynakların mevcudiyeti, örgütsel kapasite ve yönetim stratejileri yer alır (Dhliwayo, & Chebo 2024). İnovasyon, firmaların rekabet avantajı elde etmesi, büyümesi ve sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir (Dong et al., 2024). İnovasyon, kapalı inovasyon ve açık inovasyon şeklinde gelişebilir.

2.1.1. Kapalı İnovasyon

Geleneksel olarak, şirketler inovasyonu çoğunlukla şirket içi kaynaklar ve yetenekler kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Bu yaklaşıma kapalı inovasyon denir (Chesbrough vd., 2006). Bu model, fikrin ortaya çıkışından ürünün veya hizmetin piyasaya sürülmesine kadar tüm aşamaları şirket içinde kontrol altına almaya odaklanır. Bilginin ve teknolojinin şirket dışına sızmasını önlemek ve fikri mülkiyet haklarını korumak için sıkı güvenlik önlemleri alınır. Ancak, kapalı inovasyon modelinin sınırlamaları vardır. Bu model, şirketin iç kaynaklarına bağımlı kalmasına ve dışarıdaki fırsatları ve bilgiyi kaçırmasına neden olabilir (Chesbrough, 2003). Ayrıca, ar-ge yatırımlarının yüksek maliyetleri ve uzun süresi, kapalı inovasyon modelinin verimsizliğini artırabilir.

2.1.2. Açık İnovasyon

Açık inovasyon, farklı kuruluşlar, üniversiteler, araştırma enstitüleri, müşteriler ve tedarikçiler arasında iş birliğini vurgular. Açık inovasyon, şirket sınırlarını aşarak yeni fikirlerin ve teknolojilerin edinilmesini ve paylaşılmasını ifade etmektedir (Primario, 2024). Bu yaklaşım, inovasyonun hızını ve verimliliğini artırırken, aynı zamanda maliyetleri ve riskleri azaltmaya yardımcı olur. OI, çeşitli işbirliği modelleri kullanabilir; bunlar arasında ortak girişimler, lisanslama anlaşmaları, açık kaynaklı geliştirme ve topluluk inovasyonu yer alır (Iansiti & Levien, 2004). Ancak, OI aynı zamanda bilgi sızıntısı, kontrol kaybı ve iş birliği zorlukları gibi riskler de içerir. Bu nedenle, OI'nin başarılı bir şekilde uygulanması, iyi bir strateji, güçlü bir iş birliği kültürü ve etkin bir bilgi yönetimi sisteminin varlığını gerektirir (Chesbrough vd., 2006).

Açık inovasyon (OI), geleneksel kapalı inovasyon modellerinin aksine, bir kuruluşun inovasyon sürecinde dış kaynakları aktif olarak kullanmasını ve dışarıya bilgi aktarmasını içeren bir yaklaşımdır (Grama-Vigouroux et al., 2020). Bu, şirket sınırlarının ötesinde bulunan çeşitli kaynaklardan bilgi ve teknolojinin edinilmesini ve paylaşılmasını kapsar. OI, yeni fikirlerin ve teknolojilerin geliştirilmesi ve ticarileştirilmesini artırmayı amaçlar (Flamini et al., 2022).

Açık inovasyonun temel prensipleri arasında dış kaynak kullanımına odaklanma, bilgi paylaşımı, esneklik, iş birliği, inovasyonun dışa açılması ve geleneksel sınırların aşılması gibi prensipler sıralanabilir (Costa & Matias, 2020). Açık inovasyon anlayışı, inovasyonun yalnızca örgüt içi kaynaklara değil, örgüt dışındaki kaynaklara da dayandığını temel alır. Bu anlayış inovasyon sürecinde üretilen bilginin hem içte hem de dışta paylaşılmasını teşvik etmektedir. Böylece sektörler arasında iş birlikleri ve ortaklıkların kurulması, farklı paydaşlarla iş birliği teşvik edilir.

Açık inovasyon ile risk ve araştırma- geliştirme maliyetleri paylaşılabilir. Dış kaynakların kullanılması, inovasyon sürecini hızlandırmaktadır. İşletme dışındaki uzmanlıklardan faydalanılarak yeni ürün ve hizmetlerin pazara daha hızlı sunulması sağlanabilir. Açık inovasyonun dezavantajları da bulunmaktadır. Bu riskleri şu şekilde ifade edebiliriz: İşletmenin değerli bilgilerinin rakiplerine

sızması riski, inovasyon sürecinin kontrolünün kısmen kaybedilme riski, farklı kuruluşlarla iş birliğinin getirdiği riskler ve inovasyon sürecinin etkin bir şekilde yönetilememesi riski.

2.2. Yapay Zekâ

İngiliz matematikçi Alan Turing, 1950 yılında "Computing Machinery and Intelligence" adlı makalesini yayınladığında, Turing testi olarak bilinen bir deney önermiştir. Bu test bir bilgisayarın insan gibi düşünme yeteneğine sahip olup olmadığını belirlemek için kullanılmaktadır. 1956 yılında, John McCarthy, Marvin Minsky, Nathaniel Rochester ve Claude Shannon gibi bilim insanları, Dartmouth Koleji'nde bir araya gelerek yapay zekâ araştırmalarının temellerini atmışlardır. 1970'ler ve 1980'lerde yapay zekâ alanında uzman sistemler adı verilen bir yaklaşım geliştirmiştir (Bayram ve Kaya, 2023). Uzman sistemler, insan uzmanlarının bilgisini bir bilgisayar programına aktaran ve karar verme süreçlerinde kullanılan sistemlerdir. 1980'ler ve 1990'lar boyunca yapay zekâ alanında makine öğrenmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Makine öğrenmesi, bilgisayarların veri üzerinden öğrenme yeteneğini geliştirmeyi hedefleyen bir yaklaşımdır. Bu dönemde önemli algoritmalar ve teknikler geliştirilmiştir (Haenlein ve Kaplan, 2019).

Yapay zekâ, en genel tanımıyla, bir bilgisayarın ya da bilgisayar denetimli bir makinenin, genellikle insana özgü nitelikler olduğu varsayılan akıl yürütme, anlam çıkartma, genelleme ve geçmiş deneyimlerden öğrenme gibi yüksek zihinsel süreçlere ilişkin görevleri yerine getirme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Nabiyev, 2016). 1955 yılında emekli Stanford Profesörü John McCarthy tarafından türetilen bir terim olan Yapay Zekâ (AI), kendisi tarafından akıllı makineler yapmanın bilimi ve mühendisliği olarak tanımlanmıştır (Lee, 2024). Yapay zekâ (AI), bilgisayar biliminin bir dalıdır. Bununla birlikte insan zekasını gerektirecek görevleri tamamlamak için bilgisayar programları geliştirmeyi içerir. Yapay zekâ algoritmaları öğrenme, algılama, problem çözme, dil anlama ve/veya mantıksal akıl yürütmeyle mücadele eder ve çözümler üretir (Saleh 2019).

Yapay zekâ alanında yapılan çalışmaların temeli insan gibi düşünen ve insan gibi karar veren sistemleri geliştirebilmek olduğu için, bir yapay zekâ ortaya koyabilmek için biyolojik beyinin yapısı ve işleyişi araştırmacıların bu alanda fikir üretmeleri için ilham kaynağı olmuştur (Bayram ve Kaya, 2024). Bu nedenle de yapay zekâ konusunda mihenk taşı sayılabilecek gelişmelere 1943 yılında Warren S. McCulloch ve Walter Pitts tarafından ortaya konan McCulloch-Pitts Nöronu olarak da bilinen biyolojik beyindeki nöronlardan- sinir hücrelerinden- (neuron) esinlenerek oluşturulmuş nöron modeli örnek verilebilir. Geliştirilen bu nöron, yapısı gereği ve/veya gibi temel mantık fonksiyonlarını çözebilen basitçe açık ya da kapalı olma durumuna sahip ikili bir değişken olarak düşünülebilir (Ogum, 2022).

Yapay Zekâ, bilgisayar bilimi ve fizyolojinin bir entegrasyonudur. Basit dilde zekâ, dünyadaki hedeflere ulaşma yeteneğinin hesaplamalı kısmıdır. Zekâ, ezberleme ve anlama oluşturmayı, kalıpları tanımayı, değişime uyum sağlayacak seçimler yapmayı ve deneyimlerden öğrenmeyi hayal etme ve düşünebilme yeteneğidir (Strong, 2016).

Literatürde karar verme stratejileri geliştirmek üzere kullanılan birçok yapay zekâ tekniklerinden bahsedilmektedir. Yapay zekanın önem kazandığı 80'li yıllardan günümüze kadar geçen sürede yapılan çalışmalar algoritma tabanlıdır (Saleh 2019). Bilgi tabanlı yapay zekâ uygulamaları 90'lı yıllardan sonra gelişerek günümüzdeki haliyle yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu yaklaşımların algoritmalara göre en önemli avantajı problem tanımlanması ile çözümün birbirinden bağımsız olması ve öğrenme için gereken sürecin daha sistemli tasarlanması gerektiğidir. Yaygın olarak kullanılan yapay zekâ teknikleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Nabiyev,2016).

- Sezgisel yaklaşımlar
- Bulanık Mantık
- Uzman Sistemler
- Yapay Sinir Ağları
- Genetik algoritmalar
- Makine Öğrenmesi
- Pekiştirmeli Öğrenme
- Derin Öğrenme Yaklaşımları

2.3. Nesnelerin İnterneti (IoT)

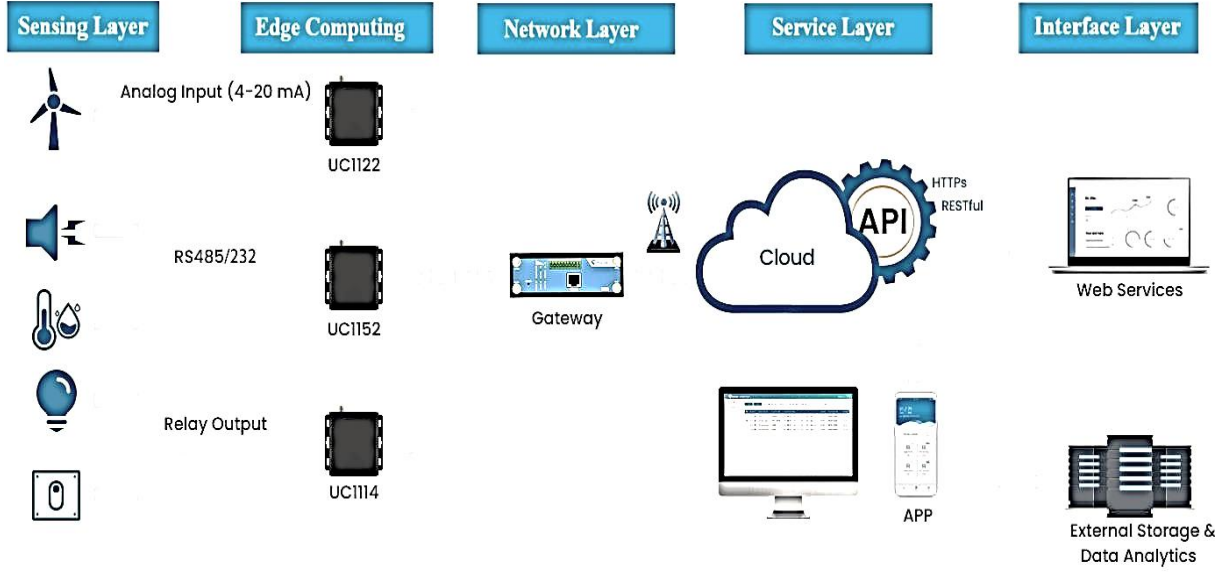
Nesnelerin İnterneti (Internet of Things, IoT), fiziksel cihazların, araçların, sensörlerin ve diğer nesnelerin internet aracılığıyla birbirine bağlanarak veri paylaşmasını ve etkileşimde bulunmasını sağlayan bir ekosistemdir. IoT, dijital ve fiziksel dünyaları birleştirerek çeşitli sektörlerde yenilikçi uygulamaları desteklemekte ve yeni iş modellerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Holopainen et al., 2004). “Internet of Things” IoT yani Nesnelerin İnterneti kavramı, 1999 yılında Massachusetts Institute of Technology’ye ait AutoID laboratuvarlarında yapılmış olan çalışmalarla ortaya çıkmıştır. 2005 yılında gerçekleştirilen Bilgi Toplumu Üzerine Dünya Zirvesi’nde Uluslararası Telekomünikasyon Birliği, “Nesnelerin İnterneti” raporu yayınlamış ve resmi anlamda Nesnelerin İnterneti kavramı için tanım önermiştir (Ashton, 2009).

Nesnelerin interneti kavramı ile ilgili dünya üzerinde birçok kurum ve kuruluşta yoğun çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalar doğrultusunda nesnelerin interneti kavramı ile ilgili farklı tanımlar ortaya çıkmıştır. Nesnelerin interneti teknolojisi, çevremizde yer alan her nesnenin kendine özgü bir adresleme sistemi aracılığıyla sensörleri, mobil telefonları, vb. teknolojileri kullanarak ortak bir işlevi gerçekleştirebilmek için birbirleri ile etkileşim içinde olmaları ve iş birliği yapabilme özelliğine dayanmaktadır (Uzoka et al., 2024). Marjani ve arkadaşları Nesnelerin İnterneti (IoT) kavramını, “sensörler ve dijital aygıtların akıllı bir ortamda sorunsuz iletişim kurmaları için bir platform oluşturmak ve platformlar arasında bilgi paylaşımının uygun bir şekilde yapılmasını sağlamak” şeklinde tanımlamaktadır (Marjani vd., 2017). Al-Fuqaha ve arkadaşları ise Nesnelerin İnternetini (IoT) “fiziksel nesnelerin görmesini, algılamasını, düşünmesini ve karar vermesini, veri paylaşımını, birbirleri ile iletişim içinde olmasını denetleyen veya düzenleyen sistemler bütünü” şeklinde tanımlamaktadırlar (Al-Fuqaha, vd., 2015). IoT ’temel bileşenleri şu şekilde sıralanabilir;

- *Cihazlar ve Sensörler:* Veri toplamak ve aktarmak için kullanılan temel donanım unsurlarıdır. Akıllı telefonlar, şıkılabilir cihazlar ve endüstriyel makineler bu gruba dahildir.
- *Bağlantı Teknolojileri:* Wi-Fi, Bluetooth, ZigBee, LoRa ve 5G gibi çeşitli protokoller, IoT cihazları arasındaki iletişimi sağlar.
- *Bulut ve Kenar Bilişim:* IoT cihazlarından gelen verilerin depolandığı, işlendiği ve analiz edildiği platformlardır. Bulut bilişim, merkezi depolama sağlarken, kenar bilişim yerel cihazlarda hızlı işlem kapasitesi sunar.
- *Yapay Zekâ ve Veri Analitiği:* IoT’den elde edilen büyük veriler, yapay zekâ algoritmaları kullanılarak analiz edilip anlamlı bilgilere dönüştürülür.

Genel olarak, bir IoT sistemi, çok sayıda IoT cihazları, IoT altyapıları, hizmetleri, uygulamaları içeren ve diğer uygulamalara veya hizmetlere Şekil 1’de gösterildiği gibi dört ana katman halinde düzenlenebilen dijital sistemler bütünüdür (Li, vd., 2015).

Şekil 1. Dört Ana katmandan Oluşan Nesnelerin İnterneti Mimarisi

Kaynak: Kaya vd, 2023.

- Algılama Katmanı (Sensing Layer): Bilgileri algılamak ve elde etmek için akıllı sensörler, radyo frekans tanımlama (RFID) ve IoT'nin istemci bileşenleri gibi algılama cihazlarını içermektedir (Kaya vd., 2023).
- Ağ Katmanı (Network Layer): İnternet ve diğer cihazlarla bağlantı alt yapısını destekleyen katmandır (Kaya vd., 2022).
- Hizmet Katmanı (Service Layer): Kullanıcılar veya diğer uygulamalara hizmet sunmak ve yönetme süreçlerinin kontrol edildiği ve yönetildiği katmandır (Bayram ve Kaya, 2023).
- Uygulama Katmanı (Interface Layer): Kullanıcılara veya diğer hizmetlere arayüz sağlamaktadır (Li vd., 2015).

Nesnelerin İnterneti (IoT), fiziksel varlıkların iletişim kurmasına, veri alışverişinde bulunmasına ve karar alma süreçlerini ortaklaşa yürütmesine imkân tanıyarak, onların görme, duyma, düşünme ve eylemde bulunma kabiliyetlerini artırır. Bu teknoloji sayesinde, geleneksel nesnelere, yaygın bilgi işlem gücü, gömülü sistemler, iletişim teknolojileri, sensör ağları, internet protokolleri ve çeşitli uygulamalar aracılığıyla akıllı hale dönüşür. Alan odaklı uygulamaların temelini akıllı nesnelerin kendine özgü görevleri oluştururken, her yerde bulunan bilgi işlem ve analitik servisleri, uygulama alanından bağımsız bir hizmet altyapısı sunar (Wu et al., 2014). Bu sayede, IoT, nesnelerin sadece görevlerini yerine getirmekle kalmayıp, aynı zamanda bilgi alışverişinde bulunarak daha akıllı ve koordineli bir şekilde çalışmasını sağlar.

Şekil 2. IoT'nin Dikey ve Yatay Entegrasyonunu

Kaynak: Al-Fuqaha et al., 2025.

Şekil 2’de sunulan genel Nesnelerin İnterneti (IoT) konsepti, farklı alanlara özgü uygulamaların, alandan bağımsız hizmetlerle etkileşim içinde olduğunu görselleştirmektedir. Ayrıca, bu şema, her bir alanda bulunan sensörler ve aktüatörlerin doğrudan birbirleriyle iletişim kurduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, IoT, alanlara özel uygulamaların, ortak hizmetler aracılığıyla koordineli bir şekilde çalıştığı ve cihazların kendi aralarında bilgi alışverişi yaparak etkileşimde bulunduğu bir sistem olarak tasvir edilmektedir. Şekil 2, IoT’nin hem dikey hem de yatay entegrasyonunu vurgulamaktadır.

2.4. Açık İnovasyon, Yapay Zekâ ve ve IoT Teknolojileri Etkileşiminin Sektörel Bazda incelenmesi

Açık inovasyon, yapay zekâ (YZ) ve nesnelerin interneti (IoT) teknolojileri, sektörel bazda farklı uygulama alanlarıyla dikkat çekmektedir. Bu teknolojilerin etkileşimi, yazılım, bilgi teknolojileri, ilaç, biyoteknoloji, sağlık, otomotiv, telekomünikasyon, üretim, enerji, lojistik, gıda ve tarım gibi alanlarda yenilikçi çözümler sunmaktadır.

2.4.1. Yazılım ve Bilgi Teknolojileri Sektöründe Açık İnovasyon, Yapay Zekâ ve ve IoT Teknolojileri Etkileşimi

YZ, yazılım geliştirme yaşam döngüsünün çeşitli aşamalarında kullanılır; kod üretimi, hata ayıklama ve test süreçlerinin otomasyonu yoluyla verimliliği artırmaktadır. Ayrıca, YZ algoritmaları, kullanıcı davranışlarını analiz ederek daha kişiselleştirilmiş yazılım deneyimlerinin sunulmasına sağlamaktadır (Russell & Norvig, 2010). IoT teknolojileri ise, yazılım şirketlerine sürekli veri akışı sağlayarak, uzaktan cihaz yönetimi, akıllı şehir uygulamaları ve endüstriyel otomasyon gibi alanlarda yeni çözümler geliştirmelerine olanak tanımaktadır.

2.4.2. İlaç ve Biyoteknoloji Sektöründe Açık İnovasyon, Yapay Zekâ ve ve IoT Teknolojileri Etkileşimi

İlaç ve biyoteknoloji şirketleri, uzun araştırma ve geliştirme süreçlerine ve yüksek maliyetlere sahip olduklarından, açık inovasyon stratejilerini sıklıkla kullanmaktadırlar (Toma et al., 2018). Bu şirketler, üniversiteler ve araştırma kurumlarıyla iş birliği yaparak, ortak araştırma projeleri yürütmekte ve yeni ilaçların geliştirilmesini hızlandırmaktadırlar. Günümüzde ilaç keşfi ve geliştirme süreçlerini hızlandırmak, maliyetleri düşürmek ve daha etkili tedavi yöntemleri geliştirmek için YZ algoritmaları kullanılmaktadır. YZ destekli ilaç keşif platformları, potansiyel ilaç adaylarını belirleme ve klinik çalışmaların başarısını tahmin etmede kullanılmaktadır. IoT cihazları ise, hasta verilerinin sürekli olarak toplanmasını ve analiz edilmesini sağlayarak, kişiselleştirilmiş tıp ve tedavi süreçlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Lee & Lee, 2015). YZ sağlık verilerini bir araya getirerek açık veri platformları oluşturabilir, bu verileri ilaç keşfi ve geliştirme süreçlerinde kullanabilir.

2.4.3. Sağlık Sektöründe Açık İnovasyon, Yapay Zekâ ve ve IoT Teknolojileri Etkileşimi

Bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte hasta verilerinin IoT cihazlarıyla toplanarak açık veri platformlarında analiz edilmesi ve yapay zekâ ile sağlık çözümlerinin geliştirilmesi sağlanmaktadır. YZ algoritmalarının tıbbi görüntüleme analizinde, hastalık teşhisinde ve kişiselleştirilmiş tedavi planlarının oluşturulmasında kullanılması doktorların tanı koyma süreçlerini hızlandırırken, IoT cihazları aracılığıyla sürekli hasta takibi ve uzaktan hasta bakımı mümkün hale gelmiştir. Ayrıca, giyilebilir sağlık cihazlarından toplanan veriler, hastalıkların erken tespitinde ve önlenmesinde kullanılabilir (Gubbi et al., 2013).

2.4.4. Otomotiv Sektöründe Açık İnovasyon, Yapay Zekâ ve ve IoT Teknolojileri Etkileşimi

Şirketler, tedarikçilerle yakın iş birlikleri kurarak, yeni teknolojileri entegre etmekte ve ürün geliştirme süreçlerini hızlandırmaktadırlar (Chesbrough & Appleyard, 2007). Elektrikli araç teknolojisi ve otonom sürüş sistemleri gibi alanlarda açık inovasyonun önemi artmaktadır. Otomotiv sektöründe açık inovasyon, yapay zekâ (YZ) ve Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojileri, araç tasarımı, üretim süreçleri, sürücü deneyimi ve bağlantılı mobilite çözümlerinde önemli dönüşümler yaratmaktadır (Chesbrough, 2003). YZ algoritmaları otonom sürüş sistemlerinin geliştirilmesinde, araç içi kişiselleştirilmiş deneyimlerin sunulmasında ve üretim süreçlerinin optimize edilmesinde kullanılmaktadır. IoT teknolojileri araçların birbirleriyle ve çevresel unsurlarla sürekli iletişim halinde olmasını sağlayarak, akıllı trafik yönetimi, filo optimizasyonu ve uzaktan araç teşhis gibi alanlarda yeni çözümler sunmaktadır. Ayrıca, otomotiv şirketleri, müşterilerden toplanan verileri YZ ile analiz ederek, araçların performansını ve güvenliğini sürekli olarak iyileştirebilmektedir (Soori et al., 2023).

2.4.5. Telekomünikasyon Sektöründe Açık İnovasyon, Yapay Zekâ ve ve IoT Teknolojileri Etkileşimi

Telekomünikasyon şirketleri, ağ altyapısı geliştirme ve yeni hizmetlerin sunulması gibi alanlarda açık inovasyon stratejilerini kullanmaktadırlar. Bu şirketler, girişimlerle ve diğer sektörlerden şirketlerle ortaklıklar kurarak yenilikçi teknolojileri benimsemektedirler (Bogers & West, 2011). Telekomünikasyon sektöründe açık inovasyon, yapay zekâ (YZ) ve Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojilerinin bir araya gelmesi, ağ altyapısı, hizmet sunumu, müşteri deneyimi ve yeni iş modelleri gibi alanlarda önemli yeniliklere yol açmaktadır. YZ algoritmaları ağ performansının optimize edilmesinde, siber güvenlik tehditlerinin tespit edilmesinde, kişiselleştirilmiş hizmetlerin sunulmasında ve müşteri ilişkileri yönetiminde kullanılmasını sağlamaktadır (Manda, 2024). IoT teknolojileri ise, telekomünikasyon şirketlerine sürekli veri akışı sağlayarak, akıllı şehir projeleri, endüstriyel IoT uygulamaları ve uzaktan sağlık hizmetleri gibi alanlarda yeni çözümler

geliştirmelerine imkân verir. Ayrıca, telekom şirketleri, YZ ve IoT'den elde ettikleri verileri analiz ederek, gelecekteki ağ ihtiyaçlarını tahmin edebilir, müşteri beklentilerini daha iyi anlayabilir ve daha etkili pazarlama stratejileri oluşturabilirler (Chataut et al., 2023).

2.4.6. Üretim Sektöründe Açık İnovasyon, Yapay Zekâ ve ve IoT Teknolojileri Etkileşimi

Üretim sektöründe açık inovasyon, özellikle üretim süreçlerinin iyileştirilmesi ve yeni malzemelerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Dijital imalat (additive manufacturing) teknolojilerinin gelişimi, açık kaynak yazılımlar ve tasarım paylaşım platformları aracılığıyla hızlandırılmıştır (Attaran et al., 2023). YZ algoritmaları üretim hattı optimizasyonunda, kalite kontrol süreçlerinde, tahmini bakım uygulamalarında ve talep tahmininde kullanılmaktadır. IoT teknolojileri ise, üretim ekipmanlarından sürekli veri akışı sağlayarak, uzaktan izleme, süreçlerin otomasyonu ve enerji verimliliği gibi alanlarda yeni çözümler sunar. Ayrıca, YZ ve IoT'den elde edilen veriler, üretim şirketlerinin süreçlerini sürekli olarak iyileştirmelerine, hataları en aza indirmelerine ve daha kişiselleştirilmiş ürünler geliştirmelerine olanak tanır (Bhambri & Rani, 2024).

2.4.7. Enerji Sektöründe Açık İnovasyon, Yapay Zekâ ve ve IoT Teknolojileri Etkileşimi

Akıllı şebekeler aracılığıyla enerji verimliliğini artırmak ve açık inovasyon ekosistemleriyle sürdürülebilir enerji projelerine katkı sağlamak mümkün olmaktadır (Amin, 2020). Enerji sektöründe yapay zekâ (YZ), açık inovasyon ve Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojileri, enerji üretimi, dağıtım ve tüketimiyle ilgili süreçleri dönüştürmektedir. YZ, büyük veri kümelerini analiz ederek enerji talebini tahmin etmede, yenilenebilir enerji kaynaklarının verimliliğini artırmada ve dağıtım ağlarını optimize etmede kullanılır (Li et al., 2023). YZ, güneş panellerinin ve rüzgâr türbinlerinin performansını tahmin edebilir ve bu tahminler ışığında enerji üretim planlamasını iyileştirebilir (Javaid et al., 2024). IoT cihazları ise, akıllı sayaçlar, akıllı şebeke elemanları ve dağıtım noktalarından elde edilen verileri toplayarak, enerji tüketimini gerçek zamanlı olarak izlemek ve enerji kaynaklarını daha verimli bir şekilde kullanmak için kullanılır. Akıllı şebekeler, yük dengesini daha iyi sağlayarak, enerji kayıplarını azaltır ve enerji güvenilirliğini artırır (Udo et al., 2024).

2.4.8. Lojistik Sektöründe Açık İnovasyon, Yapay Zekâ ve ve IoT Teknolojileri Etkileşimi

Açık inovasyon, özellikle tedarik zinciri yönetiminde ve taşıma teknolojilerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynar. Örneğin, veri analitiği, IoT ve yapay zekâ teknolojilerinin lojistik süreçlerine entegre edilmesi, verimliliği artırmak ve maliyetleri düşürmek için kullanılmaktadır. Bu teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanması genellikle yazılım şirketleri, veri analitiği uzmanları ve lojistik şirketleri arasında işbirlikleri gerektirir. Açık inovasyon yaklaşımı, farklı lojistik sağlayıcıları arasında bilgi paylaşımını kolaylaştırır ve ortak platformların geliştirilmesine katkıda bulunur (Yang et al., 2023). IoT ile takip sistemleri oluşturularak tedarik zincirinin şeffaflığını artırmak ve YZ tabanlı tahminlerle lojistik süreçlerini optimize etmek mümkündür.

2.4.9. Gıda Sektöründe Açık İnovasyon, Yapay Zekâ ve ve IoT Teknolojileri Etkileşimi

Açık inovasyon, sürdürülebilir gıda uygulamalarının geliştirilmesi, gıda güvenliğinin artırılması ve yeni gıda ürünlerinin geliştirilmesi için önemlidir. Örneğin, üniversitelerin ve araştırma kurumlarının gıda bilimi alanındaki araştırmaları, gıda üreticileri tarafından yeni ürünlerin geliştirilmesinde ve mevcut ürünlerin iyileştirilmesinde kullanılır. Ayrıca, tüketicilerin tercihlerini anlamak ve yeni ürün geliştirme süreçlerine entegre etmek için açık inovasyon yaklaşımı kullanılmaktadır. Gıda israfının azaltılması ve sürdürülebilir gıda sistemlerinin kurulması için de açık inovasyon yöntemi

uygulanmaktadır (Martin-Rios et al., 2020). Gıda sektöründe Nesnelerin İnterneti (IoT) ve Yapay Zekâ (YZ) kullanımı, üretimden tüketime kadar tüm süreçlerde önemli dönüşümler yaratmaktadır. Gıda üretim tesislerinde, IoT cihazları üretim hatlarını izleyerek, verimliliği artırır, arızaları önceden tespit eder ve ürün kalitesini iyileştirir (Verdouw et al., 2016). YZ algoritmaları ise, büyük veri kümelerini analiz ederek, tedarik zincirini optimize eder, talep tahminlerini daha doğru yapar ve gıda israfını azaltır (Zhang et al., 2018). Perakende sektöründe, YZ destekli sistemler müşteri davranışlarını analiz ederek, kişiselleştirilmiş alışveriş deneyimleri sunar ve stok yönetimini optimize eder. Ayrıca, YZ ve IoT kombinasyonu, gıda güvenliğini artırmak için kullanılabilir. YZ, gıda kaynaklı hastalık salgınlarını tespit edebilirken, IoT sensörleri gıda ürünlerinin taşınması ve depolanması sırasında sıcaklık ve nem gibi faktörleri izleyebilir (Mu et al., 2024).

2.4.10. Tarım Sektöründe Açık İnovasyon, Yapay Zekâ ve IoT Teknolojileri Etkileşimi

Tarımda Nesnelerin İnterneti (IoT) ve Yapay Zekâ (YZ) kullanımı, geleneksel tarım yöntemlerini dönüştürerek daha verimli, sürdürülebilir ve karlı bir geleceğin kapılarını açmaktadır (Kamilaris et al., 2017). IoT sensörleri, tarım arazilerindeki toprak nemini, sıcaklığını, pH seviyesini ve diğer çevresel faktörleri sürekli olarak izleyerek, çiftçilere gerçek zamanlı veri sağlar (García et al., 2020). Bu veriler, YZ algoritmaları tarafından analiz edilerek, sulama, gübreleme ve ilaçlama gibi kritik tarım uygulamalarının en uygun zamanlamasını ve miktarını belirlemede kullanılır. Örneğin, YZ destekli tahmin modelleri, hava durumunu, bitki büyüme modellerini ve diğer faktörleri analiz ederek, çiftçilere mahsul hasadının en iyi zamanını belirlemede yardımcı olur. Ayrıca, IoT ile donatılmış dronlar, tarlaların havadan izlenmesini ve bitki sağlığının değerlendirilmesini sağlar. YZ tabanlı görüntü işleme teknolojileri, hastalıkları, zararlıları ve besin eksikliklerini erken aşamada tespit ederek, çiftçilerin hızlı müdahale etmesini sağlar. Akıllı tarım sistemleri, sulama sistemlerinin otomasyonunu, hasat süreçlerinin optimizasyonunu ve hasat sonrası ürün kalitesinin korunmasını da mümkün kılar (Rajamohan et al., 2024).. Bu teknolojilerin entegrasyonu, tarımda kaynak kullanımının etkinliğini artırır, verimi yükseltir, maliyetleri düşürür ve çevresel etkiyi azaltır.

Sonuç

Açık inovasyon, dış paydaşlardan gelen bilgi ve teknolojiyi kullanarak inovasyonu hızlandırırken, IoT sensör ve cihazlardan gerçek zamanlı veri toplamakta, YZ ise bu verileri analiz ederek öngörüler sağlamaktadır. IoT ve YZ'nin entegre kullanımıyla sağlık sektöründe erken teşhis ve kişiselleştirilmiş tedavi süreçleri geliştirilmektedir (Kumar ve Ranganathan, 2024). Aynı şekilde, tarım sektöründe IoT tabanlı akıllı sulama sistemleri, YZ algoritmalarıyla desteklenerek verimlilik artışı sağlanmaktadır (Bourechak et al., 2023). Lojistik sektöründe ise açık inovasyon ve YZ, tedarik zinciri yönetiminde gerçek zamanlı izleme ve optimizasyon sunmaktadır. Bu teknolojilerin bir araya gelmesi, sektörlerde dijital dönüşümü hızlandırarak rekabet avantajı yaratmaktadır.

Açık inovasyon, yapay zekâ ve Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojilerinin birleşimi, birçok sektörde dönüştürücü bir etkiye sahiptir. Yazılımdan üretime kadar geniş bir yelpazede, iş birlikleri ve bilgi paylaşımı, yenilikçi ürün ve süreçlerin geliştirilmesini hızlandırmaktadır. Özellikle sağlık ve lojistik sektörlerinde, veri analitiği ve yapay zekâ ile desteklenen açık inovasyon, verimliliği artırmakta ve maliyetleri düşürmektedir. Otomotiv ve telekomünikasyon gibi sektörlerde ise, yeni teknolojilerin hızlı entegrasyonu için açık inovasyon kritik bir rol oynamaktadır. İlaç ve biyoteknoloji gibi yüksek Ar-Ge maliyetli alanlarda, açık inovasyon stratejileri riskleri azaltmakta ve geliştirme süreçlerini kısaltmaktadır. Enerji ve gıda sektörlerinde ise, sürdürülebilirlik ve güvenliğin sağlanması için açık

inovasyonun önemi büyüktür. Açık inovasyonun yapay zekâ ve IoT ile etkileşimi, rekabet gücünü artırmak ve küresel zorlukları çözmek için işletmelerin yararlanacağı önemli bir araçtır.

Yazılım şirketleri inovasyon amaçlı olarak, tasarımcıları ve girişimcileri bir araya getirerek yaratıcı çözümler geliştirebilirler. Şirketler, müşterilerini ürün geliştirme süreçlerine dahil ederek, onların ihtiyaçlarını ve beklentilerini daha iyi anlayabilirler. Üniversiteler ve araştırma enstitüleri ile işbirliği yaparak, yazılım alanındaki yeni teknolojileri keşfetmek, derinlemesine bilgi edinmek ve Ar-Ge çalışmalarına destek sağlamak mümkündür. Şirketler, açık inovasyon platformları oluşturarak, dış kaynaklardan fikir ve öneri toplayabilir, ortaklık fırsatları yaratabilir ve sorunlara çözüm arayabilirler. Şirketler, sürekli olarak yeni teknolojileri takip ederek, sektördeki gelişmeleri yakından izleyebilir ve potansiyel işbirliği fırsatlarını değerlendirebilirler.

İlaç ve biyoteknoloji şirketleri aralarında patent havuzları oluşturarak, patentli teknolojilerin daha kolay erişilebilir olmasını sağlayabilirler. Hastaların ihtiyaçlarını ve deneyimlerini ilaç geliştirme süreçlerine dahil ederek, hasta danışma kurulları, hasta odaklı araştırma projeleri ve hasta geri bildirim platformları oluşturulabilir. Hasta danışma kurulları, hasta odaklı araştırma projeleri ve geri bildirim platformları ile sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmada ve hasta ihtiyaçlarına daha uygun çözümler üretmede önemli bir rol oynar. Sağlık sektöründe güncel geliştirilen sağlık teknolojilerini (tıbbi cihazlar, ilaçlar, dijital sağlık uygulamaları vb.) takip etmek gerekmektedir. Sağlık profesyonellerini, araştırmacıları, teknoloji geliştiricilerini, girişimcileri ve hastaları bir araya getiren çevrimiçi veya fiziksel platformlar oluşturulabilir. Sağlık alanında yenilikçi çözümler geliştiren işletmelerle ortaklıklar kurulabilir. Farklı ülkelerdeki sağlık sistemlerinden ve inovasyon deneyimlerinden öğrenmek, küresel sağlık sorunlarına yönelik çözümler geliştirmek ve bilgi paylaşımını artırmak yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesini hızlandırabilir.

Gıda şirketleri, tedarikçileriyle yakın işbirliği yaparak, sürdürülebilir kaynaklar, yeni hammaddeler ve verimli üretim süreçleri geliştirebilirler. Üniversiteler ve araştırma enstitüleri ile ortak projeler yürüterek, yeni gıda teknolojileri, beslenme çözümleri ve gıda güvenliği yöntemleri geliştirmek. Gıda sektörüne yenilikçi çözümler sunan işletmelerle işbirliği yapılarak, yeni ürünler, teknolojiler veya iş modelleri geliştirilebilir.

Tarım sektöründe çiftçilerin ihtiyaçlarını ve deneyimlerini doğrudan araştırma süreçlerine dahil ederek, onların sorunlarına yönelik çözümler geliştirilebilir. Araştırma kurumları ve üniversitelerde geliştirilen yeni teknolojilerin ve inovasyonların çiftçilere ulaşması ve ticarileşmesi sağlanabilir. Çiftçileri, araştırmacıları, teknoloji sağlayıcıları ve girişimcileri bir araya getiren fiziksel veya sanal platformlar oluşturulabilir, iş birliği ve bilgi paylaşımı kolaylaştırılabilir. Tarım sektörüne yönelik yenilikçi çözümler geliştiren işletmeler ve girişimciler desteklenebilir.

Kaynakça

- Al-Fuqaha, A.; Guizani, M.; Mohammadi, M.; Aledhari, M., & Ayyash; M. (2015). Internet of things: A survey on enabling technologies, *Protocols and Applications, IEEE Communications Surveys & Tutorials*, DOI: 10.1109/COMST.2015.2444095
- Amin, S. M. (2011). Smart grid: Overview, issues and opportunities. advances and challenges in sensing, modeling, simulation, optimization and control. *European Journal of Control*, 17(5-6), 547-567. <https://doi.org/10.3166/ejc.17.547-567>

- Ashton, K. (2009). That 'Internet of Things' Thing. *RFID Journal*. Retrieved from <http://www.rfidjournal.com/articles/view?4986>
- Attaran, M., Attaran, S., & Celik, B. G. (2023). The impact of digital twins on the evolution of intelligent manufacturing and Industry 4.0. *Advances in Computational Intelligence*, 3(3), 11. <https://doi.org/10.1007/s43674-023-00058-y>
- Bayram V, Kaya Ş. M. (2023). The Contributions of Metaverse Technology on Management Information Systems in Strategic Planning and Decision-Making Processes of Businesses, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Yıl: 2023, Cilt: 6, Sayı: 3, ss.794-807, doi.org/10.33712/mana.1326478
- Bayram V, Kaya Ş. M. (2024). İşletmelerde Nesnelerin İnterneti (IoT) Farkındalığı: Ölçek Geliştirme Çalışması, *Journal Of Economics Business And Political Researches*, <https://doi.org/10.25204/iktisad.1434292>
- Bessant, J., & Tidd, J. (2015). *Innovation and entrepreneurship*. John Wiley & Sons
- Bhambri, P., & Rani, S. (2024). Challenges, opportunities, and the future of industrial engineering with IoT and AI. *Integration of AI-Based Manufacturing and Industrial Engineering Systems with the Internet of Things*, 1-18.
- Bogers, F., & West, J. (2011). Open innovation: exploring the factors that affect knowledge sharing in open innovation arrangements. *Creativity and Innovation Management*, 20(1), 57-71.
- Bourechak, A., Zedadra, O., Kouahla, M. N., Guerrieri, A., Seridi, H., & Fortino, G. (2023). At the confluence of artificial intelligence and edge computing in iot-based applications: A review and new perspectives. *Sensors*, 23(3), 1639. <https://doi.org/10.3390/s23031639>
- Chataut, R., Phoummalayvane, A., & Akl, R. (2023). Unleashing the power of IoT: A comprehensive review of IoT applications and future prospects in healthcare, agriculture, smart homes, smart cities, and industry 4.0. *Sensors*, 23(16), 7194.
- Chen, X., Xie, H., & Zhou, H. (2024). Incremental versus Radical Innovation and Sustainable Competitive Advantage: A Moderated Mediation Model. *Sustainability*, 16(11), 4545.
- Chesbrough, H. (2006). *Open innovation: A new paradigm for understanding industrial innovation*. In *Open innovation: Researching a new paradigm* (pp. 27-44). Oxford University Press.
- Chesbrough, H. W. (2003). *Open innovation: The new imperative for creating and profiting from technology*. Harvard Business School Press.
- Chesbrough, H., & Appleyard, M. M. (2007). Open innovation and strategy. *California Management Review*, 49(4), 51-71. <https://doi.org/10.2307/41166416>
- Chesbrough, H., & Crowther, K. (2006). Open innovation: What is it and why it matters. *Industrial and Corporate Change*, 15(3), 699-714.
- Christopher, M., & Lee, H. (2004). Mitigating supply chain risk through improved supply chain visibility. *International Journal of Logistics Management*, 15(2), 1-13. <https://doi.org/10.1108/09600030410545436>

- Costa, J., & Matias, J. C. (2020). Open innovation 4.0 as an enhancer of sustainable innovation ecosystems. *Sustainability*, *12*(19), 8112.
- Dhliwayo, S., & Chebo, A. K. (2024). A framework for sustainable technological innovation capability: a research and policy direction. *European Journal of Innovation Management*, *27*(3), 851-871..
- Dong, Q., Wu, Y., Lin, H., Sun, Z., & Liang, R. (2024). Fostering green innovation for corporate competitive advantages in big data era: The role of institutional benefits. *Technology Analysis & Strategic Management*, *36*(2), 181-194.
- Flamini, G., Pellegrini, M. M., Fakhar Manesh, M., & Caputo, A. (2022). Entrepreneurial approach for open innovation: opening new opportunities, mapping knowledge and highlighting gaps. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, *28*(5), 1347-1368. <https://doi.org/10.1108/IJEER-01-2021-0079>
- García, L., Parra, L., Jimenez, J. M., Lloret, J., & Lorenz, P. (2020). IoT-based smart irrigation systems: An overview on the recent trends on sensors and ICT technologies. *Sensors*, *20*(4), 1037. <https://doi.org/10.3390/s20041042>
- Gramma-Vigouroux, S., Saidi, S., Berthinier-Poncet, A., Vanhaverbeke, W., & Madanamoothoo, A. (2020). From closed to open: A comparative stakeholder approach for developing open innovation activities in SMEs. *Journal of Business Research*, *119*, 230-244. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.08.016>
- Gubbi, J., Buyya, R., Marusic, S., & Palaniswami, M. (2013). Internet of Things (IoT): A vision, architectural elements, and future directions. *Future Generation Computer Systems*, *29*(7), 1645-1660. <https://doi.org/10.1016/j.future.2013.01.010>
- Haenlein, M. & Kaplan, A. (2019). A brief history of artificial intelligence: On the past, present, and future of artificial intelligence. *California Management Review*, *61*(4), 5-14. <https://doi.org/10.1177/0008125619864925>
- Holopainen, M., Saunila, M., Rantala, T., & Ukko, J. (2024). Digital twins' implications for innovation. *Technology Analysis & Strategic Management*, *36*(8), 1779-1791. <https://doi.org/10.1080/09537325.2022.2115881>
- Iansiti, M., & Levien, R. (2004). *The keystone advantage: What business can learn from the new science of networks*. Harvard Business School Press.
- Javaid, A., Sajid, M., Uddin, E., Waqas, A., & Ayaz, Y. (2024). Sustainable urban energy solutions: Forecasting energy production for hybrid solar-wind systems. *Energy Conversion and Management*, *302*, 118120. <https://doi.org/10.1016/j.enconman.2024.118120>
- Kaya, Ş.M.; Erdem, A., & Güneş, A. (2021). A smart data preprocessing approach to effective management of big health data in IoT edge, *Smart Homecare Technology and TeleHealth*, 9-21, DOI: 10.2147/SHTT.S313666
- Kaya, Ş.M.; Erdem, A., & Güneş, A. (2022). Anomaly detection and performance analysis by using big data filtering techniques for healthcare on IoT edges. *Sakarya University Journal of Science*, *26*(1), 1-13, DOI: 10.16984/saufenbilder.903915

- Kaya, Ş.M.; İşler, B.; Abu-Mahfouz, A.M.; Rasheed, J. & AlShammari, A. (2023). An intelligent anomaly detection approach for accurate and reliable weather forecasting at IoT Edges: A case study. *Sensors* 2023, 23, 2426. <https://doi.org/10.3390/s23052426>
- Khadam, U., Davidsson, P., & Spalazzese, R. (2024). Exploring the Role of Artificial Intelligence in Internet of Things Systems: A Systematic Mapping Study. *Sensors*, 24(20), 6511. <https://doi.org/10.3390/s24206511>
- Klerkx, L., Aarts, N., & Leeuwis, C. (2012). Adaptive management in agricultural innovation systems: The interactions between innovation networks and their environment. *Agriculture and Human Values*, 29(2), 233-248. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2010.03.012>
- Laursen, K., & Salter, A. (2006). Open for business: When do firms choose open innovation?. *Research Policy*, 35(10), 1367-1378.
- Lee, I., & Lee, K. (2015). The Internet of Things (IoT): Applications, investments, and challenges for enterprises. *Business Horizons*, 58(4), 431-440. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2015.03.008>
- Lee, N. (2024). Artificial Intelligence and data mining. In *Counterterrorism and Cybersecurity: Total Information Awareness* (pp. 379-398). Cham: Springer International Publishing.
- Li, J., Herdem, M. S., Nathwani, J., & Wen, J. Z. (2023). Methods and applications for Artificial Intelligence, Big Data, Internet of Things, and Blockchain in smart energy management. *Energy and AI*, 11, 100208. <https://doi.org/10.1016/j.egyai.2022.100208>
- Li, S.; Raymond, K.K.; Sun, Q.; Buchanan, W.J. & Cao, J. (2015). IoT forensics: Amazon echo as a use case, *Journal of Latex Class Files*, 14(8), 1-11. DOI 10.1109/JIOT.2019.2906946
- Manda, J. K. (2024). AI-powered Threat Intelligence Platforms in Telecom: Leveraging AI for Real-time Threat Detection and Intelligence Gathering in Telecom Network Security Operations. *Educational Research (IJM CER)*, 6(2), 333-340.
- Marjani, M.; Nasaruddin F.; Gani, A.; Karim, A.; Hashem, I.A. T.; Siddıqa, A. & Yaqoob, I. (2017). Big IoTn data analytics: Architecture, opportunities, and open research challenges, *IEEE Access*, 5, 5247- 5261, DOI 10.1109/access.2017.2689040
- Martin-Rios, C., Hofmann, A., & Mackenzie, N. (2020). Sustainability-oriented innovations in food waste management technology. *Sustainability*, 13(1), 210.
- Mu, W., Kleter, G. A., Bouzemrak, Y., Dupouy, E., Frewer, L. J., Radwan Al Natour, F. N., & Marvin, H. J. P. (2024). Making food systems more resilient to food safety risks by including artificial intelligence, big data, and internet of things into food safety early warning and emerging risk identification tools. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 23(1), e13296.
- Nabiyev. V.V., (2016), *Yapay Zeka: İnsan-Bilgisayar Etkileşimi*, Seçkin Yayıncılık San. ve Tic.A.Ş., ISBN:978-975-02-3727-0
- Ogum, B. (2022). *Training a Physics-Based Osseointegrated Transfemoral Amputee Model with a Reduced State Observation using Deep Reinforcement Learning* (Doctoral dissertation). University of Groningen, Faculty of Mathematics and Natural Sciences, Artificial Intelligence.

- O'Reilly, T. (2007). What is Web 2.0: Design patterns and business models for the next generation of software. *Communications & strategies*, (1), 17.
- Primario, S., Rippa, P., & Secundo, G. (2024). Peer innovation as an open innovation strategy for balancing competition and collaboration among technology start-ups in an innovation ecosystem. *Journal of Innovation & Knowledge*, 9(2), 100473.
- Rajamohan, K., Rangasamy, S., Baby, L., Niveditha, G., & Muktha, D. S. (2024). Agricultural Internet of Things (AIoT): Architecture, Applications, and Challenges. *Advanced IoT Technologies and Applications in the Industry 4.0 Digital Economy*, 349-373.
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2010). Artificial intelligence: a modern approach. Prentice Hall.
- Saleh Z.M. (2019), Artificial Intelligence Definition, Ethics and Standards, The British University in Egypt, Electronics and Communications: Law, Standards and Practice | 18ELEC07I
- Soori, M., Arezoo, B., & Dastres, R. (2023). Artificial intelligence, machine learning and deep learning in advanced robotics, a review. *Cognitive Robotics*, 3, 54-70.
- Strong, A. I. (2016). Applications of artificial intelligence & associated technologies. *Science [ETEBMS-2016]*, 5(6), 64-67.
- Toma, A., Secundo, G., & Passiante, G. (2018). Open innovation and intellectual property strategies: Empirical evidence from a bio-pharmaceutical case study. *Business Process Management Journal*, 24(2), 501-516. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-11-2016-0230>
- Udo, W. S., Kwakye, J. M., Ekechukwu, D. E., & Ogundipe, O. B. (2024). Smart grid innovation: machine learning for real-time energy management and load balancing. *International Journal of Smart Grid Applications*, 22(4), 405-423.
- Uzoka, A., Cadet, E., & Ojukwu, P. U. (2024). The role of telecommunications in enabling Internet of Things (IoT) connectivity and applications. *Comprehensive Research and Reviews in Science and Technology*, 2(02), 055-073.
- Verdouw, C. N., Wolfert, J., Beulens, A. J. M., & Rialland, A. (2016). Virtualization of food supply chains with the internet of things. *Food Control*, 69, 172-186. <https://doi.org/10.1016/j.jfoodeng.2015.11.009>
- Wang, Z., Lin, S., Chen, Y., Lyulyov, O., & Pimonenko, T. (2023). Digitalization effect on business performance: role of business model innovation. *Sustainability*, 15(11), 9020. <https://doi.org/10.3390/su15119020>
- Wu, Q., Ding, G., Xu, Y., Feng, S., Du, Z., Wang, J., & Long, K. (2014). Cognitive internet of things: a new paradigm beyond connection. *IEEE Internet of Things journal*, 1(2), 129-143.
- Yang, X., Pan, L., Song, A., Ma, X., & Yang, J. (2023). Research on the strategy of knowledge sharing among logistics enterprises under the goal of digital transformation. *Heliyon*, 9(4).
- Zan, F., Leong, Y. C., Ismail, N. A., Chu, M., Saif, A. N. M., & Islam, K. A. (2024). Knowledge sharing and innovation performance: The mediating role of open innovation. *Global Business and Organizational Excellence*, 43(3), 32-45.

Zhang, Y., Balochian, S., Agarwal, P., Bhatnagar, V., & Housheya, O. J. (2014). Artificial intelligence and its applications. *Mathematical problems in Engineering*, 2014(1), 840491.

Muhasebe Alanında Dijital Dönüşüm ve Yapay Zeka: Bibliyometrik Bir Analiz (2006-2024)

Okan GARİP

Öğr.Gör.Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

okangarip@kmu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8062-6024>

Makale Başvuru Tarihi : 10.11.2024

Makale Kabul Tarihi : 23.12.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14583471

Özet

Anahtar Kelimeler:

Muhasebe,
Bibliyometrik
Analiz,
Web of Science,
R-Studio

Bu çalışmada, 2006-2024 yılları arasında muhasebe alanında dijital dönüşüm ve yapay zeka temalarında yayımlanan bilimsel araştırma makalelerinin temel eğilimlerini bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında, Web of Science (WOS) veri tabanından elde edilen 467 makalenin verisi kullanılmıştır. Verilerin analizi için R-Studio programının "biblioshiny for bibliometrix" uygulaması kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre 2020 yılından sonra yapay zeka ve dijital dönüşüm konularında yapılan çalışmalarda belirgin bir artış tespit edilmiştir. En çok yayın yapılan ülkelerin Çin, ABD ve Birleşik Krallık, ilgili temada en çok yayın kabul etmiş olan dergilerin "International Journal of Accounting Information Systems", "Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management", "Journal of Emerging Technologies in Accounting", en çok atıf alan yazarlar ise Moll ve Yigitbasioglu olmuştur. 992 adet anahtar kelime ile yapılan tematik analize göre "Artificial Intelligence" (Yapay Zeka), "Digital Transformation" (Dijital Dönüşüm) ve "Big Data" (Büyük Veri) gibi konular hem önemli temel temalar hem de artan bir araştırma trendi içerisinde oldukları görülmektedir. Ayrıca, son yıllarda "ChatGPT" ve "Fintech" gibi yenilikçi kavramlarında hızla öne çıktığı tespit edilmiştir.

Digital Transformation and Artificial Intelligence in Accounting: A Bibliometric Analysis (2006-2024)

Abstract

Keywords:

Accounting,
Bibliometric
Analysis,
Web of Science,
R-Studio

This study aims to examine the main trends of scientific research articles published on the themes of digital transformation and artificial intelligence in the field of accounting between 2006 and 2024 by using bibliometric analysis method. Within the scope of the research, the data of 467 articles obtained from the Web of Science (WOS) database were used. The "biblioshiny for bibliometrix" application of the R-Studio program was used for data analysis. According to the research findings, a significant increase in studies on artificial intelligence and digital transformation after 2020 was determined. The countries with the highest number of publications were China, USA and the United Kingdom, the journals that accepted the most publications in the relevant theme were "International Journal of Accounting Information Systems", "Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management", "Journal of Emerging Technologies in Accounting", and the most cited authors were Moll and Yigitbasioglu. According to the thematic analysis with 992 keywords, topics such as "Artificial Intelligence", "Digital Transformation" and "Big Data" are both important basic themes and are in an increasing research trend. In addition, it has been determined that innovative concepts such as "ChatGPT" and "Fintech" have come to the fore rapidly in recent years.

1. GİRİŞ

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler hemen her alanda değişimleri ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda muhasebe alanı da hem teorik hem de pratik açıdan bu değişimlerden etkilenmiştir. Özellikle dijitalleşme ve yapay zeka teknolojilerinin etkisi ile muhasebe uygulama sürecinde verimlilik artışının sağlanması beklenmektedir. Ancak bu yeni durum yeni öğrenme ve uygulama yöntemlerinin de oluşturulmasını gerektirmektedir.

Yüzyıllar öncesi bir geçmişe sahip olan muhasebe, tarih boyunca yaşanan gelişmelere ve devrimsel buluşlara adapte olmaya çalışmıştır. Çift taraflı kayıt tutma döneminden verilerin dijital olarak elektronik ortamda anlık tutulduğu dönem kadar yaşanmış tüm devrimsel gelişmeler muhasebe pratiğini etkilediği görülmüştür. Dijital bilgi çağının adım adım derinlik kazandığı 21. yüzyılda teknoloji tabanlı gelişmeler muhasebe mesleğinde, uygulamalarında ve eğitiminde yenilikler getirmesini beklemek doğaldır (İşseveroğlu, 2021:563). Geline bu noktada hem muhasebe pratiği hem de muhasebe eğitimi açısından geleneksel muhasebe uygulamaları ve teoriye yönelik ders içerikleri yetersiz kalacaktır. Muhasebe mesleğindeki dijital dönüşüm ve değişim muhasebe eğitiminde odak nokta olması gerekmektedir. Aksi takdirde içinde bulunulan dönemin ihtiyaçlarını karşılamak zorlaşacaktır (Kurnaz vd., 2020:82).

Muhasebe bilimi alanında yaşanan gelişmelere bağlı olarak ne gibi değişim ve dönüşümlerin yaşanabileceği akademisyenler tarafından da araştırılmakta ve literatüre katkı olarak sunulmaktadır. Dijital dönüşüm, yapay zeka, muhasebe mesleği ve eğitimi konularında yapılan yayın sayılarındaki artış akademisyenlerin bu konulara olan ilgilerinin arttığını göstermektedir. Dolayısıyla yapılan yayınlardaki artış bibliyometrik analizlere olan ihtiyacı da arttırmaktadır (Koçyiğit vd., 2023:243). Nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan bibliyometrik analiz, belli bir zaman aralığında, belli bir temada ve belli veri tabanlarında yayınlanarak literatüre girmiş akademik çalışmaların farklı yöntemlerle analiz edilerek değerlendirilmesine imkan veren doküman incelemesine dayalı bir araştırma yöntemidir. Bibliyometrik analiz ile elde edilen bulgular konu, kurum ve ülkeler arasında kıyaslanarak literatüre katkı sağlanması bakımından en verimli çalışmalar tespit edilebilmektedir (Balı ve Dündar, 2020:153-154).

Bu çalışmada, muhasebede dijital dönüşüm ve yapay zeka kavramlarını konu edinmiş olan akademik çalışmalar incelenerek bibliyometrik analiz yapılacaktır. Bu amaçla araştırma teması ile ilgili Web of Science (WOS) veri tabanında 2006-2024 yılları arasında yayınlanan makaleler kullanılacaktır. Bu çalışma ile konu ile ilgili mevcut yayınlardaki araştırma boşlukları tespit edilebilecek, tekrarlı araştırmaların yapılmasını engelleyecek ve ileride yapılacak olan çalışmalarda konunun incelenmemiş bir boyutunun incelenmesine imkan sağlanarak literatüre katkı sağlanması beklenmektedir. Bu bağlamda çalışmada sırasıyla konu ile ilgili literatür özeti sunulmuş, araştırma metodolojisi verilmiş ve araştırma sonuçları değerlendirilerek çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde ilk bibliyometrik analiz tekniği ile yapılmış çalışmanın hangisi olduğu tartışmalı bir konudur. Kimi yazarlar için Campbell'ın "Theory of the National and International Bibliography" adlı çalışması ilk olarak kabul ederken kimi yazarlar için ise Cole ve Eales'ın 1917 tarihli çalışmaları ilk olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de ise Kemal Özinönü'ne ait 1970 tarihli "Growth in Turkish Positive Basic Sciences, 1933-1966" adlı kitabı ilk bibliyometrik çalışma olarak kabul edilmektedir (Balı ve Dündar, 2020:155).

Bibliyometrik analize ait literatür incelendiğinde analizlerin çoğunlukla iki şekilde yapıldığı görülmektedir. İlki söz konusu alanda yazılmış olan yüksek lisans ve doktora tezlerinin incelenmesi şeklinde yapılmaktadır. Bir diğeri ise seçilmiş bir dergide veya veri tabanında yer alan makaleler üzerinden yapıldığı görülmektedir (Beşel ve Yardımcıoğlu, 20017:135). Bu çalışma da WOS veri tabanı üzerinden elde edilen veriler kullanılarak bibliyometrik analiz yapılacaktır.

Akademik alanda yazılmış konu ile ilgili farklı bilim alanlarında çokça çalışma yer almaktadır. Çalışma kapsamı bakımından bibliyometrik analiz tekniği kullanılarak yapılmış çalışmaların bazıları aşağıda sunulmuştur.

Hoffman ve Halbrook (1993), Journal of Consumer Research dergisinin ilk 15 yılında en sık yayını yayınlanmış olan 42 yazarın çalışmalarından yararlanmışlardır. Bu yazarların atıf sayıları kullanılarak iki aşamalı bir prosedür ile bibliyometrik analiz yapılmıştır.

Şentürk ve Fındık (2015), 2005-2014 yılları arasında Türkiye’de akademik dergilerde yayınlanan muhasebe makalelerinin analizini yapmıştır. İncelenen çalışmalar 9 adet muhasebe ana kategorisi altında alt başlıklar halinde incelenerek değerlendirilmiştir. Muhasebe alanında bu süre zarfında en çok çalışma denetim, meslek mensupları ve muhasebe standartları üzerine yapılan çalışmalardan oluştuğu görülmektedir.

Ahmi vd. (2020), finansal teknoloji alanında yazılmış yayınları inceledikleri çalışmada Scopus veri tabanından elde edilen 486 yayının bibliyometrik analizi yapılmıştır. Çalışma da yayın yılı, belge türü, kaynak türü, kaynak başlığı, yayın dilleri, konu alanı, anahtar kelimeler, yayınların coğrafi dağılımı gibi bibliyometrik göstergeler kullanılarak analiz yapılmıştır. 2015 yılından sonra finansal teknoloji alanında yayınlanmış eser sayısında muazzam artış olduğu tespit edilmiştir.

Koç ve Karabınar (2021), muhasebe eğitimi alanında yapılmış uluslararası bilimsel çalışmaları inceledikleri makalelerinde ortak kelime ve ortak atıf analizleri yapılmıştır. WOS veri tabanından elde edilen 719 çalışmaya ait veri incelenerek elde edilene bulgulara gören çok yayın yapılan ülke ABD, en çok yayın yapılan kurum Deakin Üniversitesi, en çok yayın yapan yazar Steven Dellaportas’dır. Türkiye’den ise 21 yayının çalışmada yer aldığı tespit edilmiştir.

Alataş (2022), Muhasebe ve Finansman Dergisinde 2017-2021 yılları arasında yayınlanan toplam 358 makale içerik açısından incelenerek bibliyometrik analiz yapılmıştır. En çok kullanılan araştırma kelimelerinin denetim, performans değerlendirme ve finansal raporlama ile ilgili olduğu ve en çok yayını yayınlanmış olan araştırmacıların Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip oldukları tespit edilmiştir.

Shi vd. (2022), dijital dönüşüm alanında yapılmış çalışmaya genel bir bakış açısı sunmak amacıyla Vosviewer, Harzing's Publish or Perish ve SciMAT programları yardımıyla bibliyometrik analiz yapılmıştır. Analiz de yazarların üretkenlik, atıf sayıları, H-indeks değerleri kullanılarak dergilere, makalelere, araştırmacılara, kurumlara ve ülkelere göre değerlendirme yapılmıştır. Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya’nın dijital dönüşüm araştırmalarında etkili oldukları, alanda yazarlar arasında işbirliğinin zayıf olduğu ve birçok araştırma konusunun yeni yeni çalışıldığı görülmüştür.

Kaya ve Hatunoğlu (2023), muhasebe standartları konusunda WOS’da indekslenen dergilerde yaptıkları bibliyometrik analizde 1851 yayının verisi kullanılmıştır. 1970 yılından bu yana yapılmış çalışmalarda en çok yayın Amerika Birleşik Devletleri’nde yapıldığı en çok atıf alan derginin ise Accounting Review olduğunu tespit edilmiştir.

Özçelik ve Kaya (2023), nakit akışı ile ilgili akademik eğilimleri araştırmak amacıyla WOS veri tabanından elde ettikleri 4689 makale verisi ile bibliyometrik analiz yapmışlardır. Özellikle 2000’li yıllardan sonra nakit akışı konusunda yapılmış çalışmalarda bir artış olduğu tespit edilmiştir. Nakit akışı ile birlikte en çok kullanılan anahtar kelimelerin “Kurumsal Yönetim” ve “ Kazanç Yönetimi” kelimeleri olduğu tespit edilmiştir.

Acer vd. (2024), enflasyon muhasebesi kavramının bibliyometrik analizi VOS-viewer programı ile yapılmıştır. Araştırmada Web of Science veri tabanından elde edilen 60 makaleye ait veriler kullanılmıştır.

Enflasyon muhasebesi kavramının literatürdeki dağılımı yazarların ülkelerine, kurumlarına ve yıllara göre incelenmiştir.

Cengiz vd. (2024), muhasebede ihtiyatlılık konusunda yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizi yapılmıştır. Çalışma da 2001-2024 yılları arasında yayınlanmış çalışmaların verileri kullanılmıştır. WOS very tabanından elde edilen 730 makale verisi incelenmiştir. Buna göre; muhasebede ihtiyatlılık konusunda yapılan yayın sayısı arttığı gözlemlenmiştir. Journal of Accounting & Economics ve Accounting Review'in alanda en etkili dergiler arasında olduğu görülmüştür. ABD ve Çin'in uluslararası etkisinin en yüksek olduğu ülkeler olduğu tespit edilmiştir.

Gök (2024), çalışmasında dijitalleşmenin muhasebe üzerindeki etkisini araştıran tezlerin bibliyometrik analizini yapmıştır. YÖK tez very tabanından elde edilen 56 lisansüstü tezin analizine göre konuya olan ilginin 2018 yılında başladığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışmaların 28' nitel, 26'sı nicel ve 2'sinin ise karma yöntemler ile oluşturulduğu belirlenmiştir. En sık tekrar eden anahtar kelimeler ise muhasebe, dijitalleşme, dönüşüm, dijital dönüşüm kavramları olduğu gözlemlenmiştir.

3. ARAŞTIRMA METEDOLOJİSİ

Araştırmanın amacı, araştırmanın yöntemi ve kısıtları ile elde edilen araştırma bulguları aşağıda sırası ile açıklanmaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı dijital dönüşüm ve yapay zeka konularını muhasebe ve muhasebe eğitimi boyutuyla ele alan uluslararası bilimsel çalışmaları bibliyometrik analiz ile incelemektir. Yapılan analiz, gelecek çalışmalar için alanın gelişme yönü hakkında bilgi verecek ve literatürdeki boşlukların görülmesine yardımcı olacaktır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kısıtları

Bibliyometrik analiz tekniği, herhangi bir alandaki bilimsel gelişme seviyesini ölçmede önemli bir analiz tekniğidir. Belli bir alandaki akademik gelişim düzeyini anlamaya ve yapılan çalışmaların odak noktalarını görmeye yardımcı olur. Bu nedenle analizin odak noktasında olan konu başlıklarında yapılmış araştırmaların incelenmesi alana belli bir bakış açısı sunar (Heberger vd., 2010:25).

Web of Science veri tabanı akademik alanda önemli kabul edilen "Social Sciences Citation Index, Emerging Sources Citation Index, Conference Proceedings Citation Index- Science, Science Citation Index Expanded, Book Citation Index-Social Sciences & Humanities, Conference Proceedings Citation Index- Science & Humanities, Arts & Humanities Citation Index, Book Citation Index" endekslerden oluşmaktadır. Web of Science veri tabanı kapsam olarak yeterli görülmesi nedeniyle çalışma bu veri tabanıyla sınırlandırılmıştır (Çelik vd., 2024:117). Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Belirtilen amaç doğrultusunda 2006-2024 yılları arasında Web of Science veri tabanında "muhasebe", "muhasebe eğitimi", "dijital dönüşümü" ve "yapay zeka" konularını işleyen bilimsel makalelere ait veriler kullanılmıştır. WOS veri tabanında araştırma kategorisi olarak işletme ve finans kriterleri seçilmiştir. Bu kısıtlar dahilinde 467 araştırma makalesinin verisine ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde R Studio programının "biblioshiny for bibliometrix" uygulaması kullanılmıştır.

3.3. Araştırma Bulguları

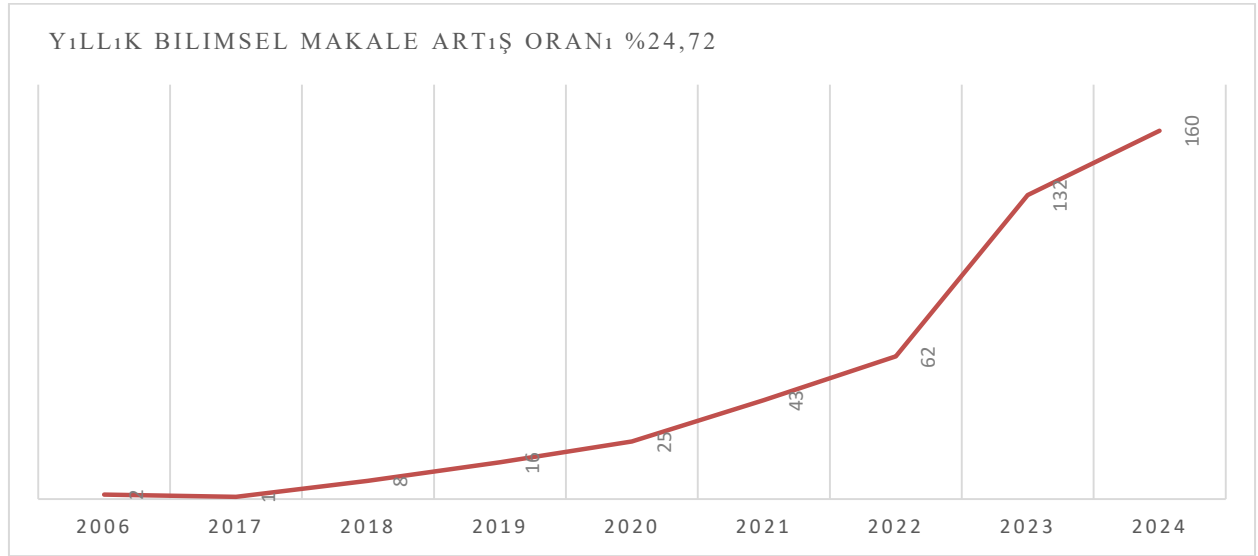
Muhasebe alanında dijital dönüşüm, yapay zeka temalarında yazılmış ve WOS veri tabanında yer alan araştırma makalelerine ilişkin temel bilgiler aşağıda yer alan Tablo 1'de gösterilmiştir. Bu verilere göre; 2006-2024 yılları arasında 467 adet bilimsel çalışmanın araştırma kapsamına girdiği görülmektedir. Bu makalelerin 54 adedi erken erişim makalesidir. Çalışmaların ortalama yaşının 1,87, doküman başına atf

sayısının 10,74 olduğu, bu çalışmalarda 992 adet anahtar kelimenin kullanıldığı ve 1746 yazar tarafından yazıldığı tespit edilmiştir. Diğer parametrelere bakıldığında; çalışmaların çoğunluğunun çok yazarlı çalışmalardan oluştuğu görülmektedir. Makale başına yazar ortalamasının 4,1'dir. Çalışmaların %37,47'sinin yazarların uluslararası işbirliği ile yapıldığı görülmektedir.

Tablo 1. Araştırma Verilerine Ait Temel Bilgiler

AÇIKLAMA	SONUÇLAR
VERİLER HAKKINDA TEMEL BİLGİLER	
Zaman Aralığı	2006-2024
Makale Sayısı	467
Yıllık Büyüme Oranı %	24,72
Makalelerin Ortalama Yaşı	1,87
Doküman Başına Ortalama Atıf Sayısı	10,74
MAKALE İÇERİĞİ	
Anahtar Kelimeler	992
Toplam Yazar Sayısı	1746
Tek Yazarlı Yayın Yazarı Sayısı	42
Çok Yazarlı Yayın Yazarı Sayısı	1704
YAZARLARIN İŞBİRLİĞİ	
Makale Başına Ortak Yazarlık	4,1
Uluslararası Ortak Yazarlıklar	%37,47
BELGE TÜRÜ	
Makale	413
Erken Erişim Makale	54

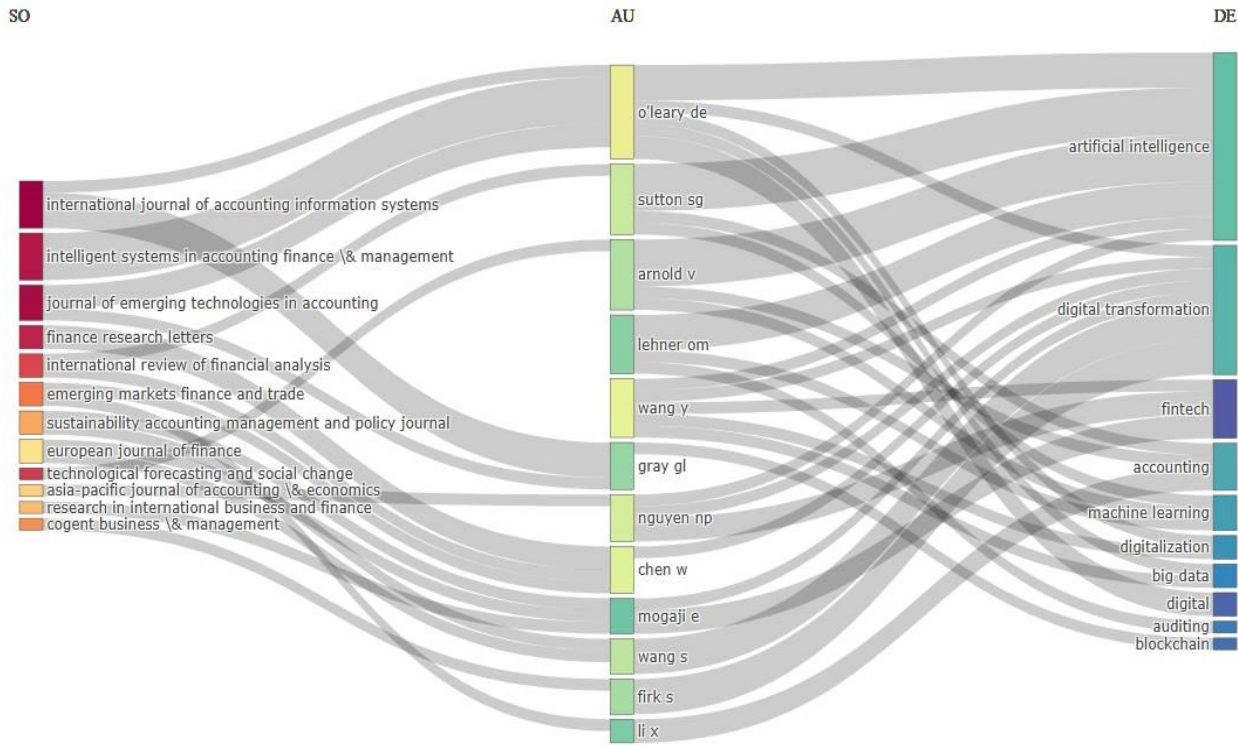
Bilimsel çalışmaların yıllara göre dağılımı aşağıda yer alan Şekil 1'de gösterilmiştir. Şekil 1'e göre; 2006-2020 yılları arasında muhasebeyi dijital dönüşüm ve yapay zeka boyutuyla ele alan çalışmaların görece daha düşük sayıda kaldığı görülmektedir. 2020 sonrasında ise belirgin bir şekilde konuya olan ilginin arttığı görülmektedir. Özellikle 2022-2024 yılları arasında bilimsel makale sayısında dikkat çekici bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır. Yıllık bilimsel makale artış oranı %24,72 olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Yıllara Göre Makale Sayısı

Çalışmaların yayınlandığı dergiler, yazarlar ve anahtar kelimelerden oluşan üçlü alan grafiği Şekil 2’de gösterilmiştir. Grafiğin sol tarafında muhasebe bilimi alanında dijital dönüşüm ve yapay zeka temalarında en çok yayın yapmış dergiler yer almaktadır. Orta sütunda ise bu alanda en çok yayın yapan yazarlar gösterilmektedir. Grafiğin sağ tarafında ise yazarlar tarafından en çok kullanılan anahtar kelimeler sıralanmıştır. Grafikte yer alan dikdörtgenlerin boyutu her bir ögenin birbiri ile olan ilişkisinin büyüklüğünü göstermektedir.

Grafiğe göre; “International Journal of Accounting Information Systems”, “Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management”, “Journal of Emerging Technologies in Accounting” konu ile alakalı en fazla yayının yapıldığı dergiler olduğu görülmüştür. En çok yayın yapan araştırmacılar ise O’Leary D.E., Sutton S.G., Arnold V., Lehner O.M., Wang Y., olmuştur. Muhasebe ile ilişkileri bakımından en çok kullanılan anahtar kelimelerin yapay zeka, dijital dönüşüm, finans teknolojisi, makine öğrenimi, büyük veri olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Üçlü Alan Grafiği

Tablo 2’de araştırma temasına uygun yapılmış çalışmaların yazarlarının ülke bilgileri yer almaktadır. Tablo incelendiğinde araştırma temasında en çok araştırma yapan ülke 94 makale ile tüm makalelerin %20,13’ünü yapmış olan Çin’dir. Ardından 70 makale ile ABD, 33 makale ile Birleşik Krallık gelmektedir. Türkiye ise listede WOS veri tabanında yer alan ve ilgili konularda yapılmış 2 makale ile yer almaktadır. Tablo 2’de ayrıca yazarların yaptıkları iş birliklerine ait bilgi de verilmiştir. Başka bir ifade ile birlikte yazılmış makalelerin yazarlarının aynı veya farklı ülkeden oluşlarına ait bilgiler yer almaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde yapılmış çalışmaların çoğunluğu ülke içi işbirlikleri ile tamamlandığı görülmektedir. Uluslararası işbirliğinin nispeten daha az olduğu görülmektedir.

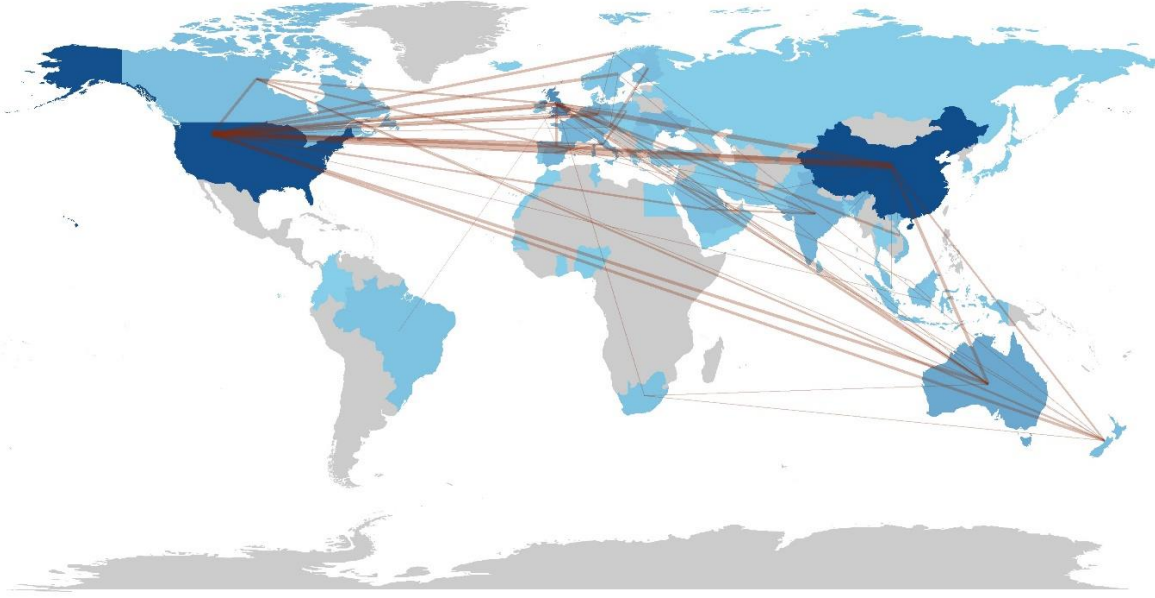
Tablo 2’de yer alan bilgilerden bir diğeri ise ülkelerin atıf sayılarıdır. Bu bilgilere göre alınan atıflarda 1468 atıf ile ABD ilk sırada yer alan ülke olmuştur. Başka bir ifade ile ilgili araştırma temasında yayınlanan makalelerden en çok atıf alan ülke olmuştur. ABD’yi 684 atıf ile Çin, 573 atıf ile Birleşik Krallık, 301 atıf ile Almanya takip etmektedir. Türkiye ise bu puanlamada 96 atıf aldığı tespit edilmiştir. Bu bakımdan Türkiye bilimsel yayın ve atıf sayısı bakımından nispeten diğer ülkelere göre daha az skor aldığı görülebilmektedir.

Tablo 2 genel olarak değerlendirildiğinde bilimsel makale üretimi ve alınan atıf sayısı açısından ABD ve Çin’in bilimsel araştırmalarda lider konumda oldukları anlaşılmaktadır. ABD’nin Çin’e göre daha az makalesi olmasına rağmen daha yüksek atıf elde etmiş olması akademik alanda bilimsel etkisinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Türkiye’nin WOS veri tabanında nispeten daha az makale üretimi olduğu ve uluslararası işbirliği çalışmalarının eksikliği dikkat çekicidir.

Tablo 2. En Fazla Yayın Yapan Ülkeler ve Aldıkları Atıf Sayıları

Ülkeler	Makale Sayısı	Makale %	Ülke İçi İş Birliği	Uluslararası İş Birliği	Ülkelerin Atıf Sayısı
ÇİN	94	20,13	63	31	684
ABD	70	14,99	54	16	1468
BİRLEŞİK KRALLIK	33	7,07	11	22	573
UKRAYNA	20	4,28	17	3	22
AVUSTRALYA	18	3,85	13	5	224
İSPANYA	17	3,64	12	5	102
HİNDİSTAN	16	3,43	11	5	63
ALMANYA	14	3,00	8	6	301
İTALYA	14	3,00	6	8	113
FİNLANDİYA	11	2,36	4	7	118
ÜRDÜN	10	2,14	6	4	89
ROMANYA	10	2,14	5	5	74
BREZİLYA	8	1,71	7	1	26
KANADA	8	1,71	4	4	81
ENDONEZYA	8	1,71	4	4	32
YENİ ZELANDA	8	1,71	3	5	46
TÜRKİYE	2	0,43	2	0	96
DİĞER ÜLKELER	106	22,70	58	44	-

Şekil 3’de, Tablo 2’de yer alan ülkelerin iş birliği ilişkilerini gösteren dünya haritası yer almaktadır. Şekilde gösterilen dünya haritasında mavi renk çalışma sayısının yoğunluğunu göstermektedir. Çalışma sayısı yüksek olan ülkeler daha koyu renkte gösterilirken çalışma sayısı az olan ülkeler daha açık renklerle gösterilmiştir. Şekilde yer alan ülkeler arasındaki bağlantıyı gösteren çizgiler en az iki veya daha fazla iş birliği ile yapılmış çalışmalara katılan ülkeleri göstermektedir. Uluslararası işbirliği şekilde yapılmış çalışmaların Çin, ABD ve Birleşik Krallık ’ta daha çok olması nedeniyle dünya haritası üzerindeki çizgi yoğunluğu bu ülkeler üzerinde daha fazla görülmektedir.

Şekil 3. Ülkelerin İşbirliği Dünya Haritası

Tablo 3’de en çok atıf alan 10 yazara ait çalışmanın bilgileri verilmiştir. Araştırma temasında yapılan çalışmalara toplam 5017 atıf alındığı tespit edilmiştir. Moll ve Yigitbasioglu’nun “The role of internet-related technologies in shaping the work of accountants: New directions for accounting research” adlı çalışması toplamda 187 atıf alarak listenin ilk sırasında yer almıştır. Yıllık ortalama 31,17 atıf aldığı görülmektedir. Yapay zekanın denetim süreçlerindeki etkisini konu alan çalışması ile Kokina toplam 156 atıf ile ikinci sırada yer almaktadır. Bu çalışmaları sırasıyla 149 atıfla Fountain, 123 atıfla Homburg’un çalışması takip etmiştir.

Ortalama yıllık atıf sayısı bakımından tablo incelendiğinde ise Moll ve Yigitbasioglu’nun çalışması yine ilk sırada yer almaktadır. Wu vd. çalışması yıllık 29,67 atıf ortalaması ikinci sırada olan bir diğer çalışma olmuştur. Bu çalışma aldığı atıf sayısına göre çok kısa sürede yüksek bir etki yarattığı görülmektedir.

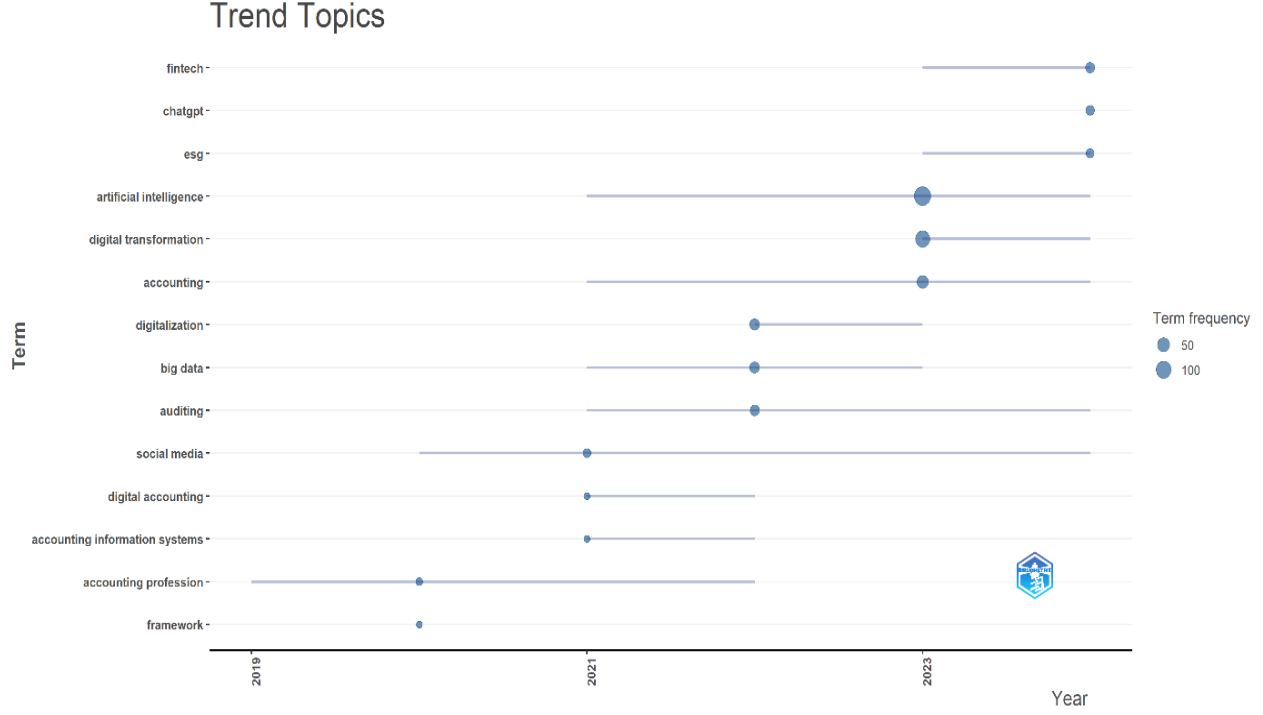
Tablo 3. En Çok Atıf Alan Yazarlar

Yazar(lar)	Yıl	Çalışma Adı	Toplam Atıf Sayısı	Yıllık Ortalama Atıf Sayısı
Moll ve Yigitbasioglu	2019	The role of internet-related technologies in shaping the work of accountants: New directions for accounting research	187	31,17
Kokina	2017	The Emergence of Artificial Intelligence: How Automation is Changing Auditing	156	19,50
Homburg vd.	2015	Measuring and Managing Consumer Sentiment in an Online Community Environment	123	12,30
Munoko vd.	2020	The Ethical Implications of Using Artificial Intelligence in AuditMng	112	22,40

Mhlanga	2020	Industry 4.0 in Finance: The Impact of Artificial Intelligence (AI) on Digital Financial Inclusion	102	20,40
Kokina ve Blanchette	2019	Early evidence of digital labor in accounting: Innovation with Robotic Process Automation	97	16,17
Fisher vd.	2016	Natural Language Processing in Accounting, Auditing and Finance: A Synthesis of the Literature with a Roadmap for Future Research	90	10
Huang vd Vasarhelyi	2019	Applying robotic process automation (RPA) in auditing: A framework	90	15
Wu vd.	2022	How do digitalization capabilities enable open innovation in manufacturing enterprises? A multiple case study based on resource integration perspective	89	29,67
Eren	2021	Determinants of customer satisfaction in chatbot use: evidence from a banking application in Turkey	89	22,25

Bir araştırma alanında tematik gelişmeyi göstermek için en güçlü araçlardan birisi tematik haritalamadır. Tematik haritalama tekrarlayan anahtar kelimelerin kümelenmesi ile yapılmaktadır. Tematik haritalama grafiğinin x eksenini merkeziliği, y eksenine ise yoğunluğu göstermektedir. Merkezilik temanın önemini gösterirken yoğunluk temanın gelişimini ölçmek için kullanılan parametrelerdir. Haritada yer alan dairelerin boyutu anahtar kelimelerin yer aldığı yayın sayısına göre belirlenmektedir. Tematik haritalama grafiği dört parçadan oluşmaktadır. Grafiğin sağ üst kısmında yer alan temalar motor temalar olarak ifade edilir. Grafiğin bu kısmında yer alan temalar gelişmiş ve araştırma alanı için önemli temalardır. Grafiğin sol üst kısmında yer alan temalar alan açısından geliştirilmiş ancak izole edilmiş temaları temsil etmektedir. Grafiğin sol alt kısmında ise hem az gelişmiş hem de marjinal temalardan oluşmaktadır. Bu temalar düşük yoğunluğa ve düşük merkeziliğe sahiptir. Tematik haritalama grafiğinin sağ alt çeyreğinde yer alan kısım bir araştırma alanı için önemli kabul edilen temel temalardan oluşmaktadır. Bu alan araştırma teması ile ilgili çok fazla çalışma yapılmış olmasına rağmen sürekli gelişmeye devam eden bir alan olarak yorumlanır (Sanioglu Tanış, 2024).

Şekil 4'te araştırma temasıyla ilgili olarak hazırlanan tematik haritalama verilmiştir. Buna göre, haritada 14 tematik kümelenmenin olduğu görülmektedir. Grafiğin sağ alt kısmında yer alan temel temalar yapay zeka, büyük veri teknolojisi, yönetim, makine sinir ağları, performans etki yönetimi gibi 5 kümeden oluşmaktadır. Bu kısımda yer alan anahtar kelimeler hakkında çok fazla çalışma olduğu ancak gelişmeye devam ettiği söylenebilir. Sol alt kısımda yer alan kurumsal dolandırıcılık ve nöral network yeni ortaya çıkan veya trendi azalan anahtar kelimeleri işaret etmektedir. Niş temalar olarak ifade edilen ve grafiğin sol üst kısmında yer alan kelimeler ise 5 kümeden oluşmaktadır. Denetim destek sistemi, kurumsal iflas, önyargılı teknolojik değişim gibi kümeler ana akım dışında kalan kavramlar olarak nitelendirilebilir. Grafiğin sağ üst kısmında yer alan motor temalar 2 kümeden oluşmaktadır. Burada yer alan kelimeler ana akım kavramlar olarak görülmektedir.

Şekil 6. Trend Konular

4. SONUÇLAR

Bu çalışma, 2006-2024 yılları arasında muhasebe alanında dijital dönüşüm ve yapay zeka temalarında yapılmış olan bilimsel araştırma makalelerinin temel eğilimlerini analiz etmektedir. Bu amaçla çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan bibliyometrik analiz yapılmıştır. Araştırma kapsamında WOS veri tabanında elde edilen 467 araştırma makalesinin verisi kullanılmıştır. Elde edilen veriler R-Studio programının “biblioshiny for bibliometrix” uygulaması kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırma bulgularına göre özellikle 2020 yılı sonrasında muhasebe alanında dijital dönüşüm ve yapay zeka konularına olan ilginin belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir. Makalelerin ortalama yıllık büyüme oranı %24,72, ortalama yaşları 1,87’dir. Makalelerin ortalama yazar sayısı ise 4’den daha fazla olduğu görülmüştür. Tüm çalışmaların %37,47’si uluslararası işbirliği şeklinde yazılan makalelerden oluşmaktadır. “International Journal of Accounting Information Systems”, “Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management”, “Journal of Emerging Technologies in Accounting” araştırma temasıyla ilgili en fazla yayının yapıldığı dergilerdir. Ülkeler bazında Çin, ABD ve Birleşik Krallık en fazla yayın yapan ülkeler olarak öne çıkarken, ABD en yüksek atıf sayısını (1468 atıf) alarak akademik etki açısından lider konumdadır. Türkiye ise bu alanda iki makale ile temsil edilmekte ve 96 atıf alarak nispeten daha düşük bir performans göstermektedir. Çalışma kapsamında yer alan 467 makalenin toplam 5017 atıf aldığı tespit edilmiştir. Atıf sayı bakımından 187 atıf ile Moll ve Yigitbasioglu’nun çalışması ilk sırada yer almıştır. Bu yazarları sırasıyla Kokina, Fountain, Homburg’un çalışması takip etmiştir. Ortalama yıllık atıf sayısı bakımından Moll ve Yigitbasioglu’nun çalışması yine ilk sırada yer alırken Wu vd. çalışması yıllık 29,67 atıf ortalaması ile ikinci sırada olan bir diğer çalışma olmuştur. Veri setinde yer alan 992 adet anahtar kelimeler ile elde edilen tematik analiz sonuçlarına göre, yapay zeka, büyük veri teknolojisi, makine öğrenimi, yönetim performansı ve yönetim gibi konuların muhasebe alanında temel ve gelişmekte olan temalar olduğunu göstermektedir. Özellikle "Artificial Intelligence" (Yapay Zeka),

"Digital Transformation" (Dijital Dönüşüm) ve "Big Data" (Büyük Veri) gibi konular hem önemli temel temalar hem de artan bir araştırma trendi içerisinde oldukları görülmektedir. Ayrıca, son yıllarda "ChatGPT" ve "Fintech" gibi yenilikçi kavramlarında hızla öne çıktığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, muhasebe alanında dijital dönüşüm ve yapay zeka temaları, hızla büyüyen ve önem kazanan araştırma alanlarıdır. Özellikle uluslararası iş birliklerinin artırılması ve yeni teknolojilerin muhasebe uygulamalarına entegrasyonu, bu alanda gelecekteki araştırmalar için kritik bir odak noktası olacaktır. İleride yapılacak çalışmalar için farklı veri tabanlarında, farklı temalarda ve farklı kısıtlara göre daha detaylı bibliyometrik analiz yapılabilir.

KAYNAKÇA

Acer, H., Kazak, G., & Erdemir, N. K. (2024). Enflasyon Muhasebesi Kavramı ve Temalar Üzerine Vosviewer ile Bibliyometrik Analiz. *Mali Çözüm*, 34(183), 769-790.

Ahmi, A., Tapa, A., & Hamzah, A. H. (2020). Mapping of Financial Technology (FinTech) Research: A Bibliometric Analysis. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(8), 379-392.

Alataş, A. (2022). Muhasebe ve Finansman Dergisinde 2017-2021 Yılları Arasında Yayımlanmış Makalelerin Bibliyometrik Açından İncelenmesi. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 8(23), 1-13.

Balı, S., & Dündar, D. (2020). Maliye ve Finans Yazıları Dergisi'nde Yayımlanmış Makalelerin Bibliyometrik Analizi (2009-2018). *Maliye ve Finans Yazıları*, (113), 153-184.

Beşel, F., & Yardımcıoğlu, F. (2017). Maliye Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi. *Maliye Dergisi*, (172), 133-151.

Cengiz, S., Çelebi, G., & Dilsiz, M. S. (2024). Muhasebede İhtiyatlılık Konusundaki Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 237-261.

Çelik, M., Elmas, B., & Korkmaz, E. (2024). Dijital Finans Araştırmalarının Bilim Haritalama Teknikleri ile Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (103), 113-134.

Gök, A. G., (2024). Muhasebede Dijitalleşme Üzerine Çalışılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 97-111.

Heberger, A. E., Christie, C. A., & Alkin, M. C. (2010). A Bibliometric Analysis of the Academic Influences of and on Evaluation Theorists' Published Works. *American Journal of Evaluation*, 31(1), 24-44.

Hoffman, D. L., & Halbrook, M. B. (1993). The Intellectual Structure of Consumer Research: A Bibliometric Study of Author Cocitations in the First 15 Years of the Journal of Consumer Research. *Journal of Consumer Research*, 19(4), 5005-517.

İşseveroğlu, G. (2021). Muhasebe Mesleğinin Geleceği Boyutunda Akademik Yayınların Bibliyometrik Analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 562-579.

Kaya, A., & Hatunoğlu, Z. (2023). Publications on Accounting Standards in Web of Science Database: A Bibliometric Analysis. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 25(1), 1-26.

Koç, A., & Karabınar, S. (2021). Muhasebe Eğitimi Alanındaki Uluslararası Bilimsel Çalışmaların Bibliyometrik Analizi ve Türkiye'nin Konumu. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 181-195.

Koçyiğit, S. Ç., Temelli, F., & Başkan, T. D. (2023). Sürdürülebilirlik Muhasebesi Konusunda Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi: Web of Science Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 241-264.

Kurnaz, E., Tekbaş, İ., Bozdoğan, T., & Çetin, Ö. O. (2020). Dijitalleşmeyle Birlikte Muhasebe Eğitiminin Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (22 Özel Sayı), 81-96.

Özçelik, H., & Kaya, İ. (2023). Web of Science Veri Tabanında Yayımlanmış Nakit Akış Kavramı ile İlgili Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 99, 1-18.

Sanioğlu Tanış, Z. (2024). Yönetim Kurulunda Cinsiyet Çeşitliliği ve Kurumsal İnovasyon Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 153-166.

Shi, L., Mai, Y., & Wu, Y. J. (2022). Digital Transformation: A Bibliometric Analysis. *Journal of Organizational and End User Computing (JOEUC)*, 34(7), 1-19.

Şentürk, F., & Fındık, H. (2015). Türkiye'deki Akademik Araştırma Dergilerinde 2005-2014 Döneminde Muhasebe Alanında Yazılmış Makalelerin Literatür Taraması ve İçerik Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17(2), 413-436.

Medya Okuryazarlığı ve Spor

Nehir DEVRİM ESEROL

Öğretim Görevlisi Dr., Kastamonu Üniversitesi

ndeVRim@kastamonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7753-5482>

Makale Başvuru Tarihi :11.11.2024

Makale Kabul Tarihi : 23.12.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.14583481

Anahtar

Kelimeler:

Spor medyası,
Medya
okuryazarlığı,
Spor ve medya,
Okuryazarlık

Özet

Bu çalışmanın amacı spor medyasını eleştirel medya okuryazarlığı perspektifiyle ele alarak spor medyasının toplum ve medya ile ilişkilerini incelemektir. Spor, medya ve toplum arasındaki sürekli etkileşime odaklanılarak, sporun toplumsal değerleri nasıl yansıttığı ve medya aracılığıyla nasıl inşa edildiği anlatılmaktadır. Küresel kapitalizmin sporu nasıl etkilediği ve sporun ekonomik, politik ve toplumsal konularla nasıl iç içe geçtiği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca spor medyasının anlam inşası süreçlerini incelerken dilbilimsel, semiyotik ve iletişimsel teoriler kullanılmaktadır. Medya okuryazarlığı ve eleştirel medya okuryazarlığı kavramları da ele alınarak spor medyasının tüketici ve üretici tarafından nasıl anlaşılması gerektiği tartışılmaktadır. Medya okuryazarlığı, spor medyasının içeriklerini doğru bir şekilde anlamayı ve değerlendirmeyi hedeflerken, eleştirel medya okuryazarlığı ise medyanın sahiplik yapısı, ideolojisi ve sınıf yapısını sorgulamayı ve medyanın gücünü eleştirel bir şekilde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Spor medyasının içeriklerinin oluşturulma süreçlerindeki ideolojik, ekonomik ve siyasi etkileri incelenirken, spor medyasının propagandayla nasıl ilişkilendirilebileceği ve medya ile spor arasındaki karmaşık ilişkinin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Sonuç olarak, spor medyasının içeriği, yalnızca spor etkinlikleriyle sınırlı değildir; aynı zamanda toplumsal cinsiyet normları, milliyetçilik, sınıfsal farklılıklar, ideolojiler ve politik kararlar gibi toplumsal konuları da yansıtmaktadır. Bu nedenle, spor medyasının içeriğini anlayabilmek için sosyolojik bir bakış açısı ve eleştirel okuryazarlık becerileri gerekmektedir. Bu çalışma, spor medyasının anlamını ve etkisini eleştirel bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlayarak, spor medyasının toplum ve medya içindeki rolünü daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Media Literacy and Sports

Keywords:

Sports media, Media literacy, Sports and media, Literacy

Abstract

The purpose of this study is to examine sports media from a perspective of critical media literacy, shedding light on its relationships with society and the media. Focusing on the continuous interaction between sports, media, and society, this paper explains how sports reflect societal values and how they are constructed through the media. This study also delves into how global capitalism influences sports and how sports are intertwined with economic, political, and societal issues. Furthermore, linguistic, semiotic, and communicational theories are employed while examining the processes of meaning construction in sports media. The concepts of media literacy and critical media literacy are also discussed, addressing how sports media should be understood by consumers and producers. Media literacy aims to understand and evaluate the content of sports media accurately, while critical media literacy aims to question the ownership structure, ideology, and class structure of the media and critically assess its power. While examining the ideological, economic, and political influences in the creation of sports media content, the study also explores how sports media can be related to propaganda and how to understand the complex relationship between media and sports. In conclusion, the content of sports media is not limited to sports activities alone; it also reflects societal issues such as gender norms, nationalism, class differences, ideologies, and political decisions. Therefore, to comprehend the content of sports media, critical thinking skills with a sociological perspective are necessary, requiring critical literacy skills. This study aims to examine the meaning and impact of sports media with a critical perspective, helping us better understand the role of sports media within society and the media.

1. GİRİŞ

Çağımızın en büyük tutkularından biri kuşkusuz spor olmuştur. Spor, insanların ve yaşamında ve ülkeler açısından önemli bir rol oynamakta ve farklı spor dalları dünyanın dört bir yanından oyuncular ve taraftar için önemli bir yer tutmaktadır. Futbol başta olmak üzere voleybol, basketbol, tenis gibi sporlar da geniş küresel kitlelerce takip edilmektedir. Bununla birlikte spor tarihi de büyük ölçüde kitle iletişim araçları tarafından kontrol edilmiş ve belgelenmiştir. Gazeteler, televizyon, film ve radyo yayıncılığı bu yüz yılın popüler ve politik kültürünün şekillenmesinde derin bir etkiye sahip olduğu gibi, sahaların ve stadyumların sınırlarının ötesine geçen spor alanında da önemli etkilere sahiptir (Boyle, 2009). Günümüzde spor, uluslararası bir endüstri haline gelmiştir. Spor endüstrisi, spor etkinliklerini düzenleyen kuruluşlar, spor malzemeleri üreticileri, medya şirketleri, reklamcılık ve pazarlama ajansları, spor etkinliklerinin organizasyonu ve yayınlanmasıyla ilgilenen şirketler, sponsorlar ve daha birçok paydaşı içermektedir. Sporun medya aracılığıyla aktarılan versiyonları, yaşanmış bir geçmiş hissi veren kültürün önemli alanlarından biridir. Spor anlatılarının ve hikâyelerinin günümüzle geçmiş arasında bir köprü görevi kurması hem medyanın hem de izleyicilerin ilgisini çekmektedir. Thompson (1990), spor, pop müzik ve benzeri faaliyetlerin büyük ölçüde medya tarafından sürdürüldüğünü ve sadece önceden var olan kültürel biçimlerin aktarılmasında değil; var olan kültürel biçimlerin aktif dönüşümlerinde de medyanın büyük bir rolü olduğunu öne sürmüştür. Jones (1992), sanayi toplumlarında sporun kendi başına önemli bir ekonomik, sosyal ve politik bir faaliyet olduğunu ve bir toplumun spor kültürüne bakıldığında işgücü piyasaları, sermaye yatırımları, sınıf, cinsiyet ve hatta uluslararası ilişkiler hakkında önemli bilgiler toplanabileceğini söylemiştir. Spor ve medya arasındaki ilişkiler üzerine yaptığı çalışmalarla literatürde önemli bir yere sahip olan Garry Whannel, sadece sermaye, spor ve televizyon arasında giderek karmaşık hale gelen ilişkinin değil, spor temsillerinde ideoloji ve ideolojik çıkarımların da incelenmesi gerektiğini savunmuştur (2008). Sporun cinsiyet çalışmaları, kimlik çalışmaları, popüler kültür çalışmaları, medya çalışmaları ve uluslararası çalışmalar ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Böyle bir durumda spor, sadece spor bilimleri tarafından incelenen bir disiplin olmaktan ziyade tarihçiler, sosyologlar, iletişim bilimciler, kültür bilimciler, ekonomistler ve diğer bilim alanları tarafından da incelenmeye başlanmıştır.

Medya ise spor endüstri içinde özel bir yere sahip olmuştur. Özellikle televizyon, çağdaş sporun büyük bir kısmını etkisi altına almıştır. Spor-televizyon ilişkisinin merkezi unsuru, yayıncılık endüstrisinin ekonomi politikleri etrafında dönmektedir. Spor haberciliği ve spor gazeteciliği, gazeteciliğin büyük bir alt kümesi haline gelmiştir. Sporcular, taraftarlar, yayıncılar, reklamcılar, sponsorlar çerçevesinde büyük endüstri ve bu endüstrinin şekillendirdiği karmaşık ilişkiler, medya okuryazarlığı becerilerine her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Medya okuryazarlığı, kullanıcıların medya iletişim araçlarını anlama, yorumlama, eleştirel bir şekilde değerlendirme ve etkili bir şekilde kullanma becerilerini ifade etmektedir. Spor, ekonomi politik, ideolojik, sosyolojik, tarihi boyutları olan bir disiplin olarak medya tarafından izleyicilere tüketilecek bir ürün olarak sunulmaktadır. Medya okuryazarlığı, sporun medya tarafından metalaştırılmış ve tüketilecek bir ürün olarak sunulmuş halini eleştirel bir gözle inceleyerek gönderdiği örtük mesajları deşifre edebilmek için bütün izleyicilerin sahip olması gereken bilgi ve beceriler bütünüdür.

2. SOSYOLOJİK AÇIDAN SPOR

Spor medyası hakkında belirli bir eleştirel kavrayış geliştirebilmek için spor, toplum ve kültürümüzü etkileyen temel epistemolojik ve kuramsal yaklaşım ve gelişmelerin yakından incelenmesi gerekmektedir. Coakley ve Dunning (2002), spor çalışmalarını etkileyen başlıca perspektifleri, işlevselcilik, kültürel çalışmalar, feminizm, yorumlayıcı yaklaşımlar, sosyoloji, feminizm, post-modernizm, yapısalcılık, küreselleşme olarak tanımlamıştır. Giulianotti (2005) ise, sporda eleştirel sosyolojinin temel öğretilerini Durkheim, Weber, Marx ve neo-Marksist çalışmalar, kültürel çalışmalar, hegemonya, cinsiyet kimlikleri, cinsellik, beden, mekân, Elias, Bourdieu, post-modernizm ve küreselleşme olarak belirlemiştir (Jarvie, 2006). Sporun anlayışımızın farklı perspektiflerden bakıldığında farklı şekilde şekilleneceği açıktır.

İşlevselci perspektif, toplumsal olayları ve yapıları, onların toplumsal sistemde nasıl işlev gördüğü ve katkı sağladığı açısından anlamaya çalışan kuramsal bir yaklaşımdır. İşlevselcilik perspektifinden bakıldığında, spor, gizli ve açık işlevleri olan toplumsal bir olgudur. Sporun potansiyel işlevlerinden bazıları; sosyo-duyusal işlev; sporun sosyo-psikolojik istikrarın sürdürülmesine katkı sağlaması, sosyalleşme işlevi; sporun kültürel inanç ve normların aşılmasına katkı sağlaması, entegrasyon işlevi; sporun farklı bireyleri ve çeşitli grupları uyumlu bir şekilde birleştirmesine katkı sağlanması, siyasal işlev; sporun ideolojik amaçlarla kullanılması, sosyal hareketlilik işlevi; sporun yukarı yönlü hareketliliğin bir kaynağı olarak hizmet etmesi olarak gösterilebilir (Jarvie, 2006).

Sembollerin ve dilin tüm insan ilişkilerinde etkileşiminin temel unsuru olduğunu savunan sembolik etkileşimcilik bakımından spor, sosyal aktörler arasında karşılıklı ve tek yönlü olmayan bir anlam değişimi içermektedir. Sembolik etkileşimci yaklaşıma dayalı spor çalışmaları sporun birey için ne anlama geldiğini, zaman içinde bireyin kişisel kimliğini nasıl etkilediğini, spor hakkındaki duyguların ne ölçüde etkileşimden etkilendiğini, sporcular arasında nasıl bir ilişki ve etkileşim deseni oluştuğunu incelemişlerdir. Sembolik etkileşimci spor araştırmaları tarihsel ve toplumsal yapıyı ve güç ilişkilerini göz ardı ettikleri için eleştirilmişlerdir.

Yorumlayıcı sosyoloji, sembolik etkileşimciliği temel alan bir yaklaşım olarak, anlam, eylem, statü, kültürel görecelik gibi konulara odaklanmıştır. Günlük yaşamın içeriğine odaklanırken işlevselciliğin büyük toplumsal iddialarını reddetmiştir. Örneğin, fenomenolojik yaklaşımla, medya metinlerinin analizi, yaşam hikâyeleri, spor alt kültürleri, biyografik ve anlatısal öğeleri gibi konuları incelemiştir (Donnelly, 2002). Sporcuların kendi eylemlerinin ne kadar farkında oldukları, kendi kariyerlerini nasıl deneyimledikleri, sporcu olma sürecindeki sosyalleşme deneyimleri, medya izleyicilerinin sporu nasıl alımladıkları ve yorumladıkları, statünün spor ve toplumsal düzeni ne ölçüde açıklayabildiği gibi konular yorumlayıcı sosyolojinin sporla ilgili sorduğu sorulara örnek olarak gösterilebilir (Jarvie, 2006). Sosyolojiyi esas itibarıyla 'süreç' kavramı üzerinde temellendiren Norbert Elias'ın çalışmalarından doğan ve tarih ve sosyoloji arasındaki bağlantıların izini süren süreç sosyolojisi ise sporun gelişiminde hangi temel süreçlerin rol oynadığını, zaman içinde sporun nasıl değişim ya da gelişim gösterdiği, sporda denge değişikliklerini destekleyen temel unsurların neler olduğunu, sporun küreselleşmesinin temellerinin neler olduğunu araştırmaktadır (Jarvie, 2006).

Marksist kuramcılar ise sporun sosyo-ekonomik analizi için bir temel sağlamaya çalışmıştır. Spor ekonomisinin analizi ve bu analizin tarihsel ve toplumsal süreçlere etkileri Marksist kuramcılar tarafından incelenmiştir. Kapitalizmin eleştirisi olarak, spordan kimin kazanç sağladığı, sporun küresel kapitalizm altında nasıl düzenlendiği, spor aracılığıyla nasıl zenginlik üretildiği ve bu zenginlikten kimin fayda sağladığı, farklı sosyal sınıfların spor aracılığı ile sömürülüp sömürülmediği, sömürgecilik faaliyetlerinin sporun gelişimini nasıl etkilediği, spor tarihçiliğinin maddeci bir anlatışı nasıl üretebileceği gibi sorular Marksist kuramcılar tarafından spor anlayışımızı geliştirmek için sorulmaktadır (Jarvie, 2006).

Kültürel Çalışmalar, spor, güç ve kültür arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Örneğin Hargreaves (1986), popüler kültür, tüketici kültürü gibi kültür biçimlerine de atıfta bulunarak sporun kültürler içinde ve kültürler arasında değişen bir anlamı olduğunu vurgulayan bir çalışma yapmıştır. Farklı kültürler içinde sporun anlamının ve sembolizminin izini süren, belli bir sporun herhangi bir zamanda toplum içinde nasıl egemen hale geldiğini araştıran, spor tanımlarının nasıl dönüştüğünü inceleyen çalışmalar yapmaktadır. Kültürel çalışmalar aynı zamanda sporda ırkçılık ve dışlama politikalarını, stereotiplerin, mitlerin ve önyargıların nasıl üretildiğini, emperyalizm, oryantalizm ve Avrupa merkezilik gibi politikaların sporu nasıl etkilediğini de konu edinmektedir.

Feminizm, ataerkillik, cinsiyet rolleri, cinsiyete dayalı güç ilişkileri, beden kavramı, toplumsal farkındalık gibi konularda geliştirilen bir kuram olarak sporun geleneksel cinsiyet rollerini nasıl pekiştirdiğini ya da geleneksel cinsiyet rollerine nasıl meydan okuduğunu, kadınların sporla nasıl bir ilişki içinde olduğunu ve bu ilişkinin diğer cinsiyetlerden nasıl ayrıldığını, spor yapısının kadınları nasıl sömürdüğünü ve baskı altına aldığını, kadınların spor medyası aracılığıyla nasıl temsil edildiğini, kadınların sporu nasıl deneyimlediğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bunun dışında, dünyanın farklı bölgelerinde sporun nasıl algılandığı (örneğin Müslüman ya da Yahudi kadınlar), spor ve beden politikaları, sporun kadınların özgürleşmesine nasıl katkı sağlayabileceği gibi konular da feminist kuramın açıklamaya çalıştığı noktalardandır.

Kültürel ve sosyal antropoloji, farklı kültürlerde spor, oyun ve oyunun nasıl evrildiğine dair karşılaştırmalı kültürel saha çalışmaları ve sporun kültürel değişimin bir parçası olarak nasıl geliştiğine dair somut ve deneysel bilgi sunmaya çalışmaktadır. Belirli bir kültüre, geleneklere veya örf adetlere katkı sağlayan nesnel kültürel eserlerin incelenmesi sporun hem çağdaş hem de tarihsel anlamda sosyal ve kültürel yapısının anlaşılmasına katkıda bulunabilmektedir (Jarvie, 2006). Kültürel ve sosyal antropoloji aynı zamanda sporla ilgili ritüelleri, örfleri, adetleri, festivalleri, törenleri incelemektedir.

Küreselleşme, serbest piyasa düzeninde sermayenin egemen olduğu ve yoksulların düzensizleştirme, özelleştirme ve uluslararası şirketlerin talanı sonucu ortaya çıkan sonuçlarla mücadele etmek zorunda kaldığı düzensiz serbest piyasa kavramıdır (Kartal, 2007). Radikal anti küresel yaklaşım, küreselleşmenin zengin seçkinlerin daha da zenginleştiğini, yoksul ülkelerin ise daha çok yoksullaştığını öne sürer. Küreselleşme kuramları, sporun ekonomik, kültürel ve siyasi açılardan dünya geneline yayılmasına odaklanmaktadır. Küresel sporun gelişiminde hangi süreçlerin rol oynadığı, küresel etkinin ulusal ve yerel spor formlarına nasıl etki ettiği,

Batı, Amerikan ya da sömürgeci spor biçimlerinin küresel spor olarak gösterilip gösterilmediği, FIFA gibi spor organizasyonlarının spordaki yeri gibi konularla ilgilenmektedirler (Jarvie, 2006).

Görüldüğü üzere, farklı yaklaşımlar, spor, toplum ve kültürün farklı boyutlarını farklı bakış açısıyla ele alarak değerlendirmektedir. Spor, toplum ve kültür arasındaki ilişki, çok boyutlu ve karmaşıktır. Bu araştırma çerçevesinde bahsedilmeyen yaklaşımlardan ve kuramlardan da etkilenebilmektedir. Sadece akademik bir inceleme alanı olarak değil, günlük yaşamda da sporun farklı boyutlarıyla toplum içindeki rolünün ve bireysel etkilerinin kavranması gerekmektedir.

3. SPOR MEDYASI

Spor, medya ve toplum arasında da sürekli bir etkileşim bulunmaktadır. Toplumun bir ürünü olarak spor, gösterdiği bütün yönleriyle toplumun izlerini taşımaktadır. Örneğin, toplumsal değerler, ulusal kimlik, kahramanlar ve düşmanlar spor medyası aracılığıyla yeniden inşa edilmektedir (Kennedy ve Hills, 2009). Spor, küresel kapitalizmin ağlarına bulaşmıştır. Spor gösterileri, şehirlerin uluslararası yatırım çekmek ve turizm ticareti sağlamak için fırsatlar sunmaktadır, sporcuların bedenleri küresel şirketlerin logolarıyla donatılarak sporcuların nitelikleri kitle tüketimi için tüketici ürünlerine aktarılmaktadır (Kennedy ve Hills, 2009). İletişim ve medya ağları bu bağlantıların küresel ölçekte yayılmasına olanak sağlamaktadır. Spor sahalarındaki başarı, ulusal başarıyı simgelemek ve hükümet politikalarını tanıtmak için kullanılmaktadır. Fortuna (2015), medya okuryazarlık eğitiminde spor yayıncılığı odaklı müfredat geliştirilmesini önererek müfredata dâhil edilmesi gereken konu başlıklarını; toplumun yansıması olarak spor, ulusal kimlik inşası olarak spor, tüketim kültürü ve spor, profesyonel sporda ırk ve cinsiyetin rolü olarak özetlemiştir. Boyle (2009), spor ve medya konularını tartışırken, spor yıldızları, fanlık ve fanatizm, izleyici kitlesi, ulusal kimlik inşası, dijital çağda spor yayıncılığı ve bir tüketim ürünü olarak spor konuları üzerinde durmuştur. Spor ve medya konularını tartışırken çeşitli medya araçlarının spor yayıncılığı üzerindeki etkisini de değerlendirmek gerekmektedir. Tarihsel bağlamda gazete, radyo, televizyon ve internet spor yayıncılığında farklı biçimsel özellikleriyle yer tutmuş, spor yayıncılığının farklılaşmasında rol oynamıştır. Sporun medya temsili, spor hakkındaki düşüncelerimizi etkilemektedir (Frey ve Eitzen, 1991). Sporun medyadaki temsilinin ekonomik, politik ve toplumsal konularla hemhal olduğunu düşündüğümüzde, bu genel düşünüş ve yaşayış biçimlerimizi de etkilediğini kabul etmek kaçınılmazdır.

Kennedy ve Hills (2009), spor medyasını Saussure, Barthes ve Hall ekseninde işaretler, söylemler ve etkiler bakımından inceleyerek kavramsallaştırmıştır. İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure, dil ve söz arasında ayırım yapmış, dili bir yapı; bağıntılar dizgesi olarak görmüştür. Dilin varlığı öğelerinden değil, öğeler arasında kurulan bağıntılarda aranmalıdır. Spor da aynı şekilde bağıntılar dizgesi olduğunu düşünmek mümkündür. Sporda zıplayabilir, koşabilir, yakalayabilir, kaçabilir ya da vurabiliriz. Ancak spor hareketleri, sporun hareket paradigmasına göre şekillenmektedir. Teniste topa raketle vururken basketbolda topu hedefe atmak gerekir. Oyunun kuralları da, dilin işleyişi gibi, belirli formasyondaki hareketlerin kombinasyonlarıyla birbirine bağlanmaktadır. Sporu ve spor medyasını incelerken bu işaret dizgelerinin geleneksel hale gelebileceğini ve ek anlamlar kazanabileceğini de değerlendirmek gerekmektedir. Roland Barthes'ın çalışmaları, sözlerin, imgelerin ikinci düzey anlamını mit olarak adlandırmıştır. Mitin işleyişi, onun içerdiği ideolojik mesajları örtük bir şekilde vermesidir. Göstergelerin ilk anlamları ve mitik düzey olarak adlandırılan çağrışımları ve bu çağrışımların işaret ettiği güç ilişkileri vardır. Spor medyasında mitleri sosyal ve kültürel sonuçlarını düşünebilmek için deşifre edebilmek önemlidir. Stuart Hall da gönderici – mesaj – alıcı döngüsünde şekillenen geleneksel iletişim modelinin yerine daha karmaşık bir iletişim modeli önermiştir. Hall'e göre anlam, gönderici ve alıcı arasında bir müzakere sistemidir [kodlama ve kodaçıklama] (1980). Medya üretim süreci, televizyon programı, gazete ya da dergi gibi üretilen medyanın tarihsel olarak tanımlanmış üretim süreçlerinden, izleyici hakkındaki varsayımlarından, kişisel ve kurumsal kimliklerden ve gündemden kaynaklanan anlamlar ve fikirlerle çerçevelenen bir söylemdir. Hall'a göre kodlama süreci, medya metinlerini anlamlı bir söylem olarak üretmek ancak kodaçıklama süreci, alıcının eğitimi, siyasi pozisyonu, dünya görüşü, yaşı, cinsiyeti, sosyal sınıfı gibi değişkenlere dayanarak farklılaşmaktadır. Medya içinde üretilen kodlar, izleticiler tarafından üreticilerin amaçladığı şekilden farklı bir şekilde anlaşılabilir. O halde, medya iletileri içinde belirlenebilecek sabit bir anlam yoktur; bunun yerine anlaşılma potansiyeline sahip çeşitli yollar vardır. Medya analizinin görevlerinden biri, bir medya iletilerinin ne anlama geldiğine dair olduğu kadar nasıl anlaşılacağına dair de düşünmektir (Kennedy ve Hills, 2009). Dinamik bir süreç olan anlam inşası, sporun, sporcuların medyada nasıl temsil edildiğini, izleyicilerin nasıl konumlandırıldığını, sporcuların nasıl çerçevelendirildiğini anlamlandırabilmek açısından önemlidir. Sporla ilgili mitler sürekli olarak sorgulanmalı ve yeniden değerlendirilmelidir. Bu özel araçlar, yani teori ve kanıtlar, sadece araştırmacıların ve öğrencilerin değil, belirli

sosyal bağlamlarda ve bireylerin veya grupların değerleri ve çıkarları adına nasıl kullanıldığı, ayrıca ne amaçla kullanıldığı önemlidir.

Fransız düşünür Michel Foucault'nun geliştirdiği kavram olan 'söylem analizi', dil ve güç ilişkileri arasındaki bağlantıyı anlamak için kullanılmaktadır. Söylem, bir toplumda belirli bir dönemde belirli bir konuda konuşma ve yazma biçimleri, dilin kullanımı ve ifade tarzlarını içeren belirli bir yapıdır (1980). Spor medyasını ve spor anlatılarını değerlendirirken oluşturulduğu bağlamdan; onu oluşturan tarihsel, sosyal ve kültürel yapılardan bağımsız hareket etmek mümkün değildir. O halde, spor sadece fiziksel bir aktivite değil, farklı boyutlarıyla toplumsal yapıda var olan bir aktivite olarak görmemiz gerekmektedir. Spor yayınlarına kodlanmış örtük siyasi içerikler bulunmaktadır. Bu örtük siyasi içerikler, doğrudan siyasi konuları ele almak yerine belirli ideolojilere, milli kimliklere, toplumsal değerlere ve siyasi görüşlere göndermeler yoluyla ortaya çıkmaktadır. Medya yayıncıları ve spor organizasyonları bu örtük siyasi içerikleri bilinçli ya da bilinçsiz olarak kullanabilmektedir. İçeriklerin amacı, izleyici kitlesini etkilemek, belirli siyasi ve sosyal hedeflere yönlendirmek olabilmektedir.

Spor medyasını araştırırken, sporun izleyici üzerindeki duygusal ve fiziksel etkilerini de değerlendirmek gerekmektedir. Spor yayınları, genellikle seslerin, metinlerin ve görüntülerin birleşiminden oluşmaktadır. Sporun aktarımı, izleyicide hem duygusal hem de fiziksel tepkilere neden olmaktadır. Medyada, sesler, görüntüler ve metinlerden oluşturulmuş bir anlatı örüntüsü oluşturulmaktadır. Spor aktarımında ise bu örüntü çok hızlı hareket eden bir anlam yelpazesinden oluşmaktadır. Spor medyasının analizi, iletişim kanalının akışını yavaşlatarak, hızla akan iletilerin ne anlama geldiğini analiz etmek gerekmektedir (Wissinger, 2007).

Sporun açık ve örtük biçimlerdeki siyasi boyutları çeşitli disiplinler tarafından incelenmektedir, spor medyasının incelenmesi de spor ve sporun etkilerinin tüm boyutlarıyla anlaşılabilmesi için son derece gereklidir. Sporun medyada nasıl temsil edildiği, spor ve toplum arasındaki ilişkide merkezi bir rol oynamaktadır. Toplumun değerleri spor etkinliklerinde gizlidir ve spor medyada yeniden inşa edilmektedir. Spor ve medya konusundaki temalar, toplumsal değerler, ideolojiler, ekonomi politik, cinsiyet çalışmaları, toplumsal kimlikler ve kimlik inşası, beden ve tahakküm gibi konulara yoğunlaşmaktadır. Spor medyasını değerlendirebilmek için sporun bu boyutlarla ilişkisini doğru bir şekilde irdeleyebilmek gerekir. Medya okuryazarlığı ise, spor medyasını değerlendirebilmek için gerekli bilgi ve beceri setlerinden oluşmaktadır.

4. MEDYA OKURYAZARLIĞI

Okuryazarlık, en genel tanımıyla yazılı sembollerini okuyabilme ve anlayabilme becerisini ifade etmektedir. Medya okuryazarlığı ise, medya kaynaklarını anlama ve yorumlama becerisidir. Medya okuryazarlığının tanım ve kapsamı farklı bakış açılarından genişletilmiştir. Medya Okuryazarlığı Merkezi (1999), medya okuryazarlığını genel okuryazarlık kavramının bir uzantısı olarak görsel, müzik, reklam gibi yollarla gönderilen iletileri okumak için gerekli bir beceri olarak açıklamıştır. Potter (2010), medya okuryazarlığının medya dünyasında karşılaşılan iletilerin anlamını yorumlarken sergilediğimiz duruş ve bakış açısı olduğunu vurgulamıştır. UNESCO, medya okuryazarlığını medya bilgilerine erişim, anlama, değerlendirme, kullanma ve üretme becerileri olarak tanımlamıştır (Lau, 2013). Silverblatt ve Eliceiri (1997), medya okuryazarlığını kitle iletişim araçları yoluyla edinilen bilgileri çözümleyerek bağımsız yargılar geliştirmemize yardımcı olan bir eleştirel düşünme becerisi olarak tanımlamıştır. Messaris (1998) ise daha bütüncül bir yaklaşımla medya okuryazarlığını medyanın nasıl bir rolü olduğunu kavramak olarak değerlendirmiştir. Patricia Aufderheidi (1993), medya okuryazarlığı eğitiminde kullanılması için sekiz temel ilke sunmuştur. Bu ilkeler aşağıdaki gibidir;

1. Tüm medya kurgudan ibarettir.
2. Medya gerçekliği kurar.
3. İzleyici medyadaki anlamı müzakere eder.
4. Medyanın ticari içermeleri vardır.
5. Medya, ideolojik ve değerlere ilişkin mesajlar içerir.
6. Medyanın sosyal ve siyasal içermeleri vardır.
7. Biçim ve içerik medyada birbirleriyle yakından ilintilidir.
8. Her iletişim aracının kendine özgü estetik bir biçimi vardır.

Kurgu olarak medya iletileri, gerçeğe ilişkin bir kavrayış inşa etmektedir. Ancak, bu inşa hiçbir zaman gerçekliğin kendisi değildir. Medyanın kurgu olan ürünleri gerçeklik gibi sunabilmesindeki başarı doğal

görünmesinde yatmaktadır. Ancak medyanın taşıdığı ileti, herkes tarafından aynı şekilde alımlanmamaktadır. Bireyler medya iletilerini kendi yaşamlarından ve geçmişlerinden edindikleri tecrübelerle dayanarak yorumlamaktadır. Bireysel, kültürel, sosyoekonomik filtreler medya okumalarımızı etkilemektedir. Çoğu medya ürünü ticari niteliktedir ve kar sağlamak amacıyla üretilmiştir. O halde, medya iletilerinin arka planındaki ekonomik yapıyı çözebilmek için, medya iletilerinin ticari amacının iletilerinin içeriğini nasıl etkilediği değerlendirilmelidir. Medya çoğu zaman doğrudan propaganda yapmak yerine belirli ideolojileri örtük yollarla empoze etmektedir. Statükoyu pekiştirmek için yayın yapabileceği gibi bir konuda kamuoyu oluşturmak için de yayın yapabilir. Medya iletileri kurgu olduğu için bu kurguyu şekillendiren ekonomik değerlerin yanı sıra sosyal ve siyasal etkilerden kaçmamaktadır. Aynı zamanda medyanın önerdiği sosyal, siyasal ve politik değerler yaşam biçimimiz üzerinde de doğrudan etkili olmaktadır. İletişim araçlarının kendine özgü özellikleri vardır ve farklı iletişim araçları farklı deneyimler sunmaktadır. Örneğin bir spor müsabakasını radyodan dinlemek ve televizyondan izlemek farklı iki deneyimdir. Spor müsabakası tek olmasına rağmen kullanıcıların bu müsabakaya dair duygu ve düşünceleri araçla ilintili olarak da şekillenmektedir. İletişim aracının kendine özgü estetik biçimi ise, farklı ortamlarda üretilen medya iletilerinin farklı estetik biçimleri olduğunu vurgulamaktadır.

Hobbs (1998), medya iletilerinin ekonomik toplumsal, tarihsel ve estetik bağlamlarda üretildiğini ve medya iletilerinin alımlanmasındaki yorumlayıcı sürecin okur, metin ve kültürler arasındaki etkileşimlerden oluştuğunu, medyanın benzersiz dillere, özelliklere, türlere ve simge sistemlerine sahip olduğunu ve medya temsillerinin insanların toplumsal gerçekliği anlamlandırmada önemli bir rol oynadığını bilmek gerektiğini söylemiştir. Medya okuryazarlığı bu bilgi ve beceriler setine sahip olmak anlamına gelmektedir.

Medyanın ifade özgürlüğü ve halk katılımı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. İnsanların medya araçlarıyla aktif bir şekilde iletişim kurabilmesi, farklı seslerin duyulabilmesi ve demokratik tartışmalara katılabilmesi demokratik süreçleri güçlendirmektedir. Ayrıca medya okuryazarlığı, ifade özgürlüğünü anlamak ve içselleştirmek açısından da önemlidir. Medyanın haber sağlama, eğitim, eğlence, kültürel ifade gibi çeşitli işlevlerinin farkında olmak ve medyanın farklı amaçlarını ve etkilerini kavramak da medya okuryazarlığı becerilerindedir. Medyanın üretim ve dağıtım süreçlerindeki aktörleri, kaynakları ve yapılandırmayı anlamak, medya dilinin unsurlarını kavramak, medya içeriklerini sorgulamak ve teyit etmek ve medya etkilerini değerlendirebilmek de medya okuryazarlığı becerilerindedir. Medya okuryazarlığı becerileri insanların medyayı daha bilinçli bir şekilde tüketmesi ve sorumlu ve etkili bir şekilde üretmesi açısından değerlidir.

Spor yayıncılığı, spor etkinliklerinin televizyon, internet, radyo ya da diğer platformlar aracılığıyla yayınlanmasıdır. Spor yayıncılığında spor müsabakaları, analizler, röportajlar, haberler ve diğer içerikler vardır. Medya okuryazarlığı becerileri, bu içerikleri doğru bir şekilde anlamayı, iletilerin altında yatan niyetleri ve ideolojileri değerlendirebilmeyi amaçlamaktadır. Spor yayıncılığında özel terimleri, spesifik anlatım tekniklerini ve görsel sembollerini içeren kendine özgü bir dil bulunmaktadır. Medya okuryazarlığı, bu dilin incelenmesini ve anlaşılmasını teşvik ederek spor yayıncılığındaki iletilerin daha etkili bir şekilde yorumlanmasına yardımcı olmaktadır. Medya okuryazarlığı, medyanın manipülasyonlarını ve yanıltıcı bilgilendirmeyi tanımayı içermektedir. Spor yayıncılığı, bazen belirli takımlar veya sporcular üzerindeki yanlı veya önyargılı bir tutum sergileyebilmektedir. Medya okuryazarlığı becerileri, bu tür manipülasyonları tanıyabilmeyi ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme yapmayı mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda medya okuryazarlığı, bir haberi farklı kaynaklardan okuyarak kaynakları kontrol etmeyi ve haberin doğruluğunu teyit etmeyi teşvik etmektedir. Bir spor haberi farklı kaynaklardan farklı biçimlerde verilebilmektedir. Spor yayıncılığı, izleyiciler üzerinde duygusal, kültürel ve sosyal etkiler yaratmaktadır. Medya okuryazarlığı becerileri, bu etkileri anlamayı ve eleştirel bir şekilde değerlendirebilmeyi hedeflemektedir. Medya okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi, medya ve spor arasındaki karmaşık ilişkiyi daha iyi anlayabilmek ve eleştirel bir bakış açısıyla analiz edebilmek için gereklidir.

5. MEDYA OKURYAZARLIĞI AÇISINDAN SPOR MEDYASI

Spor medyası, spor etkinlikleri, sporcular ve sporla ilgili olaylar hakkında haberler, yorumlar ve analizler sunar. Ancak spor medyasının içerikleri sadece sporu değil aynı zamanda toplumsal cinsiyet normları, milliyetçilik, sınıfsal farklılıklar, ideolojiler, politik kararlar ve diğer toplumsal konuları da yansıtmaktadır. Herman ve Chomsky (2002) gibi düşünürlerin medya sistemlerinin analizini yapabilecek araçları sunması sayesinde medyada yer alan sporun, medyanın sahiplik yapısı, ideolojisi, sınıf yapısı, küresel güçlerin etkileri gibi propagandalardan bağımsız bir etkinlik olmadığı açıkça görülmektedir. Spor hakkında sosyolojik düşünebilmek de eleştirel medya okuryazarlığı açısından önemli bir aşamadır. Spor medyasının hangi etkiler altında yayın yaptığını anlayabilmek için, medya iletilerinin hangi yaklaşımlara göre şekillendirildiği

Lowes (1999), spor haberciliğinde karşılaşılabilecek sorunları sıralarken spor haberlerinin ideolojik arka planlarından bahsetmektedir; ideolojik süzgeçlerden geçmemiş, tarafsız ve bağımsız bir haber yazabilmek mümkün değildir ve spor haberciliği de buna dâhildir. Spor haberciliği ve spor yayınlarında çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Yanlı ve taraflı haberler tarafsızlığı zedelemekte ve kullanıcıların doğru bilgiye erişimini engellemektedir. Benzer şekilde, spor haberlerinde hızlı bir şekilde yayılan yanlış ve yanıltıcı bilgiler, haberleri doğru bir şekilde değerlendirmeyi engellemektedir. Spor medyasında spekülasyonlar ve dedikodular sıklıkla yer almaktadır. Spekülasyonların ve dedikoduların sporcu ve takım performansları ve itibarları üzerinde etkileri olmakta ve medya güvenilirliğini sarsmaktadır. Bu yüzden spor haberciliğinde kaynak doğrulama becerileri önemlidir. Spor haberciliğinde etik sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Ayrımcılık, yalan haber yayma, özel hayatın gizliliğine saygısızlık gibi etik sorunlarla spor haberciliğinde sıklıkla karşılaşmaktadır (Telander, 1984). Dijital spor haberciliğinde de manipülatif başlık ve başlık tuzakları kullanılabilir. Diğer haberlerde olduğu gibi başlıklar spor haberciliğinde de okuyucuların dikkatini çekmek için sıklıkla kullanılmaktadır ve büyük öneme sahiptir. Yanıltıcı, başlıklar ve başlık tuzakları tıklama alma, dikkat çekme, dikkat dağıtma, algı yönetimi, manipülasyon ya da propagandaya hizmet etme amacıyla kullanılabilir.

Eleştirel medya okuryazarlığı ise, medya aracılığıyla gönderilen ideolojileri tanıma, medyanın gücünü, sahiplik yapısını, medya tarafından üretilen ya da desteklenen sınıf farklarını deşifre etme, medya şirketlerinin işçi ve emek sömürsüne odaklanmaktadır. Edward Herman ve Noam Chomsky, *Medya'nın Kamuoyu İmalatı* (2002) adlı eserlerinde medyanın propaganda modelini inceleyerek medya içeriklerinin beş süzgeçten geçerek kullanıcıya ulaştığını söylemişlerdir. Propaganda modeline göre birinci süzgeç mülkiyettir. Büyük medya şirketlerinin aslında büyük çok uluslu şirketlerin elinde olduğunun ve her zaman parçası oldukları çok uluslu şirketlerin çıkarları doğrultusunda haber yapacaklarının farkında olmak gerekir. Spor kuruluşları da genellikle büyük medya şirketlerine ya da çok uluslu şirketlere aittir. Spor medyasının bu şirketlerin çıkarları doğrultusunda haber yapabileceğini ya da spor olaylarını bu şirketlerin çıkarları doğrultusunda sunabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir. İkinci süzgeç, sermayedir. Medya kuruluşları, temel amaçları kazanç olduğu için reklam almak, ürün satmak, reklam aldıkları şirketlerin özel amaçlarıyla uyumlu içerikler üretmek durumundadır. Spor medyası, reklam gelirlerini maksimize etmek amacıyla spor içerikleri sunmaktadır. Bu durum sporun ticarileştirilmesi ve belirli spor organizasyonlarının ve takımlarının ön plana çıkarılmasına yol açabilmektedir. Üçüncü süzgeç kaynaklardır. Medya kuruluşları hükümetlerle ve çok uluslu şirketlerle sürekli bir çıkar ilişkisi içinde çalıştıkları için birbirlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda medyanın bağımsız bir kurum olması, hükümet ya da büyük şirketlerden bağımsız yayın yapabilmesi mümkün değildir. Spor medyasının ve spor organizasyonlarının süregelen ilişkisi spor medyasının içeriğini şekillendirebilmektedir. Özellikle büyük spor organizasyonları ve kulüpler, spor medyası üzerinde büyük etkilere sahip olabilmektedir. Dördüncü süzgeç, tepkidir. Medya kuruluşları içerik üretirken nüfuzlu kişilerin ya da toplumun büyük bir kesiminin tepkisini çekmek istemezler. Bunun için de sürekli bir oto-sansür ve özdenetim mekanizması sürdürerek odağı bağımsız ya da tarafsız olmaktan uzak içerikler üretirler. Söz konusu spor olduğunda, spor medyası sporcuların ya da taraftarların tepkisini çekmemek için eleştirel ve bağımsız bakış açısından uzaklaşabilmektedir. Propaganda modelinin son süzgeci ise anti-komünizmdir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasında süregelen soğuk savaş döneminde, toplumu aynı şekilde düşünmeye teşvik ederek denetim altında tutmak için neyin iyi neyin kötü olduğunun propagandasının medya kuruluşlarınca yapılmasıdır (Örneğin kapitalizm özgürlüktür, komünizm dinsizliktir). Chomsky'nin medyaya getirdiği eleştirel analizler, medyanın arkasındaki güç dinamiklerini anlamak bakımından değerlidir. Aynı zamanda, medya sisteminin analizi yapabilen eleştirel bakış açısı, küresel güçlerin medyayı kitleleri yönlendirmek için nasıl araçsallaştırdığını anlamak bakımından önemlidir.

6. SONUÇ

Sporun medya tarafından nasıl temsil edildiği ve spor ile medya arasındaki ilişkinin karmaşıklığı, günümüzde medya okuryazarlığı kavramının spor alanında ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Medya okuryazarlığı, spor medyasının içeriklerini sadece yüzeyde değil, derinlemesine anlamak için gerekli bir araçtır. Bu, sporun basit bir oyun olarak değil, aynı zamanda toplumun bir yansıması, bir ayna olduğu gerçeğini içerir. Spor medyasının içeriği, sadece spor etkinlikleriyle sınırlı değildir; aynı zamanda toplumsal cinsiyet normları, milliyetçilik, sınıfsal farklılıklar, ideolojiler ve politik kararlar gibi derin ve etkileyici toplumsal konuları da yansıtmaktadır.

Bu nedenle, spor medyasının içeriğini doğru bir şekilde anlamak için yalnızca sporun kurallarına değil, aynı zamanda toplumun dinamiklerine ve ilişkilerine de hâkim olmak gerekmektedir. Sosyolojik bir bakış açısı, sporun sadece bir eğlence veya rekabet aracı olmadığını, aynı zamanda toplumsal normları, değerleri ve çatışmaları da yansıttığını görmemize yardımcı olur. Medya okuryazarlığı, spor haberlerinin karşılaştığı bir dizi

sorunla başa çıkmada kritik bir rol oynar. Örneğin, yanlı ve taraflı haberler, sporcuların haksız bir şekilde hedef alınması veya yanıltıcı bilgilerin yayılması gibi sorunlar, medya okuryazarlığı becerileri sayesinde daha iyi tanınabilir ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilebilir. Ayrıca, spor haberciliğindeki etik sorunlar, medya okuryazarlığı ile ele alınabilir ve daha etik bir spor medyasının oluşturulmasına katkıda bulunabilir. Eleştirel medya okuryazarlığı, medya aracılığıyla iletilen ideolojileri tanıma, medya sahiplik yapısını, ideolojisini ve sınıf yapısını deşifre etme amacını güder. Spor medyasının, güç ilişkilerinin ve ideolojilerin bir yansıması olduğunu anlamak için eleştirel medya okuryazarlığı becerileri gerekmektedir. Spor medyasının içeriğini anlamak, değerlendirmek ve medyanın manipülasyonlarını tanımak için medya okuryazarlığı becerilerinin spor medyasının sosyolojik arka planını temel alarak eleştirel bir bakış açısı getirmesi son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- Boyle, R. (2009). *Power play: Sport, the media and popular culture*. Edinburgh University Press.
- Coakley, J., & Dunning, E. (Eds.). (2002). *Handbook of sports studies*. Sage.
- Debord, G. (1994). *The society of the spectacle*.
- Donnelly, P. (2003). Sport and social theory. In B. Houlihan (Ed.), *Sport and society: A student introduction* (pp. 1–28). Sage.
- Fortuna, C. (2015). Digital media literacy in a sports, popular culture, and literature course. *Journal of Media Literacy Education*.
- Frey, J., & Eitzen, S. (1991). Sport and society. *Annual Review of Sociology*, 17(1), 503–522.
- Hall, S. (1980). Encoding and decoding. In S. Hall, D. Hobson, A. Lowe, & P. Willis (Eds.), *Culture, media, language*. Hutchinson.
- Hargreaves, J. (1986). *Sport, power and culture*. Polity Press.
- Jarvie, G. (2007). Sport, social change and the public intellectual. *International Review for the Sociology of Sport*, 42(4), 411–424.
- Jones, S. G. (1992). *Sport, politics and the working class*. Manchester University Press.
- Kartal, Z. C. (2007). Kavramsal ve tarihsel yönleri ile küreselleşme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 251–264.
- Kennedy, E., & Hills, L. (2009). *Sport, media and society*. Berg.
- Lowes, M. (1999). *Inside the sports pages: Work routines, professional ideologies, and the manufacture of sports news*. University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781442676183>
- Telander, R. (1984). The written word: Player-press relationships in American sports. *Sociology of Sport Journal*, 1(1), 3–14. <https://doi.org/10.1123/SSJ.1.1.3>
- Thompson, J. B. (1990). *Ideology and modern culture*. Polity Press.
- Whannel, G. (2008). *Culture, politics and sport*. Routledge.
- Wissinger, E. (2007). Always on display: Affective production in the modelling industry. In P. Clough (Ed.), *The affective turn: Theorizing the social*. Duke University Press.

İbn Haldun'un Dönemler Kuramının İnsan Doğası Üzerinden Değerlendirilmesi

Serhat DÜVENCİ

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi,
SBE, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D.,
serhatduvenci@outlook.com.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4450-2574>

Makale Başvuru Tarihi : 11.11.2024
Makale Kabul Tarihi : 24.12.2024
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.14571174

Özet

Anahtar Kelimeler:

İbn Haldun,
Dönemler Kuramı,
İnsan Doğası,
Devletin Kökeni

İnsan doğası kavramı yüzyıllar boyunca farklı düşünürler tarafından ele alınıp incelenmiş bir konudur. İbn Haldun da insan doğası ile ilgili görüş belirtmiş düşünürlerden bir tanesidir. Kavram, ana hatlarıyla insanlardaki zorunlu ve değişmez nitelikteki karakteri ifade etmek için kullanılmaktadır. İbn Haldun Mukaddime isimli ünlü eserinde üç tip insan doğası olduğuna dair görüş bildirmektedir. Düşünürün gerek toplumsal kuramı gerekse devlet kuramı onun insan doğası fikri ile ilgili ve ilişkilidir. Düşünür toplumsal gelişmeyi kaçınılmaz bir durum olarak görmektedir. Ayrıca düşünürün fikirlerinde insan doğası fikri ve toplumsal gelişme arasında yakın bir ilişki olduğu da görülmektedir. Devletlerin kuruluşundan yıkılışına kadar olan aşamalarını açıklamaya çalışan düşünürde, dönemler kuramı olarak isimlendirilen bu süreç de insan doğası fikri ile ilgili ve ilişkilidir. Düşünür, devletin kuruluşunu saldırgan insan doğası ile ilişkilendirirken bir yandan da düşünürde devletin yıkılışına kadar giden süreçte insan doğası fikrinin bu süreçte sürecin açıklanması açısından önemli olduğu görülmektedir. Düşünür toplumsal gelişme ile birlikte insan doğasının hayvani bir şekil aldığı düşünmekte ve buna ek olarak insan doğasının tahrir olduğunu ileri sürmektedir. İşte bu durum devletin kuruluşundan yıkılışına kadar giden süreçte süreci açıklama noktasında oldukça merkezi bir konumda bulunmaktadır.

The Evaluation of Ibn Khaldun's Periods Theory on Human Nature

Abstract

Keywords:

Ibn Khaldun, Theory of Periods, Human Nature, Origin of the State

The concept of human nature is a subject that has been discussed and analysed by different thinkers for centuries. Ibn Khaldun is also one of the thinkers who expressed an opinion on human nature. The concept is mainly used to express the necessary and unchangeable character in humans. In his famous work Muqaddime, Ibn Khaldun states that there are three types of human nature. Both the thinker's social theory and state theory are related and related to his idea of human nature. The thinker sees social development as an inevitable situation. In addition, there is a close relationship between the idea of human nature and social development in the ideas of the thinker. In the thinker who tries to explain the stages of states from their foundation to their collapse, this process, which is called the theory of periods, is also related and related to the idea of human nature. While the thinker associates the foundation of the state with the aggressive human nature, on the other hand, it is seen that the idea of human nature is important in terms of explaining the process in the process leading to the collapse of the state. The thinker thinks that human nature has taken an animalistic form with social development and in addition to this, he argues that human nature has been destroyed. This situation is in a very central position in terms of explaining the process from the establishment of the state to its collapse.

1. GİRİŞ

Yüzyıllar boyunca çok sayıda düşünür insan doğası hakkında birbirinden oldukça farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. İbn Haldun da ünlü eseri Mukaddime’de insan doğası ile ilgili düşüncelerine yer vermiştir. İbn Haldun’da insan doğası ile ilgili üç tür insan doğası türü olduğu görülmektedir. Düşünürü göre fitratdan kaynaklı insan doğası, dualistik insan doğası, saldırgan insan doğası olmak üzere üç tür insan doğası bulunmaktadır. İbn Haldun ayrıca Mukaddime isimli ünlü eserinde insan doğasının geçirdiği dönüşümü tarihsel değişim süreci içerisinde ele alarak incelemektedir (Kılınç, 2018: 63). İbn Haldun’un ortaya koymaya çalıştığı toplumsal kuram ve devlet kuramı insan doğası fikri ile ilişkilidir. İbn Haldun’un toplumsal kuramı ve devlet kuramı insan doğası fikri üzerinden incelendiğinde hem toplumsal süreçler hem de devletin aşamaları ile ilgili süreçler daha iyi anlaşılabilir hale gelmektedir. Bu noktada insan doğasının farklı türleri ve toplumun ve devletin gelişmesi ile ilgili süreçler birbirleriyle ilgili ve ilişkili bir durumdadır. İnsan doğası fikri bu sürecin işleminin açıklanmasında ve anlaşılmasında önemli ve merkezi bir konumda durmaktadır.

İbn Haldun toplumsal hayatın zorunlu olduğunu ve bu zorunluluk sebebiyle de bir siyasal iktidara ihtiyaç duyulduğunu düşünmektedir. Toplumlar arasında bedevi toplum ve hadari umran şeklinde ikili bir ayırım yapan düşünür, insan doğası ile ilgili fikirlerini toplumlar üzerinden açıklamaktadır. Düşünür ayrıca toplumsal gelişme ile insan doğası arasındaki ilişkiye dair de fikir belirtmektedir. Düşünürü göre toplumsal değişim ile birlikte insan doğasındaki değişim birbiriyle ilişkili olmakla birlikte birbirine etki eder niteliktedir.

İbn Haldun’un devletin, kuruluşundan yıkılışına kadar beş farklı aşamayı yaşadığına dair teorisi dönemler kuramı ya da tavırlar kuramı ismiyle ifade edilmektedir. Kuram bu beş farklı aşamanın yaşanarak bittiğini ve bu bitişle birlikte yeni bir devletin kurulduğunu ve onun da aynı süreçlerden geçtiğini ileri sürmektedir. Bu döngüsellik sürekli devam etmektedir.

İbn Haldun devletin geçirdiği aşamaları beşe ayırmaktadır. Söz konusu beş aşamanın ilk aşaması devletin kuruluş aşaması olmakla birlikte İbn Haldun devletin kuruluşunu, insanın saldırgan doğası ile ilişkilendirmektedir. Devletin sonraki aşamaları ise yine insan doğasıyla ilişkilidir. Düşünürün bedevi toplum ve hadari umran ile ilgili düşüncelerinde insan doğası ile ilgili görüşleri önemli bir noktada durmaktadır. Düşünürü göre bedevi toplumdaki hadari umrana geçiş ile birlikte insan doğasındaki bozulma ve insan doğasının hayvani bir nitelik haline alması durumu yaşanmaktadır. Dolayısıyla düşünürün insan doğası ile ilgili fikirleri bedevi toplum ve hadari umrandaki farklılık göstermektedir. İnsan doğasını tahrip eden etkenler bedevi toplumda yer almazken hadari umrandaki ise yer almaktadır. Söz konusu bu tahrip edici etkenlerin bedevi toplumda yer almıyor ancak hadari umrandaki yer alıyor olması doğrudan doğruya bu iki farkı toplum biçiminin karakteristik özellikleri ile ilgilidir. İbn Haldun’un Mukaddime adlı eserinde ortaya koyduğu insan doğası ile ilgili görüşler onun yine aynı eserinde ortaya koyarak bir süreç şeklinde açıklamaya çalıştığı toplum ve devlet kuramının geçirdiği aşamaları doğrudan etkilemektedir.

2. İNSAN DOĞASI VE İBN HALDUN’DA İNSAN DOĞASI

2.1. İnsan Doğası

Bütün insanlardaki zorunlu ve değişmez karakterleri nitelemek amacıyla kullanılan kavrama, insan doğası denilmektedir. İnsan doğası kavramı, insanların eğitim gibi sosyal tecrübeler gibi durumlardan kazandıklarını göz ardı ederek insanlarla ilgili doğuştan geleni ve insanlarda doğal olarak bulunanı niteler. Ancak bu durum, insan davranışlarının değişmez olduğu veya insanın doğuştan gelen karakteristik özellikleri tarafından değil de toplum tarafından biçimlendirildiğini düşünen insanların, insan doğası fikrini reddettikleri gibi bir sonuç çıkartmaz. Bu tarz bir görüşü savunanlar açısından insanın doğuştan gelen insani nitelikleri ile ilgili daha açık varsayımlarda bulunurlar. İnsan doğası kavramsallaştırması, hiçbir zaman insanın yaşamını tek bir boyuta indirgemez. Zaten düşünürlerin birçoğu da insanın karmaşık bir yapıda olduğunu, çok boyutlu yanlarının olduğunu, gerek biyolojik, gerek fiziksel, gerek psikolojik, gerekse sosyal unsurların bir arada insanı şekillendirdiğini düşünmektedir. *“İnsan doğası kavramı, belli özellikleri doğal ya da ‘zorunlu’ olarak tasarlayarak bunun üzerine bir düzen dayatma çabası içinde bu karmaşıklığı gizlemeyi veya görmezden gelmez. Bu insani ‘öz’ün insan davranışlarında dışa vurulması mutlaka öyle olduğu anlamına gelmez”* (Heywood, 2015: 47).

Bir genelleme yapılarak ve bu genelleme sonucunda basitleştirerek insan doğası kavramı, kısaca *“insanlar gerçekte işte böyledir”* demek için kullanılan bir kavram olarak görülebilir. Bir yerde insan doğası kavramından bahsediliyorsa gerek insanlar gerekse o insanların içinde yaşadığı toplum hakkında bazı varsayımlar ileriye sürülüyor demektir. İnsan doğası hakkında birbirinden farklı görüşler dile getiriliyor olsa da kavramın bizzat

kendisi açık ve tutarlı bir anlama sahiptir. Kavram, insanların asli ve değişmez özelliklerini ifade etmek gibi bir işleve sahiptir (Heywood, 2018: 20).

İnsan doğası kavramı, yüzyıllar boyunca incelenmiş bir kavramdır. Kavramın kullanımı, kavrama anlam açısından çeşitli farklılıklar kazandırmıştır. Kavramla ilgili farklı kullanımların ele alınması kavramın temel anlamının ortaya çıkması açısından önemlidir. Kavrama dair görüşler, birbirinden farklı imalarda bulunsalarda son durumda davranışın karakteristik özelliklerine odaklanma eğilimi içermektedir. Ağırlıklı olarak yaygın kullanımda kavramın kullanımı insan doğasına olumsuz bir mana yüklemektedir. Kavram genellikle insan davranışının olumsuz olana-hoş olmayana eğilimli olduğunu ima etmektedir. Hatta *“doğal insanda iyilik görenler bile onun doğuştan gelen hata yapma eğilimini kabul eder.”* Kavramla ilgili bazı düşünceler ise insanın içinde hem güzel hem de kötü bir şey olduğuna dairdir. Kavrama yüklenen olumsuz anlamla birlikte insan mantıklı olandan ziyade aptalca olana yönelme eğilimi olan olarak düşünülmektedir. Bazı görüşlere göre insan doğasının aşılabilir nitelikteki sınırları vardır. İnsan doğası bireylerin isteklerinden ve toplumsal düzenden farklı bir şekilde hafife alınmaması gereken bir yönü nitelikleme üzere kullanılmaktadır. İnsan doğasından anlaşılması gereken şey ise insani nitelikteki duygular ve dürtülerdir. *“İnsan doğası, ayrı olarak bireylerde var olan bir şey değil; toplumun grup doğası veya birincil evresi, sosyal zihnin görece basit ve genel bir koşuludur. Bir yandan-her ne kadar ona sonradan dahil olsa da-bizimle doğan salt içgüdüden daha fazladır. Öte yandan kurumları meydana getiren fikirlerin ve hislerin detaylı gelişiminden de fazla bir şeydir”* (Park, 2018: 8-11).

2.2. İbn Haldun'da İnsan Doğası

İbn Haldun Mukaddime isimli eserinde doğrudan bir bölüm açarak insan doğası konusunu incelememiş olsa da eserin bir çok yerinde İbn Haldun'un insan doğası fikrine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca İbn Haldun insan doğasının geçirdiği dönüşümü tarihsel değişim süreci içerisinde ele almaktadır. İbn Haldun ortaya koymaya çalıştığı teoriyi bir insan doğası fikri üzerinden inşa etmeye çalışmıştır. İbn Haldun'da fıtrat, dualistik ve saldırgan insan doğası olmak üzere üç tür insan doğası fikri vardır. Fıtrat olarak insan doğası *“insanın yaratılıştaki kendisine verilen saf ve orijinal insan doğasıdır. Fıtrat, ilk halinde kötü niteliklere sahip olmayan ve iyi olan anlamına gelir.”* Kur'an ve hadisten yola çıkılarak belirlenmiş olan ikinci tür insan doğası dualistik insan doğasıdır. Dualistik insan doğası ise *“bireyin hem iyiye hem de kötüye kapasitesinin olması demektir. Hangi yöne gideceğini yaşadığı ortam belirler.”* Dolayısıyla buradan hareketle İbn Haldun'da insan doğasının değişken olduğu görülmektedir. Saldırgan insan doğası ise *“olumsuz dış şartların getirdiği hayvani niteliklerin baskın olduğu”* bir durumu ifade etmektedir (Kılınç, 2018: 63).

Güncel Türkçe Sözlükte fıtrat kavramı *“yaratılış”* şeklinde tanımlanmaktadır (*“Güncel Türkçe Sözlük”*, 2024). Fıtrat kavramı, *“Yaratılıştaki insana verilen yaratılışını tanıma ve ona boyun eğme, iyi veya kötüyü yapabilme, iyi özelliklerini koruduğu ve devam ettiği sürece iyiye; kötü davranışlara devam ettiği sürece de kötülüğe yakın olabilme kabiliyeti.”* şeklinde tanımlanabilir (Kurt, 2005: 79-80). İslam düşüncesi açısından fıtrat, insanın doğumunda kötü özelliklerinden arınmış halini ifade etmek için kullanılmaktadır. Kavram burada insan doğasını erdemlere yatkın kılar bir hale getirmektedir. Kavram burada ilahi bir düzenin yasaları çerçevesinde hayatını devam ettiren dengeli bir nitelikteki insan eğilimini de ifade etmektedir. Ayrıca kavram sadece bireylerin ya da insan topluluklarının uyumunu ifade etmek için değil, tüm ilahi sistemin uyumunu da ifade etmek için kullanılmaktadır. İbn Haldun'a göre ikinci tür insan doğası insan doğasının çelişkili bir yanını ortaya koymaktadır. Bu durum insan doğasının kendisini oluşturan düalist bileşenlerle ilişkili bir durumdur. Düşünür ikinci tip insan doğası fikrinde de Kur'an-ı Kerim'den esinlenmiştir. Ona göre Allah iyi olanı da kötü olanı da insan doğasına koymuştur. Dolayısıyla insan doğası iyilik ve kötülük açısından doğuştan gelen eşit eğilimlere sahiptir. Buradan hareketle insan doğası diyalektik bir özelliğe sahiptir. Ve insan dinamik bir yaratıktır. Düşünere göre insanın ilk yani iyi olan doğasından uzaklaşabilme ihtimali vardır. Bu durumda kişi ya kendi iyi eğilimlerini geliştirmeye çalışır ve davranış olarak da dini referanslara uygun bir şekilde hareket ederek bu eğilimden kaçınabilir ya da tam tersini yapar. Düşünür bu noktada dini referansları gerek bireyin gerekse toplumun evrimi açısından insan doğasının ilk ve iyi halini muhafaza edebilmeye yarayan bir sistem olarak görmektedir. Düşünür dinin insan doğası üzerinde olumlu anlamda etkili olduğuna yönelik kararlı bir inanç taşımaktadır. Ancak bu durum düşünürü insan doğasının ikili yönünü geçersiz kılmaya yönelik bir eğilime sevk etmez. Düşünür doğuştan gelen insani iyiliğin çoğunu koruma kabiliyetini Bedeviler'de görmektedir. Düşünür üçüncü tip insan doğası ile ilgili insanın saldırgan yönünü ve adaletsiz tarafını yani insan doğasının hayvani tarafında bulunan özelliklerin olduğunu açıkça belirtmektedir. Düşünür saldırganlığın altyapısını tüm canlılar da doğuştan gelen bir özellik olarak görmektedir. Dolayısıyla saldırganlık canlıların doğasında bulunmaktadır.

Ancak düşünür gözlemlerinden ve deneyimlerinden hareketle saldırganlığı yalnızca hayatta kalmak için agresif tipik bir saldırganlık şeklinde görmez. Düşünür insan saldırganlığının ortaya çıkabileceği karmaşık biçimleri keşfetmeye yönelir. İnsanlar arasındaki adaletsizlik üzerinden yola çıkan düşünür, bunu fiziksel olarak hayatta kalmalarının tehlike altında olduğu için yapmadıklarını başkalarına adaletsizlik yapmanın insani bir hazırlığın sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Buradan hareket edildiğinde insan doğası ile ilgili hayvani bileşenler insanların uyumuna ve işbirliğine hatta sosyal dayanışmasına yönelik olmaktan uzaklaşmaktadır. Hatta ona göre bu durum yıkıcı olmakla birlikte gerek bireysel gerekse kolektif açıdan ilerlemeye de engeldir (Dhaouadi, 2008: 574-578).

İbn Haldun'a göre her şeyden evvel insan toplumsal bir varlıktır. İnsanın toplumsal bir varlık olması insanın hayatını devam ettirmesi için gerekli olan bir zorunluluk durumundan kaynaklanmaktadır. İnsan sıradan bir eylemi dahi yaparken bu toplumsallığa mecburdur. İnsanların hayatlarını devam ettirebilmesi için karşılıklı bir bağımlılık durumu zorunlu olarak gereklidir ve bu gereklilik doğrultusunda insanlar hayatlarını devam ettirebilmek için toplumsal ilişkiler ağına sahip olmaktadır. Ayrıca düşünüre göre insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için toplumsal olarak bir arada bulunmaları gerekmekte ve bu da bir düzenin mutlaka gerekli olduğunu göstermektedir. Bu düzenin devam edebilmesi için bu düzenin varlığını koruyacak bir yöneticiye veya hükümdara ihtiyaç vardır. Düşüne göre insanlar düşünerek bir toplumsallık oluşturmakta ve düşünür toplumsal olarak bir arada olunmasını da düşünmeye bağlamaktadır. Bir arada olma durumu ise karşılıklı bağımlılık sürecidir. İnsan toplumsal bir varlık olmakla birlikte insanın toplumsal bir varlık olma durumu, onun doğasından kaynaklanmaktadır. Yine de toplumsal bir varlık olan insan toplum ile kendisi arasında bir ayrım yapmaktadır. Bu ayrım insanın nefisini de derinleştirmektedir. Düşünüre göre insanın kendisinden başka diğer insanlara zulmetme eğilimi vardır. Bu eğilim de insanın doğasındaki hayvani yönün kötülük yapmaya meyilli olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak düşünür burada insanın doğası gereği kötü olduğu, zulmetmeye yöneldiği, kötülük yapmaya eğilimli olduğu gibi bir düşünce içerisine girmemektedir (Kurğan, 2014: 87-89).

İbn Haldun'a göre insan yaratılışından kaynaklı olarak hem insani hem de hayvani kapasiteyi kendinde barındırmaktadır. Dolayısıyla insan iyiye ya da kötüye doğru yönelebilir. Bu yönelme durumuna, insanın içinde bulunduğu ortam etki eder. İnsan yaratılışı sebebiyle iyidir ancak değişken olması sebebiyle iyiye ya da kötüye doğru yönelebilir. Düşünür "*bireyin sahip olduğu üç tür insan doğasının iki farkı toplum biçiminde gözlemlenebileceğini düşünür. İlk iki tür insan doğası bedevi toplumda gözlemlenirken üçüncü tür insan doğası hadari umranda gözlemlenir.*" Düşünüre göre insan doğasının orijinal hali bedevi toplumda gözlemlenmektedir ve doğa durumu da bizzat bedevi toplumdur. Çünkü bu toplumda zaruri ihtiyaçlar asgari düzeyde karşılanmakta ve bunun ötesine geçilmemektedir. Yani insan doğasını bozacak etkenler bu toplumda bulunmamaktadır. İnsan doğasının bozulmasına neden olan etkenlerin tamamı, hadari toplumda ortaya çıkmaktadır. Bedevi toplum içerisinde insanların birbirleriyle rekabet etmelerinin nedeni olacak ortam bulunmamaktadır. Dolayısıyla insan doğasını tahrip ederek ahlaki yozlaşmaya neden olacak etkenler yoktur. Düşünür açısından insan doğasının iyi olan halinin korunması oldukça sıkı şartlara bağlıdır. Toplumsal gelişmenin kaçınılmaz olarak gerçekleşeceğini düşünen düşünüre göre toplumsal gelişmenin bizzat kendisi ahlaki yozlaşmanın da nedenidir. Bedevi toplumdan hadari topluma geçişle birlikte insanlar artık fitratlarından kaynaklı iyiliği de geride bırakmış olurlar ve tümüyle hayvani nitelikteki bir varlık olma yolunda ilerlerler. Dolayısıyla "*insanın yaratılışa yakın olan hali daha iyidir.*" Bedevi toplumdan hadari topluma geçiş kaçınılmaz olarak gerçekleşmektedir ve bu geçişle birlikte insanlar gerek insani gerekse dini erdemlerinden uzaklaşmaktadırlar. Özetle bu geçişle birlikte "*toplumsal açıdan, insan doğasının iyi olan fitrat halinden hayvani bir şekle dönüşmesi engellenemez.*" Hayvani bir niteliğe dönüşen hadari toplum son aşamada ise ya çöküşe uğrar ya da bir bedevi toplum tarafından işgal edilir (Kılınç, 2018: 63-65).

3. İBN HALDUN'DA İNSAN DOĞASI AÇISINDAN DÖNEMLER KURAMI

3.1. İbn Haldun'da Toplumsal Hayatın Zorunluluğu ve Siyasal İktidar

İbn Haldun'a göre insanların toplum halinde ve toplum içerisinde yaşamaları zorunlu bir durumdur. Yani "*insan tabiatı icabı medenidir.*" Düşünüre göre Allah insanı yaratmış ve insanın gıdasız yaşamasını ve bu şekilde hayatını devam ettirmesini mümkün kılmamıştır. Allah insanı fitratıyla birlikte ihtiyaç duyduğu gıdayı aramaya ve kendisine bahşedilen kuvvet ile bu gıdayı elde etmeyi belli etmiştir. Ancak yalnızca tek bir insan ihtiyaç duyduğu gıda maddesini tek başına elde edemez. Bu doğrultuda hayatını devam ettirebilmesi için yalnızca hayatta kalmasını sağlayacak kadar gıdayı bile tam olarak tek başına insan temin edemez durumdadır. Dolayısıyla böyle bir durumda insan diğer insanlarla bir araya gelmek mecburiyetinde kalmaktadır. Bu bir zorunluluk durumudur. Benzer bir şekilde insan kendini savunmak için de başka insanların yardımına muhtaç

bir durumdadır. İnsan özetle tek başına kendini savunmaktan aciz bir durumdadır. Tek başına savunma amacıyla hazırlanmış alet ve edavatı kullanmaya gücü yetmez. Sadece bu hususlarda bile insan diğer insanlarla yardımlaşma mecburiyetindedir. Dolayısıyla buradan hareketle insan, diğer insanlarla birlikte toplu bir şekilde yaşamak mecburiyetinde kalmaktadır. (İbn Haldun, 2018: 213-214).

İnsanlar zorunlu olarak bir arada yaşamak mecburiyetinde ise bu durumda hem insanları birbirlerine karşı korumak hem de dışarıdan gelecek saldırıları defetmek için kötülüğe karşı caydırıcı bir güce ihtiyaç bulunmaktadır. “Çünkü, saldırmak ve haksızlık yapmak insanların, hayvani tabiatlarında mevcuttur.” İnsanların kendilerini yabani hayvanlardan korumak için icat ettikleri silahlar, insanlardan korunmak için yeterli değildir. Çünkü aynı ya da benzer silahlar diğer insanlarda da bulunmaktadır. Böyle bir durumda insanların diğer insanların saldırılarına karşı korunması amacıyla, daha başka bir şeye ihtiyaçları bulunmaktadır. Burada bahsedilen başka şey kendileri arasındaki bir canlıdır. İşte tam bu noktada hakim ve yasakçı bir otoriteye (vazi) ihtiyaç vardır. “Fakat bu vazi'nin diğer insanlar üzerinde bir galebesi sultanı, kahirevi ve üstün bir hakimiyeti bulunacaktır. Böyle olmalıdır ki, bir kimse diğerine tecavüz edemesin, Zarar veremesin. Hükümdarın manası işte budur” (İbn Haldun, 2018: 213-215). Dolayısıyla düşünürü göre insanın bir toplum içerisinde yaşaması zorunlu bir durumu ifade etmektedir. Ve bu zorunlu durumun devam edebilmesi için de bir siyasal iktidarın varlığına zorunlu olarak ihtiyaç duymaktadır.

3.2. Bedevi Umrandan Hadari Umrana

Umran “toplumların birbirleriyle dayanışmalarına, yardımlaşmalarına, onların doğuş, yükseliş, düşüşlerine etki eden nedenleri, kanunları bulmaya çalışan ve asıl olarak yeryüzünün bayındırlaşmasını anlatan bir ilim” şeklinde tanımlanabilir (Yumuk, 2010: 234). İbn Haldun açısından umran, hayatın belirli bir düzen dahilinde devam etmesi, hayatın uzun ömürlü hale getirilmesi ve bu durumun oluşmasına neden olan toplumsal koşulları temin etmekle ilgilidir (Ötenkaya, 2022: 17).

İbn Haldun umranı iki kategoriye ayırmaktadır. Bu kategoriler bedevi ve hadari kategorileridir. Düşünür medeniyetin de bu aşamalar sonucunda ortaya çıktığını ifade eder. Bedevilik sadece çöl hayatını, köy ya da kır hayatını ifade etmekte kalmaz. Bunların hepsini içerir. Bedevi umran kavramına bugünün sosyal-kültürel anlamıyla yaklaşıldığında kavramı köylülük şeklinde ele alabiliriz. Hadari umran kavramı ise şehir hayatına tekabül etmektedir. Yine hadari umran kavramını bugünün sosyal-kültürel anlamıyla ele aldığımızda şehirlilik olarak tarif edebiliriz. Düşünürde umran kavramı gerek insanın gerekse toplumsal yaşamın gelişimi açısından işlevsel bir niteliktedir. Kaliteli bir hayat ve kültür ise insanların iyi oldukları alanlarda yani uzmanlık kazandıkları işlerde belirli bir hedef doğrultusunda sürekli çalışmalarını doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Düşünür Mukaddime adlı eserinde göçebelikle şehircilik arasındaki farkları ele alıp incelemeye çalışmaktadır. Düşünür bedevilerin hadarilere göre saf olma hallerini koruyabildiklerini ifade ederken şehirlerin ise yozlaşma durumuyla karşı karşıya olduklarını ifade etmektedir. Medeniyet zirveye doğru ilerledikçe çöküşe doğru ilerlemenin gerçekleştiği ve çöküşünün ise yeni bir oluşumla devam ettiği yani dairesel olarak sürekli bir döngü halinde olan bir durumla karşılaşılmaktadır (Albayrak, 2010: 9).

İbn Haldun'a göre bedevi ve hadari şeklinde iki tür umran vardır. Düşünür bu ayrımı toplumsal üretimin yöneldiği amaç çerçevesinde yapmaktadır. Bedevi umran, insanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları şeylerin üretimi ile ilgili ve bununla sınırlıdır. Toplumsal üretim açısından artı değerlerin artması ile birlikte bedevi umran hadari umrana doğru ilerlemesini gerçekleştirir. Dolayısıyla buradan hareketle bedevi umran hadari umrandan daha önce gelmektedir. Yani insanların yaşamlarını sürdürmeleri için ihtiyaç duydukları maddeler insanların yaşamlarını yetkinleştirmek için ihtiyaç duydukları şeylerden önce gelirler. Düşünürü göre bedevi umrandan hadari umrana doğru akış, devletin oluşum aşamasına doğru bir akıştır. Bu akış sürekli olarak döngüsel olarak gerçekleşmektedir. Bu durum ise düşünürü göre umranın doğasından kaynaklanmaktadır (Yıldız, 2010: 40-41).

3.3. İbn Haldun'da Dönemler Kuramı

Dönemler kuramı ya da tavrılar kuramı İbn Haldun'da devletin kuruluşuyla başlayan ve yıkılışıyla sona eren beş ayrı dönemi içeren bir kuramdır. Bu söz konusu beş dönem sırasıyla “devletin kuruluş dönemi, egemenliğin kişiselleşmesi dönemi, refah ve büyüme dönemi, duraklama dönemi, yıkılış dönemi”nden oluşmaktadır (Uygun, 2015: 172-173).

3.3.1. Devletin Kuruluş Dönemi

İbn Haldun'a göre bu aşama devletin birinci aşamasıdır. Bu aşama İbni haldun'a göre "zafer, galibiyet ve istila dönemi"dir. Düşünürce göre bu dönem kendini savunma halinde olanlara karşı bir zafer kazanma, mülkün istila edilmesi ve mülkün kendinden önceki devletin elinden alınması dönemidir. Bu dönem gerek şan kazanma gerek vergi toplama gerekse memleketi koruyup kollama noktalarında devletin sahibinin topluma örnek olduğu bir dönemdir. Düşünürce göre devletin sahibi olan kişi kendi kavmi olmadan hiçbir şey yapamaz. Devletin ele geçirilme mücadelesini başarıya götüren bu durum asabiyyetin bir gereğidir. Asabiyyet bu dönemde varlığını devam ettirmektedir (İbn Haldun, 2018: 399-400).

Asabiyyet, "kan bağıllığını veya onun yerini tutabilecek birlikte ve uzun yaşama, yakın ilişkilerde bulunma, aynı hayat ve çevre şartlarını paylaşmanın doğurduğu, bu özelliklere sahip her türlü toplumsal birimde ortaya çıkan ve böyle bir grubun üyelerine birbirine şefkat, merhamet, sorumluluk gibi yakınlık bağları ve bilinciyle bağlayan bir dayanışma duygusu, toplumsallık faktörü" olarak tanımlanabilir (Arslan, 2017: 100)

İbn Haldun hem toplum teorisini hem de devlet teorisinin temelini asabiye kavramını yerleştirmektedir. İbn Haldun eserinde toplumsal yaşam içerisinde insanları bir araya getirerek insanlar arasında güçlü bir bağıllık durumu ortaya çıkararak bazı durumların var olduğunu düşünmektedir. Belli durumlarda insanlar arasında güçlü bir dayanışma durumu ortaya çıkmaktadır. Bu dayanışma da insanların birbirini korumasını, savunulmanın yapılmasını, belirli konularda ortak tavır alınmasını ve ortak eylemlerin yürütülmesini sağlamaktadır. Düşünürce göre soy bağından kaynaklı dayanışma türü önemli bir noktadadır. Düşünür bu dayanışma türünü sosyal ve siyasal olayların şekillenmesini sağlayan temel güçlerden birisi olarak görmektedir ve siyasal iktidarın kökenine de bunu yerleştirmektedir. Söz konusu dayanışma sayesinde insanlar karşı karşıya oldukları zorlukların üstesinden gelirler ve hedeflerine ulaşabilirler. Düşünürde ana hatlarıyla üç farklı dayanışma türü bulunmaktadır. Bunlardan ilki soy dayanışmasıdır. Soy dayanışması "insanların aynı soydan gelmiş olmasından, diğer bir deyişle soy birliğinden kaynaklanır. Aynı soydan gelen insanlar birbirlerine çok bağlı olur, birbirini koruma ve savunma coşkusu gösterir." Dayanışma biçimlerinden ikincisi ise dinsel dayanışmadır. Dinsel dayanışma "aynı dinsel inancın paylaşılmasından kaynaklanır. Din birliği, insanlar arasında sıkı bir bağıllık yaratır." Son dayanışma türü ise ideolojik dayanışmadır. İdeolojik dayanışma "yöneticilere duyulan bağıllıktan kaynaklanır" (Uygun, 2015:169-170).

İbn Haldun'a göre devletin kuruluşu ancak başkalarına karşı güçlü olma durumuyla, başkalarına üstünlük kurma durumuyla ve kurulacak olan bu üstünlük durumuyla bir zafer kazanarak gerçekleşebilir. Bu zafer kazanma durumunun gerçekleşebilmesi için ise ortak bir hedef doğrultusunda bir araya gelinmesi ile birlikte birilerine ya da bir şeylere taraftar olma durumunun gerçekleşmesi gerekmektedir (Düvenci, 2018: 110). Düşünürce göre devletin kuruluşu şu şekilde gerçekleşmektedir (Uygun, 2019: 145):

"Kır toplumlarının kendi aralarında birleşip kent toplumuna saldırması ve ona üstünlük sağlaması ile başlar. Kır toplumu ile kent toplumunun bir arada bulunduğu coğrafyada, devletin kuruluşu, genellikle, barışçıl yoldan yani kır toplumunun servet artışı sağlayarak kent toplumuna evrilmesi ve başkanlığın hükümdarlığa dönüşmesi biçiminde gerçekleşmez. Düşünür, yaşadığı çağda ve coğrafyada, hükümdarlıkların barışçıl yollardan kurulduğuna ender olarak rastlanıldığını belirtir. O dönemde hükümdarlıklar daha çok savaşçılık yönünden güçlü kır toplumlarının zayıflamaya başlayan kentlere saldırması ve oradaki iktidara ele geçirmesi ile kurulur."

3.3.2. Egemenliğin Kişiselleşmesi Dönemi

İbn Haldun'a göre bu aşama ikinci aşamadır. Bu aşama "istibdat ve infirad dönemi"dir. Bu aşamada devlet sahibi idareyi ele almak ve kavmini dışarıda bırakma şeklinde bir tavır geliştirir. Bu aşamada devletin başındaki kişi kendisine taraftarlık edecek kişileri çevresinde toplamaya çalışır ve bu kişilerin sayısını arttırmaya çalışır. Devletin başındaki kişi hakimiyetin kendi kavminden birilerinin eline geçmemesi için uğraşır (İbn Haldun, 2018: 400).

Bu aşamada devletin başındaki kişi tek adam olmaya çalışmakla birlikte topluma karşı da bir bağımsızlık geliştirmeye çalışır. Ayrıca egemenliğin paylaşılmasını isteyen kendi kavminden üyelerin isteklerini ve saldırılarını bastırmaya çalışır. Devletin başındaki kişi kendi kavminden olan bu tarz kişileri görevlerinden uzaklaştırır. Ve bunların faaliyetlerini engellemeye çalışır. Burada devletin başındaki kişi tüm yetkinin kendisinde kalmasını istemekle birlikte kendisinin ve ailesinin tek ve bağımsız bir durumda kalmasını hedefler. Egemenlik doğrultusunda kendisiyle rekabete giren kişilerle uğraşan devletin başındaki kişi, bu dönemde yakınlarının yerine kendisiyle yakınlık bağı olmayan kişileri ikame etmeye çalışır (İbn Haldun, 2017: 25-26).

3.3.3. Refah ve Büyüme Dönemi

İbn Haldun'a göre bu aşama üçüncü aşamadır. Bu aşama "dinlenme ve rahatlık" aşamasıdır. Bu aşamada devletin sahibi şu şekilde bir tavır içerisine girer (İbn Haldun, 2018: 400):

"Artık insan tabiatının meylenmekte olduğu servete, eserlerin ebedileştirilmesine ve yaygın bir şöhrete kavuşmak gibi mülkünün semerelerinden olan hususlar elde edilmiştir. Bu yüzden devletin sahibi bütün gücünü vergi toplamaya, servet edinmeye, gelir ve giderleri zabt ve tespit etmeye, nafaka ve masrafları kaydetmeye, biriktirilen servetle de ulu binalar, muazzam sanat eserleri, geniş şehirler, yüksek heykeller inşa etmeye sarf eder. Kendilerine delege olarak gönderilen öbür milletlerin eşrafına ve diğer kabilelerin ileri gelenlerine bahşişler verir, ihsanlarda bulunurlar."

Refah ve büyüme dönemi devletin başındaki kişilerin bağımsız bir şekilde hareket edebildiği son dönemdir. Çünkü bu dönem de dahil olmak üzere daha önceki iki dönemde de devletin başındaki kişiler kendi düşünceleri çerçevesinde özgürce davranabilmektedir. Devletin başındaki kişiler bu dönemde kendi üstünlüklerini tesis ederler ve kendilerinden sonra devletin başına geçecek olan kişilere de yol açarlar (İbn Haldun, 2017:26).

3.3.4. Duraklama Dönemi

İbn Haldun'a göre bu aşama dördüncü aşamadır. Bu dönem "kanaat ve barış safhası"dır. Bu dönemde devletin başındaki kişi kendisinden öncekilerin hazırladığı her şeye kanaat etmektedir. Ayrıca diğer hükümdarlarla barış içinde yaşamaya çalışmaktadır. Devletin başındaki kişi bu dönemde seleflerini taklit etme yoluna başvurmaktadır. Bu dönemde devletin başındaki kişi "onları taklit etme, töreyi takip etme esasının dışına çıkmanın hükümlerini fesata uğratacağı, mecdi ve şanı tesis etmiş olan o zevatın bu hususta daha basiretli oldukları görüşünü taşır" (İbn Haldun, 2018: 401). Çünkü bu dönemde devletin başındaki kişinin kendinden öncekileri taklit etmesinin temel motivasyonu, o kişilerin egemenliğin ululuğunu kurmuş olmaları ve onların her şeyi daha iyi görüp gösterebileceklerini düşünmesi sebebiyledir (İbn Haldun, 2017: 27).

3.3.5. Yıkılış Dönemi

İbn Haldun'a göre bu aşama beşinci aşamadır. Bu dönem "israf, har vurup arman savurma safhası"dır. Artık bu dönemde devletin başındaki kişi zevkleri doğrultusunda hareket eder. Bu dönemde kendisinden önceki hükümdarların ona bıraktığı serveti har vurur harman savurur. Kritik görevlerin başına düşük karakterli arkadaşlarını ya da çevresinde toplanan dalkavukları getirir. Bu kişiler, liyakatsiz olmaları sebebiyle görevlerini doğru düzgün ve başarılı bir şekilde yerine getiremezler. Zaten görevlerini nasıl yapacaklarını da bilmezler. Bu dönemde devletin başındaki kişi kendi kavminden olan taraftarlarının kalbini kırarak onları kendisinden uzaklaştırır. Bu dönemde hükümdarın kendi zevkine yönelmiş olması sebebiyle tamamen arzu ve şehvet gibi dürtülerle hareket ediyor olması sebebiyle hükümdar, ordusu için tesis edilen bütçeyi kendi zevkleri uğruna harcar. Bu dönemde yine hükümdar ordu mensuplarıyla temas etmekten kaçınırken aynı zamanda ordunun ihtiyaçlarını da tespit edip gidermek gibi bir tavır içerisine girmez. Hükümdar tüm bunları yaparken kendisinden önce inşa edilmiş olan her şeyi yıkmış olur. Zaten bu dönemde devlet artık ihtiyarlık dönemindedir. Devlet bu dönemde adeta iyileşmeyen ve şifa bulunamayan bir hasta gibidir (İbn Haldun, 2018: 401). Bu hastalık dönemi devletin yıkıldığı ana kadar devam eder. Yani bu dönemde artık hastalığın iyileşme ihtimali kalmamıştır (İbn Haldun, 2017: 27).

3.4. İnsan Doğası Açısından Dönemler Kuramı

İbn Haldun'a göre insan doğası gereği medeni bir varlık olmakla birlikte bir toplum içerisinde yaşamak zorundadır (İbn Haldun, 2018: 213). Yani insan toplumsal bir varlıktır (Kurğan, 2014: 87). İbn Haldun'da fitrat, dualistik ve saldırgan insan doğası olmak üzere üçtür insan doğası görüşü bulunmaktadır. İlk iki tür insan doğası bedevi toplum içinde bulunurken üçüncü tür insan doğası ise hadari umranda bulunmaktadır. Bedevi toplumunda bulunan fitrat üzerine kurgulanmış insan doğası bedevi toplumunun toplumsal özellikleri sebebiyle bu toplumda insanların karşılaştığı dış şartlar bu insanları iyi bir nitelik kazanmaya doğru yönlendirmektedir. Ancak hadari umranda ise insan doğasındaki hayvani yön açığa çıkmaktadır (Kılınç, 2018: 63). Düşünürre göre tarihsel olarak bedevi toplumdan hadari umrana doğru umranın doğasından kaynaklı olarak bir akış vardır (Yıldız, 2010: 41). Dolayısıyla İbn Haldun'daki ilk iki tür insan doğası bedevi toplumda bulunuyor ve üçüncü tür insan doğası ise hadari umran da bulunuyorsa insan doğası da bu noktada bir değişime uğramaktadır. Yani İbn Haldun'a göre insan doğası dualistik bir karaktere de sahipse hadari umran ile birlikte saldırgan insan doğası ortaya çıkmaktadır.

İbn Haldun siyasal iktidarın kökenini saldırgan insan doğası üzerinden kurgulamaktadır. “*Saldırganlık eğilimi insanları çatışmaya sürükleyecek ve bu mücadelede güçlünün güçsüze üstün gelmesiyle siyasal iktidar ortaya çıkacaktır*” (Uygun, 2015: 172). Dolayısıyla düşünür devletin ortaya çıkışını insan doğasının üçüncü tipiyle ilişkilendirmektedir.

İbn Haldun’a göre insan doğasının tahrip olmasına neden olacak etkenler bedevi toplumun karakteristik özellikleri sebebiyle bu toplumda bulunmamaktadır. İnsan doğasını tahrip ederek hayvanileşmesine sebep olacak faktörlerin hemen hemen hepsi hadari toplumda ortaya çıkmaktadır. Çünkü hadari toplumda özel mülkiyet, refah arayışı, konforlu bir hayat isteği, zevk odaklı olma, akrabalık bağlarının geri plana itilmesi, bencillik, yıkıcı bir tarzda rekabet gibi durumlar ortaya çıkmaktadır. Toplumsal gelişmeyi kaçınılmaz bir durum olarak gören düşünürde ahlaki yozlaşmanın kaynağını bizzat toplumsal gelişmenin kendisi olarak görme durumu bulunmaktadır. Düşünür açısından şehrli insanlar fitratlarından kaynaklı iyiliği kaybederek insan doğası açısından kötüye yönelirler ve neredeyse hayvani bir varlık şeklini alırlar (Kılınç, 2018: 63-64).

Dönemler kuramının ikinci aşamasına bakıldığında soy dayanışmasının yerini ideolojik dayanışmaya bıraktığı görülmektedir. Kuramın üçüncü aşamasında ise artık insan doğasını tahrip ederek insanın hayvani bir varlığa dönüşmesine neden olacak etmenlerin belirgin bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Kuramın dördüncü aşamasında ise artık bir duraklama dönemi yaşanırken kuramın üçüncü döneminde belirgin bir şekilde insan doğasındaki değişim de devam etmektedir. Zaten bu değişim devletin sonunu getiren beşinci aşama ile yani devletin yok olması ile sonuçlanır. Dolayısıyla kuramın birinci aşamasından başlayarak son aşamasına kadar yaşanan süreç İbn Haldun’daki insan doğası ve insan doğasındaki değişim fikri ile yakından ilişkilidir.

4. SONUÇ

Doğası gereği medeni bir varlık olan insan zorunlu olarak toplum halinde yaşamaktadır. İbn Haldun’a göre medeni bir varlık olan insanda üç tip insan doğası bulunmaktadır. İnsan doğasının üç türü fitrat, dualistik ve saldırgan insan doğasıdır. Umranı bedevi ve hadari olarak iki kategoriye ayıran İbn Haldun, insan doğasının fitrat türü ile dualistik türünü bedevi toplum içerisinde görmektedir. Düşünür insan doğasının saldırgan olan türünü ise hadari umranda görmektedir. Saldırgan insan doğasının bedevi toplumda bulunmamasının nedeni, bedevi toplum ile hadari umranın toplumsal yapısındaki biçimsel özelliklerindeki farklılıklar ile ilgilidir. İnsan doğasının bozularak hayvani bir nitelik kazanması için gerekli olan etkenler bedevi toplumda bulunmazken hadari umranda yer almaktadır. Bu açıdan toplumsal gelişmenin yani bedevi toplumun hadari umrana doğru gelişmesi aslında insan doğasındaki değişimi de ortaya çıkarmaktadır. Bu değişim insan doğasının saldırgan ve hayvani bir nitelik içeren haline dönüşmesidir.

İbn Haldun devletin beş farklı aşamasının olduğunu ileri sürdüğü dönemler kuramında da devletin kuruluş aşamasını insanın saldırgan doğası ile ilişkilendirmektedir. Çünkü düşünürü göre devletin kuruluşu bir grubun başka bir gruba karşı üstünlük kazanması ve kuvvet kullanılmasıyla gerçekleşmektedir. Düşünürün devletin yıkılışına doğru giden dönemlerde ise hadari umranın insan doğasını tahrik ederek onun bozulmasına ve hayvani bir nitelik kazanmasına neden olan özellikleri arasında bir ilişki kurduğu görülmektedir. İnsan doğasındaki bozulmaya neden olacak faktörlerin neredeyse tamamı hadari umranda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda toplumsal gelişme kaçınılmaz olarak gerçekleşmekte ve ahlaki yozlaşmanın ortaya çıkması da toplumsal gelişmeyle ilişkili bir durum olarak gelişmektedir. Bedevi toplumda insanlar yalnızca ihtiyaç duydukları maddeleri temin etmeye yönelik bir tavır geliştirirken hadari umranda ise lüks arayışı, konfor arayışı, zevke yönelme, soy bağlarının geriye atılması, bencillik, yıkıcı nitelikteki rekabet gibi durumlar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu durumda insanlar fitratları sebebiyle sahip oldukları iyilikten uzaklaşmakta ve kötü olana doğru bir yönelme durumu içerisine girmektedirler. Yani insanlar hayvani bir varlık şekline doğru evrilmekte. Kuramın ikinci aşamasında soya dayalı dayanışmanın geri plana itildiği ve bu dayanışmanın yerini ideolojik dayanışmaya bıraktığı görülmektedir. Ancak kuramın üçüncü aşamasına gelindiğinde ise insan doğasının yozlaşarak, ahlaki erdeminden koparak hayvani bir şekle bürünmesi durumu daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kuramın dördüncü aşamasında bir duraklama dönemi yaşanmakta ve insan doğasının yozlaşmış hali bu dönemde de devam etmektedir. Kuramın son aşamasına yani devletin yıkılış aşamasına gelindiğinde ise insan doğasındaki bu bozulma durumu devletin yıkılmasına neden olmaktadır. Bu yıkılmanın ardından ise yeni bir devlet kurulacak ve yeni kurulan devlet de dönemler kuramındaki beş aşamayı yaşayarak yerini bir başka devlete bırakacaktır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, A. (2010). İbn Haldun'un Medeniyet Tasarımı ve İnsan. *Journal of Islamic Research*, 21(1), 7-20.
- Arslan, A. (2017). *İbni Haldun*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dhaouadi, M. (2008). The forgotten concept of human nature in Khaldunian studies. *Asian Journal of Social Science*, 36(3-4), 571-589.
- Düvenci, S. (2018). Kuvvet ve mücadele teorisine göre Mezopotamya'da devletin ortaya çıkışı. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(1), 106-116.
- Güncel Türkçe Sözlük. (2024). "Fıtrat". (10 Ağustos 2024). <https://sozluk.gov.tr>
- Heywood, A. (2015). *Siyasetin Temel Kavramları* (Çev. Hayrettin Özler). Ankara: Adres Yayınları
- Heywood, A. (2018). *Siyaset Teorisine Giriş* (Çev. Hızır Murat Köse), İstanbul: Küre Yayınları
- İbn Haldun, İ. (2017). *Mukaddime Cilt II*. (Çev. Turan Dursun), Ankara: Onur Yayınları.
- İbn Haldun, (2018). *Mukaddime* (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kılıncı, Z. A. (2018). Toplumsal Sözleşme Teorileri, İbn Haldun ve İnsan Doğası. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 56-68.
- Kurğan, E. (2014). İbn Haldûn'da İnsan Doğası ve Akademik Yanılsama: *Fıtrat. III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı*, 3, 81-94.
- Kurt, Y. (2005). Kur'an'da Fıtrat kavramı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(3), 71-104.
- Ötenkaya, Y. (2022). İbn Haldûn Umrân Mefhumunu Uygarlık/Medeniyet Anlamında mı Kullandı? Kuramsal ve Tarihsel Bir Tahlil. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 1-33.
- Park, R. E. (2018). *İnsan Doğası Sosyoloji Bilimine Giriş-IV*. (Çev. Çağla Taşkın.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Uygun, O. (2015). *Devlet teorisi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Uygun, O. (2019). *İbni Haldun'un toplum ve devlet kuramı*. İstanbul: On iki Levha Yayıncılık.
- Yıldız, M. (2010). İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 25-55.
- Yumuk, R. (2010). İbn Haldun'da Devlet Görüşü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1-2), 229-278.

Çevresel Sürdürülebilirlik ve Teknolojideki Değişimlerin İncelenmesi

Ahsen Saçlı

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
ahsen.sacli@hbv.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-5665-2855>

Makale Başvuru Tarihi : 14.11.2024
Makale Kabul Tarihi : 27.12.2024
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.14583491

Özet

Anahtar Kelimeler:

Çevre, Teknoloji,
Sürdürülebilirlik,
Çevresel
Sürdürülebilirlik,
Sürdürülebilir
Kalkınma,
Teknolojik
Değişim

İnsan varoluşundan itibaren çevresiyle yakın ilişki içerisinde. Ancak yeryüzündeki diğer canlılardan farklı olarak sadece insan, yaşayabilmek için çevresini değiştirmek zorundadır. İnsan bu değişimi yaparken teknolojiden yararlanmakta ve refah düzeyini artırmak için sürekli olarak doğanın kaynaklarının sınırsız olduğu kabulüyle çevreyi kullanmaya devam etmektedir. Bunun sonucunda da 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren artan bir şekilde, dikkat çekici düzeyde çevre sorunları ile karşılaşmaktadır. Dünyadaki yaşamı tehlikeye atan boyutlarda çevre sorunları söz konusu olunca çevresel sürdürülebilirlik konusu gündeme gelmiştir. Teknoloji, çevresel sürdürülebilirlik açısından hem engelleyici hem de destekleyici faktördür. Üretim teknolojileri açısından bakıldığında özellikle kirlenici teknolojiler çevresel sürdürülebilirliğe engel olmaktadır. Çevre teknolojileri, dijital teknolojiler gibi yeni nesil teknolojiler çevresel sürdürülebilirliği sağlayan, destekleyen teknolojilerdir. Sonuç olarak bu çalışmanın amacı çevresel sürdürülebilirlik ile teknoloji arasındaki fayda – zarar ilişkisini inceleyerek teknolojideki değişimlerin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır.

Analysis of Environmental Sustainability and Technological Change

Abstract

Keywords:

Environment,
Technology,
Sustainability,
Environmental
Sustainable,
Development,
Technological
Change

Since the existence of humans, they have been in close interaction with their environment. However, unlike other living beings on Earth, humans must alter their surroundings in order to survive. In making these changes, humans utilize technology and continue to exploit the environment with the assumption that natural resources are unlimited, aiming to improve their standard of living. As a result, significant environmental problems have been increasingly encountered, particularly since the last quarter of the 19th century. When environmental issues reached levels threatening life on Earth, the concept of environmental sustainability emerged. From the perspective of environmental sustainability, technology can be both an obstructive and supportive factor. In terms of production technologies, especially polluting technologies hinder environmental sustainability. On the other hand, new-generation technologies such as environmental and digital technologies contribute to and support environmental sustainability. Consequently, the aim of this study is to examine the benefit-harm relationship between environmental sustainability and technology, and to reveal the impact of technological changes on environmental.

GİRİŞ

İnsan doğanın bir parçasıyken, Aydınlanma çağı ile birlikte doğadan ayrılarak doğaya egemen olmanın yollarını aramaya başlamıştır. Doğaya hâkim olma, onu ele geçirme idealine sahip olan insanın en önemli yardımcısı, tarihin ilk dönemlerinden itibaren sürekli olarak geliştirdiği teknoloji olmuştur. Dolayısıyla Endüstri Devrimi öncesi ve sonrasında geliştirdiği teknoloji ile birlikte insan, doğa üzerindeki yıkıcı etkisini giderek artıran bir şekilde davranmaya devam etmektedir. Ancak bu yıkıcı etki her daim doğa tarafından olumsuz karşılık almıştır. İklim değişikliğinin etkileri, kuraklık, çölleşme, küresel sıcaklık artışı dolayısıyla tüm flora ve faunanın bozulması, türlerin yok olması gibi etkiler sonucunda dünyada insan yaşamının sürdürülebilirliği tehlike altına girmiştir. Dolayısıyla insanın yıkıcı etkileri yaratmasına destek olan teknolojilerin, onarımcı ve önleyici teknoloji çeşitleri ile değiştirilmesi gerek ve yeter şart olmuştur.

Bu çerçevede dünyada canlı ve cansız yaşamların sürdürülebilirliği açısından çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması gerekmektedir. Çevresel sürdürülebilirlik, dünyada yaşamsal sürdürülebilirliğin sağlanması için doğal kaynaklar başta olmak üzere insan yaşamı ile ilgili her şeyin sürdürülebilirliğini kapsamaktadır. Dolayısıyla insanın önceleri ihtiyaçtan geliştirdiği teknolojinin boyutları değiştikçe her anlamda sürdürülebilirlik tehlikeye girmektedir. Bu duruma çözüm bulmak amacıyla çeşitli çevre teknolojileri geliştirme çabaları devam etmektedir. Halihazırda var olan çevre teknolojileri küresel olarak yeterli kullanılmadığı için etkileri de henüz yeterli boyutlarda olamamaktadır. Devletlerin gelişmiş, azgelişmiş, gelişmekte olan devletler olarak sınıflandırıldığı dünyada doğal olarak çevre teknolojileri görece yeni nesil teknolojiler olduğu için her ülkede aynı düzeyde kullanılmamaktadır. Bu durum da sürdürülebilirliği olumsuz yönde etkilemektedir. Sürdürülebilirlik kavramı çerçevesinde insanın yaşamını sürdürmek için gerçekleştirdiği ekonomik faaliyetler ile yine yaşamak için kullandığı doğal çevresi arasındaki karşıt ilişkiden doğan çevre sorunlarının çözümü için sürdürülebilir kalkınma kavramı ileri sürülmüştür. Sürdürülebilir kalkınma çevresel değerleri gözetmeyi, korumayı, ihtiyaç düzeyine göre yeterince kullanmayı önemsemektedir. Aynı zamanda bu kavram çerçevesinde gelecek kuşakların haklarını da gözetmek şarttır. Dolayısıyla çevrenin sürdürülebilirliğini sağlamak hem çevre kirliliği yaratmamayı hem kaynakları yeterli oranda kullanmayı ve korumayı, hem de yaratılan kirliliği arındırmayı ve geri dönüştürmeyi içermektedir. Tüm bunlar da optimize edilmiş üretim teknolojilerini ve çevre teknolojilerini kullanarak temiz üretim sistemlerini oluşturmakla gerçekleşecektir.

Bu makalenin ilk bölümünde çalışmada kullanılan kavramlar açıklanmıştır. İkinci bölümde çevresel sürdürülebilirlik konusu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde teknolojideki değişimlerin ve gelişmelerin sürekliliği üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise teknoloji çeşitlerinden söz edilmiştir. Beşinci bölümde çevre ve teknoloji ilişkisi açıklanmıştır. Altıncı bölümde çevre teknolojilerinin çeşitleri hem kavramsal açıdan hem de günümüzde kullanılan çevre teknolojisi türleri olarak tablo üzerinden açıklanmıştır. Sonuç olarak, çevrenin sürdürülebilirliği açısından elzem olan teknolojinin gelişiminin, bugünün ve geleceğin ihtiyaçlarına göre değişiminin dünyadaki yaşamın sürdürülebilirliği açısından çok önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu başlık altında “çevre, teknoloji, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma” kavramları açıklanacaktır. Aslında bütün bu kavramların birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu çerçevede birbirlerinin etkileyeni ve etkileneni durumunda oldukları görülmektedir.

1.1.Çevre Kavramının Tanımı ve Kapsamı

İnsan, çevresi ile birlikte vardır. Bu birliktelik ilk çağlarda doğal seyrinde ilerlerken Aydınlanma döneminde insanın yaşadığı zihinsel dönüşüm neticesinde doğaya olan bakış açısında devrim niteliğinde değişim yaşanmıştır. Bu durum beraberinde giderek artan bir şekilde çevresel bozulmaları getirmiştir. Dolayısıyla çevre kavramı 1970’li yıllar itibarıyla en çok kullanılan kavramlardan biri haline gelmiştir. İlk başlarda daha çok sorunlar çerçevesinde gündeme gelmesine karşın, bu kavramın çok çeşitli tanımları yapılmıştır. Burada öncelikle belirtilmesi gereken husus ekoloji, doğa ve çevre

kavramları birbiri ile ilgili, fakat aynı zamanda birbirlerinden farklı kavramlardır. Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğünde doğa, “insan eliyle değişikliğe uğramamış, kendi kuralları çerçevesinde sürekli gelişen, değişen canlı ve cansız varlıkların tümü, tabiat” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2024). Yine TDK Sözlüğünde ekoloji ise, “canlıların hem kendi aralarındaki hem de çevreleri ile ilişkilerini tek tek ya da birlikte inceleyen bilim dalı” olarak ifade edilmektedir (TDK, 2024). Aynı TDK Sözlüğünde çevre, “hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin tümü” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2024). Kamu Yönetimi Sözlüğünde ise çevrenin, “...en genel anlamda insan ve diğer tüm canlı ve cansız varlıkları ile birlikte doğanın ve doğadaki insan yapısı öğelerin bütünüdür. Canlıların yaşamasını ve gelişmesini sağlayan fiziksel, kimyasal ve biyolojik faktörlerin bütünlüğüdür...” şeklinde çeşitli tanımlarına yer verilmiştir (Parlak, 2011:137). Kentbilim Terimleri Sözlüğünde çevre, “kişiyi etkileyen, özdeksel (maddi) ve tinsel (maddi olmayan) gelişmesini, biçimlenmesini ve yaşamını belirleyen, dirimbilimsel (biyolojik), iklimle ilgili ve toplumsal etkenlerin tümü” şeklinde açıklanmıştır (Keleş, 1998:33). En geniş anlamında çevre tanımı ise, 2872 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Çevre Kanunu’nun 2. maddesinde yapılmıştır. Buna göre çevre, “canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı” olarak ifade edilmiştir (Resmî Gazete, 1983).

Buradaki tüm tanımlardan daha geniş kapsamlı olan çevre kavramı, önceleri doğadan ibaret algılanıyor ve öyle tanımlanıyordu. Ancak zaman içerisinde dünyadaki her şeyin birbiri ile bağlantılı olduğu ve bunun sonucunda ortaya çıkan işsizlik, yoksulluk, açlık, kıtlık, susuzluk, nüfus artışı, biyolojik çeşitliliğin azalması, kaynakların tükenmesi gibi pek çok olgu çevre kavramının kapsamında değerlendirilmektedir. Özetle çevre kavramının içinde bütün canlı ve cansız varlıklar ile yeryüzündeki yaşama dair her şey yer almaktadır.

1.2.Teknoloji Kavramı

Modern anlamda ilk insanın var oluşundan bu yana teknoloji de en basitinden en karmaşığına kadar var olmaya ve gelişmeye devam edecektir. TDK Sözlüğünde teknoloji, “insanın maddi çevresini denetlemek ve değiştirmek amacıyla geliştirdiği araç gereçlerle bunlara ilişkin bilgilerin tümü” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2024). Kamu Yönetimi Sözlüğüne göre teknoloji, “doğadaki hammaddelerin işlenmesi ile ilgili sorunlarda mantık, sebep ve bilginin uygulanmasıdır” (Parlak, 2011:760). İnsanın ihtiyacından doğan ve tüm yaşamı kapsayan teknoloji, zaman içerisinde ihtiyaç kavramını aşan şekilde oldukça hızlı gelişmeler kaydetmektedir. Basit aletlerle başlayan teknolojinin gelişim süreci 19. yüzyılda bilimsel gelişmelerden destek almaya başladıktan sonra çok daha fazla ivme kazanarak hızlanmıştır. 19. yüzyıl öncesi teknoloji geliştirildikten sonra bilimsel temeli oluşturuldu. 19. yüzyıldan itibaren ise bilimsel araştırmalar teknolojinin gelişimine destek olarak insanın doğaya hakim olma idealine önemli katkılar sunmaya devam etmektedir.

Teknolojinin ve bilimin ardındaki fikri güç ise Aydınlanma yüzyılında Bacon, Descartes gibi düşünürlerin ileri sürdükleri “...dünya insan için vardır ve ancak doğaya egemen olduğu taktirde ilerleme gerçekleşecektir. Bilgi kuvvettir ve sonsuz ilerleme ile dünyadaki her şeye egemen olunabilir...” fikirleri etrafında şekillenmiştir (Ünder, 1996:43). 19. yüzyıl itibarıyla teknolojinin tanımı, “...bilimsel bilgiyi üretim süreçlerine entegre etme ile bilgiyi düzenleme süreci...” olarak tanımlanabilir (Smith, 1994:6). Jurgen Habermas teknolojiyi kısaca “...doğal ve toplumsal süreçlerin bilimsel denetimi...” şeklinde ifade etmektedir (Habermas, 2004:74). Özetle teknoloji insanın hayatta kalabilmek için geliştirdiği aletler boyutundan yapay zekaya evrilen süreçte insan ihtiyacı olmaktan çıkmış tamamıyla başka bir boyuta evrilmiştir. Bu durum hem insan hem de doğa üzerinde çok fazla baskıya neden olmaktadır. İlerleme kaynaklı bu baskıların sonuçlarını insanlık, hayatı önemde çevre sorunları olarak görmektedir.

1.3.Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma Kavramları

Sürdürülebilirlik kavramı TDK Sözlüğünde “aynı düzeyde ya da biçimde devam edebilen” olarak açıklanmaktadır (TDK, 2024). Ancak bu kavram çevre sorunları hakkındaki tartışmalarla birlikte gündeme geldiği için doğal olarak çevre kavramından ayrı değerlendirilemez. Çünkü çevre ile mevcut

ekonomik sistem ilişkisi birbirlerinin zıddı olarak algılanmaktadır. Bu iki olgunun birlikteliğinin sürdürülebilirlik kavramı çerçevesinde kurulabileceği düşünülmektedir.

Sürdürülebilirlik kavramı ilk kez 1977 yılında Dennis Pirages'in "Sürdürülebilir Toplum" kitabında yer almıştır. Sonrasında Dennis Hayes'in 1978 yılında "Sürdürülebilir Bir Topluma Doğru İlk Adımlar-Onarımlar, Yeniden Kullanım, Geri Kazanımlar" adlı kitabı yayımlanmıştır (Tekeli, 2001:729-730). Ayrıca yine 1978 yılında Roma Kulübü ve Denis L. Meadows başkanlığındaki bir araştırmacı grup tarafından hazırlanan "Ekonomik Büyümenin Sınırları" raporu dünyada tepki ile karşılanmıştır. Raporda dünyadaki nüfus artışı, sanayileşme, doğal kaynakların kullanımı ve ekonomik büyüme bu şekilde devam ederse maksimum yüz yıl içinde büyümenin sınırlarına ulaşılacağı bu nedenle büyümenin durdurulması gerektiği belirtilmiştir (Meadows vd., 1978:219). Tepkiyle karşılanan bu raporun büyüme durdurma önerisinden sonra yine aynı yıl içerisinde bir tür tamamlayıcı olarak Roma Kulübü'nün isteğiyle Mesarovic ve Pestel tarafından hazırlanan "Dönüm Noktasında İnsanlık" raporu yayımlanmıştır. Raporda "organik büyüme" veya "farklılaşmaya dayanan büyüme" önerilmiştir (Mesaroviç ve Pestel, 1978: 111). Bu konuda çok çeşitli çalışmalar yapılmasına rağmen çevre sorunları da giderek nitelik ve nicelik açısından büyümektedir. Ortaya atılan bu problemlerin çözümleri konusunda ekonomi, kalkınma, büyüme, teknolojik gelişmeler gibi mevcut sistemin ana materyalleri ile büyük oranda çatışmaktadır. Bu duruma çözüm bulma çalışmaları halen sürmekle birlikte, aynı zamanda UNESCO, FAO, WHO, Dünya Bankası (WB – DB), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) gibi kuruluşlarda da çeşitli çalışmalar yürütülmektedir (<https://www.un.org/en/about-us>, 2024). Bu konuya özel çözüm üretmek için 1983 yılında BM Genel Kurulunda verilen kararla Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun başkanlığını yürüten Gro Harlem Brundtland, bu Komisyonun çalışmalarını "Ortak Geleceğimiz" adlı bir raporla 1987 yılında yayımlamıştır. Brundtland Raporu da denilen bu raporda, çevre ve ekonomi konusuna çözüm olarak sürekli ve dengeli kalkınmayı ifade eden "sürdürülebilir kalkınma" kavramı öne sürülmüştür. Çevrenin kalkınma uğruna feda edilmemesi ve insanlığın geleceğinin tehlikeye atılmaması için bir dengeye ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma raporda "bugünün ihtiyaçlarının, gelecek kuşakların ihtiyaçlarından ödün vermeden karşılanması" şeklinde açıklanmaktadır. Bu kavram iki temel üzerine oturtulmuştur. Biri ihtiyaç kavramı, diğeri zaman kavramıdır (Ortak Geleceğimiz, 1987:73). Bu iki kavramı ekonomi açısından muğlak bularak eleştirenler ile çevrecileri oyalamak üzere çıkarıldığını ileri sürenler de bulunmaktadır. Ayrıca "sürdürülebilirlik" kavramı konusunda oldukça fazla konsept ortaya atılması da bu kavramın anlamını kötü etkilemiştir. Fakat yine de her şeyin sürdürülebilirliğinden bahsetmek abartılı olsa da günümüz çevre koşullarında bazı konularda çevreyi hatırlatması açısından önemlidir.

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının literatürdeki tanımlarını Dr. Yasemin Gedik "Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma" başlıklı makalesinde bir tablo haline getirerek sunmuştur. Buna göre;

Tablo.1: Sürdürülebilirlik, Çevresel Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma Tanımları

Yazar(lar)	Yıl	Tanım
World Commission on Environment & Development	1987	Sürdürülebilir Kalkınma: Gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayarak kalkınmak.
Swaney	1987	Sürdürülebilirlik: Güçlü bir mali tabanı korumaya çalışırken doğal kaynakları bozmayacak veya yok etmeyecek uygulamaları benimsemek.

IISD, 1992	1992	Sürdürülebilirlik: Günümüzde işletmenin ve paydaşlarının ihtiyaçlarını karşılayan iş stratejilerini ve faaliyetlerini benimsemek, aynı zamanda insanı korumak, sürdürmek ve güçlendirmek, gelecekte ihtiyaç duyulacak insan ve doğal kaynakları korumak, sürdürmek ve geliştirmek.
Starik ve Rands	1995	Sürdürülebilirlik: Bir veya daha fazla kuruluşun, bireysel veya toplu olarak, uzun süreli zaman dilimlerinde var olma ve gelişebilme yeteneği (diğer toplulukların varlığına ve gelişmesine izin verilecek şekilde).
Shrivastava	1995	Sürdürülebilirlik: Kaynakların tükenmesi, enerji maliyetlerindeki dalgalanmalar, ürün yükümlülükleri, kirlilik ve atık yönetimi ile ilgili uzun vadeli riskleri azaltma potansiyelidir.
Gladwin, Kennelly ve Krause	1995	Sürdürülebilir Kalkınma: Kronik tehditlerden güvenlik ve biyolojik çeşitlilik kaybı, iklim değişikliği, tatlı su kıtlığı, gıda güvensizliği ve nüfus artışı dâhil olmak üzere zararlı bozulmalardan korunmayı gerektiren bir güvenlik kavramını ifade etmektedir.
Costanza ve Patten	1995	Sürdürülebilir bir sistem hayatta kalan veya devam eden sistemdir.
Callicott ve Mumford	1997	Ekolojik Sürdürülebilirlik: Ekosistemin sağlığından ödün vermeden insan ihtiyaçlarını karşılamaktır.
United Nations Environment Programme Finance Initiative	1997	Sürdürülebilir Kalkınma, mevcut ve gelecek nesillerin çıkarlarını dengelemek için ekonomik ve sosyal kalkınma ile çevrenin korunması arasında pozitif bir etkileşime dayanmaktadır.
Account Ability	1999	Kurumsal Sürdürülebilirlik: Bir kuruluşun (veya toplumun) doğal, sosyal ve beşerî sermaye üzerindeki etkisini dikkate alarak faaliyetlerini süresiz olarak sürdürme yeteneğini ifade etmektedir.
Dyllick ve Hockerts	2002	Kurumsal Sürdürülebilirlik: Bir işletmenin doğrudan ve dolaylı paydaşlarının (hissedarlar, çalışanlar, müşteriler, baskı grupları, vb.) ihtiyaçlarını, gelecekteki paydaşların ihtiyaçlarını da karşılama

		yeteneğinden ödün vermeden karşılamaktır.
Sikdar	2003	Sürdürülebilirlik: Ekonomik kalkınma, çevresel yönetim ve sosyal eşitlik arasında akıllı bir denge kurmaktır.
McKenzie	2004	Sosyal Sürdürülebilirlik: Topluluklar içinde yaşamı iyileştiren bir koşul ve bu koşula ulaştırabilecek bir süreç olarak tanımlanmaktadır.
Berglund	2005	Sürdürülebilir Kalkınma: Biyosferin insan tarafından kullanımının yönetimi, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılama potansiyelini korurken mevcut nesillere en büyük sürdürülebilir faydayı sağlayabilmektir.
Steurer, Langer, Konrad ve Martinuzzi	2005	Sürdürülebilir Kalkınma, genellikle uzun vadede çok çeşitli yaşam kalitesi sorunlarına değinen toplumsal rehberlik modeli iken, kurumsal sürdürülebilirlik, işletmelerin kısa ve uzun vadeli, ekonomik, sosyal ve çevresel performansını ele alan kurumsal bir yol gösterici modeldir.
United Nations General Assembly	2005	Ekonomik, sosyal ve çevresel açılardan sürdürülebilir kalkınma, Birleşmiş Milletler faaliyetlerinin kapsayıcı çerçevesinin kilit bir unsurunu oluşturmaktadır.
European Commission	2007	Sürdürülebilir Kalkınma: Acil ve uzun vadeli ihtiyaçları, yerel ve küresel ihtiyaçları birleştiren ve sosyal, ekonomik ve çevresel ihtiyaçları insan ilerlemesinin ayrılmaz ve birbirine bağlı bileşenleri olarak gören ilerleme şeklidir.
Glavie ve Lukma	2007	Sürdürülebilir Tüketim: herkesin daha sorumlu davranışları ile sosyal ve çevresel dengesizliklere uygulanabilir çözümler bulmaktır.
Carter ve Roger	2008	Sürdürülebilirlik: Bir işletmenin ve tedarik zincirlerinin uzun vadeli ekonomik performansını iyileştirmek için, organizasyonlar arası iş süreçlerinin sistematik koordinasyonunda sosyal, çevresel ve ekonomik hedeflere stratejik ve şeffaf entegrasyonu ile ulaşılmasıdır.
Eltayeb, Zailan ve Filho	2010	Sürdürülebilirlik: Kullanılan enerjinin en aza indirilmesini ve üretilen atıkların verimli kullanılmasını teşvik eden organizasyonel uygulamadır. Böylece işletmelerin insanlar üzerindeki eylemlerinin olumsuz etkileri azaltılabilir.

Jones and Kramer	2010	Sürdürülebilirlik: Sosyal ve beşerî sürdürülebilirlik, insanların ihtiyaçlarının karşılanması ile uzun vadede gelişecek sosyal ilişkilerin sürdürülmesini içerir. Çevresel sürdürülebilirlik , günümüz ve gelecek nesiller için biyosferin korunması ve yenilenmesini ifade etmektedir. Finansal sürdürülebilirlik , kuruluşun sahiplerinin ihtiyaçlarını şimdi ve gelecekte karşılama yeteneğidir.
Bansal	2010	Sürdürülebilirlik: Entegre ekonomik, sosyal ve çevresel sistemler yoluyla esnek kuruluşların oluşturulmasıdır.
Slawinski ve Bansal	2010	Sürdürülebilirlik , işletmelerin uzun vadeli finansal, sosyal ve çevresel performanslarından ödün vermeden kısa vadeli finansal, sosyal ve çevresel taleplere cevap verme yeteneği olarak ifade edilebilir.
Chabowski Mena ve Gonzalez	2011	Sürdürülebilirlik: Geleceğe odaklanmaya yardımcı olabilecek yetenekler geliştirirken mevcut gereksinimleri karşılamak için benimsenen bir yaklaşımdır.
Morelli	2011	Çevresel Sürdürülebilirlik: Mevcut ve gelecek nesillerin kaynak ve hizmet ihtiyaçlarını, bunları sağlayan ekosistemin sağlığından ödün vermeden karşılamaktır.
Hassini, Surti ve Searcy	2012	Sürdürülebilirlik: Ekonominin, çevrenin ve toplumun refahını sürdürmek için uzun vadeli hedeflerle iş yapma yeteneği olarak açıklanabilir.

Kaynak: (Bhanot vd., 2019: 43; Ahi ve Searcy, 2013: 331; Wiese vd., 2012: 321) kaynaklarından aktaran (Gedik, 2020:207-208).

Ortak Geleceğimiz Raporunda ve Tablo 1.de belirtilen tanımlarda da görüldüğü üzere zaman ve ihtiyaç kavramları sürdürülebilirlik konusunun en önemli iki boyutudur. Zaman kavramı şimdiki ve gelecek zamanı kastetmektedir. İhtiyaç kavramı konusunda ise şimdiki zamanın ihtiyaçları bireye göre, topluma göre, duruma göre değişiklikler arz ederken, tam olarak tespit edilememektedir. Kaldı ki gelecek kuşakların ihtiyaçlarını neye göre ve nasıl tespit edileceği halen önemli oranda bilinmemektedir. Temel ihtiyaçlar düzeyi başlangıç noktası olarak belirlense de gelecek kuşakların temel ihtiyaçları konusu muallak bir kavramdır. Yine de bu konudaki çalışmalar sürmektedir. Özetle sürdürülebilirlik, her halükârda çevrenin sürdürülebilirliği açısından oldukça önemli bir kavramdır.

Ayrıca konu sürdürülebilirlik temelinde ele alınınca doğal olarak sürdürülebilirlik kavramının dünyanın gündemine geldiği konu olarak burada kısaca Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden de söz edilmelidir. Buna göre Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin (SDH), Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde başta BM Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı olmak üzere Üye devletlerin ve diğer BM birimlerinin yıllar süren çalışmalarına dayandığı vurgulanmalıdır. Sürdürülebilir Kalkınma kavramının BM yazınına girmesinden itibaren BM’de gerçekleştirilen çalışmaların tarihi sıralaması (<https://sdgs.un.org/goals#history>, 2024);

-Haziran 1992’de BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda (Rio Konferansı – Dünya Zirvesi), insan yaşamını iyileştirmek ve çevreyi korumak amacıyla sürdürülebilir kalkınma için küresel bir ortaklık kurmayı hedefleyen oldukça ayrıntılı bir eylem planı olan “Gündem 21” kabul edildi.

-Üye devletler tarafından 2000 yılının Eylül ayında New York’ta BM Genel Merkezi’nde düzenlenen Milenyum Zirvesi’nde, Milenyum Beyannamesi kabul edildi. Zirve’de 2015 yılına kadar Dünyadaki aşırı yoksulluğu azaltmak için 8 tane Milenyum Kalkınma Hedefi (MKH) kabul edildi.

-2002 yılında Güney Afrika’da düzenlenen Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi’nde kabul edilen Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Bildirgesi ve Uygulama Planı’nda, küresel anlamda yoksulluğun ortadan kaldırılması ve çevre konusundaki taahhütler kontrol edilmiş ve çok taraflı ortaklıklara daha fazla vurgu yapılarak Gündem 21 ve Milenyum Bildirgesi’nin temel alınacağı belirtilmiştir.

-Haziran 2012’de düzenlenen BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nda (Rio+20), Üye Devletler MKH ile SKH geliştirme sürecini başlatmaya ve BM Sürdürülebilir Kalkınma Yüksek Düzeyli Siyasi Forumunu kurmaya karar verdiklerini içeren “İstedığımız Gelecek” sonuç belgesini kabul ettiler.

-BM Genel Kurul’u 2013 yılında Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri konusunda bir teklif hazırlamak üzere 30 üyeli bir Açık Çalışma Grubu kurdu.

-Ocak 2015’te BM Genel Kurul’unda 2015 sonrası kalkınma gündemiyle ilgili müzakere süreci başlatıldı. Bu süreç Eylül 2015’te BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nde, temelde 17 SKH bulunan Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündeminin kabul edilmesiyle sonuçlandı (<https://sdgs.un.org/goals#history>, 2024).

-Ayrıca belirtmek gerekir ki, 2015 yılı çok taraflılık ve uluslararası politikanın biçimlendirilmesi bakımından önemli bir dönüm noktası oldu. Birçok önemli anlaşma kabul edildi. Bunlar;

- Sendai Afet Riskini Azaltma Çerçevesi (Mart 2015)
- Addis Ababa Kalkınma Finansmanı Eylem Gündemi (Temmuz 2015)
- Dünyamızı dönüştürüyoruz: 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefini içeren 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi, Eylül 2015’te New York’ta düzenlenen BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nde kabul edildi.
- Paris İklim Değişikliği Anlaşması (Aralık 2015).

-Bundan sonra Sürdürülebilir Kalkınma konusunda yıllık Yüksek Düzeyli Siyasi Forum, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin takibi ve gözden geçirilmesi için merkezi BM platformu hizmet vermektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kısaca, yoksulluğa son, açlığa son, sağlıklı ve kaliteli yaşam, nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, temiz su, erişilebilir temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, endüstriyel yenilikçilik ve altyapı, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar, amaçlar için ortaklıklar olarak sıralanabilir (<https://sdgs.un.org/goals#history>, 2024).

Sonuç olarak çevre kavramı ile bağlantılı olmak kaydıyla, sürdürülebilirlik kavramı özellikle çevresel sürdürülebilirlik başta olmak üzere her alanda büyük önem arz etmektedir.

2.ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

İnsan gönencinin artırılması ve bunun sürdürülebilir olması için bir bütün olarak çevrenin sürdürülebilirliğinin sağlanması, dünyadaki yaşamın sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Burada çevresel sürdürülebilirliğin önemine dikkat çekmek gerekmektedir. Genel anlamda çevrenin sürdürülebilirliği sağlanamazsa, dünyadaki yaşamın sürdürülebilirliği de mümkün olamaz. Esasında sürdürülebilirlik açısından bakıldığında doğanın kendini yenileme hızı vardır. Buna karşılık ortaya çıkan çevre sorunlarının temeli, insan faaliyetleri ile birlikte doğanın kendini yenileme hızının çok yüksek düzeyde aşılmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu yenileme hızı aşıldıkça çevre sorunları giderek çözülemez boyutlara ulaşmakta, bu da çevresel sürdürülebilirliği imkânsız kılmaktadır.

Bu çerçevede çevresel sürdürülebilirlik, doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması şeklinde tanımlanabilir. Kaynaklar açısından kullanım oranlarının doğanın kendini yenileme hızını aşmaması gerekmektedir. Atıklar bakımından da atıkların çevresel açıdan en uygun şekilde ya işlenerek değerlendirilmesi ya da mümkün olduğunca yok edilmesi gerekmektedir. İnsan sağlığı başta olmak üzere, hava, su ve toprak kalitesinin, biyoçeşitliliğin, yeryüzündeki flora ve faunanın (bitki ve hayvan türlerinin) yaşamlarının korunması dahil tüm bunlar çevresel sürdürülebilirlik kapsamında ele alınmaktadır (Kaypak, 2011: 26). 2009 yılı Mart ayında Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (UNEP) Raporunda devletlerin kalkınmaları için küresel yeşil bir düzenin oluşturulmasının gerekmekte olduğu, bunun nasıl yapılacağı, çevreci ekonomi ya da çevre-ekonomi dengesinin nasıl kurulacağı gibi konularda uygulanacak politikalar üzerinde durulmuştur (UNEP, 2009).

Thomas Friedman'a göre "dünyada iki tür değerden söz edilebilir. Bunlar sürdürülebilir değerler ve duruma bağlı değerlerdir. Dünyada uzun süre duruma bağlı değerlerle yaşandığı için ekonomi ve doğa konusunda problemler ortaya çıkmıştır". Aslında kalkınma için doğanın kötü kullanıldığı ve bunun oldukça büyük risk içerdiği bilindiği halde risk göze alınmıştır. Fakat doğayla oyun oynanmayacağına farkında olunması gerektiğini vurgulayan Friedman, şu anda dünyanın önemli krizlerle karşı karşıya kaldığını belirtmiştir. Bu krizleri yaratan sorunların enerji ve doğal kaynakların elde edilmesi, iklim değişikliği, enerji kaynaklarının eksikliği ve biyoçeşitlilik kaybının olduğunu ileri sürmüştür (Friedman, 2010). Ayrıca UNEP'in "Küresel Yeşil Yeni Düzen" Raporunda, yeşil ekonomik dönüşümün gerçekleşmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Raporda dünya ekonomisinin sürdürülebilirliğinin sağlanması için bir takım politika önerileri geliştirilmiştir. İlk olarak yeşil sektörlerin öncelenerek ekonomik olarak dünyanın toparlanmasının sağlanması, gerekmektedir. İkinci olarak yoksulluğun ortadan kaldırılması ve üçüncüsü de karbon emisyonlarının ve ekosistemlerde meydana gelen bozulmaların en aza indirilmesi ile yeşil teşvik programları için destekleyici olarak yerel ve uluslararası politikaların geliştirilmesi önerilmiştir (UNEP, 2009).

Burada ağırlıklı olarak UNEP'in 2009 Raporundan bahsedilmesinin nedeni sürdürülebilirlik kavramına ve bunun yeşil ekonomi ile gerçekleştirilebileceğinden söz edilmesidir. UNEP Yıllık Raporlarında zaman içerisinde sürdürülebilirliğin kalkınma boyutundan özel konuların (eğitimin sürdürülebilirliği, enerjinin sürdürülebilirliği, doğal kaynakların sürdürülebilirliği vb.) sürdürülebilirliğinden söz edilmiştir. UNEP 2024 Yıllık Raporu "Küresel Kaynakların Görünümü" adını taşımaktadır. Bu Rapora göre dünyanın, iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı ve kirlilik ile atık sorunlarından oluşan üçlü bir gezegensel krizin ortasında olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca küresel anlamda ekonomi giderek daha fazla doğal kaynak tüketmektedir. Sadece bu nedenle dahi dünya Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin yakınında bile değildir. Kaynakların sürdürülebilir kullanımına dair dönüşüm ihtiyacı aciliyet arz etmektedir. Ayrıca Raporda olumsuz eğilimlerin tersine çevrilip sürdürülebilirliğe doğru yola çıkma potansiyeli de anlatılmaktadır. Aynı şekilde Raporda sürdürülebilir kaynak kullanım yolları açıklanmakta, uygun finansal ve ticari teşvikleri uygulamaya koymak gibi öneriler içeren acil eylem planları bulunmaktadır (UNEP, 2024).

Çevre ve çevrenin sürdürülebilirliğini etkileyen üç ana unsur bulunmaktadır. Bunlar hızlı nüfus artışı, kentleşme ve endüstrileşmedir (Tıraş, 2012:65). Bilim ve teknolojide yaşanan gelişmelerle insan ömrü uzamış, bebek ölümleri yavaşlamış ve nüfus artışı hızlanmıştır. Nüfusun hızlı artması yaklaşık olarak Endüstri Devrimi sonrasında başlamış, 21. yüzyılda da halen sürmektedir. Ayrıca bilim ve teknolojideki gelişmelerle birlikte özellikle tarıma dayalı nüfus, makineleşme nedeniyle tarımdan koparak endüstriyel faaliyetlere yönelmiş, dolayısıyla bu da nüfusun kentlere yönelmesine neden olmuştur. Bilim ve teknolojideki gelişmeler doğal olarak endüstriyel gelişmelerin hızlanmasının en önemli nedenidir. 1970'li yıllarda farkına varılan ancak günümüzde de önemli oranda süregelen doğal kaynakların sınırsızmış gibi kullanılması, endüstriyel gelişmenin en önemli dinamiklerinden bir diğeridir. Dolayısıyla çevre ile ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde bütün çalışmalara rağmen, tüm bu faaliyetlerin önemli oranda 21. yüzyılda da hala devam etmesi çevresel sürdürülebilirliği olumsuz etkilemektedir.

Bu çerçevede çevresel sürdürülebilirliği büyük oranda etkileyen iki faktörden söz edilebilir. Bunlar, teknoloji özellikle de üretim teknolojileri ve doğal kaynakların orantısız kullanımınıdır. Doğal kaynak kullanımında sürdürülebilirliğin sağlanması durumunda ve teknolojide özellikle üretim teknolojilerinde çevre dostu teknolojilerin ya da bir bütün olarak temiz üretim yaklaşımının tercih edildiği oranda çevresel sürdürülebilirliğe daha da yaklaşılabilecektir.

3. TEKNOLOJİDEKİ GELİŞME VE DEĞİŞİMLERİN SÜREKLİLİĞİ

Teknoloji yaşamın olağan sürecinin tesadüfi bir sonucu değildir. Toplumsal talebin, ihtiyacın ve diğer faktörlerin etkileşmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Endüstri Devrimi ile başlayan süreçte modern ekonomik yaşam, fabrika sistemi ile birlikte kitle üretimi, ücretli emek, bilim ve teknolojinin gelişim süreci insanlık tarihi ile birlikte gerçekleşmiştir. Teknolojinin gelişmesinden, hangi alanda teknolojik ilerleme sağlandığından ya da teknolojik gelişmenin durmasından toplumsal hayatın etkilenmemesi olasılık dahilinde değildir (Türkcan, 1981:XVI). Dünya tarihinde teknolojik gelişmeler genellikle yönetici kadrolar tarafından desteklenmiştir. Buradaki amaç devletin ekonomik kalkınmasını sağlamanın yanında, toplumları da daha güçlü hale getirerek uluslararası alanda güçlü bir devlet yaratmaktır. Ekonomik kalkınma teorilerinin pek çoğu teknolojik gelişmeyi kalkınmanın önemli bir parçası olarak görmektedir. Teknolojik gelişme de genellikle bilgi birikimi ve sermayeye dayanmaktadır. Teknolojinin yapısında gerçekleştirilen değişiklikler “teknolojik değişim” anlamına gelmektedir. Fakat teknolojik değişim, önemli oranda toplumsal alanda çok daha geniş bir olguyu ifade etmektedir (Lowe, 1993:20).

İhtiyaç kavramından doğan teknolojinin gelişimi ve değişimi Ortaçağ’a kadar yavaş ilerlemiş ve insanların ihtiyacına göre şekillenmiştir. Ortaçağ ile başlayan süreçte teknolojik gelişmeler yavaş da olsa ivme kazanmaya başlamıştır. Ardından gelen Rönesans ve sonrasında Reform çağlarıyla birlikte ekonomik, toplumsal ve teknolojik alanda oldukça önemli değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Daha sonrasında aklın ve bilginin ağırlık kazandığı Aydınlanma Çağı’na gelindiğinde ise, ilerleme fikri hakim olmaya başlamış, insan kendini doğadan ayrı konumlandırmayı seçmiştir. Aydınlanma Döneminin önemli düşünürlerinden Bacon ve Decartes gibi bilim insanları doğayla baş edebilmenin ya da doğaya hakim olabilmenin, “ne olursa olsun ilerleme” yolunun doğayı bilmekten ve doğa karşısında güçlü olmaktan geçtiğini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla “bilgi güçtür” düşüncesi ile bilgi ile güç arasında bir bağ kurmuşlardır (Çiğdem, 2006:17). Doğayı insana sunulmuş bir makine gibi görerek, doğa ve insan arasında dilemma yaratılmıştır. İnsan önceleri doğanın parçası iken bu düşüncelerin hakim görüş haline almasıyla birlikte, doğa insanın karşısında konumlanmış ve doğanın sahip olunacak bir obje gibi algılanmasının önü açılmıştır. Bu durum da bilimin ve teknolojinin gelişmesinin hızlanmasını sağlamıştır. Galileo, Kopernik gibi bilim insanları 16. yüzyılda ilk Bilim Devriminin gerçekleşmesinin öncüleri olmuştur. Daha sonra 19. yüzyıla gelindiğinde modern anlamda ikinci Bilim Devriminin gerçekleşmesiyle birlikte bilim, teknolojik gelişmelere destek olmaya başlayarak teknolojideki ilerlemeleri olağanüstü bir hıza ulaştırmıştır. Newcomen’in buluşu olan buhar makinesini geliştirerek, tekerleği döndüren buharlı motoru icat eden James Watt, insanın doğa karşısında mutlak bir zafer elde ettiği inancının oluşmasını sağlamıştır. Endüstri Devrimi de 1790 yılında tekstil makinelerinin buharla çalıştırılmasıyla başlamıştır. Bunun ardından fabrika sistemiyle birlikte üretimin artması sağlanmış ve tabii ki doğal kaynakların tüketilme hızı da tüm bunlara paralel olarak artmıştır (Asimov, 2006:222).

Endüstri Devrimi ile başlayan teknolojinin gelişme süreci 19. yüzyıldan sonra bilimin teknolojiye eşlik etmesiyle hem hızlanmış hem de derinleşmiştir. Endüstri Devrimi ile birlikte buharlı makineler, buharlı gemiler, demir yolları, çelik endüstrisinde gelişmeler, sentetik boyalar, ağır sanayi mühendisliği gibi alanlarda gelişmeler yaşanmıştır. 20. yüzyılın başlarından itibaren elektrikli makineler, kimya sanayi, otomobiller, uçaklar, telekomünikasyon, radyo, elektrik üretim ve dağıtım teknolojileri, tüketim malları, petrol, plastik maddeler, ağır silahlar, tanklar, otoyollar, havaalanları, nükleer silahlar, füzeler, mikroelektronik teknolojiler, yazılım teknolojileri, ilaçlar, bilgisayarlar, radar, biyoteknoloji ve daha birçok teknolojik ilerlemeler gerçekleştirilmiştir. 20. yüzyılın sonlarından itibaren 21. yüzyıla gelindiğinde robot teknolojileri, bilişim teknolojileri, çevre teknolojileri, uydular,

internet teknolojileri, optik-fiber sistemler, dijital teknolojiler gibi teknolojik gelişmeler gündelik yaşamın önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu şekilde hızlı gelişen teknoloji ile kontrolsüz kaynak kullanımı özellikle de fosil yakıtların aşırı kullanımı neticesinde çevre sorunları olağanüstü boyutlara ulaşmıştır. Bu çerçevede çevre teknolojileri geliştirilmiş, fakat tam anlamıyla çevre sorunlarının çözümüne ulaşamamıştır. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde gelinen noktada dijital teknolojilerin çevre teknolojilerine destek olması bu konudaki beklentileri artırmaktadır.

Sonuç olarak teknolojide gerçekleşen nicel ve nitel değişimlerin toplumların yaşamını birebir etkilediği ortadadır. Doğal olarak toplumların ve devletlerin gelişmesi teknolojinin hangi yönde geliştirildiğine ve kullanıldığına bağlıdır demek mümkündür. Çevresel sürdürülebilirliği gözetilen bir teknolojik gelişme dünyanın yaşamsal sürdürülebilirliğine önemli katkılar sunacaktır.

4. TEKNOLOJİ ÇEŞİTLERİ

Teknolojinin çeşitli tanımları ve üretim ya da kullanım alanlarına göre farklı teknoloji türleri bulunmaktadır. Buna göre teknoloji çeşitlerinin genel sınıflandırması aşağıda sunulan Tablo.2’de görülmektedir.

Tablo.2. Teknoloji Çeşitleri

Teknoloji Çeşitleri	Açıklamalar
Ürün Teknolojileri (Product Technology)	Bir ürünü tanımlayan teknolojiye denir.
Üretim Teknolojisi (Production Technology)	Bir ürünün üretilmesi sırasında gerçekleşen tüm süreçleri ifade eder.
Yenileme Teknolojisi (Innovation Technology)	Yeni teknolojileri yaratma kapasitesine katkıda bulunan teknolojileri ifade eder.
Üretim Süreci Teknolojisi (Process Technology)	Ürünlerin üretme sürecine katkıda bulunan teknolojileri ifade eder.
Paket Halinde Teknoloji (Bundled Technology)	Sahibinin sadece teknoloji paketinin bir parçasını transfer ettiği teknolojiyi ifade eder.
Bağımsız Teknoloji (Unbundled Technology)	Sahibinin bütün teknoloji paketinden bağımsız olarak elde edebildiği teknolojiyi ifade eder.
Katı Teknoloji (Hard Technology)	Sermaye malı, proje, bilgi ve teknik yardım şeklinde olan teknolojileri ifade eder.
Yumuşak Teknoloji (Soft Technology)	Yönetim, pazarlama, mali ve idari organizasyonlar, bilgisayar programlarını ifade eder.
Sahip Olunan Teknoloji (Proprietary Technology)	Sahibi belli olan teknolojileri ifade eder.
Taklit Teknoloji (Nonproprietary Technology)	Taklit edilerek kullanılan teknolojiyi ifade eder.

İnsan Teknolojisi (Human Technology)	Teknolojiyi transfer edenlerin teknolojiyi bilen insanlarla birlikte transferini ifade eder.
Eski Teknoloji (Old Technology)	Emek yoğun teknolojileri ifade eder.
Yeni Teknoloji (New, Front-End Technology)	Sermaye yoğun teknolojileri ifade eder.
Malzeme Teknolojisi (Material Technology)	Fabrika donanımını kapsayan teknolojileri ifade eder.
Bilgi Teknolojisi (Knowledge Technology)	Patentler, telif hakları, üretim ve finansal işlemleri kapsayan teknolojileri ifade eder.
Genel Teknoloji (General Technology)	Sanayi ve ticarete yönelik yayınlanan bilgiyi ifade eder.
İçerilmiş Teknoloji (Embodied Technology)	Uluslararası seyahat, öğrenci ya da personel değişim programları, insan kaynaklarının içerildiği, teknolojik donanımın sermayenin içerildiği teknoloji transferini ifade etmektedir.
İçerilmemiş Teknoloji (Disembodied Technology)	Patent, lisans ve know-how anlaşmaları gibi sınırlamaları ifade eder.
Uygun Teknoloji (Appropriated Technology)	Ülkelere, bölgelere, coğrafi şartlara ya da sektöre göre değişen teknolojileri ifade eder.
Çevre Teknolojisi (Environmental Technology)	Yeşil teknolojiler olarak da ifade edilen bu teknolojiler, temiz teknolojiler, atık teknolojileri, geri dönüşüm teknolojileri gibi pek çok teknoloji çeşidini ifade etmektedir.
Innovation (İnovasyon, Yenilik)	Genel anlamda teknolojik yeniliklerde yaratıcılığın ticaretle birleştirildiği sürdürülebilir bir süreci ifade eder.

Kaynak: Çevre ve Teknoloji: Uluslararası Politikalar kitabındaki bilgiler tablo haline getirilerek aynen alınmıştır (Saçlı, 2024:46-51).

Tablo.2’de sunulan bilgilere göre teknolojinin oldukça geniş bir yelpazesi olduğu görülmektedir. Çevre teknolojileri açısından bakıldığında çok geniş bir alanda alternatif çözümler üretilmesinin gerekliliği açıkça görülmektedir.

5. ÇEVRE - TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ

Çevre kavramının gündelik yaşama dahil olması 1960’lı yıllardan itibaren olmuştur. İlkçağlardan 1960’lı yıllara kadar da elbette doğal kaynakların aşırı kullanımı neticesinde kaynakların tükenmesi ya da çevre kirliliği yaşanmaktaydı. Ancak daha çok yerel düzeyde kalan bu tükenme ve kirlilik dikkatleri çekmiyordu. Yalnızca sorun düzeyinde dikkatleri çekmesi ile entelektüel düzeyde tartışılmaya başlanması 1960’lı yılları bulmuştur. Çevre sorunlarının uluslararası düzeyde bilinir olması, yine 1960’lı yıllarda aşırı DDT (kimyasal ilaç) kullanımı nedeniyle ortaya çıkan çevresel problemlere dikkat çeken Rachel Carson’ın “Silent Spring” (Sessiz Bahar) adlı eseri ile olmuştur. Carson bu eserinde genel olarak çevre sorunlarının yalnızca yerel ya da bölgesel problemler olmadığını, tıpkı damlayan suyun kayayı aşındırması gibi bütün dünyayı saran ve biriktikçe çözümü oldukça zor olan

sorunlar olduğunu belirtmektedir (Carson, 2004). Bundan sonra 1970’li yıllardan sonra uluslararası düzeyde tartışılmaya başlanan çevre sorunlarının Birleşmiş Milletler Örgütü (BM) nezdinde kuruluşlar, organizasyonlar gibi çok çeşitli alanlarda çalışmaları bulunmaktadır.

BM bünyesinde gelişen dünyanın getirdiklerinin bir sonucu olarak kurulan, çevre konuları ile ilgilenen kuruluşlara örnek olarak Besin ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) kuruluşlar bunlardan birkaç tanesidir. 1970 yılında UNESCO, İnsan ve Biyosfer adıyla özel bir araştırma programını hayata geçirmiştir. 1972 yılının Haziran ayında Birleşmiş Milletler (BM) Stockholm İnsan Çevresi Konferansı “Tek Bir Dünyamız Var” sloganı ile gerçekleştirilmiştir. Uluslararası düzeyde çevre konusunda ilk olan bu Konferansın neticesinde 1973 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurulmuştur (<https://www.un.org/en/about-us>, 2024). Aynı yıllarda birçok devlet kurum ve kuruluşları ile yasal düzenlemeler çerçevesinde ulusal çevre sorunlarıyla mücadele etmeye başlamışlardır. Ancak çevre tanımının ilk zamanlardaki salt doğa algısı nedeniyle bu uğraşlar, yalnızca kirlilikle mücadele düzeyinde kalmıştır. Bu çerçevede dünyanın çevre sorunlarının artışına bakıldığında bunun nedeninin pek çok faktörü içerdiği ve bu faktörlerin içerisinde başat rolü bilim ve teknolojinin aldığı görülmüştür. Özetle bilim ve teknolojiye gerçekleştirilen ilerlemelerin sonucunda daha çok çevre sorunu olması dikkat çekicidir. Ortak Geleceğimiz raporunda da teknoloji, insan ile doğa arasındaki en önemli anahtar olgu olarak nitelendirilmektedir. İnsanlığın iyi yaşam standartlarını teknolojiye sağlanan ilerlemelerle yükseltmekte olduğu kabul edilmektedir. Kitle üretimiyle gittikçe artan dünya nüfusunun ihtiyaçlarının karşılanmasının mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Ancak teknolojik gelişmelerin çevresel açıdan neye yol açacağı genelde (savaş araç ve gereçleri hariç) öngörülememektedir. Yanı sıra nüfusun artması kaynakların üzerindeki baskıyı daha da artırmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilirliğin gerçekleşmesi için, olası herhangi bir çevresel yıkımın sınırlarına yaklaşmadan önce, teknolojiden bu durumu uzaklaştıracak şekilde ilerlemesi beklenmektedir (Ortak Geleceğimiz, 1987:73-74). Teknolojinin bu yönde ilerlemesi için yapılan çalışmalardan biri de son yıllarda artık BM Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı’ndaki (UNDESA), Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Bölümü (DSDG – SKHB) bu konudaki tüm hedefleri geliştirmek için önemli destekler vermektedir. Bilim ve teknolojiye gelişmelerin çevresel sürdürülebilirliğin üzerindeki başat etkisi nedeniyle bilim ve teknoloji konusuna verilen desteklerin oldukça kıymetli olduğu vurgulanmalıdır. Dolayısıyla UNDESA’nın sağladığı bu desteklerden bilim ve teknoloji konusu ayrıca önem arz etmektedir (<https://www.un.org/development/desa/dpad/cdp-theme/science-technology/>, 2024).

Buradan hareketle insan – çevre – teknoloji ilişkisi esasında 4 evrede incelenebilir. İlk evrede insan çevreye bir tür tanrısallık atfederek kutsallaştırmıştır. İnsan, Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinin ilk basamaklarında yer alan temel ihtiyaçları kadarıyla yetinmek zorunda kalmıştır. Teknoloji olarak yalnızca basit aletlerle idare edilmiştir. Bu evrede insan – çevre ilişkisi olabildiğince sorunsuz ilerlemektedir. Zaman içerisinde teknoloji gelişmiş, insan ihtiyaçları kavramı daha da genişlemiştir. 2. evre Aydınlanma Çağı ile başlamıştır. İnsan doğayı kutsallık atfetmeyi bırakmış, artık doğadan kendini ayırmış, doğaya hâkim olan konumuna gelmiştir. Önceleri doğanın bir parçası olan insan, bundan böyle bilim ve teknoloji ile birlikte onu kullanan, ona hükmeden durumdadır. 3. evreye Endüstri Devrimi ile geçilmiş ve artık insan giderek daha fazla doğayı kullanmakta, kaynakları ve türleri yok etmektedir. Burada geliştirdiği bilim ve teknoloji en önemli yardımcısı olmuştur. Belirtilmesi gereken nokta, insanın teknoloji ile birlikteliği sonucunda doğanın kendini yenileme hızının çok fazla üzerinde bir hıza ulaşıldığıdır. Bu da küresel olarak dikkat çeken çevre sorunlarına neden olmaktadır. 4. evrede artık insan aslında doğaya hâkim olamadığının, doğanın kendine yapılanın intikamını aldığının farkına varmıştır. İklim değişikliği başta olmak üzere üstesinden gelinemez pek çok sorunla mücadele etmek zorunda kalınmıştır. Sonuç olarak insan bilim ve teknolojiden faydalanarak, bilim ve teknoloji yardımıyla yarattığı sorunların üstesinden gelmenin yolunu halen araştırmaktadır.

6. ÇEVRE TEKNOLOJİLERİ

Çevre teknolojilerinden beklenen sürdürülebilir yaşamı sağlayacak bir dünyanın yaratılmasıdır. Genel olarak doğal kaynakların korunması, yenilenebilir enerji teknolojilerinin geliştirilmesi, kirliliğin

önlenmesi, oluşan kirliliğinin bertaraf edilmesi, geri dönüşümün sağlanması gibi teknolojik beklentilerin hangi düzeyde karşılandığı tartışmalıdır. Ancak yine de bu teknolojilerin çevreye zarar vermeyen ya da minimize eden üretim süreçlerini, atık yönetimini, hava, su, toprak gibi bütün ekosistemlerin korunmasını içermesi gerekmektedir. Dolayısıyla uluslararası çevre anlaşmalarının da neredeyse tamamında temiz teknolojilerin (UNEP, 2009) kullanılması önerilmektedir. Bu çerçevede aşağıda Tablo.3’de sunulan çevre teknolojileri ile ilgili kavramlar önemlidir.

Tablo.3. Çevre Teknolojileri ile İlgili Kavramlar

Çevre Teknolojileri	Açıklamalar
Çevre Dostu Teknolojiler (Environmentally Friendly Technology)	Çevre ve insan sağlığını en az düzeyde etkileyen, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını sağlayan teknolojileri ifade eder.
Çevresel Açıdan Uygun Teknolojiler (Environmentally Sound Technology)	Çevreyi koruyan, en az kirlilik yaratan, bütün kaynakları sürdürülebilir kullanan, atık ve geri dönüşüm teknolojilerini de kapsayan teknolojileri ifade eder.
En İyi Kullanılabilir Teknoloji (Best Available Technology)	Üretim prosesinin teknolojik gelişme anlamında geldiği son aşamayı ifade eder.
Uygun Teknoloji (Appropriated Technology)	Çevreyi dikkate alan teknolojilerle üretim yapılmasını ifade eder.
Yumuşak Teknoloji (Soft Technology)	Küçük ölçekli, merkezîyetçiliği reddeden, ekolojinin yasalarına uygun teknolojiyi ifade eder.
Az Atıklı ve Atıksız Teknoloji (Low Waste Technology and Non-Waste Technology)	Kaynakların ve enerjinin optimum kullanılması ile az atık ya da atıksız üretim teknolojilerini ifade eder.
Temiz Teknoloji (Clean Technology)	Temiz üretim sağlayan tüm üretim sürecini kapsayan çevre proseslerini ifade eder.
Boru Sonu Teknolojileri (End-of-Pipe Technology)	Genel anlamda arıtma teknolojilerini ifade eder.
Çevreye Duyarlı Teknoloji (Environmentally Sensible Technology)	Çevreyi koruyan, daha az kirlüten, kaynakları sürdürülebilir biçimde kullanan, ger dönüşüm oranı yüksek olan teknolojileri ifade eder.

Kaynak: Çevre ve Teknoloji: Uluslararası Politikalar kitabındaki bilgiler tablo haline getirilerek aynen alınmıştır (Saçlı, 2024:97-103).

Çevre teknolojileri konusunda kullanılan kavramların çeşitlilik arz etmekte olduğu Tablo.3’te görülmektedir. Genel olarak bu teknolojiler çevre kirliliğini azaltmak, kirliliğin etkilerini ortadan kaldırmak ve çevre kirliliğinin oluşmasını önlemek amacıyla olan teknolojilerdir. Bu çerçevede aşağıda Tablo.4’de sunulan teknoloji çeşitleri UN, UNEP, UNDP, UNDESA raporları, bu kuruluşların internet sayfalarında sunulan bilgi notları gibi pek çok kaynaktan alınarak derlenen bilgilerdir.

Tablo.4. Çevre Teknolojisi Çeşitleri

Çevre Teknolojileri	Açıklamalar
Hava Yönetimi Teknolojileri	Hava kirliliğini takip, kirliliğin önlenmesi, filtre teknolojileri gibi teknolojileri ifade eder.
Su Yönetimi Teknolojileri	Suyun arıtılması, deniz suyunu dönüştürme, çevreye duyarlı sulama sistemleri, su toplama sistemlerinde kullanılan teknolojileri ifade eder.
Atık Yönetimi Teknolojileri	Atıkların bertaraf edilmesi, geri dönüşüm sistemleri, atık yönetimi teknolojilerini ifade eder.
Sürdürülebilir Ulaşım Yönetimi Teknolojileri	Elektrikli araçlar (elektriğin kaynağı önemli), hibrit araçlar, hidrojen yakıt hücreli araçlar, toplu ulaşımı teşvik eden araçları ifade eder.
Doğal Kaynak Yönetimi Teknolojileri	Ormanların toprağın, biyolojik çeşitliliğin korunması ve yönetimini içeren teknolojileri ifade eder.
İklim Değişikliği ile Mücadele Teknolojileri	İnovatif tarım teknolojileri, inovatif endüstriyel teknolojileri, iklim değişikliği izleme teknolojilerini ifade eder.
Yenilenebilir Enerji Teknolojileri	Güneş, Jeotermal, Hidroelektrik, Biyokütle, Rüzgar gibi enerji teknolojilerini ifade eder.
Enerji Verimliliği Yönetim Teknolojileri	Akıllı enerji yönetimi teknolojileri, enerji kullanımında tasarruf teknolojileri ve yalıtım teknolojilerini ifade eder.
Çevre Dostu (Yeşil) İnşaat Teknolojileri	Enerji tasarruflu bina sistemleri, çevre dostu inşaat malzemeleri, çevre dostu çatı teknolojileri gibi teknolojileri ifade eder.
Akıllı Şehir ve Dirençli Şehir Teknolojileri	Çevre dostu ulaşım sistemleri, akıllı enerji teknolojileri, atık yönetim sistemleri, akıllı su sistemleri gibi teknolojileri ifade eder.

Kaynak: <https://www.un.org/en/about-us>, <https://www.un.org/development/desa/dpad/cdp-theme/science-technology/>, <https://wedocs.unep.org/browse?type=topic&value=Technology>, <https://www.un.org/en/un-chronicle/frontier-technologies-window-opportunity-leapfrogging>, 2024.

Tablo.4’de belirtilen teknolojilerin yanında birçok çevre teknolojisi türü geliştirilmektedir. Karbon yakalama ve depolama teknolojileri ile karbon ayak izi hesaplama ve azaltma teknolojileri yazılımları da oldukça önemli teknolojilerdir. Bu teknolojiler çevre sorunlarına çözüm bulmak için geliştirildiğinden hangi ihtiyaca ne tür bir çevre teknolojisi geliştirileceği ülke ya da bölgelere göre değişmektedir. Bu çerçevede çevre teknolojileri zaman içerisinde geliştirilmeye ve çeşitlendirilmeye devam edecektir.

SONUÇ

İnsan hayatının yaşamsal olarak en önemli parçası olan çevre ve teknoloji kavramları birbirleriyle her ne kadar karşıt olsalar da zamanla teknolojinin çevreyi desteklemek zorunda kalacağı görülmektedir. Sürdürülebilir çevre kavramında olduğu gibi teknolojinin de belli zamana kadar belirli oranda ihtiyaç kavramı etrafında şekillendiği görülmektedir. İhtiyaç kavramı da ilk çağlar ya da orta çağlarda olduğu gibi düşünülemez. 21. yüzyılın ihtiyaç kavramı ile 22. yüzyılın ihtiyaç kavramı arasında elbette farklar olacaktır. Ancak burada belirtilmelidir ki, 21. Yüzyılın teknolojisinin ihtiyaç kavramı çerçevesinde geliştiğini söylemenin olanağı yoktur. Aslında genel anlamda 19. yüzyıldan bu yana geliştirilen teknolojiler ihtiyaç kavramı çerçevesinde değerlendirilemez. İhtiyaç kavramı, tüm kaynakların yeterli

düzeyde ya da optimal kullanımının sağlanması olarak düşünülebilir. Sürdürülebilirliğin bir de zaman boyutu bulunmaktadır. Bugünün insanı ile gelecekteki nesilleri dikkate alarak yaşamak sürdürülebilirliğin en önemli gereklerinden diğeridir. İhtiyaç kavramında olduğu gibi zaman kavramında da muallakta kalan durumlar bulunmaktadır. Dolayısıyla zaman kavramını gelecek kuşaklar olarak değerlendirdiğimizde onların ihtiyaçları konusunda optimal bir öngörü yapılarak değerlendirmelerde bulunulabilir.

Sonuç olarak teknoloji ile çevre arasındaki sorunlar çerçevesindeki ilişkiyi birbirlerinin çözümü olacak şekilde dönüştürmek çevresel sürdürülebilirlik açısından çok büyük önem arz etmektedir. Küresel, bölgesel, yerel düzeyde bütün çevre sorunlarının çözümü ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması için bütünüyle temiz üretim yöntemlerini geliştirerek kullanmanın zorunlu olduğu görülmektedir. Bu çalışmada incelenen konu çerçevesinde görüldüğü kadarıyla devletler arasındaki gelişmişlik farkı çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için teknolojinin çeşitleri ile ileri teknoloji kullanımı açısından farklar olduğu gibi, kurumsal ve yasal düzeyde de yeterlilik farkı bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Örgütünün ve çeşitli uluslararası örgütlerin, her ne kadar bu konularda devletlere yardım çalışmaları bulunsa da nüfusun fazlalığı, gelir farklarının çok yüksek düzeyde olması, devletlerin yönetsel yapıları, buldukları coğrafik özellikler ve daha birçok nedenle yeterli olamamaktadır.

KAYNAKLAR

- Asimov, I. (2006). *Bilim ve Buluşlar Tarihi*, (çev. Elif Topçugil), Ankara:İmge Kitabevi.
- Birleşmiş Milletler (United Nations), (2024). <https://www.un.org/en/about-us>.
- Carson, R. (2004). *Sessiz Bahar*, (çev. Çağatay Güler), Ankara: Palme Yayınları.
- Çiğdem, A. (2006). *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, Vol:3, Issue:3, s. 196-215, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1200582> adresinden erişildi.
- Friedman, T. (2010). Hedef Yeşil Devrim. <http://www.cevreciyiz.com/haber-detay/3231/thomas-freidman-hedef-yesil-devrim> adresinden erişildi.
- Habermas, J. (2004). *“İdeoloji” Olarak Teknik ve Bilim*, (çev. Mustafa Tüzel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20): 19-33, Dergi arşivinden erişilmiştir. <https://earsiv.kmu.edu.tr/xmlui/handle/11492/292?locale-attribute=tr>.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Lowe, P. (1993). *The Management of Technology: Perception and Opportunitities*, USA: Published by Elsevier Science Ltd.
- Meadows, L. D., Meadows, D. H., Ran J. (1978). *Ekonomik Büyümenin Sınırları*, (çev. Kemal Tosun vd. (Komisyon)), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.
- Mesarovic, M. ve Pestel, E. (1978). *Dönüm Noktasında İnsanlık: Roma Kulübüne İkinci Rapor*, (çev. Kemal Tosun vd. (Komisyon)), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.
- Ortak Geleceğimiz, *Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu*, (çev. Belkıs Çorakçı), Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayınları.
- Parlak, B. (2011). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Bursa: MKM Yayıncılık.

- Resmî Gazete, 1983 tarihli 2872 sayılı Kanun metnine Mevzuat Bilgi Sisteminden erişilmiştir. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2872&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.
- Saçlı, A. (2024). *Çevre ve Teknoloji: Uluslararası Politikalar*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Smith, K. (1994). *New Direction in Research and Technology Policy: Identifying Key Issues*, Norway: STEP Report Series.
- Sürdürülebilir Kalkınma Tarihi, 20.05.2024 tarihinde <https://sdgs.un.org/goals#history> adresinden erişildi.
- Tekeli, İ. (2001). Sürdürülebilirlik Kavramı Üzerine İrdelemeler, *Cevat Geray'a Armağan*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları:25.
- Tıraş, H., H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, s. 57-73. <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/pub/issue/10265/125901> adresinden erişildi.
- Türk Dil Kurumu Sözlük, 20.05.2024, *Genel Türkçe Sözlükten* erişildi: <https://sozluk.gov.tr/>.
- Türkcan, E. (1981). *Teknolojinin Ekonomi Politikası*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Yayın No:151.
- UNEP. (2009). *Globan Green New Deal. Annual Report Seizing The Green Opportunity 2009*.
- DCP / 1250 / Nairobi. 20.10.2024 tarihinde UNEP internet sayfasından erişildi. <https://www.unep.org/resources/annual-report/unep-2009-annual-report>.
- UNDESA (2024), Department of Economic and Social Affairs, Sustainable Development, 20.05.2024 tarihinde UNDESA internet sayfasından erişildi. <https://sdgs.un.org/goals#>.
- UNEP. (2024). *Global Resources Outlook 2024, International Resource Panel 2009. DTI / 2618 / Nairobi*. 20.06.2024 tarihinde UNEP internet sayfasından erişildi. <https://www.unep.org/resources/Global-Resource-Outlook-2024>.
- Ünder, H. (1996). *Çevre Felsefesi*, Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Çevre Teknolojileri, (2024). <https://www.un.org/en/about-us>, <https://www.un.org/development/desa/dpad/cdp-theme/science-technology/>, <https://wedocs.unep.org/browse?type=topic&value=Technology>, <https://www.un.org/en/un-chronicle/frontier-technologies-window-opportunity-leapfrogging>, 15.10.2024 tarihinde internet sayfalarından erişilen bilgilerden derlendi.

Yapay Zeka Sistemlerine Etik Değerlerin Entegrasyonu-Kavramsal Çerçeve Bir Tartışma

Büşra Fadim SARIKAYA TÜNALP
Dr., Türk-Alman Üniversitesi
busra.sarikaya@tau.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-9492-7493

Makale Başvuru Tarihi : 16.11.2024
Makale Kabul Tarihi : 28.12.2024
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2024
Makale Türü: Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.14583506

Özet

Anahtar Kelimeler:

Yapay Zekâ, Etik, Etikleşim, İletişim

Yapay zekâ (YZ), hem tarihsel hem de çağdaş unsurları bir araya getiren bir alan olarak dikkat çekmektedir. Tarihsel açıdan, YZ ile ilgili bilimsel tartışmaların kökenleri 1950'lere kadar uzanmakta olup, felsefi tartışmalar ise antik Yunan dönemine kadar geriye gitmektedir. Çağdaş açıdan ise, YZ alanında, veri işleme teknolojilerindeki büyük ilerlemeler sayesinde, "YZ kışı" olarak adlandırılan duraklama dönemlerinden sonra yeniden önemli bir ivme kazanılmıştır. Bu bağlamda, YZ yalnızca bilimsel bir disiplin olmanın ötesine geçmiş, aynı zamanda siyaset ve iş dünyasında da önemli bir konu haline gelmiştir. YZ'nin kendisi, doğası gereği etik ya da etik dışı bir varlık değildir; ancak, uygulama biçimleri etik sorunlar doğurabilir. Bu nedenle, YZ teknolojilerine duyulan güvenin artırılması, bu teknolojilerin geniş çapta kabul görmesi açısından temel bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. YZ'nin etik ilkelerle uyumlu bir şekilde tasarlanması ve uygulanması konusunda, ulusal ve uluslararası düzeyde yoğun tartışmalar sürdürülmektedir. Normlar ve standartlar, uzman gruplarının, fikir birliği ile geliştirdiği için, bir dereceye kadar ahlaki değerlere de dayandırılabilir. Ancak, teknik standardizasyonun amacı, özellikle "etik YZ" bağlamında, kültürel olarak sabitlenmiş belirli değerleri ya da ahlak kurallarını desteklemek değildir. Bu çalışmada öncelikle yapay zekâ ve etik ayrı başlıklarda kavramsal olarak tanımlanmış ve yapay zekâ sistemlerinin kullanımına ilişkin etik boyutlar sunulmuştur. Ardından etik bir yapay zekânın inşa edilmesinin ne kadar mümkün olduğu literatür araştırması yöntemi kapsamında ve Milgram Deneyi örneğiyle incelenmiş olup, bunu mümkün kılmak için gereken etik yönler ele alınmıştır. Çalışmanın amacı ise YZ sistemlerine etik değerlerin entegrasyonunun mümkün olup olmadığını sorgulamaktır. Bu her ne kadar zor gözükse de, sistemlerin şeffaflığı ve kullanıcıların eleştirel yaklaşımı, etik olmayan kararların önlenmesinde kilit rol oynayacağı ve yapay zekâ uygulamalarının, açık kriterlere göre değerlendirilmesi gerektiği bulgusu çalışma kapsamında elde edilmiştir.

The Integration Of Ethical Values Into Artificial Intelligence Systems

Abstract

Keywords:

Artificial Intelligence (AI), Ethics, Interaction, Communication

Artificial intelligence (AI) is a field that integrates both historical and contemporary elements. Historically, scientific discussions surrounding AI can be traced back to the 1950s, while philosophical debates extend as far back as ancient Greece. In contemporary terms, AI has gained significant momentum following periods of stagnation, often referred to as the "AI winter," largely due to substantial advancements in data processing technologies. In this context, AI has evolved beyond a purely scientific discipline, emerging as a critical issue in both politics and business. AI, by its nature, is neither an ethical nor unethical entity; however, its applications can give rise to ethical concerns. Indeed, instances of AI exhibiting bias based on gender or skin color have already been documented. Furthermore, there is a growing societal fear of becoming overly reliant on the judgments of an omniscient AI system. Therefore, enhancing trust in AI technologies is emerging as a fundamental requirement for their broader acceptance. Intense debates are ongoing at both national and international levels regarding the design and implementation of AI in alignment with ethical principles. Norms and standards, developed through consensus by expert groups, can incorporate certain moral values to some extent. However, the aim of technical standardization is not to endorse culturally specific values or moral codes, particularly within the context of "ethical AI." In this study, artificial intelligence (AI) and ethics were conceptually defined under separate headings, and the ethical dimensions of AI systems' usage were presented. Subsequently, the feasibility of constructing ethical AI was examined within the scope of a literature review and the example of the Milgram Experiment, focusing on the ethical aspects required to achieve this. The study aimed to investigate whether it is possible to integrate ethical values into AI systems. Although this appears challenging, the findings of the study indicate that the transparency of systems and the critical approach of users play a key role in preventing unethical decisions. Moreover, it was concluded that AI applications should be evaluated based on clear and well-defined criteria.

1. GİRİŞ

Yapay zekâ (YZ), hem tarihsel hem de çağdaş unsurları bir araya getiren bir alan olarak dikkat çekmektedir. Tarihsel açıdan, YZ ile ilgili bilimsel tartışmaların kökenleri 1950'lere kadar uzanmakta olup, felsefi tartışmalar ise antik Yunan dönemine kadar geriye gitmektedir. Çağdaş açıdan ise, YZ alanında, veri işleme teknolojilerindeki büyük ilerlemeler sayesinde, "YZ kışı" olarak adlandırılan duraklama dönemlerinden sonra yeniden önemli bir ivme kazanılmıştır. Bu bağlamda, YZ yalnızca bilimsel bir disiplin olmanın ötesine geçmiş, aynı zamanda siyaset ve iş dünyasında da önemli bir konu haline gelmiştir. YZ'nin mevcut durumu, güçlü, düşünebilen ve duygusal bir YZ vizyonu ile gerçeklik arasında hâlâ büyük bir boşluk olduğunu göstermektedir. Bu boşluğun kapatılıp kapatılamayacağı ise belirsizliğini korumaktadır. Bununla birlikte, mevcut YZ sistemlerinin önemli ölçüde performans gösterdiği de açıktır. Bu sistemlerin gücü, insan algısını aşan korelasyonları tespit edebilme, insanların bilinçli kararlar almasına yardımcı olabilme ve doğal gibi görünen, insanları yanıltabilecek yapay içerikler üretebilme yetenekleriyle ölçülebilir. YZ'nin kendisi, doğası gereği etik ya da etik dışı bir varlık değildir; ancak, uygulama biçimleri etik sorunlar doğurabilir. Nitekim, YZ'nin cinsiyet ya da ten rengine dayalı ayrımcılık yaptığı vakalar zaten kaydedilmiştir. Ayrıca, toplumda her şeyi bilen bir YZ sisteminin yargılarına bağımlı hale gelme korkusu da mevcuttur. Bu nedenle, YZ teknolojilerine duyulan güvenin artırılması, bu teknolojilerin geniş çapta kabul görmesi açısından temel bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, YZ'nin etik ilkelerle uyumlu bir şekilde tasarlanması ve uygulanması konusunda, ulusal ve uluslararası düzeyde yoğun tartışmalar sürdürülmektedir. Teknik normlar ve standartlar, bu süreçte teknik gereksinimlerin, süreçlerin ve terminolojinin standardizasyonunu sağlayarak, kaliteyi güvence altına almak adına önemli bir rol oynayabilir. Normlar ve standartlar, uzman gruplarının, yani insanların, fikir birliği ile geliştirdiği için, bir dereceye kadar ahlaki değerlere de dayandırılabilir. Ancak, teknik standardizasyonun amacı, özellikle "etik YZ" bağlamında, kültürel olarak sabitlenmiş belirli değerleri ya da ahlak kurallarını desteklemek değildir. Normlar ve standartlar, bu nedenle, YZ hakkındaki çekinceleri olumlu yönde gidermede etkili olabilir.

2. YAPAY ZEKA ETİK VE AHLAK

Çalışmanın bu bölümünde ahlak ve etik, alt-sembolik ve sembolik yapay zekâ ile zayıf ve güçlü yapay zekâ sistemleri arasındaki farklarla ilgili temel sorulara yanıtlar sağlarken, YZ'nin etik mi yoksa ahlaki mi hareket etmesi gerektiği sorusuna yanıt aranmaktadır. Yapay zekâ sistemlerini tanımladıktan ve kuramsal çerçevesini oluşturduktan sonra ayrıca yapay zekâ sistemlerinin sınırları tartışılacaktır.

2.1. Etik YZ mi yoksa Ahlaki YZ Mi?

Etik ve ahlak kavramları, birbirleriyle derin bir bağlantı içerisindedir. Ahlak, daha geniş bir disiplin olan etiğin bir alt alanını oluştururken, etik de felsefenin bir dalıdır. Ahlak, temel olarak, belirli bir durumda bir bireyden beklenen davranışları tanımlar. Ahlak, sosyal, siyasi veya dini perspektiflerden etkilenebildiği için, farklı ahlaki sistemler ortaya çıkabilir, bir arada var olabilir ve zamanla değişebilir. Etik ise, bu ahlaki sistemlerin üzerinde bir düşünme düzeyi olarak yer alır; onları analiz eder, sistematize eder ve sorgular (Lenk,1993). Bu bağlamda, etik, çeşitli ahlaki kavramlara dayanan ve toplumsal süreçler tarafından belirlenebilen eylem kuralları, tavsiyeler, emirler ve yasaklar formüle edebilir. Bu çerçevede, yapay zekânın ahlaki davranış sergilemesinden ziyade, yapay zekânın geliştirilmesi ve (muhtemelen küresel ve dolayısıyla kültürlerarası) kullanımı için temel etik ilkelerin formüle edilmesi daha uygun bir yaklaşım olarak görünmektedir. Bu yaklaşım, ahlaki düşünceleri tamamen dışlamaz, fakat sonuçları ahlakın ötesine taşımaktadır (Lenk, 1993).

1.2. Yapay Zekâ Nedir?

Yapay zekâ (YZ) için uygun bir tanım oluşturmak, oldukça karmaşık bir görevdir. Bunun başlıca nedeni, zekânın net ve genel olarak kabul görmüş bir tanımının bulunmamasıdır. ISO/IEC 22989 standardının geliştirilmesi sürecinde, Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO) ve Uluslararası Elektroteknik Komisyonu (IEC), YZ'ye dair bir tanım oluşturma sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Şu anda üzerinde çalışılan tanım, bir sistemin bilgi ve becerileri edinme ve uygulama yeteneğine dayanmaktadır. Ancak, ISO/IEC 22989 standardının nihai, yayımlanmış versiyonuna kadar bu tanımda değişiklikler olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. YZ'nin tanımlanmasına yönelik bir diğer yaklaşım ise, terimin bileşenlerinin ayrı ayrı tanımlanmasıdır. Duden sözlüğüne göre, "yapay" terimi doğal bir sürecin taklidini ifade ederken, "zekâ" ise "[insanların] soyut ve rasyonel düşünme ve bu düşüncelerden amaçlı eylemler çıkarma yeteneği" olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, YZ, insan zihinsel yeteneklerinin soyut bir taklidini yaratma girişimi olarak değerlendirilebilir. Alt

başlık eklenirken bu şekilde numaralandırmaya dikkat edilmelidir. Rakam ve başlık arasındaki belirtildiği şekilde olmalı. Tüm başlıklar numaralandırılmalıdır.

YZ'nin bu tanımı, YZ'nin genellikle kamu perspektifinden ilişkilendirildiği bilgisayar bilimi alanında da benzer bir biçimde bulunabilir. Örneğin, YZ'nin "bilgisayarlara düşünmeyi öğretme çabası" (Haugeland, 1985) olarak tanımlanması, insan zihinsel performansının makineler veya bilgisayarlar gibi sistemler tarafından taklit edilmesini vurgulamaktadır. Bu görüş, örneğin, İngiliz bilim adamı Alan M. Turing tarafından geliştirilen ve bir YZ'nin ancak bir insanla doğal dilinde iletişim kurabilmesi, bilgiyi edinmesi ve temsil etmesi, mantıksal sonuçlar çıkarılması ve değişen koşullara uyum sağlaması halinde geçebileceği 'Turing Testi'nde (Turing, 1950) yansıtılmaktadır. YZ'nin eşit derecede yaygın olan bir başka tanımında ise "akıllı ajanların tasarımının incelenmesi" olarak tanımlanmaktadır (D. Poole vd., 1998.). Daha önce bahsedilen varyantla karşılaştırıldığında, buradaki odak noktası insanları taklit etmekten ziyade sistemin ya da ajanın rasyonel davranması, yani bilgisine göre "doğru şeyi" yapması için istenen davranışsal idealdir. Bu tanımın dikkat çekici yanı açık olmasıdır- ajanın eylemleri "doğru" olmak için mantıksal sonuçlarla belirlenebilir, ancak belirlenmek zorunda değildir ve açıkça insan zekâsı üzerine modellenmemiştir (Russell, Norvig, 2010).

1.2.1 Yapay Zekânın Türleri

YZ sistemleri çeşitli özellikler temelinde farklılaştırılabilir. Bir YZ sisteminin bilinen gerçeklere dayalı olarak bir sonuç üretme süreciyle ilgili olarak tümevarımsal ve tündengelimsel YZ sistemleri arasında bir ayrım yapılabilir- bu aynı zamanda girişim olarak da bilinir. Tümevarımsal sistemler, genel olarak uygulanabilecek kalıplar için bireysel örnekleri analiz eder. Tündengelim sistemleri ise sabit kurallara dayalı bir sonuca ulaşır. İstenen zekâyı elde etmek için bir YZ sistemi tarafından kullanılan yaklaşımla ilgili olarak başka bir ayrım daha yapılır. Sembolik YZ, bilginin sayılar gibi açık sembollerle temsil edildiği ve zeki davranışın (büyük ölçüde) bu sembollerin matematiksel manipülasyonu ile taklit edilebileceği temel varsayımına dayanmaktadır (Whitaker, 2010). Sembolik YZ, zekâ performansına kavramsal seviyeden yaklaşır veya yukarıdan aşağıya bir yaklaşım izler. Bazen (daha modern olduğu varsayılan) alt-sembolik YZ'den ayırt etmek için "klasik" YZ olarak da adlandırılır. Öte yandan, alt-sembolik YZ, benzer girdi modellerini belirli çıktı modellerine eşlemek için kullanılabilir bir bağlantıcı modelin oluşturulabileceği varsayımına dayanmaktadır. Subsembolik yapay zekâ (YZ), zekâ performansına bilginin örtük bir temsili aracılığıyla yaklaşır; bu, başka bir deyişle, aşağıdan yukarıya doğru bir yöntem izlemektedir (Whitaker, 2010).

YZ sistemleri, kullanılan eğitim yöntemleri açısından da farklılaştırılabilir. Günümüzde baskın olan eğitim yöntemi makine öğrenmesidir ve bu da kendi içinde çeşitli türlere ayrılabilir. Denetimli öğrenmede (supervised learning), YZ sistemi -örneğin bir yapay sinir ağı- insanlar tarafından önceden değerlendirilmiş veya etiketlenmiş (açıklamalı) seçilmiş eğitim verileri ile eğitilir. Bu eğitim verileri temel alınarak, YZ sistemi bir fonksiyon yaklaşımı gerçekleştirir. Yani, girdi verileri ile istenen sonuç (regresyon) arasındaki ilişkiyi tanımlayan bilinmeyen (ve muhtemelen örtük) bir fonksiyonun en doğru tanımını geliştirir ya da önceden tanımlanmış kategorilere (sınıflandırma) girdi veri setlerinin uygun bir şekilde atanmasını sağlar. Buradaki temel zorluk, eğitim verileriyle ilgili hata oranını en aza indirirken, aynı zamanda eğitim verilerine dâhil olmayan girdi verileri için de anlamlı çıktılar üretebilecek yeterlilikte bir genelleme yapabilmektir (Mohri vd., 2012).

Buna karşılık, denetimsiz öğrenmede (unsupervised learning), YZ sistemine önceden manuel olarak değerlendirilmemiş (açıklama eklenmemiş) eğitim verileri sağlanır (Liu vd., 2021). Sonuç olarak, YZ sistemi olası sonuçlar ve bunların eğitim verileriyle ilişkileri hakkında genel bir bakışa sahip değildir. Bunun yerine, YZ sistemi eğitim süreci sırasında eğitim veya girdi verilerini yapılandıran, yani gruplara (kümelere) eşleyen bir model geliştirmelidir. Eğitim verileri çok kapsamlı ise (kısmen eğitim verilerinin manuel olarak değerlendirilmesi ve etiketlenmesi gibi yoğun emek gerektiren bir adım artık gerekli olmadığı için) veya (eğitim) verilerinde daha önce bilinmeyen korelasyonlar tespit edilecekse, denetimsiz öğrenme yöntemleri denetimli öğrenme yöntemlerine göre bir avantaj sunabilmektedir.

Pekiştirmeli öğrenme (reinforcement learning), denetimli öğrenmenin özel bir şeklidir (Kaelbling, 1996). Bu eğitim biçiminde, YZ sistemine eğitim veri setleri değil, bir öğrenme ortamı (örneğin oyun kuralları veya trafik senaryoları) ve ulaşılması gereken bir hedef sağlanır. Hedefe ulaşmak için herhangi bir strateji belirtilmez- YZ sisteminin bunu eğitim sırasında kendisinin geliştirmesi beklenir. Bunun yerine, öğrenme sürecinin bireysel adımlarının (muhtemelen) doğru veya yanlış yöne gitmelerine bağlı olarak "ödüllendirilebileceği" veya "cezalandırılabilirliği" bir değerlendirme işlevi aracılığıyla geri bildirim alır. Güçlendirilmiş öğrenme kullanılarak eğitilen bir yapay zekâ sisteminin önde gelen bir örneği, 2017'de sunulan ve şu anda Go oyunları

alanındaki en güçlü yapay zekâ sistemi olarak kabul edilmekle kalmayan, aynı zamanda eğitimi insan hamlelerinin analizinden tamamen vazgeçen AlphaGo Zero'dur.

Pekiştirmeli öğrenmenin aksine, taklit öğrenme de YZ sisteminin bir zorluğun üstesinden gelmek için bir strateji geliştirmesini içermektedir. Ancak bu bir model stratejiye dayanmaktadır (Marr, 2022). Hedefe bağlı olarak, YZ sistemi strateji modelini taklit etmeyi öğrenmeli veya sadece gizli olarak, yani temel özelliklerinde benimsemelidir. Taklit öğrenme yöntemi, mevcut bölgesel ekosistemlerde trafik kurallarının somut olarak yorumlanması için ortak bir uygulamanın öğrenilmesini sağladığından ve müşterinin tercihlerine göre sürüş tarzında değişikliklere izin verdiğinden, tam otomatik araçlar için uygun hale gelebilir (Age).

Ayrıca, YZ sistemleri performanslarına ve uygulama alanlarına göre de farklılaştırılabilir. Sözde "güçlü" ve "zayıf" YZ arasındaki soyut ayırım, YZ araştırmalarında özellikle yaygındır. Bu ayırımın temeli felsefi niteliktedir ve iki hipoteze dayanmaktadır: bir sistemin (örneğin bir makinenin) akıllıca davranabileceğine dair daha zayıf hipotez ve böyle bir sistemin bir zihne sahip olabileceğine dair daha güçlü hipotez. Buna göre, güçlü bir YZ sistemi gerçekten düşündüğü için akıllı davranışlar sergilerken, zayıf bir YZ sistemi yalnızca akıllıymış gibi davranır (Russell vd., 2010). Güçlü bir YZ sisteminin performansı, insan beyninin performansına eşit veya hatta daha üstün olacaktır. Buna karşılık, zayıf bir YZ sistemi bireysel görevlerin işlenmesinde uzmanlaşır ve insanların yerini almaktan ziyade onları (zihinsel) çalışmalarında destekleme amacına hizmet eder (Nilson, 2010).

Güçlü YZ'nin olası farkındalığı ve genel fizibilitesi hakkındaki sorular hala tartışmalı bir konu olsa da (Nilson, 2010.), zayıf YZ sistemleri zaten bir gerçektir ve birkaç yıldır başarıyla kullanılmaktadır. Yukarıda bahsedilen AlphaGo Zero'ya ek olarak, birçok akıllı telefonda bulunanlar gibi yardımcı sistemler de iyi bilinen diğer örneklerdir. Yakın zamanda Google, Google Duplex ile asistan sisteminin daha da geliştirilmiş bir adımını göstermiş ve YZ sisteminin kendisini bir YZ sistemi olarak tanımadan bir kuaför salonu çalışanından telefonla saç kesimi için randevu almasını sağlamıştır (Google. Google AI Blog). On yıllar önce, ELIZA5 da dahil olmak üzere çeşitli sohbet robotları, insanları aslında bir makine ile (metin tabanlı) bir konuşma yaptıklarına inandırmayı başarmıştı (Russell, 2010), bu da sadece zayıf YZ sistemlerinin temel yeteneklerini vurgulamaya hizmet etmektedir.

1.3. Yapay Zekayı Doğru Sınırlandırmak

YZ'ye etik ışığında bakmak, yalnızca neyin geliştirilebileceğine değil, aynı zamanda nasıl geliştirilmesi ve kullanılması gerektiğine de odaklanmayı gerektirir. Kamuoyundaki algının aksine, YZ sistemleriyle ilgili sorun, kendilerine dayatılan sınırları aşmaları değil, bu sınırlara tam olarak uymalarıdır (Shane, 2019.). Bu nedenle etik ilkelere uyulması, alt-sembolik YZ'nin geliştirilmesinde özel bir zorluktur. Eğitim yönteminin ve verilerin seçimine bağlı olarak, YZ sistemine bir model geliştirmesi için az ya da çok geniş bir özgürlük tanınır- bu özgürlüğün tükenmesi nihayetinde YZ sisteminin istenmeyen davranışlarına neden olabilir.

Bu nedenle, denetimli öğrenme kullanılarak eğitilen YZ sistemlerinin etik davranışı için temel bir ön koşul, eğitim veri setlerinin derlenmesinin zaten etik yönlere göre ve (mümkün olduğunca) önyargısız olarak gerçekleştirilmesidir. Ancak, bu tek başına ilgili YZ sistemlerinin daha sonra gerçekten etik davranış sergileyebileceğinin garantisi değildir (Council, National Science and Technology, 2016). Özellikle kritik uygulamalar söz konusu olduğunda, bu YZ sistemleri önceden etik davranış açısından test edilmelidir. İkincisi, denetimsiz öğrenme kullanılarak eğitilen YZ sistemleri için daha da geçerlidir. YZ sisteminin eğitim sırasında daha özgür olma eğiliminde olması ve eğitim verilerinin daha önce açıklanmamış olması- ve bu nedenle de daha kolay ve daha yaygın olarak erişilebilir olması- istenen etik davranışı sağlamayı daha da zorlaştırabilir. Denetimli öğrenmeye benzer şekilde, eğitim verilerinin seçimi veya bu durumda uygun bir strateji modelinin seçimi de taklit öğrenmede YZ sisteminin istenen etik davranışında belirleyici bir rol oynamaktadır. Muhtemelen ölçülebilir bir değer sistemini öğrenmeye dahil etmenin en doğrudan yolu takviyeli öğrenme yöntemidir. YZ sisteminin gelişimi, ödül ve ceza fonksiyonu aracılığıyla oldukça doğrudan istenen yönde yönlendirilebilir.

Genel olarak, YZ sisteminin davranışı, seçilen öğrenme yönteminden ve ilgili parametrelerden çok güçlü bir şekilde etkilenmektedir. Bu nedenle, YZ sistemlerinin davranışını doğrulamak, eğitim yöntemlerini düzenlemekten ziyade istenen etik davranışa daha fazla katkıda bulunabilir.

2. ETİK YAPAY ZEKA

Kamusal söylemde ve literatürde "otonom" teriminin, asıl anlamının "otomatikleştirilmiş" olduğu yapay zekâ kontrollü makineler ve araçlar bağlamında kullanılması yaygındır. Ancak, bu iki terimin eşanlımlı kullanımı sorunludur: "otomatik" terimi Latince *automatus*'tan türetilmiştir ve "gönüllü", "kendiliğinden" ve hatta "kendi kendine hareket eden" olarak çevrilebilir (Whitaker, 2010). Öte yandan "otonom" terimi Yunanca'dan türetilmiş bileşik bir kelimedir. Yunanca "kendi" anlamına gelen dönüşlü zamir *autos*'tan türetilen *auto* kelime modülü, "kendi", "kendine ait" veya "kendine ait" gibi anlamlara gelmektedir. İkinci kelime unsuru *nomos* ise "yasa" ya da "gelenek" anlamına gelmektedir. "Otonom" bu nedenle "kendi yasası", "kendi yasası" ya da "kendi başına yasa" anlamına gelir (Harper, 2018). Bu iki terimin temel anlamlarına bakıldığında, eşanlımlı kullanımlarının uygun olmadığı ve aslında özerk ile otomatik ya da "kendi kendini yasalaştırılan" ile "kendi kendine hareket eden" arasında kesin bir ayırım yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

2.1. Etik Nedir?

Yapay zekânın (YZ) sosyal sonuçları hakkındaki tartışmalar iki uç görüşle karakterize edilmektedir: Komploteorisine inanlar insanlığın terminatör tarafından tamamen yok edileceğini öngörürken, konuya sorgusuzca coşkuyla yaklaşanlar ise tamamen dijitalleşmiş bir Akıllı Cennet'e gireceğimizi tahmin etmektedir. Her ikisi de bildiğimiz dünyanın sonu anlamına gelecektir. Tam da bu noktada etik tartışmalar, toplumun bütünü için herkes tarafından arzu edilen alternatifler geliştirmek için gereklidir. Nitekim teknoloji sadece ne yapabileceğimizi gösterirken etik bize ne yapmamız gerektiğini söyler. Bununla birlikte, hangi etik biçimini takip ettiğinize bağlı olarak, cevap oldukça farklı da olabilmektedir. Aşağıda söz edilen farklı etik biçimleri sıralanmıştır. Bu biçimlere göre yapay zekâ sistemlerinde kullanılması gereken etik biçimleri tartışılacaktır.

a. Erdem Etiği

Erdem etiği, Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* eserine dayanan ve Avrupa'nın en eski bilimsel etik anlayışıdır. Erdem etiğine göre, doğru eylem, tamamen erdemli bir insanın en iyi niyet ve düşüncelerle gerçekleştireceği eylemdir. Birey, davranışını düzenli olarak özellikle erdemli insanların davranışlarıyla karşılaştırarak evrensel bir etik ideale giderek daha fazla yaklaşabilir (Quante, 2011). Bu etik anlayışı, doğru eylemin belirlenmesinde kişinin erdemli bir birey olarak gelişimini esas alır ve ahlaki değerlendirmelerin bağlamdan bağımsız olarak değil, belirli bir durumda sergilenen erdemlere dayalı olarak yapılması gerektiğini savunur (MacIntyre, 1981). Erdem etiği, modern etik tartışmalarda bireysel sorumluluk, toplumsal bağlam ve ahlaki değerlerin bütüncül bir şekilde ele alınmasını teşvik etmektedir (Hursthouse, 1999).

Bu yaklaşıma göre yapay zekâ ve etik entegrasyonu sürecinde, sistemlerin yalnızca kurallara uyumlu veya sonuç odaklı olmaktan ziyade, kullanıcıların ve geliştiricilerin erdemli bir şekilde hareket etmesini teşvik eden, ahlaki değerleri yansıtan yapılar oluşturulması önerilmektedir.

b. Sonuççuluk

Sonuççulukta ne belirli bir eylem ne de altta yatan motivasyon bir rol oynar. Önemli olan tek şey sonuçtur. Herkesin genel faydasını artıracak sonuçlar aranıyorsa buna faydacılık denir. Odak noktası kendisi için olumlu sonuçlara odaklanıyorsa, kişi etik egoizmi varsayar (Darwall, 2007). Bu çerçevede, doğru bir eylemin, mümkün olan en iyi sonuçları sağlaması gerektiği savunulur ve bu genellikle bireylerin ya da toplumun genel mutluluğunu artırma amacıyla ilişkilendirilir (Singer, 1993). Sonuççuluk etiği, özellikle faydacılık (utilitarianism) şeklinde, bireysel çıkarların ötesinde toplumsal refahı önceleyen bir ahlaki çerçeve sunar; ancak sonuçların tahmin edilebilirliği ve etik kararların bağlamsal farklılıkları gibi zorluklarla karşılaşabilir (Smart, Williams, 1973).

Sonuççuluk etik yaklaşımına göre, yapay zekâ ve etik entegrasyonu sürecinde, yapay zekâ sistemlerinin tasarım ve kullanımının, bireysel ve toplumsal düzeyde en iyi sonuçları sağlayacak şekilde optimize edilmesi gerektiğini vurgulayarak, bu süreçte etik kararların sonuçlarının dikkatlice değerlendirilmesi önerilmektedir.

c. Deontolojik Etik

Deontolojik etikte (deontology), belirli bir eylem ve onun sonucu ikinci plandadır. Önemli olan tek şey, eylemin daha yüksek bir kurala dayanıp dayanmadığı ve ona doğru şekilde uyulup uyulmadığıdır (Schmidt, 2011). Deontolojik etik, ahlaki değerlendirmelerde eylemin sonuçlarından ziyade, eylemin kendisinin ahlaki kurallara ve ilkelere uygun olup olmadığını temel alan bir yaklaşımdır (Kant, 1785). Bu yaklaşıma göre, bireyler belirli ahlaki yükümlülüklerle ve evrensel etik ilkelere uymalıdır; bu ilkelere, bireylerin haklarını ve ödevlerini ihlal

etmeyen bir şekilde eylemde bulunmayı gerektirir (Rawls, 1971). Deontolojik etik, özellikle bireylerin öznel niyetlerini ve eylemlerinin evrensel bir yasa haline gelip gelemeyeceğini sorgulamaya dayalı Kant'ın kategorik imperatif kavramı ile ilişkilendirilir (O'Neill, 1989).

Bu bağlamda deontolojik etik yaklaşımı, yapay zekâ ve etik entegrasyonu sürecinde, sistemlerin evrensel ahlaki ilkelere ve kurallara uygun şekilde tasarlanmasını vurgulayarak, bu sistemlerin sonuçlarından bağımsız olarak bireylerin haklarını ve etik ödevlerini ihlal etmeyecek şekilde yapılandırılmasını gerektirir.

Erdem etiği, sonuççuluk ve deontolojik etik yaklaşımı genel hatlarıyla açıklandıktan sonra bu yaklaşımlardan yola çıkarak yapay zekâ sistemlerinin etik ilkelerle nasıl birleşeceği sorusu etik ilkelerin YZ sistemlerine entegre edilmesi süreciyle değerlendirilmelidir.

2.2. Yapay Zekâ ve Etik Nasıl Birleşir?

Üç farklı etik biçiminden söz ettikten ve etik ve ahlakın önemini vurguladıktan sonra yapay zekâ sistemlerine etik bir bilinç nasıl entegre edileceği bu bölümde incelenecektir. Yapay zekâ ya etiğin dahil edilebileceği konusuna girmeden önce aşağıdaki üç farklı yöntemi birbirinden ayırmak önem arz etmektedir.

a. *Tasarım Yoluyla Etik:*

Yapay zekâ, teknik veya algoritmik işlemlere dayalı olarak etik kararlar verme yeteneği kazanır. Uzmanların çoğuna göre bu yalnızca bilim kurguda var (Strategie Künstliche Intelligenz der Bundesregierung, 2018).

b. *Tasarımda Etik:*

Tasarım sürecinde geliştirici, yapay zekâ'nın etik davranışını sağlayan kuralları veya yöntemleri kullanır. Bunlar örneğin şunları içerir: Eğitim verilerinde önyargıdan kaçınmak (Ag.).

c. *Tasarım Etiği:*

Geliştiriciyi etik olarak bir yapay zekâ tasarlamaya motive etmek amacıyla geliştiriciler için kurallar, standartlar, önlemler vb. geliştirilir (Haarich, 2019).

YZ uygulamaları tarafından alınan kararlara ve insanların bunları ne ölçüde etik olarak nitelendirdiğine bakılırsa, iyi, kötü ve çirkin uygulamalar olarak sınıflandırma yapılması gerekmektedir.

İyi uygulamalar, kararlardaki önyargıları azaltabilir. Bunun tipik bir örneği personel kararlarıdır, örneğin sorumlu kişinin belirli grupları uygunsuz bir şekilde kayırması gibi. Bir YZ uygulamasının objektif ve dolayısıyla önyargısız olduğu fikri çok riskli olsa da, bir YZ uygulaması kararları daha şeffaf hale getirebilir. Bu şeffaflık, kararların olası alakasız önyargılar açısından analiz edilebileceği ve gerekirse azaltılabileceği anlamına gelmektedir (Haarich, 2019).

Öte yandan kötü uygulamalar, rasyonel olabilecek, ancak birçok insanın etik açıdan yanlış olduğunu düşündüğü kararlar verebilir. Kurgusal bir örnek "I, Robot" filminde görülebilir. Bir robot iki kişiden hangisinin hayatta kalma şansının daha yüksek olduğuna karar verir. Bunun sonucunda sistem yetişkin adamı kurtarır ve küçük kızın boğulmasına izin verir.

Son olarak da çirkin uygulamalardan bahsetmek gerekmektedir. Çirkin uygulamalar durumu çok ince bir şekilde değiştirmektedir. Kullanıcılar sosyal medya uygulamalarını kullanırken, çoğu zaman farkında olmadan algoritmalarından etkilenmektedir. Dünyamız fark edilmeden değişiyor, kullanıcıların uygulamayı mümkün olduğunca uzun süre kullanması için davranışlarımız manipüle ediliyor. Bu manipülasyon olumsuz bir niyet olmadan da gerçekleşebilmektedir. Burada sorulması gerek asıl soru ise şu: Bir yapay zekâ uygulaması mümkün olduğunca "etik" davranacak şekilde nasıl tasarlanmalıdır? Nelere dikkat etmeniz gerekiyor?

Etik ile ne kastedilmektedir? Yapay zekâ ve etiği ele alırken, felsefi bir disiplin olarak etiğin temel soruyla ilgilenilmesi önem arz etmektedir. Örneğin İyi/doğru nedir, kötü/yanlış nedir? Bu daha sonra bir yandan hukukta, diğer yandan da yazılı olmayan ideallerde gerçekleştirilmektedir. Markkula Center for Applied Ethics'te etik hakkında şöyle bir tanımlama yapılmıştır:

"Etik, genellikle haklar, yükümlülükler, topluma faydalar, adalet veya belirli erdemler açısından insanların ne yapması gerektiğini belirleyen sağlam temelli doğru ve yanlış standartlarına dayanır." (Markkula Center for Applied Ethics, zitiert via IBM, 2022)

Kısaca özetlenecek olursa, etik, genellikle haklar, sorumluluklar, toplumsal faydalar, adalet veya belirli erdemler doğrultusunda, insanların nasıl davranması gerektiğini belirleyen sağlam temelli doğru ve yanlış ilkelerine dayanmaktadır. Tam da bu sebepten dolayı YZ'de etiğin neden bu denli önemli olduğu aşağıda sıralanan maddeler bağlamında tartışılacaktır.

a. *İnsanlar yapay zekâ dan etik davranışlar bekler*

Eğer bir yapay zekâ tavsiyelerde bulunur ya da kararlar alırsa, kullanıcılar etik davranışlar bekler. Etik olmayan öneriler, kendinizi haklı çıkarmanız gereken kararlar verirken yardımcı olmayacaktır.

b. *Yapay zekâ kullanımı karar verme davranışlarımızı ve sonuçlarını şeffaf hale getirir*

Yapay zekâ kullanımı, kararlarımızı ve dolayısıyla kararlarımızın temelini ve sonuçlarını şeffaf hale getirmektedir. YZ ile karar alma süreçleri ve bunların sonuçları kolaylıkla gözlemlenebilir ve tartışılabilir hale gelmektedir. İnsanlar, ya açık kurallar yoluyla ya da (makine öğrenimi durumunda) hangi davranışın doğru olduğuna dair geri bildirim yoluyla- etik olarak da- doğru davranışın ne olduğunu açıkça belirtmek zorundadır. İşte tam da bu şeffaflık- kararın nasıl verildiği ve sonuçlarının ne olduğu- değerler sorununu açık hale getirmektedir. Bu durum da aslında şu soruyu gündeme getirmektedir: İyi, adil ve doğru karar nedir? Bu soru sadece kurallar veya kılavuz ilkeler temelinde değil, aynı zamanda birçok vakada uygulanabilecek bir bakış açısıyla da yanıtlanabilmektedir. Örneğin, son on yıldaki tüm başvurulara bakabilir ve kararların belirli grupları adil olmayan bir şekilde cezalandırıp cezalandırmadığını nispeten kolay bir şekilde kontrol edilebilmektedir.

c. *Bilgisayarlar insan davranışları üzerinde ciddi bir etkiye sahip olabilir*

Yapay zekâ kullanımının kaçınılmaz olarak bilgisayar sistemlerini içermesi, beraberinde başka bir etik mesele doğurabilmektedir. Özellikle davranış değişikliği (örneğin, ikna edici teknolojiler aracılığıyla) bağlamında bilgisayarlar, insanları destekleme konusunda birçok önemli avantaja sahiptir. Bu avantajlara, kullanıcıları kendi seçtikleri daha olumlu davranışları benimsemeye teşvik etmek amacıyla tasarlanan farkındalık uygulamaları ve fitness takip cihazları gibi örnekler verilebilir. Fogg (2003), bilgisayarların avantajlarını süreklilik, anonimlik, büyük veri işleme kapasitesi, çeşitli modalitelerin kullanımı, kolay ölçeklenebilirlik (uygulamaların kolayca çoğaltılıp dağıtılabilmesi) ve insan etkileşiminin istenmediği ortamlarda kullanılabilirlik olarak sıralamaktadır. Bu bağlamda, bilgisayarlar, bireylerin alışkanlıklarını değiştirmelerine yardımcı olma konusunda oldukça etkili olabilmektedir. Bu güçlü yönlerin tümü, bir yapay zekâ sistemi bizim açımızdan etik olmayan kararlar verdiğinde bir sorun haline gelir.

3. YAPAY ZEKA SİSTEMLERİNİN KULLANIMINDA ETİK YÖNLER

Yapay zekâ sistemlerinin etik değerler çerçevesinde eğitilmesi gerektiği konusunun önemi daha önce tartışılmıştır ancak yapay zekâ kullanımının etik boyutları nelerdir? Etik, belirli bir öneri veya kararın ötesinde, aynı zamanda bu karar veya önerinin öncesinde gerçekleşen süreçleri ve uzun vadeli etkileri de kapsamaktadır. Bu bağlamda, etik değerlendirmeler; verilerin etik bir şekilde toplanıp toplanmadığını, sistemin işleyişini (örneğin, enerji tüketimi ve sürdürülebilirlik açısından maliyet-fayda analizi), yapay zekâ sisteminin yargılama ve karar verme süreçlerini (tarafsız ve adil kararlar verilip verilmediği) ve nihayetinde yapay zekâ sisteminin kullanımını (sonuçların etik bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı) da içermektedir (Wing, 2021).

Yapay zekâ ve etik arasındaki temel unsurlar, adalet, önyargıdan kaçınma, veri koruma ve gizlilik, yapay zekânın genellikle incelikli etkilerinden kaçınma ve yapay zekânın kamu yönetimi ile toplumsal etki üzerindeki etkileridir.

3.1. Adillik/Adalet

Adalet şaşırtıcı derecede karmaşık bir kavramdır. Özünde, istenmeyen veya haksız ayrımcılığın önlenmesi veya engellenmesi ile ilgilidir. Ancak adaletin gerçekte nasıl tanımlandığı net değildir. Adillik aynı zamanda yapay zekâ alanında en çok ilgi gören konudur. Bunun nedeni kısmen, hiç kimseye ilgisiz özellikler temelinde daha az elverişli muamele edilmemesi ve YZ'yi görünür kılan bu tür muamelelerin genellikle yüksek düzeyde kamu ve medya ilgisini tetiklemesidir. Bu doğrultuda, IBM'in AI Fairness, Google'ın TensorFlow kiti, Microsoft'un Fairlearn, Facebook'un Fairness Flow veya Amazon & NSF'nin Fairness in AI (Wing, 2021) gibi büyük şirketler adaleti açıkça ele alma sürecindedir (Heine vd., 2023).

Adalet, özellikle kamu yönetiminde yasal açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Poretschkin ve diğerlerine (2021) göre, "nesnel olarak haklı bir gerekçe olmadıkça, eşit sosyal durumlara eşit olmayan veya farklı sosyal durumlara eşit muamelede bulunma yasağı" adaletin temel ilkesini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, karar verme

süreçlerinde ilgisiz kriterlere dayalı ayrımcılık yapılmamalıdır. Milliyet, etnik köken, cinsiyet, din/inanç, engellilik, yaş grubu veya cinsel kimlik gibi özellikler, karar ile doğrudan ilişkili olmadıkları sürece, ayrımcılık yapılmaması gereken kriterler arasında yer almaktadır (Poretschkin vd., 2021). Adalet ilkesi, özellikle tahminlerde bulunan sistemler (birçok karar destek sistemi gibi) açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Adaletin nasıl değerlendirileceği sorusu, sanıldığından çok daha karmaşık bir meseledir. Bu durumun temel nedeni, adaletin farklı değerler temelinde, farklı standartlar çerçevesinde değerlendirilmesidir (bkz. Verma ve Rubin, 2018). Bireysel vakalar düzeyinde, doğru bir karar verme süreci görece basit gibi görünse de, bu durum karmaşıklık barındırmaktadır. Yapay zekâ sistemi, doğru bir karar verebilir (örneğin, doğru pozitif durumda başvuru onaylanır ve kişi gerçekten de yetkilendirilir veya doğru negatif durumda başvuru reddedilir ve kişi yetkilendirilmez). Ancak, sistem yanlış kararlar verme yetisine de sahiptir (Age.).

3.2. Önyargılardan Kaçınma

Özellikle adalet kriterlerinin ihlal edilmesi durumunda, bu sapmaların kaynağının ne olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Bu durum, önyargılar meselesine işaret eder. Yapay zekâ sistemlerinin geliştirilmesi sırasında, başlangıçta var olmaması gereken önyargıların ortaya çıkması mümkündür. Bu önyargılar, özellikle makine öğrenimi kullanıldığında ve yapay zekâ sistemlerinin geliştirilmesinde birçok kişinin yer aldığı durumlarda kolayca meydana gelebilir. Önyargılar, eğitim verilerinin oluşturulmasında (veri oluşturma önyargısı), problem tanımında, algoritmalar ve veri analizi süreçlerinde ve insanların değerlendirme ve doğrulama işlemlerinde ortaya çıkabilir (bkz. Srinivasan, Chander, 2021). Bu önyargılar, geliştirme süreci boyunca, eğitim verilerinin oluşturulmasından problemin tanımlanmasına, algoritmaların tasarımından veri analizine ve son olarak insanların değerlendirme ve doğrulama süreçlerine kadar birikerek etkisini gösterebilir.

Problemin tanımı özellikle dikkat çekicidir. Örneğin, bir iş bulma kurumunun yapısı incelendiğinde, iyi bir iş yerleştirmenin nasıl ölçülebilir hale getirilebileceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu, yapay zekâ sistemine hangi kararların doğru ya da yanlış olduğuna dair geri bildirim sağlanabilmesi (operasyonelleştirme) için kritik bir unsurdur. Örneğin, hedef, belirli bir zaman diliminde mümkün olduğunca az sayıda kişinin iş arıyor olması olabilir; bu da, amacın, mümkün olan en kısa sürede yeterince uygun bir iş bulunmasını sağlamak olduğu anlamına gelir. Ancak, insanların uzun vadede kendilerine uygun, gelişimlerine katkı sağlayacak bir iş bulmalarını hedeflemek de mümkündür. Bu durum, modelin doğru ve yanlış kararlarla eğitilmesi için hangi verilerin seçileceğini ve bu verilerin hangi kararlara dayandığını belirleyen, problemin nasıl çerçvelendiğiyle ilgili bir meseledir. Bu bağlamda, "çerçeveleme etkisi önyargısı" devreye girmektedir. "Önyargı" konusu, gelecekte büyük olasılıkla, eğitim verilerinin mümkün olduğunca temsili ve "önyargısız" olması gerekliliği ile ilgili olarak daha da önemli bir sorun haline gelecektir.

Tüm bu çarpıklıklar göz önünde bulundurulduğunda, yapay zekâ kullanımının mantıklı olup olmadığını sorgulamak yerinde olabilir. Ancak, insan zihninin de çarpıtmalardan muaf olmadığı unutulmamalıdır. İnsanlar, karar verme süreçlerinde birçok temel kural (heuristics) kullanır ve bu süreçler sıklıkla çeşitli çarpıtmalara maruz kalır. Bununla birlikte, bu sezgisel yöntemler ve önyargılar, insanların tahminlerde bulunma ve karar verme konusundaki yetkinliklerini göz ardı etmemelidir; zira bu yetenekler hayatta kalmak için gereklidir. Ancak, insanlar tarafından geliştirilen bir yapay zekâ sisteminin de benzer şekilde önyargılar sergilemesi şaşırtıcı değildir. Peki, önyargılar nasıl önlenebilir? Srinivasan ve Chander (2021), alan bilgisine sahip olmanın merkezi bir öneme sahip olduğunu ve yapay zekânın öğreneceği özelliklerin bilinçli bir şekilde seçilmesi gerektiğini önermektedir. Ayrıca, veri tabanının popülasyonu doğru bir şekilde temsil etmesi, verilerin etiketlenmesi konusunda net standartlar bulunması ve ilgili değişkenlerin (eksik olanlar dahil) açıkça tanımlanması gerekmektedir. Son olarak, modelin temsili bir örneklem ile test edilmesi önerilmektedir.

3.3. Verilerin Korunması ve Gizlilik

Yapay zekâ sistemleri, özellikle makine öğrenimi kullanıldığında, büyük miktarda veriye ihtiyaç duymaktadır. Ancak bu veriler, belirli bir kaynaktan sağlanmalıdır. Bu bağlamda, veri koruma ve mahremiyet, özellikle de bireylerin bilgisayar kendi kaderini tayin hakkı ve kişisel haklarının korunması büyük önem taşımaktadır (Poretschkin vd., 2021). Bu gereklilik, ses kayıtları için geçerli olduğu gibi, fotoğraf ve videolar gibi diğer veri türleri için de geçerlidir. Hukuki açıdan, Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) ve Federal Veri Koruma Yasası (BDSG) bu konuda belirleyici yasal çerçeveyi oluşturmaktadır. Verilerin kullanımı sırasında, kötüye kullanımın fiilen gerçekleşip gerçekleşmediğinden ziyade, böyle bir olasılığın varlığının bile sorun teşkil ettiği unutulmamalıdır. Ancak, veri koruma ve mahremiyet yalnızca verilerin yetkisiz kişilerce ele geçirilmesi ("veri

sızıntısı") ile sınırlı değildir. Bir diğer önemli mesele, yapay zekâ sistemlerinin eğitimi sırasında verilerin sıkça birleştirilmesidir ("veri bağlantısı"). Verilerin bu şekilde bir araya getirilmesi, bireylerin kimliklerinin tespit edilmesini kolaylaştırabilir ve bu durum, bir veri sızıntısı halinde, hızlı bir şekilde itibar kaybına veya mali zarara yol açabilir.

Buna karşın, veri koruma ve gizliliğe aşırı derecede odaklanmak, yenilikçiliği engelleyebilmektedir. Bu durum, veri koruma ve gizliliğin göz ardı edilmesi ya da aşırı vurgulanması gerektiği anlamına gelmemektedir; fakat, bu konuların sonuçları da dikkate alınmalıdır. Bir yapay zekâ sisteminin etkin bir şekilde karar verebilmesi için veri toplaması gerekmektedir ve bu durum, insanlar için de farklı değildir. İnsanlar uzmanlıklarını çeşitli vakalarla etkileşimde bulunarak geliştirirler. Veri koruma ve gizliliğin sağlanabilmesi için, etkilenen bireylerin rızası şarttır; ek işleme yalnızca rıza ile yapılabilir, yetkisiz erişim olmamalı ve herhangi bir zamanda kapsamlı bir itiraz hakkı garanti edilmelidir. Ayrıca, bireyler kişisel verilerin veya bunlardan türetilmiş verilerin amacı ve kullanımını hakkında bilgilendirilmelidir. Genel olarak, veri minimizasyonu ilkesi ve tahsis edilmiş kullanım ilkesi geçerlidir ve bu kriterler göz önünde bulundurulmalıdır.

3.4. Sosyal Etki

YZ'nin toplumda yarattığı değişimler, bireylerin yaşam tarzlarından, eğitim sistemlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılarak toplumsal yapıyı değiştirebilir. YZ'nin toplumsal etkisi üzerine yapılan çalışmalar, bu teknolojilerin sosyal ilişkileri, toplumsal normları ve bireylerin kendilik algısını nasıl dönüştürebileceğini sorgulamaktadır. Binns (2018), YZ'nin toplumsal etkileşim biçimlerini ve kültürel algıları nasıl şekillendireceğini tartışırken, bu teknolojilerin insanları daha bağımsız ve izole bir hale getirebileceğini de savunmaktadır.

Yapay zekâ sistemlerinin sosyal yapılar üzerindeki etkilerini tahmin etmek oldukça zordur. Teknoloji kullanıldıkça, sosyal ilişkiler de değişir; bu durumun tersinin de geçerli olduğu söylenebilir. YZ ile doğrudan ilgili olmasa da uygun bir örnek, bir kusur dedektörünün kullanıma sunulmasıdır. Bu teknoloji, vatandaşların sorunları (örneğin, çöp atma gibi) doğrudan yetkili makamlara bildirmelerini sağlamaktadır. Bununla birlikte, bireyler başkalarının yanlış davranışlarını büyük ölçekte rapor edebilirler. Bu durumun topluluk üzerinde etkileri de olabilir. Teknoloji, sosyal sistemlerde her zaman beklenmedik sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle, etkiler uzun vadede izlenmeli ve temel hedefler açısından değerlendirilmelidir.

YZ sistemlerine etik ilkelerin yerleştirilmesi pratikte her ne kadar uygulanabilir gözüke de İnsanların psikolojik ve sosyal varlıklar olduğunu göz ardı etmek doğru değildir. Milgram Deneyi, yapay zekâ (YZ) ve etik entegrasyonu bağlamında, otoriteye itaat ve bireylerin ahlaki sorumlulukları arasındaki ilişkiyi inceleyen önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

3.5. Milgram Deneyi Örneği ve YZ Sistemlerine Etik İlkelerin Entegrasyonu

Yapay zekâ ile etkileşimde bulunurken, talimatları basitçe takip etmek oldukça kolaydır; çünkü yapay zekâ sistemi, kararların "objektif" ve "doğru" bir şekilde alındığı izlenimini verebilir. Bu bağlamda, psikolojide itaat üzerine yapılan şüpheli bir deneyin ele alınması faydalı olacaktır. Milgram Deneyi, bireylerin etik kararlarını otorite figürlerinin etkisi altında nasıl şekillendirdiğini gösteren önemli bir psikolojik çalışmadır. Stanley Milgram'ın 1960'larda gerçekleştirdiği bu deney, katılımcıların, kendilerine verilen emirler doğrultusunda, başka bir kişiye elektrik şoku verme eylemini gerçekleştirmelerini test etmiştir (Milgram, 1963). Deneyin sonuçları, insanların, kendilerinin etik sorumluluklarını göz ardı ederek otoriteye itaat edebileceklerini göstermiştir. Bu bağlamda, Milgram'ın bulguları, yapay zekâ (YZ) kullanımındaki etik sorunlarla paralellikler taşımaktadır. YZ sistemlerinin bireylerin kararlarını etkilemesi, tıpkı Milgram'ın deneyinde olduğu gibi, etik sorumluluğun dışarıya devredilmesine ve potansiyel olarak zararlı sonuçlara yol açabilmektedir.

Milgram'ın deneyindeki katılımcılar, bir otorite figürünün emriyle, başka bir kişiye zarar vermekten çekinmemişlerdir. Bu, bireylerin kendi etik değerlerini, bir otoriteye itaat ederek aşmalarını göstermektedir. YZ de benzer şekilde bireylerin kararlarını etkileyebilmektedir. Özellikle YZ'nin algoritmalarla çalışan otonom sistemlerde, bireyler, bu sistemlerin "kararlarını" sorgulamadan kabul edebilmektedir. Otoriteyi temsil eden YZ, insanları etik sorumluluklarını göz ardı ederek belirli bir eylemi gerçekleştirmeye yönlendirebilmektedir. YZ'nin bu bağlamdaki toplumsal etkilerine değinilecek olursa, YZ, otoriteyi bir araç olarak kullanabileceği anlaşılmış olup, tıpkı Milgram'ın deneyindeki gibi, toplumsal kararlar üzerinde önemli etkiler yaratabileceği fark edilmiştir. Aynı zamanda YZ'nin toplumsal etkileri üzerine yapılan araştırmalar, bu tür sistemlerin, bireylerin etik değerlerini ve toplumsal normları aşmalarına yol açabileceğini öne sürmektedir (Zuboff, 2019). YZ'nin karar alma süreçlerinde önyargılı verilere dayanması, toplumsal adaletsizliklere neden olabilir ve bu

durum, Milgram'ın deneyindeki itaat etme sürecine benzer şekilde, bireylerin kendi etik sorumluluklarını devretmelerine yol açabilir.

Bireysel sorumluluk ve otorite kapsamında etik ilkelerin Milgram Deneyi örneğiyle ele alındığında kişilerin verilen emirleri takip ederek etik sorumluluklarını devredebileceği saptanmıştır. YZ sistemlerinin tasarımında da benzer bir tehlike mevcuttur. YZ, insanlara, etik kararlarını sorgulamadan verme eğilimini teşvik edebilmektedir. Bu durum, bireylerin YZ'ye olan güvenlerinin, onları etik sorumluluklarından kaçınmaya yönlendirebileceği anlamına gelmektedir (O'Neil, 2016). Milgram'ın deneyinde, katılımcıların etik sorumluluklarını devretmeleri, otoritenin gücünü sorgulamalarına yol açmıştır. Bu durum, YZ'nin toplumsal etkilerinde de görülebilir. YZ sistemleri, etik değerleri göz ardı ederek zarar verici kararlar alabilir. YZ'nin, tıpkı Milgram'ın deneyindeki otorite figürleri gibi, bireylerin kararlarını şekillendirebileceği tespit edilmiştir (Binns, 2018).

4. SONUÇ

Yapay zekâ (YZ) sistemlerine etik ilkelerin eklenmesi, teoride mümkün görünse de pratikte uygulanması önemli zorluklar barındırmaktadır. Milgram Deneyi, bireylerin otorite figürlerinin talimatlarına itaat ederken kişisel etik sorumluluklarını nasıl devredebileceğini gözler önüne sermektedir. Bu bulgu, YZ sistemleri bağlamında da geçerlidir. YZ sistemleri, bireyler ve toplum üzerinde bir otorite algısı yaratabilir ve etik sorumluluğun bu sistemlere devredilmesi, kullanıcıların kararlarını sorgulamadan kabullenmelerine yol açabilmektedir.

Teorik olarak etik ilkeler, YZ'nin tasarımına algoritmalar aracılığıyla entegre edilebilir. Örneğin, adalet, eşitlik ve zarar vermeme ilkeleri, YZ'nin karar alma süreçlerine programlanabilir. Ancak Milgram Deneyi'nin gösterdiği gibi, bireylerin etik davranışları, yalnızca ilkelerle değil, aynı zamanda bağlam ve otoriteye karşı verilen tepkilerle şekillenmektedir. Benzer şekilde, YZ'nin içinde bulunduğu bağlam, kullanılan veri setleri ve sistemin kullanıcıları üzerindeki etkisi, etik ilkelerin uygulanmasını zorlaştırabilmektedir.

Pratikte, YZ sistemlerinin etik ilkelere uygun çalışmasını sağlamak için şeffaflık, hesap verebilirlik ve sürekli izleme mekanizmalarının oluşturulması gereklidir. Ancak, algoritmaların karmaşıklığı ve verilerin önyargılardan arındırılmasının zorluğu, bu mekanizmaların etkili bir şekilde uygulanmasını sınırlandırabilmektedir. Ek olarak, YZ sistemlerinin öngörülemez karar alma süreçleri, etik ihlallerin önceden tespit edilmesini zorlaştırmaktadır.

Milgram Deneyi'nden çıkarılabilecek sonuç, etik ilkelerin yalnızca teknik olarak sistemlere entegre edilmesiyle sınırlı kalmaması, aynı zamanda kullanıcıların ve geliştiricilerin etik farkındalıklarının artırılması gerektiğidir. Aksi takdirde, YZ sistemleri, bireylerin etik sorumluluklarını devrederek zarar verici sonuçlara yol açabilmektedir. Bu bağlamda, YZ'ye yönelik etik çerçevelerin, teknolojinin insan davranışları ve toplumsal yapı üzerindeki etkilerini dikkate alarak çok boyutlu bir şekilde ele alınması zorunludur.

Ayrıca bir yapay zekâ uygulamasının etik açıdan nasıl değerlendirileceği, etik standartlara ne ölçüde uyulduğu veya bu standartların ihlal edilip edilmediği ile ilgili sorulara yanıt aramak önemlidir. Birey olarak, genellikle uygulamanın yalnızca kısmi yönlerini değerlendirmek mümkündür. Bir kullanıcı olarak, yapay zekâ işlem hattının ilk aşamaları üzerinde çok az etki veya bilgi bulunabilmektedir. Ancak, karar alma süreçlerinin nasıl gerçekleştirildiğine ve sonuçların anlaşılabilir olup olmadığına odaklanılabilir. Özellikle, yapay zekâ uygulamalarını değerlendirirken kişisel sorumlulukların bilincinde olunması önem arz etmektedir. Bu sorumluluk yalnızca yapay zekâ sistemine veya programcılara devredilmemelidir.

Bu faktörlerin yapay zekâ sistemlerinin kullanımına aktarıldığında ne gibi sonuçlar doğurabileceği değerlendirildiğinde, şu hususlar öne çıkmaktadır: Eğer sistem kesin kararlar veriyorsa (deneyci tarafından verilen talimatlar doğrultusunda), sisteme bir sertifika aracılığıyla objektif ve adil bir statü atfedilmişse (deneycinin otorite figürü olarak kabul edilmesi gibi), sistem giderek daha etik olmayan kararlar veriyorsa (örneğin, elektrik şoklarındaki kademeli artışlar), ve sistem zaman baskısı altında kullanılıyorsa, bu durum sistem kullanıcılarının etik olmayan kararları kabul etme olasılığını artırabilmektedir. Yapay zekânın yansıtılmamış kullanımında, sorumluluğun yapay zekâ sistemine atfedilmesi, yapay zekâ uygulamasının hatasız olarak algılanması, yapay zekâ sisteminin uygulama alanının kademeli olarak genişletilmesi, kullanıcıların yüksek iş yükü nedeniyle bunalmaları ve nihayetinde kimsenin itiraz etmemesi gibi riskleri ortaya çıkarabilir. Bu bağlamda, yapay zekâ sistemleri açık kriterler temelinde değerlendirilmelidir. Nitekim yapay zekâ sistemlerinin, en azından şu aşamada, zayıf yapay zekâ sistemleri olarak insan girdisi dahilinde karar verip

çalıştığı bilinmektedir. Dolayısıyla ancak insan girdisinin etik ilkelere bağlılığı yapay zekâ sistemlerinin etik karar vermesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Baron, R. A., Byrne, D., & Branscombe, N. R. (2006). *Social Psychology* (11. Baskı). Pearson Education, Inc.

Binns, R. (2018). *Social Impacts of Artificial Intelligence: A Perspective on Ethics, Justice, and Human Rights*. Springer.

Bundesregierung. Strategie Künstliche Intelligenz der Bundesregierung. (2018).

Council, National Science and Technology. *Preparing for the Future of Artificial Intelligence*. Washington : U.S Government, (2016).

D. Poole, A. K. Mackworth, R. Goebel (1998). *Computational intelligence: A logic approach*. Oxford, University Press.

Fogg, B. J. (2003). *Persuasive technology: Using computers to change what we think and do*. Morgan Kaufmann.

Google. Google AI Blog. An AI System for Accomplishing Real-World Tasks Over the Phone. <https://ai.googleblog.com/2018/05/duplex-ai-system-for-natural-conversation.html>.

Haarich, Max, (2019). *Ethik im Zeitalter der Künstlichen Intelligenz*.

Haugeland, J. (1985). *Artificial Intelligence: The Very Idea*. s.l. : MIT Press

Harper, Douglas. (2018). Online Etymology Dictionary. MaoningTech, https://www.etymonline.com/word/auto-?ref=etymonline_crossreference.

Heine, M., (2023). *Künstliche Intelligenz in öffentlichen Verwaltungen*, Edition eGov-Campus, https://doi.org/10.1007/978-3-658-40101-6_11, Edition, Edt. Jörn von Lucke, Jürgen Stember, Maria A. Wimmer, Springer Verlag. Osnabrück.

Hursthouse, R. (1999). *On Virtue Ethics*. Oxford: Oxford University Press.

Kaelbling, Leslie P.; Littman, Michael L.; Moore, Andrew W. (1996). "Reinforcement Learning: A Survey". *Journal of Artificial Intelligence Research*. 4: 237–285. arXiv:cs/9605103. doi:10.1613/jair.301. S2CID 1708582.

Kant, I. (1785). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lenk, Hans. (1993). *Technik und Ethik*. Stuttgart : Reclam Verlag.

Liu, Xiao; Zhang, Fanjin; Hou, Zhenyu; Mian, Li; Wang, Zhaoyu; Zhang, Jing; Tang, Jie (2021). "Self-supervised Learning: Generative or Contrastive". *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering*: 1–1. arXiv:2006.08218. doi:10.1109/TKDE.2021.3090866. ISSN 1041-4347.

MacIntyre, A. (1981). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. London: Duckworth.

Marr, B., (2022). <https://bernardmarr.com/what-is-ai-imitation-learning-a-super-simple-guide-anyone-can-understand/>.

Markkula Center for Applied Ethics, via IBM, 2022.

Mohri, M., Rostamizadeh, A., Talwalkar, A., (2012) *Foundations of Machine Learning*, The MIT Press ISBN 9780262018258.

Milgram, S. (1963). Behavioral Study of Obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(4), 371–378.

Nilson, N. J. (2010). *The Quest for Artificial Intelligence*. Cambridge, University Press.

O'Neill, O. (1989). *Constructions of Reason: Explorations of Kant's Practical Philosophy*. Cambridge. Cambridge University Press.

- O'Neil, C. (2016). *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*. Crown Publishing Group.
- Poretshkin, M., Schmitz, A., Akila, M., Adilova, L., Becker, D., Cremers, A., Hecker, D., Houben, S., Mock, M., Rosenzweig, J., Sicking, J., Schulz, E., Voss, A., & Wrobel, S. (2021). *Leitfaden zur Gestaltung vertrauenswürdiger Künstlicher Intelligenz – KIPrüfkatalog*. Fraunhofer IAIS. www.iais.fraunhofer.de/ki-pruefkatalog.
- Quante, M., (2011). *Einführung in die Allgemeine Ethik*. 4. Baskı. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt. ISBN 978-3-534-24595-6.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Russell, S.J., Norvig, P., (2010). *Artificial Intelligence*. s.l. : Pearson Education Inc.
- Schmid, T. (2011). *Deontologische Ethik*. Ralf Stoecker/Christian Neuhäuser/Marie-Luise Raters (Edt.): *Handbuch Angewandte Ethik içinde*. Verlag J.B. Metzler, Stuttgart, ISBN 978-3-476-02303-2.
- Shane, J., (2019). *The danger of AI is weirder than you think*. s.l. : TED2019.
- Singer, P. (1993). *Practical Ethics*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Smart, J. J. C., Williams, B., (1973). *Utilitarianism: For and Against*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Srinivasan, R., & Chander, A. (2021). Biases in AI systems. *Communications of the ACM*, 64(8), 44–49. <https://doi.org/10.1145/3464903>.
- Stephen Darwall (Edt.) (2007): *Consequentialism*. Nachdr. Malden, Mass.: Blackwell. *Blackwell readings in philosophy* 7. ISBN 978-0-631-23108-0.
- Turing, A.M., (1950). *Computing Machinery and Intelligence*. *Mind* 49: 433-460.
- Whitaker, W., (2010). *William Whitaker's Words*. University of Notre Dame, South Bend, IN, <http://archives.nd.edu/cgi-bin/wordz.pl?keyword=automatus>.
- Wing, 2021, Wing, J. M. (2021). Trustworthy AI. *Communications of the ACM*, 64(10), 64–71. <https://doi.org/10.1145/3448248>.
- Verma, S., Rubin, J. (2018). Fairness definitions explained. *Proceedings of the International Workshop on Software Fairness*, 1–7. <https://doi.org/10.1145/3194770.3194776>.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. PublicAffairs.

Uluslararası Akademik

ISSN 2757-6469

Birikim Dergisi

31 ARALIK 2024 Cilt /7 Sayı/5

International Journal of ACADEMIC Accumulation

Uluslararası Hakemli E-Dergi

<https://akademikbirikimdergisi.com>